

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: НА ПЕРЕТИНІ ТРАДИЦІЙ ТА ІННОВАЦІЙ

Ніні Василівні Гуйванюк

Колективна монографія

Чернівці
Чернівецький національний університет
2019

УДК 811.161.2'367
С 387

*Рекомендувала до друку вчена рада
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 9 від 30 вересня 2019 року)*

Відповідальний редактор –

О. В. Кульбабська, доктор філологічних наук, професор.

Рецензенти:

К. Г. Городенська, доктор філологічних наук, професор (Інститут української мови НАН України);

Н. Л. Іваницька, доктор філологічних наук, професор (Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського);

В. І. Кононенко, доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника).

Синтаксис української мови: на перетині традицій та інновацій.

С387 Ніні Василівні Гуйванюк : колективна монографія ; за заг. ред. О. В. Кульбабської. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. – 592 с. ISBN 978-966-423-163-0

Монографію присвячено 70-річчю з дня народження світлої пам'яті Ніні Василівни Гуйванюк – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови, видатного українського мовознавця й організатора науки, невтомної очільниці синтаксичної школи в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Колективна праця учнів проф. Гуйванюк Н. В. – не лише пошанівок і омовлена любов до мудрого Навчителя, європейського Професора, щирої Людини. У її розділах схарактеризовано актуальні проблеми та ключові поняття сучасної лінгвістики, конкретні завдання та методи, напрацьовані у сфері граматики й семантики, стилістичного синтаксису, ідіостилістики, когнітивної діалектології, у процесі вивчення тексту й дискурсу. І якщо складники чотирьох розділів монографії виокремлюють різні «топіки» в лінгвістичному аналізі відповідних галузей знань, то комплексно вони засвідчують надзвичайне розмаїття тематики граматичних досліджень, паралельно виразниючи прикметну рису сучасних мовознавчих студій – раціональне поєднання в них як традиційних концепцій, так і новітніх, новаторських. Усі зазначені чинники дають підстави адресувати книгу широкому колу читачів – усім, кого цікавлять актуальні проблеми синтаксису в його розгалуженнях – у формально-граматичному, семантико-синтаксичному, референційному, ономасіологічному, когнітивному, комунікативному, прагматичному тощо.

Для науковців, викладачів, учителів, аспірантів і студентів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти.

УДК 811.161.2'367

ISBN 978-966-423-163-0

© Чернівецький національний університет, 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	11
«УСЕ ІДЕ, АЛЕ НЕ ВСЕ МИНАЄ...» (У вінок шани професора Ніни Гуїванюк)	14
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	32

Розділ 1.

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1. Дихотомія термінів предикативність / напівпредикативність у мовознавчих студіях	34
1.2. Проблеми синтаксичної парадигми в сучасній українській мові	41
1.3. Специфіка односкладних речень української мови з незалежним генітивом у предикативній позиції	48
1.3.1. Синтаксична природа, семантико-синтаксичні та функційні особливості генітивних односкладних речень	49
1.3.2. Структурно-семантичні параметри генітивно-квантитативних речень	58
1.4. Синтагматика ад'єктива як центрального компонента напівпредикативних конструкцій у складі простого речення	65
1.4.1. Специфіка ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструкцій субстанційними компонентами	68
1.4.2. Особливості ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструкцій компонентами зі значенням зумовленості	97
1.5. Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові	107
1.5.1. Термінологічний вимір поняття синтаксичної варіантності в наукових студіях	108
1.5.2. Типологія варіантних синтаксичних одиниць в українській літературній мові	113
1.5.3. Варіантність головних членів речення в українських перекладах	119

Розділ 2.**СИНТАКСИЧНА СЕМАНТИКА В МЕЖАХ ФУНКЦІЙНО-КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВОПАРАДИГМИ**

2.1. Український синтаксис в аспекті продуктивної граматики	127
2.2. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності із синсемантичним субстантивним компонентом та їх кореферентність	133
2.2.1. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності з іменниковим компонентом фазового та партитивного значень	136
2.2.2. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності із займенниковим компонентом	146
2.2.3. Нерозкладні тавтологічні словосполучення з іменниками послабленої номінативності та їх кореферентність	153
2.2.4. Метафоричні словосполучення іменного типу та їх кореферентність	165
2.3. Формально-змістова симетрія / асиметрія простих речень у сучасній українській мові	176
2.4. Семантичний вимір простих речень із дуплексивами	185
2.4.1. Дуплексивні структури, ускладнені каузацією	187
2.4.2. Дуплексивні структури, ускладнені авторизацією	193
2.5. Семантико-синтаксична організація іронічних висловлень .	204
2.6. Семантико-синтаксична структура речень з ілокутивними предикатами	230
2.6.1. Термінологічний обсяг теорії мовленнєвих актів	231
2.6.2. Ілокутивні дієслова як виразники мовленнєвої мети та ілокутивної сили висловлення	235
2.6.3. Граматичні та семантико-синтаксичні параметри ілокутивних дієслів у висловленні	244
2.6.4. Комунікативна структура ілокутивних висловлень. Ілокутивна функція. Ілокутивна сила	247
2.7. Волюнтативні відношення в сакральних текстах	267
2.7.1. Реалізація волюнтативних відношень у Книзі Псалмів	268
2.7.2. Напучування як семантичний різновид категорії адресатності в пасторальних листах Нового Завіту ...	276

Розділ 3.**КОМУНІКАТИВНИЙ СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОПОНЬ ТА КАТЕГОРІЙ**

3.1. Верифікація термінопонь комунікативного синтаксису	285
3.2. Комунікативна інтенція: категорійний статус і вербалізація	294
3.3. Комунікативно-функційний обшир модально-інтенційних висловлень: питальні та непитальні конструкції	305
3.3.1. Розповідне висловлення як засіб вербалізації інтенції мовця	305
3.3.2. Питальне висловлення як маркер інтенцій запиту	308
3.3.3. Спонукальне висловлення як релевантний маркер вербалізації інтенцій мовця	312
3.3.4. Оптативне висловлення в контексті синтаксичних засобів експлікації інтенцій	317
3.4. Антропоцентричний підхід до вивчення епістолярного дискурсу	321
3.4.1. Дискурсивна специфіка епістолярної комунікації	321
3.4.2. Функційний діапазон епістолярного дискурсу	326
3.4.3. Антропозорієнтовані категорійні величини епістолярного дискурсу	327
3.4.4. Жанрова палітра епістолярного дискурсу	343
3.5. Імплікатура – структурна одиниця драматичного тексту: онтологічний статус і типологія	346

Розділ 4.**ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ, РЕГІОНАЛЬНЕ
ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ В СИНТАКСИСІ**

4.1. Автосемантичні висловлення в структурі діалектних текстів буковинських говірок	375
4.1.1. Конструкції порівняння	377
4.1.2. Висловлення-побажання	384
4.1.3. Риторичні запитання	385
4.1.4. Конструкції «текст у тексті»	388
4.1.5. Примітивні визначення	391

4.2.	Етнолінгвістичний вектор мови щоденника-хроніки «Війна» Івана Бажанського	400
4.3.	Синтаксис художнього тексту як ідентифікаційна характеристика ідіостилу письменника	424
4.3.1.	Синтаксичні домінанти в ідіостильовій системі художнього тексту	428
4.3.2.	Синтаксичний почерк Сидора Воробкевича як маркер його ідіостилу	434
4.4.	Синтаксичні параметри ідіолекту Євгенії Ярошинської ..	458
4.4.1.	Порівняльні конструкції в мовотворчості Євгенії Ярошинської	459
4.4.2.	Повтор як мовно-експресивний засіб творення ідіолекту Євгенії Ярошинської	463
4.4.3.	Просте речення як синтаксична домінанта ідіолекту Євгенії Ярошинської	466
4.4.4.	Складне речення як синтаксична домінанта ідіолекту Євгенії Ярошинської	471
4.5.	Комунікеми як засіб стилізації розмовності в оповідній структурі художнього тексту	473
4.5.1.	Стереотипи комунікативної культури в мові прози	474
4.5.2.	Семантико-стилістичний потенціал комунікем	477
4.5.3.	Формальні ознаки комунікем	490
	ПІСЛЯМОВА	494
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	498
	СЛОВНИКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ	557
	РЕЗЮМЕ	558
	РЕЗЮМЕ	560
	SUMMARY	562
	СЛОВО ПРО АВТОРІВ	564

CONTENT

PREFACE	11
“ALL COMES BUT DOES NOT ALWAYS PASS...” (<i>in honor of Professor Nina Huivaniuk</i>)	14
LIST OF ABBREVIATIONS	32
Chapter 1.	
FORMAL-GRAMMATIC ASPECTS OF STUDYING THE SYNTACTIC UNITS	
1.1. Dichotomy of the Terms Predicativity / Half-Predicativity in Linguistic Studies (<i>O. Kulbabska</i>)	34
1.2. The Issue of Syntactic Paradigm in Modern Ukrainian Language (<i>T. Romaniuk</i>)	41
1.3. The Peculiarities of Ukrainian One-Piece Sentences with an Independent Genitive in a Predicative Position (<i>L. Rabaniuk, O. Kulbabska</i>)	48
1.3.1. Syntactic Nature, Semantic-Syntactic and Functional Peculiarities of Genitive One-Piece Sentences	49
1.3.2. Structural-Semantic Parameters of Genitive- Quantitative Sentences	58
1.4. Syntagmatics of an Adjective as of a Central Component of Half-Predicative Constructions within a Simple Sentence (<i>H. Teslitska</i>)	65
1.4.1. Specifics of Complicating Half-Predicative Adjectival Constructions with Substantial Components	68
1.4.2. The Peculiarities of Complicating Half-Predicative Adjectival Constructions with the Components That Contain Conditionality	97
1.5. Variability of Syntactic Constructions in the Ukrainian Language (<i>L. Oliynyk</i>)	107
1.5.1. Terminological Dimension of the Notion of Syntactic Variability in Scientific Studies	108
1.5.2. Typology of Variable Syntactic Structures in the Ukrainian Literary Language	113
1.5.3. Variability of Subject and Predicate in Ukrainian Translations (<i>O. Kulbabska</i>)	119

Chapter 2

SYNTACTIC SEMANTICS WITHIN A FUNCTIONAL-COGNITIVE LINGUAL PARADIGM

2.1. Ukrainian Syntax in the Aspect of Productive Grammar (<i>O. Kulbabska</i>)	127
2.2. Word Combinations of Persistent Semantic Combinability with a Syntematic Component and Their Correlation (<i>O. Maksymyuk</i>)	133
2.2.1. Word Combinations of Persistent Semantic Combinability with a Substantival Component of Phase and Partitive Meanings	136
2.2.2. Word Combinations of Persistent Semantic Combinability with a Pronominal Component	146
2.2.3. Indistinguishable Tautological Phrases with the Nouns of Weakened Nomination and Their Correlation	153
2.2.4. Metaphoric Phrases of Nominative Type and Their Correlation	165
2.3. Formal-Content Symmetry / Asymmetry of Simple Sentences in Modern Ukrainian Language (<i>O. Kulbabska</i>)	176
2.4. Semantic Dimension of Simple Sentences with Duplexes (<i>L. Tomusiak</i>)	185
2.4.1. Duplex Structures, Complicated with Causation	187
2.4.2. Duplex Structures, Complicated with Authorization ..	193
2.5. Semantic-Syntactic Organization of Ironic Expressions (<i>Y. Patsaraniuk</i>)	204
2.6. Semantic-Syntactic Structure of Sentences with Illocutive Predicates (<i>H. Velihura</i>)	230
2.6.1. Terminological Range of the Theory of Speech Acts ..	231
2.6.2. Illocutive Verbs That Express Speech Goals and Illocutive Force of a Phrase	235
2.6.3. Grammatical and Semantic-Syntactic Parameters of Illocutive Verbs in a Phrase	244
2.6.4. Communicative Structure of Illocutive Expressions. Illocutive Function. Illocutive force	247
2.7. Voluntative Relations in Sacral Texts (<i>L. Markuliak</i>)	267
2.7.1. Implementation of Voluntative Relations in The Book of Psalms	268
2.7.2. Exhortation as a Semantic Category of Targeting in Pastoral Letters of the New Testament	276

Chapter 3.

COMMUNICATIVE SYNTAX OF THE UKRAINIAN LANGUAGE: TO THE ISSUE OF DETERMINING TERMINOLOGICAL NOTIONS AND CATEGORIES

3.1. Verification of Terminological Notions of Communicative Syntax (<i>S. Shabat-Savka</i>)	285
3.2. Communicative Intention: Categorical Status and Verbalization (<i>S. Shabat-Savka</i>)	294
3.3. Communicative-Functional Range of Modal-Intentional Phrases: Interrogative and Non-Interrogative Constructions (<i>S. Shabat-Savka</i>)	305
3.3.1. Narrative Phrases as a Means of Verbalization of Speaker's Intention	305
3.3.2. Interrogative Phrases as a Marker of Request Intention	308
3.3.3. Imperative Phrases as a Relevant Marker of Verbalization of Speaker's Intention	312
3.3.4. Optative Phrases in the Context of Syntactic Means of Intention Explication	317
3.4. Anthropocentric Approach to Epistolary Discourse (<i>A. Antofychuk</i>)	321
3.4.1. Discourse Specifics of Epistolary Communication	321
3.4.2. Functional Range of Epistolary Discourse	326
3.4.3. Anthropologically Oriented Categorical Values of Epistolary Discourse	327
3.4.4. Genre Variability of Epistolary Discourse	343
3.5. Implicature as a Structural Unit of a Drama Text: Ontological Status and Typology (<i>I. Struk</i>)	346

Chapter 4.

ALL-NATIONAL, AREAL AND INDIVIDUAL IN SYNTAX

4.1. Autosemantic Phrases within the Structure of Bukovinian Dialectic Texts (<i>N. Rusnak</i>)	375
4.1.1. Constructions of Comparison	377
4.1.2. Phrases-Wishes	384
4.1.3. Rhetoric Questions	385
4.1.4. Constructions "Text-in-Text"	388

4.1.5. Primitive Definitions	391
4.2. Ethno-Linguistic Vector of Language in Ivan Bazhanskyi's Diary-Chronicle "The War" (<i>Y. Rusnak</i>)	400
4.3. Syntax of a Literary Text as an Identification Characteristics of Writer's Idiostyle (<i>N. Shatilova</i>)	424
4.3.1. Syntactic Dominants in the Idiostyle System of a Literary Text	428
4.3.2. Syntactic "Handwriting" of Sydir Vorobkevych as a Marker of His Idiostyle	434
4.4. Syntactic Parameters of Yevhenia Yaroshynska's Idiolect (<i>H. Morarash</i>)	458
4.4.1. Comparative Constructions in the Works by Yevhenia Yaroshynska	459
4.4.2. Repetition as a Lingual-Expressive Means of Yevhenia Yaroshynska's Idiolect Formation	463
4.4.3. Simple Sentence as a Syntactic Dominant of Yevhenia Yaroshynska's Idiolect	466
4.4.4. Compound Sentence as a Syntactic Dominant of Yevhenia Yaroshynska's Idiolect	471
4.5. Communication Units as a Means of Stylization of Colloquiality in a Literary Text Narrative Structure (<i>M. Tsurkan</i>)	473
4.5.1. Stereotypes of Communicative Culture in the Language of Prose	474
4.5.2. Semantic-Stylistic Potential of Communication Units	477
4.5.3. Formal Features of Communication Units	490
AFTERWORD	494
REFERENCES	498
DICTIONARIES AND ENCYCLOPEDIAS	557
ABSTRACT	558
ABSTRACT	560
SUMMARY	562
ABOUT THE AUTHORS	564

*З глибоким пошануванням –
нашому Вчителю –
професору Ніні Гуйванюк*

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Монографію присвячено 70-річчю з дня народження світлої пам'яті Ніни Василівни ГУЙВАНЮК (18.11.1949–24.09.2013) – доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови, видатного українського мовознавця й організатора науки, невтомної очільниці синтаксичної школи в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича.

Колективна праця учнів проф. Гуйванюк Н. В. – не лише пошанівок і омовлена любов до мудрого Навчителя, європейського Професора, щирої Людини. Видання має цілісну структуру за своїм змістом і загальним задумом. Об'єднувальним чинником монографічного дослідження є, безперечно, його тематика, задекларована в назві видання, що демонструє основне завдання авторів – окреслити межі сучасної лінгвістики, широту й панорамність її інтересів, перспективність і динаміку розвитку. І якщо назва книги – **«Синтаксис української мови»** – оприявнює її основний задум, то її підзаголовок – **«На перетині традицій та інновацій»** – увиразнює прикметну рису сучасних мовознавчих студій – раціональне поєднання в них як утрадиційнених концепцій, так і новітніх, появу новаторських ідей та нових методологій до опису мовних явищ.

Репрезентоване видання ґрунтується на багатоаспектному підході в кваліфікації різнорангових одиниць синтаксису, розмежуванні речення як одиниці мови та висловлення як одиниці мовлення, тексту й дискурсу. У чотирьох його розділах (*«Формально-граматичні аспекти вивчення синтаксичних одиниць»*, *«Синтаксична семантика в межах функційно-когнітивної лінгвопарадигми»*, *«Комунікативний синтаксис української мови: до проблеми визначення термінопонять та категорій»*, *«Загальнонаціональне, регіональне та індивідуальне в синтаксисі»*) схарактеризовано актуальні проблеми сучасної лінгвістики, її метамову, визначено конкретні завдання та методи, що їх нині напрацьовано у сфері граматики й семантики, стилістичного синтаксису, ідіостилістики, когнітивної діалектології, лінгвістики тексту. Ключові поняття всіх розділів і підрозділів моно-

графії виокремлюють різні «топіки» в лінгвістичному аналізі відповідних галузей знань й паралельно засвідчують надзвичайне розмаїття тематики граматичних досліджень науковців кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, яких проф. Гуйванюк Н. В. благословила на написання докторських і кандидатських дисертацій у річищі українського синтаксису.

У підготовці розділів монографії взяли участь:

Переднє слово; У вінок шани професора Ніни Гуйванюк; Післямова. Резюме. – *О. В. Кульбабська*.

Розділ 1. 1.1. Дихотомія термінів предикативність / напівпредикативність у мовознавчих студіях – *О. В. Кульбабська*; 1.2. Проблеми синтаксичної парадигми в сучасній українській мові – *Т. М. Романюк*; 1.3. Специфіка односкладних речень української мови з незалежним генітивом у предикативній позиції – *Л. С. Рабаниук, О. В. Кульбабська*; 1.4. Синтагматика ад'єктива як центрального компонента напівпредикативних конструкцій у складі простого речення – *Г. І. Теслицька*; 1.5. Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові: 1.5.1 та 1.5.2 – *Л. І. Олійник (Кучурян)*; 1.5.3 – *О. В. Кульбабська*.

Розділ 2. 2.1. Український синтаксис в аспекті продуктивної граматики; 2.3. Формально-змістова симетрія / асиметрія простих речень у сучасній українській мові – *О. В. Кульбабська*; 2.2. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності із синсемантичним субстантивним компонентом та їх кореферентність – *О. В. Максим'юк*; 2.4. Семантичний вимір простих речень із дуплексивами – *Л. М. Томусяк*; 2.5. Семантико-синтаксична організація іронічних висловлень – *Ю. М. Пацаранюк*; 2.6. Семантико-синтаксична структура речень з ілокутивними предикатами – *Г. А. Валігура*; 2.7. Волонтактивні відношення в сакральних текстах – *Л. В. Маркуляк (Бережан)*.

Розділ 3. 3.1. Верифікація термінопонять комунікативного синтаксису; 3.2. Комунікативна інтенція: категорійний статус і вербалізація; 3.3. Комунікативно-функційний обшир модально-інтенційних висловлень: питальні та непитальні конструкції – *С. Т. Шабат-Савка*; 3.4. Антропоцентричний підхід до вивчення епістолярного дискурсу – *А. М. Антофійчук (Агафонова)*; 3.5. Імплікатура – структурна одиниця драматичного тексту: онтологічний статус і типологія – *І. М. Струк*.

Розділ 4. 4.1. Автосемантичні висловлення в структурі діалектних текстів буковинських говірок – *Н. О. Руснак*; 4.2. Етнолінгвістичний вектор мови щоденника-хроніки «Війна» Івана Бажанського. – *Ю. М. Руснак*; 4.3. Синтаксис художнього тексту як ідентифікаційна характеристика ідіостилію письменника – *Н. О. Шатілова*; 4.4. Синтаксичні параметри ідіолекту Євгенії Ярошинської – *Г. В. Морараш*; 4.5. Комунікеми як засіб стилізації розмовності в оповідній структурі художнього тексту – *М. В. Цуркан*.

Сподіваємося, що колективна монографія прислужиться широкому колу читачів – усім, кого цікавлять актуальні проблеми синтаксису в усіх його розгалуженнях – структурному, семантичному, комунікативному, діалектному, стилістичному і прагматичному.

Автори висловлюють щирю вдячність рецензентам – докторові філологічних наук, професору, завідувачу відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України *Катерині Григорівні Городенській*, докторові філологічних наук, професору кафедри методики філологічних дисциплін та стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського *Ніні Лаверентіївни Іваницькій*, докторові філологічних наук, професору, академіку НАПН України, завідувачу кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника *Віталію Івановичу Кононенкові* – за слушні зауваження та побажання.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Вижн. – Вижницький р-н
Глиб. – Глибоцький р-н
Заст. – Заставнівський р-н
Кельм. – Кельменецький р-н
Кіцм. – Кіцманський р-н
Нов. – Новоселицький р-н
Пут. – Путильський р-н
Стор. – Сторожинецький р-н
Хот. – Хотинський р-н

Д. в., або N_3 – давальний відмінок іменника
ДТ – драматичний текст
ДТекст – діалектний текст
Зн. в., або N_4 – знахідний відмінок іменника
М. в., або N_6 – місцевий відмінок іменника
множ. – множина
НК – напівпредикативний компонент
НАК – напівпредикативний ад'єктивний компонент
О. в., або N_5 – орудний відмінок іменника
одн. – одиниця
ПК – парцельовані конструкції
ПР – просте речення
Р. в., або N_2 – родовий відмінок іменника
с. р. – середній рід
Adj – прикметник
Adj_{part} – приіменниковий дієприкметник
Adj-НК – прикметниковий напівпредикативний компонент
Adj_{part}-НК – дієприкметниковий напівпредикативний компонент
Adv – прислівник
caus – компонент із причиновим значенням
ch – компонент із характеризувальною семантикою
comp – компонент із порівняльним значенням
conces – компонент із допустовим значенням
condis – компонент з умовним значенням
conjun – сполучник
Inf – інфінітивна форма дієслова

Ins – інструмент / засіб дії

fin. res – компонент із цільовим значенням

Loc – локатив

neg (або Neg) – заперечний компонент

Ngen – незалежний родовий відмінок іменника в позиції головного члена односкладного простого речення

O – об'єктний компонент

O_s – вторинна об'єктна синтаксема із суб'єктним значенням

P₁ – базовий предикат

P₂ – вторинний предикат, виражений прикметником або приіменниковим дієприкметником

partic – частка

praep – прийменник

Prongen – заперечний займенник

Quantit – компонент із кількісним значенням

S₁ – базовий суб'єкт

S₂ – вторинний суб'єкт у напівпредикативній конструкції

temp – компонент із темпоральним значенням

Розділ 1

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

1.1. Дихотомія термінів предикативність / напівпредикативність у мовознавчих студіях

Одним із важливих напрямів сучасного мовознавства є системне дослідження категорій на різних ярусах синтаксису. Саме тому проблеми, пов'язані з дефініцією, кількістю й особливостями функціонування синтаксичних категорій як центральних понять граматики, дедалі частіше потрапляють до кола зацікавлень теоретиків-синтаксистів. Зокрема, термінологічного впорядкування потребують неоднорідні за своєю природою категорії «предикативність» і «напівпредикативність», чітке розмежування яких є суттєвим, оскільки вони належать до фундаментальних у лінгвістичній теорії.

В українському та зарубіжному мовознавстві значну увагу приділено проблемі визначення статусу, функцій та ролі в реченні **категорії предикативності**. Виконані наукові праці подають узагальнену картину реалізації поняття «предикативність» у структурі речення [Вихованець 1992; Вихованець 2000; Вихованець 2002 а; Городенська 2010; Золотова 1973; Pustejovsky 1991; Vendler 1967; Weisgerber 1962 та ін.]. Наприклад, у зарубіжному мовознавстві традиційним вважають визначення предикативності, запропоноване В. Виноградовим й уточнене його послідовниками: предикативність – це сукупність граматичних категорій, що виформовує речення як повідомлення та виражає стосунок повідомлюваного до дійсності [Виноградов 1955: 398] або «реальності», пов'язаній з актом мовлення, тобто із системою орієнтирів «тут і зараз» [Литвин 1987: 23], або до денотативно-референційної ситуації [Хегай, Шмелева 1978: 127], чи факту, за І. Вардулем, оскільки «стосунок до дійсності є, по суті, не більш як один із наслідків належності означуваного до класу фактів» [Вардуль 1971: 32].

Комплексність предикативності полягає в тому, що це єдність двох (або, за деякими концепціями, трьох, чотирьох і п'яти) синтаксичних категорій: *категорії часу* і *категорії модальності* (загаль-

ноприйнятий погляд); іноді до цього комплексу додають *категорію особи* (М. Черемісіна, М. Всеволодова, П. Лекант та ін.) *категорію виду* (М. Луценко) і *категорію локалізації / нелокалізації ситуації в часі* (О. Бондарко). Окреслимо обсяг цих термінопонять:

– категорія часу як необхідний актуалізаційний компонент предикативності речення «є формою синтаксичної конструкції» [Золотова 1973: 154], що «позначає перебіг події чи явища щодо моменту мовлення» [Вихованець 2002: 26]. Стосунок до часової локалізації (позитивний, негативний або нейтральний), так само як і стосунок до особи, часу й модальності, мовець устанавлює в момент мовлення, щоб відбити дійсність» [Химик 1986: 82–83];

– категорія модальності, на думку М. Мірченка, є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення, що виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності та ірреальності [Мірченко 2004];

– категорія особи – «семантико-синтаксична категорія, що належить до типового семантичного аспекту речення» [Шведова 1973: 55]. Виформовує предикативність особа мовця, позиція якої як інформатора безпосередньо чи опосередковано відображена в інформації, яку він передає. Г. Золотова визначила поняття особи як «синтаксичну категорію», що виражає стосунок висловлення до дійсності через «ситуацію мовленнєвого спілкування» [Золотова 1973: 109–110];

– вид так само, як і час, абстрагуючись і позбуваючись фіксованої залежності від засобів свого вираження, у стосунку спостерегача вже є експлікацією різних типів стану (положення, відношення) і доповнює буттєву семантику (час) сталньо-результативною» [Луценко 1987: 45].

Про специфіку функціонування універсальної синтаксичної категорії слушно зауважили Н. Гуйванюк і В. Чолкан: «Компоненти зовнішньосинтаксичної сфери структури речення – синтаксична модальність, часовість і (у відповідних випадках) категорія особи у своїй сукупності утворюють характерну для кожного речення синтаксичну віднесеність основного змісту речення до дійсності, позначувану терміном предикативність» [Гуйванюк, Чолкан 1997: 4]. Уважаємо, що належність двох останніх компонентів предикативності – виду й часової локалізації – до розглядуваної категорії є гіпотетичною та потребує спеціального вивчення.

Дефініцію В. Виноградова покладено в основу подальших наукових досліджень зв'язку, функцій та ролі предикативності в реченні. Зокрема, у сучасному слов'янському мовознавстві розрізняють три підходи до витлумачення цієї категорії: *денотативний* (семантичний), *логічний* і *формально-синтаксичний*.

За першого підходу предикативність визначають як співвідношення речення з конкретною ситуацією, що знаходить формальне вираження у структурі речення [Гуйванюк, Кульбабська 2006: 60–61]. Із цих позицій до аналізу «присудковості» свого часу закликав О. Пешковський. Беручи до уваги семантичну організацію речення, граматисти окреслюють аналізоване поняття як:

1) синтаксичну категорію найвищого ступеня абстракції, що має стосунок до сутності мови як засобу спілкування та має багато конкретних форм вираження (І. Монін);

2) категорію, що визначає функційну специфіку основної одиниці синтаксису – речення і є конститутивною реченневою ознакою, а отже, виформовує одиницю, призначену для повідомлення (М. Кубик, Г. Валімова, Г. Золотова, В. Банау, О. Селіванова та ін.);

3) категорію, яка протиставляє речення всім іншим синтаксичним одиницям (Е. Бенвеніст, В. Гак), і по суті, речення функціонує як «певна єдність свого змісту, інтонації та порядку слів» [Золотова 1973: 75];

4) основну ознаку речення, що є не лише загальною семантикою структурної схеми, а й семантикою конструкції загалом (Г. Валімова), семантичним інваріантом можливих реалізації моделі (але не висловлення!) (В. Хімік).

За логічного підходу предикативність визначають як сполучення двох елементів думки: *суб'єкта*, що позначає предмет думки, і *предиката*, який виражає ознаку, приписувану суб'єкту цим актом думки (М. Греч, Ф. Буслаєв та ін.) або як предикативні відношення, що збігаються з «основою» та «ядром» (В. Матезіус); «психологічним суб'єктом» і «психологічним предикатом» (П. Фортунатов, О. Пешковський); «темою», «ремою» (І. Распопов, Н. Слюсарєва, М. Димарський); або «лексичним суб'єктом» і «лексичним предикатом» (О. Смирницький). «Вираження та виявлення предикативності, – зауважував І. Распопов, – безпосередньо пов'язане з його семантико-функційною спрямованістю [...] у будь-якому реченні, незалежно від його структури і формально-граматичного складу,

виражається щось «нове», невідоме співрозмовникові. *Предикуння, тобто стосунок до дійсності* [курсив наш. – О.К.], насамперед і відбиває це «нове» [Распопов 1958: 71]. Отже, за логічного підходу не спостерігаємо послідовного розмежування різнорангових понять «предикативність» і «предикація» Гуйванюк, Кульбабська 2008: 55–63].

У логіко-семантичному аспекті предикативність – це загальна, глобальна логічна властивість будь-якого висловлення, а також властивість думки, що вказує на її спрямованість до актуалізації повідомлюваного (В. Адмоні, Н. Арутюнова, Г. Колшанський, В. Панфілов, О. Жаборюк та ін.). На думку Н. Арутюнової, суб'єкт належить світу, а предикат – думці про світ, завдяки чому в реченні досягнуто синтезу категорій мислення та об'єктивної реальності, встановлено зв'язок між світом і людиною [Арутюнова 1976: 378].

Послідовники граматичного підходу визначають предикативність як зв'язок між присудком і підметом (В. Адмоні, П. Лекант, Я. Попела, Л. Бархударов та ін.) і подають такі її дефініції:

1) це комплексна категорія, що має своє формальне вираження в певних граматичних формах (Н. Шведова);

2) предикативність для речення – його граматичне значення (В. Белошاپкова);

3) це фундамент для *кожного простого речення* (В. Белошاپкова, Т. Шмельова, Г. Золотова, С. Шубік та ін.); або *тільки двоскладного речення*, тобто предикативність пов'язують із відношеннями між головними членами речення (П. Лекант); або *тільки для речень з дієслівним комплексом*, тобто предикативність тлумачать як властивість лише присудка (І. Вардуль, І. Распопов та ін.), а отже, є підстава вести мову про градування предикативності як конститутивної ознаки речення (див.: [Загнітко 2001; Литвин 1984 та ін.]).

Отже, мовознавці, незважаючи на різні бачення сутності предикативності, безпосередньо вводять до визначення цього поняття обов'язкову ознаку – «вираження предикативного значення» в реченні цілим комплексом формальних синтаксичних засобів». Зауважимо, що увага до способу вираження предикативного значення інколи спричинює розуміння предикативності як категорії, що насамперед спирається на морфологічні категорії дієслова, а також на поняття «предикативний зв'язок» і «предикативні відношення». У нашому розумінні поняття предикативності ширше за поняття присудковості.

Цікавим є витлумачення предикативності, яке спирається на ідею знакової природи мови (див. : [Кочерган 1999: 20–32]). У цьому аспекті речення розглядають як знак (двобічну одиницю), що має план змісту й план вираження. Такий підхід, вважаємо, є найприйнятнішим у розв'язанні проблеми категорійної структури українського речення: предикативність є формою реалізації предикації.

У сучасній україністиці усталилося викладене вище витлумачення предикативності (як стосунку змісту речення до дійсності) (праці М. Жовтобрюха, О. Волоха, М. Чемерисова, Є. Чернова, С. Єрмоленко, І. Слинька, Н. Гуйванюк, Л. Кадомцевої та ін.). Зауважимо, В. Виноградов, намагаючись подолати ототожнення категорій логіки й мови, визначав *предикативність як граматичну категорію*; про *предикацію як логічну основу висловлення* вчений не вів мови. Можливо, відсутність чіткого розмежування цих фундаментальних понять найвищого ступеня абстракції і спричинила критику його синтаксичної теорії (праці С. Стебліна-Каменського, В. Звєгінцева, П. Леканта, В. Хіміка та ін.), оскільки зазначене поняття предикативності невиразно виокремлює сутність позначуваних ним явищ. Цей момент акцентував О. Мельничук, запропонувавши назвати актуалізований стосунок змісту речення до дійсності *зовнішньосинтаксичною сферою структури речення* [Сучасна 1972: 17–23].

Ідею видатного українського синтаксиста розвинув І. Вихованець, який запропонував перейменувати усталену в сучасному мовознавстві *комунікативну категорію предикативності* терміном «*надкатегорія реченнєвої актуалізації*», доповнивши її ще одним складником – категорією актуального членування речення [Вихованець 2002 а: 27]. Це дало підстави вживати багатозначне термінопоняття «предикативність» у вужчому розумінні, а саме для виокремлення однієї з формально-синтаксичних категорій речення – предикативного зв'язку (взаємозв'язку) між підметом і присудком, напр., у простому двоскладному реченні: ...*Моя дівчина у червоній сукні годує черепаху* (Н. Бічуя); *Природа для Кобилянської означає передусім самодостатність* (Т. Гундорова); *Імена були не «лялькові»* (О. Забужко). Засоби вираження предикативності виформовують парадигму речення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 74; Романюк 1999; Романюк 1999 а].

У конкретних умовах мовленнєвої ситуації реалізація мовної моделі речення зазвичай супроводжується різноманітними видозмінами, перетвореннями, ускладненнями, що її виявляємо в порядку слів, інтонації, лексичному наповненні, редукції компонентів, семантичних нашаруваннях [Вихованець 1993: 49]. Для кваліфікації речень, що постали в процесі ускладнення інформативної та граматичної структури, використовують поняття «**напівпредикативні**» й «**поліпредикативні**». Як супутники власне-предикативності, обидва поняття є досить уживаними в лінгвістичній літературі, хоча й досі не отримали термінологічного статусу (див. : [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 326–327]).

Релевантною ознакою простого ускладненого речення є **напівпредикативність** (або додаткова / вторинна / побічна / потенційна предикативність) компонентів, ізофункційних із підрядними реченнями. Дослідники визначають проблему напівпредикативності в різних ракурсах: 1) в опозиції напівпредикативність ↔ відокремлені другорядні члени речення (див. : [Вихованець 1993: 112; Кадомцева 1985: 124–125; Пешковский 1938: 376 та ін.]; 2) у зв'язку з аналізом формально-синтаксичних ознак напівпредикативних відношень та з'ясуванні їхньої синтаксичної природи (див.: [Загнітко 20001: 217–219; Камынина 1974: 26–30; Кульбабська 1998; Плющ 2009: 31–38; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 326; Тесліцька 2019; Шитик 2014 та ін.]).

Відповідно до першого підходу напівпредикативність ототожнюють із напівпредикативними відношеннями між відокремленим другорядним членом речення (означенням, обставиною, додатком) і тим словом в основній (базовій) частині речення, що його пояснює відокремлений член, напр.: *Батько, грек зі старинним скіфським прізвиськом, доробився на торгівлі з Русею величезного гроша* (Б. Лепкий); *Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту* (І. Нечуй-Левицький); *Зклопотані й розбуркані гарячими розмовами, вони не забували попередити візників, щоб поспішати до міської ради* (І. Ле); *Артемія здригалася і бігла на сторожову вежу, сподіваючись побачити Мирона* (М. Івасюк). Ці відношення посідають «серединну» позицію між атрибутивними й обставинними, з одного боку, – і предикативними – з іншого, що часто дає змогу замінити відокремлений член речення підрядним реченням, однорідним чи другорядним присудком.

У працях мовознавців, які кваліфікують напівпредикативні відношення як бінарні, предметно-ознакові, такі, що ґрунтуються на другорядній предикації, вираженої морфолого-синтаксичними засобами, напівпредикативність витлумачують як останню сходинку в синтаксичному полі простого речення й розглядають безвідносно до поняття відокремлення (див.: [Кульбабська 2011; Тесліцька 2019; Томусяк 1999; Яцук 2013 та ін.]).

Думка, що напівпредикативність (додаткова або потенційна предикативність) – синтаксичне значення, яке частково збігається з предикативним, але не утворює самостійної синтаксичної одиниці, об'єднує нині більшість ґраматистів, незалежно від того, яку лінгвістичну концепцію вони визнають. У такий спосіб напівпредикативність указує на зв'язок із базовою реченнєвою категорією – категорією предикативності – і є визначальною характеристикою комунікативно окресленого різновиду простого ускладненого речення – з відокремленими напівпредикативними конструкціями (зворотами, компонентами).

Із категорією напівпредикативності пов'язана й інша теоретична проблема щодо лінгвального статусу простих ускладнених (неелементарних) речень: чи можна їх уважати складними, чи все ж потрібно кваліфікувати як прості речення, ускладненні різного типу «зворотами». За подібним формулюванням актуального питання синтаксису, на наш погляд, приховано потреба визначити, які ознаки – формальні, семантичні, комунікативні – необхідно визнати релевантними для створення типологічної класифікації синтаксичних одиниць, оскільки саме протиставлення простого речення складному не завжди є з'ясованим [див про це детальніше в підрозділі 2.3. «Формально-змістова симетрія / асиметрія простих речень в сучасній українській мові»]. Дотепер немає чітких критеріїв розмежування деяких типів складносурядних та складнопідрядних речень, не визначено місце складних безсполучникових речень у синтаксичній системі [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 435–437; 586–587, 628]. На жаль, такий стан справи спричинює незадоволення викладачів-практиків. Окрім того, брак стрункої класифікації спричинює термінологічну плутанину. Наприклад, наведемо терміни, що їх уживають на означення напівпредикативних ускладнювальних компонентів: «відокремлені звороти», «специфічна предикативна частина», «квазіпредикативна частина», «квазіпідрядна частина»,

«напівпредикативна конструкція (компонент, комплекс)», «послаблено предикативна частина», «залежна частина поліпредикативних (необов'язково складних) речень» тощо. Ці назви засвідчують різні підходи до кваліфікації конструкцій системи вторинної предикації та не відображають повною мірою їхніх специфічних ознак. Звичайно, можна всі синтаксичні «аномальні» явища об'єднати в «перехідні зони» або «перехідні категорії» (В. Бабайцева, В. Покусаєнко та ін.). Проте, не можна не погодитися з думкою Г. Золотової, що більш результативними будуть зусилля, які спрямовані не стільки на переміщення й збільшення термінів, скільки на вияв малодосліджених лінгвістичних сутностей [Золотова 1995: 99].

Отже, **напівпредикативність** – це синтаксична категорія простого ускладненого речення, що набула формальних ознак, зокрема оформлення за певною граматичною схемою зі збереженням синтагматичного потенціалу стрижневих слів конструкції – або дієприслівника, або прикметника (у т. ч. і дієприкметника), чи іменника; наявність інтонації відокремлення; синтаксична автономність і розчленованість. У напівпредикативних конструкціях нейтралізовано з морфологічного погляду самостійне вираження власне предикативних категорій часу і модальності, граматичне значення яких тут визначаються на тлі основної предикативності простого ускладненого речення.

З'ясування властивостей предикативних одиниць, що співвідносять ім'я ознаки та його носія в категоріях відносного часу, відносної модальності й часткової персональності у стосунку до основної (експліцитної) предикативності речення, а також виявляють таксисні категорії через відповідні категорії основного Vf-предиката, є перспективним і вможливить установалення репертуару морфологічних і морфолого-синтаксичних засобів оформлення напівпредикатності й з'ясування співвідношення цього поняття з фундаментальною категорією предикативності.

1.2. Проблеми синтаксичної парадигми в сучасній українській мові

Поширення трансформаційного підходу до вивчення мовних явищ, який прийшов на зміну структурному в середині ХХ ст., засвідчив якісно новий етап у розвитку синтаксичної теорії. Саме

трансформаційному методу зобов'язана своєю появою та становленням синтаксична парадигматика.

Поняття синтаксичної парадигми експліцитно оформилося в 60-і роки минулого століття і з'явилося майже водночас, хоча й у низці інтерпретацій, як у зарубіжному, так і у вітчизняному мовознавстві. Теорію цього питання розпрацьовували П. Адамець, В. Белошапкова [Белошапкова 1977; Белошапкова 1979], В. Граб'є [Адамець, Граб'є 1968], Ю. Костинський [Костинский 1969], О. Москальська [Москальская 1974], І. Распопов [Распопов 1969], Д. Уорт [Worth 1963], Н. Шведова [Шведова 1973] та ін. В українському мовознавстві цій тематиці присвятили праці І. Вихованець [Вихованець 1993], К. Городенська [Городенська 1991], Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], І. Слинько [Слинько 1980; Слинько 1987] та ін. Дослідження речення в граматичних студіях орієнтовано на вияв системних відозмін та співвідношень основної синтаксичної одиниці й ґрунтується на одній із фундаментальних ідей лінгвістики ХХ сторіччя – парадигматичних зв'язках мовних одиниць.

Просте речення як основна одиниця комунікації є центральним об'єктом синтаксису. Завдання цієї предикативної одиниці в процесі спілкування – передати певне значення, відтворити конкретну денотативну ситуацію. Це значення в кожному конкретному вживанні індивідуальне, адже таким є і лексичне наповнення речення. Проте кожне граматичне речення з формального погляду типізоване, оскільки за структурою передавання об'єктивно-модальних відношень корелює з певним підтипом – парадигматичним виявом. Отже, речення витлумачують як органічну єдність функції, плану змісту і плану вираження. Набір граматичних форм простого речення представлений у його синтаксичній (формальній, граматичній) парадигмі, склад якої традиційно вважають усталеним.

Зрозуміло, що весь спектр об'єктивно-модальних значень речення (часових, способових) постає та реалізується на рівні предикативної одиниці. Дієслово – граматичне ядро дієслівного речення, і його засновна роль у семантичній і граматичній організації речення незаперечна. Формальна організація такого типу простого речення є базовою структурою в синтаксисі української мови, а тому всі наявні й потенційні в ній парадигматичні рефлекси властиві саме йому. Тобто синтаксична парадигма двоскладного дієслівного речення

функціоє як тип і передбачуваний зразок, у зв'язку з чим є повною, абсолютною, а набір граматичних виявів такого різновиду речень репрезентує формозмінний потенціал української мови загалом. Парадигмоутворення інших типів простих речень (двоскладних недієслівних та односкладних) відбувається відповідно до такого зразка, але з урахуванням особливостей їхньої структури, специфіки вияву об'єктивномодальних значень, формозмінних потенцій, у зв'язку з чим вони мають зазвичай неповну синтаксичну парадигму.

Отже, зразок граматичної парадигми простого речення в українській мові завдає його дієслівний різновид. У зв'язку з цим проблемним постало питання самобутності синтаксичної парадигми речення. Деякі мовознавці, здебільшого представники структурного напрямку, ототожнювали формозміну речення з морфологічною парадигмою дієслова-присудка, заперечуючи в такий спосіб ідеї трансформаційного методу загалом і парадигматичного потенціалу речення зокрема.

Доводять наявність парадигматичних видозмін на найвищому мовному рівні, синтаксичному, а також окремішність формально-граматичних виявів основної предикативної одиниці – простого речення, на нашу думку, такі чинники: по-перше, синтаксична парадигма не дублює морфологічної, оскільки має більший спектр способових значень: три дієслівні способи і п'ять синтаксичних, перелік останніх, як засвідчує фактичний матеріал, не є вичерпним; по-друге, парадигматичні видозміни властиві й тим реченням (субстантивним, ад'єктивним і под.), до складу яких дієслово не входить [Романюк 1999; Романюк 1999 а].

Щодо дієслівних речень, то їх парадигмоутворення прогнозує саме дієслово-присудок, провідна роль якого у створенні модальної основи речення не підлягає сумніву. Цю закономірність унаочнює розгляд форми слова як одиниці синтаксису, і ця проблема в лінгвістиці не нова. Синтаксичну форму слова вже давно розглядають як первинну одиницю синтаксису й відмежовують від морфологічної, якій «належать тільки ті значення, які виводяться шляхом абстрагування від умов контексту і від лексичної семантики слів. Увесь же потенціал уживань належить формі слова вже як синтаксичній одиниці» [Загнітко 2011: 279]. Отже, опинившись на рівні речення, дієслово потрапляє до сфери синтаксису, стає одиницею синтаксичною, наділеною відповідними ознаками та властивостями най-

вищого мовного рівня. Виконуючи функцію присудка, дієслово є носієм часових і способових категорій речення, структуруючи його індикативні та ірреальномодальні форми.

На тлі морфологічних значень часу і способу дієслова, їх формального вираження, а також за участю синтаксичних морфем (часток *хай / нехай, б(би)* та їх контамінацій *якби, коли б, якщо б, тільки б, хоч би, нехай би, щоб* і под.) виявляються відповідні граматичні значення речення, які кількісно перевершують перші. Так, дієслівні морфологічні значення умовного та наказового способів на синтаксичному рівні дають поштовх для вияву п'яти способових (ірреальномодальних) значень простого речення – умовного простого, умовного складного, бажального, наказового та повиннісного, з яких два значення (умовного складного та повиннісного) реалізуються тільки в структурі складного речення. Крім морфологічної форми дієслова-присудка, до числа релевантних ознак, які диференціюють спектр об'єктивномодальних значень, належать наведені вище синтаксичні морфемі, а також порядок слів та інтонація. Увесь цей комплекс є парадигматичнопосутнім у процесі граматичного формотворення речення.

Конститууючи парадигматичні форми простого речення, способова форма дієслова іноді опиняється в нетиповій для неї ситуації, що є маркером самотності синтаксичних категорій, зокрема ірреальномодальних значень. Наприклад, форма першої особи однини дієслова (*знаю, спробую, сяду, відпочину*), поєднуючись із синтаксичними морфемами *хай / нехай*, за відповідної інтонації утворює парадигматичну форму речення зі значенням бажальної модальності, як-от: *Ну хай же я сяду!* (В. Підмогильний); *Вернись! Вернись хоч би на хвилину, Хай виспіваю пісню лебедину* (П. Карманський); *І стоїть весна роззута В кожусі: – Дай, газдине, того жару від зими, Най зігрію першу ластівку крильми* (В. Китайгородська). Таке поєднання слів на морфологічному рівні граматичної форми не утворює, адже дієслівна особова парадигма в наказовому способі не повна, з лакуною в першій особі однини.

Неможлива в морфології контамінація часток *хай би, нехай би* на рівні речення вже в ролі синтаксичної морфемі конститує (разом з відповідним інтонаційним оформленням) парадигматичну форму з бажальним ірреальномодальним значенням. Наприклад: *О, нехай би прийшов хто-небудь і розказав, пояснив!* (Г. Хоткевич);

Іван першим взяв би її під захист. **Хай би** тільки прихилилася до його плеча (О. Гончар); *І щастя більшого не треба. **Нехай би** зупинився час* (В. Васкан).

Дієслівна граматична форма наказового способу другої особи однини (*працюй, відповідай, виконуй*) на рівні речення може поєднуватися з підметами, що передають й інші особові значення, зокрема першої та третьої особи однини чи множини. Така некоординаність присудка з підметом конституює парадигматичну форму речення повиннісної модальності, яка передає значення «суб'єкт **повинен** виконати дію, яка суперечить його бажанню, але є необхідною, обов'язковою або є результатом чийогось волевиявлення». Наприклад: **Швець знай** своє шевство, а у кравецтво **не мішайся!** (Г. К.-Основ'яненко); *Наш брат не у всякі двері й **сунься*** (П. Куліш); – *Так я мушу на вас всіх сама робити? Так **я роби** на вас усіх...* (Г. Хоткевич); – *Добре вам, хлопцям! – з щирою заздрістю говорить Лара. – А **ми – сиди** вдома!* (А. Дімаров); *Пана відкачують, а вона **гинь?*** (О. Гончар).

Парадигматична форма простого речення повиннісної модальності є стилістично маркованою і, порівняно з іншими виявами речення ірреальної модальності, рідковживаною.

Проблемним питанням у вивченні синтаксичної парадигми простого речення є також її членність. Хоча синтаксична категорія способу в сучасній лінгвістиці не обійдена увагою, проте, незважаючи на дослідженість, система синтаксичних способових форм речення та різновидів їх значень потребує нових лінгвістичних розвідок. Мовний матеріал фіксує непоодинокі факти, які перебувають поза усталеною системою, що доводить її відкритість. Зокрема, традиційний нині набір ірреально-модальних значень простого речення не дає змоги однозначно з'ясувати, яке з них виражене в таких, наприклад, парадигматичних формах: *О Україно! **Хай** нас людство **судить***, – *Тобі одній – думки і кожний рух!* (Олег Ольжич); *І **нехай** проміння те **не гріє**, Що послала зірка здалека, та до неї лине й лине мрія, Ніби світло, тиха і легка* (В. Симоненко); ***Хай** мені хто що **говорить**, а я знаю...* (Г. Тарасюк).

У подібних парадигматичних виявах речення морфологічна форма наказового способу не передає типового для неї значення волевиявлення, спрямованого від однієї особи до іншої. Імператив тут має не розпорядче, а допустове значення, тобто означає дію, усупе-

реч якій (незважаючи на яку) відбувається дія основна. Допустову дію сприймаємо як можливу, але не обов'язкову, або таку, що відбулася, однак мовець її ігнорує, не бере до уваги. Синтаксична морфема *хай / нехай / най* є парадигматичнопосутньою, тобто наділена формотворчими потенціями на рівні речення, а тому в подібних конструкціях є формантом окремого синтаксичного способу та нового ірреальномодалного значення (назвемо його допустове). У «Граматиці-80» такі форми речень вивчають у системі наказових парадигматичних форм як вияв конотативного значення припущення, прийняття («погоджуюсь з тим, що...») [Русская грамматика 1980: 115].

У лінгвістичних розвідках уже давно помічено випадки неімперативного вживання морфологічних форм наказового способу [Мучник 1955; Шмелев 1961]. Так, фактичний матеріал дає підстави досить чітко розмежувати парадигматичні форми речень наказової модальності й ті, у яких морфологічна форма наказового способу дієслова-присудка слугує для передавання інших ірреальномодалних значень речення – умовного складного та повиннісного способів. Для зіставлення: **наказовий спосіб:** *Нехай зірветься в бій ціла Україна І скине пута немочи й покори* (П. Карманський); *Працюй, борись, аж поки буде сила, І всіх людей до праці закликай!* (Б. Грінченко) – (морфологічна форма наказового способу дієслова-присудка відтворює парадигматичну форму наказової модальності речення) і **умовний складний спосіб:** – *Крикну тепер хто з-за дерева – попадали б в панічнім страху і не поворухнулися б* (Г. Хоткевич); *Розмахнись Потоцький трохи ширше – не жить би Горленкові на білому світі* (З. Тулуб); **повиннісний спосіб:** – *Інтернат вас виховуй, годуй, зодягай, а ви все в ліс дивитесь?* (З часопису) – (форма наказового способу дієслова нівелює імперативне значення та є конструктивним елементом парадигматичних форм речень умовної та повиннісної модальності).

Отже, беручи до уваги аналогічність синтаксичної ситуації, припускаємо можливість використання морфологічної форми наказового способу дієслова-присудка як парадигматичнопосутнього конструкта для окремого синтаксичного способу – допустового.

Крім семантичного наповнення, специфіка цього способу оприявлена й у структурі парадигматичних форм речень допустової модальності. У них синтаксична морфема *хай / нехай* поєднується не тільки з формою майбутнього часу дієслова, що типово для

морфологічної способової форми, а й з іншими часовими формами (теперішнього, минулого часу), що «виводить» ці утворення вже в ролі синтаксем на вищий граматичний рівень, де вони конституюють окремих ірреально-модальний спосіб. Наприклад: Нехай в самотині загину, *Але вже я більше прекрасного цвіту Під ноги тій зграї не кину!* (Леся Українка) – поєднання з формою **майбутнього часу**; Нехай я щастя не знайшов того, – *Його весна несе струнка...* (М. Рильський) – поєднання з формою **минулого часу**; Хай ми тут мучимось, *нам інакше не можна, навіщо тобі терпіти холод і всякі злигодні?* (А. Шиян) – поєднання з формою **теперішнього часу**.

Іноді парадигматична форма допустового способу оформлена як окреме речення. У такому разі розкриває її ірреально-модальне значення контекст – приєднувальна конструкція, яка є безпосередньо головною частиною складнопідрядного речення з підрядним допустовим, або сама парадигматична форма може функціонувати як приєднувальна конструкція, при цьому її допустове значення універсальне. Наприклад: *І не здійму сокири [...]. Що ж! Хай з голоду хоч пухнуть жінка й діти. Не маю сили. Згинула. Пропала* (Леся Українка); *Він надію поніс у душі. Хай його відцуралися други та покинули товариші* (Б.-І. Антонич).

Як самостійне ірреально-модальне, допустове значення системно виявляється також в інших, недієслівних, типах речень, що доводить його відповідність системі синтаксичних способів і закономірність появи в ній. Так, допустове модальне значення спостережено у двоскладних субстантивних та ад'єктивних реченнях, в односкладних номінативних та інфінітивних. Наприклад: Нехай життя – момент і зложене з моментів, *ми вічність носимо в душі* (І. Франко); Най я буду розумний, як хочу, а як бог схоче, то таки мушу вмерти! (О. Кобилянська); Хай мінор, зате щирий мінор (Дм. Фальківський); Хай за любов мою синівську Одвічний хрест крізь ніч нести – *Прости прощенням материнським* (О. Дориченко).

Наведений вище набір формальних показників допустового синтаксичного способу доповнюється ще одним не менш суттєвим – інтонаційним оформленням парадигматичного вияву простого речення. Свого часу ще О. Пешковський зарахував інтонацію до числа синтаксичних засобів, здатних передавати певні граматичні значення [Пешковський 1959]. На посутню роль інтонаційного оформлення

висловлення вказував і В. Виноградов: «Ті самі дієслівні форми, але без імперативної інтонації можуть бути лише граматичними омонімами наказового способу» [Виноградов 1972: 152].

Відомо, що інтонація як супрасегментна одиниця охоплює купність таких фонетичних засобів, як фразовий наголос, паузи, мелодика, тембр і темп, із-поміж яких основним елементом є мелодика, що виконує як емоційну, так і комунікативну функцію. Зокрема, комунікативна функція полягає в тому, що мелодика є засобом розрізнення й розпізнавання різних синтаксичних структур, у тому числі й парадигматичної допустової форми простого речення, яка функціонує тільки як частина складнопідрядного, у зв'язку з чим цьому граматичному вияву речення властива мелодика незавершеності, що передбачає наявність поряд іншої предикативної одиниці.

Така синтаксична ситуація (входження до складних структур), як уже йшлося, типова й для інших парадигматичних форм простого речення – умовного складного та повиннісного синтаксичних способів.

Отже, входження до традиційного переліку синтаксичних способів ще одного ірреальномодального значення закономірно доповнює їх репертуар, оскільки ґрунтується на спільних чинниках і не руйнує усталеної системи, а натомість повний набір ірреальномодальних видозмін простого речення стає шестичленим.

Нові форми вираження об'єктивної модальності речення доповнюють усталену систему синтаксичних способів, сприяють її всеохопності й конкретизації. Це є ще одним доказом того, що розвиток системи модальних значень речення відбувається через їх диференціацію, виокремлення в них нових відтінків. Це часткове, на перший погляд, питання має принципове значення для розуміння системності синтаксичних явищ і потребує спеціального дослідження.

1.3. Специфіка односкладних речень української мови з незалежним генітивом у предикативній позиції

Проблема односкладних речень, їх синтаксичної природи та класифікації тривалий час перебувала в центрі наукових зацікавлень мовознавців [Вітрук 2012; Горпинич 2009: 3–9; Грищенко 2004: 95]. Проте, незважаючи на тривалість історії питання про

речення з одним головним членом, його й нині вважають дискусійним. Зокрема, у сучасній лінгвістичній літературі наявні три різні погляди на природу речень, предикативним центром яких є незалежний родовий відмінок. Дослідники витлумачують їх як: 1) різновид неповних двоскладних речень [Бабайцева 2004; Золотова 1978; Золотова 1984; Ломтев 1979; Седельников 1967 та ін.]; 2) як різновид односкладних безособових речень [Булаховський 1958; Дудик, Прокопчук 2010; Кулик 1965 та ін.]; 3) окремий тип односкладних іменних речень [Вітрук 2012: Гуйванюк, Рабанюк 1998; Єрмоленко 1975; Рабанюк 1998; Сучасна 1997 а; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994; Шахматов 1941 та ін.]. Деякі мовознавці взагалі обминають цей тип синтаксичних структур, не приділяючи їм жодної уваги.

Незважаючи на посилений інтерес до проблеми іменних буттєвих і квантитативних речень (див. : [Арутюнова, Ширяев 1983]), поза увагою лінгвістів залишився всебічний, поглиблений, комплексний аналіз генітивних та генітивно-квантитативних речень, за якого було б ураховано співвідношення компонентів граматичної і семантичної структур, засобів вираження граматичних значень, особливості парадигматичних видозмін, співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності, комунікативних реалізацій і варіантів тощо.

Припускаємо, що **генітивні та генітивно-квантитативні речення – самостійні структурні типи в системі простих речень, яким властивий окремий статус іменних односкладних речень.** Генітивні речення мають специфічну граматичну форму – родовий відмінок у незалежній позиції, послуговують для вираження екзистенційно-квантитативних відношень, мають структурну схему і системи регулярних реалізацій. Для передавання граматичних значень предикативності вони використовують специфічні граматичні засоби, що беруть участь у репрезентації парадигматичних видозмін. Доведемо зазначену гіпотезу в подальшому викладі.

1.3.1. Синтаксична природа, семантико-синтаксичні та функційні особливості генітивних односкладних речень

Генітивні речення належать до односкладних іменних структур, предикативним центром яких є незалежний родовий відмінок, наприклад: *Народу! Квітів! А галасу! Скільки шуму! Ні шуму, ні галасу!* та ін.

Проблема генітивних речень пов'язана передусім з імпліцитністю вираження синтаксичних значень: буття (його ствердження чи заперечення) та квантитативності [Баган 2012; Гурко 2017].

Генітивні речення є самостійним типом синтаксичних структур, оскільки мають спеціальну мінімальну структурну схему (**Ngen**), загальне граматичне значення буттєвості, характеризуються своєрідною семантикою квантитативності, співвідношенням об'єктивної та суб'єктивної модальності тощо. На основі тлумачення простого речення, яке охоплює всі рівні його кваліфікації (структурний, семантичний та комунікативно-функційний), можемо визначити **генітивне речення** як висловлення, утворене за спеціально призначеною структурною схемою, що має граматичне значення предикативності, власну семантичну структуру, виявляє значення буттєвості в системі чітко окреслених парадигматичних видозмін та регулярних комунікативно-функційних реалізацій [Рабанюк 1998: 15].

Предикативність генітивних односкладних речень реалізується незалежною позицією родового відмінка, що виражає загальне стверджувальне чи заперечне значення буттєвості (екзистенційності) предметів чи явищ об'єктивної дійсності синтаксично в дійсному способі та розширеному теперішньому часі. Засобом вираження предикативності є незалежний родовий відмінок, порядок слів та інтонація.

Предикативна інтонація в генітивних реченнях перетворює родовий відмінок у головний компонент – структурно-смысловий центр односкладного іменного речення, що стверджує чи заперечує буття предметів, явищ реальної дійсності, названих формою родового відмінка, з одночасною вказівкою на їх кількісне виявлення.

Генітивний компонент репрезентовано підкласом іменників із категоріально-предметним значенням – назвами осіб чи взагалі істот (*людина, дитина, тварина*); неістот (конкретних предметів – *машина, квітка* і под.); опредмечених ознак (*розум, лагідність* тощо); опредмечених станів людини (*сон, спокій*); станів природи (*вітер, сніг, мороз* і под.); опредмечених дій (*крик, шум, галас* тощо).

Обмеження лексичної групи імен стосується лише кількісного вияву (уживають такі назви предметів, що їх можна поррахувати чи виміряти) [Попович, Шинкарук 2011]. Іменник у родовому відмінку має форму однини і множини. Наприклад: *Скільки цастя і кра-*

си в твоєму імені... Марія... (В.Сосюра); Там тих парубків і дівчат! (У. Самчук).

Подібно до номінативних односкладних речень, генітивні речення виражають предметне та екзистенційне (буттєве) значення одним головним компонентом. На відміну від номінативних речень, які бувають лише стверджувальними, генітивні буттєві речення реалізуються двома функційними типами: **стверджувальними і заперечними** структурами.

Стверджувальні й заперечні генітивні речення відрізняються характером предикативних відношень (співвідношенням повідомлюваного з дійсністю) та модальністю. Зокрема, **об'єктивна модальність** стверджувальних і заперечних генітивних речень виражена засобами власне-структурної схеми **Ngen** та **NegNgen**, а генітивно-квантитативних – **Quantit + Ngen** та **NegQuantit + Ngen**.

Суб'єктивна модальність досліджуваних речень є факультативною та нашаровується на об'єктивну модальність. Її репрезентовано додатковими граматичними й лексико-граматичними засобами (частками, вигуками, повторами, суфіксами суб'єктивної оцінки) та інтонацією.

Різні типи генітивних речень мають не лише обмежені, але й неоднакові можливості щодо **парадигматичних** видозмін, що виформовують у сучасній українській мові мають чотиричленну парадигму. Вони здебільшого реалізуються у вихідній формі синтаксичного індикатива, рідше – у формах синтаксичних ірреальних способів. Форми бажального ірреального способу можливі як серед стверджувальних, так і з-поміж заперечних моделей. Засобами організації форм бажального способу є частка **би (б)** у різних модифікаціях (**якби, хоч би, тільки б, нехай би, щоб, щоб тільки, лишень би** тощо). Наприклад: *Якби квітів! Хоч би квітів! Якби ніяких квітів! Хоч би ніяких квітів!*

Форми ірреального наказового способу допускають лише заперечні генітивні речення, як-от: *Ні звуку! Щоб ні звуку! Жодного звуку! Ніякого звуку! Нехай ні звуку!*, а форми умовного способу – лише стверджувальні генітивні речення, наприклад: *Квітів би... Музики б...*

Структурно-семантичні особливості стверджувальних і заперечних генітивних речень зумовлює передовсім їхнє граматичне значення (буттєвості), на ґрунті якого виокремлено основні мо-

делі та регулярні реалізації, схарактеризовано позиційну структуру, комунікативну будову та функційно-стилістичні особливості.

Семантику схеми **стверджувальних генітивних речень Ngen** можна визначити як «буття, існування предметів у значній кількості». При цьому їх квантитативна ознака виражена імпліцитно (за допомогою інтонації) та різних часток і вигуків (**а, що, що вже, ну а, яких, скільки, стільки, ох, ой** тощо), які посилюють значення неозначеної кількості предметів чи явищ об'єктивної дійсності, виражених родовим відмінком.

Структурна схема вможливує обмежену кількість лексичних компонентів: головний член речення виражається іменником, який позначає предмети, що підлягають лічбі, вимірюванню, можуть виявлятися більшою чи меншою мірою інтенсивності.

На основі дослідження виокремлено такі основні моделі генітивних стверджувальних речень:

1) **Ngen**: *Добра святого! Воли! Воли! Братерства братнього* (Т. Шевченко);

2) **Ngen** + **таки**: *Народу-таки* (А. Тесленко);

3) **тільки ж (тільки) + Ngen**: *Та тільки ж і потіхи! Бідна Анна!..* (Леся Українка); *Тільки сліз, тільки мук і терпінь* (В. Пачовський);

4) **ж то + Ngen**: *А пляшок ж то...* (Г. Квітка-Основ'яненко);

5) **оце + Ngen**: *Оце мені лихої години!* Марко Вовчок);

6) **от ще + Ngen**: *От ще балачок про неї у нас!* (А. Тесленко);

7) **хоч (би, б) + Ngen**: *Хоч би одного братика їм для оборони* (В. Яворівський);

8) **частки займенникового походження + Ngen**: *Молока того, молока!..* (Остап Вишня). *Курей! Таких курей!* (Остап Вишня). *Яко-го тут людей!* (Марко Вовчок);

9) **частки сполучникового походження + Ngen**: *І ножиків, І олівців отих автоматичних. І шкарпеток* (Остап Вишня). *А гостей, гостей!* (Ю. Федькович). *Що вже плачу материнського, що вже голосіння!* (Остап Вишня);

10) **вигуки + Ngen**: *Ох і подуниць!* (Остап Вишня). *Ех, книжок би...* (А. Тесленко);

11) **скільки (кілько) + Ngen**: *Скільки горя, скільки муки...* (Леся Українка); *А кілька розбитих... утрачених гнізд...* (В. Пачовський);

12) **скільки** + **Ngen** (займенника): *І скільки їх, журавлів... Я зиткана з печалі* (Л. Костенко); **скільки** + **частка** + **Ngen**: *Скільки ж діт, скільки зим* (Остап Вишня);

13) **вигук** + **скільки** + **Ngen**: *О скільки дум, пісень-вогнів* (В. Сосюра);

14) **стільки** + **Ngen**: *Стільки краси й ніжності!* (О. Кобилянська).

Кожна модель генітивного стверджувального речення в разі спільності граматичного значення характеризується різним рівнем співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальностей, відтінком семантики.

Семантичну структуру генітивного речення спричинює взаємодія семантики структурної схеми та лексичного значення слів, що її заповнюють. Диктумний зміст генітивного стверджувального речення, що виформовує основу пропозиції, може бути визначений як пропозиція **екзистенційності**, яка має такі різновиди: 1) пропозиція **володіння** (*У мене книг!*); 2) пропозиція **місцеперебування** (*У лісі грибів!*); 3) пропозиція **дії, стану** (*Крику! Шуму! Радості!*). Додатковою диктумною пропозицією, яка нашаровується на пропозицію екзистенційності, є пропозиція **квантитативності**, що її виражають інтонація та різноманітні частки. Найвиразніше передають значення узагальненої кількості частки **скільки, стільки**. Моделі генітивних стверджувальних речень репрезентовані тим або тим підваріантом пропозиції. Так, пропозиція володіння має п'ять семантичних різновидів, пов'язаних із поняттям належності, посесивності: 1) належність особі множини предметів: *А що в його поля, худоби, що всякого добра!* (Марко Вовчок); 2) наявність інтенсивної дії, пов'язаної з особою: *А попереду ще стільки роботи* (В. Бабляк); 3) наявність властивостей, ознак: *Скільки ніжності й кокетства лукавого в голосі!* (Остап Вишня); 4) наявність стану: *Скільки в них справедливого гніву і образи!..* (О. Ольжич); 5) наявність стосунків з іншими людьми: *Скільки любові! Скільки споминів, слів* (В. Сосюра).

Речення з пропозицією володіння мають у своїй структурі детермінант належності (особистісний локалізатор), найчастіше репрезентований прийменниково-відмінковою формою **в (у) + родовий відмінок**. Наприклад: *У дівчини стільки ласки, як на тихім ставу ряски* (Нар. тв.); *Скільки в мене худоби!* (Г. Квітка-Основ'яненко).

Пропозиція місцеперебування представлена також чотирма варіантами: 1) наявність у великій кількості фізико-географічних явищ: *Снігу, снігу!* (Остап Вишня); 2) оприявлення результатів діяльності людини: *Малюнків, малюнків настінах!* (А. Тесленко); 3) існування множини осіб чи тварин: *А Соломійв, Черевиків, і Цибуль, і Хіврь, і Парась, і Грицькіє!..* (Остап Вишня); 4) наявність множини складників у предметі (назви деталей, елементів тощо): *Там-то намиста дорогого, там-то дукачіє!* (Марко Вовчок).

У структурі пропозиції місцеперебування можна виокремити три елементи: суб'єкт існування (за деякими класифікаціями – об'єкт існування), предикат буття, виражений синтаксично, і локатив чи (рідше) темпоратив, яким на формально-граматичному рівні відповідають детермінанти місця й часу.

У модусному плані встановлено пропозиції **сприйняття** та **оцінки** повідомлюваного мовцем з різноманітними виявами суб'єктивності (радість, гнів, обурення тощо). Наприклад: *Ах, скільки квіток у моїм гаю!* (Олександр Олесь); *Ланів у їх [панів], ланів та степів...* (Остап Вишня); *Що вже плачу материнського, що вже голосіння!* (Остап Вишня).

Позиційна структура генітивних стверджувальних речень характеризується використанням різноманітних прислівних (означальних, об'єктних) поширювачів та неприслівних (детермінантів). Наприклад: *Байдужих слів, металу нетривкого, думок затертих і порожніх слів!*. (Л. Костенко); *Огню такого! Стомлена природа отпочиває у красі такій...* (Є. Плужник); *І суму в його очах, суму...* (Остап Вишня); *Наприпічку куряви, куряви* (А. Тесленко); *А тут у кімнаті панів, паній!..* (Марко Вовчок).

Отже, характер поширюваності генітивних стверджувальних речень увиразнює їх функціонування як самостійного типу іменних односкладних речень.

Генітивні речення – наслідок економії мовних засобів в усному спілкуванні: їх прогнозує мовленнєва ситуація, їм властивий емоційний та експресивний характер. Фразеологізація багатьох генітивних речень, зафіксованих в усній народній творчості, засвідчує давнє походження. Наприклад: *Стільки правди, як у решеті води* (Нар. тв.); *У зайця стільки стежок, як у клубку ниток* (Нар. тв.).

Їхній самостійний характер доводить така особливість позиційної структури, як утворення відкритих сурядних рядів пре-

дикативних членів, виражених родовим відмінком. Наприклад: *А сала того, сала, а птиці* (Остап Вишня); *Що неба, що стенів!* (Л. Костенко); *Скільки волі, скільки миру, скільки сонця навкруги...* (Олександр Олесь).

Особливість комунікативної будови стверджувальних генітивних речень полягає в тому, що тема в них досить часто є нульовою, а весь компонентний склад речення виконує роль реми (нерозчленовані генітивні речення). У розчленованих генітивних реченнях темою є основний склад речення, а детермінанти чи поширювачі обставинного типу виформовують рему. Досить важливу функцію в актуальному членуванні генітивних речень виконують частки, які увиразнюють чи виділяють головний член речення, надають різних відтінків значення. Актуальне членування генітивних речень зумовлене ситуацією мовлення та комунікативною спрямованістю. Наприклад: *Крику та гуку, реготу та жартів // понад річкою* (Панас Мирний).

Генітивні стверджувальні речення досить часто перебувають у сполучниковому (диференційованому) та безсполучниковому (недиференційованому) зв'язку з іншими предикативними одиницями у складному реченні. Найчастіше вони є частинами складних безсполучникових речень, як-от: *Визволяють – скільки сміху!* (П. Грабовський); *А сталося так: на мітингу в саду людей!* (О. Підсуха). Об'єднуючись у складносурядне чи складнопідрядне речення, генітивні предикативні частини сприяють посиленому темпу та динаміці розповіді. Наприклад: *Ліс був великий, величезний, як бойків світ, такий довжелезний, а що в нім ягід і грибів, а лисів, а диків, а заяців* (Б. Лепкий); *Тільки й думок, що на ранок нема хліба у жінки* (Є. Плужник); *Такого бешкету на землі, що страх* (Панас Мирний).

До функційно-стилістичних особливостей генітивних стверджувальних речень належать такі: 1) ці структури логічно виділяються в текстах, актуалізуються завдяки емоційності та експресивності, надаючи висловлюванню загального емоційного напруження; 2) уживаючись самостійно як окремі речення, вони тісно пов'язані з ширшим контекстом семантикою та загальним змістом текстових поєднань – складних синтаксичних цілих; 3) генітивні стверджувальні речення мовець уживає в описах явищ природи, середовища, зовнішнього вигляду людей, тварин, передають внутрішньо-психо-

логічний стан людини тощо. Їхня стилістична яскравість полягає в чіткій комунікативній спрямованості, у смисловій повноті, завершеності, стислості та образності, завдяки чому їх поширення характерне для усного розмовного та для художнього, поетичного мовлення.

Генітивні заперечні речення перебувають в опозиції до стверджувальних. Якщо за допомогою стверджувальних конструкцій мовець повідомляє про наявність, буття, існування предметів чи явищ у великій їх кількості, то в заперечних – навпаки, заперечується будь-яке буття з імпліцитним зазначенням щонайменшого (чи нульового) їх кількісного вияву.

Семантика схеми заперечних генітивних речень **NegNgen** – «заперечення буття, існування предметів у певній (неозначеній) їх кількості» – передає форма родового відмінка та негатор – заперечним компонентом **Neg** (часткою, заперечним займенником тощо). Генітивні речення є загальнозаперечними, оскільки негатор як основний засіб вираження заперечення (частка **ні**, займенники **жодний, ніякий** та под.), які посідають контактну позицію щодо родового відмінка, означає «небуття», «неіснування» названої субстанції. Наприклад: *Всю довгу ніч ні місяця, ні звуку..* (Т. Севернюк); *В долині, де колись стояла Вербівка, тепер жодної хатини, жодної повітки, жодної живої душі* (В. Малик).

Спостереження над функціонуванням генітивних заперечних структур дає підстави вважати їх окремим типом іменних однокладних речень. Як засвідчує фактичний матеріал, заперечні генітивні речення більш продуктивні, ніж стверджувальні, проте їм характерна менша різноманітність структурних моделей. У мові творів українських письменників виявлено такі основні моделі заперечних генітивних речень:

- 1) **ні (ані) + Ngen**: *Ані краю, ні просвіту* (П. Грабовський);
- 2) **ні + один(єдиний) + Ngen**: *Ні одного деревця...* (М. Чабанівський); *...Ні єдиного шелесту* (Б. Грінченко);
- 3) **ніякий + Ngen**: *Ніякого струмка і ніякої води поблизу* (І. Багрянний);
- 3) **жодний + Ngen**: *Жодного вогника, жодної людської постаті!* (В. Малик);
- 4) **Prongen (нікого); Prongen (нічого)**: *В коридорі нікого* (О. Довженко); *Нічого у нього святого* (У. Самчук).

Моделі генітивних заперечних речень, виражаючи однотипне конструктивно-семантичне значення повної відсутності субстанції, розрізняються певними відтінками семантики. Найпродуктивнішою є модель **ні (ані)... ні (ані) + Ngen**. Сурядні відкриті ряди генітивних словоформ із негатором **ні** найчастіше поєднуються безсполучниковим зв'язком. Між сурядними компонентами встановлюються асоціативні семантичні відношення. *Від молоденьких тихих яблуньок ні спогаду, ні шелесту, ні листу* (Б. Криса). Багатьом із них характерне внутрішнє римування родових відмінків, що сприяє фразеологізації та широкому побутуванню у сфері усного розмовного мовлення. Наприклад: *Ні кола, ні двора, ні рогатого вола* (Нар. тв.); *У нашої Параски ні зніву, ні ласки* (Нар. тв.).

Позиційну структуру генітивних заперечних речень виформовують, окрім предикативного центру, до якого входять негатор та родовий відмінок, детермінанти належності, місця та часу, а також прислівні поширювачі означального та об'єктного типів. Порівняно зі стверджувальними генітивними реченнями, формальні засоби вираження поширюючих членів у заперечних генітивних реченнях відзначаються більшою різноманітністю.

Структуруючись заперечним компонентом **ніде (нігде)**, генітивні речення утворюють конструкції з подвійним запереченням. Наприклад: *А ніде ні звуку* (В. Стус); *Нігде ані одної деревини* (О. Маковей).

Як і стверджувальні, заперечні генітивні речення мають чотиричленну парадигму (синтаксичного індикатива та умовного, бажального й наказового способів).

Залежно від комунікативної ситуації та прагматичних інтенцій мовця заперечні речення можуть мати характер констатувальної розповідної або спонукальної модальності. Наприклад: *Ні скарги, ні думки про втомленість серця, про хворість – ні слова, про старість – ні згадки* (М. Бажан); *Ні трави, ані дерев* (Олександр Олесь); *Ні слова, ні півслова нині!* (Т. Севернюк).

Генітивні заперечні речення вживають як самостійні синтаксичні одиниці, а також вони можуть входити до складу інших синтаксичних структур. Проте найчастіше такі побудови є самостійним елементом у структурі зв'язного тексту. Вони посідають позицію початку надфразної єдності, у середині або ж у кінці, акцентуючи увагу мовця на важливому комунікативному аспекті заперечення буття, існування якоїсь субстанції.

Отже, граматичним значенням стверджувальних генітивних речень є констатація буття предмета, що її виражає форма теперішнього часу дійсного способу (диктумне значення). Модусним значенням досліджуваних структур є квантитативне значення (вираження надмірного кількісного вияву предметів чи явищ), що його передають відповідна емоційно-експресивна інтонація, вигук та частки. Граматичне значення заперечних генітивних речень – заперечення існування, буття, наявності предметів. Основними виразниками заперечення є негатори – частки **ні**, **ані**, заперечні займенники **жодний**, **ніякий**, заперечний префікс **ні-**, **ані-** в займенникових утвореннях тощо. Квантитативна ознака в цьому разі може бути визначена як нульова. Генітивним стверджувальним та заперечним реченням притаманна певна система спеціалізованих структурних схем та моделей із різним ступенем поширеності (прислівними поширювачами та детермінантами).

1.3.2. Структурно-семантичні параметри генітивно-квантитативних речень

Проблема **генітивно-квантитативних речень** зумовлена різним трактуванням їх лінгвального статусу, з уналежненням їх то до односкладних (номінативних, безособових, квантитативних), то до двоскладних структур (див. : [Коваль 2015]). Синтаксична природа генітивно-квантитативних речень дає достатньо підстав для того, щоб розглядати їх паралельно з генітивними реченнями, об'єднуючи речення на зразок *«Багато справ»* із реченнями *«Справ!»*. Наведені речення, справді, поєднує екзистенційно-квантитативна семантика, хоча структурно ці синтаксичні побудови суттєво розрізняються.

Російський мовознавець В. Пронічев зараховує синтаксичні структури на зразок *«Квітів – багато»*, *«Справ – безліч»* та ін. до іменних односкладних речень, визначивши їх як «генітивні констатувальні речення» [Пронічев 1991: 71–76]. Навряд чи термін «констатувальні» можна назвати визначальним щодо таких речень, адже констатація як факт ствердження – поняття досить широке й загально синтаксичне, характерне для більшості речень розповідної модальності. Генітивні констатувальні речення, на думку мовознавця, виформовують окремий тип іменних односкладних речень, які «характеризуються модальністю реального факту і специфіч-

ним способом формальної презентації головного члена» [Там само: 71]. У ролі головного члена в них використано кількісно-іменне словосполучення чи незалежну форму родового відмінка іменника. Заслуговує на увагу те, що вчений об'єднує ці речення поняттям «генітивні речення». Проте між ними наявні й суттєві відмінності, на що В. Пронічев не вказує.

На труднощі граматичної інтерпретації зазначених типів речення, як також на граматичні особливості речень, структурні елементи яких (або все речення) репрезентують кількісну інформацію, мовознавці звернули увагу понад сто років тому. Однак такі реченні-ві одиниці й до цього часу залишаються «проблемними», а серед лінгвістів немає єдиної думки щодо граматичного статусу окремих типів, так званих *кількісних речень*. За два останні десятиліття досягнуто вагомий результат у вивченні цілого ряду простих речень, проте, хоч уже й виокремлено кількісні речення, генітивно-квантитативні детально, на жаль, не кваліфіковано.

Генітивно-квантитативні речення тривалий час граматисти уналежнювали як до безособових, так і до інших типів синтаксичних структур. Проте, на нашу думку, наявність багатьох специфічних рис, їм властивих, дають підстави вважати їх окремим типом речень, співвідносних із генітивними односкладними реченнями.

Уперше на квантитативні речення (від лат. *Quantitas* – кількісний) звернув увагу О. Шахматов, який розглядав їх як кількісно-іменні односкладні безприсудково-підметові речення. Головний член виражений через поєднання числівника (або іншого компонента з кількісним значенням) із родовим відмінком іменника у формі однини чи множини. Такі сполучення синтаксично нерозкладні. На думку дослідника, «вони є одним граматичним цілим, тому що в сучасній мові форма родового відмінка не може не залежати від числівника» [Шахматов 1941: 59]. Академік виокремив кілька структурних підтипів таких речень: 1) із числівниками; 2) із кількісними прислівниками; 3) із іменниками в значенні прислівників.

Речення, у яких головний член виражений кількісно-іменним сполученням, за умови, що родовий відмінок імені стоїть після числівника, В. Виноградов зараховував до номінативних односкладних [Виноградов 1972: 63]. Речення з кількісними прислівниками він уважав різновидом односкладних безособових [Там само: 37]. У примітці мовознавець зауважував, що близькими до безособових

є речення, що «збігаються з ними за формою» на зразок *Нас де-сяток, Нас п'ятеро, Нас троє приєжджих* [Там само], проте, як їх кваліфікувати, не конкретизував.

Усі важливі моменти, які стосуються структури й значення кількісних речень, виявила Є. Істрина, хоча її загальне трактування залишилося в рамках граматичних теорій і термінології того часу. Іменник у родовому відмінку дослідниця вважала додатком, хоча зазначала при цьому, що він виражає «фактично носія дії». Вона веде мову й про можливість подвійного витлумачення зазначеного типу речень: «Ці речення можна сприймати і як суб'єктні, і як безсуб'єктні, тобто як перехідно-безсуб'єктні. [...] Основним критерієм для визначення перехідності речення (як суб'єктного, так і безсуб'єктного) може послугувати тільки порядок слів» [Истрина 1923: 25–31].

На кількісну предикацію таких речень звернено увагу в статті А. Каминіної [Камынина 1961: 20–25]. Чітко і змістовно описавши структурні та семантичні особливості моделі з «розірваним» кількісно-іменним сполученням, авторка визначає «кількісні моделі однокладних безсуб'єктних речень».

Інтерпретації подібних речень як двоскладних дослідниками, які витлумачують цей структурний тип як особливу модель, заважає форма родового відмінка, хоча, безсумнівно, сучасна граматична думка, «наближаючись до реальних мовних фактів», йде «до визнання предикації» не тільки називного відмінка іменника [Золотова 1973: 134–135]. Досить важливою ознакою предикації імені є його позиція в реченні. Наприклад, указуючи, що члени речення репрезентують систему абстракцій і відносно незалежні від морфологічного оформлення окремого слова, С. Груздева зауважує, що є «місце, відведене слову чи словосполученню, яке відповідає на питання **хто? – що?** не тільки морфологічно, але і за граматичними (синтаксичними) відношеннями незалежності від інших членів речення» [Груздева 1952: 43–44]. Оскільки, справді, синтаксична позиція в реченні може зробити граматичним суб'єктом, наприклад, неозначену форму дієслова, то й родовий відмінок, що посідає ту саму позицію, може бути граматичним суб'єктом. Отже, родовий відмінок в українському синтаксисі теж можна кваліфікувати як «комбінаторний варіант називного відмінка» [8, с. 9].

Ю. Костинський у праці «Підмет – у родовому відмінку?» звертається до вчення про речення часів античності, адже поняття про

підмет і сам термін походять із античних філософських учень. Підмет як член речення й суб'єкт як предмет думки, реалії, які їм відповідають, давньогрецькі мислителі нерідко ототожнювали. Синтаксис вони розглядали крізь призму логічних побудов. Аристотель, виділяючи логічні поняття суб'єкта і предиката, «закріплює» за ними певні мовні форми, причому до вибору цих форм підходить певною мірою обмежено (поняття суб'єкта корелює лише з називним відмінком). Такий вибір зумовлений двома чинниками: світоглядною традицією, яка опирається в процесі побудови реченневих структур на вихідну форму імені, і специфікою давньогрецького синтаксису: непродуктивністю конструкцій із суб'єктом у непрямих відмінках, браком заперечних конструкцій [Костинский 1966: 50–56].

Наступна граматична традиція щодо мов із різною структурою граматичної основи речення стверджувала незаперечно ту саму форму підмета – називний відмінок. І якщо це рішення було граматичним для західноєвропейських мов (тут називний відмінок у вираженні суб'єкта домінує певним чином), то це не можна цілком адресувати слов'янським мовам, яким притаманна вільніша побудова граматичної основи речення. Від логіки граматики відмежовувалась порівняно пізно (XIX ст.), і отже, недавно були визначені власне-граматичні ознаки називного відмінка як форми підмета, своєю ж першочерговою «граматичністю» підмет зобов'язаний логіці, аристотелівській схемі. Граматичний погляд на природу підмета в європейській традиції сформувався не тільки на противагу, але й паралельно логічній теорії. І це потрібно враховувати в ході аналізу синтаксичних структур у слов'янських мовах, зокрема в українській. Отже, родовий відмінок кількісних конструкцій, залишаючись частиною ядра речення й носієм суб'єктного значення, зближується за своєю роллю з підметом, вираженим називним відмінком.

Найбільш аргументовано захищає особливий статус моделі кількісних речень як самостійного структурного типу речень у ролі предикативного центру з родовим відмінком Р. Мразек. На його думку, присудок у цих реченнях – це кількісний предикат. При цьому дієслово **є (бути)** виконує роль зв'язки, хоч автор убачає в такій зв'язці «суміш екзистенційної семантики» [Мразек 1973: 117–118]. Мовознавець покликається на працю П. Адамця та В. Грабе, у якій автономність кількісного предиката доведено паралелізмом вислов-

лень з ад'єктивними квантифікаторами: *Подібні випадки численні / нечисленні – Подібних випадків багато / мало / два / три...* [Hrabe, Adamec 1969: 54–55].

У наш час набули поширення дослідження про предикативну функцію кількісних слів. Предикативним членом у реченнях на зразок *Води в річці мало* Я. Светлик вважає кількісне слово: «У наведених реченнях сполучення форми дієслова-зв'язки *бути* (нульова форма – теп. час) разом із числівником утворюють предикативний член речення» [Светлик 1970: 31]. Г. Золотова кваліфікує іменник у родовому відмінку в генітивно-квантитативних моделях як головний член, уважаючи кількісне слово предикатом. У реченнях на зразок *Народу!*, *Книг-то!*, тобто в реченнях без кількісного слова, «роль другого складу виконує, з частками чи без них, специфічна оклична інтонація, графічно зображена окличним знаком», – зазначає дослідниця [Золотова 1973: 134].

У праці І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» констатовано, що головний член генітивно-квантитативних речень виражений синтаксично неподільним сполученням, отже, із формального погляду це тип односкладних речень. Із семантичного погляду вони можуть бути двокомпонентними за умови комунікативної актуалізації і суб'єкта, і предиката, як-от: *Десять верстов од села до города* (А. Тесленко) – однокомпонентне генітивно-квантитативне речення, як і *У класі двоє відмінників*, а ось у реченні *Відмінників у класі – // двоє* – двокомпонентне. Уважати всі квантитативні речення «граматично двокомпонентними» тільки на основі наявності родового відмінка, як зазначають автори колективної праці, не можна, оскільки родовий відмінок виформовує єдність із числівниками або із прислівниками, і разом вони виражають не суб'єкт, а кількісний суб'єкт [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 262].

Отже, предикативне ядро генітивно-квантитативних речень презентує квантитативний компонент із родовим відмінком іменника або займенника. Здебільшого це синтаксично нерозкладні словосполучення. Генітивно-квантитативний компонент із граматичного погляду не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок – це єдиний головний член іменних квантитативних речень. На відміну від інших типів односкладних речень (наприклад, номінативних), у яких предикативний член також може виражатися

кількісно-іменним сполученням (напр.: *Берези. Дві берези. Діти. Двоє дітей. Будинки. П'ять будинків. Люди. Багато людей*) з актуалізацією іменника, у генітивно-квантитативних реченнях актуалізується передусім кількісна предикативна ознака, як-от: *Дітей двоє. Людей багато*.

У мовленні генітивно-квантитативні речення реалізуються як два комунікативні варіанти. Залежно від інтонації та порядку слів їх поділяють на генітивно-квантитативні однокомпонентні та генітивно-квантитативні двокомпонентні структури. Наприклад: *Сила-силенна зірок у небі* (О. Гончар); *Тьма безликих облич на великих вулицях* (Т. Севернюк); *А на вулиці – гамір. Народу – тьма. І нікому не заболить те, що десь там на розі самим жде очей твоїх вірна мить* (Т. Севернюк); *Нас двоє в кімнаті: самотність і я* (Т. Севернюк).

Головний член квантитативно-генітивних речень охоплює числівник, іменник із кількісним значенням, кількісний прислівник у поєднанні з родовим відмінком. Він виражає нерозчленовано суб'єкт і предикат. Граматичне значення таких речень – «значення буття, існування предметів у певній кількості. Кількісна ознака може бути визначена точно чи загально, приблизно». Наприклад: *Голів мільйони, світлі які...* (В. Сосюра). У таких реченнях названо явища, предмети, особи, що існують об'єктивно, незалежно від чийої волі.

Окрім значення великої кількості чогось, ці структури синтаксично передають за допомогою відповідної окличної інтонації значення захоплення, радості чи, навпаки, гніву, обурення. Позитивне або негативне суб'єктивно-модальне значення наведених речень залежить від семантики іменника, який позначає реалії дійсності, що спричинюють в автора відповідні емоції. Як і генітивні речення з імпліцитним вираженням квантитативного виявлення буття субстанції, генітивно-квантитативні речення (з експліцитним вираженням буття субстанції) реалізуються в мовленні у формі двох типів речень за характером передавання предикативних відношень – стверджувальні й заперечні. Вони характеризуються різним набором структурних моделей, особливостями семантики і функціонування.

Семантика схем **генітивно-квантитативних речень** **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** (схеми **стверджувально-го** генітивно-квантитативного речення) та **NegQuantit + Ngen //**

Ngen + Neg Quantit (схеми **заперечного** генітивно-квантитативного речення) виформовується передусім експліцитно вираженим квантитативним компонентом, що стає визначальним, нашаровуючись на загальну семантику буттєвості генітивних речень.

Генітивно-квантитативні стверджувальні речення структурної схеми **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** репрезентовані в сучасній українській мові шістьма структурно-семантичними моделями:

1) **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** із квантитативним числівниковим компонентом: *Землі у нас сім десятків* (Г. Квітка-Осноров'яненко); *Стосот доріз у пошуках тебе* (Т. Севернюк);

2) **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** із квантитативним іменниковим компонентом: *Сміху – море, море гомону-гумору* (С. Васильченко);

3) **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** із прислівниковим квантитативним компонентом: *Грому багато, дощу мало* (Нар. тв.); *Багато шуму – мало тепла* (Нар. тв.);

4) **Quantit + Ngen // Ngen + Quantit** із фразеологізованим словосполученням у ролі квантитативного компонента: *Грошей – повні кишені* (О. Маковей); *У мене справ – по горло* (Розм.);

5) **Ngen + Quantit** із квантитативним компонентом -- порівняльним зворотом: *Здоров'я – як кіт наплакав* (М. Іщенко);

6) **Ngen + Quantit** із квантитативним компонентом – фразеологізованим реченням, як-от: *Риби – хоч греблю гати* (Нар. тв.).

Мінімальна структурна схема **заперечних генітивно-квантитативних речень** **NegQuantit + Ngen // Ngen + Neg Quantit** реалізується чотирма структурно-семантичними моделями:

1) **Ngen + ні (ані)** із числівниковим квантитативним компонентом: *Грошей – ні однієї гривні* (Розм.);

2) **Ngen + Prongen** із квантитативним компонентом – заперечним займенником (прикметником): *Хлопців – жодного. Користі – ніякої* (Розм.);

3) **Ngen + ні (ані)** із іменниковим квантитативним компонентом: *Дров ні хворостини* (Ю. Федькович);

4) **Ngen + ні(ані)** + фразеологізоване сполучення із значенням міри, кількості: *Сну – ні на волосок* (Нар. тв.); *Щастя – ні на макове зерно...* (Д. Бедзик); *Ні муки жменьки, ні солі дробинки, ні сорілки росинки* (Нар. тв.).

Генітивно-квантитативний компонент є головним членом іменних односкладних квантитативних речень, зrealizovanih у мовленні двома комунікативними варіантами: із синтаксично нерозчленованими та синтаксично розчленованими компонентами. Зокрема, генітивно-квантитативні речення з буттєвим значенням мають одночленну та двочленну семантичні структури. Головний компонент одночленної семантичної структури виформовує нерозчленоване поєднання квантитатива та генітива, як-от: *Сила-силенна зірок у небі* (О. Гончар). У двочленних структурах, що називають буття предметів у визначеній чи невизначеній кількості, семантичний суб'єкт виражений генітивом, а семантичний предикат – квантитативом. Напр.: *Народу – тьма* (Т. Севернюк).

В основі семантичної структури генітивно-квантитативних речень перебуває предикат (квантитатив) і суб'єкт – носій предикативної ознаки – родовий відмінок. Генітивно-квантитативні речення функціують здебільшого в розмовному стилі, використовують їх мовці в діалогічному та монологічному емоційно забарвленому мовленні.

Оже, **генітивно-квантитативні речення** – це висловлення, предикативний центр яких репрезентує кількісно-іменне словосполучення (квантитативний компонент + родовий відмінок) у двох комунікативних варіантах, які відповідають структурним схемам: Quantit + Ngen // Ngen + Quantit.

1.4. Синтагматика ад'єктива як центрального компонента напівпредикативних конструкцій у складі простого речення

Потреба в актуалізації компонентів семантико-синтаксичної структури речення зумовила функціювання синтаксичних конструкцій, основна мета яких – увиразнення інформативної значущості повідомлюваних явищ дійсності. До таких синтаксичних побудов належать різноманітні ускладнювачі, що порушують лінійну цілісність реченневої структури, – вставлення, відокремлення, однорідність тощо [Гуйванюк, Кульбабська 1998]. Ці синтаксичні утворення по-різному потрактовано в українському мовознавстві, що зумовлює актуальність їх дослідження як особливих конструкцій у різних дискурсивних практиках.

В українському синтаксисі дослідники, аналізуючи явище відокремлення, прийшли до висновку, що це багатоаспектне синтаксичне і значеннєво-стилістичне явище, яке не набуло однозначного визначення серед мовознавців. Прихильники семантико-синтаксичного підходу витлумачують відокремлені конструкції з погляду семантичної поліпропозитивності ускладненого речення: відокремлення – спосіб трансформації розгорнутої пропозиції в напівзгорнуту, що виражає додаткове повідомлення, доповнює предикацію у фразі, репрезентує вторинну предикацію [Кульбабська 2011].

Це дає підстави для дослідження відокремлених компонентів, які створюють потенційну предикативну ситуацію, не як процесу виокремлення другорядних членів у відокремлення, а як **уведення певного компонента** до базового речення, у якому він виконує іншу функцію, ніж традиційні другорядні члени. Уважаємо, що **відокремлення** – це **не ізоляція, не відмежування** від ядерної структури [Загнітко 1996 а: 183], а **спосіб установаження** специфічного (напівпредикативного) зв'язку з нею. Актуалізаційну функцію відокремленої конструкції можна розкрити лише за розгляду змістових і структурних (внутрішньосинтаксичних і зовнішньосинтаксичних) зв'язків між компонентами простого ускладненого речення.

Загальна умова відокремлення – напівпредикативність, формальне та змістове у вираженні комунікативної одиниці як додаткового повідомлення про дійсність. Відокремлення певної частини простого речення спричинюють інтенції мовця. Зокрема, відокремлення напівпредикативних конструкцій пояснюємо прагненням носіїв мови до стилістичного урізноманітнення мовлення, гострою потребою стисло висловити розгалужену думку в малому контексті, надати емоційності висловленню тощо.

У цьому аспекті особливої уваги потребує одна з недостатньо досліджених категорій простого неелементарного речення – **напівпредикативність** (додаткова, вторинна, побічна або потенційна предикативність [Прияткіна 1990: 19]), що її в синтаксичній теорії визначають у різних аспектах. На підставі узагальнень концепцій щодо специфіки цієї категорії можемо констатувати: напівпредикативність – це 1) визначальна характеристика комунікативно окресленого різновиду простого ускладненого речення з відокремленими

конструкціями; 2) синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює самостійної синтаксичної одиниці; 3) виразний засіб актуалізації комунікативно важливої інформації, додаткових повідомлень.

Ад'єктив як ознакове слово реалізує в напівпредикативній ад'єктивній конструкції свої валентні можливості («реченнєві залежності») у специфічний спосіб [Костусяк 2012: 204–236; Масицька 2016; Мединська 2018]. З одного боку, він може «відкривати місце» для слів нижчого семантико-синтаксичного рангу (субстанційних синтаксем) або приєднувати компоненти, не зумовлені його валентними потенціями (адвербіальні синтаксеми) і домінувати над ними, а з іншого – сам перебуває в синтаксичній залежності від слів вищого рангу.

Традиційно, ведучи мову про синтаксеми, зумовлені валентністю предиката, дослідники поділяють їх на лівобічні та правобічні. При цьому лівобічний аргумент витлумачують як суб'єкт, тобто той конститuent предикативних відношень, який є субстанцією, джерелом якоїсь із виокремлених предикативних ознак, її носієм. О. Межов із суб'єктом пов'язує виконавця дії, носія стану, сприйняття, відношення або ознаки: «суб'єкт – це той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання, відношення (у широкому розумінні – володіння) або ознака» [Межов 2012: 125]. При цьому суб'єкт є не тільки активною субстанцією, що функціонує в реченнях із предикатами дії, а й пасивною – у реченнях з іншими типами предикатів, зокрема, при предикатах, виражених ад'єктивом. До правобічних синтаксем дослідники зараховують ті елементи семантико-синтаксичних відношень, що постають як залежні від предиката субстанції, на які спрямовано дію (об'єкт, адресат), за участю яких відбувається дія (інструменталь) або яких стосується предикатна ознака (локатив) [Вихованець 1993: 139].

У напівпредикативних ад'єктивних конструкціях вторинний предикат має широкі сполучувальні можливості й потенційно передбачає приєднання п'яти синтаксем субстанційного типу: суб'єктної, об'єктної, інструментальної, адресатної, локативної [Кутня 2009: 14; Тесліцька 2019: 9–10]. Крім того, напівпредикативні конструкції можуть ускладнюватися вторинними предикатно-адвербіальними синтаксемами (часу, причини, умови, допусту, способу дії), тобто валентно не прогнозованими компонентами.

1.4.1. Специфіка ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструкцій субстанційними компонентами

Суб'єктна синтаксема в моделі $S_2 + P_2$. У сучасних синтаксичних концепціях розрізняють щонайменше три рівні дослідження речення як центральної одиниці: формально-граматичний, семантико-синтаксичний і комунікативний. Семантичний підхід до вивчення реченнєвої специфіки розрізняє підмет і суб'єкт, оскільки вони, належачи до різних рівнів (формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного), збігаються лише в типових виявах, тобто підмет – лише один із можливих способів вираження суб'єкта. Таку нетотожність суб'єкта і підмета виявляємо в простих реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними компонентами (далі – НАК), оскільки напівпредикативна конструкція є результатом активно-пасивних трансформацій простих елементарних речень. За спостереженнями В. Богданова, у пасивних конструкціях «суб'єктно-об'єктні відношення не зазнають змін, тоді як відношення підмета й додатка змінюються» [Богданов 1977: 40–41].

У сучасній українській мові суть трансформації **актив** → **пасив** полягає насамперед у семантичному перетворенні предиката дії, вираженого лише перехідним дієсловом, на предикат результативного стану, що є наслідком виконання дії (у формально-синтаксичному аспекті – це предикативно вжитий пасивний дієприкметник доконаного або недоконаного виду, який кваліфікують як аналітичне синтаксичне дієслово) [Вихованець 2002: 15; Плющ 2016: 190]. Окрім того, валентно зумовлені об'єктні синтаксеми зі значенням об'єкта впливу, перемістившись із своїх первинних позицій у суб'єктну позицію називного відмінка, набувають суб'єктного значення та паралельно з вихідним для них об'єктним значенням виражають комплексне значення об'єктного суб'єкта [Ледней 2003: 6], пор.: *Ліси вкрили гори* → *Г о р и вкриті лісами* та *Г о р и, вкриті лісами, милували око* (І. Нечуй-Левицький).

Синтаксема *гори* у вихідній конструкції *Ліси вкрили гори* є об'єктом впливу, а в простому реченні з НАК – суб'єктом результативного стану з іншими ознаками. «Взаємодія двох центральних позицій – об'єктної позиції знахідного відмінка як вихідної форми і суб'єктної позиції називного як похідної від знахідного форми – породжує у транспонованих конструкціях складну семантико-синтаксичну природу називного відмінка об'єктного суб'єкта» [Вихованець 1993: 267].

Різноманітні предикатні синтаксеми $P_1 \rightarrow P_2$ (*вкрити* → *вкриті*) як семантичні кореляти виформовують пропозиції одного просторового виміру, проте в їх відмінних темпоральних і якісно-динамічних станах. На думку О. Кульбабської, «пасивні конструкції перебувають на периферії номінативно-дієслівної акціональної моделі, оскільки предикат результативного стану втрачає актуалізаційні значення, які локалізують речення в часі та просторі. У такий спосіб зона маркованого пасиву посідає проміжне місце між дією та станом, слугуючи скріпою між сферою дії людини та сферою стану предметного світу й істот» [Кульбабська 2011: 388–399]. Прикметно, що предикатна семантика маркує каузативність, оскільки фізичні дії суб'єкта (особливо істоти) надають об'єктам потрібних властивостей, нових станів, пор.: *Ежен мимоволі всміхнувся на бесіду, переплутану «панамі»* (І. Франко) // *Ежен мимоволі всміхнувся, бо «пани» переплутали бесіду*.

Лексична модифікація предикатної синтаксеми впливає: 1) на синтаксико-комунікативний ранг субстанціальних аргументів, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю предикатів і типом семантико-синтаксичних відношень; 2) на формально-синтаксичні позиції членів речення у відмінковій формі іменників, що їх зумовлює специфіка синтаксичних зв'язків [Вихованець 2002: 15]. Справді, прості неелементарні речення з НАК презентують принципи комунікативних переваг мовця, який зіставляє релевантність інформації про дві ситуації дійсності й переміщує комунікативний акцент із суб'єкта «пани» на базовий суб'єкт дії (*Ежен*), згорнувши одне з вихідних речень у НК.

Заслуговеє поцінування думка Й. Андерша про явище «деагентивності» в сучасній українській мові. Мовознавець характеризує чотири типи модифікацій двоскладних речень, що їх охоплює дібраний ілюстративний матеріал:

1) **пасивну** (предикат ужито в рефлексивно-пасивній чи дієприкметниково-пасивній формі, агенс – у формі орудного відмінка, якщо дія стосується конкретного виконавця, або ж він буває лексично не вираженим, якщо дія самодостатня: *І уявлялася Хариті нива, по осені вижата* (М. Коцюбинський) → *Хтось вижав ниву* → *Нива вижата кимось* / *Нива вижата; Ниву вижато*;

2) **деміпасивну** (предикат функціонує в рефлексивній формі дієлова із семантикою уявлення, запам'ятовування, усвідомлення, відчуження, а неактивний агенс – у формі давального відмінка: *Шагай запам'ятав його, безсильного* (Б. Лепкий) → *Шагаю запам'ятався він безсильним*;

3) **медіальну** (предикат, нейтральний щодо активності і пасивності, ужито в рефлексивній формі дієслова; агенс в орудному відмінку іменника цілком утрачає свою семантику й набуває обставинного значення: *В їхньому гурті він переживав солодкі хвилини, **наповнені щастям, не затьмарені спогадами минулого*** (В. Підмогильний) // *Хвилини наповнилися щастям*;

4) **активну** (предикат функціонує в рефлексивній формі дієслова (на -ся); агенсу властива форма безприйменникового орудного відмінка або іншого відмінка з прийменником: *На вид бідного Йонки, **тремтячого зі страху, весь клас голосно зареготав*** (І. Франко) → *Йонка **тремтів зі страху*** [Андерш 2004: 22–23]. Наведені семантичні кореляції увиразнюють мовні процеси переходу активних форм у пасивні: «дія» переходить у «процес», «стан».

Отже, можемо сформулювати правило регулярної трансформації активної конструкції «*Суб'єкт дії – дія – об'єкт дії*» у пасивну «*Суб'єкт-носії ознаки – ознака результативного стану, властивості*». Прикметно, що діяч в основному складі речення (S_1) передусім людина, дещо рідше – колектив людей (*збори, віче, народ* тощо) або назви виробничих, наукових чи інших установ тощо.

Суб'єкт вторинної предикації (S_2) є валентно прогнозованим для заповнення лівобічної позиції предиката, вираженого прикметником і ад'єктивованим дієприкметником. З'ясування суб'єктної семантики, на наше переконання, спричинює необхідність установаження кореляцій: *вихідне просте елементарне речення* → *ад'єктивна НК*.

Перша модель вихідного простого елементарного речення $S_2 - Adj_{Part} - O_s$ репрезентує значенням «відношення між вторинним суб'єктом і його активною предикативною ознакою – дією, що спрямована на субстанцію, яка зазнає змін під час дії». У таких вихідних для НАК реченнях вторинний предикат, виражений дієприкметником (Adj_{Part}), є двовалентним, оскільки «відкриває місця» для акціо-нального / процесивного / статального суб'єкта й об'єкта дії.

Основним семантичним варіантом вторинних суб'єктних синтаксем у напівпредикативних ад'єктивних конструкціях є **акціональний суб'єкт**, який залежно від значення Adj_{Part} функціонує в таких семантичних різновидах:

1) конкретної фізичної дії, іноді з додатковою семантикою інтенсивності, напр.: *Він [палац] **стоїть на горі, створений володарем Німеччини*** (В. Винниченко) // *Володар створив палац*;

2) локативної дії, напр.: *Я бігла, гнана... **страхом** самотності, майже тваринним **страхом*** (Г. Тарасюк) // **Страх гнав** мене;

3) мовленнєвої діяльності, напр.: *Чи ж не давнє прокляття роду, накликає «зеленоокою» **Інес де Кастро**, несе на собі також і Беата?* (Н. Королева) // **Інес де Кастро** **наклікала** прокляття; *Курилюлька прокричав турецькою мовою все, сказав **отаманом*** (В. Івасюк) // **Отаман сказав** все;

4) розумової діяльності, напр.: *Цими документами, сфабрикованими військово-похідною **канцелярією**, головний отаман надіявся наплодити нових отаманів* (М. Стельмах) // **Канцелярія сфабрикувала** документи; *Мозок, переобтяжений **інформацією**, зважував, порівнював, контролював повне сили і безтурботності тіло* (Г. Тарасюк) // **Інформація переобтяжила** мозок;

5) психічної діяльності (сприйняття), напр.: *Із глибини пам'яті раптом повстали перед ним [Степаном] **гнучкі постаті, бачені ним*** (В. Підмогильний) // **Він бачив** постаті.

Рідше трапляються НАК, у яких ад'єктив ужито зі значенням вторинного двовалентного предиката, що репрезентує **ознаку за процесуальною дією**. У разі його трансформації в просте елементарне речення можна виокремити такі семантичні різновиди **процесивного суб'єкта** (S_2) в НАК (модель вихідного елементарного простого речення $S_2 - Adj_{\text{Part}} - O_S$), маркером якого є пасивність або імпліцитна активність, відсутність волі та намірів:

1) фізичного процесу в природі, напр.: *З глибини дубини **повіває** пахощами диких яблук, прив'ялених **зіллям** валеріани* (М. Стельмах) // **Зілля** [валеріани] **прив'ялило** яблука; *Виблискували площі, **залиті світлом**, і квіти на клумбах* (В. Підмогильний) // **Світло залило** площі + **Світло залило** квіти;

2) фізіологічного процесу, напр.: *Але **залицяльники** попадались хирляві, все інтелігенти, виснажені **наукою** і паралізовані **страхом** перед твоїм державним мужем* (Г. Тарасюк) // **Наука виснажила** інтелегентів; *Я твоя сестра, **ордою** з а м у ч е н а , порубана* (М. Стельмах) // **Орда замучила** сестру;

3) емоційно-психічного процесу, напр.: *Душа, **збагачена досвідом і інтелектом**, здатна творити шедеври світового рівня* (Г. Тарасюк) // **Досвід збагатив** душу + **Інтелект збагатив** душу; *Підбадьорені **прикладом**, хлопці зробили з макаронами те саме* (І. Багрянний) // **Приклад підбадьорив** хлопців;

У семантико-синтаксичній структурі вихідного елементарного речення суб'єкт є носієм активної, процесивної або статальної предикативної дії, орієнтуючись на який ми оцінюємо предикативну ознаку ситуації [Арват 1976: 8].

До валентної рамки **вторинних ад'єктивних предикатів, утворених від дієслів стану**, входять субстанціальні синтаксеми на означення **статального суб'єкта** – носія неактивних відношень:

1) емоційно-психічного стану людей, напр.: *С т о м л е н а м и н у л о ю б е з с о н н о ю н і ч ч ю , д е н н о ю к о л о т н е ч е ю з п р и с л у г о ю , В і о р е л і я з а с н у л а д е с ь о п і в н о ч і* (Г. Тарасюк) // *Ніч стомила Віорелію + Колотнеча стомила Віорелію*;

2) емоційно-оцінного стану, напр.: *Н а л ю б л е н а п о в о л і з н и к а ю ч и м т а т о в и м г о л о с о м , і з п о в е р н у т о ю у т і л о д у ш е ю , Д а р у с я л і н и в о р о з п л и щ у є о ч і* (М. Матіос) // *Голос налюбив Дарусю*;

3) результативного стану, як-от: *Н а й л ю т і ш а к а р а з л о ч и н ц я м з а с м е р т ь ї ї [п р и н ц е с и] б а т ь к а і б р а т а н е м о ж е н а д о л у ж и т и ц і є ї в т р а т и , п о н е с е н о ї Н і м е ч ч и н о ю !* (В. Винниченко) // *Німеччина понесла втрату*.

Відповідно до семантико-граматичного класу суб'єктної синтаксеми акціонального типу в НАК можна виокремити такі її типи:

1) власне-діяча, який виконує цілеспрямовану дію, напр.: *В і н [Орядин] у п о м и н а в с я з а с п а д и ц и н у п о с в о ї м д і д о в і , з а г р о ш і , в и п о з и ч е н і М а є в с ь к и м* (О. Кобилянська); *У в і л ь н у х в и л и н у д о к т о р Р у д о л ь ф т и щ е с п о г а д и п е р е д з а л і з н о ю г р у б к о ю , п о с т а в л е н о ю н и м с а м и м* (В. Винниченко);

2) діяч – стихійна сила (*вітер, дощ, грім, блискавка* і под.), яка внаслідок нецілеспрямованої дії спричинила зміну в об'єкті: *З е м л я щ е д и щ е в о г к і с т ю , в и к л и к а н о ю к о р о т к и м н а г л и м д о щ е м* (О. Кобилянська); *Б е з м і р н а д а л е ч і н ь л е ж и т ь п е р е д к о с а р е м , о п о в и т а р о ж е в и м т у м а н о м* (М. Стельмах);

3) діяч – маса, речовина, що виконує нецілеспрямовану дію, яка руйнує або поглинає об'єкт: *П р у г к е г і л ь я ц ь в о х к а є п о о б л и ч ч ю , о б л і п л е н о м у п а в у т и н н я м* (Г. Тарасюк);

4) знаряддя, що його кваліфікують то як функційний пристрій, то як діяча: *Н а в і т ь у р і д н і й х а т і – с о р а т н и к и , с к о в а н і о д н и м л а н ц ю г о м к р о в н о ї с п о р і д н е н о с т і* (Г. Тарасюк); *У в у з ь к о м у к о р и д о р і , т ь м я н о о с в і т л е н о м у з а к у р е н и м и л а м п а м и , з а с т и г л и в г у м о в и х п л а щ а х п о л і ц і а ї* (М. Стельмах).

Іменники, що посідають суб'єктну позицію при вихідних предикатах дії, можуть бути й назвами конкретних неживих предметів, явищ природи. Поширення суб'єктної синтаксеми у функції агенса на назви неістот зумовлює явище метафори (персоніфікації), тобто в разі надання предметам, явищам природи властивостей людини: *П р и с п а н е снігами, памороззю і синьою тишею, воно [село] наче погойдувалось* (М. Стельмах); *А у верховітті коливалися шуми, то зелені-зелені, о с п а н і сонцем, то срібні* (М. Стельмах).

Ілюстративний матеріал засвідчив широке використання метонімічного суб'єкта при вторинних ад'єктивних предикатах із семантикою творення, упорядкування, керування, напр.: *Все, ст в о р е н е людськими руками, повинно жити* (Г. Тютюнник); *І я танцювала, в е д е н а зручною рукою* (О. Кобилянська); *Це був суціль витвір природи, о б л а г о р о д ж е н и й рукою людини* (А. Дімаров).

Нерідко при вихідних предикатах дії в позиції суб'єктної синтаксеми вжито абстрактний іменник, що позначає властивості та ознаки, дії і процеси, почуття і психічні стани, фізичні стани тощо. Такий іменник «не виражає елементарного синтаксемного значення, а формує ускладнене значення, що об'єднує вихідне предикатне значення і значення, набуте предикатним іменником у субстанціальної позиції» [Вихованець 1993: 249]. Напр.: *На нього [Сніженка] з гарчанням кинулась вівчарка і, зупинена вигуком, затанцювала на задніх ногах* (М. Стельмах); *Жоржетта теж не лізла в очі, настрахана вибухом гніву* (Г. Тарасюк).

Семантична категорія суб'єктності володіє спеціалізованими морфологічними засобами, основним з яких є називний відмінок. Утім, з огляду на транспозиційне спрямування відмінків в українській мові, у суб'єктну позицію називного переміщуються всі непрямі відмінки та деякі прийменниково-відмінкові форми іменників, де набувають вторинної для них семантико-синтаксичної функції суб'єкта [Межов 1998: 14].

Основним морфологічним варіантом вираження суб'єктної синтаксеми в НАК є орудний відмінок іменників / займенників (N₅), напр.: *Петя не змусив надто впрошувати себе і от, супроводжуваний нетвердим у ногах Білинкевичем, наблизився до нашого столу* (Ю. Андрухович). За твердженням М. Плющ, «словоформа орудного відмінка у пасивній конструкції /.../ виражає значення

логічного суб'єкта – неактивного діяча – у зв'язках із предикатом, позицію якого займає форма пасивного дієприкметника» [Плющ 1986: 154]. Зауважимо, що речення з такими НАК є двосуб'єктивними, зокрема, орудний відмінок ужито на означення вторинного суб'єкта, напр.: *Граф Адольф фон Елленберг пригнічено вертається з палацу додому, вперше за цілий день ні разу не прийнятий **паном президентом*** (В. Винниченко).

Орудний відмінок є обов'язковим компонентом структури пасивних НАК, оскільки «виражає синтаксично і лексично зумовлене значення суб'єкта. Воно відрізняється від значення суб'єкта в активних двоскладних конструкціях ознакою пасивності та нетісного зв'язку з дією» [Там само: 115]. У пасивних конструкціях, за твердженням О. Кульбабської, знижено комунікативний ранг основного учасника ситуації – суб'єкта дії основної пропозиції, ужитого в позиції підмета, та передано іншому учасникові ситуації – об'єктові дії [Кульбабська 2011: 390].

Окрім орудного відмінка суб'єктні відношення може виражати словоформа давального відмінка при вторинному предикаті із семантикою розумової діяльності, напр.: *Искра тривоги пройшла по всіх гостях, примусила їх відчувати щось більше, ніж вияв хореографічного мистецтва, **усім** добре знаного* (Н. Королева). Часто до складу НАК входять компоненти на позначення посесивної ознаки (присвійні займенники, присвійно-відносні займенники, іменники в давальному відмінку), які конкретизують належність думки, мовлення, стану конкретній особі [Ожоган 1997], зокрема: *Нараз почуває в собі і чудну силу із супокосм, **їй самій** незрозумілим* (О. Кобилянська); *Прекрасно вбрана, в строю, властивім лише **моїй істоті**, красна, мов сонце* (О. Кобилянська).

3-поміж прийменниково-відмінкових форм, що їх використовують із суб'єктивним значенням у НАК, ми зафіксували використання моделі «для + Р. в.» на позначення суб'єкта якісної ознаки при вторинних предикатах – прикметниках *характерний, типовий* тощо, напр.: *Побачив майже суворе, вузьке й довге обличчя, **типове для роду де Кастор*** (Н. Королева); *Вранці, після сніданку, він [Дмитро] підійшов до дебілої сестри-хазяйки з добрими лінивими очима, **характерними для спокійних розповнілих людей*** (М. Стельмах). Притаманним лише ад'єктивним предикатам у НАК є використання цієї прийменниково-відмінкової форми у функції суб'єкта сприйняття,

здобуття, одержання, напр.: *Це був магазин вищих, вибраних, випещених істот, недосяжний для середніх смертних* (В. Винниченко); *Водночас пробивалося досить виразно всезагальне зіпсуття, непомітне для Євпраксії* (П. Загребельний); *Шлях туди – десь на ту Україну, для одного з них [Григорія чи Наталки] зовсім незнану* (І. Багряний).

Також трапляються поодинокі вияви вживання конструкції «від + Р. в.» на позначення суб'єкта дії, напр.: *І почав перебирати нехитрі її [Дарусині] пожитки, залишені їще від мамі, а мамі – від її мамі* (М. Магіос).

Отже, у НАК залежно від семантичного типу Adj_{part}, функціують вторинні суб'єктні синтаксеми на позначення суб'єкта дії, процесу чи, рідше, стану. Здебільшого формою вираження суб'єкта при ад'єктивах є орудний відмінок іменників, проте зафіксовано випадки вживання прийменниково-відмінкових форм, зокрема для + Р. в., від + Р. в.

Об'єктна синтаксема в моделі O + P₂. Об'єктні синтаксеми в простому елементарному реченні залежать від предиката й означають предмет, на який спрямована дія, процес або стан.

Диференційними ознаками об'єктної синтаксеми є: 1) об'єктна семантико-синтаксична функція в реченні; 2) правобічна валентна припредикатна позиція; 3) сполучуваність майже з усіма семантичними типами предикатів (дії, стану, процесу, локативними предикатами дії та предикатами якісної ознаки відношення); 4) сполучуваність майже з усіма валентними класами предикатів (за винятком одновалентних); 5) пасивність; 6) широка семантична диференціація (назви конкретних, не відомих поза людською діяльністю, об'єктів і понятійних ситуацій реального світу, на позначення яких функціують усі лексико-граматичні розряди іменників та займенників); 7) наявність основного (знахідний відмінок) і периферійних (називний, родовий, давальний, орудний, місцевий, прийменниково-відмінкові форми) морфологічних варіантів; 8) типова формально-синтаксична позиція додатка (передусім – прямого); 9) комунікативна позиція реми [Ледней 2003: 11].

Основним репрезентантом значення об'єктності в українській мові є знахідний відмінок. Проте перехідність дієслова не транспортується його основою до дієприкметника, тому в НАК ад'єктивний предикат не може приєднувати словоформу знахідного зі значен-

ням прямого об'єкта [Плющ 2009: 35; Плющ 2016: 54–66]. Граматики виокремлюють лише прикметник *винен* (*винен гроші*), який, окрім прямого об'єкта, передбачає приєднання суб'єктної та адресатної синтаксем [Грищенко 1978: 44]. Інші конструкції на зразок *весь час сумний, тисячу раз правий*, за визначенням І. Кононенко, варто потрактовувати не як вияви керування, а як прилягання до прикметника сталих конструкцій ситуативного або квантитативного змісту [Кононенко 2009: 128], напр.: *Вона [будучина] приволі-лась і знічев'я уставилась, довго й гаряче дождидана і тисячний раз проклята* (О. Кобилянська).

Обмежений валентний потенціал діеприкметників активного стану зумовлений традиційним у сучасному мовознавстві перетворенні таких конструкцій у підрядні означальні речення, напр.: *Чи справді він, його товариші і вся та «сметанка суспільності», нічого не зробившя в житті, має право жити?* (І. Франко) // ...«сметанка суспільності», *яка нічого не зробила в житті*. Поодинокі випадки використання таких конструкцій є суперечливими з погляду нормативності, напр.: *Турки відчувають у тому вбивстві силу, вселяючу в людей страх* (М. Івасюк) // ...силу, *що вселяє в людей страх*.

Відповідно до вербоцентричної теорії речення, за твердженням О. Межова, в українській мові можна виокремити п'ять основних семантичних варіантів облігаторних об'єктних синтаксем: акціональний, процесуальний, стативний, об'єкт квалітативної чи квантитативної ознаки [Межов 2012: 145–146]. З'ясуємо, які саме типи об'єктів характерні для НАК, вихідними моделями для яких є: 1) $S_1 - Adj_{part} - O$, напр.: *Певне, хан молиться або складає вірші про солов'я, закоханого в троянду* (Р. Іваничук) // *Соловей був закоханий / закохався в троянду*; 2) $S_1 - Adj - O$, напр.: *Сердита на брата, [Аліна] повернулася за прилавок* (А. Дімаров) // *[Аліна] розсердилась на брата*.

До об'єктних синтаксем **акціонального** типу в напівпредикативній конструкції $Adj_{part} - O$ уналежнюємо:

1) об'єкт конкретної фізичної дії, напр.: *Одягнені в малі кашкети з шерсті, / Каштани білі квіти подають* (Л. Костенко);

2) об'єкт інтелектуальної діяльності, напр.: *Привчений до глобального мислення, розум побільшував трагізм душі до вселенських розмірів* (В. Яворівський);

3) об'єкт сприйняття, напр.: *І тоді на Катерину впав, навіть не чутий від інших, тягар відчаю* (В. Яворівський).

З-поміж об'єктних актантів **процесуальної** семантики можна виокремити об'єкт емоційно-психічного процесу, напр.: *До підвальчика на Березняках хлинули многотисячні натовпи нещасних, жадаючих зцілення* (Г. Тарасюк).

Стативні об'єкти у структурі НАК мають такі семантичні різновиди:

1) об'єкт емоційно-психічного стану (сприйняття), напр.: *Ранком, заспокоєна в своїх потребах, Емерль слухала псалми* (Н. Королева); *Повертався він [дядько] завжди несподівано – з залізною скринькою в руці, зморений очима і усміхнений до Климка* (Гр. Тютюнник);

2) об'єкт інтелектуального стану, як-то: *Розкошують у власній красі, свідомі своєї довічної тривкості* (О. Кобилянська);

3) об'єкт емоційно-оцінного ставлення (відношення), напр.: *Людина є звичайнісінький звір – злий, жадний, жорстокий, брутальний, вічно голодний, вічно жерущий, на всіх рывкаючий, до всіх хижий, з усіма підлий* (В. Винниченко);

4) об'єкт володіння, напр.: *Майдан зарухався, підвладний якимсь, лиш йому збагненним силам, стікаючи вниз по вулиці* (Г. Тарасюк);

5) об'єкт тотожності / нетотожності, з-поміж яких виокремлюємо: а) об'єкт власне-тотожності (рівності), напр.: *Тільки такі, рівні силою і завзяттям, можуть бути справжніми супротивниками своїх хоробрих співвітчизників* (Р. Іваничук); *Ось і стали вони [вершники] на поріг, однакові на зріст* (М. Стельмах); б) об'єкт називання, напр.: *Лежить старий, покірний біля ніг велетенської потвори, званої палацом* (В. Винниченко); *Імператорський почет прямував до мечеті Еюба, названої ім'ям Магометового прапороносця* (Р. Іваничук); в) об'єкт подібності, напр.: *Тонке іржання, схоже на плач, розтікалося по невидимій темені* (М. Стельмах).

До об'єктів **квалітативної ознаки** уналежнюємо:

1) об'єкт власне-квалітативної ознаки, який уживають при вторинних предикатах якості, що характеризують:

а) особливості характеру, морально-етичних якостей особи, напр.: *Стискали плечима в селі молодиці, охочі до брехонь і скандалів* (М. Магіос);

б) взаємовідносини між людьми, підпорядкування комусь / чомусь, напр.: *Вірний своїй підлій личині, він [шеф] перший після проголошення незалежності перестав зі мною вітатися* (Г. Тарасюк); *Дорога самовтечі, невідладна моїм бажанням, рине, як вода* (В. Стус); *Активісти, зайняті своїм, осідлали величезну клуню і повітку* (М. Стельмах);

в) готовність, спроможність людини до певних дій, напр.: *Він вірив у неухибність своєї руки, готовий до дальших посмішок своєї долі* (Г. Тарасюк);

г) популярність / непопулярність, визнання / невизнання людини іншими, напр.: *На якого ж біса він [Макс], голодранець, нічим не видатний, нікому не відомий, здався їй [Сузанні]* (В. Винниченко);

ґ) внутрішню наповненість, достатній чи недостатній вияв чого-небудь у предметі, напр.: *Небо, заставлене химерними мурами Сіхоте-Аліня, рожевіло* (І. Багрянний); *Який же трон може бути в пустелі, заселеній жуйними тваринами* (В. Винниченко);

д) корисність / шкідливість предмета, досягнення певного рівня, напр.: *Цей жест, доведений до професійної бездоганності, розчулює навіть черствих перекупок на одеському товчку* (В. Яворівський);

е) рівень сприйняття, усвідомлення інформації, напр.: *Коцавий раб у гнідїй ексомідї й довгих широких лідїйських штанах, таких дивовижних для місцевих людей, спустив з плеча чималий кошик* (Н. Королева);

є) фізичні та функційні особливості істот, властивості предметів, їхні характерні особливості напр.: *Пильна до свого туалету, вона [Юля] і тепер була розчесана, начисто вмита* (Г. Тютюнник);

ж) значущість предмета (істоти) для інших, напр.: *Це ж мусить бути, дійсно, вибраниця, гідна корони всієї землі* (В. Винниченко);

з) розміщення предмета чи істоти у просторі, напр.: *Далеко позаду вже лишилися дільниці міста, близькі до пристаней і базарів* (Н. Королева);

2) об'єкт квалітативності-відношення (порівняння), напр.: *Разом з цезарем, наймудрішим з живих, відвідував Антіною найвидатніші святині* (Н. Королева);

3) об'єкт квалітативно-модального відношення, напр.: *Цілий день бродить доктор Рудольф вулицями самотній, нікому не потрібний* (В. Винниченко).

Серед об'єктів **квантитативної ознаки** виокремлюємо об'єкт квантитативності-відношення (порівняння), напр.: *Султанська чалма, більша від маленької голови, згинала тонку шию* (Р. Іваничук).

За спостереженням О. Межова, при предикатах фізичної дії часто вживаються «валентно зумовлені факультативні об'єктні синтаксеми, для яких характерний менший ступінь необхідності» [Межов 2012: 150]. До таких компонентів зараховуємо об'єкти зі значенням:

а) відокремлення від чогось: *Будуть, очищені від крові, протікати ріки* (М. Стельмах);

б) сукупності, формування, напр.: *Крізь пелену сну спостерігаю за сонним колективом палати, укомплектованим з таких же, як я, сонно-білих **коконів*** (Г. Тарасюк);

в) просторового об'єкта безпосередньої дії, напр.: *Всередину його [жмута] заклав пачку пороху, завинену **в шмат газети*** (І. Багряний);

г) об'єкта приєднання, ототожнення, як-от: *Перед ним [Федоренком] у круговерті пролітають кілька страхітливих убивств, зв'язаних з **ім'ям** Апостола Смерті* (М. Стельмах);

г) обмеження, напр.: *На розметенім снігу лежала здоровенна смугаста кішка, зв'язана **по ногах*** (І. Багряний); *Проте цей тихий, повільний чолов'яга, зовні незлостивий, але потаємний за своєю **вдачею**, немало зробив шкоди* (М. Стельмах).

Крім того, факультативними об'єктними синтаксемами, що вказують на предмет, який уточнює ознаку, поширюються предикати, виражені лише якісними прикметниками в складі НАК на означення:

1) фізичних властивостей, зовнішнього вигляду людини: *А ще раніше новий вчитель приходив, теж дуже гарний з **лиця і душею*** (М. Стельмах);

2) емоційно-психічного стану людини: *Горді **змогою** показати свої напівголі тіла, вони [люди] недбало й зневажливо просуваються поміж замотаними в купи матерій нещасними* (В. Винниченко); *Левко тільки дунув очима на Юрка і, байдужий **до сміху** молоді, підвівся з санок* (М. Стельмах);

3) специфічних ознак істоти чи предмета, напр.: *З усього славного Батурина, багатого **фортецями, валами, замками, палацями, халунами, майстернями і зброєю**, зостався цілим тільки*

будинок Василя Кочубея, захищений його доносом на Мазепу (Р. Іванчук).

У сучасній українській мові виразниками об'єктної семантики на формально-поверхневому рівні речення є морфологічні форми родового, орудного та давального відмінків.

У НАК об'єктні семантико-синтаксичні функції родового відмінка зумовлені семантичною специфікою вторинного предиката – ад'єктива. Зокрема, форми **Р. в. (N₂)** вжито в напівпредикативних ад'єктивних побудовах на позначення:

1) об'єкта квантитативної партитивності в конструкціях зі значенням внутрішнього наповнення об'єктом, напр.: *На возі, повному антонівки, веселим рисунком, як зорі, уляглись червонобокi яблука* (М. Стельмах); *Ошалілі від несподіваних дивовижних метафор, наші втомлені душі з острахом при звичаювались до юної, повної сил і снаги, плоті* (Г. Тарасюк). Такі сполуки можуть бути уточнені за допомогою конкретизаторів у формі прикметників з оцінною семантикою, зокрема: *Сповнений лихої рішучості, він [Андрій] прощається зі старим* (М. Стельмах); *Лиш по якійсь хвилині, повній тяжкої невиясненої задуми, буркнув...* (О. Кобилянська);

2) об'єкта стану: а) у побудовах із залежним словом – іменником на означення предмета (об'єкта) чекання, досягнення, бажання, уникання. Граматичним і семантичним центром зазначеного типу словосполучень є дієприкметники, утворені від модальних дієслів *хотіти, бажати, просити, прагнути* тощо. Напр.: *Моя душа, запрагла **неба**, всерозкриленна держить путь на стовп веселого вогню* (В. Стус); *І народ, привчений до колективних звичаїв, штурмів, оборон, валом повалив до облудників, спраглий **дива і видовищ*** (Г. Тарасюк); б) у конструкціях на позначення об'єкта знання, розуміння тощо. Вторинний предикат у таких побудовах – прикметник зі значенням інтелектуального процесу, напр.: *Вона [сарана] зробила відхід на північ і, певна своїй **непоборності**, пішла просто на море* (Н. Королева);

3) об'єкта якісної ознаки-відношення при прикметниках-компаративах, напр.: *Закрасувалися жита, вищі **росту** людського* (М. Стельмах);

4) прямого об'єкта при предикативних прикметниках на зразок *вартий, достойний, гідний* (подеколи із запереченням), напр.: *Бездарні газетярі з фантазією, гідною **Уелса**, в партійних газе-*

тах безсоромно описували власні зустрічі з людиноподібними пришельцями з неземних цивілізацій (Г. Тарасюк); *Вибрав* [боярин] *двох-трьох червононосих лицарів, гідних його монаршої уваги* (М. Івасюк); *Він* [Дументій] *якийсь найостанніший нікчема, нічого не вартий* (М. Івасюк).

Продуктивними є морфологічні форми **О. в.** (N_5) як засоби вираження об'єктних відношень при вторинному предикаті Adj_{Part} , характерними рисами яких є субстанційність, пасивність, фінальна спрямованість та формально-синтаксична ознака центральності [Вихованець 2004: 76]. У таких конструкціях вторинним предикатом є дієприкметники, утворені від дієслів зі значенням:

1) внутрішнього наповнення: *А тут крутишся, як у вольєрі, набитому хижакими, сильними, безжальними* (Г. Тарасюк);

2) емоційно-психічного стану: *Гнали [мисливці], пригинаючись до трави, опановані непереможним, диким інстинктом пращурів* (І. Багрянний); *Все менше часу і сил зоставалося на мене у перевантаженого месії, одержимого ідеєю порятунку вигибаючого людства* (Г. Тарасюк);

3) порівняння, відповідності: *Тільки такі, рівні завзяттям, можуть бути справжніми супротивниками* (Р. Іванчук);

4) покриття або оздоблення всієї поверхні: *Обставлені багнетами, устатковані прожекторами, женуть вони [ешелони] десь у тьмяницю, непроглядну, як сам сон* (І. Багрянний); *Тільки на дивані халат, розшитий золотими драконами, лежить* (Г. Тарасюк);

5) із метафоричним значенням: *Особливо йому [Григорієві] сподобався кінець віршівки, приперчений добрим народним гумором* (І. Багрянний); *Та особливо захоплювала її [Катина] мова, жива, пересипана перлами народної метафори* (Г. Тарасюк).

Зауважимо: якщо в НАК об'єкт в **О. в.** називає предмет, що доповнює ознаку ад'єктива, то на його субстанційне значення нашаровується обставинний відтінок причини [Тесліцька 2018: 51–54], пор.: *Спитав він [Сава] із непевним поглядом, переляканий її [матері] рішучими словами* (О. Кобилянська) // *переляканий* (чим? з якої причини?) *рішучими словами* [матері]. Якщо до складу прийменниково-іменникового сполучення входять абстрактні іменники, то на об'єктне значення приад'єктивного об'єкта нашаровується семантичний відтінок обставини мети (з прийменником *для*), умови (з прийменником *без*), напр.: *Мають сформуватися сприятливі*

умови, необхідні для загального **прогресу**; *Не вимовляй слова, нікчемні без молитви* (В. Вознюк). Однак між компонентами конструкцій $Adj_{Part} + N_5$ або $Adj + N_5$ усе ж домінують об'єктні відношення. І третя заувага: прикметникові НК з іменником в **О. в.** *сильний духом, високий зростом, гарний собою, м'який серцем, залізний волею, молодий віком* близькі до фразеологічних сполучень, а конструкції на зразок *важкий на руку, легкий на руку, важкий на підйом, гострий на язик, гарний на вроду* перетворилися на нерозкладні [Гуйванюк, Максим'юк 2010: 101], напр.: *Високий ростом, він [Сава] був вищий від свого брата, але ніжно збудований, як мати* (О. Кобилянська); *Гострий на язик, він не змовчить, не стерпить неправди* (М. Лазарук).

В окремих фіксаціях при вторинних ад'єктивних предикатах вжито форми **О. в.** (N_3) на позначення об'єкта якісної ознаки або стану: *Із висоти другого поверху Кирило здається коротконогим горбатим карликом, увінчаним величезною сивою головою* (Г. Тарасюк); *Важкі дубові будівлі, спотворені безформенними прибудовами, уперто затискали розгалуження заметілі* (М. Стельмах). Ілюстративний матеріал засвідчив поодинокі випадки використання діеприкетників активного стану теперішнього часу у таких конструкціях, напр.: *Через тиждень ми покинули гори, розкішні, сяючі золотаво-багряними барвами осені* (Г. Тарасюк); *А личко то злякано дивиться, то знову вражено повертається кришталевими тарілями в бік тих двох постатей, розпатланих, блимаючих очима* (В. Винниченко).

Переміщення в об'єкту позицію спостерігаємо у формах **Д. в.** (N_3) на позначення об'єкта при предикатах із семантикою модально-вольових виявів, психічної реакції людини, зокрема, у конструкціях, вторинний предикат яких утворений від дієслів на позначення психічного стану, напр.: *Лиш такі згоди могли змінити настрої його [Маркової] душі, мені ще донедавна так щиро прихильної* (О. Кобилянська).

Ще однією характерною рисою **Д. в.** (N_3) у функції об'єкта є його сполучуваність із предикатом-прикметником, що виражає ознаку предмета за зіставленням предмета з іншим предметом на зразок *тотожний, адекватний, паралельний, симетричний, схожий, подібний, рівний*, напр.: *Якесь незнайоме щось, подібне електричній струї, переходило від мене на нього [Марка]* (О. Кобилянська); а

також у конструкціях *Майдан зарухався, підвладний якимсь, лиш йому збагненним **силам**, стікаючи вниз по вулиці* (Г. Тарасюк); *Преображенський приказ був державою в державі – **нікому** не підвладний* (Р. Іваничук); *Дорога самовтечі, непідвладна моїм **бажанням**, рине, як вода* (В. Стус). Окрім того, прикметникові предикати, здатні поєднуватися з об'єктом у формі Д. в. іменника, належать до лексико-семантичних груп для вираження ознаки: а) суб'єктивного сприйняття предмета (*дорогий, милий, любий, рідний, симпатичний, ненависний, ворожий, бридкий, чужий*); б) якісного стану (*радий, винний, вірний*); в) значущості предмета (*потрібний, необхідний, корисний*).

Традиційно *інфінітив* у позиції об'єкта є засобом вираження ускладненої синтаксеми – потенційного суб'єкта дії, проте в НАК він слугує складником моделей «*Adj + Inf₀*» і «*Adj_{Part} + Inf₀*» і посідає позицію об'єкта:

1) із семантикою емоційного стану чи розумового процесу, напр.: *Вадима, звиклого **рахувати** кожну копійку, найперш цікавила ціна* (Дім., с. 57); *Оптимістична більшість, відучена **думати** і **аналізувати**, впевнено будувала світле майбутнє* (Г. Тарасюк); *Ти єдина єси в Богданівці, здатна **розуміти** нашу мову* (В. Яворівський);

2) із метафоричним значенням (найчастіше в поєднанні з фразеологізованими словосполученнями), напр.: *Він [Аркадій] **нахабно блефував, душив і блудив, готовий **переступити через трупи***** (Г. Тарасюк); *І єдесь Персія – скорена, але не вбита, і є Крим, готовий завжди **вжалити гадючим жалом** у найвразливіше місце – Кафу* (Р. Іваничук);

3) зі значенням дії (у т. ч. і локативної), процесу при предикативних прикметниках на зразок *ладний, готовий*, напр.: *Допитливо округлими очима глянули з **кролевецького рушника хвостаті півні, ладні **вчепитися**** один одному в червоні гребені* (М. Стельмах); *В цьому безмірі світу є ЙОГО **серце, здатне **осіяти** її*** [Катрю] (В. Яворівський); *Їхала, їхала, їхала... Куди, навіщо? Мов вигнаний дух, загублений у просторі, **приречений **блукати, тулятися, **поневірятися******, неспроможний **зупинитись**, **пустити коріння*** (П. Загребельний).

Прийменниково-відмінкові форми вираження об'єктних синтаксем представлено значно ширшим спектром конструкцій порів-

няно із суб'єктивними. Зокрема, при Adj_{part} функціують Р. в., Зн. в. та Д. в. із прийменниками.

За констатацією О. Межова, «об'єктна синтаксема, виражена прийменниково-відмінковими формами, /.../ може бути репрезентована у двох варіантах: облігаторному (власне-об'єкт) та факультативному (об'єкт із семантикою уточнення або обмеження)» [Межов 2012: 165].

До облігаторних об'єктних синтаксем належать прийменниково-відмінкові конструкції «до + Р. в.», «на + Зн. в.», «за + Р. в.».

У моделях напівпредикативних ад'єктивних структур « $Adj + (до) N_2$ » і « $Adj_{part} + (до) N_2$ » вжито об'єктні синтаксеми при вторинних предикатах, що позначають:

1) морально-етичні якості, емоційно-психічний стан людини: *байдужий, вимогливий* тощо, напр.: *Його [Михайлова] душа, звикла до простоти і ясності, обтовклася тут* (О. Кобилянська); *Привчасні до певного укладу, вони [пасажири] відчують, що зійшли з рейок* (І. Багрянний);

2) активно-діяльні якості людей, фізичні та фізіологічні особливості: *готовий, здібний, здатний, стійкий* тощо, напр.: *Молода й вродлива, вона [молодиця] була сама ще як дівчина, спритна до жартів, до молодечого скалозубства* (І. Багрянний); *Ледащуватий до роботи, але надкий до книги й горілки, він [Клим] зупинився над дорогою* (М. Стельмах);

3) відповідність або невідповідність предмета іншим предметам на зразок *подібний, схожий*, напр.: *Обабіч стежки росло багато квітів, подібних до роже* (І. Багрянний); *Зображення дівичі було вмонтоване фотографом у пронизане стрілою серце, уподібнене до картярської чирви* (В. Яворівський);

4) бажання, готовності, напр.: *Стискали плечима в селі молодичі, охочі до брехень і скандалів* (М. Матіос);

5) належність або неналежність об'єкта до інших, напр.: *Василько Заплітний покликав боярів, непричетних до замаху на життя отамана* (М. Івасюк).

Облігаторні об'єктні синтаксеми у структурах « $Adj + (на) N_4$ » і « $Adj_{part} + (на) N_4$ » функціують:

– із прикметниками емоційно-психічного стану людини, напр.: *Григорій ступав поруч з Грицем, рішений на зухвалий вибрик* (І. Багрянний); *Приготовані на всі труднощі, на жорстоку боротьбу й*

на втрати, вони [Григорій і Наталка] спалили всі кораблі за собою (І. Багрянний);

– при ад'єктивах, утворених від дієслів на позначення розумових чи психічних процесів, зокрема: *Живе і чужий гріх, маленький чи великий, помножений на всіх нас* (Г. Тарасюк); *Дзвінка жбурляє в бік чоловіка об'єктивну причину, розраховану на суб'єктивну психологію партнера* (В. Яворівський);

– із прикметниками, що вказують на достатній чи недостатній вияв чого-небудь, моральні якості та можливості людей, напр.: *Вони [Данило і Погиба] стають один проти одного, лихі, непримиренні, готові на все* (М. Стельмах);

– при дієприкметниках, утворених від дієслів на позначення результативності дії, напр.: *Він [Тугаєвич] сидить серед представників класу, приреченого історією на знищення* (М. Стельмах);

– із прикметниками *схожий, подібний*, які виражають відповідність предмета іншим предметам. Фактичний матеріал засвідчив високу частотність використання таких конструкцій у художніх текстах. Синтагматичний потенціал вторинного предиката в зафіксованих побудовах передбачає приєднання в синтаксичній позиції об'єкта назв:

а) осіб, міфічних істот чи казкових персонажів: *Потім у хату благочестиво всунувся сивий чоловічок, схожий на угодника* (М. Стельмах); *Ми теж побачили Ту, схожу на грецьку богиню* (Г. Тарасюк); *Винною всьому була Та, схожа на княгиню* (Г. Тарасюк); *Тендітна, схожа на Червону Шапочку, вчителька здивовано глянула на Кушніра* (М. Стельмах);

б) предметів реальної дійсності: *Відтак підносив до очей щось темне, схоже на буковий патик* (М. Івасюк); *Великанська, на піраміду подobaюча, густо заліснена гора вносила під небозвід* (О. Кобилянська); *Стане чоловік і уважно струже кіскою масло в землистий пузатий каганчик, схожий не то на округлу грудку кореня, не то на голову іграшкового чоловічка* (М. Стельмах);

в) девербативів, утворених від дієслів на означення процесів звучання: *Смертельний крик зайця, схожий на плач немовляти, війне над землею* (М. Стельмах); *Плачінда... задоволено розсипав сміх, схожий на гусяче желготіння* (М. Стельмах).

У моделі «*Adj_{part} + (у / в) N₄*» субстантивна словоформа є морфологічним варіантом облігаторної об'єктної синтаксеми при

вторинному предикаті, утвореному від дієслів зі значеннями: 1) розумового стану, напр.: *Ми кричимо від радості, обоє ще такі молоді, такі... це віруючі у наше світле майбутнє* (Г. Тарасюк); *А Юрію, не втаємниченому в фабричне життя, було боляче* (М. Івасюк); 2) емоційно-оцінного ставлення, напр.: *Ось Ібн-Адгарі, закоханий в Севілло* (Н. Королева); 3) конкретної фізичної дії, напр.: *Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно* (В. Стус). Значення прийменника *на* може підсилювати префікс, зокрема: *Набита на кісся, вона [коса] мерехтить лускою місячного проміння* (М. Стельмах).

Облігаторний об'єкт у НАК «*Adj* + (за) *N*₄» валентно сполучається вторинним предикатом у формі вищого ступеня порівняння, напр.: *І ще скарб, дорогоцінніший за всі скарби світу, знайшов Адам у цій святій землі* (Н. Королева); *Дивися, жінко, продажніша за Іуду Іскаріота, пекельніша за пекло, дивись і не плач* (Г. Тарасюк); із прикметниками на позначення розумової діяльності, напр.: *Він [Дабіжа] вайлуватю походжав по залі, гордий за своє пияцьке молодецтво* (М. Івасюк), а також у моделі «*Adj*_{part} + (за) *N*₄» у разі вказівки на предмет, в обмін на який суб'єкт виконує що-небудь, чи на ціну, за яку щось купують або продають, напр.: *Світ благодословенної свободи, купленої за готівку* (І. Багрянний); *Бояри мали її [Катерину] за безрідну чужинку, куплену за три тисячі дукатів* (М. Івасюк); *Лабораторію, впорядковану за свої власні гроші, має він* (Н. Королева).

У побудові «*Adj*_{part} + (на) *N*₆» об'єктна синтаксема вживається при вторинних ад'єктивних предикатах розумової діяльності чи стану, напр.: *Від його [чоловікової] пресловутої маман, помішаної на старосвітських польських штучках, вчилася етикету застілля* (Г. Тарасюк).

Низькою продуктивністю характеризуються сполучення «*Adj*_{part} + (з) *N*₂» із семантикою психічно-емоційного стану. За спостереженнями О. Межова, об'єктні словоформи «не супроводжуються показниками причиново-наслідкових відношень і не виражають суть причинової ситуації – каузуючу ознаку, тому вони не є повноцінними репрезентантами причинової ситуації» [Межов 2012: 151]. Такі вияви використання абстрактних іменників мовознавець потрактує як ускладнення об'єкта причиновим відтінком, напр.: *Під піччю настирливо пряде свою металеву пряжу завзятий цвіркун, задоволений з тепла, що надихали його присутні* (Н. Коро-

лева); *Татіан все частіше покидав Рим для своїх безмежних мастків у Сіцилії, невдоволений з поведінки цезаря* (Н. Королева).

Облігаторний об'єкт із вирізняльним значенням при предикатах якості-відношення на зразок *єдиний* та ступенях порівняння представлений в українській мові в моделях «*Adj + (з / із) N₂*» «*Adj + (серед) N₂*», напр.: *Його [Дмитрова] хата, єдина з усіх, біліла* (М. Стельмах); *Але це ж був правдивий володар пустині, найгарніший з усіх порід левів* (Н. Королева); *Разом з цезарем, наймудрішим з живих, відвідував Антіной найвидатніші святині* (Н. Королева).

У художніх текстах конструкції «*Adj + (від) N₂*» використано зі значенням вказівки на предмет чи особу, від яких що-небудь відокремлюється, напр.: *Тобі, звільненій від примусової роботи, ніхто не дасть заробітку* (Р. Іваничук), або при вторинних предикатах із просторовою семантикою або зі значенням «ознака за характером руху, переміщення у просторі», напр.: *Кожна зірка на небі – це теж сонце, дуже далеко від землі* (І. Багряний). Відтінок віддалення в НАК, окрім прийменників *від / од* увиразнює ще й префікс *від*, який мають віддієслівні ад'єктиви, як-от: *Відрізаний від великого світу, він [Дмитро] жив одним подихом з ним* (М. Стельмах); *Невеличка, віддалена від нього [Гната], вона [дружина] й лежала, мов сніп* (М. Стельмах).

Конструкції «*Adj + (від / од) N₂*», у яких вторинний предикат не має лексичного значення руху, переміщення у просторі, виражають об'єктні відношення зі значенням порівняння, напр.: *Це ж він [Мирон] звільнив Буковину від чудовиська, страшнішого од пошесті, сарани і татарви* (М. Івасюк).

Факультативну позицію посідає об'єкт у моделях «*Adj + (для) N₂*» із семантикою уточнення або обмеження при вторинних ад'єктивних предикатах, що мають вирізняльне значення (на зразок *важливий, вирішальний, незвичайний, особливий, фатальний* тощо), або дають предмету загальну позитивну чи негативну оцінку (*гарний, дурний, страшний, смішний* тощо), напр.: *Боязкий сніг, випадаючи вранці, розтавав на бруку рідким болотом, нешкідливим, правда, для Степанових юхтових чобіт, але дошкульним для пацанів* (В. Підмогильний); *Це початок іншого, страшнішого для нього, Сафрона, життя* (М. Стельмах); *В книжці, для нього не новій, він [Степан] знайшов нове, п'янке зачарування величчю творчості* (В. Підмогильний).

Облігаторною об'єктною синтаксевою є використання в конструкції «*Adj* + (**в**) N_2 » об'єкта зі значенням вказівки на особу, якій що-небудь належить чи якої щось стосується, напр.: *На карті, знайденій в убитого офіцера, всі назви позначалися латинським шрифтом* (М. Стельмах); *Вони [дід і Данило] курили міцний Данилів тютюн, позичений у сусіди Івана* (Гр. Тютюнник).

Об'єкт, виражений прийменниково-відмінковою формою в моделі «*Adj* + (**серед**) N_2 », посідає факультативну позицію та означає особи, предмети, в оточенні яких перебуває хто-, що-небудь або відбувається якась дія, напр.: *А потім став випробовувати всі будь-коли чуті засоби – такі відомі серед усіх тих, кого гадюки ніколи не кусали* (І. Багрянний).

Модель «*Adj* _{Part} + (**з**) N_3 » може мати у своєму складі факультативну об'єктну синтаксему в разі вказівки на особи чи предмети, що перебувають у взаємодії, напр.: *Знову треба входити у складну смугу, зв'язану з боротьбою, горем* (М. Іваничук); *Скупа радість, перемежована з невсипущою турботою, ворухнулася у грудях* (М. Стельмах).

Отже, морфологічними засобами вираження об'єктних синтаксем у НАК є відмінкові та прийменниково-відмінкові словоформи іменників, а також інфінітив. Специфічною рисою ад'єктива як вторинного предиката є те, що він не має здатності приєднувати форми Зн. в. без прийменника зі значенням прямого об'єкта, проте в зазначеній синтаксичній позиції регулярними є використання Р. в., О. в., Д. в. іменників, прийменниково-відмінкових форм *до*, *з* + Р. в., *на*, *в* + Зн. в. та інфінітива. У функції непрямого об'єкта вжито прийменниково-відмінкові форми *в*, *для*, *від* (*од*), *серед* + Р. в.; *з* /*із* + О. в.; *в* (*у*), *на* + М. в. Спостережена варіантність у сфері об'єктної валентності зумовлена дією структурно-семантичної аналогії та ілюструє динаміку синтаксичних норм у сучасній українській мові.

Адресатна синтаксема в моделі А + P_2 . Ця мінімальна семантико-синтаксична одиниця посідає проміжну позицію в семантико-синтаксичній структурі речення між центральними суб'єктною й об'єктною синтаксемами і периферійними локативною та інструментальною синтаксемами. Розширення синтаксичної структури через уведення актанта, який позначає об'єкт, безпосередня або опосередкована участь якого в певній ситуації спрямована на реалізацію тієї чи тієї дії, базоване на уявленні про адресата.

М. Плющ потрактує адресат як «вторинний об'єкт, що виник внаслідок внутрішньомовних залежностей – сильного керування дієслів, а також віддієслівних іменників і прикметників словоформою давального, яка семантично доповнює керуюче слово» [Плющ 1986: 45–46]. Як констатує дослідниця, адресатну синтаксему зумовлює семантика дієслова, що потребує уточнення об'єкта та разом із об'єктною синтаксемою утворює з дієсловом дії єдиний комплекс, обов'язковий компонент його структури [Там само: 46].

Прості речення, ускладнені НАК, до складу яких входять адресатні синтаксеми, відповідають таким моделям $S_1 - Adj_{part} - НК - А$ і $S_1 - Adj - НК - А$, напр.: *А що ти вдієш на земній орбіті, / Окресленій для тебе строго й вбого* (В. Вознюк: 9) // *Орбіта окреслена для тебе / тобі*.

Із-поміж семантичних варіантів облігаторних адресатних синтаксем при вторинних двовалентних ад'єктивних предикатах (вихідних предикатах дії), слідом за І. І. Овчинніковою [Овчиннікова 2012: 101–106], виокремлюємо:

1) « $Adj_{part} + N_3$ » – адресат, який отримує матеріальний об'єкт при вихідних дієслівних предикатах дії, що позначають процес «давання, дарування, віддавання, допомоги», напр.: *І посередині в ньому [камені] – вогонь, піднесений мені* (А. Дімаров); *Ішли роки... серед сумовитої краси, замкненої, ув'язненої, залишеної самій собі* (Р. Іваничук);

2) « $Adj_{part} + N_3$ » – адресат, який одержує певну інформацію, напр.: *Останнє питання, адресоване невідомо кому, насторожило чоловіків* (Г. Тарасюк);

3) « $Adj_{part} + (для) N_2$ », адресат, на користь якого відбувається дія, напр.: *Галера з ясиром, відібраним для султана, наближалася до Босфору* (Р. Іваничук);

4) « $Adj_{part} + (для) N_2$ » або « $Adj_{part} + N_3$ » – адресат, для якого призначена певна дія, напр.: *Вона [Еля] б таки випустила у нього [Сидора] всю обойму, навіть патрон, призначений для себе* (В. Яворівський); *Людина зникла під тиском речей та ідей, від неї створених і для неї призначених!* (В. Підмогильний); *Я спокійно, відсторонено перечитувала всі, присвячені моїй неповторній особі, опуси* (Г. Тарасюк); *Мені подарував їх [чари] жрець як дарунок, призначений моїй сестрі* (Н. Королева).

Адресатні синтаксеми використовуються при предикатах власне-якості, що маркують ставлення, відносини між людьми, наприклад, у моделях «*Adj* + (до) *N*₂»: *Молодий урядник і собі сів біля них, веселий і ласкавий до Зоні* (О. Кобилянська); *Неначе наяву побачив хлопець свого батька, такого мовчазного і такого доброго до нього* (М. Стельмах); «*Adj* + *N*₃»: *Вже два роки натомість з'явився мовчазний, усім, часами й собі самому чужий – брат Бертольд* (Н. Королева).

Порівняно з категоріями суб'єктності та об'єктності категорія адресатності володіє меншим арсеналом морфологічних засобів вираження. Традиційно як адресатна синтаксема функціює давальний відмінок, позначаючи особу або предмет, на користь якого здійснюється або до якого спрямовується дія. У сучасній українській мові грамема давального відмінка належить до спеціалізованих морфологічних засобів вираження керованих компонентів при предикатах дії.

НАК із адресатними синтаксемами найчастіше виформовують моделі «*Adj*_{Part} + *N*₃» і «*Adj*_{Part} + (для) *N*₂», при цьому іменники можуть використовуватися зі значенням: 1) власна назва конкретної особи, напр.: *Та все-таки вагався досі записувати частину, призначену Михайлові колись, молодшому навіки* (О. Кобилянська); *І обітниця, дана Херонімові, дотримана* (Н. Королева); 2) загальна (субстантивована) назва особи, напр.: *Всі дальші питання, ставлені молодому, оставалися без відповіді* (О. Кобилянська); 3) назва тварин, напр.: *Не плакав Сава за сіном, ні за гречаною половиною, прирхтованою для поросяти* (Г. Тарасюк); 4) займенники, що заступають власні або загальні назви, напр.: *Листа, залишеного йому, Степан побачив на підвіконні* (В. Підмогильний).

Найчастіше адресатну синтаксему виражено давальним відмінком. Однак, за констатацією І. Вихованця, у граматичній системі сучасної української мови відбуваються зміни у співвідношенні синтетичних і аналітичних форм для вираження адресатної функції. Наприклад, прийменник *для* з родовим пересувається з детермінантною (периферійною) позиції речення в нецентрально-непериферійну позицію, перетворюючись на функційний еквівалент давального відмінка адресата, пор.: *Дівчина понесла для матері квіти* і *Дівчина понесла матері квіти*. У цьому разі прийменник *для* з родовим відмінком, окрім вираження функції адресата дії,

додає до конструкції додатковий значеннєвий відтінок мети [Вихованець 2004: 126]. За тим самим принципом відбувається переміщення з просторової позиції приєднання *до* з родовим відмінком в адресатну сферу. Фактичний матеріал засвідчив використання на позначення адресатної синтаксеми варіантних приєднаниково-відмінкових форм:

– «для + N_2 » // « N_3 », напр.: *Чого їй [дочку] не тішить ні ця шикарна, для неї збудована, казкова вілла...* (Г. Тарасюк) // ...збудована **їй**;

– «до + N_2 » // « N_3 », // «для + N_3 », напр.: *Се були послідні слова Стефана, писані до неї* (О. Кобилянська) // *писані **їй*** // *писані для неї*.

Отже, у значенні адресата дії в українській в НАК домінує давальний безприєднаниковий відмінок, проте фактичний матеріал засвідчив використання у функції адресата приєднаниково-відмінкових форм «до + Р. в.» та «для + Р. в.».

Інструментальна синтаксема в моделі $Ins + P_2$. Інструментальна синтаксема посідає периферійне місце серед субстантивних аргументів з огляду на формально-синтаксичні позиції в реченні, семантико-синтаксичне функціонування та лексичне наповнення відмінкової сфери [Вихованець 2004: 75]. Диференційними семантико-синтаксичними ознаками інструментальної синтаксеми є субстанційність, валентна пов'язаність із предикатом дії та пасивність.

Виокремлюють два семантичні різновиди інструментальної синтаксеми – знаряддя дії та засобу дії.

Інструментальну синтаксему знаряддя дії зафіксовано в простих ускладнених реченнях із НАК, що відповідає вихідній моделі $S_1 Adj_{part} Ins$, напр.: *У закутку в шухляді лежали папери, писані олівцем* (В. Підмогильний) // *Папери писані олівцем*.

Відповідно до семантики вихідного предиката, інструментальні синтаксеми як компонент моделі $Adj_{part} N_5$ поділяємо на такі типи:

1) знаряддя активної фізичної дії, що виконана інструментом над конкретним реальним об'єктом, напр.: *Велика риба, напівпересічена **остям**, почала дужими ударами хвоста вихлюпувати воду з човна* (М. Стельмах);

2) знаряддя письма, маркування: *Нижня частина його [Іллі] тіла тихенько дрімала під теплою лікарняною ковдрою, потав-*

рованою на різках чорним інвентарним **штемпелем** (В. Яворівський);

3) знаряддя вилучення, приєднання або відокремлення одного об'єкта від іншого, напр.: *Вуточка протирала рушничком кольорові картинки, поприколювані до стін голками* (Гр. Тютюнник).

На відміну від інструментальної синтаксеми знаряддя дії, синтаксема засобу дії вказує на істоти, механізми й допоміжні предмети, за допомогою яких реалізується дія чи рух [Межов 2012: 207].

Фактичний матеріал засвідчив використання інструментальної синтаксеми із семантикою засобу дії при вторинних предикатах на означення:

– локативної дії, напр.: *Після гарби проїхала підвода, запряжена парою худих і змучених кляч* (Г. Тютюнник); *Звідкілясь беруться екіпажі, запряжені кіньми, вози, запряжені коровами, легенькі бричечки, запряжені людьми* (В. Винниченко);

– передавання інформації, сповіщення тощо, напр.: *Слова ораторів, підсилені мікрофоном, громами перекочувалися у вечоровому небі над Соборним майданом* (Г. Тарасюк).

Основним морфологічним варіантом вираження інструментальної синтаксеми є **О. в. (N₁)** іменників, напр.: *Колода, підперта цим пристроєм, стоїть і стоятиме хоч рік* (І. Багрянний); *Мільйонна повітряна армія Союзу Східних Держав, озброєна газовою й променевою артилерією, стоїть напоготові* (В. Винниченко).

У художньому мовленні трапляються і прийменниково-відмінкові форми, наприклад, «**в, на** + N₄», що виражають широку гаму інструментальних значень, напр.: *Заковану в поперед посвячені та свяченим «йорданським» кадилом обкурені кайдани, везено її в закритому кочі* (Н. Королева); *Раб придверник, прикований на ланцюг, байдуже й мовчки зустрічав всіх порожнім своїм поглядом* (Н. Королева).

У конструкціях «**Adj** + (з) N₂» інструментальна синтаксема виражає інструментально-фабрикативні відношення, означаючи матеріал для виготовлення певного предмета при віддієслівних прикметниках, що походять від дієслів творення, напр.: *Візники в чорних кобеляках вивозили на лігах голландські бруси і шестигранні, тесані з столітніх дубів, платсони* (М. Стельмах); *Волікли дорогою, виложеною з молодих дерев* (О. Кобилянська); *Ти живеш*

у вбогій хатчині під горою, викладеною з таткового підпільного багатства (Г. Тарасюк).

Інокли прийменник з підсилює вже наявний у дієприкметнику інструментально-фабрикативний відтінок, наданий ад'єктиву аналогічними префіксами з (с) / із, напр.: *Потім* [ішла] *Наталка* в «уніформі», зробленій з «чортової» *шкіри* (І. Багрянний); *Перед* *вихром і студінню хоронили їх* [людей] *колиби, сплетені з обтятих соснових галузів* (О. Кобилянська); *В* *нахололій церкві тьмяно поблискують саморобні свічі, зсукані з темного воску* *дуплянок* (М. Стельмах).

Отже, із опозиції «суб'єкт – об'єкт» постає протиставлення «мета діяльності суб'єкта – результат цієї діяльності». Компонентом реалізації окресленої мети є інструмент здійснення вихідної дії, знаряддя або матеріал, призначені для виконання певної дії, операції. Відповідно до власних інтенцій автор висловлення вміщує вказівку на інструмент або в базовій частині речення, або в НАК, здебільшого використовуючи модель *Adj_{part} N₅*, рідше моделі з інструментальними синтаксемами у формі прийменниково-відмінкових конструкцій.

Локативна синтаксема в моделі *Loc + P₂*. Важливою одиницею семантико-синтаксичної структури речення є локативні синтаксеми. В українському мовознавстві локативні синтаксеми залежно від морфологічних засобів вираження (прислівникові чи прийменниково-іменникові) кваліфікують то як предикатні адвербіальні, тобто такі, що стосуються ознаки обставинного характеру, то як субстанційні – компоненти зі значенням предмета.

Граматики потратовують локативну синтаксеми як «мінімальну одиницю семантико-синтаксичного рівня, що визначає просторові характеристики дії, процесу, явища за допомогою прислівників на рівні тривимірної (об'ємної) просторовості, а за допомогою прийменниково-іменникових конструкцій диференціює локативні характеристики в межах тривимірності (об'ємності), двовимірності (площинності) чи одновимірності (лінійності, точковості)» [Коломийцева 2007: 8].

Локативні синтаксеми здебільшого є облігаторними компонентами синтаксичної структури, а їх використання передбачене валентністю та семантикою локативного предиката.

В українській мові виокремлюють три семантичні варіанти локативної синтаксеми: зі значенням статичної локалізації, з динамічним значенням напряму руху і з динамічним значенням шляху руху [Ожоган 2009: 84].

У НАК локативні синтаксеми функціують при вторинних предикатах із загальною семантикою перебування, знаходження, руху та переміщення у просторі, спрямованості, визначення місцезнаходження чого-небудь, здобуття, зорового й слухового сприйняття, створення об'єктів, розміщення.

Визначальним чинником семантичної диференціації локативних синтаксем у вихідних моделях $S_1 \text{ Adj}_{\text{Part}} N_6$ є наявність локативних морфем: *у, на, при, під, біля* тощо, напр.: *Вхід до ущелини загородив літній палац хана Ашлама-сарай, весь захований в садах* (Р. Іваничук) // *Палац заховався в садах*.

Сему «знаходитися, перебувати всередині певного простору» реалізують моделі « $\text{Adj}_{\text{Part}} + (y / \text{в}) N_6$ », « $\text{Adj}_{\text{Part}} + (y / \text{в}) N_4$ », напр.: *Тоді він [чоловік] згадував безконечні дні і ночі, проведені у слідчому ізоляторі* (Г. Тарасюк); *Близько неї [Анни] крикнула перепелиця, захована в житті* (О. Кобилянська). Іменники в таких синтаксичних побудовах можуть бути як власне-конкретні, із просторовою семантикою, так і абстрактні – у метафоричних конструкціях на позначення психологічних процесів, внутрішнього стану особи, напр.: *Задля того образу, виритого в моїй душі, я люблю її* (О. Кобилянська); *Ані рухнеться волосінь, занурена в глибінь* (В. Стус).

Сему «вияв ознаки за дією на поверхні просторової координати» репрезентують моделі « $\text{Adj}_{\text{Part}} + (\text{на} / \text{по}) N_6$ », « $\text{Adj}_{\text{Part}} + (\text{на}) N_4$ », напр.: *Він [Тодор] відвіз додому, але до свого, новозбудованого на околиці обласного центру* (Г. Тарасюк); *Почалося питоме, глухе не то передмістя, не то село, розкидане по горбистих берегах річки* (Г. Тарасюк). Зауважимо, що компонент «*на* + N_6 » маркує синкретичне об'єктно-локативне значення, якщо іменникова форма належить до класу конкретних іменників на позначення частин тіла людини, напр.: *Руки, сплетені (на чому? де?) на грудях, неначе притримували серце* (М. Стельмах); *Вийшов, трохи зігнувшись, молодий гуцул із сокирою, закиненою небало (на що? куди?) на плечі* (О. Кобилянська).

Значення «приєднання до просторової координати» реалізують конструкції «*до* + N_2 », у яких локативне значення теж пе-

ретинається з об'єктним відтінком, напр.: *Я сиділа в неосвіченім салоні, притикаючім до кімнати* (О. Кобилянська); *З розбурханим волоссям стояв старий батько, прикований до місця* (О. Кобилянська); *Дівчина бере два мотузки, приладнані до обшивок* (М. Стельмах).

Прийменниково-відмінкову конструкцію «*у (в) + N₆*» вжито при вторинних ад'єктивних предикатах із семантикою «ознака за місцем створення, народження, вдосконалення об'єкта», напр.: *Воно [тіло] погойдувалось в ритмі первісної, народженої в космічній глибині хромосом, музики* (Г. Тарасюк); *Та ж весь партапарат від гори до долини начинений висококваліфікованими гейшами, вишколеними у бадьорих лавах комсомолу* (Г. Тарасюк);

Зі значенням «місце реалізації ознаки» можуть функціювати в НАК прийменниково-відмінкові конструкції «*на / по / у(в) + N₆*», напр.: *Один сидів десь у Латеранськім палаці, збудованому на тому місці* (П. Загребельний); *Довга стежка, по краях обгасла, висока свічка, вигоріла геть* (В. Стус); *Спочатку підводились окремі куці, зелені і свіжі, міцніші в корені і стеблі* (М. Стельмах).

Сему «місце вияву ознаки: знизу, зверху, попереду, позаду предмета» реалізують моделі «*Adj_{part} + (під / над / перед / за) N₃*» та «*Adj_{part} + (під) N₄*» при вторинних предикатах із семантикою руху, вияву фізичного стану особи, конкретної фізичної дії, напр.: *На гострі вуха йому [псові] був надітий Наталчин шолом, застібнутий під підборіддям* (І. Багрянний); *Погожий вечір іще не погасив самородків золота, розкиданих над обрієм* (М. Стельмах); *В обличчя повіяло прохолодою – від озера, ще схованого за густим переліском* (Г. Тарасюк); *Кленучи та відказуючи, бігали парубки по полях, розстелених поза домом та городом* (О. Кобилянська).

У сполученнях вторинного предиката на означення динамічної дії *Adj_{part}* з моделями «*при + N₆*», окрім значення місця реалізації дії, з'являється семантичний відтінок «ознака за дією, що відбувається недалеко від предмета», напр.: *Перед хатою стояли інші групами або лежали, курячи з коротких люльок, розтягнені при своїх осідланих конях* (О. Кобилянська); *Вмостився біля вогню побіч Рустема, втопив ноги, мов у пухнастий мох, у велику ведмежу шкуру, розстелену при канані* (Н. Королева).

Семантика просторової локалізації по колу формується сполуками субстантивів із прийменниками *навколо, довкола, навкруг,*

довкруг, круг, напр.: *Партизанські заслони, виставлені навколо села, привели ще кількох фашистів* (М. Стельмах).

Семантику «місце реалізації дії чи ознаки поблизу предмета» реалізують синтаксичні моделі «*Adj* + (біля / близько) N_2 », напр.: *Молодь шукає конвалії або ж бузок, найповніший побіля давніх печинц* (Гр. Тютюник); *І під нею [богинею] розп'яла на п'єдесталі білі руки, вузькі на кінцях і широкі та повні біля пліч, її приклонниця* (В. Винниченко).

Сему «ознака за місцем реалізації дії у просторі, обмеженому предметами» репрезентують моделі «*Adj*_{Part} + (між / поміж / серед) N_2 » і «*Adj* + (між / поміж / серед) N_2 », у яких іменниковий компонент ужито як в прямому, так і переносному значенні, напр.: *Голова ж, глибоко всаджена між плечі, була трохи закинута назад* (Н. Королева); *Ти був скупий, ...так само неоговтаний, як серце, розгублене проміж світанних душ* (В. Стус); *Вона [наречена] зів'яла, чужа серед квітів свого весільного плаття, закапаних не росою, а сльозами* (М. Стельмах).

Загальне значення напрямку руху в напівпредикативних ад'єктивних конструкціях виформовують прийменниково-відмінкові конструкції «*на* + N_4 », «*до* + N_2 » при *Adj*_{Part} зі значенням «ознака за спрямованістю дії на поверхню предмета чи об'єкта», напр.: *Його [внукові] очі, звернені на небо, запалали* (О. Кобилянська); *На ранок Марія знаходила Дарусю із вповитою п'ятьма хустками головою, відверненою до стіни* (М. Матіос); *Я глянула вниз і побачила... море людських облич, піднятих до неба* (Г. Тарасюк).

Значення «напрямок руху з поверхні чи зсередини просторового орієнтиру» репрезентують ад'єктиви *Adj*_{Part}, утворені від дієслів на позначення динамічної фізичної дії, у поєднання із прийменниково-відмінковою формою «*з* + N_2 », напр.: *Зберігся пучечок, з України завезений* (І. Багрянний); *Кочені з вершин, великани спирались на тих мостах* (О. Кобилянська); *Не радували Оксану ні мої щедрі влови, ні химерні рідкісні створіння, здобуті з морських за-капелків* (М. Стельмах).

Сему «вихідна точка руху» реалізують прийменниково-іменникові конструкції в складі моделі «*Adj*_{Part} + (з-над / з-під) N_2 », напр.: *І, випорснутий з-над оград, натужний бурштиновий голос снується в висі, ніби чад офір* (В. Стус).

На рух у просторі назустріч предмету вказують моделі «*Adj_{part}* + (проти) N_2 », напр.: *Вони все ще стояли, звернені назад проти місяця і проти тої сторони* (О. Кобилянська); *Воно [чорнолісся] було схоже на лук, натягнутий проти села* (М. Стельмах).

Сему «рух крізь просторовий орієнтир, предмет» зберігають утворені від відповідних дієслів дієприкметники, що реалізують свої валентні можливості в моделі «*Adj_{part}* + (крізь) N_4 », напр.: *Промінь сонця, проведений крізь геліоніт, перетворюється в цілком придатну до вжитку сонячну енергію* (В. Винниченко).

На означення простору, місця, впоперек якого розміщується що-небудь, використовуються моделі «*Adj_{part}* + (через) N_4 », напр.: *На білому перському коні, в леопардовій шкурі, перекинутій через рамено, в сніжно-білій чалмі в'їжджав у Золоті ворота султан-переможець* (Р. Іваничук).

Отже, семантична й морфолого-синтаксична своєрідність локативних синтаксем зумовлена численною групою локативних прийменників, що зазвичай поєднуються з місцевим, знахідним, родовим відмінками іменників для вираження статичного і динамічного просторових значень у НАК.

1.4.2. Особливості ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструцій компонентами зі значенням зумовленості

Окрім валентно прогнозованих у НАК можуть функціонувати компоненти, не передбачені валентністю вторинних предикатів – *Adj* та *Adj_{part}*, репрезентуючи значення часу, способу, умови виконання другорядної дії, її причину, мету, міру й особливості вияву. Специфікою вторинних предикатно-адвербіальних синтаксем у структурі простого неелементарного речення є відображення ними характеру семантичних відношень, змодельованих складним реченням [Мірченко 2002: 14; Теслицька 2018: 51–54].

Темпоральна синтаксема в моделі *Temp* + P_2 . Темпоральні синтаксеми виражають часові відношення всередині напівпредикативної конструції з темпоральною детермінацією, а також між частинами ускладненого речення, указуючи на одночасність або різночасність подій, явищ та на їхні кількісно-часові вияви.

За змістом темпоральна синтаксема не підпорядковується вторинному предикатові, а супроводжує його, є своєрідним тлом певного явища, факту, події, конкретизатором тривалості дії або

процесуального стану в їх часових вимірах [Безпояско 1989: 28]. Темпоральні синтаксеми потрактуємо не як обов'язкові актанти у структурі предикативної одиниці, а як вторинні мінімальні семантико-синтаксичні одиниці, не передбачені валентністю предиката.

Семантичні варіанти темпоральних синтаксем визначають на основі протиставлення одночасності / різночасності перебігу подій та означеної / неозначеної тривалості дії [Вихованець 1993: 272]. Морфологічними засобами вираження темпоральної синтаксеми при вторинному ад'єктивному предикаті є прислівники та прийменниково-відмінкові форми.

3-поміж засобів вираження семантики одночасності подій, позначуваних базовим і вторинним предикатами в семантично неелементарних простих реченнях, виокремлюємо в НАК темпоративи, що їх виражено:

1) прийменниково-відмінковими формами в моделях «*Adj_{Part} + (praep) N_{temp}*» та (рідше) «*Adj + (praep) N_{temp}*». Зокрема, темпоратив (*praep*) *N_{temp}* має такі засоби вираження:

– «*у (в) + N_у*», з іменниками на позначення днів тижня, частин доби, пір року, загальних часових понять, явищ, дій, процесів, напр.: *Пишнопери півні, збиті в найнесподіванішу для них хвилину, летіли назад в сніг* (І. Багрянний);

– «*за часів + N_з*» для найменування епох, історичних періодів, суспільних формацій, тривалих часових відрізків, напр.: *Недалеко від старовинної, напіврозваленної фортеці, збудованої ще за часів татарської навали, кіннотники і піхота провадили навчання* (М. Стельмах);

– «*за + N_з*» із семантикою неозначеної тривалості, напр.: *Найгірші лайки, зібрані за всі роки собачої служби, закружляли осиним гніздом* (М. Стельмах);

– «*у (в) + N_у*» із назвами місяців, року, певного вікового періоду, процесу, напр.: *Зачаті в певному часі, вони [люди] переходять із форми у форму* (Р. Іванчук); *Знову згадав аварію літака, четверту в цьому травні* (М. Стельмах);

– «*по + N_о*» із семантикою відповідності певному часовому періоду, напр.: *Під твоїми італійськими черевичками хрустіли вірнопіддані хребти – гнучкі по молодості літ* (Г. Тарасюк);

2) прислівниками у складі моделей «*Adj_{Part} + Adv_{temp}*» і «*Adj + Adv_{temp}*», що виражають значення:

– моменту часу, напр.: *Сичить піщаним нашептом годинник, розвалюються храми, **щойно** зведені* (В. Стус); *Тріумфальний похід на царство короля Німеччини, Рудольфа Штора, **сьогодні** коронованого парламентом* (В. Винниченко); *Дівчина ходила по хаті, мов пливла, ставна та горда і **заразом** насмішувата* (І. Багрянний);

– початку чи кінця дії або стану, напр.: *Вимріяна і жива **донині**, незнайома, але й знана теж, заховавшись в довгій самотині, вже мене не кличеш, не зовеш* (В. Стус); *Так, сестро, так: штурмуймо небо, вкрадене **справіку*** (В. Стус);

– епізодичного відрізка часу, напр.: *Перші орачі порушать ниву, **поки** напівсонну* (В. Стус); *Навіть у недоброї пам'яті тисяча дев'ятсот тридцять сьомий рік, коли над мою, **тоді** кучерявою, головою нависло нещастя, мати, як могла, удень втішала мене своєю і дівочою піснею* (М. Стельмах);

– періодичності, повторюваності дії, напр.: ***Часто** закривавлений, але незмінно веселий, завзято накульгував до пастухів і захоплено розповідав* (М. Стельмах); *За отими жартами, **часом** уципливими, надокучливими, ховалось велике материнське серце* (М. Стельмах);

– означеного періоду вияву ознаки, напр.: *Але за нею [річкою] починалось болото, нешироке та грузьке, не прохідне **весною*** (М. Стельмах); *Ти вже не згинеш, ти двожилава, земля, р а б о в а - н а **віками*** (В. Стус);

– необмеженої тривалості основної дії, напр.: *І тато був у неї [Катерини], **завжди** білий і теплий од борошина* (М. Стельмах);

– заперечення, напр.: ***Ніколи** не захоочувана і не скріплювана, розпещена, виніжена, її сила вже спала і ниділа* (О. Кобилянська).

Темпоральні синтаксеми різночасності в НАК поділяємо на два типи: із семантикою часової попередності та часової наступності.

Засобами репрезентації часової попередності дії є прийменниково-відмінкові форми в моделі «*Adj_{part} + (praep) N_{temp}*», у якій темпоратив репрезентований такими комплексами «*до + N₂*», «*перед + N₃*», напр.: *А я твій суворий янгол, народжений **до** твого життя* (В. Стус); *Але це вже була сарматська земля, обжита **перед цим** скіфами* (В. Яворівський). За умови використання іменників-девербативів у таких конструкціях виформовуються додат-

кові причинові семантичні відтінки, напр.: *Перелякана вибухом, відвернула я очі* (О. Кобилянська) // *Я відвернула очі*, (БО /ОСКІЛЬ-КИ) *перелякалася вибуху*; *Скривджена твоєю зрадою, знищена сварками і п'яними істериками, я не витримала цього випробування* (Г. Тарасюк) // *Я не витримала цього випробування*, (БО / ТОМУ ЩО) *була скривджена твоєю зрадою /.../*.

Модель «*Adj_{part}* + (з) *N₃*» указує на тривання дії поза межами часового орієнтира (семантика означеної тривалості часу) але водночас позначає час, на який припадає початок дії, й увиразнює домінувальне в ній значення початкової часової межі напр.: *Небо над ними [Городищами] розвісило сушити свої голубі шовки, ще не охололі з літа* (В. Яворівський); *А сьогодні всі вони [гості] плечима до пліч сиділи за столами й співали пісню, знану ще з дитинства* (Гр. Тютюнник).

Ілюстративний матеріал засвідчив часте використання паралельних конструкцій «з + *N₂* і / та до + *N₂*» із семантикою повного охоплення явищем проміжку часової попередності, напр.: *Колись нові покоління, щасливі з коліски й до домовини, з подивом і повагою згадають жінку* (М. Стельмах).

Значення наступності щодо попереднього часового відрізка передають прийменниково-відмінкові форми «на + *N₄*», «після + *N₂*», напр.: *Відлуння його [вчителевого] голосу довго товклося над степом, над гулками осінніми полями, готовими на зиму* (В. Яворівський), а також прислівниками із відповідною семантикою, напр.: *Ще раз отямлюючись від сусідства, раніше не підозрюваного, погодився пан Каправка* (Г. Тарасюк).

Отже, темпоральні синтаксеми в НАК представлено прислівниками і прийменниково-відмінковими формами для вираження значення тривалості та періодичності вияву ознаки за дією чи станом.

Причинова синтаксема в моделі *Caus* + *P₂*. Мінімальні семантико-синтаксичні структури зі значенням причини є трансформованими частинами складнопідрядного речення, напр.: *Захеканий через двобій з Буженицею, Курилюлька вклонився отаманові в пояс* (М. Івасюк) // *Курилюлька був захеканий, бо брав участь у двобойі з Буженицею*. Ознаками таких синтаксем є передування в часі, реальна модальність та властивість породжувати наслідок [Вихованець 1993: 273].

Семантичне варіювання **каузативної синтаксеми** пов'язане з відтінковими нашаруваннями на загальне причинове значення.

Морфологічними варіантами вираження семантики причини у структурі НАК є:

1) іменники в О. в. у моделі «*Adj_{part} + N_{5caus}*», напр.: *Але, деморалізована останніми подіями, нарада мовчала* (М. Стельмах); *Мотронька, втомлена ввічливістю господині дому, остаточно погодилася на те «весілля»* (Ірина Вільде);

2) прийменниково-відмінкові форми в моделі «*Adj_{part} + (праер) N_{caus}*», напр.: *Тодор Йонович, побагровілий від натуги, перевернувся долічерева* (Г. Тарасюк);

3) прислівники причини на зразок *спросоння, спересердя, зопалу, зосліпу, тому, спохвату, чогось, чомусь, нізащо, згарячу, знічев'я* і под. (моделі «*Adj_{part} + Adv_{caus}*» і «*Adj + Adv_{caus}*»): *Лена, розстроєна чогось, лягла раніше спочивати* (О. Кобилянська); *Вони [поліцаї], чомусь невдоволені й похмурі, зиркали на візників* (М. Івасюк).

З-поміж каузальних синтаксем у НАК, виражених прийменниково-відмінковими формами, виокремлюємо сім семантичних різновидів:

– причина, що не сприяє розвиткові дії або спричинює дію чи стан негативного плану: «*через + N₄*» та «*за + N₄*», напр.: *Він [Конрад] перебував десь у інших світах, не закорінених ні в чому і через те особливо страшних* (П. Загребельний); *Їй [Олені] діялось, немов собаці, покараній за провину* (О. Кобилянська);

– причина-джерело: «*від (од) + N₂*», напр.: *Але ніхто не може у дримбу грати так смачно, як будь-котра гуцулка, роздобрила від своїх потаємних знань і явного досвіду* (М. Матіос);

– причина-результат, причина-наслідок, напр.: «*після (внаслідок) + N₂*»: *Степан, побуряковілий після склянки перваку, часто закліпав очима* (Гр. Тютюнник); *Теплий після постелі, Михайло ще довго дивився з танку на куряву передвранішніх порохів* (М. Матіос);

– підстава: «*на ґрунті + N₂*», «*за + N₄*», напр.: *Тепер тисячі людей, загублених за чужі гріхи, оплакували свою Україну* (М. Стельмах); *...тітка розбиває крашанки, принесені за чарування чи зілля* (М. Стельмах).

У функції каузатива найчастіше використовують форми «*від (од) + N₂*». Такі побудови фіксуємо в НАК з ад'єктивними предикатами на позначення:

– фізіологічних процесів, станів особи: *Напівосліплий од злості, мало не збиває на ганку з ніг Софію* (М. Стельмах); *Блідий од люті і втоми, Дмитро підійшов до сівалки* (М. Стельмах);

– фізичного стану особи, напр.: *До матері підійшов син, високий, сутулуватий від чужого плуга і своїх злиднів* (М. Стельмах);

– емоційно-психічних процесів, станів особи, напр.: *А бідний народ мечеться між батьками нації, одурілий від проблеми: до кого пристати?* (Г. Тарасюк);

– кольору предмета, явища, напр.: *І душа тріпотіла між небом і землею, між сном і реальністю, як пісня жайвора, перламутрова від роси* (Г. Тарасюк); *Червоні від ковальського вогню, розумні очі старого ворухнулися в обвислих сітках зморщок* (М. Стельмах);

– зовнішніх ознак предметів, напр.: *Радше виднілось не місто, а його дахи, вологі від літньої роси, лискучі під місяцем* (Г. Тарасюк); *Вона [земля], розбухла від дощів, лежала чорним безміром перелогів* (М. Стельмах).

В Adj-НК та Adj_{Part}-НК із причиновою семантикою вжито іменники на позначення конкретних понять, як-от: *Сп'янілий від крові і м'яса, звір, здавалося, посміхався уві сні* (М. Стельмах); та абстрактних понять, напр.: *Обличчя його [Адама], перекошене від розпачу і безнадії, міниться на моїх очах* (Г. Тарасюк).

Отже, причинові синтаксеми реалізуються не лише в морфологічних і морфолого-синтаксичних варіантах, а й у семантичних, тому присутнім є з'ясування арсеналу конструктивних засобів вираження причинових відношень, їх семантичне наповнення в НАК.

Цільова синтаксема в моделі Fin. res + P₂. Цільові синтаксеми репрезентують такі характеристики дій, що виявляються в їх стосунку до певних процесів. Диференційними ознаками цієї категорії є наступність щодо часової перспективи, бажаний у майбутньому результат [Вихованець 1992: 150].

Морфологічним варіантом оформлення цільових синтаксем у складі НАК є прийменниково-відмінкові форми, прислівники, інфінітив.

Найчастіше обставинні цільові відношення виражають різноманітні прийменниково-відмінкові форми. Їх семантичні ряди утворюються навколо таких різновидів: значення власне-мети і призначення; значення присвяти, зацікавленості, значення мети руху [Гуйванюк 1999: 149], зокрема в моделях «Adj_{Part} + (praep) N_{fin. res}» та (рідше) «Adj + (praep) N_{fin. res}»:

– значення власне-мети і призначення виражають конструкції на зразок «для + N_2 », «на + N_4 », «про + N_4 », «до + N_2 », напр.: *На кадрах, виставлених для принади, хлопець боляче відчув свій старомодний френч...* (В. Підмогильний); *Червоний салон, призначений на роботу, повний малинового вечірнього світла* (В. Винниченко); *Степан гризе сухар, схований про запас* (В. Підмогильний); *І кожна з них [наречених], убрана до весіль, несе в руках сумний букет трояндний* (В. Стус);

– значення присвяти, зацікавленості виформовують такі прийменниково-відмінкові словоформи: «заради, ради + N_2 », напр.: *Скоро зібрав він паруботу, здебільшого таких же братчиків, як і сам, готових заради нього у огонь і в воду* (Г. Тютюнник).

Із семантикою мети руху використовується прийменниково-відмінкові форми «на + N_4 », напр.: *Пан президент жартують і зиркають на всіх, зібраних на зустріч, квадратними жовтими зубами* (В. Винниченко).

Роль морфологічного варіанта цільової синтаксеми в складі НАК виконує й інфінітив. Уживання інфінітива як цільової синтаксеми в моделі « $Adj_{part} + Inf_{fin. res}$ » пояснюємо семантичною компресією підрядної частини складнопідрядного речення, яке вказує на мету дії, напр.: *Хіба тим очам занурюватись у глибіню книги, в сховище великих думок, покликаних рухати світом?* (В. Підмогильний) // *Хіба тим очам занурюватись у глибіню книги, в сховище великих думок, покликаних, (щоб) вони рухали світом? // думки покликані (для чого / з якою метою) рухати світом.*

Отже, НАК із цільовими синтаксемами – це складні судження, що містять указівку на цілеспрямованість, передбачуваність, бажаність, призначення певного явища.

Синтаксеми зі значенням допусту ($Conces + P_2$) й умови ($Condis + P_2$). Допустові синтаксеми позначають умови, усупереч яким відбувається дія, триває процес, стан. Диференційними ознаками категорії допустовості є реальна модальність і невідповідність між умовою та повідомлюваним наслідком, напр.: *Ці зміни, не відчутні в щоденних клопотах, якось несподівано впливали через деякий проміжок часу* (М. Стельмах) // *Ці зміни якось несподівано впливали через деякий проміжок часу, (незважаючи на те, що) вони були не відчутні в щоденних клопотах // Зміни були невідчутні, незважаючи на щоденні клопоти.* До того ж допустове значення нашаровується на релятивну часову перспективу – одночасове

чи різночасове (попередність чи наступність) окреслення ситуації [Мірченко 2002: 15].

Традиційно семантику невідповідності між зіставлявальними явищами прогнозують сполучники *хоч, хай, дарма що* та под. (моделі «**conjun** + **Adj_{Part}**» та «**conjun** + **Adj**»), частки *бодай навіть* (моделі «**partic** + **Adj_{Part}**» та «**partic** + **Adj**»), напр.: *Мова, дарма що незрозуміла, на очах у публіки стягалася довкола тебе в прозору, мінливу-ряхтучу кулю* (О. Забужко); *Вона [людина] самотужки приковує до ланцюгів буття, бодай навіть і золотих* (Ю. Андрухович), а також прийменниково-відмінкові форми «**попри** + **N₄**» і «**незважаючи на** + **N₄**», що входять до складу моделей «**Adj_{Part}** + (**praep**) **N_{conces}**» та (рідше) «**Adj** + (**praep**) **N_{conces}**», напр.: *А так він [Степан] був ніби дух, може, й довершений, але нездібний попри все бажання причаститись до радощів матеріального буття* (В. Підмогильний).

Значення свідомої, цілеспрямованої протидії комусь, чомусь репрезентує конструкція «**всупереч** + **N₆**», напр.: *У книзі, опублікованій всупереч всім перешкодам, розкрила Лора свої сподівання* (Г. Тарасюк).

Найменш частотним використанням у НАК характеризується умовна адвербіальна синтаксема, що виражає реальну або ірреальну умову, за якої відбувається чи могло б відбуватися тривання відповідної ознаки, певної події. Семантику умови при ад'єктивах на позначення кольору предмета, за нашими спостереженнями, виражають прийменниково-відмінкові форми «**при** + **N₃**», «**проти** + **N₂**» в моделях «**Adj_{Part}** + (**praep**) **N_{condis}**» та «**Adj** + (**praep**) **N_{condis}**», напр.: *А за хвилю виметнулася [Маня] на ганок, струганий, зелений при місяці – і впала* (Гр. Тютюнник); *Низько над кедрами заклеотали машини – велетенські, чорні проти сонця* (І. Багрянний).

Отже, в НАК основним морфолого-синтаксичним варіантом допустових і умовних синтаксем є прийменниково-відмінкові форми. Причинове, допустове й умовне значення властиві конструкціям, що означають пряму зумовленість між двома ситуаціями.

Синтаксема з характеризувальним значенням в моделі Ch + P₂. Семантику способу дії передає медіатив – факультативна адвербіальна синтаксема, морфологічним виявом якої є:

– відмінкові форми в О. в. (модель «**Adj_{Part}** + **N_{5 ch}**»), напр.: *Одначе гроші, зароблені **потом і кров'ю**, протрачував* (О. Кобилян-

ська); *Над його [Пилипенка] головою, обстриженою **кружальцем**, немов привішені, крутилися два гедзі* (М. Стельмах);

– прийменниково-відмінкові форми в моделі «*Adj_{Part} + (праер) N_{ch}*», як-от: «*у(в) + N₄*»: *За цією брамою, на подвір'ї, стояли спатії, вишикувані **в два ряди*** (Р. Іваничук); «*на + N₄*»: *На ньому [Ліферові] чорні штани і багато кишеньковий френч, пошитий **на зразок** німецького* (М. Стельмах); *Порізана **на пасма**, закружляла земля* (М. Стельмах); «*без + N₂*»: *І тужно зозулі кують за дітьми, зниклими **без сліду*** (В. Стус); «*під + N₂*», що їх уживають зі значенням вказівки на особу: *Хоч він [Пікассо] **під** їхав до Лувру із службового ходу – його все одно впізнали кілька молодиків, стриженних **під Іва Монтана*** (В. Яворівський)

– якісно-означальні прислівники в складі моделі «*Adj_{Part} + Adv_{ch}*», напр.: *Сумовиті дитячі очі, **широко** отворені, впились кудись в далечину* (О. Кобилянська); *З головою, **гордо** піднесеною, проходить радникова* (О. Кобилянська).

Отже, вторинні адвербіальні синтаксеми з характеризувальним значенням зазвичай означають якісні параметри дії, рідше – процесу, стану та суб'єктивні оцінки мовця щодо інших дій.

Із семантикою міри і ступеня вияву дії в НАК використовуються прислівники на зразок *мени, зовсім, ледве* тощо, напр.: ***Зовсім** захекані й знесилені, ми добралися до Любиного дворища* (М. Стельмах); *А там хмари, прозоро-білі, **ледве** помітні, улітали попід ніжну синяву далеко* (О. Кобилянська); *Як іноді важливо буває, щоб хтось виділив у людини щось гарне, та іншим, **мени** видющим, підказав* (М. Стельмах).

Прийменниково-відмінкові конструкції «*до + N₂*» функціонують зі значенням міри при ад'єктивах на означення психологічних станів, напр.: *Навіть **смерть** здається нудною, остогидлою **до дрібниць**, процедурою* (Г. Тарасюк); *Кланялася парубкові, зворушена **до сліз**, розгублена* (Р. Іваничук) та вторинних предикатах – якісних прикметниках, напр.: *І рветься зойк, високий **до нестями**, тугими борлаками кобилиць* (В. Стус).

Моделі сполучень «*над + N₄*» використовуються для вираження міри при ад'єктивах із семантикою «ознака за конкретною фізичною дією», напр.: *Струна, натягнена **над міру**, вривається* (О. Кобилянська).

У поодиноких випадках сему «міра вияву дії» репрезентують фразеологічні сполучення, напр.: *І **марив день за днем**, що все*

спливе і пам'ять промине розлуку, геть до титли й коми вивчену (В. Стус); **На смерть** перелякана, Мотронка спочатку хотіла тикати (М. Матіос).

Сему «особливість вияву ознаки», у напівпредикативних ад'єктивних конструкціях репрезентують прислівники на зразок *особливо, абсолютно*, напр.: *Лірика теперішнього села, особливо спаленого, сама по собі дуже інтересна* (М. Стельмах); *Безсмертному було легко воювати персональним пістолетом зі мною, абсолютно беззбройним* (М. Стельмах); та прислівники, утворені від прикметників, напр.: *Опісля читав розправу, елегантно коротку* (О. Кобилянська); *Увійшли в хату, чисто прибрану, застелену татарським зіллям* (М. Стельмах).

Отже, адвербіальні семантико-синтаксичні компоненти ускладнюють основний зміст висловлення, указуючи на додаткову інформацію, яка конкретизує обставини дій, процесів, станів, репрезентованих вторинним ад'єктивним предикатом в ускладненому реченні. Продуктивними є двокомпонентні моделі з валентно не прогнозованими адвербіальними синтаксемами на означення часу і причини, рідше – із цільовими, умовними й допустовими синтаксемами.

Синтаксема з порівняльно-асоціативним значенням в моделі Comp + P₂. НАК можуть ускладнюватися синтаксемами з порівняльно-асоціативним значенням, які «передають сукупність двох власне-семантичних відношень у трансформованому (завуальованому, сконденсованому) вигляді» [Вихованець 1983: 79]. Тобто їхня функція в тексті визначається здатністю виражати зовнішні чи внутрішні зв'язки між предметами на підставі спільних рис, якостей чи властивостей, напр.: *Височенна, чотириярусна тайга, буйна й непролазна, як африканський праліс, стояла навколо зачарована* (І. Багрянний).

За визначенням М. Степаненка, у НАК на зразок «Comp + P₂» зреалізовано компаративні відношення, що передають конкретний ступінь вияву ознаки [Степаненко 1999: 17].

У структурі НАК порівняльно-асоціативні синтаксеми зреалізовано в моделях «Adj + conjun + N₄», «Adj_{Part} + conjun + N₄» зі значенням:

– власне-порівняння (сполучник **як**), напр.: *Граційна, як мавка, вона [Наталка] тайла в собі дивну силу* (І. Багрянний); *В'ється степова дорога безконечна, покручена, запетльована, як слід хижого звіра* (Г. Тютюнник);

– модального порівняння (сполучники *мов, немов, наче*), тобто функція їх полягає не лише в зіставленні двох об'єктів, а й у наданні лексичному наповненню об'єкта порівняння модальних відтінків, напр.: *Зловісну тишу порушив крик немовляти, гострий, мов дзвіночок* (М. Івасюк);

– у порівняльно-об'єктній функції, що ґрунтується на прабічній валентності об'єкта порівняння, яку відкриває опорний предикат стану-відношення в головній частині, виражений компаративним ад'єктивом (сполучники *ніж, аніж*) [Вихованець 1992: 136], напр.: *То була стара баба, старіша, ніж Яга* (Г. Тарасюк).

Отже, порівняльно-асоціативні синтаксеми в НАК представлені сполучниками *як, мов, немов, ніж*. Найчастіше такі конструкції використовують при вторинному предикаті – власне-прикметнику, що позначає якості й властивості осіб чи предметів.

Ад'єктиви як вторинні предикати в сучасній українській мові можуть уживатися як одновалентні чи як полівалентні лексичні одиниці. Ад'єктивні структури, що володіють значенневою і структурною поліфункційністю, об'єднують у своєму складі моделі словосполучень із облігаторними, факультативними та не зумовленими валентністю компонентами.

Аналіз якісного складу НАК унаочнив моделі щодо приєднання до вторинних предикатів валентно зумовлених / не зумовлених синтаксем. Найчастотнішим є сполучення вторинного предиката з однією субстанційною синтаксемою (суб'єктною, об'єктною, адресатною, інструментальною, локативною), або адвербіальною синтаксемою із семантикою часу, способу, мети, причини, міри і ступеня вияву вторинної дії.

1.5. Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові

Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики актуалізує проблему варіантності мовних одиниць як результату еволюції мови й інтелектуально-комунікативної діяльності мовців.

Варіантність (від лат. *varians*, Р. в. *variantis* – змінний) – одна з характерних рис мовної норми, що увиразнює незавершеність, безперервність процесу стандартизації літературної мови, гнучкість і багатство її виражально-зображальних засобів [Гуйванок 1999: 71; Селіванова 2006: 14]. Утім, це явище зазнає полярних оцінок:

з одного боку, як недолік мови, а з іншого – як її фундаментальна властивість. Через зміну співвідношень між варіантами (одні з них на конкретному відтинку часу залишаються рівноправними, але в їх рівноправність завжди закладена можливість порушення рівноваги; інші стилістично по-різному забарвлені, до того ж їхнє забарвлення мінливе; треті зміцнюють свої позиції або, навпаки, утрачають їх, переходячи до розряду маловживаних або застарілих елементів) відбувається багато зрушень на всіх мовних рівнях» [Филин 1873: 11]. У такий спосіб варіантність постає як «резерв мови» й «база для вияву цілої низки значень функціонально-стилістичного й експресивно-стилістичного плану» [Семенюк 1965: 55].

1.5.1. Термінологічний вимір поняття синтаксичної варіантності в наукових студіях

Дослідники сходяться на думці, що питання про формальну й семантичну варіантність є одним із найскладніших у сучасному мовознавстві, оскільки воно тісно пов'язане з теоретичним осмисленням мовної еволюції, поглибленням семантики різнорівневих мовних одиниць (фонем, морфем, лексем, синтаксем, конструкцій, речень, фраз), проблемою «семантичного інваріанта» тощо. У цьому аспекті нам імпонує думка Г. Глісона: «Складність вивчення проблем варіантності спричинена багатовимірністю процесу мовних змін, який не є одиничним актом, а репрезентує результат низки абсолютно різних процесів, що тривають відносно незалежно один від одного» [Глісон 1958: 6]. Уважаємо, що складність системного опису синтаксичної варіантності зумовлена ще й тим, що в найновіших граматичних працях одиниці синтаксису досліджують щонайменше в трьох аспектах – формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному (див.: [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983; Вінтонів 2013; Межов 2012; Мірченко 2004; Попова 2009] тощо).

Незважаючи на посилену зацікавленість цим мовним явищем, на жаль, досі не випрацьовано однозначного витлумачення терміна «варіантність». Авторитетні лінгвістичні енциклопедичні джерела визначають 'варіантність' (або 'варіативність') так: 1) «явище видозміни певної рівневої ознаки мовних одиниць, що призводить до існування їхніх паралельних форм і є виявом мовної надмірності чи економії, тенденцією розвитку мови, наслідком її функціонально-стилістичного й територіального розшарування» [Селіванова

2006: 57]; 2) «фундаментальна ознака мовної системи й мовлення, що передбачає різноманітність мовленнєвих реалізацій, яка може бути штучно уніфікована до комплексу спільних ознак» [Там само: 55]; 3) уявлення про різні способи вираження будь-якої мовної сутності як про її модифікацію, різновид чи відхилення від деякої норми [БЭС 1998: 80]; 4) діалектична взаємозалежність стабільності й змінності в нормі мовній як головного показника літературної опрацьованості мови [УМ 2004: 63].

У першому, третьому й четвертому визначеннях дослідники оперують поняттями «варіант» і «варіювання». Зокрема, те, що зазнає видозмін, є деяким еталоном, взірцем або *нормою*, тоді як варіант – модифікація цієї норми або відхилення від неї, унаслідок чого постають паралельні форми мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження (фонемний, морфемний, або лексичний склад, місце наголосу, парадигму відмінювання, порядок слів тощо), але не порушують принципу її тотожності [Всеволодова 2000; Єрмоленко 2001: 27; Мустайоки 2006; Тараненко 2000: 59–60; Bergendonner 1988 та ін.]. Отже, варіантність (у вузькому розумінні) уможливує функціонування в мові щонайменше двох модифікацій певної одиниці, не пов'язаних зі зміною семантичної ролі.

Пор.: іменник «варіативність», поданий у лінгвістичних енциклопедіях як дублет до терміна 'варіантність' [БЭС 1998: 80], витлумачено як 'те, що має властивість варіюватися', тобто видозмінюватися, але не обов'язково з тотожним значенням. На нашу думку, варіативність поняття ширше за варіантність, оскільки охоплює як варіанти, так і синоніми. До того ж 1) варіантність актуалізує в певному тексті лише один варіант мовної одиниці з усіх можливих, тоді як варіативність є паралельною реалізацією всіх варіантів; 2) варіантність указує на динамічність мовної системи, а варіативність як ознака текстової розгалуженості – на мовленнєвий характер, будучи ознакою текстової розгалуженості (див. також: [Кондратенко 2012: 122]).

У широкому витлумаченні варіантності (друга дефініція) до наукового обігу дослідники вводять термін «інваріант» (поняття інваріанта в лінгвістиці з'явилося пізніше, ніж 'варіант', 'варіантність', 'варіювання') та опозицію 'інваріант↔варіант' [Ельмслев 1960: 320; Кручинкина 2006: 49; Лазарис 1971: 46; Солнцев 1984: 32]. Наприклад, празькі фонологи характеризували фонему як інваріант – абстрактне позначення тієї самої сутності, класу відносно

однорідних предметів, а її звукові реалізації як варіанти (див.: [Маргине 1963: 448]).

Дослідження фонему як інваріанта дало змогу описати інваріантні та варіантні одиниці інших мовних рівнів, зокрема й синтаксичних [Арутюнова 1969: 39–47; Гак 1977: 42–50; Єрмоленко 1982: 12–20 та ін.]. У цьому аспекті заслуговує поцінування думка І. Вихованця, який переконливо довів, що семантичний інваріант – це глибинна структура пропозиції, яка реалізується через різні поверхневі структури або варіанти [Вихованець 1993: 120–124]. Виокремити семантичний інваріант – означає сконструювати певну абстракцію, або виділити ту суму значень, які становлять певний простір для варіантних структур і, отже, дають змогу визначити співвідношення формального і змістового варіювання [Єрмоленко 1982: 13].

Синтаксична варіантність – багатовимірне динамічне явище, оскільки, з одного боку, конкурують між собою традиційна синтаксична норма й нові узуальні моделі поєднання слів і словоформ, а з іншого – іноді наявні варіанти потребують корегування як не-правильні, скальковані. Подекуди варіантність синтаксичних конструкцій уважають відображенням перехідного етапу в зміні норми, її хитанням [Литвин 1985; Сучасна 1972].

Нормативність як одна з іманентних рис літературної мови допускає або внеможливіє варіантності синтаксичної конструкції. Наприклад, імперативні (прескриптивні, обов'язкові) норми регулюють уживання лише інваріантної синтаксичної конструкції, як-от: *вивчати* (що?) *мову*, *писати* (чим?) *олівцем*. Диспозитивна (дескриптивна) норма допускає варіантність, тобто одне синтаксичне значення репрезентовано двома й більше синтаксичними конструкціями, пор. значення прямого об'єкта: *купити хліб* (н. в.) / *хліба* (р. в.); значення об'єкта обмеженого стану: *важкий* (кому?) *мені* (д. в.) / (для кого?) *для мене* (для + р. в.). Ураховуючи наявність дихотомії імперативна / диспозитивна норми, можемо окреслити три види кореляції 'норма–варіант': 1) норма обов'язкова, тоді як варіант не передбачений (він може бути лише суржиковим, просторічним, напр.: *дві треті* / *дві третіх*); 2) норма обов'язкова, варіант можливий за певних умов спілкування (напр., літературна конструкція *сидіти між синами* та діалектна *сидіти межі синами*); загальноновживане сполучне слово *який* і запозичене з польської

котрий (уживають рідше, оскільки воно здебільшого сполучається з лексемами на позначення часу); 3) норма й варіант рівноправні (*чекати весну / весни / на весну*). Отже, незважаючи на те, що літературна норма тяжіє до стабільності, консервативності, вона вможливує функціонування варіантів конкретної синтаксичної конструкції як виразника певного синтаксичного значення [УМ 2004: 64].

Синтаксична варіантність є рушієм мовного розвитку й результатом інтелектуально-комунікативної діяльності мовців. У синтаксичній системі української мови, яка хоч і не так інтенсивно змінюється, як, наприклад, лексична, спостережено зміни, які витлумачено як «синтаксичні інновації» [Загнітко 2001: 508–537]. Напр., парцеляція: *Сам ще тоді живий сотник Л...ко закликав його [коваля] умисне до Полтави... (М. Рильський) // Зкликав коваля до Полтави сам сотник Л...ко. Тоді ще живий, здоровий (А. Хуторян)*. Нові явища як результат динамічних процесів у синтаксисі ХХ – початку ХХІ ст. вирізняються національною специфікою та паралельно з узвичасними стають варіантами, «удосконаленням граматичних засобів обслуговування нашої думки» [Булаховський 1928: 285]. Такий стан мови дослідники визначають як «динамічну рівновагу», завдяки якій мовна система загалом «є, по суті, абстрактним узагальненням реально існуючої сукупності конкретних її різновидів – алосистем» [Жлуктенко 1988: 3].

На жаль, із відомих причин у радянській час з української мови було вилучено багато питомих мовних одиниць, які нині виформовують варіантні ряди. Напр., у працях І. Вихованця [Вихованець 1992: 66], К. Городенської [Городенська 1991: 47] та М. Скаба [Скаб 2002: 185–193] звернено увагу на підметову функцію «реабілітованого» кличного відмінка. «В українському мовознавстві панівним є погляд, згідно з яким клична форма не виступає у ролі члена речення. Проте у кличного відмінка наявні ті самі ознаки (двобічний зв'язок із присудком, наявність типових для предикативного зв'язку елементів форм координації), що й у називного відмінка як найтипівішої підметової форми» [Вихованець 1992: 66].

Мовознавці констатують і протилежний процес – утрату сучасною українською літературною мовою деяких специфічних рис, збіднення варіативних ресурсів [Фаріон 2009]. Напр., у 70-ті р. ХХ ст. з нормативної бази було вилучено синтаксичну конструкцію, у якій підмет входить до складу дієприслівникового звороту (*Від сина вона одвернувшись, плечима гірко здригалась (П. Тичина)*),

незважаючи на те, що вона здавна функціювала в народній українській мові, зокрема у фольклорі, у давній українській літературі, засвідчена у творах кращих українських письменників ХІХ – поч. ХХ ст., попри те, що її обстоювали як літературну норму авторитетні фахівці з культури української мови Б. Грінченко, Мод. Левицький, І. Огієнко, допускали її як норму з певним архаїчним статусом О. Синявський, Ю. Шевельов (див.: [Статєєва 2014]).

Отже, причини змінності мови й утворення паралельних (варіантних) структур зумовлені, насамперед, еволюцією мислення носіїв мови в процесі історичного розвитку й потребами комунікації. До того ж до основних *екстралінгвальних чинників* появи функційних еквівалентів у синтаксисі належать: 1) еволюція мислення носіїв мови в процесі історичного розвитку [Гуйванюк 2014: 52]; 2) дія закону аналогій; 3) потреби й умови комунікації (стиль, жанр; мовна підготовка і ступінь уваги мовця до власного мовлення та мовленнєвої звички; офіційність / неофіційність ситуації мовлення; форма спілкування – усне чи писемне мовлення тощо); 3) наявність / відсутність мовного планування, у т. ч. цілеспрямованого впливу на граматичні норми мови [Харченко 2001: 6–7]; 4) необхідність збереження мови в стані комунікативної мобільності; 5) вплив діалектів; 6) модернізація синтаксичного ладу мови внаслідок активних чи пасивних контактів з іншими мовами в умовах глобалізації.

Серед *лінгвальних чинників*, що зумовлюють появу варіантів у синтаксисі, релевантними є: 1) повернення до питомо українських синтаксичних конструкцій; 2) увиразнення чинних засобів і створення синтаксичних інновацій; 3) багатоманіття структурних потенцій синтаксичних одиниць; 4) диференціація членів простого речення; 5) асиметричні відношення між компонентами формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних моделей; 6) внутрішні процеси семантизації, ущільнення, ускладнення, контамінації, експресивізації, стандартизації тощо. Причини появи синтаксичних варіантів найчастіше не відіграють суттєвої ролі в їх подальшій диференціації.

Отже, **синтаксична варіантність** – функційна властивість синтаксичного рівня української мови, що її забезпечує мікросистема співвідносних актуалізованих засобів (синтаксем, словосполучень, простих і складних речень, надфразних єдностей), сформованих у процесі історичного розвитку мови та під впливом дії

її законів для вираження того самого позамовного об'єкта, ознаки, ознаки ознак, загалом ситуації дійсності або її фрагмента.

Використання та усвідомлений вибір синтаксичних варіантів залежить від умов комунікації: стилю, жанру; мовної підготовки і ступеня уваги мовця до власного мовлення, мовленнєвої звички; офіційності / неофіційності ситуації мовлення тощо.

Щонайменше дві синтаксичні конструкції є варіантними, якщо вони відповідають таким основним *критеріям*, як: 1) лексична тотожність слів; 2) наявність інваріанта; 3) граматична системність; 4) регулярна взаємозамінність; 5) функційна еквівалентність граматичного значення в межах взаємозамінних контекстів; 6) однорідність порівнювальних синтаксичних конструкцій. Отже, **синтаксичні варіанти** (корелативи) – різноманітні актуалізовані синтаксичні одиниці (синтаксеми, словосполучення, прості і складні речення та їх поєднання), що мають однакову референційно-інформативну семантику й у конкретних актах мовлення спрямовані на спільність комунікативної інтенції мовця, виконуючи однакову семантичну функцію за умови тотожності лексичного складу.

1.5.2. Типологія варіантних синтаксичних одиниць в українській літературній мові

Пошуки мовознавців постійно спрямовані на випрацювання критеріїв для розмежування варіантів. Утім, поняття варіантності мовознавці витлумачують неоднозначно, що утруднює створення їх єдиної типології.

О. Тараненко, автор словникової статті про варіанти в енциклопедії «Українська мова», дефінує співвідносні одиниці за мовними рівнями на фонетичні, акцентуаційні, орфографічні, орфоепічні, словотвірні, морфологічні варіанти, а також синтаксичні, яким притаманна варіантність синтаксичного зв'язку, порядок компонентів; у разі поєднання кількох ознак, на думку вченого, варто вирізняти комбіновані варіанти [Тараненко 2000: 59–60].

Детальну класифікацію граматичних варіантів сучасної української мови запропонував А. Загнітко, беручи до уваги еквівалентність граматичного значення, регулярність взаємозамінності, граматичну системність, однорідність порівнювальних структур, стильову належність тощо, напр.: «категорійно-граматичні», «лексико-граматичні», «словотвірні-граматичні», «фонетико-граматич-

ні», «граматико-стилістичні», «граматико-стильові» [Загнітко 1998: 126–127].

Щодо типології синтаксичних варіантів, то їх також досліджують, беручи за основу різні критерії. І. Вихованець розрізняє два типи синтаксичних варіантів (не акцентуючи на різновиді синтаксичної конструкції) – факультативні і стильові, витлумачуючи **факультативні варіанти** як синтаксичні одиниці, що їх уживають в однакових лексичних умовах і допускають взаємозаміну без зміни змісту висловлення, а **стильові** – як синтаксичні варіанти, закріплені за певним функційним стилем сучасної української літературної мови [Вихованець І. Р. Варіантність і синоніміка синтаксичних одиниць [Електронний ресурс] / І. Р. Вихованець. – Режим доступу : kulturamovny.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine6-4.pdf]. І далі зауважує: «Тотожність синтаксичних варіантів означає їх вільне чергування (факультативні варіанти), або їх розподіл у залежності від лексико-семантичних або стильових чинників» [Там само]. Проте з множини нормативних тотожностей той чи той стиль «обирає» для себе здебільшого тільки один синтаксичний варіант.

О. Гомас і М. Балко виокремлюють чотири типи синтаксичних варіантів на рівні словосполучення:

1) дублети – синтаксичні варіанти, що функційно збігаються, становлять надлишкові мовні факти, які поступово виходять з ужитку;

2) стилістичні варіанти – синтаксичні варіанти, відмінні за сферою вживання, що модифікуються паралельно зі змінами в стилістичній системі мови;

3) лексично зв'язані варіанти – синтаксичні варіанти, створені тими лексичними одиницями, які входять до їхньої структури;

4) конструктивно зумовлені варіанти, що можуть утворювати словосполучення; у них зміна форми залежного іменника зумовлена появою (замість дієслова) еквівалентного описового вираження [Гомас 2000: 9; Балко 2007: 224].

Нам імпонує кількарівневий підхід до поділу кореферентів, запропонований Н. Гуйванюк, зокрема на таких рівнях: 1) формально-синтаксичному (як співвідношення структурних схем і моделей різних синтаксичних конструкцій або словосполучень), напр.: *написати матері / до матері; вулиця села / сільська вулиця; не бачити матір / матері*; 2) семантико-синтаксичному (серед співвідносних однопозиційних і різнопозиційних омосемічних синтаксем,

висловлень з однаковою семантичною структурою), напр.: **Я** взяла книгу // Книга взята **мною** (синтаксема я маркує суб'єктну семантику, тоді як *мною* виражає синкретичне суб'єктно-об'єктне значення) [Гуйванюк 1999: 15]. Уважаємо, що розгляд співвідносних синтаксичних одиниць варто здійснювати також і на функційному рівні, напр.: *Настала дощова осінь* // *Настала осінь. Дощова*.

Для класифікації варіантних синтаксичних одиниць, дібраних із близькочасових українських перекладів одного тексту-джерела, які здійснили різні письменники, беремо за основу запропоновану Н. Гуйванюк класифікацію основних кореферентних співвідношень, зумовлених різними типами структурування (синтаксування) мовних засобів у процесі номінативної деривації [Там само: 28]. Отже, серед синтаксичних варіантів виокремлюємо: 1) модифікати (зумовлені модифікаційною видозміною окремих компонентів у структурі простого і складного речень); 2) транспозити (спричинені синтаксичною транспозицією різних морфологічних засобів у певній синтаксичній функції); 3) інтерверсивні варіанти (зумовлені внутрішньою перебудовою структури висловлень унаслідок інтерверсії синтаксичної позиції семантичних компонентів); 4) метатаксічні варіанти (зумовлені семантичною компресією компонентів та ускладненням пропозитивних значень).

Модифікати – основний різновид варіантності синтаксичних одиниць. Модифікація (від лат. *modification* – зміна) – це 1) «видозміна предмета або явища, що характеризується появою в нього нових ознак, властивостей при збереженні сутності» [СУМ, т. 4: 77], 2) «предмет, явище, що зазнали такої видозміни і становлять різновид чогось» [<http://slovopedia.org.ua/Модификация>].

Варіювання відбувається внаслідок формальних видозмін тієї самої синтаксеми в семантико-синтаксичній структурі простого речення або функтиву складного речення, що не спричиняють ні зміни основного синтаксичного значення, ні частининомовного статусу складників [Гуйванюк 1999: 117–120].

У паралельних текстах українських перекладів модифікаційні видозміни відбуваються на рівні: 1) базових синтаксем простого елементарного речення – предикатних та субстанційних (суб'єктних, об'єктних, локативних); 2) вторинних предикатних синтаксем (атрибутивних та адвербіальних (темпоральних, цільових, каузальних тощо); 3) у системі складних речень.

На думку В. Белошапкової, модифікаційний характер у синтаксисі демонструють такі відношення, які вказують на внутрішньосхемні дериваційні відношення між інваріантною схемою та її регулярними реалізаціями (дериватами), що виражають той самий об'єктивний зміст, але з деякими семантичними ускладненнями [Белошапкова 1982: 18]. Наприклад, модифіковані предикатні синтаксеми відрізняються додатковими відтінками модально-експресивного плану (повноти / неповноти дії, раптовості, тривалості, інтенсивності, повинності тощо), які додають до загального референтного значення частки, повтори тих самих лексем, видозміни синтаксичного зв'язку (координації) між підметом і присудком, як-от: *Чоловік зі зв'язаними руками трохи подався вперед і заговорив* (М. Білорус) // *Чоловік [...] трохи подався уперед і давай говорити* (Ю. Некрутенко); *Потім голоси інквізиторів злились у суцільне й невиразне дудіння* (О. Федорченко) // *А потім голоси інквізиторів неначе злилися в невиразний глухий гул* (Р. Доценко).

Варіантні вторинні предикатні синтаксеми маркують семантико-синтаксичні відношення предикатно-атрибутивного і предикатно-адвербіального типів численними морфологічними та морфолого-синтаксичними формами, що різняться відмінковими закінченнями іменних форм, прийменниками, напр.: *...завтра їх будуть карати на смерть* (М. Садовський) // *...завтра їх усіх будуть карати смертю* (Ст. Віль); *...ножа повернуть до крамниці* (Ю. Некрутенко) // *...ніж повернуть у крамничку* (М. Білорус).

Модифікаційно-співвідносні складні речення охоплюють у своїй структурі синонімічні функтиви, ускладнені другим сполучником або часткою, які забезпечують відмінності в референтному змісті, проте зберігають тип семантико-синтаксичних відношень, напр.: *Налякав на смерть, і ще й стрілятися хочеш?* (Й. Стадник) // *Налякав на смерті, а тут ще стріляти збираєшся!* (Б. Чайківський).

Транспозити постають як результат переходу в системі частин мови, коли слово переміщується в нетипову для нього формально-синтаксичну позицію зі збереженням ознак вихідної частини мови. У такий спосіб з'являються функційно співвідносні синтаксичні одиниці для реалізації певної семантики, певного референта, які ґрунтуються на функційній тотожності синтаксем, виражених різними частинами мови.

Транспозиційно-співвідносні компоненти виокремлюємо у структурі: 1) простих речень: а) елементарного, семантико-синтаксична структура якого зумовлена базовою предикатною синтаксемою у формально-синтаксичній позиції головного члена дво- й односкладного речень; б) неелементарного – серед вторинних предикатних (атрибутивних, адвербіальних і об'єктних) синтаксем; 2) складносурядних і складнопідрядних речень.

У системі варіантних предикатних синтаксем у простому елементарному двоскладному реченні характерними для паралельних українських перекладів того самого тексту є такі співвідношення форм: 1) дієслівно-особових і субстантивних; 2) дієслівно-особових і партиципних; 3) дієслівно-особових і вигуків; 4) субстантивних і ад'єктивних. *Дозвольте, на цьому ще все не кінчилось* (І. Сенченко) // *Та тальки, на цьому ще не кінець* (Д. Ревуцький); *Неню, кілька вже минуло, як ми знаємо ся?* (О. Маковей) // *Ненько, скільки минуло, як ми знайомі* (А. Вер) тощо.

У неелементарних простих реченнях вторинні предикатні транспозити охоплюють такі форми: 1) прикметниково-іменникові, іменниково-прикметникові, інфінітивно-девербативні, прислівниково-іменникові (в системі предикатно-атрибутивних синтаксем); 2) прислівниково-іменникові, дієприслівниково-прислівниково-іменникові, інфінітивно-девербативні, (серед предикатно-адвербіальних синтаксем); 3) девербативно-інфінітивні (у межах предикатних синтаксем з об'єктним значенням). Наприклад: *Усі свавільні і гульливі колись лицарі стояли в рівних лавах, шанобливо опустивши голови...* (М. Садовський) // *Всі самовільні і гулящі лицарі смиренно стояли в рядах, з пошаною похиливши голови...* (Ст. Віль); *...єднаючись із вашою не менш розвиненою балакучістю...* (М. Білорус) // *...в поєднанні з вашою не менш розвиненою балакучістю...* (Ю. Некрутенко) тощо.

Транспозиційні співвідношення є регулярними серед складносурядних і складнопідрядних речень і зумовлені видозмінами синтаксичного зв'язку й ономасіологічною близькістю сполучників сурядності та підрядності. Наприклад: *...довго сидів він [Касян Бовдюг] потім, приплющивши очі, і ніколи не знали козаки, чи спав він, чи й далі слухав* (М. Садовський) // *...довго сидів він по тім, приплющивши очі, так що не знали козаки, чи все ще слухав* (Ст. Віль).

Підґрунтям для інтерверсивних варіантів є видозміни речення внутрішньосхемного характеру залежно від комунікативно-

прагматичних інтенцій мовця [Шабат-Савка 2014], що пов'язані зі зміною в семантичній структурі, зумовленою різною актуалізацією суб'єктно-об'єктних членів та співвіднесеністю різнопозиційних синтаксем [Гуйванюк 2009 а: 108].

Інтерверсивні варіанти притаманні: 1) простим неелементарним реченням, семантична структура яких, окрім базових синтаксем (суб'єкта, предиката, об'єкта), охоплює дифузні компоненти (складні субстанційні синтаксеми), що об'єднують функції суб'єкта й об'єкта дії. Наприклад: *Й біда не в тому, що вони [слова] образливі, а в тому, що вони містять правду* (М. Білорус) // *І лихо не в тому, що вони [слова] образливі, а в тому, що в них міститься правда* (Ю. Некрутенко); 2) простим елементарним реченням (формально односкладним), у яких спостережено деагентизацію суб'єкта. *Хоча, правду кажучи, я не йому вам віри* (В. Черняхівська) // *Хоч, щиро кажучи, мені щось не віриться* (М. Пінчевський); 3) складним реченням завдяки інтерверсії предикативних частин, що призводить до видозміни структурної схеми та зміни інформативно-референтного змісту. Наприклад: *Вони [хмари] густішали, спускалися додола й огортали Якоба **так, що** він, бідолаха, зовсім очманів* (С. Попович) // *Він чимраз густішав, дедалі щільніше огортаючи хлопчика, **так що** у Якоба нарешті запаморочилось у голові* (І. Андрущенко). Отже, інтерверсивно-співвідносні одиниці виходять за межі синтаксичної синонімії у вузькому її витлумаченні, оскільки охоплюють співвідношення компонентів з різним граматичним значенням.

Метатаксичні варіанти належать до різноструктурних одиниць як первинних і вторинних знаків номінації, появу яких зумовлюють процеси скорочення або розширення структури. «Критеріями метатаксичної кореферентності є спільний репрезентативний смисл та ізоморфізм різноструктурних елементів висловлення» [Гуйванюк 1999: 225].

До таких «різноструктурних елементів висловлення» належать складні речення та прості неелементарні речення, ускладнені однорідними членами, напівпредикативними й пояснювально-уточнювальними конструкціями. Наприклад: *Вілфред страшенно здивувався, **побачивши** свого монарха забризканим кров'ю...* (Ю. Лісняк) // *Великим було здивування Вілфреда, **коли він побачив** свого монарха забризканим кров'ю...* (І. Давиденко). Відповідниками складних речень є також прості семантично неелементарні

речення з інфінітивами, девербативами, дієприкметниками й дієприслівниками в позиції головних членів і поширювачів структурної схеми. Наприклад: «Гм... а я тільки гайдук!» – промовив усач з **повеселілими** очима (Ст. Віль) // «Гм... а я тільки гайдук» – мовив прудивус, **і очі в нього повеселіли** (М. Садовський).

Отже, інвентар синтаксичних співвідносних номінацій охоплює: 1) компоненти речень (синтаксеми, словосполучення, предикативні одиниці складних речень); 2) комунікативно-номінативні одиниці (прості семантично елементарні / неелементарні речення, складні семантично елементарні / неелементарні речення, надфразні єдності). Варіанти синтаксичних одиниць, для яких характерна модифікаційна, транспозиційна, інтерверсивна й метатаксична різноструктурність, виражають градацію думки, засвідчують гнучкість, багатство лінгвальних виражально-зображальних засобів.

1.5.3. Варіантність головних членів речення в українських перекладах

Передавання інформації через мову та інші знакові системи – визначальний зміст комунікації як специфічної форми взаємин людей у процесі їх пізнавально-трудової діяльності. Водночас мова не лише є ефективним засобом інформаційного обміну, а «служує інструментом адаптації відомостей, повідомлень до конкретних людей, моменту, теми, акту спілкування тощо. Те саме повідомлення можна подати по-різному, за допомогою різноманітних словесних контекстів, емоційного навантаження, волонітативного впливу тощо» [Федик 2000: 56]. Такі синтаксичні конструкції, що «відзначаються специфікою граматичної форми в передаванні інваріантного логічного змісту, допомагають розкрити природу стилістичної семантики синтаксичних одиниць», уперше ґрунтовно описала в монографії «Синтаксис і стилістична семантика» Світлана Єрмоленко, увівши до наукового обігу поняття семантичних варіантів. Цінною для нас є думка дослідниці, що «мова не могла б виконувати своєї основної функції спілкування, якби між логічним змістом і формою його вираження існувала однозначна відповідність: тоді для кожного нового логічного змісту, для кожного відтінку треба було б запам'ятовувати окрему форму, що зробило б неможливим мовленнєве поєднання смислів в одному реченні» [Єрмоленко 1982: 8].

Дослідження варіантності синтаксичних одиниць актуалізують нині ширшу проблему – установлення феноменів авторської свідомості, адже важливим є не лише те, що мовець здійснює вибір структури, відповідних одиниць номінації, якими він заповнює цю структуру, а й те, який спосіб номінації втілить він у висловленні завдяки своїй комунікативній компетенції, знанням і здатності до творчості [Гуйванюк 1999: 104; Кульбабська 2016: 12–18; Кучурян 2016 та ін.].

«Не заперечуючи важливості вивчення так званих глибинних структур у пізнанні семантичного аспекту мови, – справедливо зауважує В. Кононенко, – не можна ігнорувати поверхневі структури, оскільки саме вони реально існують у мові, знаходять вияв у конкретних граматичних формах, дають змогу розмежувати близькі за семантикою, але різні за структурою синтаксичні утворення, зокрема синтаксичні паралелі (синоніми, варіанти тощо)» [Кононенко 1976: 15]. Отже, мета нашого дослідження – установити структурні, семантичні та функційні параметри варіантних головних членів простого речення, що передають той самий референтний зміст, відбивають ту саму денотативну ситуацію дійсності, зберігаючи й одночасно модифікуючи «мовну модель світу» письменника.

Матеріалом наукових спостережень обрано «близькочасові тексти українських паралельних перекладів» (термін Л. Кучурян [Кучурян 2016]) художніх творів *М. Гоголя* (перекл. з рос. – Леся Українка, Микола Зеров, Остап Вишня, Степан Васильченко, Микола Білорус, Юрій Некрутенко, Ст. Віль (Лесь (Олекса) Гринюк, Андрій Ніковський, Микола Садовський, Іван Сенченко, Антін Харченко, Антін Хуторян), *М. Булгакова* (перекл. з рос. – Микола Білорус, Юрій Некрутенко), *О. Гріна* (перекл. з рос. – Ігор Андрущенко, Леонід Кононович), *В. Скотта* (перекл. з англ. – Іван Давиденко, Юрій Лісняк, Галина Лозинська), *Ч. Діккенса* (перекл. з англ. – Мар Пінчевський, Вероніка Черняхівська), *А. де Сент-Екзюпері* (перекл. з фр. – Ірина Базилянська, Анатолій Жаловський), *Гі де Мопассана* (перекл. з фр. – Роман Терещенко, Валер'ян Підмогильний) та *В. Гауфа* (перекл. з нім. – Ігор Андрущенко, Олександр Олесь, Михайло Антонович, Євген Попович). Щонайменше два переклади вихідного тексту, що їх зробили українські митці художнього слова, демонструють «ступінь динамізму» («комунікативну цінність») компонентів фразової структури, яку вибирає суб'єкт комунікативної діяльності в умовах альтернативи.

Варіантність у системі простих присудків спостережено на рівні координованих / некоординованих, ускладнених / неускладнених підтипів. Наприклад, дієслова доконаного виду майбутнього часу замість минулого, ускладнені препозитивною часткою **як**, співвідносяться з однокореновими дієслівними вигуками, пор.: *Я поліз у гаман, а звідти бджола – як шпигне у палець!* (М. Білорус) // *Лізу до гаманця, а звідти бджола – шпиг у палець!* (Ю. Некрутенко). Такі присудкові форми передають разовий вияв дії з відтінком раптовості, інтенсивності, а паралельно – усно-розмовну експресію.

Присудки ускладненої форми, репрезентовані сталими дієслівно-іменними сполученнями, функційно еквівалентні з простими дієслівними присудками, вираженими особовими формами дієслів (*дав назву – назвав, взяв під захист – захистив* тощо). Збігаючись у визначенні спільного поняття, ці форми різняться способами його вираження: дієслово в аналітичному словосполученні не лише репрезентує час, особу й модальність, а й бере участь у реалізації категорійного значення процесуальності, тоді як іменник є носієм основної семантичної інформації. Такий спосіб вираження речового значення в словосполученні ніби зосереджує увагу читача на самому факті дії, а не на особливостях її перебігу: *Голос Волянда був так низьким, що на деяких словах давав відтяг у харчання* (Ю. Некрутенко) // *Голос Волянда був настільки низький, що на декотрих складах його відтягувало на хрип* (М. Білорус).

Між однослівними дієслівними присудками й дієслівно-іменними сполученнями немає повної відповідності. Вони можуть відрізнятися відтінками значень, сферою вживання, сполучуваністю з певними залежними компонентами. Зокрема, завдяки своїм структурно-смісловим можливостям «втягувати» в свою орбіту стилістично забарвлену, емоційну лексику аналітичні присудки посилюють стилістичну настанову висловлення, уяскравлюють його колорит (книжності, урочистості, іронічності, комізму тощо).

Варіантні присудки в паралельних перекладах постають також за умови транспозиційних переходів форм наказового способу у сферу реальних із погляду мовця дій, процесів або станів, пор.: *...вони [кішки] зараз же давай гасати по кімнатах, як скажені* (І. Андрущенко) // *...вони гасають, мов шалені, по кімнатах* (Є. Попович). Поєднання інфінітивних форм із багатим арсеналом засобів вираження модального значення волевиявлення, з-поміж яких

вигуки **ну** (*ану*), **нум** (*нумо, нуте*), віддієслівні частки **знай** (собі), **дай, давай, гайда, мов, мовляв** тощо, додають повідомленню відтінку розмовності й неочікуваного початку інтенсивної дії, увиразненого часовими конкретизаторами (*зараз же*): **Ну, часу дарма не гай!**,/ *Ти нас швидше доганяй!* (Олександр Олесь) // **Нум-же, хлопче, не дрімай!**,/ *Нас швиденько упіймай!* (І. Андрущенко).

У присудковій позиції неускладнена дієвідмінювана форма часто співвідноситься з відмінювано-особовою формою, ускладненою часткою дієслівного походження **взяти**, що вможлиблює вираження значень несподіваності, невмотивованості й невідповідності дії (паралельно з приєднувальними сполучниками **і, й, та й**; прислівниками відповідної семантики (*зненацька, раптом*) або вільної дії (із підсилювальною часткою **собі**), пор.: *...хтозна чого зненацька візьме й послизнеться та й потрапить під трамвай* (Ю. Некрутенко) // *...невідь чому раптом послизнеться і втрапить під трамвай* (М. Білорус); *А тепер вона [жінка] взяла й померла, і нам доведеться ховати її!* (М. Пінчевський) // *А тепер мате, вона собі померла, а ми мусимо її ховати* (В. Черняхівська).

Якщо один із варіантних дієслівних присудків ускладнюють порівняльні частки на зразок **наче, начебто, буцімто**, то адресат сприймає повідомлюване як непевне, сумнівне, з авторизованою оцінкою, пор.: *Спочатку скороход наче переганяв Мука...* (Олександр Олесь) // *Спочатку скороход переганяв карлика...* (І. Андрущенко); *...Андрієві начебто причувся якийсь кволий стогін* (М. Садовський) // *...Андрієві причувся якийсь слабій стогін* (Ст. Віль); *А то раптом снилося йому... буцімто він у Могилеві заходить до купця в крамницю* (М. Зеров) // *...він у Могилеві заходить у крамницю до крамаря* (Остап Вишня).

У паралельних текстах перекладів подекуди зафіксовано **тавтологічні звороти**, коли дієслово відкриває обставинну позицію спільнокореневому десемантизованому компонентові, пор.: *Так я жив самотнім життям, і не було нікого, з ким міг би по-справжньому поговорити* (А. Жаловський) // *Отак я й жив самотою, і ні з ким було мені відвести душу* (І. Базилянська). Простий дієслівний присудок, виражений особовою формою, може також ускладнюватися повторенням однокореневого інфінітива для маркування додаткового значення достовірності, переконання: **Танцював він так, що хоч би й з гетьманишею** (С. Васильченко) // *Ну, нічого сказати, танцювати він танцював так, що хоть би й з гетьманишею* (Лєся Українка).

За розгляду в стилістичному плані **іменного складеного присудка** увагу привертають синтаксичні варіанти з експліцитними / імпліцитними дієслівними зв'язками. Напр., регулярно варіюють форми іменних присудків із формально вираженою та нульовою власне-зв'язкою *бути*. «В іменних реченнях при нульовій зв'язці здійснюється пряма номінація «постійної» ознаки, яка приписується суб'єкту-підмету в момент мовлення» [Гуйванюк 1999: 125], пор.: *Так і оторопів Тарас, як побачив, що то був Андрій* (Ст. Віль) // *Так і остовнів Тарас, як уздрів, що то Андрій* (М. Садовський); *Похитнувся Шило й відчув, що рана була смертельна* (А. Хуторян) // *Похитнувся Шило й відчув, що рана смертельна* (А. Ніковський); ... *різкий прояв почуттів є ознакою божевілья* (І. Давиденко) // ... *несподіваний прояв почуттів – ознака божевілья* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська).

Другий чинник утворення варіантів іменних присудків – особливості керування дієслів-зв'язок, як-от у конструкції **на + З. в.** // **О. в.:** ... *зелені пляшки й чарки на столах у шинкарок перетворилися на огненні* (Харченко) // ... *зелені пляшки і чарки на столах у шинкарок стали огненними* (А. Хуторян).

Основні типи модифікаційної варіантності відмінкових форм у складеному іменному присудкові зумовлюють семантика імені та його належність до лексико-морфологічного типу. Зокрема, серед засобів вираження іменної частини складеного присудка виокремлено такі співвідносні форми відмінків:

1) називного (найчастіше з нульовою абстрактною зв'язкою *бути*) // орудного (зі значенням постійної або тимчасової ознаки), як-от: ... *коли ж ти дурень, то вже не прогнівайся...* (С. Васильченко) // ... *коли ж зостанешся дурнем, то не прогнівайся...* (Леся Українка);

2) називного // орудного (з дієсловом-зв'язкою *бути*, рідше *служити, правити*) // знахідного з прийменником **за** (здебільшого вказує на тимчасову, непостійну, нехарактерну ознаку), пор.: *Згідні ви, щоб оцей козак був нашим кошовим?* (М. Садовський) // ... *згодні ви, щоб сей козак був у нас за кошового?* (Ст. Віль); ... *нижче досить вдале зображення стріли слугувало підписом йомена Локслі* (І. Давиденко) // ... *нижче досить-таки точно зображення стріли правило за підпис йомена Локслі* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська);

3) називного // орудного // місцевого множини з прийменником **в** (у) на позначення роду діяльності або джерела інформації,

пор. **в** + **М. в.**// **О. в.**: *Усі вони [козаки] **бували в бувальцях**, ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках...* (М. Садовський) // *Всі [козаки] **були бувальці**: ходили по анатолійських берегах, по кримських солончаках ...* (Ст. Віль).

І нарешті, акцентуємо увагу на здатності синсемантичного іменника (*людина, чоловік, жінка* тощо) поєднуватися в складеному іменному присудку з постпозитивним прикметником в нерозкладних словосполученнях, в основі яких лежить семантична тавтологія, притаманна усно-розмовному мовленню. Наприклад: *А тож маєш вже скакати, бо ти вже **чоловік жонатий*** (М. Зеров) // *Так, ти мусиш стрибати, бо ти вже тепер **жонатий*** (Остап Вишня); *До того ж я **старий**, а ви людина молода і неодружена* (І. Андрущенко) // *Та й до того я вже, хвалити Бога, **старий чоловік**, а ви, мій паночку, нівроку вам, **молоді й нежонаті*** (Є. Попович).

Прикметно, що на ґрунті функційно-змістової спільності в паралельних перекладах українською мовою виформовуються варіантні пари присудків у межах різних структурних типів (простий – складений і навпаки). Наприклад, корелюють між собою прості присудки, виражені відприкметниковими або відіменниковими дієсловами, та іменні присудки, репрезентовані предикативними прикметниками або іменниками, що дериваційно пов'язані з простими присудками-дієсловами: *Ту ж мить він [Римський] **сахнувся від неї і побілів**, як крейда* (М. Білорус) // *Відразу він відсахнувся і **став білішим** від паперу* (Ю. Некрутенко). Кожен із варіантів відрізняється семантико-синтаксичними відтінками: дієслівні присудки виражають появу або зміну ступеня ознаки; складені – передають набуту якість.

Наявність у паралельних формах відповідних змістових відтінків дає змогу перекладачеві вибрати форми, найдоцільніші для конкретного висловлення. У разі переносного вживання, наприклад, перевагу надають дієслівним присудкам як виразнішим, експресивнішим, динамічнішим: *Геть почорнілі **дерев'яні будинки з силою-силенною вистромлених із вікон жердок, іще побільшували той морок*** (М. Садовський) // *Зовсім почорнілі **дерев'яні хатки, з силою протягнулих з вікон жердок, **робили темряву ще більшою***** (Ст. Віль).

В українськомовних паралельних перекладах тексту-оригіналу зафіксовано також **варіантність підметів**, що набули форми нерозкладних словосполучень із семантикою власне-кількості, збірності та міри. Зокрема, співвідносними є такі моделі, як «власне-кількіс-

ний числівник + називний відмінок іменника» та «збірний числівник + родовий відмінок іменника», пор.: *Два козаки виїхали наперед із запорозьких рядів...* (Ст. Віль) // *Двоє козаків виїхало наперед із запорозьких рядів...* (М. Садовський); *Хоча година була рання, в загальній залі трактирчика сиділо три чоловіки* (Л. Кононович) // *Хоча був ранок, в загальній залі трактиру сиділо троє чоловіків* (І. Андрущенко).

Предметне значення в нерозкладних словосполученнях із комплетивними відношеннями виражає іменник у родовому відмінку, а головний компонент – кількісну ознаку, утім, із деякими відмінностями. Наприклад, основна функція власне-кількісних числівників – позначення точно окресленої кількості предметів, тому вони поєднуються лише з іменниками-об'єктами лічби, індивідуально розташованими, дискретними особами чи предметами. Натомість збірні числівники вказують на неподільну множину однотипних предметів. Отож «У сукупності означено-кількісних числівників сучасної української мови спостерігаємо поступову втрату протиставлення змісту кількісних відношень, колись передаваних власне-кількісними і збірними числівниками в парах на зразок *два і двоє /.../*. Ці протиставлення рухаються в напрямку дедалі більшої нейтралізації, нерозрізнення генетично відмінних із функціонального погляду назв кількостей» [Вихованець, Городенська 2004: 160].

Модифікаційними варіантами є також моделі «збірний числівник + родовий відмінок імені (без прийменника)» і «числівник (займенник) + (з, із) + родовий відмінок імені», пор.: *Та ось двоє чоловіків упізнали один одного...* (Р. Терещенко) // *Та двоє з них [із чоловіків] впізнали один одного...* (В. Підмогильний). Друга з варіантних конструкцій набуває відтінку вибірковості: головний компонент певною мірою обмежує коло (число, об'єм, склад) предметів чи осіб, позначених залежним компонентом. У перекладах зазначений тип модифікацій частіше виявляємо в синонімічних конструкціях, пор.: *...до Мука підбіг один песик...* (І. Андрущенко) // *...до Мука підбігла одна із маленьких собачок...* (Є. Попович). Відтінок вибірковості подекуди увиразнює також і варіантний інтерпозиційний прийменник *серед* із значенням внутрішньої локалізації, пор.: *...говорив один серед натовпу* (А. Харченко) // *...говорив один з натовпу* (А. Хуторян); *...і ніхто серед дітей не хотів з ним гратися* (А. Харченко) // *...і ніхто з дітей змалечку не хотів гратися з ним* (І. Сенченко).

У підметовій позиції кількісно-іменникова сполука без прийменника (з власне-кількісним значенням) співвідноситься з іншою кількісно-іменниковою сполукою з прийменником *по*, що виражає розподільні відношення між суб'єктами, спосіб їх об'єднання, пор.: *Біля кожних воріт стояли два герольди, шість сурмачів і шість вістівників...* (І. Давиденко) // *Біля кожних [воріт] стояли по два герольди, по шестеро сурмачів та по шестеро вістівників...* (Ю. Лісняк, Г. Лозинська). Модифікаційна варіантність підметів пов'язана з утворенням взаємозамінних форм без зміни їх синтаксичної позиції та частини мовного статусу й зумовлена як значенням присудка, так і семантичним розрядом числівників.

Отже, адекватність вербального вираження думки суб'єктами текстової діяльності забезпечена осмисленням потенціалу варіантності в текстах паралельних перекладів тексту-джерела, зокрема, речення, що передають той самий референційний зміст фрагмента оригіналу та мають однакову пропозитивну структуру з реченнями в перекладі, функціують як кореферентні. На вибір одного з можливих варіантів синтаксичних засобів у текстах українських перекладів вихідного тексту впливає чимало різнопланових чинників: 1) екстралінгвальних (комунікативний задум і мовленнєвий досвід автора висловлення, обставини породження тексту, його жанрово-стилістичне спрямування, тип читацької аудиторії тощо); 2) лінгвальних, зокрема: а) синтаксичних (зміна синтаксичної моделі речення внаслідок згортання або розгортання компонентів, відокремлення, дублювання тощо); б) морфологічних (здатність морфологічних форм як варіантів вираження різних синтаксичних позицій репрезентувати парадигматичні й синтагматичні відношення); в) лексичних (чим точніше лексема в певній синтаксичній позиції відповідає семантичним параметрам, тим вільніше вона у виборі варіантної форми – морфологізованої або неморфологізованої); г) стилістичних (належність першотвору до певного функційного стилю, сфера вживання та емоційно-експресивне забарвлення синтаксичних одиниць тощо) [Кульбабська 2016: 12–18].

Проаналізований ілюстративний матеріал дає підстави для висновку про вдосконалення на синхронному зрізі граматичної будови української мови, збагачення її лексичних, службових та інтонаційно-комунікативних ресурсів, про ознаки розвиненості художнього стилю, а також незавершеність, безперервність процесу стандартизації української літературної мови.

Розділ 2

СИНТАКСИЧНА СЕМАНТИКА В МЕЖАХ ФУНКЦІЙНО-КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВОПАРАДИГМИ

2.1. Український синтаксис в аспекті продуктивної граматики

Сучасні синтаксичні дослідження, зорієнтовані на мовленнєву діяльність, доводять актуальність ідеї Л. Щерби щодо необхідності розмежування «активної» та «пасивної» граматик. Перша з них моделює **рецепцію** мовлення та описує мовні одиниці в аспекті *форма* → *значення*; інша – **продуктивна** – активізує вектор від типових смислів (значень) до мовних одиниць, здатних виражати ці смисли, тобто *значення* → *форма* [Щерба 1974].

Рецептивному аспекту зазвичай присвячено праці з опертям на поверхневу (формально-синтаксичну) організацію словосполучень, простих і складних речень (див.: [Жовтобрюх, Кулик 1972; Сучасна 1975; Сучасна 1994; Сучасна 2001; Ющук 2003] та ін.), тоді як дослідження глибинної структури має на меті відтворити те, як «логічний зміст думки не універсально, а конкретно в кожній національній мові створює семантику власне-речення, його значення, що є мовним виразом логічного змісту» [Кадомцева 1985: 8–9].

Семантика речення з опертям на репертуар морфологічних і морфолого-синтаксичних засобів вираження семантико-синтаксичних відношень між складниками різнорангових синтаксичних одиниць належить до актуальних проблем сучасної лінгвістики. Теоретико-методологічний ґрунт для її студіювання сформували новітні теорії – *пропозитивної номінації*, *референції* та *мовленнєвих актів*. Опрацювання синтаксичної семантики найактивніше здійснено в аспекті функційно-когнітивної лінгвопарадигми, до метамови якої входять поняття *денотата* (відбиття конкретної події) та *сигніфікату речення* (узагальнена уява про тип ситуації, функції елементів ситуації), його *референтні наповнення* (актуалізація щодо ситуації й комунікантів), а також *ситуативно-прагматичні* й *тема-рематичні навантаження* в процесі комунікації.

Вагомі досягнення в ділянці семантичного синтаксису (див. праці : Андерш 1987; Вихованець, Городенська, Русанівський 1983;

Вихованець 1988; Вихованець 1992; Городенська 1991; Гуйванюк 1999; Загнітко 2001; Кульбабська 2011; Мірченко 2004 та ін.) окреслюють ментальний «рух» від смислового образу ситуації до її маніфестації в реченні. Це не механічна процедура, а, за образним порівнянням С. Кацнельсона, перехід над «океаном» універсально-логічного змісту думки на «човні» словесного мислення конкретної мови [Кацнельсон 1984: 4].

Мета нашого дослідження – з'ясувати структуру продуктивно-го – функційно-когнітивного – аспекту опису речень як синтаксичних одиниць. Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*: 1) установити, які основні компоненти входять до семантичного плану речення; 2) виявити найважливіші змістові одиниці, що їх охоплює кожен із цих компонентів.

План змісту синтаксичних одиниць, за спостереженнями дослідників, є аналогічним до плану змісту слів і охоплює чотири основні компоненти: сигніфікативний, референтний, прагматичний і конотативний [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983: 35; Бацевич 1990: 53; Гуйванюк 1999: 19 та ін.].

Сигніфікативний компонент змісту речення (у сучасній синтаксичній теорії його здебільшого тлумачать як *пропозиція*) відбиває не залежний від знання комунікантів комплекс ознак деякої ситуації дійсності (див. : [Гуйванюк, Кульбабська 1998: 141–146; Кульбабська 2011: 48–57]). Видається цілком переконливою констатація Й. Андерша, що «Логіко-семантичний аналіз структури реальної ситуації дає змогу встановити глобальну еквівалентність граматично по-різному оформлених фраз, але тільки семантичний аналіз синтаксичної структури речення здатний уточнити їхні семантичні структури й відмінність між ними» [Андерш 1987: 14]. Пор.: *Сіяли гречку* (речення) – *сіяння гречки* (словосполучення) – *гречкосіяння* (синтаксема).

Референтний компонент змісту речення корелює зі свідомістю адресата. Тому референтом речення є образ ситуації, зумовленої знаннями адресата і його комунікативною метою [Гуйванюк, Кульбабська 2006: 60–63]. Наприклад, референт речення *Сіяли гречку* – це насамперед фіксація дії як реальної, співвідносної з моментом мовлення, що передував ситуації спілкування з цим адресатом (морфологічним маркером референтної семантики наведеного речення є дійсний спосіб і минулий час головного члена односкладного речення *сіяли*).

Прагматичний компонент змісту речення (у сучасній синтаксичній теорії його найчастіше називають *модусом*) виявляє інтенцію мовця. Окрім того, він може містити інформацію про ставлення мовця до повідомлюваного й до форми речення, до адресата й ситуації спілкування [Шинкарук 2002: 11; Бацевич 2004: 67 та ін.]. Наприклад, прагматичний компонент речення *Сіяли гречку* увиразнює комунікативну мету мовця – передати адресату нейтральне повідомлення про сіяння гречки як достовірний факт. Пор.: (А) *Сіяли гречку?*; (Б) *Можливо, сіяли гречку*; (В) *На щастя, сіяли гречку*. Прагматичний компонент речення (А) сигналізує про зміну мети комунікації, адже мовець уже не повідомляє, а з'ясовує відповідність певної ситуації щодо дійсності. Прагматичний компонент речення (Б) інформує про те, що комунікант не зовсім упевнений у достовірності повідомлення. Прагматичний компонент речення (В) містить позитивну емоційну оцінку зображуваної події.

Розглянемо внутрішню структуру кожного із зазначених вище компонентів.

1. Орієнтований на продукцію опис **сигніфікативного** компонента змісту речення повинен містити інформацію про різні способи вираження типових сигніфікативних смислів: по-перше, монопропозитивних, що відбивають одну (основну) ситуацію, напр.: *Сіяли гречку*; по-друге, поліпропозитивних, які репрезентують водночас кілька ситуацій – основну та додаткову (бічну), напр.: *Навесні сіяли гречку // Сіяли гречку + (Коли) настала весна*.

1.1 Типові **монопропозитивні** значення можна об'єднати в такі моделі «Дія або діяльність предмета», «Стан предмета», «Розташування предмета», «Наявність, буття, існування предмета», «Належність предмета до певного класу», «Ставлення суб'єкта до дійсності, предметів та осіб» тощо. Ту саму позамовну ситуацію можна відобразити різними структурними типами речень, розмежованими за «ступенем синтаксичного членування, структурними схемами і способом вираження компонентів структурних схем» [Вихованець 1993: 68]. Наприклад, типове монопропозитивне значення «Стан предмета» мовець може репрезентувати такими кореферентними одиницями (за Н. Гуйванюк [Гуйванюк 1999]): *Мати тривожиться* (дієслівна модель, що увиразнює динамічний характер стану суб'єкта); *Мати стривожена* (основна дієприкметникова модель); *У матері тривога – Мати в тривозі* (субстантивна предикативна

модель) і *Матері тривожно* (прислівникова предикативна модель), у яких додано вказівку на стан, що не залежить від волі суб'єкта; *Мати відчуває тривогу* (аналітична предикативна модель із книжним стилістичним забарвленням); *Мати стривожили* (у реченні повідомлено про прихованого каузатора стану суб'єкта).

1.2 Опис способів вираження типових **поліпропозитивних** значень ґрунтується на понятті «лексикалізовані макроситуації», які маркують семантико-синтаксичні відношення між елементарними ситуаціями [Кульбабська 2011: 48–57]. Наприклад, для вираження поліпропозитивного значення, у якому додаткова (вторинна, бічна) ситуація є темпоральною характеристикою основної (первинної) ситуації, мовець може використати моделі: а) складно-підрядного речення розчленованої структури – *Коли настане зима, відкриються контури Сурамської фортеці*; б) складносурядного речення закритої структури – *Настане зима – і відкриються контури Сурамської фортеці*; в) безсполучникового речення закритої структури – *Настане зима – відкриються контури Сурамської фортеці*; простого речення з детермінантним поширювачем – *Взимі відкриються контури Сурамської фортеці* (Н. Бічуя). Отож «В основі кореферентності моделей лежать позиційно-функціональна еквівалентність і референційна тотожність, що зберігається і при транспозиційних переходах між частинами мови внаслідок спільного лексичного значення» [Гуйванюк 1999: 36].

2. Орієнтований на продукцію опис **референтного** компонента змісту речення охоплює:

2.1 три типи референтних речень: **А)** темпорально локалізовані конкретно-референтні речення, у яких ідеться про такі дії чи ознаки означених предметів, що їх виявляють у момент безпосереднього спостереження, напр.: *Коні мчать!* (В. Бабляк); *Кошик в ліс несли малята* (П. Амбросій) тощо; **Б)** темпорально не локалізовані конкретно референтні речення, які повідомляють про ознаки або дії, або стани конкретних предметів, що тривають постійно чи впродовж значного періоду часу, напр.: *Іван книжок давав дівчині* (Т. Галіп); **В)** загально референтні речення, що містять інформацію про тривалі або постійні ознаки відкритих класів предметів: *Багато дітей полюбляє солодоці*;

2.2 різні способи вираження актуального членування речень, зокрема: а) порядок слів; б) інтонацію; в) вибір певної конструкції

речення; г) графічні показники тема-рема-тичного членування [Ковтунова 1976: 56–57; Вінтонів 2013: 68–80]. Пор. три різні способи вираження того самого актуального членування: А) [Писав учень]^T [каліграфічно]^R – Б) [Учень]^T [каліграфічно]^R [писав]^T – В) [Письмо учня]^T [було каліграфічним]^R – Г) [...у спортзал зайшов]^T [ВІН]^R (Л. Дереш) – великий шрифт; [Всі вони]^T – [x a z a p u]^R (П. Глазовий) – розрідження тощо.

3. Опис прагматичного (або модусного) аспекту концентрується на таких основних моментах:

3.1 мета висловлення (розповідні; питальні; спонукальні; оптативні, або бажальні) [Бережан 1997; Гуйванюк, Шабат 2000] та його емоційне забарвлення (окличні / неокличні) [Навчук, Шинкарук 2007]. Пор., наприклад, різні вияви спонукування – від м'якого до категоричного: *Ви не могли б зачинити вікно? – Зачиніть вікно, будь ласка. – Зачиніть вікно!*

3.2 комунікативні інтенції мовця – поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо. «Інтенція мовця репрезентує не тільки широкий діапазон особистісних намірів, а й детермінує прагматику висловлень, зміст мовленнєвого акту, від цього мовного феномену залежить і вибір конкретних синтаксичних засобів, найбільш релевантних для відображення певної ситуації» [Шабат-Савка 2014: 53].

3.3 увиразнення смислової релевантності окремих компонентів повідомлення через різнотипне структурування речення, актуалізацію, відокремлення, парцелювання, сегментацію, як-от: *Я купила сукню, яку оздобили вишивкою – Я купила сукню (з вишивкою) – Я купила сукню. Із вишивкою. – Я купила сукню. Вона була оздоблена вишивкою.*

3.4 емоційна оцінка референтного змісту повідомлення, в основу якої покладено вираження позитивного / негативного ставлення мовця до подій, їхніх елементів чи аспектів здійснення, пор.: *Брат повернувся додому! – На щастя, брат повернувся додому. – Ура! Брат повернувся додому! – Хіба міг брат не повернутися додому?!*

3.5 оцінка вірогідності повідомлюваного (модуси висловлення). Пор., наприклад, різні способи вираження невпевненості мовця в достовірності інформації: *Брат, здається, повернувся додому... – За словами сусідів, брат повернувся додому. – Кажуть,*

що брат повернувся додому. – Брат нібито повернувся додому. В українській мові персуазивну модальність невпевненості передають здебільшого частки, модальні фрази та модальні слова спілкування [Шинкарук 2002: 51–56].

3.6 оцінка ступеня компетентності співрозмовника щодо повідомлюваного (пресупозиція), напр.: *Як відомо, трансформатор під навантаженням гуде. – Відомо, що трансформатор під навантаженням гуде.*

3.7 оцінка характеру смислової кореляції повідомлюваного до попереднього тексту (ретроспекція / проспекція). Пор., наприклад, структурування висловлення як принагідного зауваження до передтексту: *Утім, у житті трапляється різне... – Закцентуємо, що в житті трапляється різне. – У той же час у житті трапляється різне!*

3.8 оцінка способів оформлення повідомлення або його компонентів. Пор., наприклад, різні способи вказівки на неточність вибраної номінації: *Яків Бернуллі був, так би мовити, засновником теорії ймовірності. – Яків Бернуллі був, якщо так можна сказати, засновником теорії ймовірності. – Яків Бернуллі був нібито засновником теорії ймовірності.*

Отже, в найновіших працях синтаксичні одиниці досліджують у двох аспектах – рецептивному (форма → зміст) або продуктивному (зміст → форма).

Новітні напрацювання в царині синтаксису ґрунтуються на принципах семантико-функційної лінгвістики та антропоцентризму. Дослідники ставлять собі за мету здійснити не лише системно-описову типологію граматичних форм, а й виявити національну специфіку їх функціонування в мовленні відповідно до лінгвістичних пріоритетів мовця. Граматика в нашому витлумаченні – це не сума морфології та синтаксису, що перебувають в опозиції до лексики, а система, у якій усі ці рівні взаємодіють для вираження інформації про позамовну дійсність.

Центральною одиницею такої граматики є *речення-висловлення*, тому увагу синтаксистів сконцентровано на описі його структурно-семантичного обшару і функціонуванні в різних стилях, мовленнєвих актах тощо. Зокрема, у продуктивному аспекті *речення* є *багатоаспектною одиницею*, семантичну структуру якої виформовують три основні компоненти: сигніфікативний, референтний і

прагматичний. Кожний із цих компонентів охоплює низку найважливіших змістових одиниць, використання яких дає змогу мовцеві найповніше й чіткіше представити в тексті свій образ картини світу відповідно до власних комунікативних інтенцій і потенційних можливостей іншого комуніканта.

Пошуки й опис типових смислів (значень), механізму предикації, виявів відкритих і прихованих способів фіксації думки в мові на рівні речення, установлення кореферентних співвідношень між одно- й різноструктурованими одиницями синтаксису збагачують сучасне вчення про речення-висловлення, спрямоване на розкриття національної специфіки оформлення думки в різних типах граматичної організації.

На наше переконання, на часі узагальнити методологічні принципи опису словосполучення, простого і складного речень, тексту з огляду на глибинні процеси в їхніх структурах, які в *перспективі* стали б підґрунтям для створення підручників нового типу, що виявлятимуть динамічність українського синтаксису, увиразнять інноваційні процеси в акті комунікації.

2.2. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності із синсемантичним субстантивним компонентом та їх кореферентність

Серед багатьох пріоритетних напрямів сучасних лінгвістичних досліджень особливу увагу привертає проблема кореферентності мовних одиниць в аспекті стійкої семантичної зв'язаності компонентів у структурі речення. Термін **кореферентність** (із лат. *co* – префікс, що означає *спів-* (сумісність) і *referent* (*referentis*) – з яким співвідноситься мовне вираження, відображений у свідомості елемент об'єктивної дійсності) [СЛТ: 384] поширений у працях, присвячених проблемам референції та синтаксичної номінації. В основі теорії референції лежить поняття тотожності / нетотожності найменувань, означень того самого референта.

Розгляд проблеми кореферентності в синтаксичному аспекті дає змогу проаналізувати кореферентні співвідношення, ураховуючи не лише референційну, але й функційну тотожність мовних засобів, що вживаються в синтаксичних позиціях різних членів речення.

Важливою проблемою у лінгвістичній інтерпретації кореферентності було й залишається питання про роль автосемантичних та синсемантичних засобів у номінації [Іваницька 2002, 2011], про роль дейктичних слів (маркерів) як одного з різновидів кореферентного номінування. Через різні підходи до семантичної природи дейктичних одиниць у сучасному мовознавстві існують різні погляди щодо їх природи та лінгвістичного статусу. Зокрема, слушно вважаємо думку І. Шатуновського щодо трактування дейктичних слів як «базового засобу референції», власне, таких прагматичних одиниць, що позбавлені за своєю природою семантики, оцінного значення [Шатуновский 1996: 33]. Проте функціуючи в контексті, вони відповідно наповнюються семантичними показниками в процесі співвідносних найменувань. Зокрема, цю проблему заторкнуто в дисертаційній праці А. Шмельова про означеність-неозначеність у назвах осіб у російській мові [Шмелев 1989].

У плані кореферентності особливо актуальною вважаємо проблему семантично зв'язаних словосполучень, еквівалентних з однослівними та неоднослівним найменуваннями в українській мові. Для з'ясування цієї проблеми важливо врахувати референційні аспекти семантики словесних знаків. Сучасна класифікація словесних знаків за денотативною функцією будується, по-перше, на розрізненні власних і загальних назв, а також семантичній диференціації предметних назв – на зразок *стіл, вікно*; ознакових – *жити, зелений*; квантитативних назв (числівникових, напр., *два, п'ять, сто, тисяча* і под.) та іменникових – *тьма, купа* і под. За референтною функцією номінативні знаки протиставляються неномінативним, до яких належать: 1) заміщувально-вказівні (займенники); 2) граматично-реляційні (прийменники, сполучники) та 3) актуалізувальні (фразові, модальні частки).

Важливими семантичними процесами, що сприяють синтаксичній зв'язаності номінативних знаків сполученнєвого типу є синсемантичність окремих повнозначних слів та їх інформативна недостатність у плані номінації. **Інформативно недостатні слова** – це слова, які мають послаблене номінативне значення і обов'язково вимагають залежної форми, яка б доповнювала його змістовий план, виконувала інформативно-доповнювальну функцію. Специфіка позиційно стійкого зв'язку полягає в тому, що залежне слово завжди має більш конкретне, більш визначене лексичне значення,

ніж слово, що є головним із граматичного погляду, а тому тільки в їх сполучуваності забезпечується інформативність компонента речення. Інформативно недостатні повнозначні слова, які виформовують позиційно стійкі словосполучення корелюють з інформативно достатніми.

Кореферентність словосполучень засвідчує трансформацію синтаксичних зв'язків у реченні та структурування складних (трикомпонентних) утворень, у яких вільне словосполучення посідає позицію одного (залежного) компонента, як-от: *тихий голос – сміятися тихим голосом* (// *сміятися тихо*); *говорити тихим голосом* (// *говорити тихо*); *голосний сміх – сміятися голосним сміхом* (// *сміятися голосно*); *руса коса – дівчина з русою косою* (// *русоко-са дівчина*); *високий зріст – хлопчина високого зросту* (// *високий хлопчина*) тощо.

Мета нашого дослідження – простежити трансформацію словосполучень стійкої семантичної зв'язаності із синсемантичним субстантивним компонентом у структурі речення.

Уперше звернув увагу на відмінності між синтаксично неподільними та семантично неподільними компонентами П. Лекант [Лекант 1986: 27]. Основною причиною їх неподільності є своєрідна семантична структура. Якщо в синтаксично неподільних словосполученнях головний компонент має власне-характеризувальну семантику: кількісну, дистрибутивну (вибірковості) чи комітативну (сукупності), то в семантично неподільному словосполученні головне слово має послаблену номінативність через те, що називає чи вказує на предмет, якого немає в реальній дійсності.

Синсемантичність, наприклад, слів *початок*, *середина*, *кінець* пов'язана з їх несамостійністю лексичного значення, із часовим (фазовим) виявом чогось, подібно до ролі фазового компонента у складеному дієслівному присудку: *почав працювати*, *закінчив писати* тощо.

Другий тип семантично неподільних словосполучень пов'язаний із синсемантикою займенникових слів *хтось*, *щось*, які мають найабстрактнішу («порожню») семантику і для реалізації номінативної функції – позначення референта дійсності – вступають у тісний зв'язок із прикметниковою (узгоджуваною) формою.

Синсемантичність компонентів третього виду досягається через повторне називання (тавтологію) того самого референта.

Синсемантичність головного компонента утворюється, наприклад, за допомогою метафоричного переосмислення повнозначного слова. Порівняймо: *сонце і сонце удачі (удача), мереживо і мереживо думок (думки)*.

Відповідно можна виділити чотири типи семантично нерозкладних словосполучень, кожен із яких має певну специфіку в реалізації позиційно стійкого синтаксичного зв'язку та особливості кореферентних співвідношень [Гуйванюк, Максим'юк 2010: 131].

На нашу думку, варто виокремити проблему синтаксичної сполучуваності синсемантичних іменників, які формують різні типи цілісних семантично неподільних словосполучень та з'ясувати ступені синсемантичності в умовах синтаксичної позиції члена речення, а також схарактеризувати їх у контексті таких мовних явищ, як метафоричне переосмислення та функційно-семантична тавтологія.

2.2.1. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності з іменниковим компонентом фазового та партитивного значень

Структурно-семантичний аналіз синтаксично нерозкладних словосполучень з іменниковими компонентами дав змогу виокремити словосполучення зі словами *початок, середина, половина, частина* «частина цілого», *третина, четвертина, кінець*, яким властива загальна партитивна (фазова або кількісно-роздільна) семантика і які володіють потенційною здатністю утворювати нерозкладні словосполучення – найменування предметних, просторових, часових та інших понять.

Уперше на групу слів з послабленою семантикою – іменниками з фазовим значенням – *початок, середина, кінець*, пов'язаних із загальним значенням просторової чи часової протяжності звернув увагу П. Лекант, аналізуючи номінативні підмети-словосполучення [Лекант 1986: 27]. Ці слова означають загальне партитивне значення (частини від цілого). Сполучаючись з іменниками в родовому відмінку, вони становлять семантично неподільні словосполучення. Критерієм їх розділення він уважав ступінь семантичного злиття компонентів. Семантично-неподільні словосполучення як засіб номінації відзначаються більшим ступенем семантичної спаяності компонентів. Причиною їх неподільності є своєрідна семантична структура: головне слово має послаблену номінативність, тобто в

межах словосполучення не є самостійною назвою предмета чи явища дійсності, а залежним словом, хоч і володіє повнотою номінативності, а проте виявляє її лише у словосполученні [Там само: 25]. Тільки все семантично неподільне словосполучення загалом є назвою предмета чи явища. Наприклад: *А якщо так, то це – початок діалогу* (Ю. Андрухович). *Між ґратами вікна щось забряжчало; показався блискучий кінець штика* (С. Васильченко). *Це була тільки середина шляху* (Розм.).

Семантично неподільні словосполучення не є фразеологічними (вони не володіють відтворюваністю, а головне – постійністю словесного складу). Слова, які входять до семантично неподільного словосполучення, зберігають свою відносну самостійність. Неподільність словосполучення виявляється лише за вираження внутрішніх відношень – семантичної єдності, а також зовнішньої неподільності, що виявляється у виконанні певної синтаксичної функції, вживання в ролі нерозкладного компонента [Балко 2004; Балко 2011].

Сполучення слів із компонентами *початок*, *середина*, *кінець* надзвичайно поширені в мові, репрезентують різні функційні стилі. Початкові лексеми *початок*, *середина*, *кінець* мають здатність сполучатися передусім з іменниками темпоральної семантики (відповідними фазами якогось часового періоду: *тижня*, *місяця*, *року*, *століття*, *тисячоліття*, *епохи* (*початок дня*, *середина тижня*, *кінець місяця*, *середина травня*); із назвами пір року (*початок весни*, *середина зими*, *кінець літа*), а також з іменниками процесуальної семантики, пов'язаної з триванням у часі (*життя*, *навчання*, *хвороба*, *відпочинок*, *праця*, *служба*, *прогулянка*, *мандрівка*, *молитва*, *лекція*, *сніданок*, *обід*, *вечеря*, *жнива* і т. ін.), як-от: *початок життя*, *середина шляху*, *кінець мандрівки* тощо.

Рідше іменники *початок*, *середина*, *кінець* сполучаються з іменниками просторової семантики в родовому відмінку (*початок села*, *середина лісу*, *кінець поля*), ще рідше – з іменниками предметного значення, виражаючи партитивне значення: відношення частини цілого: *кінець олівця*, *середина палиці*, *кінець саду* тощо.

Лексичне значення головних компонентів семантично-неподільного словосполучення позначене синсемантичністю, а отже послабленою номінативністю, і конкретизується за допомогою іменників у родовому відмінку, але саме в єдності вони є номінативними дескрипціями, що відображають реалії дійсності.

Слово «*початок*» означає передусім «вихідний пункт протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту; протилежне *кінець*» [СУМ, VII: 465]. Наприклад: *Далі всі розглядали якогось селяка, що був намальований в початку книжки* (С. Васильченко). Подекуди спостерігаємо поєднання іменника «*початок*» з абстрактними іменниками чи субстантивованими формами, як-от: – *Поздоровляю з початком перемог!* – *продовжував Щорс* (О. Довженко). «*Боюсь, що це початок злого*» (Б.-І. Антонич).

Друге значення слова «*початок*» – темпоральне (власне-фазове), це «перший момент вияву якої-небудь дії, явища, процесу» [СУМ, УП: 465]. Слово «*початок*» природно виявляє себе у сполученні з іменниками, що називають часові поняття (як-от: *початок року* (віку, тижня, дня, грудня, місяця тощо) або з іменниками – назвами процесів, дій, пов'язаних зі значенням часу, як-от: *На час. Коли визначився день початку польових робіт, членами нараховувалось не метше сорока осіб* (Ю. Збанацький). *Перед зимнім Миколою, на початку грудня, по снігових заметах на хутір приїхав жінчин брат Верига з дочкою* (Петро Панч).

Слово «*середина*» означає половину якого-небудь предмета, події, віддалі чи часового проміжку. Сполучаючись з іменниками просторової семантики, це словосполучення означає місце, однаково віддалене від кінців, країв чого-небудь, наприклад: *Притискаючи правицю до грудей, Гер Румлер пройшов на середину покою, шаркаючи пантофлями* (Натан Рибак).

Слово «*кінець*» означає «крайній пункт, межа протяжності предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне *початок*» [СУМ, IV: 163] і відповідно сполучається з назвами предметів. Наприклад: *Дуже жалкую я, що не маю кінця Вашої книжки «В поті чола»* (М. Коцюбинський). *Вони [вдовині діти] вже дочапали до самого палацу на другім кінці міста, де ярмарок став* (Марко Вовчок). Рідше слово «*кінець*» сполучається з іменниками темпоральної семантики, виражає відповідне фазове значення, момент завершення певного часового відрізка, як-от: *кінець дня* (ранку, вечора, тижня, місяця, зими, весни, осені, літа, години і под.) чи певної дії, події, пов'язаної з часом (*кінець святкувань* (жнив, сесії, непу і под.)). Наприклад: *...Посидів Демидів до кінця години і аж легше відітхнув, коли сторож задзвонив на дев'яту годину* (О. Маковей).

Сполучення компонентів *початок*, *середина*, *кінець* з іменниками предметного значення в родовому відмінку визначає їх синтаксичну позицію в реченні – головного члена речення чи об'єктного поширювача. Наприклад: а) підмета: *Як тривожний короткий крик, на хвилину тільки вихопились з темряви **кінці** карликової усмішки і зафарбований тоскний погляд* (А. Любченко); б) присудка: ***Кінцем вірменської** громади у Львові може вважатися 1946 рік, коли більшовики ліквідували вірменсько-католицький архієпископат* (Ю. Андрухович); в) об'єктного поширювача: *Клімця заморгала очима і піднесла до носа **кінець фартушка*** (А. Любченко).

Нетиповими є сполучення іменників *початок* і *кінець* із давальним відмінком, що перебуває з родовим у кореферентних співвідношеннях, пор.: *Ой, не плач так, прамастусю! Се ще не біда тобі! Научись огонь робити – і **кінець** усій **журбі!*** (О. Маковей). *Ось і **кінець місту**, – і вже з гори видно усю-всеньку луку зелену, і плескаю чого Дніпра синього* (Марко Вовчок).

Окрему групу семантично неподільних словосполучень становлять конструкції зі словами *початок*, *середина*, *кінець*, які поєднуються з іменниками темпоральної семантики та вживаються в синтаксичній функції поширювачів означального типу, як-от: *Я спираюся на голу конкретику. Це дані з короткого залізничного північника **початку століття*** (Ю. Андрухович). *...Більшість авторів малюють побут і душу не селянина, а українського інтелігента **середини XIX віку*** (С. Павличко). *В Росії **кінця віку** про нього [Генріка Ібсена] активно писали і Мережковський і Михайлівський* (С. Павличко).

Особливою різноманітністю прийменниково-відмінкових моделей відзначаються семантично неподільні словосполучення зі словами «*початок*», «*середина*», «*кінець*», що функціонують у ролі темпоральних поширювачів. Вони утворюють синтаксично нерозкладні словосполучення з родовим, знахідним, орудним та місцевим відмінками іменників часової семантики:

1) (з + Р. в.) + Р. в. : *...Напруження відчутне в європейських культурах приблизно з **середини XIX століття*** (С. Павличко). *Це фактор навколишнього українського села, яке з **кінця п'ятдесятих** ринуло на тодішні околиці* (Ю. Андрухович);

2) (від + Р. в.) + Р. в. : *Тому з того, що я написав **від початку** своєї поетичної **діяльності** до сьогодні, надрукував тільки частину* (С. Ткачук);

3) (до + Р. в.) + Р. в. : *І вже до самого кінця роботи ходив, мов у воду пущений* (А. Любченко);

4) (під + З. в.) + Р. в. : *І тільки поштова картка з Праги до Ужгорода під кінець століття чомусь продаватиметься у Вільнюсі* (Ю. Андрухович);

5) (на + З. в.) + Р. в. : *Народництво витворило зрілу традицію тільки на кінець ХІХ століття* (С. Павличко);

6) (з + О. в.) + Р. в. : *Я виїхала б з кінцем мая і забавила до 4-5 юлія* (О. Кобилянська);

7) (перед + О. в.) + Р. в. : *Учителі тепер ходять з бундючно-діловими мінами, і треба їх просити, щоб запитали перед кінцем чверті* (Ірина Вільде);

8) (в (у) + М. в.) + Р. в. : *У кінці жнив Марія «розсипалася»* (У. Самчук). *Вертаючись з своєї мандрівки в початку червня, я знов заїхав до Відня* (М. Коцюбинський);

9) (на + М. в.) + Р. в. : *На початку ХІV віку в городі Нюрнберзі проживав один мідник – Петро Гельє* (М. Коцюбинський);

10) (при + М. в.) + Р. в. : *При кінці служби Марія вийшла з церкви* (У. Самчук).

Прийменники у сполученні з відмінковою формою «початок», «середина», «кінець» виражають різноманітні відтінки темпорального значення (початкового чи кінцевого) моменту часу, передчасу, часової межі тощо.

Моделі просторових поширювачів, виражених семантично неподільними словосполученнями зі словами *початок, середина, кінець*, менш різноманітні. Вони здебільшого утворюються на базі місцевого та знахідного відмінків:

1) (через (почерез) + З. в.) + Р. в. : *...А відси іде білий рубець **почерез саму середину ока*** (М. Черемшина);

2) (на + З. в.) + Р. в. : *Із суворим, зчервонілим до краю обличчям він [Певз] **ступив на середину хати*** (А. Любченко);

3) (в (у) + М. в.) + Р. в. : *Ідесь у **другому кінці балок** розложисто, дражливо у відповідь: жа-а-к!..* (А. Любченко);

4) (на + М. в.) + Р. в. : *Роман носом **сопе так, що чути на другому кінці класу*** (С. Васильченко).

Окрему групу семантично неподільних словосполучень утворюють іменники з партитивним значенням «половина», «третина», «четвертина» («чверть»), що мають виразну кількісно-роздільну семантику.

Іменник «*третина*» позначає одну з трьох рівних частин чого-небудь. Наприклад: *Мені моя Вітчизна сниться щочочі. Я не тільки не є злочинцем супроти своєї Вітчизни, а, навпаки, я витерпів за неї третину свого життя по радянських тюрмах і концентраках ще до війни* (І. Багрянний).

Іменник «*четвертина*» означає «четверту частину чого-небудь» (іще «*чверть*»). Наприклад: *Мирон, дивуючись і посміхаючись, розв'язав торбину, і вона [дівчина] щедро сипнула ягід на густо посолену четвертину хліба* (М. Стельмах).

Слово «*половина*» має подібне значення до слова «*середина*», йому більше характерне саме кількісно-роздільне значення. Це одна з рівних частин чого-небудь: *Половина пожовклого листу на шовковицях блищала, ніби наведена золотом* (І. Н.-Левицький). *Гнат зайшов додому, забрав обидві пляшки і подався на цілу ніч на другу половину кутка, за яр* (У. Самчук). Крім того, іменник «*половина*», сполучаючись з іменниками темпорального чи процесуального значення утворює так само нерозкладний компонент (на зразок: *половина лютого* (зими, літа, тижня, місяця, життя і под.): *...Мати непомітно преставилась, і тільки тоді головиха зауважила, що наче хтось відрубав їй половину життя* (Є. Гуцало). Словосполучення з іменниковим компонентом *половина* може мати ще початковий числівниковий компонент «одна» і «друга» (*половина*) або дві, обидві *половини*: *Одна половина города зеленіла городиною, друга половина була засіяна житом* (І. Н.-Левицький).

Іменник «*чверть*» на означення однієї з чотирьох рівних частин, на які ділиться ціле, частіше сполучається з іменником темпоральної семантики, як-от: *Ми прожили там чверть століття, а говорячи тепер страшно правду про тамтешній світ, ми робимо це з повною свідомістю* (І. Багрянний).

Іменник «*частина*» («*частка*») має більш узагальнене партитивне значення, ніж «*половина*», «*третина*», «*четвертина*», що містять конкретну вказівку на кількісний вияв чогось. «Словник української мови» тлумачить це слово як «окрему одиницю, пайку, шматок і т.ін., які відділяються від чогось цілого» [СУМ, XI: 278]. А проте за аналогією до попередніх цей іменник так само має здатність сполучатися з іменниками предметного, просторового чи темпорального значення, утворюючи семантично неподільні словосполучення: *Осінь уже струсила з дерев частину їх літнього*

вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя (Б. Грінченко). Бог любить тих, хто бачить в собі **частину його самого**, його безсмертного, його розумного і його всемогучого (У. Самчук).

Означаючи частину цілого, слова «**частина**», «**частинка**», (розм.. «**часть**», «**частка**», «**часточка**») реалізують свою партитивну семантику в синтаксично нерозкладних компонентах словосполученнях, що посідають позицію різних членів речення, залежно від семантики іменника в родовому відмінку (предметної, просторової чи темпоральної). Наприклад: *Одначе це не спиняє нас від бажання розказати світові хоч **частину тієї страшної правди**, що жене нас по світах крізь нужду* (І. Багрянний). Зменшено-пестливі лексеми «**частинка**», «**частиночка**», «**часточка**» та лексема «**частка**» мають таку саму здатність сполучатися з автосемантичними іменниками, як і слово «**частина**». Наприклад: *Я несу тобі, Матінко моя, **часточку душі, частку свого «я»*** (Б. Лепкий). *Ухнула в безвість, убита тобою, **часточка твого «єго»**...* (О. Забужко).

Третю групу синсемантичних іменників, що мають загальну партитивну семантику і передбачають сполучуваність з іменниками автосемантичними, є слова «**край**» («**краєчок**»), «**шматок**» («**шматочок**», «**шмат**»), «**кусок**» («**кусочок**»), «**кусень**» («**кусник**», «**кусничок**»), «**кавалок**», «**окрасць**», «**дрібок**» та ін. Ці іменники сполучаються здебільшого з іменниками предметної семантики в родовому відмінку, утворюючи відповідно семантично неподільні словосполучення.

«Словником української мови» засвідчене слово «**край**» у значенні «**шматок**»: *Коли єсть **хліба край**, то й під вербою рай* (Номис). *От ми купимо будинок, добрих коней, **поля край*** (Я. Щоголів) [СУМ, VI: 320].

Маючи загальну семантику частини, відділеної (відрізаної чи відбитої) від чогось, названі синсемантичні іменники (на зразок *шмат, шматок, кусок, кусень* і под.) так само виявляють послаблену номінативність і утворюють семантичні єдності передусім з автосемантичними іменниками предметного значення, як-от: *На серце мов **кусок льоду впав*** (Г. Кв.-Основ'яненко).

Слово «**шмат**» («**шматок**», «**шматочок**») сполучається з іменниками предметного та просторового значення, наприклад: *Десятину поволі виплатили. Стягнулися до останнього, але виплатили **шмат поля*** (У. Самчук).

Що ж до лексем «*грудка*» та «*пасмо*» то варто зауважити, що вони також мають значення «частини чогось». Так, слово *грудка* за словником української мови – «щільно стиснутий кусок якоїсь речовини, переважно м'якої, розсипчастої, крихкої» [СУМ, II: 180]: *Я щодня, як чай з дочкою п'ю, Грудку цукру згадую твою* (І. Нехода).

Іменник «*пасмо*» у прямому значенні означає «пучок волосся», тобто має сему партитивності, порівняймо: *Він [Гнат] узяв пасмо волосся, замотав його на руку і сіпнув* (М. Коцюбинський). Хоча фіксуємо цей іменник і в значенні «пучок трави», «пучок стебел», як-от: *...Якір виносив з води кучеряві пасма морської трави* (З. Тулуб).

Таку саму сему партитивності мають іменники «*шмат*», «*клаптик*», «*крихта*», «*жменька*», «*зерничка*», наприклад: *Десятину поволі виплатили. Обережно-обережно розгортає вона клаптик паперу з поля газети* (Ірина Вільде). *Хотілося б ...та й то б для того, Щоб не робили москалі Труни із дерева чужого, Або хоч крихточку землі Із-за Дніпра мого святого Святій вітри принесли* (Т. Шевченко).

Слова *кінець*, *край* сполучаючись із іменниками предметної семантики, можуть мати пестливу форму, як-от: *Освітлений краєчок берега почорнів, тінь швидко побігла геть аж на середину моря* (Леся Українка). *Жінка налила в келишок питва, кинула вії на краєчки брів і підійшла до Гната з єдиним словом: «Благословіть»* (М. Стельмах).

Окрему групу від семантично неподільних словосполучень із загальним значенням партитивності виформовують ті, головний компонент яких означає *відокремлену*, *відділену* (*відрубану*, *відрізану* тощо) частину від якогось предмета й у контексті фрази асоціюється не з усім предметом, а лише з цією його частиною (порівняймо: *шмат поля* (частина від цілого) і *шматок мотовила* (уламок від мотовила). Проте ця відмінність не впливає на ступінь синтаксичного зв'язку синсемантичного слова з партитивним значенням, що утворює з іншим іменником семантичну єдність, яка в реченні займає позицію одного члена речення.

Поглиблений аналіз ономазіологічних характеристик слів *початок*, *середина*, *половина*, *частина*, *кінець* і под. засвідчує не лише послаблену їх номінативність, але й певну інформативну

значущість як опорного компонента в семантично-неподільному словосполученні. Вони хоч і мають номінативну послабленість, а проте є інформативно важливими. Наприклад: *початок року* – це початковий період року, *середина року* – це період, що дорівнює половині, *кінець року* – відповідає кінцевому етапу року. У контексті ці семантичні єдності можуть розділятися, а проте дистанційно кожна окремо виражають все-таки одне поняття. Наприклад: *Мичурін розрізав яблуко ножем і дав **половину** хлопцеві* (О. Довженко). Формально слова «яблуко» (розрізав яблуко) і «половина» (дав половину) роз'єднані, а проте між ними виформовується тісний семантичний зв'язок, поза яким слово «половина» не є інформативно достатнім (пор.: «дав **половину** (чого?) яблука хлопцеві»). Наприклад: *Батько дав йому **половину хати** в селі, і там він зажив* (О. Кобилянська). *Вона, ще сильно зворушена, подала **половину книжок*** (О. Кобилянська). Порівняймо ще такий приклад реалізації партитивної семантики іменників у тексті: *Ми розломали **шматок хліба на дві частини**, потім **одну частину** – ще на **дві частини**, і кожен з нас одержав **по частинці*** (Розм). Предметним значенням у виділених сполученнях наділене слово *хліб*, ужите на початку («шматок хліба»).

Подекуди асоціативні зв'язки семантично неподільних словосполучень у тексті ще більш віддалені, але жодною мірою не втрачені, як-от: *Крига ламалась тут на дрібніші **шматки**, і ті **уламки**, холодні, синюваті й блискучі, пропливали під мостом, не завдаючи вже йому ніякої шкоди* (М. Зарудний), тобто // *шматки (уламки) криги*, а не будь-які інші. Віддалені асоціативні зв'язки й за умови метафоричного вживання подібних словосполучень, як-от: *Галки на деревах замерзали і, як **шматки льоду**, падали додола* (Панас Мирний). Тут номінативний кореферентний ряд дорівнює: *галки // шматки льоду*.

Варто звернути увагу й на те, що компоненти із фазовим і партитивним значеннями можуть набувати різноманітних стилістичних навантажень у тексті. Наприклад, слова *початок* і *кінець* як антоніми можуть утворювати цікаві семантично-стилістичні побудови, як-от: *Настав **початок кінця*** (У. Самчук). *Життя **кінець** – життя **початок*** (Нар. тв.). *На випало, сину, **досіяти і долюбити, отецькеє поле** – і стати **нового початком*** (Б. Олійник).

Проаналізувавши нерозкладні словосполучення із синсемантичним іменниковим компонентом, що має загальне значення фазовості й партитивності, можемо відзначити різні ступені їх семантичного злиття. Серед синсемантичних іменників із загальним партитивним значенням частини від цілого ми виділили три групи: 1) слова із фазовим значенням *початок, середина, кінець*, які однаково часто сполучаються з іменниками предметного, просторового та темпорального значення (здебільшого мають фазове значення); 2) слова *четвертина, чверть, половина, третина*, які, крім значення партитивності, виражають конкретну кількісну сему (кількісно-роздільне значення), та слова 3) *шматок, кусок, частина, шмат, кусень, кусник, кусочок, шматочок* і под., які означають здебільшого відділену від цілого частину предмета. Їхня семантична своєрідність позначається на синтаксичній сполучуваності з іменниками різної семантики (із загальним значенням цілого) та утворенні семантично неподільних єдностей, що посідають у реченні функцію одного аналітичного члена речення (підмета, присудка, поширювачів об'єктного та обставинного типу).

Отже, синсемантичні іменники, які беруть участь у структурванні семантично неподільних словосполучень, – це передусім абстрактні іменники, що мають загальне значення субстантивності, але у своїй семантичній структурі містять конститутивну сему «фазовості», «партитивності» або «квантитативності», подібно до фазових допоміжних компонентів у складених присудках. На противагу числівникових назв непередикатним знакам (із конкретним значенням назв предметів, конструктивною семою яких є «речовість», «предметність», синсемантичні іменники, що формують семантично неподільні словосполучення, нерозкладні компоненти в структурі речення, мають значення, що «не виходять за межі частини-мовних значень іменника», а проте серед лексико-граматичних розрядів іменника вони займають периферійну позицію [Вихованець 2004: 51]. До таких іменників належать і ті, що позначають конкретні одиниці міри й ваги: *метр, кілометр, кілограм* і под.

Кореферентність таких семантико-синтаксичних єдностей у зв'язному мовленні та тексті засвідчує важливість обох компонентів.

2.2.2. Словосполучення стійкої семантичної зв'язаності із займенниковим компонентом

Окрім однослівних номінацій предметів чи осіб, у мові фіксуємо чимало різноманітних сполученнєвих назв, які номінують якийсь предмет, явище чи поняття. Серед них помітне місце посідає поєднання неозначених займенників із прикметниками. Так, наприклад, із листування Ольги Кобилянської та Лесі Українки загальновідомими стали назви *«хтось чорненький»* (Ольга Кобилянська) та *«хтось біленький»* (Лесья Українка) як своєрідні перифрази, якими обмінювались кореспондентки. Ці перифрази давали змогу рідше вживати займенник «я», чого вимагає епістолярний жанр. Порівняймо: *«Але хтось чорний своєму мовчанню не винен»* (О. Кобилянська). *«Одна старша образована акторка піддала комусь чорненькому цю гадку»* (О. Кобилянська). *«Однак коли б хтось ішов на те, мусили б хтось біленький і чорненький конче бачитись і децю особисто обговорить конче»* (О. Кобилянська).

Дослідники звертають увагу передусім на різний ступінь злиття компонентів у словосполученнях, що становлять «єдине, але розчленоване поняття». Проте, ця характеристика стосується так званих «вільних синтаксичних словосполучень», які «розчиняються» в реченні, «розпадаються» на різні однослівні засоби вираження членів речення.

Синтаксично зв'язані словосполучення, як і синтаксично вільні, побудовано за структурною схемою підрядних словосполучень, мають граматичне значення, але відрізняються від синтаксично вільних більшим ступенем семантичного злиття компонентів [Загнітко 2001]. Учені називають різну кількість найпоширеніших цілісних словосполучень (кількісно-іменних, займенниково-іменних, займенниково-займенникових, іменниково-іменникових та ін.). Уважаємо, що їх системний опис не тільки доповнить теорію «малого синтаксису», але й уможливить пізнання особливостей художнього стилю письменників, які активно послуговуються синтаксично та семантично неподільними словосполученнями як номінативними одиницями.

Про узагальненість семантики займенників писали І. Вихованець, І. Кучеренко, І. Матвіяс, зокрема вказували на те, що означальні та неозначені займенники володіють «найвищим ступенем узагальнення» [Вихованець 1988: 50]. За функційно-синтаксичною

характеристикою займенникові іменники виконують ті самі синтаксичні функції, що і власне-іменники, проте «своєрідність семантики займенникових іменників порівняно із власне-іменниками полягає в тому, що перші лиш опосередковано позначають предмети, пов'язуючись із конкретною ситуацією» [Вихованець 1988: 49]. Вони не містять конкретної назви предмета, передаючи тільки загальну (категоріальну) граматичну інформацію, тобто вони лише вказують на предмети, спеціалізуючись на вираженні узагальненої предметності.

І. Вихованець уточнює займенникову семантику. Узагальнено-вказівна мовна семантика займенників, на його думку, «наповнюється конкретним змістом у конкретній ситуації мовлення чи в контексті: узагальнено-вказівний мовний параметр займенникових іменників поєднується з конкретним їх мовленнєвим характером у висловленні» [Вихованець 1988: 50]. Проте і займенникова семантика різних розрядів займенникових слів відрізняється ступенем градації конкретності й абстрактності. Специфіку займенникових іменників становить і те, що вони, виявляючи своє внутрішнє семантичне членування, по-різному співвідносяться з мовною узагальненою вказівністю і мовленнєвою опосередкованою конкретністю.

Найвищий ступінь узагальнення виявляється в заперечних, питальних, неозначених та означальних займенниках. Найконкретнішими є особові займенники та зворотний *себе*, присвійні, що виражають належність предмета особі мовця, співрозмовника та третій особі, яка не бере безпосередньо участі в комунікативному акті.

Займенник *хтось* називає неозначено, досить загально якусь людину чи істоту. Сполучаючись із прикметниками, займенникова сполученнева назва стає значно конкретнішою. Отримуючи характеристичне ім'я (характерну ознаку, виражену прикметником), семантично-неподільне словосполучення отримує новий номінативний статус як особливої одиниці номінації. Порівняймо: *В церкві мене не було. Хтось чужий, маленький стояв, боязко озирючись, а на нього з усіх боків суворо дивилися святі (А. Любченко). Рут рада б бачити коло сина когось щирого і прихильного нещасному (О. Кобилянська).*

Замість займенника *хтось* у значенні істоти використовують у подібних семантично-неподільних словосполученнях відносний за-

йменник *хто* в різних відмінкових формах, як-от: *Це особливо, коли заходив хто чужий в її гарні... кімнати* (О. Кобилянська). *Гнат винний, а не хто інший* (У. Самчук).

Із зазначеним вище значенням використовується в позиції стрижневого слова займенникового словосполучення заперечний займенник *ніхто*: *Я перший; ніхто інший не сміє бути тим «першим»* (О. Кобилянська). – *Але від часу смерті мого нареченого я ще майже перед ніким чужим не співала* (О. Кобилянська).

У кожному випадку семантико-синтаксичні єдності зберігають відмінності в значенні (відносно-предметне *хто*, неозначене *хтось* та заперечне *ніхто*). Це простежуємо й у кореферентних співвідношеннях займенникових нерозкладних словосполучень з іменниковими, у яких опорним словом є іменник із послабленою семантикою «людина», «жінка», «чоловік» і под. Але в цьому разі словосполучення переходить у розряд синтаксично вільних. Порівняймо: «*Стипендія надана кому іншому*. Сказано: *є ще гідніші від Аглаї Феліцітас Федоренко*» (О. Кобилянська) // *Стипендія надана іншим людям ... Рут рада б бачити коло сина когось щирого і прихильного нещасному* (О. Кобилянська) // *Рут рада б бачити коло сина щиріших і прихильніших до нещасного людей*. За ступенем семантичного злиття більш конкретними є семантико-синтаксичні єдності займенників із прикметниками, ніж займенникові поєднання типу *хтось інший*. Порівняймо: // *Рут рада б бачити коло сина тих людей, хто були щиріші і прихильніші до нещасного*. Таких співвідношень словосполучення з означальним займенником *інший* не мають (на зразок «*хтось, хто інший*», «*хтось, хто був іншим*» і под.).

Питально-відносний займенник *що*, сполучаючись із прикметником чи означальним займенником *інший*, утворює семантико-синтаксичну єдність, що посідає позицію непрямого об'єктного поширювача: *Лукин, невдоволений із сеї банальної теми, хотів звернути бесіду на що інше* (М. Черемшина). *Це видавалося безглуздою блуканиною в пошуках невідомого чого* (П. Загребельний).

Близьким до цього нам видаються сполучення з прислівником *невідомо*: *невідомо хто, невідь хто*, які, очевидно, передували їх прономіналізації в неозначені займенники: *невідомо хто, невідомо що, невідомо ким, невідомо який* і под.

У ролі опорного слова як синонім до неозначеного займенника *хтось* вживаються і неозначені займенники *хто-небудь* та *дехто*:

...а я вам свій гріх оповім, щоб його лише з **ким-небудь добрим** поділити й чись прощення одержати (О. Кобилянська). Ніколи не сміла я бути дотепнішою, це або те розуміти ліпше, як **дехто інший** з знайомих жінок нашого товариства або моїх «товаришок» (О. Кобилянська). Як бачимо з останнього прикладу, займенник *інший* компенсує неповноту семантики сполучуваністю з іншими лексемами, утворюючи семантико-синтаксичну єдність на зразок: **дехто інший** зі знайомих жінок.

На особливу увагу заслуговують сполучення особових займенників із прикметниковими формами, здебільшого у формах непрямих відмінків, як-от: *За кого ж ти розіп'явся, Христе, сине божий? За нас добрих, чи за слово Істини...чи, може, Щоб ми з тебе насміялись?* (Т. Шевченко). *Тебе, наш Боже, просимо уклінно: На грішних нас не май на серці зла...* (М. Зарудний).

Більшу потенційну семантико-синтаксичну валентність щодо сполучуваності з прикметниками виявляють займенники не особливої семантики *щось, що, ніщо, де що* та ін.

Іноколи до займенника *щось* у називному або знахідному відмінку приєднується прикметник чи займенник у формі родового відмінка; ця неузгоджена словосполука виконує функцію одного члена речення – підмета або об'єктного поширювача, напр.: *Вам двадцять літ минуло, І бачили ви багато, А глядите – неначе На щось зовсім нового* (Б. Лепкий). *...В віршах твоїх годі Стрінути щось нового* (Б. Лепкий). Такі сполучення дають змогу описати предмет невизначений, тасмничий (*щось*), наділяючи його здогадною чи визначеною ознакою.

Що стосується поєднання прикметника з неозначеним займенником *хтось*, то такі випадки трапляються набагато рідше. Наприклад: *хтось охочий, хтось чужий, хтось близький, хтось маленький: Івоніка був чомусь переконаним, що вони від того понесли шкоду, і майже ніколи не припускав когось чужого до вуліїв* (О. Кобилянська). *В церкві мене не було. Хтось чужий, маленький стояв, боязко озираючись, а на нього з усіх боків суворо дивилися святі* (А. Любченко). Якщо прикметник володіє інформативною недостатністю та потенційною здатністю сполучатися з іншими словами, то ці словосполучення можуть розширюватися, напр.: *Італьський, і п'ючи, і їдючи, лакав, мов рад був, що знайшов когось охочого слухати його* (І. Франко).

Вказівний займенник *такий*, сполучаючись із неозначеним займенником *щось*, виражає настільки абстрактну семантичну єдність, що потребує доповнення порівняльним зворотом чи підрядною частиною, пор.: *Я скажу вам щось таке, що вас, напевно, не тільки порадує, але сповнить гордістю* (Ірина Вільде). *Ярд – це щось таке, як старорежимні лікті. Мізерна міра, в нас її нема* (О. Гончар).

Прикметники, що поширюють у семантично-неподільному сполученні займенник *щось*, належать здебільшого до розряду якісних, допускають утворення компаративних форм та містять у своїй морфемній будові суфікси суб'єктивної оцінки. Наприклад: *Моя душа відчинена приймати саме щось найтонше й найкраще* (О. Кобилянська). Рідше з займенником *щось* пов'язуються відносні прикметники та дієприкметники: *Як сполошений кінь, що побачив нараз щось несподіване й незнане, так кинулася і вона вбік* (О. Кобилянська). *І вона [дитина], дрібна, ніби бачить щось-то між деревами душею. Щось прекрасне, приманливе, щось озираюче її* (О. Кобилянська). В окремих випадках спостерігаємо сурядні ряди прикметників: *Щось велике і несподіване жде її, щось нероз'яснене, що ще потребує часу* (О. Кобилянська).

Вказівний займенник *такий*, сполучаючись із неозначеним займенником *щось*, утворює неозначену, абстрактну семантичну єдність, яка далі розкривається або порівняльним зворотом або підрядною частиною, напр.: *Наша любов, мамо, то щось таке, як казка* (О. Кобилянська). *...Та, на мою думку, тоді воно й не було б ніяким геройським учинком, про які мова, а чимось таким, що впливало б само з душі й було б через те природне!* (О. Кобилянська). *– А що там такого приніс, Андрію, таємственного? – ніби пручається ще Гнат, хоч у душу стрільнуло щось підбадьорююче* (У. Самчук). *...І от – прошу дуже. Напишеш зопалу щось таке са- мозакохане, а воно збувається* (Ю. Андрухович).

Семантико-синтаксичною валентністю прикметника, що входить до семантично неподільного словосполучення, зумовлюється його поширення іншими словоформами, напр.: *Щось симпатичне для нього було в її рисах...* (О. Кобилянська). *Щось ніби знайоме в тім образі є – Завзяте. Міцне, бунтівниче...* (М. Вороний). *Півтора кожуха запустив за пазуху руку, витягнув щось сховане в перкаль і став розгортати* (Натан Рибак). *Цей народ – щось схоже на ніцшеанський натовп* (С. Павличко).

Узагальнено-вказівною семантикою займенника *щось* визначається його поширення підрядною вміщувальною частиною з корелятивною парою «*щось – що*», порівняймо: *В того п'яниці є щось неповнолітнє й дитинне, що показує йому світ завсіди гарним і в рожевім світлі!* (О. Кобилянська). *Щось велике, несподіване жде її, щось нероз'яснене, що ще потребує часу* (О. Кобилянська).

На поширення семантико-синтаксичного як опорного компонента підрядною частиною впливає не лише ономасіологічна природа неозначеного займенника *щось*, але й його сполучуваність з узгоджуваним прикметником.

У структурі речення семантико-синтаксичне словосполучення з компонентом *щось* може поширюватися і порівняльними зворотами, що також визначається валентністю прикметника компаративної форми, як-от: *Лиш у грудях сопло щось глухе, Наче подихи бурі* (І. Франко). Може, *то єсть щось*, як казав Гамлет, *більше, між небом і землею, ніж наша шкільна мудрість утримує* (О. Кобилянська). *Щовечора вона помічала, як до хлівця, де ночує корова, щось біле, немов тіль яка, отак: шусть – і щезло в хліву* (М. Коцюбинський).

Сприяє поширенню підрядною частиною також вказівний займенник *такий* (*take*), що входить як антецедент до семантико-неподільного словосполучення, як-от: *Чувство опозиції супроти мацухи, хоть би і найшляхетнішої, се щось такого несправедливого, а проте такого сильного, що його неувзглядити – просто неможливо* (О. Кобилянська). *А тепер це щось таке чуже, несподіване, щось такого лякаючого і гарного рівночасно, що вона зараз загине...* (О. Кобилянська).

Рідше семантико-синтаксичні єдності утворюють інші займенникові форми, синонімічні до неозначеного займенника *щось*, – як, наприклад, неозначений займенник *дещо*: *І мені видалося конечним почати і до руського берега від нас будувати міст, почати робити хоч **дещо таке**, аби ті русини могли не самим лихом споминати нас* (І. Франко). *І поволі, поволі дійшло до того, мій сину, що я мусила **дещо зайве** з хати продавати...* (О. Кобилянська); неозначений займенник *що-небудь*: *Назар: Та не тепер згадують **об чім-небудь недобрім**, коли на серці така радість* (Т. Шевченко). *Вона сидить і або пряде, а як ні, то вирізує з дерева **що-небудь**. Хрести, ложки, мисочки або **що-небудь інше дрібне**, що їй на думку прийде* (О. Кобилянська).

Подекуди неозначений займенник *ніщо* утворює стійку сполуку із займенником *подібний*, яка найчастіше стоїть у формі непрямих відмінків: *Коли Оріховська твердить, що не чула нічого подібного, то цього досить, щоб переконати себе* (Ірина Вільде). На місці прикметника може стояти й вказівний займенник *такий* та означальний *інший* – *нічого такого, нічого іншого: Нічого іншого я не можу й не хочу писати...* (Леся Українка). *Не жде тебе ніщо інше, як обов'язки жінки, жінки священника, обов'язки українсько-руської жєнцини* (О. Кобилянська).

Особливості синтаксичної номінації семантико-синтаксичних едностей із означальним займенником *інший*, визначаються його ономасіологічними характеристиками. «Займенник *інший*, – зазначає І. Матвіяс, – в основній своїй синтаксичній функції означення служить для відмежування означуваного предмета, особи чи явища від відомих уже предметів, осіб або явищ, протиставляє означуваний предмет, особу чи явище першому, попередньому, якщо вони з якого-небудь погляду становлять один ряд» [Матвіяс 1962: 70].

Своєрідною є контамінація трьох займенників у семантико-синтаксичній єдності, як-от: *Маю справді «свідоцтво» на те, але тут, – сказала й вдарилася в чоло, – говорить мені щось що інше* (О. Кобилянська).

Узгоджувані прикметники (рідше – займенники), незважаючи на наявність у реченні означуваного *щось*, до певної міри сприймаються як субстантивовані й посідають постпозицію. На цій особливості наголошує, зокрема, І. Матвіяс [Матвіяс 1962: 104].

Щодо синтаксичної функції в реченні, то семантико-синтаксичні єдності неозначених займенників із прикметниками можуть посідати різні синтаксичні позиції – підметів, присудків, дуплексивів, а також об'єктних поширювачів.

Аналіз семантико-синтаксичних едностей із неозначеними займенниками *хтось*, *щось* та їх еквівалентами виявив велику кількість семантико-синтаксичних едностей, що є особливою формою номінації в мові. Ці сполуки є назвами реалій об'єктивної дійсності з абстрактним значенням (почуттів, емоцій, станів, явищ, подій), рідше – назвами з конкретним предметним чи особовим значенням. Завдяки великій потенційній здатності неозначених займенників *хтось*, *щось* поєднуватися з прикметниками, семантико-синтаксичні неподільні словосполучення виявляють потребу художньо-

філософського осмислення таких явищ дійсності, які залишаються в багатьох моментах непізнаними, загадковими. Значна продуктивність використання семантико-синтаксичних єдностей із неозначеними займенниками в мові творів українських письменників дає підставу для висновку про багатство художньої уяви письменників, прагнення відповісти на багато запитань, з'ясувати нез'ясоване, назвати, конкретизувати його – оте абстрактне, непізнане *хтось* або *щось*, повернути увагу до нього небайдужих читачів.

Позиційно стійкі словосполучення з опорним словом займенником утворюються завдяки особливій займенниковій семантиці, з одного боку, а з іншого – завдяки «комунікативній прив'язаності» займенника до безпосереднього акту спілкування, до ситуації спілкування, різне співвідношення займенників з учасниками акту мовлення.

2.2.3. Нерозкладні тавтологічні словосполучення з іменниками послабленої номінативності та їх кореферентність

Повторення того самого слова в межах одного речення розглядають передусім як стилістичний прийом, який увиразнює експресивність висловлення. Проте його можна розглядати й у суто синтаксичному плані, як це робить, наприклад, Н. Янко-Триницька, зараховуючи конструкції з лексичними повторами до так званих «синтаксичних фразеологізмів» [Янко-Триницькая 1967: 87-93]. Дослідниця розглядає різні синтаксичні моделі словосполучень з лексичними повторами, чимало з яких фразеологізувалися (на зразок *один до одного, всім книгам книга, питання з питань, життя як життя, святая святих* і под.). До того ж варто зазначити, що конструкції з лексичними повторами відрізняються один від одного різним ступенем фразеологізації в межах речення.

Розглянемо їх у плані синтаксичної номінації, функційної тавтології значень в умовах нерозкладних синтаксичних словосполучень.

Тавтологія (з гр.) означає повторення того самого чи спільнокореневого слова у межах словосполучення чи речення, об'єднання «у межах однієї конструкції двох етимологічно тотожних слів, коли дієслово «втягує» у сферу свого вживання спільнокореневий додаток чи, рідше, присудок, прикметник – означуваний ним іменник і т. ін.» [Тараненко 2004: 667]. Наприклад, *сміятися голосним*

сміхом, *жити своїм життям*. Це конструкції з так званим «внутрішнім об'єктом», вираженим знахідним відмінком, наприклад: *думу думати* (// *думати*), *зиму зимувати* (// *зимувати*), *літо літувати* (// *літувати*), *весну веснувати* (// *веснувати*), *вірша віршувати* (// *віршувати*), *повістувати вість* (// *повістувати*), *вволити волю* (// *вволити*), *переробити роботу* (// *переробити*), *мовити мову* (// *мовити*) і под. Основне номінативне значення припадає на дієслово, а проте і знахідний відмінок увиразнює це значення і не завжди його можна упустити.

Підсилювальне значення мають передусім дієслівні тавтологічні словосполучення з орудним відмінком (на зразок: *криком кричати*, *ливнем лити*, *лежнем лежати*, *дрижати дрозжем*, *заголосити голосами*, *бричем брити*, *сміятися* (розсміятися) *сміхом*, *золотити позліткою* (золотом), *росою росити*, *сріблом сріблити* (посріблити), *ожеледдю заожеледити*, *хвилюватися хвилями*, *усміхатися усміхом*, *дивом дивуватися*, *сном снити*, *чудом чудуватися*, *жити життям*, *кланятися поклоном*, *вмирати смертю*, *поглядом глядіти* (глянути, оглядати, поглядати), *шуміти шумом*, *летіти летом*, *заснути сном*, *поцілувати поцілунком*, *поїдати поїдом*, *міряти міркою*, *пропасти пропадом*, *ходити ходуном*, *чвалом чвалити*, *шуміти шумом*, *судити судом*, *квітнути цвітоми* і под. Проте чимало з них допускають означальний поширювач перед іменником, утворюючи нерозкладне іменникове сполучення, що займає в реченні позицію одного члена речення. Наприклад: – «*А то Бог вас покарає, А ще гірше люде; Люди горді, неправедні, Своїм судом судять*» (Т. Шевченко). Порівняймо також: *судити праведним судом*, *людським судом судити* і под.

«Успадкований з глибокої давнини тип словосполучення з орудним посилення дії при однорідному дієслові, – зазначає М. Плющ, – використовується і в сучасній українській мові» [Плющ 1970: 48–52.].

Щодо іменних тавтологічних зворотів, які пов'язані з нерозкладними словосполученнями, то вони так чи так пов'язані в реченні з дієсловом-присудком. Разом з дієсловом вони утворюють трикомпонентні структури. Наприклад: *Заснули квіти тихим сном*, *Шепоче водограй* (Б. Лепкий). ...*Такою мовою ще, певно, розмовляла Ольга Кобилянська. Але Пауль Целян розмовляє уже, безумовно, іншою мовою* (Ю. Андрухович).

У випадках перетворення орудного інструментального з об'єктивним значенням в орудний якісної характеристики дії не завжди спостерігаємо перехід у прислівник, особливо за умови, коли він зберігає, хоча частково, своє предметне значення, наприклад: *летіти летом.., крокувати кроком.., сміятися сміхом..* Орудний відмінок за цієї умови передбачає сполучення з родовим відмінком або з узгоджуваним прикметником, що характеризує орудний. Порівняймо: *летіти летом журавля, крокувати повільним кроком, сміятися легеньким сміхом* тощо. Іменники в орудному відмінку мають послаблену номінативність. Тому слушною вважаємо думку М. Плющ, що за типами сполук із орудним тавтологічним, що дійшли до наших часів з далекої давнини, можуть і тепер утворювати словосполучення, але значення їх відмінне від первісного, вони виражають не посилення (інтенсивність) дії, а дають їй якісну характеристику або виражають об'єктні відношення [Плющ 1970: 48–52].

Третій тип тавтологічних словосполучень – це структури іменників з узгоджуваними прикметниками на зразок *чужа чужаниця, чорне чорнило, синя синь, вільна воля, дивні дива* і под. Наприклад: *...Невже ж ми маєм свобідну **вольну волю**?* (Б. Лепкий). *Галя часом і пісеньку заспіва про журавля, «що цибатий журавель, він до млина їздив, **дивне диво** бачив»* (Марко Вовчок). *Краї несходимі, міста незчислимі, гори непроглядні, **чужина чужа, непривітна**, – не знайти там матері синів своїх* (І. Багряний). Тут додаткове значення має прикметник, а основне – іменник.

Природу тавтологічних словосполучень намагалися пояснити такі відомі вчені, як Ф. Міклошич, Ф. Буслаєв, О. Потебня, Л. Булаховський та ін. Сполучення однокорених слів вони розглядали у зв'язку з проблемами «тавтології», «тотожності», «семантичної тавтології», «плеоназму» і т. ін. О. Потебня доводив давність походження тавтологічних зворотів, наголошував на тому, що тавтологічні конструкції – це зафіксований у мові усної народної поезії попередній етап вираження семантико-синтаксичних відношень [Потебня 1985, т. 4:391–408].

У позиційній структурі речення в тавтологічні відношення можуть вступати підмет і присудок або прикладка при підметі і присудок. За таких умов іменник у присудковій іменній частині набуває синсемантичності, оскільки основне номінативне значення вира-

жено в першому вживанні слова, як-от: *Сирота Ярема – сирота убогий* (Т. Шевченко). Це підтверджує і кореферентність: // *Сирота Ярема – убогий. Людський вік – недовгий вік* (М. Вороний) // *Людський вік – недовгий*.

Ю. Апресян здійснив лексико-семантичний аналіз тавтологічних словосполучень, наголошуючи на потребі «відокремити значення у власному розумінні від особливостей сполучуваності» [Апресян 1995: 367].

Спробу описати механізми смислової сполучуваності тавтологічних компонентів, утворених із прикметника та іменника, здійснено у статті З. Денисенко [Денисенко 2005].

На поширення тавтологічних словосполучень в українському фольклорі та їх стилістико-естетичні навантаження звертає увагу С. Єрмоленко [Єрмоленко 1987: 103–104]. Дослідниця зауважує, що, наприклад, у тавтологічних словосполученнях із прикметниками головне слово має пряме номінативне значення, а залежне виконує здебільшого підсилювальну функцію («тавтологічного епітета»). Особливою експресивністю позначені такі фольклорні словосполучення, як *темная темниця, чужі чужинці, піший піхотинець* і под.

Чимало тавтологічних зворотів засвідчено у творах Т. Шевченка, як-от: *ледаче ледащо, диво дивнеє, з давнього давна, вольная воля, братерство братне, доброго добра: Дурний шию підставляє І не знає за що! Та ще й Гонту зневажає, Ледаче ледащо! ...Сирота Степан Плаче-ридає, До Бога руки здіймає, Кайдани ламає, Утікає на вольную волю... Був собі дід та баба. З давнього давна, у гаї над ставом, Удвох собі на хуторі жили, Як діточок двоє, – Усюди обое. ...Нема на світі України, Немає другого Дніпра, А ви претесея на чужину Шукати доброго добра, Добра святого. Волі! Волі! Братерства братнього...*

Підсилення одного слова його модифікованим варіантом створює експресію, повертає слову його первісну образність [Денисенко 2005].

Аналіз тавтологічних словосполучень не лише як стилістичних фігур, а й у синтаксичному плані дає підстави для зарахування їх до синтаксично нерозкладних, оскільки в структурі речення вони посідають позицію одного члена, становлячи семантико-синтаксичні єдності. У тавтологічній сполуці дієслова з іменником в орудному

відмінку (на зразок *сміятися ... сміхом, крокувати ... кроком, жити ... життям* і под.) іменник має послаблену номінативність, а разом з означальним компонентом виконує функцію кваліфікатора ознаки за дією, близьку до прислівника.

Обов'язковий означальний компонент відіграє вирішальну роль у синтаксичній номінації. Проте чимало нерозкладних компонентів, виражених тавтологічними словосполученнями, не мають кореферентних відповідників. Наприклад: 1) коли позиційно стійке словосполучення фразеологізувалося, на зразок *заголосили не своїми голосами* і под.: *Під зеленою клениною заголосили газдині не своїми голосами* (М. Черемшина). *Жалібні голоси хвилювалися гребенистими хвилями по хаті* (М. Черемшина); 2) коли означальний поширювач не може трансформуватися у прислівник, як-от: *...Тоненькі воскові свічечки жовтенькі палали якимсь полум'ям пропасним* (Марко Вовчок). *Гнат усміхався своєю усмішкою і мовчав* (У. Самчук). *Думала його [гетьмановими] думками Ганна, жила його життям, боліла його болем і сподівалася його надіями* (Натан Рибак). – *Занято! Го-го-го! – реготіли хижим реготом козаки, кепкуючи над німцями та ляхами* (М. Старицький); 3) коли іменник в орудному відмінку поширюється декількома означальними та іншими поширювачами, як-от: – *Як в кого диспозиція до них, Андрейку, – відповідала, усміхаючись своїм милим усміхом...* (О. Кобилянська). *Телефоністка на пошті заснула першим непробудним сном* (Ірина Вільде). *Про гори снитиму, високі гори сині..., Про лан, що рівно всім колоссям колоситься, Про люд розумний гарний...* (Б. Лепкий); 4) коли означення при іменнику вжито в образному значенні, як-от: *Маленька хата, як коробка, загата з листя під вікном, кошниця, наче солі товпка, – уже все спить осіннім сном* (О. Маковей). *...Море, як далеч, невідомо-мрійне, Снами бурхливими снить* (С. Черкасенко). *Деся мудрим сном в архівах спали книги, Ми ж з них хіба палили цигарки* (Є. Маланюк).

Щодо кореферентності таких словосполучень, то, безперечно, тавтологічний іменниковий компонент, який має послаблену семантику, може упускатися. Актуалізований же прикметниковий компонент перстворюється на прислівник зі значенням якісної ознаки дії (обставину способу дії). Порівняймо: *Гнат з Марією живуть спокійним селянським життям!*.. (У. Самчук) // *Гнат з Марією живуть спокійно, по-селянському; Йон дивився розгубленим*

поглядом (М. Коцюбинський) // *Йон дивився розгублено; Не дай Бог навіть ворогові вмирати такою смертю* (У. Самчук) // *Не дай Бог навіть ворогові вмирати так. Данко дивиться в її [Дарчине] серйозне, збентежене лице так само серйозним, збентеженим поглядом* (Ірина Вільде) // *Данко дивиться в її [Дарчине] серйозне, збентежене лице так само серйозно, збентежено; Кланяюся тобі низьким поклоном* (У. Самчук) // *Кланяюся тобі низько. Глибоким, тихим вснуло сном усе кругом* (Б. Лепкий) // *Глибоко, тихо вснуло все кругом.*

Іноді позицію означального поширювача заступає підрядна частина. Наприклад: *Дарка розсміялася сміхом, яким уміють сміятися тільки дорослі* (Ірина Вільде). Кореферентні співвідношення тут можна розглядати на рівні підрядних частин речення. Форма «сміхом» із послабленим лексичним значенням упускається, а підрядна означальна частина замінюється підрядною обставинного способу дії, як-от: // *Дарка розсміялася, як уміють сміятися тільки дорослі.*

Проте кореферентна заміна в такому разі не завжди можлива. Наприклад, якщо перед іменником-опорним словом є означувані слова й антецедент *той, такий, як-от*: *Тут усміхнувся Стефан Приськів таким усміхом, що малює на лиці вдоволене із самого себе* (М. Черемшина). *Усміхається тим усміхом, що в неї буває заразом в деяких хвилях...* (О. Кобилянська). ... *У вузькій щілині між кипарисами сміялося море тим свіжим іскристим усміхом, що викликав ясний усміх і в мене* (Леся Українка).

Якщо ж означальний поширювач виражений родовим відмінком, то кореферентна форма може бути виражена порівняльним зворотом чи прислівником з компонентом *по-*, як-от: ...*дати бродязі можливість померти смертю мученика* (Ірина Вільде) // *померти, як мученик // по-мученицьки. Нещасний посміхнувся усмішкою божевільного* (Ірина Вільде) // *усміхнувся, як божевільний. Небо почорніло, вітер фурією розігрався, а море, розревівшись ревом велетня, стало шалити* (О. Кобилянська).

Що ж до кореферентності дієслівних словосполучень з орудним тавтологічним у ролі присудка, то відмінкова форма вживається з винятково підсилювальною метою. Наприклад: *Село шепоталося, дивом дивувалося, чудом чудувалося* (М. Черемшина) // *Село шепоталося, дивувалося, чудувалося.*

Отже, тавтологічні словосполучення хоч і створюють деяке враження мовної надлишковості, проте збагачують висловлення додатковими смисловими та експресивними нюансами значення. Різні за синтаксичною структурою, вони виявляють здатність використовуватися в позиції присудка та обставинного поширювача способу дії.

Для характеристики ознаки дії в українській мові використовуються нерозкладні словосполучення, в основі утворення яких лежить «семантична тавтологія» дієслова та залежного імені (здебільшого в орудному відмінку), наприклад: *йти ... ходю (ходом), йти ... ногами, говорити ... голосом, говорити ... мовою, говорити ... словами, дивитися ... очима, дивитися ... поглядом, дрімати ... сном* і под. Без означального поширювача при іменнику, який у цьому разі набуває послабленої номінативності, такі сполучення виглядали б безглуздими, і тому саме означальний поширювач через іменник як посередник зв'язку з дієсловом бере на себе функцію основного засобу вираження ознаки дії, способу її реалізації. Найбільш поширеними у фактичному матеріалі виявилися словосполучення прикметника зі словом «голос». У ролі обов'язкового означального компонента, що характеризує «голос», засвідчено такі прикметники: *ангельський, бадьорий, байдужий, басовитий, благальний, веселий, гарний, глибокий, горловий, грубий, гугнявий, гучний, дзвінкий, дерзкий, дивний, добрий, докірливий, дрижачий, дужий, жалібний, жалісний, захриплий, захрипливий, звичайний, здавлений, здичавілий, змінений, знижений, кволий, крутий, молодечий, нелюдський, ненатуральний, непевний, несміливий, ніжний, охриплий, поважний, покірний, привітний, притишений, прихильний, проникливий, рівний, сильний, сплаканий, спокійний, старий, сумний, сухий, тихий, тонкий, тремтячий, хрипливий, чистий, чужий* та ін. Нерозкладні компоненти посідають позицію прислівного обставинного поширювача способу дії при дієсловах мовлення: *підмовляти, намовляти, говорити, оповідати, відповідати, заговорити, заявляти, гукати, повторити, запропонувати, сказати, перечити, заперечувати, мовити, верещати, спитати, озватися, обізватися, розмовляти, співати, викликати, проголосити, заговорити, умовляти, гукнути, звати, кликати, заспівати, заводити, промовити, крикнути, закричати, кричати, піворити, заревіти, перечити, читати, просити, заторохкотіти* (діал.), *розповідати*

і под., а також при фразеологічних сполуках: *закінчити розмову, розпочати розмову, завести пісню, зняти річ* та ін. Наприклад: *А тота придорожна громадська травця піворить дрижачи голосом: де Чічка?* (М. Черемшина). *«Аса! аса ля!» – хтось гукав дерзким голосом...* (А. Свидницький). *Смутними голосами розповідали ці новини кияни, поникнувши, сиділи й слухали їх вої князя святослава* (С. Скляренко). *...Супліїка своїм басовитим голосом сказав удруге: «І у мене до гетьмана справа державна»* (Натан Рибак). *Турки видирали східці з-під ніг, кричали щось горловитими голосами* (З. Тулуб). *Диякон у чорній ризи підіймає правицю і гучним голосом проголошує...* (У. Самчук). *...Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив: «Перепелинята»* (С. Васильченко). *Ми розмовляли притишеними голосами* (А. Любченко). *Дівчина байдужим голосом запропонувала свого квитка якомусь клеркові, що стояв у черзі* (М. Йогансен).

Номінативна послабленість іменника в орудному відмінку виявляється при кореферентних трансформаціях прикметника у прислівник як спеціалізовану форму вираження обставинного значення. Порівняймо: *Перед ганком стоїть стара жінка і тихим голосом умовляє панську служницю* (Леся Українка) // *умовляє тихо*. – *Чого вам?* – *спитала вона сумним голосом, немов не сподіваючись нічого доброго* (Леся Українка) // *спитала сумно*. *Дарці стало шкода лагідної тихенької панночки, вона раптом зважливо підвелася і мовила веселим голосом* (Леся Українка) // *мовила весело*. – *Комт, шон, комт!* – *звала своїм басовитим голосом тітка Іванчукова* (Ірина Вільде) // *звала басовито*. – *Прошу пані, – говорив дальше несміливим голосом* (М. Черемшина) // *говорив несміливо*. – *Спасибі, – відповів кволим голосом Ярополк*. – *Сідайте, бояри й мужі* (С. Скляренко) // *відповів кволо*.

Проте така кореферентна заміна нерозкладного словосполучення прислівником не завжди можлива. По-перше, тому, що не завжди можна утворити від прикметника прислівникову форму. По-друге, вона може бути неприродною (наприклад, від прикметників *тремтячий, змінений, надцерблений, нелюдський, горловий, дрижачий, гугнявий, чистий, бажаний* і под.). По-третє, прикметникові означальні компоненти можуть мати при собі залежні словоформи, як-от: – *З ним так тяжко...* – *говорила здавленням від напливишого на неї плачу голосом* (О. Кобилянська). – *Дарка не*

чула тої критики і **вибукувала** собі далі умисне **грубшим голосом від натурального** (Леся Українка). **Отець Йоанн заговорив роблено бадьорим, трохи не своїм голоском** (Ірина Вільде). **Потім вона [Дарка] заговорила якимсь страдницьким голосом** (Ірина Вільде). **Професор Мірчук буває поверне своє залізне лице і відповідь таким самим залізним голосом** (Ірина Вільде).

Наступною групою нерозкладних компонентів, що характеризують дієслова мовлення, є словосполучення з компонентом «слово» («слова»), «мова», «річ» («речі»), на зразок **«теплим словом», «лагідним словом»** («лагідними словами»), **«присмними речами», «добрими словами», «лагідними речами», «рясними словами», «тихими речами», «солодкими речами», «простими словами», «простою мовою», «чужою мовою», «незрозумілою мовою», «німецькою мовою»** і под. Наприклад: **...Все минає!.. Згадаєш, може, молодая, Вилиту сльозами Мою думу і тихими, Тихими речами Поговорили: «Я любила...»** (Т. Шевченко). **...Жодне зних не промовило теплим словом до неї, так, видно, їй уже доля судила** (О. Кобилянська). **Вона ж вмовляла його лагідними речами і прилучала до пестощів благання** (Леся Українка). **...На Буковині – це всім відомо – людину, яка не вміє розмовляти німецькою мовою, вважають за некультурну такі, як тітка Іванчукова** (Ірина Вільде). **Молилися, згадували небіжку добрими словами** (М. Черемшина). **...Петро простою мовою євангелії став розказувати пацанкові про Христа** (С. Васильченко). **Він [чоловік] щось відказує незрозумілою мовою, він довго, розколихано регоче** (А. Любченко).

Ці словосполучення кореферентні з прислівниковими формами на зразок **тихо, приємно, лагідно, незрозуміло, просто** (по-просто), **по-чужому, по-німецьки** і под. Проте кореферентна заміна не можлива за умови незвичайності (неприродності) прислівника, як-от: **...А то дурень розказує Мертвими словами Та якогось-то Ярему Веде перед нами У постолах** (Т. Шевченко). **Кат лютує, А ксьондз скаженим язиком Кричить: «Je deuit! алілуя!...»** (Т. Шевченко). **...Осліплений жалем [батько], не міг настільки запанувати над собою, щоб гірким словом не проклясти молодшого сина** (О. Кобилянська). – **Учора дістав абшит. Але нехай вам крайнім словом скажу** (Ю. Федькович). **...Потім мати почнуть клянчити пробачення, називати його лапкою, ведмедиком і ще якимись муркотливими словами** (Гр. Тютюнник). **...Домінуючою мовою була**

українська мова, якою *говорили всі як державною мовою* (І. Багрянний).

Дієслова сприймання мовлення (на зразок *дивитися, подивитися, глянути, поглянути, поглядати, оглядати, роздивлятися, слухати* і под.) характеризують нерозкладні словосполучення з іменниковими компонентами в орудному відмінку – «*очима*», «*поглядом*», «*зором*». Обов'язковий означальний компонент при іменнику є визначальним у якісній характеристиці дії. Порівняймо: *Кричали всі, а перед ними явився Гірам молодий, очима подививсь гнівними, а вид мав лютий і страшний* (О. Маковей). *Іваниха в тривозі мимохіть приступила ближче до сина і глянула на старшину зляканими очима* (Леся Українка). [Наталя] *дивилася на нього закоханим меланхолійним поглядом* (Ірина Вільде). *Дарка дивиться на його [Данкове] втомлене лице ніжними материнськими очима* (Ірина Вільде). *Не гнівайся і ласкавішим оком споглянь на мене* (Ірина Вільде). *Антін дочитавши задачу до краю, підняв червоне від натуги лице й веселими очима оглянув слухачів* (С. Васильченко). *Одарка ще довго стояла посеред двору і сумними очима дивилася йому вслід* (Гр.Тютюнник). І хоч окремі з них мають кореферентні відповідники, проте здебільшого їх заміна неможлива. Наприклад: *Алла Михайлівна поблідла і глянула наперед себе широко розкритими очима* (Леся Українка). *Коляска дивиться просто на мірчука своїми розкосими, визивними очима...* (Ірина Вільде). *Паламар подивився на Річинського такими цап'ячими очима* (Ірина Вільде). *Коновкар скинув з плечей беаги і споглянув задубілими очима на жінку й на діти* (М. Черемшина). *Ліївська видивилась на доньку великими очима* (Є. Ярошніченко). *Налякана дівчима стояла, мов скам'яніла, видивившись на батька великими очима* (М. Коцюбинський). *Боязко й обережно підвів голову Юрась, глянув на нього [гетьмана] чужими, недобрими очима* (Натан Рибак). *Нічого не говорить [Марія], сидить і дивиться посоловілими очима* (У. Самчук). *Подивився на Максима Корній тугим поглядом* (У. Самчук). *Коли Гнат скінчив читати книжечку, помітив її великі чорні очі, які дивилися на нього поглядом вдячності* (У. Самчук).

Дієслова руху (*йти, бігти, крокувати, податися, пройтися, тікати, наближатися, просуватися, проходити, мчатися* і под.) утворюють «семантичну тавтологію» з іменниками «*хід*», «*крок*», «*хода*», рідше «*похода*», «*біг*», «*скік*», «*рух*» в орудному відмінку,

вживання яких при дієсловах руху не можливе без обов'язкового означального поширювача, що характеризує дію. У реченні з дієсловами руху нерозкладні словосполучення так само посідають найчастіше прислівну позицію обставинного поширювача способу дії: *«Великий пан» подумала і, притиснувши свою книжку до себе, **погнала своїм потрохи хитаючимся ходом вперед*** (О. Кобилянська). *Коли вона [Параскіца] перемогла себе, спочатку **нерівною ходою**, мов п'яна, а потім – **швидким бігом тікала з виноградника*** (М. Коцюбинський). *Дні **бігли** якось **нерівномірною ходою*** (Ірина Вільде). *Екзекутор **перейшовся скорим ходом по хаті*** (М. Черемшина).

Синсемантичністю позначені й ті іменникові лексеми, що означають соматичні поняття, які беруть участь у характеристиці певної дії чи стану людини (*очі, серце, повіки, голова, долоня, рот, губи, язик, вуста, чоло, руки і под.*). Разом з обов'язковим означальним поширювачем вони утворюють семантично неподільні словосполучення, що характеризують спосіб реалізації певної дії чи стану. Наприклад: *благословить твердими руками, заривав сухими очима, плаче невидючими очима, посміхається беззубим ротом, поцілує вольними устами, поцілував холодними устами, обняла із затуленими повіками, ходив дитячими ногами, сидить зі складеними руками, пустив стрілу тремтячими руками, пустилася вперед з розпростертими руками, вітати щирим серденьком і под.* Наприклад: ***Благословіть дітей своїх Твердими руками...*** (Т. Шевченко). ***Чистим серцем Поблагословила** Свого Марка... заплакала Й пішла за ворота* (Т. Шевченко). *А хто стрівся на шляху зо мною, Того я **щирим серденьком вітала*** (Леся Українка). *Він **посміхався до Зоні беззубим ротом...*** (Ірина Вільде). *Як старий жовняр деревляними ногами блукає, так я блукаю* (В. Стефаник). *І **тремтячими руками** У Султана надалу Понад злісними катями Він **пустив свою стрілу*** (Г. Чупринка). *Микула був дуже здивований і **цілував брата холодними устами*** (С. Скляренко). *Посеред нив **беззубими устами бабусенька сміється*** (Б. Лепкий). ***Заривав сухими очима і впа*** (В. Стефаник). *Що може бути милішого за Вітчизну. За ту землю, де родився і **ходив по ній дитячими ногами**, де лежать кості предків, де могила матері* (І. Багрянний).

Послаблену номінативність виявляють також іменники на зразок *спосіб, чин, тон, форма, вигляд, лад, вид, стиль і под.*, демонструючи необхідність доповнення означальним компонентом при-

кметникового чи займенникового типу. Порівняймо сполучуваність іменника *спосіб* у формі орудного відмінка та знахідного з прийменником *у(в)*: «*у той спосіб*», «*у такий спосіб*», «*цим способом*», «*таким способом*», «*звичайним способом*», «*новітнім способом*», «*своїм способом*», «*іншим способом*», «*у свій спосіб*», «*у цей спосіб*», «*у такий же нещадний спосіб*» і под. Наприклад: *Все ж таки вона була мати його дитини, любила її в свій спосіб. Як син і її любив...* (О. Кобилянська). – *Хто був тут його родичем? – спитала* зацікавлена, *і своїм способом* просто, пані Іванка (О. Кобилянська).

Тавтологічні структури все частіше привертають увагу дослідників, оскільки мають різноманітне змістове та художньо-стилістичне навантаження [Беценко 2004: 244–248]. Проте лінгвістів передусім цікавлять стилістичні та стильові характеристики ознаки тавтологічних конструкцій, а їхні суто структурно-семантичні особливості залишаються поки що не з'ясованими, як і внутрішньомовні чинники створення «мимовільного» чи «навмисного» повтору деяких форм, що спільно формують структурно-семантичні єдності для позначення певних дій, ознак чи предметів дійсності.

В основі тавтології (повтору тих самих чи видозмінених форм) лежить подібність чи тотожність, що дає підставу для розрізнення формально-семантичної та семантичної тавтології. З одного боку, у тавтологічних зворотах відзначаємо подекуди алогічність і мовну надлишковість, а з іншого – вони художньо (і комунікативно) вмотивовані, оскільки відображають особливий тип мислення, споглядання та узагальнення, а також є виявом певних традицій народно-поетичної мови в усному мовленні (живому, імпульсивному, емоційному).

Важливу стилістичну рису тавтологічних зворотів помітив Г. Гачев. На його думку, тавтологія «є судження про невідмінність і обов'язковість, про абсолютність даної сутності (ідеї) у бутті» [Гачев 1991: 70.]. Завдяки своїй природі тавтологічні конструкції сприяють «максимальному згущенню думки, виділенню основного», у них «концентрується і фіксується вищий спектр усвідомлення понять, емоцій і почуттів, тобто вони стають еталонними, до того ж – національно забарвленими» [Беценко 2004: 247]. Ми не можемо погодитися з твердженням філософа П. Вітгенштайна, що в умовах тавтології «репрезентативні стосунки – припиняються», що «тавтологія не перебуває в жодному репрезентативному стосунку до

дійсності» [Вітгенштайн 1995: 34]. Кожне слово, що бере участь у створенні тавтологічного звороту, несе репрезентативну інформацію, яка, навіть нашаровуючись одна на одну, набуває нового (у цьому випадку подвійного) значення. Крім того, обов'язковий атрибутивний компонент у структурі тавтологічного звороту дає змогу створити нове кореферентне висловлення.

Використання нерозкладних тавтологічних словосполучень зазначеного типу активізує і синтаксична позиція обставинного поширювача способу дії («функційно-семантична тавтологія»).

Аналіз тавтологічних словосполучень у плані їх кореферентності з іншими компонентами в реченнєвій структурі засвідчує синсемантичність одного з компонентів (зазвичай іменників), що виконують підсилювальну функцію щодо дієслова чи іншого слова в реченні. Крім власне тавтологічних словосполучень, синтаксично нерозкладними є і ті, у яких іменниковий компонент, що має послаблену номінативність, поєднується з обов'язковим означальним компонентом. Їхнє значення можна вважати «семантичною тавтологією». Кореферентність нерозкладних компонентів з однослівними, вираженими прислівниками у функції обставинних поширювачів способу дії, ілюструє їх паралельне використання в мовному вжитку.

2.2.4. Метафоричні словосполучення іменного типу та їх кореферентність

Семантична структура інформативно недостатніх слів представлена різною ієрархізацією смислових відношень у нерозкладних словосполученнях. Зокрема, інформативну недостатність та послаблену номінативність виявляють слова у метафоричних словосполученнях. Вступаючи в обов'язкову сполучуваність найвищого ступеня з поширювальними словами, вони спричиняють «семантичну переструктуризацію» формального головного слова, «набувають якісно нових синтагматичних та функціональних характеристик і зазнають певних семантичних зрушень» [Коваль 2004: 17].

Лінгвістів здавна цікавить питання породження метафори, її семантична структура та граматична організація. В основі метафори лежить, за Арістотелем, «приховане порівняння», а за дефініціями сучасних граматистів, – «імпліцитна аналогія нового з наяв-

ним», «дальшого» з «ближчим», «менш відомого» з «відомішим» і т.ін. [Тараненко 2004 а: 307].

Представники логіко-граматичного та психолого-граматичного напрямів у мовознавстві (Ф. Буслаєв, О. Потебня, Д. Овсянко-Куликовський) привертали увагу вчених до вивчення асоціативних зв'язків між значеннями слів, до процесу семантичних переосмислень, метафоризації. Аналізуючи основні типи лексичних значень слова, В. Виноградов висловив погляд на метафору як явище семантичне, схарактеризував її як нову семантичну функцію слова, яка являє собою єдність лексичного і граматичного значень. [Виноградов 1953: 15]. Дослідники відзначають основну особливість метафори, що полягає в її семантичній двоплановості, у зіставленні двох змістових планів – звичного (прямого) і нового, переносно-фігурального, що є засобом художньої зображальності. Метафоризація – «це семантичний процес, при якому форма мовної одиниці або оформлення мовної категорії переноситься з одного об'єкта на інший на основі певної подібності між цими об'єктами при відображенні в свідомості мовця» [Там само: 307].

Сучасні лінгвістичні студії пов'язані, крім того, із когнітологічною та культурологічною природою метафори, з пошуками нових образних смислів у структурі дискурсу [Гуцуляк 2004]. Основними напрямками дослідження метафори є семасіологічний, ономасіологічний, культурологічний. Метафора виконує дві основні функції: номінативно-пізнавальну та номінативно-характеризувальну (естетико– або експресивно-стилістичну, зокрема оцінну, – при вторинній номінації) [Тараненко 2004 : 307]. Метафоричні словосполучення виражають нерозчленовані образи. М. Кочерган, аналізуючи метафоричне значення слів, наголошує на важливості контексту, до якого залучає не лише широке контекстуальне оточення словосполучення, але й позамовні ситуації, а також ту суму знань про світ, яку має мовець [Кочерган 1980: 10–21]. При семасіологічному підході до вивчення метафори розглядають шляхи утворення переносного значення, динаміки мовних одиниць і розвитку мовної семантики [Тараненко 1989]. При ономасіологічному підході метафору тлумачать як один із загальних принципів номінації [Арутюнова 1979]. При культурологічному підході метафора – це спосіб світобачення, моделювання, творення мовної картини світу [Телия 1988].

Дещо по-новому останнім часом учені розглядають метафору

й з граматичного погляду, починаючи від поглибленого аналізу ономазіологічних характеристик частин мови та синтаксично зв'язаних (нерозкладних, позиційно стійких) словосполучень, виявлення їх структурних типів та моделей, синтаксичних функцій у реченні. Метафоричні словосполучення в межах сполученнєвих одиниць характеризуються специфічними особливостями, які є підставою для їх виділення в окрему групу [Заворотна 1983: 9]. Вони, на думку Т. Заворотної, посідають проміжне місце між вільними і фразеологічними словосполученнями, мають з ними окремі спільні риси. Семантична структура вільних синтаксичних словосполучень і метафоричних будується на відношенні між позначуваним і позначувальним. У вільному словосполученні його складники мають первинне значення, а тому воно є лексично членованим способом номінації, тоді як у метафоричному словосполученні характер семантичної сполучуваності не є розчленованим. Одне слово метафоричного словосполучення може мати пряме значення, а друге переставляє виконувати пряму номінативну функцію, а «викликає лише згадку, уявлення про відповідне явище» [Заворотна 1983: 9].

І. Данилюк та А. Загнітко вважають, що тип граматичної метафори, коли вжитим у переносному значенні є лише слово на позначення підмета, а присудок не є метафорою, найважчий для розуміння і осмислення [Загнітко, Данилюк 1998: 59]. Метафоризація суб'єкта – це «членування його на справжній і фіктивний денотати, перший з яких не обов'язково формально виражений» [Там само: 68]. Наприклад: *Лиш чорний ієрогліф бадиліни щось шелестить до мертвої води* (Л. Костенко). Кореферентність такого метафоричного словосполучення спростовує певною мірою це твердження, оскільки залежне слово «бадиліни» прямо вказує на суб'єкт дії: // *бадиліна* (схожа на ієрогліф).

В аспекті теорії номінації метафора – це один із способів передачі інформації (особливого змісту, побудованого на переосмисленні прямих значень). Метафора, за визначенням Н. Арутюнової, – це перш за все спосіб «успіймати індивідуальність конкретного предмета чи явища, передати його неповторність» [Арутюнова 1998: 348]. Класична метафора – це «вторгнення синтезу в зону аналізу, уявлення (образу) в зону поняття, уявлення в зону інтелекту, одиничного в царство узагальненого, індивідуальності в «країну класів» [Арутюнова 1998: 348]. Лінгвістична теорія метафори «повинна, очевидно,

брати до уваги не тільки лексико-семантичні але й функційно-синтаксичні характеристики цього явища» [Там само: 347].

Проблема синтаксичної природи метафоричних словосполучень тісно пов'язана з природою синтаксичного зв'язку і семантико-синтаксичної сполучуваності слів. «Проблему сполучуваності слів, – зазначав М. Прокопович, – можна розглядати як в синтаксичному аспекті, так і в лексико-синтаксичному» [Прокопович 1966: 3]. На нашу думку, метафоричні словосполучення належать до семантично неподільних і протиставляються вільним синтаксичним та фразеологічним словосполученням. Синтаксична природа цього типу зв'язку залишається поки що не з'ясованою, як і типи метафоричних словосполучень із граматичного погляду.

Метафоричні значення з'являються у результаті переносного вживання синтаксичного словосполучення, побудованого за певною моделлю. Переносність виникає на основі семантико-синтаксичної сполучуваності компонентів, у результаті переосмислення («сміслового переродження слова») у певному контексті фрази. Реалізуючи семантичні зв'язки, які не впливають з парадигматичної характеристики (невалентні зв'язки), слово набуває нового смислового або емоційного відтінку. Критерієм розрізнення неметафоричних і метафоричних словосполучень є звичність / незвичність семантичного зв'язку між словами. У вільному синтаксичному словосполученні обидва слова мають первинне лексичне значення, пор.: *колосок пшениці // пшеничний колосок; вулиця села // сільська вулиця; стрілка годинника // годинникова стрілка* та ін. У метафоричному іменному словосполученні одне зі слів називає предмет чи явища об'єктивної дійсності, тобто має первинно-предметне значення, проте інше (слово-атрибут) не виконує прямої номінативної функції, а спричинює лише уявлення про інший предмет чи явище, через яке зіставляються й уподібнюються його ознаки. Між порівнюваними об'єктами «далекий» семантичний зв'язок за подібністю. Наприклад: *І серце полине в очей небеса* (В. Сосюра). «Очі» і «небеса» мають хоч і віддалену, але спільну ознаку за кольором.

Близькість метафоричних словосполучень до фразеологічних іноді слугує підставою для зарахування до фразеологічних одиниць (наприклад, Б. Ларін) [Ларін 1956: 223]. Дослідники стилю письменників часто використовують щодо метафоричних структур

термін «поетична фразеологія» (А. Григорьєва, С. Гаврін) [Григорьєва 1969; Гаврін 1969].

На відміну від фразеологічного словосполучення, яке набуває образного характеру змісту як нерозкладна семантико-синтаксична єдність у результаті семантичного поглиблення, злиття й емоційного забарвлення обох компонентів і вживається переважно у значенні одного слова, у метафоричному іменному словосполученні з родовим відмінком набуває образності лише один з компонентів, що пов'язується з назвою предмета чи явища, вжитою в прямому значенні.

Для метафоричних словосполучень характерна логічно не сумісна синтаксична сполучуваність слів. Актуальним з цього приводу вважаємо погляд В. Виноградова на метафору як «нову семантичну функцію слова» [Виноградов 1953: 3–29]. Несподіваність вияву цього семантичного зв'язку між дещо віддаленими поняттями і створює образне значення. *Грає вітер на віолончелі, в небі сонця золота печаль* (В. Сосюра) – семантичний зв'язок між словами «сонце» і «печаль» віддалений, особливо в авторському художньому слововживанні, а проте і тут асоціативні зв'язки можливі. Правда, семантичний зв'язок між порівнюваними явищами може бути і менш віддаленим, як, наприклад, у стійких метафоричних словосполученнях, на зразок *ріка життя, вихор почуттів, хвиля споминів, дихання вітру, крила мрії, буря пристрастей, стовпи диму* тощо.

Проблема набуття образності окремими мовними конструкціями в особливих умовах художньої організації тексту торкається і питання про їх синтаксичну та контекстуальну структуру. З'ясування двоплановості змісту метафоричних словосполучень (конкретного, звичного, і нового, переносно-фігурального, що є засобом художньої зображальності) зумовив потребу потрактування синтаксичної зумовленості оказіональних значень, що їх не фіксують словникові статті [Єрмоленко 1977: 125]. До них належать і іменні метафоричні словосполучення, які ми вважаємо синтаксично нерозкладними, оскільки вони виконують роль одного члена речення, відповідно до тієї чи іншої синтаксичної позиції в реченні.

Метафоричні словосполучення – це різновид семантично неподільних словосполучень. Їх граматичні характеристики не розрізняються, проте вони різняться семантичним планом вираження. Як справедливо зазначає Л. Риньков, їхні особливості потрібно

шукати «не в їх спільній структурі, а в характері взаємодії семантичних моделей з граматичними конструкціями» [Риньков 1975: 49]. Про те, що метафора з формального погляду є синтаксичною структурою, у якій «співіснують в суперечливій єдності тотожність двох позначень і відсутність збігу відповідних їм понять», зазначає і Є. Зарецька [Зарецкая 1998: 397].

Новими гранями в дослідженні іменних метафоричних словосполучень, що розкривають їхню семантико-синтаксичну природу та основні моделі, є кореферентні співвідношення, або відношення референційної тотожності [Гуйванюк 2001]. Кореферентність метафоричних словосполучень з іншими мовними засобами дає змогу краще пізнати суть метафори, розшифрувати її код, пов'язаний з поняттями «тотожності», «еквівалентності» та «подібності».

Серед іменних метафоричних словосполучень найбільшою продуктивністю відзначаються словосполучення з родовим відмінком (генітивні словосполучення), словосполучення з епітетним прикметником та іменником у ролі прикладки. Іменні метафоричні словосполучення, побудовані на метафоризації атрибутивного та атрибутивно-апозитивного зв'язку, протиставляються дієслівним метафоричним словосполученням, побудованим на основі метафоризації предикативного зв'язку.

Н. Арутюнова взагалі співвідносить метафору із семантичним предикатом, яка створюється шляхом приписування предикативної ознаки допоміжного суб'єкта основному, тобто «пов'язана міцними зв'язками з позицією предиката». Вона ідентифікує предмет, індивідуалізує його, як і предикат [Арутюнова 1978: 348].

Семантика метафоричних словосполучень пов'язана як з прямою, так і з прихованою предикативністю. Наприклад: *ріка життя // Життя – це ріка; вихор почуттів // Почуття – це вихор*. Предикативні метафори найчастіше трапляються в іменних реченнях (вказівне слово, що називає предмет образної характеристики, посідає позицію підмета, а метафора-атрибут – позицію іменної частини присудка). Порівняймо: *Моя доля – це олово. Моя доля – мов олово. Моя доля – мов з олова. Моя доля – олов'яна*. Крім нульової зв'язки, в іменному складеному присудку можуть вживатися й напівповнозначні зв'язки (виявлення, перетворення, називання), напр.: *Його обличчя стало льодяним. Його обличчя зробилось льодом*.

Метафоричні словосполучення зі значенням предикативної ознаки за цієї умови використання Н. Арутюнова називає «метаморфозою» [Арутюнова 1978: 260].

Серед структурних типів метафоричних словосполучень виокремлюємо моделі з родовим та орудним відмінками.

Із-поміж **генітивних метафоричних словосполучень** розрізняємо загальнономвні метафори та індивідуально-авторські. В основі такого поділу лежить різний ступінь абстрагованості метафоризованого компонента. У загальнономвних метафорах використовуються компоненти, які усталилися у свідомості українців як виразники постійних ознак, як-от:

– **подібність за формою** (*гроно, сніп, букет, колоски, коси, сувій, батіг, чаша, намисто, тополя, куц, парасоля, гірлянда, язик, килим, струмок, хвиля, пелюстка, пляма, паща, шапка, жолобок, підкова, очі, гребінець, гребінчик, груди, стрічка, серп, перстень, барельєф* та ін.). Наприклад: *Робітники змітали трачіння... і висипували в пащі печей в приземнім забудуванні* (О. Кобилянська). *Юнь моя ромашкова, юність яворова! Блискає за вибалком місяця підкова* (А. Малишко). *І йому вже роки поорали чоло і розкошлатили два колоски брів* (М. Стельмах). *З пічних розколинوک виходять струмки диму* (Марко Вовчок);

– **за кількісною ознакою** (*отара, рій, табун, січка, нитки, навала, злива, водоспад, бір, гори*). Наприклад: *...вуха Оріховської, здається видовжуються, щоб схопити нитки розмов поодиноких гуртків* (Ірина Вільде). *Летять по полю білі коні – вітрів січневих табуни* (Д. Павличко). *Блиснув молнії батіг та на хмар отари* (В. Сосюра). *Рине блискучих пісень водоспад, Никнуть у млості дерева, куці...* (С. Черкасенко). *Крізь горя бір у щастя двір Рубаємо дороги* (Б. Лепкий). *Покремсали життя моє на частки, на тьмяну січку слів та суєти* (Л. Костенко);

– **за цінністю матеріалу чи за кольором** (*мармур, кришталь, мідь, залізо, алмази, золото, срібло, бірюза, сніг* та ін.). Наприклад: *І що хто в миттьовому вирі Спіймав... Алмази творчості блискучі, чи каяття терни колючі, Чи перли радощів укритих, Чи черепки надій розбитих – Най все в свої пісні складає І співчуття не дожидає* (І. Франко). *...І ми їх даємо не у залізнім гімні, – У сріблі ніжних слів, у вірі в вашу міць* (Олена Теліга). *Ми повторимо ще і ще раз: нам не однаково, чи буде наша земля вкрита золотом пшениці,*

рідної пісні й мови, чи буде вона лежати під **снігами байдужості**, під брудом національного нігілізму (Д. Павличко);

– за характерною ознакою окремих предметів (*прибій, злива, буря, вітер, роса, хор, небо, ріка, хмара, проміння, нетрі, плетиво, каміння, крижини, іскорки, вогонь, іржа, лушпиння, шмаття, брунька* тощо). Наприклад: *Натомість блиснули на нього [гетьмана] **крижинки страху**, а ще гірш, – ...**іскорки зненависті** жевріли в чужих очах Юрася* (Натан Рибак). *У неї [Марії] чоло, а за ним хорониться **брунька розуму**, яка от-от розів'ється, розцвіте й пізнає добро і зло* (У. Самчук). *Червоне обличчя Якова вкрилось **іржею злості*** (І. Багрянний). *Хоч знаю, що **лушпиння слів** закриє ядра, вкладаю тихість уст – в строфи коробку* (Б.-І. Антонич). *А серце виринається із пастки у **нетрі дум**, під небо самоти* (Л. Костенко).

Отже, метафоричні нерозкладні словосполучення найчастіше посідають синтаксичну позицію підмета чи (рідше) – об'єктного поширювача, як-от: *Ронять квіти роси-сльози **в траурі алей*** (В. Сосюра). *Не клич мене **в замети черемшини*** (Павленко). *Голову розбив я **об каміння неба**, – на заході морок, на заході кров...* (В. Сосюра). Рідше вони використовуються також у синтаксичній функції обставинних поширювачів, як-от: *Я над Дінцем моїм **коханим в тумані споминів** стою* (В. Сосюра). *Я б хотів п'яніти від **ноктюрнів, Потопати в хвилях чорних кіс*** (Б. Олійник). Можлива також предикативна функція метафоричних словосполучень (у ролі іменної частини складеного присудка), як-от: *Твоя мова – **співучий струмок*** (П. Тичина).

Кореферентні співвідношення метафоричних словосполучень із неметафоричними дають змогу виявити певні відмінності у плані їхнього змісту.

Генітивні метафоричні словосполучення передусім виявляють кореферентні співвідношення з порівняльними зворотами. Кожен з засобів передає приписування характерної ознаки предметів через зіставлення з іншими предметами по-різному. Напр.: *Бричка рушає, а за нею, **голосячи, біжить жінка, і позад неї колихається чорний сніп волосся*** (М. Стельмах) // ...*колихається чорне волосся у вигляді снопа (схоже на сніп) // ...колихається чорне, як сніп, волосся*. Порівняння та метафора належать до компаративних тропів. Проблема їхньої семантичної близькості, співвідношення та диференціації у вираженні спільного референта віддавна цікавить мово-

знавців, проте остаточно досі не з'ясована. Формально-семантичне перетворення метафоричного словосполучення на порівняльне й навпаки зумовлює певні семантичні зміни: метафора вказує на постійну ознаку предмета (саме цю рису відзначають мовознавці, називаючи метафоричне словосполучення одиницею номінативною, тоді як порівняння передає ознаку за подібністю як okazіональну, епізодичну, так і постійну) [Арутюнова 1978: 258]. Проте твердження Н. Арутюнової, що метафоричні словосполучення не використовуються для позначення епізодичної (випадкової, okazіональної) подібності, що на цьому нібито «спеціалізуються» порівняльні звороти, видається нам не зовсім переконливим.

Кореферентними вважаємо ті метафоричні словосполучення, які близькі до порівняльного звороту (це своєрідні метафори-порівняння). Співвідносні засоби розрізняються такими рисами: 1) у метафоричному словосполученні компарант (предмет порівняння) посідає головну синтаксичну позицію, тоді як у порівняльному звороті – граматично залежну позицію, напр.: *сніг обличчя – обличчя наче сніг; пелюстки долонь – долоні наче пелюстки*; 2) некатегоричність зіставлення денотатів у метафорі, тоді як у сполучникових порівняннях воно виглядає більш прямолінійним; 3) метафоричність компаранта і неметафоричність його в порівнянні [Гончаренко 1988: 150].

Не вступають у кореферентні співвідношення метафори, коли обидва слова в словосполученні вжито в переносному значенні, наприклад: *Я над Дінцем моїм коханим в тумані споминів стою* (В. Сосюра). *Та ніхто й не проти – як гарний пам'ятник, коли він під небом людської пам'яті* (А. Малишко). Коли ж тільки одне зі слів ужите в переносному значенні, кореферентна заміна можлива не тільки з порівняльними зворотами, але з атрибутивними (Р. в. співвідноситься з прикметником), пор.: *Одлетіло чорне, грізне, ненависне, і відбило небо дзеркало ріки* (В. Сосюра) // *Дзеркальна ріка відбила небо. Але у реченні: Немов відбиті у дзеркалі любові юнацькі очі у її очах* (В. Сосюра) така кореферентна заміна неможлива.

Родовий відмінок, як відомо, активно використовують у ролі неузгодженого означального поширювача, співвідносного з прикметниковою формою. Рідше в ролі неузгоджених означальних поширювачів уживають інші непрямі відмінки з прийменниками. У

художньому контексті вони подекуди можуть набирати метафоричного значення, як і генітивні словосполучення. Порівняймо: *Зелені коси берези // Береза з зеленою косою; кардинальська шапка Казбека // Казбек у своїй кардинальській шапці; срібні кучері хмар // хмари зі срібними кучерями; артистична посмішка Відня // Відень з артистичною посмішкою; безхмарне життя // життя без хмар.*

Окрему групу іменних метафоричних словосполучень виформовують словосполучення з прикметниковим означенням (на зразок *небесний намет // намет неба*), у яких метафоризується іменник, а прикметник ужито як співвідносний з іменником, що називає референт об'єктивної дійсності. З погляду кореферентності прикметник співвідноситься, як бачимо, з родовим відмінком імені, а загалом – із генітивним метафоричним словосполученням, пор.: *Де старенький лікар-дятел стукає в соснові груди* (О. Павленко) // тобто *в груди сосни. Край хати – журавель-батіг, соснова кучерява шапка* (Д. Павличко) // тобто *сосна у формі кучерявої шапки. Вересень постеле синь-полотна, Задимиться в дощовій сльозі* (А. Малишко) // ... *в сльозі дощу. Але не вище став за немовля, Що вперше бачить сонячні мережі* (Д. Павличко) // *мережі сонця.*

Проте метафоризуватися може також і прикметник, перетворюючись в епітет. Порівняймо: *І пестить кучері шовкові, неначе матері рука* (В. Сосюра). *І слухав ніжну колискову, і мову матері шовкову на молодій Звенигорі* (А. Малишко). *Вітер колише трави шовкові, ніч кругом...* (П. Тичина). Кореферентними до прикметникових метафор є порівняльні звороти: // *наче з шовку.*

У подібній функції вживають і відносно-якісні прикметники, співвідносні з родовим відмінком, напр.: *Риб'ячий погляд дитини насторожив мене // погляд дитини, немов у риби // погляд риби. Голова помітив давно лисячий норів бригадира // норів бригадира, як у лисиці // норів лисиці.*

Цікавою в плані кореферентних співвідношень є група метафоризованих складних прикметників, у яких метафоричною є друга частина складного слова, а перша має пряме значення. Порівняймо: *І лежала земля, а попелищі земля чорнотіла, Я дививсь – і німів, І прощався – і прощатись не міг* (А. Малишко). *І тебе понесли, за шанобою й славою, За людською любов'ю, у літа безкраї, Понад нивою тихою, зеленоглавою, Під високі і рідні мої небокраї* (А. Малишко). *Стерня горіла на таврійськiм полі, ловив за очі*

тепλούкий дим... (Д. Павличко). *І чайки над гудінням зеленим мерехтять, наче срібні рої, як над морем натхнення шаленим – огнекрилій думи мої* (В. Сосюра). Подекуди спостерігаємо, що метафоризованими є обидві частини складного прикметника. Наприклад: *Вишневоокі мальви – як дівчата* (Д. Павличко). *І хмарини срібнокрилі тануть у горі* (В. Сосюра). Тобто: *мальви кольору вишині, хмарки кольору срібла*.

Першим компонентом складного прикметника подекуди є кількісний числівник, як-от: *стоокий, стоголосий, сторукий* і под.: *І стоокий, сторукий піднімається реквієм...* (А. Малишко).

Потенційно складні метафоризовані прикметники можуть вступати в кореферентні співвідношення із синтаксично неподільними словосполученнями на зразок // *із зеленою головою, із теплими руками, із ста крилами, із ста очима, із ста руками, із ста голосами* і под.

Прикметник розширює контекст метафори, співвідносячись як із метафоризованим іменником, так і з іменником, ужитим у прямому значенні, що уяскравлює образність усього словосполучення, пор.: *Летять по полю білі коні – Вітрів січневих табуни* (Д. Павличко). *Десь у горах гудуть гармат залізні крики, там небо від пожеж завихрене й руде* (В. Сосюра). *Діряву місяця підкову я бачу в синій глибині* (Д. Павличко). *І меркне в розриві хмар зорі погашений пожеж* (В. Сосюра). *З неба голубої миски летиться спека* (Д. Павличко). Їх кореферентність засвідчує глибоку семантичну єдність асоціативних зв'язків прикметників та іменників, у основі яких лежить подібність явищ.

Орудним відмінком виражено метафору, репрезентовану нерозкладним словосполученням, що посідає в реченні синтаксичну позицію іменної частини присудка при зв'язках перетворення (*стати, зробитися*) та виявлення (*здаватися, уявлятися*). Такий особливий спосіб образного бачення називають ще «поетичною метаморфозою» [Арутюнова 1978: 260]. Наприклад: *Друга в біді, як хміль, обів'ю, ворогу лютому буду малютою* (А. Малишко).

Рідше в ролі зв'язки використовують дієслова інших груп із семантикою перетворення, як-от: *У добре літо, в годину веселу, я знову встану, я воскресну цвітком ясних людських надій* (А. Малишко). Проте близькість до орудного порівняння менш відчутна, якщо метафоричні словосполучення з орудним відмінком вжиті,

наприклад, у функції об'єктного поширювача, як-от: *І вона їм зігрівала душу Білим цвітом, шепотінням трав, двох беріз шептанням осокори* (А. Малишко).

Основною структурно-семантичною ознакою іменних метафоричних словосполучень є вибірковість граматичних конструкцій для реалізації їхнього значення. Це іменні словосполучення з родовим відмінком імені, що виражає загальне атрибутивно-характеризувальне значення, словосполучення з метафоризованим прикметником, кореферентним з генітивом, а також іменні трикомпонентні моделі. Граматична структура метафоричних словосполучень відзначається різним ступенем фразеологізації (порівняймо постійні, або словникові, метафори та okazіональні – індивідуально-авторські метафоричні утворення). Належність метафоричних словосполучень до нерозкладних (семантично неподільних) зумовлена специфікою реалізації в них метафоричної семантики у відповідному контексті фрази.

Маючи розчленовану зовнішню форму, метафоричні словосполучення характеризуються внутрішньою семантичною зв'язаністю, цілісністю, нерозкладністю значення. Членування метафоричного словосполучення на складники позбавило б його змісту та зруйнувало образ.

В основі кореферентних співвідношень іменних метафоричних словосполучень із порівняльними зворотами (з «розгорненим сполучниковим порівнянням») та з прикметниковими компонентами «схожий на...», «подібний на...», а також з іменними («у формі...», «у вигляді...»), рідше з предикативними одиницями підрядного типу («що має форму...», «що має вигляд...») лежить спільність референта та латентність компаративного зв'язку метафоричних утворень. Отже, метафоризація відбувалася в умовах семантико-синтаксичних означальних чи власне-характеризувальних відношень.

2.3. Формально-змістова симетрія / асиметрія простих речень у сучасній українській мові

Прикметна ознака мовної системи – а с и м е т р і я м о в н о г о з н а к а, «зумовлена не браком засобів вираження чи недосконалістю людської пам'яті, а особливістю плану змісту – його невичерпністю, гнучкістю і протяжністю мовних засобів» [Гак 1976: 7].

Асиметричні утворення традиційно визначають як одиниці, у яких план вираження та план змісту не мають чіткої відповідності [Карцевський 1928; Арват 1978; Полозова 2017 та ін.], або фіксують асиметрію між предикативністю і пропозитивністю [Вихованець 1993: 112]. До того ж асиметричні одиниці доводять гіпотезу, що між рівнями системи мови цілком закономірно поширені перехідні явища, які перебувають у зоні перетину двох рівнів [Данеш, Гаузенблас 1969; Кароляк 1969; Покусаенко 1983 та ін.].

Оскільки речення – це також мовний знак, знак ситуації, на синтаксичному рівні асиметрія також має специфічний вияв. Асиметричними можуть бути як прості, так і складні речення. 3-поміж речень першої групи виокремлюють речення, ускладнені компонентами вторинної предикації. Їх зміст актуалізує граматична категорія предикативності, що перетворює синтаксичну конструкцію на одиницю повідомлення та вможливує вираження стосунку речення до дійсності в плані категорійних значень часу й модальності [Вихованець 2000: 127]. У семантико-синтаксичному аспекті їхнє номінативне значення виражають дві (і більше) пропозиції, а отже, межі номінації події (ситуації, стану справ) не збігаються з межами окремої актуалізації [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983; Загнітко 2006; Колосова 1980: 3; Мойсієнко 2006; Хегай, Шмелева 1978; Ющук 2003: 530 та ін.].

За нашими спостереженнями, якщо структура речення неоднозначно корелює з його семантикою, то формування семантичної структури речення зумовлюють такі основні чинники: 1) компонентний склад речення; 2) лексико-граматичні розряди слів у системі частин мови; 3) лексемний склад речення і характер семантики лексем; 4) актуальне членування речення; 5) прагматичні чинники реалізації речення-висловлення.

1. Асиметричність простого речення спричиняють компоненти, які зазвичай не входять до структурної схеми (виняток – вокативний підмет, деякі головні члени, які мають аналітичну форму), а поширюють та ускладнюють її, зокрема: а) прислівні поширювачі (об'єктні, виражені ознаковими іменниками, означальні, апозитивні та обставинні, крім просторових обставин при локативних дієсловах); б) неприслівні поширювачі – детермінанти як складники певного класу речень, який ґрунтується на дистрибутивних

відношеннях структури; в) поширювачі з подвійними зв'язками – дуплексиви; г) однорідні та відокремлені члени речення, вставні та вставлені конструкції.

2. Будь-яка синтаксична структура, щоб стати реченням, зреалізованим у мовленні, повинна набути відповідного лексико-морфологічного оформлення. Так, функцію діяча в активних і пасивних конструкціях із перехідним дієсловом-присудком можуть виконувати не лише істоти (*людина, тварини, птахи, комахи*), нерозчленована сукупність істот і рослин (*селянство, професура, молодь, комашня, чагарник*), виокремлені сукупності однорідних осіб і тварин (*народ, натовп, команда, стадо*) чи назви виробничих, навчальних, наукових та ін. установ (*інститут, міністерство, комітет, рада, школа, завод* тощо), а й певні стихійні сили (*вітер, буря, смерч, дощ, злива, грім, блискавка* тощо). К. Городенська справедливо зауважує, що, «на відміну від попередніх, їхні дії не мають цілеспрямованого характеру й обов'язково спричинюють зміни в об'єкті. /.../ У пасивних конструкціях ці іменники виражають, окрім суб'єктного, ще й інструментальне значення (знаряддя дії), якого вони набувають у позиції орудного відмінка, бо для нього основною є семантико-синтаксична функція інструменталія» [Городенська 2004: 245]. У такий спосіб просте речення збільшує свій семантичний обсяг, як-от: **Повінь** знесла мости в Косові (Із часопису) // *Мости знесені повинню* // *Була повінь + Мости знесені*.

3. Здатність слова вживатися в тій чи тій синтаксичній функції, посідати певну позицію в реченні зумовлена лексичним значенням [Андерш 1987: 8; Гуйванюк 2001: 86; Медведєва 1987: 29–30 та ін.]. «Урахування того, що речення – це насамперед одиниця мови, яка формується зі слів у певних граматичних формах, зумовлює потребу введення до обсягу поняття «семантична структура слова» граматичної семантики форми. У зв'язку з цим до поняття «інформативний зміст» має входити як лексична, так і граматична семантика» [Арват 1982: 15]. Наприклад, розглянемо речення *Лис – це хижий ссавець* (Із підручника) і *Микола – такий лис!* (Розм.): головна (денотативна) сема лексеми *лис* (перше речення) – «тварина», додаткові – «хижа», «хитра». За переносного вживання (друге речення) денотативною семою слова *лис* є «людина», а додатковими – «хитра», «розумна». Отже, додаткова сема «хитра» через

перенесення стала виразником основної ознаки, а речення набуло додаткового порівняльного значення: *Лис хитрий + Микола хитрий // Микола хитрий як (ніби, наче) лис // Микола – такий лис!*

4. Семантику компонентів простого речення асиметричної будови увиразнює актуальне членування. Наприклад, у першому реченні *Село по-батьківськи зустріло нас* (Із часопису) обставинний поширювач *по-батьківськи* в позиції теми – атрибут присудка, що презентує дію за ставленням суб'єкта, у другому реченні *Село зустріло нас по-батьківськи* – уже виконує функцію реми, набувши інформативної самостійності, тому все речення містить порівняльну характеристику суб'єкта з іншим потенційним суб'єктом, порівн.: *Село зустріло нас + Так зустрічають батьки*. Непряме означення ситуації маркує також метонімічну природу підмета (називання частини замість цілого: *мешканці села* → *село*).

5. Прагматичний чинник реалізації речення об'єднує такі аспекти, як інформаційний обсяг висловлення, фонд спільних знань співрозмовників, прагматичний аспект мовлення, етичні норми, прийняті в суспільстві, інтенція мовця, його мовна компетентність тощо. Порівн.: *Петро – вчитель і На щастя, Петро – вчитель!* Наведені речення мають різне комунікативне завдання: перше вживаємо для ідентифікації суб'єкта, а друге – для суб'єктивної оцінки повідомлюваного [Арутюнова 1977: 188; Шведова 1973: 461; Валимова 1978: 27; Шинкарук 2002: 64–65]. Зміст другого речення зрозумілий адресатові, оскільки комуніканти мають загальне уявлення про дихотомію *добре / погано*, порівн.: *Я щасливий, що Петро – вчитель*.

Відома спроба розмежувати суб'єктивність комунікативного аспекту й модусу. «У модусі виявляємо суб'єктивність «в інтересах мовця»: відношення та оцінки мовця, основою для яких слугують положення автора про описувані події, його уявлення про достовірність тієї чи тієї інформації, його «система цінностей» подій тощо. У комунікативному аспекті – суб'єктивність «в інтересах слухача»: комунікативну побудову речення мовець використовує для того, щоб, турбуючись про успіхи комунікації, керувати комунікативною поведінкою співрозмовника» [Шинкарук 2002: 22].

Складність дослідження речень асиметричної структури як галузі синтаксису полягає в їх багатоаспектності. Зокрема, у сучасній синтаксичній науці спостерігаємо намагання лінгвістів визначити обсяг поняття «ускладнення простого речення», а саме: 1) систе-

матизувати ту сферу ускладнення, яку в посібниках традиційно репрезентують різноманітні явища: однорідні та відокремлені члени речення, вставні й вставлені конструкції, звертання [Івченко 1965: 500–511; Сучасна 1997: 273–302; Сучасна 2005: 124–156 та ін.] (потрібно вказати й на те, що в деяких посібниках для ЗВО взагалі не виокремлено розділу «Просте ускладнене речення», а отже, зазначені одиниці не розглядають як дещо значуще для теорії простого речення [Белошاپкова 1977; Грамматика 1970 та ін.]); 2) уточнити склад конструкцій, які можна кваліфікувати як ускладнювачі (див.: [Дудик 2002: 32; Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 296–416]); 3) з'ясувати механізми ускладнення, що їх визначають як «конденсація» [Алисова 1971; Супрун 1977], «компресія» [Швейцер 1973], «згортання» [Москальская 1980; Вихованець 1993; Городенська 1991 та ін.], «взаємодія речень із втратою предикації» [Бархударов 1973; Богданов 1977], «взаємодія моделей речення» [Золотова 1973; 2001]; 4) відмежувати ускладнення за допомогою компонентів, умовно кажучи, зовнішніх у стосунку до структури простого речення, від ускладнення структурно релевантними компонентами – поширювачами (другорядними членами речення) або словами, що входять у синтаксично нечленовані речення. На нашу думку, тут варто вести мову про д и х о т о м і ю: структурне ускладнення / ускладнення через використання лексики у вторинному значенні – імен пропозитивної семантики в невластивій їм синтаксичній функції [Хегай, Шмелева 1978: 117; Кубрякова 1996: 218–224; Кубрякова 1997; Гуйванюк 1999: 227–252; Селіванова 2009: 38–53; Іваницька 1986: 20–22]; синтаксичне ускладнення / семантична складність [Загнітко 2001: 88, 90, 156, 182–183; Загнітко 2006: 119; Прияткина 1990: 9]; синтаксична неелементарність / семантична неелементарність [Вихованець 1993: 112–129]; модульне / модельне ускладнення [Лекант 1993: 98]; традиційні / нетрадиційні способи ускладнення простого речення [Акімова 1996: 34].

Структурним (в інших термінах – традиційним, синтаксичним, модульним) називають ускладнення простого речення компонентами, не зумовленими валентністю предиката [Вихованець 1993: 113], якщо до завершеного, оформленого висловлення «прикріплюється» непередикативна конструкція (або зворот) як згорнута номінація події, ситуації. Деколи такий ускладнювальний компонент кваліфікують як «модуль», визначаючи як уніфікований

функційний вузол, що виконує важливу роль у реченнєвій структурі [Лекант 1993: 98–99]. До ускладнювачів невалентного характеру належать дієприслівникові звороти, напр.: *Зачувши в сінях перед кухонними дверима всередині плач, Марійка спинилася* (О. Кобилянська); дієприкметникові звороти, напр.: *Якимові ноги, узуті в здорові чоботи, поринали в сніг* (М. Коцюбинський); а д'єктивні звороти, напр.: *Отари – поважно ситі і щасливі – виловлюють із бистрини зірки* (В. Вознюк); інфінитивні звороти, напр.: *Батько з Денисом поїхав у поле – останні копи забирати* (Б. Грінченко); субстантивні звороти, напр.: *Зозуля, ота пташка заводна, комусь літа відлічує ритмічно* (О. Лупул); пояснювальнo-уточнювальні компоненти, напр.: *Сьогодні, зараз по обіді, Гаїнка побігла з дому до матері* (Б. Грінченко); вставні компоненти, напр.: *То, бувало, святий хліб аж комин колише!*.. (С. Руданський); вставлені конструкції, напр.: *Сиротині сонце світить (Світить, та не гріє)* (Т. Шевченко); звертання, напр.: *О, мила нене, пригорни мене!* (О. Логінова). Погоджуємося із зауваженням П. Дудика, що «Кожна з названих синтаксичних реалій (відокремлення, вставність, вставленість чи звертальність) виступає тільки своєрідною семантико-синтаксичною частиною речення, а не окремою і самодостатньою комунікативною одиницею мови й мовлення» [Дудик 2002: 32].

Семантичне ускладнення виявляємо в реченні, у якому до базової структури одного з вихідних елементарних речень додаємо модифіковану структуру іншого елементарного речення [Вихованець 1993: 14]. На думку П. Леканта, «...це побудова простого речення за ускладненою моделлю, реалізація якої та конкретне лексичне наповнення вможливають номінацію двох подій, ситуацій» [Лекант 1993: 98–99]. Автор виокремлює три типи модельного ускладнення: 1) трикомпонентну модель із цільовим суб'єктивним інфінитивом, як-от: *Дерева ж зупинились біля ганку оберегати сон* (В. Вознюк); 2) чотирикомпонентну модель з об'єктивним інфінитивом каузованої дії, як-от: *Мачуха звеліла Докії горщики поперемивати* (Б. Грінченко); 3) чотирикомпонентну модель із предикативним означенням або прикладкою, як-от: *Васютка побачив батька з розрубленою головою* (Б. Грінченко).

В українському мовознавстві реєстр засобів семантичного ускладнення (вторинної предикації) значно ширший. Він охоплює атрибутивні компоненти (*Легкий вітерець повіяв*); предикатні знаки, які заповнюють невластиву синтаксичну позицію (*Грім злякав малечу*); метонімічні та метафоричні вживання (*Україна здобула незалежність*; *Вир почуттів огорнув серце*); прислівні поширювачі (*Сльоза блищить діамантом на очах*); детермінанти (*З жури у ньеньки болить серце*); дуплексив (*Я побачила батька щасливого*) і подвійний присудок (*Дівчинка сиділа усміхнена*) та ін. Зауважимо, що останній інколи називають «дуплексив» [Томусяк 1999], або «предикативне означення» [Павловская 1976: 115], або «синтаксична трійка» [Кобченко 2018], уточнюючи, що такий компонент функціює в реченнях із подвійним називним (*М а т и повернулася втомлена*) і в реченнях із подвійним знахідним (*Діти знайшли з а й ч и к а хворого*).

Намагання відмежувати структурне ускладнення від семантичного дає змогу, по-перше, показати, що ускладнення простого речення має різну природу, а по-друге, зосередити свою увагу на малодосліджених явищах, вивчення яких не має давньої традиції, і тому, напевно, термін «нетрадиційний спосіб ускладнення» [Акимова 1996: 34] у стосунку до них виправданий. Це спричиняє дискусію щодо лінгвального статусу простого неелементарного речення, його місця в типології синтаксичних одиниць (див.: [Будько 1991; Кульбабська 1998]).

У слов'янській мовознавчій традиції прості речення, що вміщують будь-які ускладнювачі інформативної структури, по-перше, тлумачать як м о н о п р е д и к а т и в н і одиниці, а компоненти, функційно й синтаксично співвідносні з предикативною частиною складного речення, мають приховану, потенційну предикативність [Будько 1991: 63–68; Вихованець 1993: 112; Городенська 1991: 16–17; Граб'є 1978: 232; Дудик 2002: 32; Кадомцева 1985: 62; Камынина 1980: 26; Качала 1978: 255; Конюшкевич 1989: 18–20; Кормилицина 1988: 5; Мойсієнко 2006: 4; Попела 1978: 216; Прияткина 1990: 6–7; Слин'ко, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 326; Шульжук 1977: 30 та ін.]; по-друге, визнають с к л а д н и м и п о л і п р е д и к а т и в н и м и, у яких вторинні предикати маркують релятивний, таксисний час, тотожне або відмінне значення модальності та особи у стосунку до основного предиката [Золотова 1995: 109;

Золотова и др. 1998: 55; Загнітко 1996 а: 48–49; Плющ 1986: 128; Сазонова 1974: 31; Стеценко 1970: 95 та ін.], або реченнями з обмеженою поліпредикативністю [Брыковский 1979: 71] (зауважимо: панує думка, що функціонування словоформи замість предикативної одиниці демонструє абсолютну нівеляцію предикативності [Егорова 1967: 132]); по-третє, кваліфікують як перехідний тип конструкцій у ділянці складного та простого речень, пов'язуючи потенційну предикативність похідних компонентів із проблемою напівпредикативності [Покусаєнко 1983: 11; 87; Мірченко 2005: 477 та ін.]; по-четверте, умотивовують самотійний («вершинний») статус у синтаксичній градації [Черемисина 1980 а: 19], як-от: просте → складне → ускладнене речення. На нашу думку, важливо зважати, що ускладнювач реченневої структури – це лише її частина, так чи так поєднана з базовим реченням формальним, семантичним, модальним планами, і лише за допомогою такого зв'язку просте ускладнене речення стає окремою самодостатньою синтаксичною та комунікативною одиницею.

Перспективною, як нам видається, є перша концепція, що ґрунтується на розмежуванні різних аспектів дослідження простого речення: формально-синтаксичного, власне-семантичного, семантико-синтаксичного, комунікативного [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983].

В. Богданов тлумачить семантичну структуру як «сукупність предикативних виражень, більше чи менше організованих» [Богданов 1977: 3]. Просте речення в плані структурування його семантичної будови – це складне предикатне вираження, якщо вміщує кілька предикативних знаків. Наприклад, семантична структура речення *Вчора щасливі школярі подарували артистам дуже гарний букет* має чотири рівні: нульовий – дієслово-домінанта (*подарували*), перший – іменники-актанти й придієслівні сирконстанти (*школярі, артистам, букет, вчора*), другий – атрибути-прикметники (*щасливі, гарний*), третій – приад'єктивний сирконстант (*дуже*) [Там само: 153].

М. Черемисіна і Т. Колосова пропонують розмежовувати просте елементарне речення, яке передає одну пропозицію-маркер події, та просте монопредикативне, семантично неелементарне, що охоплює кілька пропозицій. До того ж одна з пропозицій, яку репрезентує предикатна форма, зреалізована як подія. Натомість

пропозиції, представлені як непередикативні номіналізації у складі простого речення, автори розглядають як явище компресії, або конденсації, як-от: 1) *Весна настала* – просте елементарне речення, що містить одну пропозицію, указуючи на одну подію (пропозиція репрезентована предикативною формою); 2) *Діти радіють весні* – семантично неелементарне речення, що містить дві пропозиції: одну подію – *Діти радіють* – представляє пропозиція, виражена предикативною структурою, а другу подію – *настання весни* – репрезентує пропозиція-номіналізація [Черемисина, Колосова 2010: 34]. Насправді, з погляду типології пропозицій у цьому реченні не дві, а три пропозиції: дві ситуативні й одна логічна (*Діти радіють, бо настала весна*) [Гуйванюк, Кульбабська 1998: 144].

Інвентар ускладнювачів, або в іншому потрактуванні – доповнювачів структури простого речення [Дудик 2002: 5], остаточно не з'ясований. Так, А. Прияткіна виокремлює синтаксично неелементарні речення (із відокремленими обставинами та означеннями, однорідними членами речення, пояснювальними конструкціями та ін.), а також семантично неелементарні речення [Прияткіна 1990]. Цей погляд, як на нас, не зовсім коректний, оскільки синтаксично неелементарні речення є водночас і семантично неелементарними (для них характерна додаткова, тобто не оформлена формально, предикація).

Л. Дмитрієва досліджує ступені ускладнення простого речення та їхні подальші градації: перший ступінь – не заторкує предикативного ядра за умови введення до непередикативного словосполучення ускладнювальної категорії (однорідності, непередикативного / предикативного відокремлення). Тоді ускладнене речення тяжіє до простого, не ототожнюючись із ним. Другий ступінь – введення ускладнювальної категорії (однорідності підметів або присудків; відокремлення – напівпредикативності, вставності, звертання) до предикативного словосполучення, коли ускладнене речення тяжіє до складного, не ототожнюючись із ним [Дмитрієва 1969: 124–125].

Заслуговує поцінування висновок А. Загнітка, що центр простих ускладнених речень посідають речення з відокремленими членами, периферійну позицію – речення зі вставними та вставленими конструкціями, звертаннями, а крайнім виявом периферії слугують речення з однорідними присудками [Загнітко 2001: 211].

Отже, у ділянці простого речення перебувають прості семантично неелементарні (поліпропозитивні) речення. Утім, зрозуміло, що глибокого теоретичного дослідження цих асиметричних одиниць, на жаль, ще немає. Їхню функційну активність пояснюємо тією важливою роллю, яку ці речення відіграють в акті комунікації, – бути одним із засобів ефективного спілкування, конденсації та компресії інформації [Лутак 1986: 65; Гуйванюк 1999: 10–11; Загнітко 2003: 138 та ін.]. Уживання поліпропозитивних простих речень зумовлене насамперед прагненням носіїв мови до стилістичного урізноманітнення мовних засобів, гострою потребою стисло висловити в малому контексті думку, максимально навантажити конструкцію відповідним значенням [Кульбабська 2003: 162]. Тому дослідження семантико-синтаксичних параметрів цих речень й особливостей їхнього функціонування в різних дискурсах актуальне як для граматики, так і для теорії мовленнєвих актів, функційної стилістики та культури мови.

2.4. Семантичний вимір простих речень із дуплексивами

Речення з дуплексивом – особливий різновид формально простих, семантично неелементарних структур, що посідають у синтаксичній системі української мови помітне місце паралельно з реченнями з детермінантними та деякими іншими членами. **Дуплексив** як окремий неприслівний поширювач речення залежить одночасно від імені (підмета чи прямого об'єктного поширювача) й дієслова (присудка) і пов'язаний з ними двобічним синтаксичним зв'язком – **тяжінням**. Речення з одним граматичним центром, що містять у своєму складі дуплексив, мають асиметричну структуру: вони описують декілька ситуацій і за змістом дорівнюють складним реченням (*Батько повернувся **хворим** = Коли батько повернувся, він був хворим; Я побачив брата **засмученим** = Коли я побачив брата, він був засмучений*).

Термін «дуплексив» (від лат. *duplex* – подвійний) запропонувала Л. Чеснокова [Чеснокова, 1973], утім, його і донині не можна вважати загальноприйнятим. Спостережено, що останнім часом зазначеним термінопоняттям усе частіше послуговуються мовознавці, хоча тлумачать його неоднозначно [див. : Вихованець 1992; Кульбабська 2011; Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994; Іваницька 1986 та ін.]. Ф. Смагленко, Г. Золотова, В. Адмоні та ін. мовознавці кваліфіку-

ють компонент із подвійним синтаксичним зв'язком як «предикативне означення» [Адмоні, 1955; Золотова 1973; Смагленко 1954].

Незважаючи на різні підходи до трактування таких компонентів у позиційній структурі речення, незаперечним є те, що речення з дуплексивами належать до семантично ускладнених речень, тобто є монопредикативними поліпропозитивними одиницями, одна з пропозицій яких (основна) наділена ознаками предикативності (на формально-граматичному рівні їй відповідає суб'єктно-предикатна структура), а друга пропозиція є згорнутою, вираженою експліцитно (ми кваліфікуємо її як вторинну, приховану, не представлену на формально-граматичному рівні суб'єктно-предикатною структурою).

У дуплексивних конструкціях функцію основного предиката виконують перехідні дієслова, здебільшого акціональні, з відкритою валентною позицією для суб'єкта – активного виконувача дії, якому протиставляється другий учасник події – об'єкт, субстанція, що зазнає дії з боку активного суб'єкта. Дж. Лайонз зазначає, що «суб'єкт активного речення з перехідним дієсловом є ініціатором дії, а об'єкт – «пацієнсом», або «метою». Це відображається у структурі словникового складу: більшість перехідних дієслів виявляють тенденцію вживатися з іменниками – назвами істот у ролі суб'єкта в активних реченнях, тоді як суб'єкт неперехідного дієслова й об'єкт перехідного дієслова зовсім «байдужі» до розмежування іменників – істот чи неістот» [Лайонз 1978: 361].

Активні перехідні дієслова визначають симетрію граматичної та семантичної структури: семантичний зміст «діяч–дія–об'єкт», маніфестований значенням активного дієслова і його лівовалентного та правовалентного оточення, відповідає узагальненому граматичному значенню, що її передає структура формальної валентності основного дієслова: $S_{N1} - P_{Vf} - O_{N4}$. Отже, граматична ознака перехідності в дієсловах цього лексико-граматичного розряду є функційно значущою.

Пропозиції у двосуб'єктних дуплексивних конструкціях (у яких дуплексив є приоб'єктним компонентом, тобто пояснює об'єктний поширювач) додатково ускладнюються семою каузації чи семою авторизації. Залежно від типу ускладнення пропозицій, їх можна об'єднати в дві групи: 1) пропозиції, ускладнені каузацією і 2) пропозиції, ускладнені авторизацією, структурно-семантичні особливості яких з'ясуємо в подальшому викладі.

2.4.1. Дуплексивні структури, ускладнені каузацією

«У семантичній структурі речення каузатив – це компонент, що означає причину дії чи прояв ознаки або властивості, який має спеціалізовані засоби вираження» [Гуйванюк 2009 а: 309]. Такими засобами у реченнях із дуплексивами є **каузативні дієслова**, тобто дієслова активної дії, що її здійснює діяч і спричинює зміну стану, якості, властивості іншої особи чи предмета. Унаслідок цього каузативні дієслова мають складну семантичну структуру: вони містять не тільки сему дії, а й сему стану, ознаки, що приписується об'єкту дії, а також обов'язкову сему причинності, мотивації. Каузативні дієслова виражають різні види причиново-наслідкових відношень.

Сема каузативності оприявнює двоспрямованість змісту дієслів активної дії – зв'язок з агенсом і пацієнсом одночасно: у ситуації, вираженій каузативним дієсловом, об'єкт є і суб'єктом некаузативного дієслова. Наявність однієї дії в каузативних ситуаціях передбачає наявність іншої дії чи стану як наслідок першої.

На синтаксичному рівні «силу» каузативності переконливо показала Г. Золотова. На думку дослідниці, «каузативні побудови є засобом синтаксичного ускладнення всіх основних моделей речень, вводячи до їх структури додатковий предикативний план» [Золотова 1978: 296].

Отже, основну пропозицію розглянутих вище двосуб'єктних дуплексивних моделей виформовують здебільшого перехідні каузативні дієслівні предикати, що означають вплив агентивного суб'єкта на будь-який інертний об'єкт – субстанцію, яка створюється, переміщується, змінюється, знищується тощо в процесі дії. За семантикою предиката пропозиції, ускладнені каузацією, поділяємо на десять підтипів:

1. Пропозиції з предикатами зі значенням переміщення та зміни положення предмета в просторі.

Семантика ситуації: унаслідок дії, здійсненої агентивним суб'єктом, об'єкт змінює своє місце або положення в просторі.

Компоненти ситуації: S (агенс), Р (дія), О (пацієнс).

Засоби вираження агенса – загальні чи власні іменники, що означають осіб. Предикати називають активну цілеспрямовану дію; їх репрезентовано дієсловами *вести, везти, нести, тягнути, штовхнути, кинути* (на шляху) тощо. У семантиці дієслів переміщення може бути наявний компонент, який указує на напрям руху

чи місце, тому у сфері функціонування цих дієслів особливо активною є лексика з локальним значенням (назви місцевостей, приміщень, споруджень тощо). Такі компоненти є конститутивними в реченнях, що виражають відношення переміщення предмета з одного місця в інше. Функція об'єкта характерна лише субстантивам із конкретним значенням, що вказують на особу, а також лексемам, які називають предмети, вантажі, здатні транспортуватися. Напр.: **Я привіз тебе в царство своє не чужою** (М. Вінграновський); **Ще малим – і шести не минуло мені – на майдан повела мене мати за руку** (О. Підсуха); **А друга тема: сей бориславець пішов з торбами, той розпився, того, кажуть, жиди підпоїли та п'яного пхнули до ями** (І. Франко).

До цієї групи варто уналежнити й пропозиції, предикати яких виражено дієсловами *покласти, повісити, зняти, підняти, кинути, пропускати* і под., що мають загальне значення «надавати об'єкту певного положення». Напр.: *Часто його п'яного піднімали на вулиці* (О. Довженко); *Зигмунт зняв мене вже зовсім непритомну* (І. Франко); *Картоплю слід почистити, зварити, злити відвар і гарячою пропустити через м'ясорубку* (Розм.); *Якби я тепер узяв і нерозпечатаним кинув його [лист] в огонь?* (І. Франко).

Локативні синтаксеми, які часто функціують у реченнях із предикатами переміщення, указують на те, куди чи звідки переміщується предмет: *Шага привозила Василя цілого й живого назад додому* (О. Кобилянська).

2. Пропозиції з предикатами зі значенням «передавання»

Семантика ситуації: придбання чи втрата суб'єктом певного об'єкта. Формально-семантична структура речень із типовим значенням «передавання» найчастіше твориться взаємодією семантичних актантів адресанта, об'єкта передавання та адресата, що їх представлено в змістових і граматичних зв'язках і відношеннях. Ядром речень із семантикою передавання є предикати *купити, забирати, взяти, вкрати, позичити, дати, продавати, продати, віддати, подарувати, передати, відпустити* та їх конверсиви. Напр.: *Іхтіяри пояснили, що вони передають його [Л'жемустафу] зв'язаним, як і придбали у племені, а вже справа його, чи розв'язати гарам-заде, чи забрати зв'язаним* (П. Загребельний); *Малу Настасю продавали в Кафі на невільницькому ринку голою* (П. Загребельний); *П'ятнадцятирічною віддано її воєводі Драгашеві Деяновичу...* (П. Загребельний).

Дієслова «передавання» мають властивість відкривати своєю валентністю три позиції для словоформ, що представляють такі актанти: хто дає, дарує, вручає щось комусь; хто отримує, приймає щось від когось. Семантична структура дієслова виявляється у функціонуванні його як структурного центру речення, де зреалізовано не всі його валентні властивості й граматичні ознаки, але лише ті, які погоджуються із семантико-синтаксичною будовою речення. Валентні потенції дієслова та їх реалізації є похідними того відношення, яке покликаний і здатний виразити дієслівний компонент.

3. Пропозиції з предикатами зі значенням «створення» об'єкта

Семантика ситуації: творення, зображення чи народження об'єкта з певними властивостями або надання об'єкту певних властивостей чи форм.

Суб'єкт – істота або іменник пропозитивного значення, об'єктом є субстантиви, що вказують на особу або на неживий предмет. Установлене значення репрезентують дієслова *народити, створити, виростити, виховати, зобразити, малювати, ліпити, будувати* тощо. Напр.: *Мати народила Лайоша семимісячним* (П. Загребельний); *Школа повинна виховати людину допитливою, творчою, думаючою* (В. Сухомлинський); *Чортів зображують дуже страшними* (Розм.); *Малювали козака-воїна не в запеклій сутичці, з ворогом, а під час перепочинку, спокійним і замріяним* (З журн.); *Слонів ліпили різними* (З журн.); *Бог створив людину доброю* (Р. Іваничук).

В українській мові спостережено регулярну семантичну опозицію «активність / пасивність дії». Пасивний зміст передають форми пасивних дієприкметників минулого часу. У таких дієприкметниках зафіксовано суміщення значення пасивного стану з видовою семою результативності, тому такі дієприкметникові форми мають пасивно-результативне значення. У пропозиціях із загальним значенням «створення» паралельно з активними формами функціонують пасивні деривати на зразок *Людина створена богом доброю*.

У формах дієприкметників наявна якісно нова фаза дії – результативний стан, каузований активною дією на об'єкт. Регулярність семантичного перетворення, що відбувається в опозиції активне дієслово / пасивний дієприкметник минулого часу, дає підстави інтерпретувати результатив як особливу змістову категорію дієслова.

Трьохчленні пасивні конструкції, які співвідносяться з активними структурами, різняться від активних тим, що агентивний суб'єкт утрачає свою центральну, незалежну позицію. Унаслідок цього відношення між компонентами речення видозмінюються, модифікуються. Однак такі пасивні форми за семантикою близькі до активних дієслів, оскільки в них не відбувається повної пасивізації дії.

Між активними й пасивними трьохчленими конструкціями виформовуються зворотні відношення, унаслідок чого їх можна кваліфікувати як **синтаксичні синоніми**. Функційна близькість активних і пасивних структур пояснюємо тим, що вони передають ідентичну інформацію.

4. Пропозиції з предикатами зі значенням «знищення»

Семантика ситуації: об'єкт перестає існувати внаслідок дії суб'єкта.

Суб'єктом і об'єктом є іменники, що називають істот. Предикати, які виражають таке значення, – це дієслова *вбити, повісити, втопити, спалити* тощо. Напр.: *Уночі, після страти, скендер-челябія приснився сулейманові, ніби душив його хусткою, допитувався: «За віщо мене повісив невинного?»* (П. Загребельний); *Кошенят топлять сліпими* (Розм.); *Іспанців палили живими* (З журн.); *Івана, мабуть, вбили сонного* (М. Стельмах).

У семантичній структурі зазначеної вище групи дієслів міститься вказівка на спосіб знищення (вогнем, ножем, кулями тощо).

5. Пропозиції з предикатами зі значенням «захоронення»

Семантика ситуації: захоронення активним суб'єктом об'єкта.

Суб'єкт і об'єкт – істоти, предикати – дієслова *поховати, закопати, зарити*. Напр.: *І з султаном мене, молодю, поховали живою* (П. Загребельний); *І зариють її живою, і спитають, за який гріх вона була вбита* (П. Загребельний); *Вас буде закопано в цю землю живими* (П. Загребельний).

6. Пропозиції з предикатами зі значенням «розлуки»

Семантика ситуації: у результаті дії суб'єкта об'єкт набуває певних характеристик.

Компоненти ситуації: S (істота), P (дія), O (особа чи неживий предмет).

Предикати цього типу представлені дієсловами *залишити, лишати, кидати, покидати*. Напр.: *...Пробач мені, що тяжко завинив, – лишив тебе на старість одинокю* (М. Луків); *– Не кидай*

нас, таточку, не кидай самими на світи (Г. Тютюнник); *Моя мати вмерла і покинула мене маленькою* (І. Нечуй-Левицький).

7. Пропозиції з предикатами зі значенням «перетворення»

Семантика ситуації: суб'єкт-каузатор перетворює кого, -що-небудь у когось, щось або надає кому-, чому-небудь певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду.

У ролі суб'єкта-каузатора можуть функціювати як назви осіб, так і назви абстрактних понять – явищ, дій, якостей тощо. Абстрактні іменники, що є часто вживаними в пропозиціях зазначеного типу, репрезентують ще одну згорнуту предикацію, оскільки вони мають пропозитивну семантику і виражають додаткову «номіналізовану» пропозицію.

Значення «перетворення» маркують дієслова *робити, зробити*: *Народилася Роксолана доброю, тепер її хотіли зробити злою* (П. Загребельний); *Сусід зробив хлопчика калікою* (Розм.); *Мова робить людину нездоланною в пошуках істини* (І. Вихованець).

Такі дуплексиви пов'язані зв'язком сильного тяжіння: окремо взята перша пропозиція не може вживатися без дуплексива, оскільки його відсутність впливає як на структуру, так і на семантичну організацію речення. Перша пропозиція називає або передбачає подію, що спричиняє появу в об'єкта певних властивостей, на які вказує дуплексив. Напр.: *Війна зробила дівчину зосередженою і децю дорослішою* (Л. Дмитренко) // *Була війна, яка зробила дівчину зосередженою і децю дорослішою*. Якщо у ролі суб'єкта вжито іменник із пропозитивним значенням (на зразок *війна*), то семантика такого речення різниться від змісту речення з конкретним іменником у ролі підмета-суб'єкта, оскільки пропозитивний іменник представляє окрему додаткову предикацію (порівняймо: *Марічка не хотіла нікого робити калікою...* (І. Вільде) і *Невпізнанною зробили тебе роки...* (Ю. Збанацький) // *Прошли роки + Ти стала невпізнанною*). У реченнях із пропозитивним суб'єктом дієслово делексикалізується, його значення набуває абстрактного характеру. Згорнута номіналізована пропозиція має значення буття. Зв'язок дієслова з дуплексивом – облігаторний: без дуплексива речення стає беззмістовним чи зовсім іншим за змістом.

8. Пропозиції з предикатами «призначення на посаду, працевлаштування» чи «соціального статусу»

Семантика ситуації: призначення суб'єктом на якусь посаду того чи того об'єкта.

Це значення репрезентують дієслова *призначити, найняти, взяти за, поставити, обрати, настановити, перевести, прийняти, взяти, розжалувати* тощо. Суб'єктом і об'єктом є тільки іменники на означення істот. Напр.: *Хто поставив мене сторожею серед руїн і смутку?* (Леся Українка); *От і найняли Данила в сторожі* (Г. Тютюнник); *Отаман любив Миколу й настановив його крилашем, тобто своїм помічником; Пристав записав Миколу батьком* (Із тв. І. Нечуя-Левицького); *Курочка погодився взяти Дмитра за учня* (І. Вільде); *Шпачиху навіть висунули кварталною* (О. Гончар).

У таких конструкціях пропозиції є несамостійними та характеризуються найвищим ступенем спаяності. Пропозитивні утворення не мають паралельних синонімічних аналогів серед складних речень, однак містять повідомлення про дві ситуації та відношення каузації між ними: *Уряд настановив його [Іванця] хорунжим* (П. Куліш) // *Він – хорунжий внаслідок того, що уряд настановив його*.

На нашу думку, такі речення, як і речення з предикатами авторизованої оцінки і називання (див. далі), необхідно розглядати в одному ряду з іншими реченнями, до складу яких входять дуплекси, оскільки вони різняться від інших тільки найвищим ступенем злиття пропозицій, їх несамостійним характером.

9. Пропозиції з предикатами зі значенням «зберігання»

Семантика ситуації: збереження об'єкта у певному стані.

Суб'єкт – особа, об'єкт – неживий предмет, предикатами є дієслова *зберігати, тримати, держати, підтримувати*. Наприклад:

Я збережу це плаття таким новим і святковим і надіну його при нашій зустрічі... (І. Вільде); *Яблука зберігають свіжими до весни* (Із журн.); *Яйця треба зберігати чистими і сухими* (Розм.); *Пиво тримали свіжим* (Розм.); *Температуру підтримували високою* (Розм.).

10. Пропозиції зі значенням «споживання»

Семантика ситуації: споживання їжі та кваліфікація об'єкта споживання.

Суб'єкт – завжди істота (номінації осіб і тварин), об'єкт називає їжу чи питво; засіб вираження – конкретний іменник (із вказівкою на те, що можна випити чи з'їсти). Предикати таких пропозицій – дієслова *їсти, з'їсти, пити, клювати* тощо. Напр.: *Дитина*

повинна пити цей відвар теплим (Із журн.); *Паску доводилось їсти несвячену* (О. Довженко). Отже, каузативні предикати вміщують у своєму лексичному значенні ніби згорнуту складну пропозицію з відношеннями «спричинення» (Схема 1). Напр.: *Василя вбили сонного* (Г. Тютюнник).

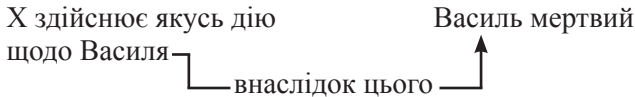

Схема 1. *Пропозитивна структура речень із каузативними предикатами*

Як зазначає Ю. Апресян, каузативні дієслова здебільшого транзитивні, однак різняться від некаузативних транзитивних дієслів тим, що на глибшому рівні семантики їх актантами є не суб'єкт і об'єкт, а суб'єкт каузації та суб'єкт каузованого стану чи дії [Апресян 1972: 47].

У конструкціях із дуплексивами можливе тільки поєднання двох станів, якщо один належить психічній, а інший – фізичній сфері (Схема 2). Пор.: *Винесли мене з поля і поклали майже неживого* (О. Гончар).

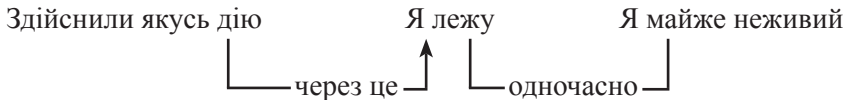

Схема 2. *Пропозитивна структура речень із предикатами стану*

Отже, елемент каузації додатково ускладнює семантику речень із дуплексивами.

2.4.2. Дуплексивні структури, ускладнені авторизацією

Типи I пропозиції (вторинної) у дуплексивних конструкціях. Усі типи пропозиції першого типу відображають об'єктивну інформацію (**диктум**). Утім, ту чи ту позамовну ситуацію можна описати і з погляду суб'єкта. Серед конструкцій із дуплексивами також викремлюємо пропозиції, що відбивають суб'єктивний компонент семантики речення (**модус**). Однією з модусних категорій є *авторизація* (цей термін до наукового обігу ввела Г. Золотова

[Золотова 1973]), тому ці пропозиції можна назвати авторизованими. За допомогою авторизації повідомлювану в реченні інформацію варто кваліфікувати з опертям на джерела чи способи її отримання. Саме більшість модальних дієслів, тобто дієслів мислення чи сприймання, є репрезентантами авторизації. З-поміж авторизованих (модальних) конструкцій із дуплексивами можна виділити дев'ять типів пропозицій:

1. Пропозиції з предикатами «сприймання»

Семантика ситуації: авторизоване сприймання і буття авторизованого об'єкта.

Компоненти ситуації: S (суб'єкт), P (дія), O (об'єкт).

Перцептивний суб'єкт пропозиції цього типу – завжди істота (здебільшого особа), що може сприймати реальність за допомогою органів чуття. Об'єкт називає істоту або неживий предмет, на які спрямована дія. Предикат репрезентують дієслова *бачити*, *чути*, *відчувати* і под.: *І роззубленість, радість і плач, коли побачить його живісінького і неушкодженого* (Г. Тарасюк); *Сміялися з Василя хлопці, коли побачили у рваній козацькій одежі* (Панас Мирний); *Султан не міг дозволити, щоб жінка бачила його сплячим* (П. Загребельний); *Роксолана відчувала себе тепер дорослою* (П. Загребельний).

Сприйняття є однією із форм пізнання навколишнього світу, процесом відображення дійсності.

Чуттєве сприйняття тісно пов'язане з розумовою діяльністю людини в екстралінгвістичній дійсності, що переконливо засвідчують дані сучасної психології. Сприймання невіддільне від ментальних операцій, таких, як ідентифікація, класифікація, інтерпретація тощо. У результаті цього дієслова чуттєвого сприймання, орієнтовані у своєму основному значенні на актуальний стан світу в його предметному і процесуальному аспектах, набувають властивості поєднуватись з іншою пропозицією та розвивати при цьому різні епістемічні смисли.

2. Пропозиції з предикатами зі значенням «виявлення»

Семантика ситуації складна й об'єднує два компоненти: наближення до об'єкта і зорове його сприймання.

У ролі предиката зазначених вище пропозицій функціонують дієслова *знайти*, *застати*, *підібрати* тощо. Напр.: *Маму застав [Бронко] зігнути над столом при вікні* (І. Вільде); *Мусила бідняга*

пережити пекельні болі, бо знайшли її скоцюрбленою, з покусаними пальцями, посинілу, з вибалушеними очима (І. Вільде); *Під берегом знайшли його пробитого наскрізь* (Г. Тютюнник); *Надійшла Горпина і застала Мотрю в сльозах* (Панас Мирний); *Напівпритомну підібрали її нашієвські люди і завезли додому* (І. Вільде).

Якщо ж у ролі суб'єкта вживають абстрактний (пропозитивний) іменник, семантика ситуації змінюється: **Війна застала Пушкіна в лиці тринадцятирічним хлопчиком** (З журн.) У цьому разі предикат утрачає сему «переміщення в просторі» і пропозиція виражає загальне значення буття: *Коли була війна, Пушкіну було тринадцять років.*

3. Пропозиції з предикатами «мислення, уявлення, пам'яті, знання»

Семантика ситуації: процеси мислення та авторизоване буття об'єкта.

Суб'єктом завжди є іменники, що називають істот. Об'єкт також здебільшого істота, однак зрідка вживають іменники-неістоти з абстрактним або конкретним значенням. Предикат репрезентують дієслова *уявляти, бачити* (у значенні «уявляти»), *пам'ятати, згадувати, знати*. Напр.: *Бодай тобі повилазило, як бачиш мене повішеним, – спокійно відмовляє Омелько* (В. Підмогильний); *Дивлячись на зношене тіло старече, важко Єльці навіть уявити його молодим* (О. Гончар); *Іван добре пам'ятав свою маму ще молодю* (Г. Тютюнник); *І пригадуєш собі мене ще маленькою панночкою* (І. Франко); *Мова моя українська – Батьківська, материнська, Я тебе знаю не вивчену – Просту, домашню, звичну, Не з-за морів прикликану, не з словників насмикану* (В. Бичко).

Об'єкт цих пропозицій позбавлений референції до предмета чи події дійсності, тобто має інтенціональний характер. Перша пропозиція може бути відокремлена від дуплексива. Лексичне значення дієслів уможливує їм уживатися самотійно, без орудного відмінка чи його еквівалентів, тому пропозиції носять самотійний характер.

4. Пропозиції з предикатами «ставлення суб'єкта до об'єкта»

Семантика ситуації: позитивне чи негативне ставлення суб'єкта до об'єкта.

Предикатами зазначеної ситуації є дієслова *любити, кохати, ненавидіти* і под. Суб'єкт виражено загальними або власними іме-

нами осіб, об'єкт – іменниками, що називають осіб або тварин, чи іменниками – назвами неживих предметів. Напр. *Мати ненавиділа діда таким* (О. Довженко); *Султан полюбив її таку – уярмлену, понижену, пригнічену* (П. Загребельний); *Тарас насамперед побачив Нелю у сні, а потім закохався в неї живу; Неможливо, щоб Маркіян міг любити Орисю такою, якою вона є тепер* (З тв. І. Вільде).

Пропозиції мають низький ступінь спаяності, оскільки можуть існувати самостійно.

5. Пропозиції з предикатами зі значенням «володіння»

Семантика ситуації: володіння та авторизоване сприймання.

Виявлене значення виражають дієслова *мати, тримати* тощо, суб'єкт – завжди істота, об'єкт – неживий предмет або теж істота. Напр.: *Люди хочуть кожен день мати на столі хліб свіжим* (Із газ.); *Кожна наречена була щасливою мати її* [Соломію] *за го-стю*; *Його батьки не хочуть мати мене невісткою* (З тв. Марко Вовчок).

6. Пропозиції з предикатами зі значенням «авторизованої оцінки»

Семантика ситуації: ставлення суб'єкта до об'єкта, його оцінка з боку суб'єкта. Суб'єкт – завжди істота, об'єкт – як істота, так і неживий предмет. Предикатами таких пропозицій є дієслова *вважати, мати за.., прийняти за..* і под. Напр.: *Я вважав тебе за свого найбільшого ворога* (І. Франко); *Вони мислять себе вищими за Бога й, засліплені, споруджують нову багату вавілонську* (В. Підмогильний); *Майже всі вважали своє становище занадто низьким для себе* (П. Загребельний); *Чи мала Зоня вважати візит за закінчений? Я не люблю, як ви маєте мене за хлопчика; Меланія вважала доктора Гука нудним старим диваком; – А чого то мав би я розумних людей за дурнів мати* (З тв. І. Вільде).

Перша пропозиція в таких конструкціях несамостійна, оскільки речення «Я вважаю», «Я маю її за» не є автосемантичними. Вони неінформативні, а тільки вказують на суб'єктивність інформації, вираженої другою пропозицією. Тому перша пропозиція, що має модусне значення, функціює лише в реченнях із дуплексивами або у складі синонімічних складнопідрядних речень («*Всі вважали, що дівчина талановита*» і под.). Несамостійність першої пропозиції забезпечує також найвищий ступінь спаяності обох пропозицій.

7. Пропозиції з предикатами «називання»

Семантика ситуації: власне номінація та авторизація.

Мовець, передаючи певну інформацію (номінацію), уважає за необхідне назвати автора чи джерело інформації і подекуди висловити своє ставлення до повідомлюваного, оцінити його.

Суб'єкт – автор інформації – завжди істота, об'єктне значення може бути виражене будь-яким іменником. У ролі предикатів уживають дієслова семантичної групи «називання»: *називати, звати, іменувати, обзивати, обізвати, наректи, величати, об'явити, прозивати, дражити, наляяти* тощо. Напр.: *За що, не знаю, **називають хатину** в гаї тихим **раєм*** (Т. Шевченко); *Благословенна та година, як **мати** народила сина і **нарекла його Тарасом...*** (М. Рильський); *З того часу **мати об'явила себе ворожкою*** (О. Довженко); *Змалку **хіба що дражили Тимка байстрюком*** (Г. Тютюнник); *У п'яних хвастоцях **батько величав доньку королівною; Хазяїн обізвав його бидлом; Люд прокричав її [Роксолану] султанишею*** (Із тв. П. Загребельного); *-Здається, **Сомко наляв Іванця свинею, чи що?*** (П. Куліш).

Роль суб'єкта, автора номінації, можуть виконувати й локативні синтаксеми: *Кучера **жінку – і ту в селі панею величають*** (І. Вільде); *Вчителя Богдана **Зарицького в гімназії за високий зріст і причетність до германістики прозвали Страусом*** (Р. Іваничук); *– Ви знаєте, що її вже «**богородицею**» **на пралі називають*** (І. Вільде).

Обидві пропозиції у виокремлених вище конструкціях так тісно злиті, що існувати окремо як самостійні висловлення не можуть, навіть у структурі складного речення. Найвищий ступінь спаяності пропозицій зумовлений тим, що вже лексичним значенням дієслова передано вказівку на предикативну ознаку об'єкта, а дуплексив цю ознаку тільки конкретизує.

На нашу думку, речення з дієсловами «називання» варто вважати поліпропозитивними, оскільки вони є також двосуб'єктними й повідомляють про дві ситуації. У цих реченнях відображено ситуацію власне-називання через звичайні та оцінні найменування, прізвиська чи через авторизовану номінацію якогось об'єкта. У ролі об'єкта, що отримує ім'я, можуть функціонувати іменники на позначення істот та неістот, конкретні або абстрактні іменники. Ім'я, яким наділяють об'єкт, може бути іменем власним, назвою особи за професією чи родинними зв'язками або ж будь-яким іменем оцінної семантики.

Отже, двосуб'єктні конструкції з дієсловами «називання» можуть структурувати повідомлення про:

- 1) надання імені: *назвати сина Павлом*;
- 2) акт присвоєння об'єкту нового статусу: *назвати своєю дружиною*;
- 3) характеристику, яку надали об'єкту: *назвав фельдшера свинєю*.

У подібних уживаннях дієслово «називання» безпосередньо набуває функції пропозиційної настанови: *назвати Петра негідником* (сказати, що Петро – негідник). Використовуючи таку конструкцію, мовець указує на те, що предикація належить не йому, а суб'єкту настанови.

8. Пропозиції з предикатами «чекання»

Семантика ситуації: очікування і сприймання суб'єктом об'єкта. Суб'єкт – завжди особа, об'єкт – особа або неживий предмет. Це значення репрезентують дієслова *чекати, ждати*. Напр.: *Мати [Роксолана] жде всіх синів живими* (П. Загребельний); *Темнооким чудесним гостем я чекала тебе з доріг* (Л. Костенко); *Ми будемо чекати тебе здоровою і веселою* (Розм.).

Ступінь спаяності пропозицій невисокий, і вони можуть функціювати самостійно.

9. Пропозиції з предикатами зі значенням «зустрічі»

Семантика ситуації: рух суб'єкта й авторизоване сприймання ним об'єкта.

Суб'єкт і об'єкт – істоти; позицію предикатів посідають дієслова *зустрічати, стрічати, здибати* тощо. Напр.: *Василь стрів коло двору на невеличкому возку дівчину з закутаною головою* (Марко Вовчок); *Він [доктор] раз, ідучи лісом, здибав діда зовсім голого, оброслого волоссям від ніг до голови* (І. Франко); *Я не думаю зустріти тебе в такій ролі* (Ю. Збанацький).

У таких реченнях реалізується сема руху – наближення суб'єкта до об'єкта. Сема руху можлива тільки у тому разі, коли місце суб'єкта посідає іменник, що називає особу.

Отже, зазначені вище типи першої пропозиції двосуб'єктних дуплексивних конструкцій можуть передавати об'єктивну інформацію (диктум) або містити вказівку на суб'єктивний компонент семантики речення (модус).

Типи II пропозиції (вторинної) у дуплексивних конструкціях

Друга пропозиція у конструкціях з дуплексивами має непередикативне оформлення, є додатковою, «згорнутою». Вона пов'язана з першою (головною) пропозицією різноманітними логіко-семантичними відношеннями. Предикатом другої пропозиції є дуплексивний компонент. Суб'єкт в односуб'єктних моделях є спільним для обох пропозицій (напр.: *Молодиця сиділа задумана, [тримаючи дитинча]* (І. Багрянний) // *Молодиця сиділа* + *Молодиця була задумана...*).

У двосуб'єктних конструкціях другим суб'єктом (тобто суб'єктом другої пропозиції) є компонент, що в першій пропозиції є об'єктом (*Ми знайшли 55-річного чоловіка мертвим* (Із газ.) // *Ми знайшли 55-річного чоловіка* + *Чоловік був мертвим*). Об'єкт є спільним компонентом двох пропозицій на денотативному рівні (пропозиція в її основному вияві). Однак ситуація, що має декількох учасників, може відображатися різними способами, залежно від того, що в ній прийняти за точку відліку. На сигніфікативному рівні денотативний суб'єкт (у нашому прикладі – «ми») і об'єкт («чоловіка») мовцем може представити по-іншому. Денотативний суб'єкт у другій пропозиції не названий, а об'єкт представлений як головний учасник події, її герой, не обов'язково активний. Прямий об'єктний поширювач на сигніфікативному рівні в межах другої пропозиції, отже, представлено як «ієрархічний» суб'єкт. Друга пропозиція за змістом відповідає реченню «*Чоловік мертвий*».

Друга пропозиція посідає в реченні залежну позицію, підпорядковуючись першій пропозиції. Дуплексив належить до предикатів, що мають пасивну реалізацію, морфологічно виражаючись субстантивними чи ад'єктивними формами, тому його можна зарахувати до предикатів «стану» чи «якості». Хоча суттєвою характеристикою ад'єктивних і субстантивних предикатів вважають відносну незалежність від часу, відсутність чітких часових меж існування зв'язку між суб'єктом і приписуваною йому ознакою, обмежену можливість «актуалізації» ознаки, конструкції з дуплексивами становлять окрему семантичну типологію речень, де ад'єктивні або субстантивні предикати, навпаки, завжди актуалізовані й мають конкретне часове вираження, оскільки перебувають на одній модально-часовій осі з дієслівним предикатом першої пропозиції.

На відміну від «характеризувальних» предикатів, які приписують предмету ознаки, якості чи властивості, що вирізняють його

в ряду однорідних предметів, дуплексиви як предикати стану вказують на ознаку предмета, актуальну для того часового відрізка, на який вказує предикат першої пропозиції, тому ця ознака завжди тимчасова, змінна. Отже, дуплексив називає ознаку суб'єкта, співвіднесена в часі з дієсловом-присудком. Ця співвіднесеність пов'язана із семантичними сполучувальними можливостями дуплексива. Здатність називати обмежену в часі ознаку властива більше якісним прикметникам. Вище ми зазначали, що саме якісні прикметники найчастіше функціують у ролі дуплексива, точніше, ті з них, які можуть називати «рухому» ознаку, здатну відокремитися від свого носія, протиставитися йому, виявлятися з різним ступенем інтенсивності, здатну характеризувати стан предмета.

За семантикою «вторинного предиката» (дуплексива) можна виділити шість типів другої пропозиції, що поєднуються з дієслівними предикатами як односуб'єктних, так і двосуб'єктних конструкцій.

1. Пропозиції з предикатами зі значенням зовнішньої характеристики суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за формою, структурою, кольором, зовнішнім виглядом тощо.

Дуплексивний предикат репрезентовано здебільшого якісними прикметниками або субстантивними прикметниково-відмінковими формами. Суб'єкт – носій ознаки, виражений іменниками – назвами істот (для односуб'єктних моделей) і різними субстантивними компонентами у двосуб'єктних конструкціях. Напр.: *Тільки чоловік мій куди далі, то все жмурніший ходить*; *Андрійко село оббіжить – вернеться червоний, сміючися, пустуючи...* (З тв. Марко Вовчок); *Я лежу з заплющеними очима...* (Г. Тютюнник); *Серед двору проти вікон бариної спальні вивели Марину в драній рядняній сорочці з зав'язаними на спині руками* (Панас Мирний).

2. Пропозиції з предикатами внутрішньої характеристики суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за внутрішніми властивостями, рисами характеру, його звичками тощо.

Суб'єкт – завжди істота. Предикат репрезентовано ад'єктивними формами на зразок *скромний, спокійний, добрий, розумний* і под., а також субстантивами з виразною оцінною семантикою – *боягуз, ідеаліст, скептик, невдаха* тощо. Напр.: *Живе вона в мене веселенька*

собі (Марко Вовчок); *Я щасливий, що ти навіть без батькового піклування зроста **розумницею*** (Ю. Збанацький); *Виріс [Рустем-паша] такий **лютий**, що коли його вкусив султанський кінь, він укусив коня!* (П. Загребельний); *Гамлета всі грають по-різному – молодим, і не зовсім, **скептиком і романтиком, ідеалістом і циніком...*** (З журн.).

3. Пропозиції з предикатами кваліфікації

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за професією, родом занять, соціальним статусом, сімейним становищем.

Суб'єктом є іменник, що називає особу. Предикат репрезентують власні імена, а також такі іменники, як *господар, приятель, інженер, помічник, вдова, сирота, зять* і под. та прикметники на зразок *жонатий, незаміжня* тощо. Напр.: *Батька-матері не знаю: **сиротою** зроста я, при чужині, у людях* (Марко Вовчок); *Люд увесь в тім краю мусив узнавать його **за пана*** (Леся Українка); *А хто ж зробив вашого батька **радником і головою промислової спілки**, як не цей режим? Гадав, що переманить біду, коли зробить його **самостійним господарем на млині*** (З тв. І. Вільде); *Мабуть, через це Запорожця й призначили **помічником головного архітектора*** (Ф. Бурлака).

4. Пропозиції з предикатами, що вказують на віковий статус суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за віком.

Суб'єкт – завжди істота (людина або тварина). Предикат виражено прикметниками на зразок *маленький, молодий, старий, дорослий, чотирилітній* і под., іменниками *хлопчик, дівчинка, підліток, дід, бабуся, дитина* тощо. Напр.: *І померла в гризоті вона **молодою**, залишився назавжди без матері я* (Д. Павличко); *Моя мати вмерла і покинула мене **маленькою*** (І. Нечуй-Левицький); *Зате Бронко міг би без великої напруги фантазії уявити собі Юлька **чотирилітнім хлопчиком** з золотистою гривкою над небоподібними очима; – Що ж, Леоне, я тебе знаю ще **хлопчиськом*** (З тв. І. Вільде).

Якщо суб'єкт – назва тварини, то предикат може виражати вік лексично, за допомогою слів на зразок *кошеня, ведмежа, лоша* і под. Напр.: *Василько пригадав, як вперше знайшов Мурку **кошенятком** у густій траві* (Г. Тютюнник); *Буланого Іван пригадує ще **лошатком*** (Ф. Бурлака).

5. Пропозиції з предикатами з квантитативним значенням

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за кількісною ознакою (порядок при лічбі, місце в ряду тощо).

Суб'єкт пропозиції – як істота, так і неживий предмет. Предикат виражений прикметником із кількісним значенням (*перший, другий... останній*) або числівником *один*. Напр.: *Хочу лежати в стегу в теплу ніч одна ...* (О. Довженко); – *Чого ж ти сидиши тут одна, коли подруги твої он де гуляють* (Панас Мирний); *Степана покликали **першим*** (Г. Тютюнник); *Олеся понесли **останнім*** (В. Підмогильний).

За вживання компонента з кількісним значенням у ролі дуплексива він зберігає значення числової характеристики, указуючи на порядок при лічбі. Однак належить ця кількісна характеристика не тільки предмету, але й дії, тобто в цих компонентах відбувається суттєве функційне зрушення, що спричинює певні зміни в значенні слів. Характеризуючи суб'єкт, компонент із кількісним значенням указує на місце предмета в ряду інших, однак уже неоднорідних із ним предметів. Одночасно пояснюючи дієслово, дуплексив із кількісним значенням означає порядкове місце однієї дії щодо іншої дії, тобто вказує на черговість дій.

6. Пропозиції з предикатами зі значенням власне-стану суб'єкта

Семантика ситуації: характеристика суб'єкта за його настроєм, самопочуттям тощо.

Суб'єкт – істота, предикати репрезентовано атрибутивними формами, які виражають психічний чи фізичний стан людини (*сумний, веселий, здоровий, голодний, п'яний, живий, мертвий, поранений* та ін.), або ж прийменниково-відмінковими формами, що здебільшого легко трансформуються в прикметники чи дієприкметники (*в гніві = розгніваний, в смутку = засмучений, в радості = радісний*).

Предикати стану можна розділити на такі дві групи:

а) зі значенням фізичного стану суб'єкта, як-от: *Чотири квадриги коней вже лежать **убиті***; *Ми часто бачили батька **п'яним***; *Царя везуть на колісниці **мертвим*** (З тв. О.Довженка); *Лягала молодь у труну **жива**...* (Леся Українка); *Родина хотіла наймати адвоката, аби з неї **хвору** зробили* (І. Вільде).

У ролі суб'єкта в двосуб'єктних конструкціях можуть уживатися й іменники, що означають неживі предмети, тоді предикат виражає:

а) фізичний стан предмета: *Значить, Марина верталась, коли збіжжя немає й хату кинула розчинену* (Панас Мирний); – *Не залишай ніколи на ніч посуд немитим* (І. Вільде); *Пшеницю скосили зеленою* (Розм.); *І ніхто вже не пам'ятає той курінь молодим* (З тв. Г. Тютюнника).

б) психічний стан суб'єкта. Напр.: *Зневажений, покривджений лежав я...* (А. Кримський); *Одрядяні сумні повернули село* (Панас Мирний); *Ібрагім почував себе так само зганьбленим, як тоді...* (П. Загребельний); *Інеса враз відчула себе дуже і дуже стомленою* (Ю. Збанацький); *Хлопці очевидно почували себе винними* (І. Вільде); *Він стояв замислений і ніколи не почував себе таким безсилим, нікчемним і нещасним* (В. Підмогильний).

Значення стану – це предикативна ознака, що її фіксуємо в певний проміжок часу (у цьому разі – одночасно з дією першої пропозиції). Значення стану дуже близьке до значення внутрішньої характеристики суб'єкта. Загальною особливістю предикатів, які ми зараховуємо до «предикатів стану», є те, що вони описують не властивості, а явища. Інтуїтивно стан сприймаємо як щось більш зовнішнє щодо суб'єкта порівняно з його властивостями.

Різноманітні обставинні та інші відтінки значень, які вбачають у дуплексиві, не є компонентом семантичної структури самого дуплексива, а становлять відношення між пропозиціями. Напр.: *Свирид косив другим* (Г. Тютюнник).

Свирид косив

Свирид був другим

// *Коли Свирид косив, то був другим.*

Схема №. 3. *Обставинні семантико-синтаксичні відношення між основною та дуплексивною пропозиціями*

Отже, у дуплексивних моделях спостерігаємо двоступеневе ускладнення: другою (вторинною) пропозицією та логіко-семантичними відношеннями між пропозиціями. Такі структури значно ближчі до складних речень, ніж до простих.

2.5. Семантико-синтаксична організація іронічних висловлень

Явище іронії надзвичайно багатопланове, тому розглядають його в різноманітних аспектах: філософсько-естетичному, етнологічному, літературознавчому, психолінгвістичному, прагматичному. Однак у кожному з напрямів іронія виявляє ознаки критичної форми відображення дійсності на рівні мислення та розумової творчості, інтелектуального розвитку окремої людини і суспільства загалом.

У лінгвістиці іронія постає як універсальна субкатегорія вираження авторської позиції через найрізноманітніші мовні одиниці від слова до тексту. Найчастіше її розглядають як стилістичний прийом [Болдырева 1979: 48–52; Казанская 1980: 22–28; Яновська 2005 та ін.] – на матеріалі англійської прози й преси; [Лаптева 1996] – на матеріалі російських газетних текстів; [Ланчуковська 2002; Шонь 2003] – на матеріалі американських оповідань; [Циркунова] – в іспанській мові.

Прагматичний аспект дослідження іронії став визначальним у працях Т. Андрієнко [Андрієнко 2002], В. Жарова [Жаров 1997], Н. Ланчуковської [Ланчуковська 2002] та ін.

Комунікативно-прагматичні вияви іронії розглянуто у працях Ф. Бацевича [Бацевич 2004; Бацевич 2010]. Іронію як носія імпліцитної інформації в текстах проаналізовано у працях [Білодід 1981: 71–73; Олефіренко; Сильман 1969 та ін.], як форму вираження авторської оцінки – у працях Н. Ніколіної [Николина 1979; Д. Шмелова [Шмелев 1958 та ін.].

Окремі наукові розвідки присвячено розгляду мовних засобів вираження іронії на словотвірному, лексичному, фразеологічному рівнях: М. Багдасарян (на матеріалі французької мови), В. Виноградова (на матеріалі російської мови), С. Походня, О. Шонь (на матеріалі англійської мови). Окремі спроби схарактеризувати синтаксичні способи реалізації іронії (на матеріалі англійської мови) зробили дослідники Ю. Лотман, С. Походня.

Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю аналізу синтаксичних способів реалізації іронії в сучасній українській мові. Необхідність поглибленого розгляду функціонування категорії іронії на рівні синтаксису тісно пов'язана з природою створення іронії у структурі висловлення, адже іронічність досягається не тільки через використання лексеми у протилежному до буквального зна-

ченні, але й у граматичних зв'язках компонентів, в інтонаційному оформленні, непередбачуваності семантико-синтаксичних зв'язків.

Узагальнюючи погляди на іронію, висловлені українськими й зарубіжними дослідниками, можна виділити такі **диференційні ознаки** цієї лінгвістичної категорії: 1) основним виявом реалізації іронії є оцінний смисл, який залежить від авторського сприйняття і визначає мету та завдання у створенні іронічного контексту; 2) слово, словосполучення або речення, які мають позитивну конотацію, автор висловлення вживає з протилежним значенням, тобто з негативною характеристикою; 3) на рівні вербальної семантики енантіосемічне переосмислення відображається як у денотативно-му, так і в конотативному значеннях мовної одиниці; 4) в іронічному висловленні наявний емоційно-оцінний компонент, наділений суб'єктивною модальністю: виражає особистий погляд мовця, не залежний від об'єктивного змісту мовлення, причому суб'єктивна оцінка іронізатора є імпліцитною [Калита 2006: 104–107].

Іронія має відповідні способи вираження на різних мовних рівнях. *На лексичному рівні* вона досягається через енантіосемічні перетворення (розвитку в слові значення, протилежного до узуального). *На словотвірному рівні* іронія створюється афіксами з суб'єктивно-модальним значенням. *На граматичному рівні* іронічний ефект забезпечують антифразисні висловлення – різні за будовою реченнєві структури.

Антифразисне висловлення – це наділена іронічною модальністю мовна одиниця, яка на рівні простого чи складного речення побудована на антифразисних відношеннях і передає імпліцитно виражену авторську (переважно негативну) оцінку предмета мовлення [Пацаранюк 2006: 6].

Іронічна модальність – це вияв імпліцитної суб'єктивної модальності, яка виражає авторську аксіологічну позицію, протилежну до узуального значення речення-висловлення.

Основним принципом створення авторської іронічної модальності є значеннєва невідповідність, що є наслідком асиметричного використання мовної одиниці. Носієм іронічної модальності в мовленні є висловлення, за допомогою якого реалізується задум мовця досягнути іронічного ефекту, результативно вплинувши при цьому на співрозмовника.

Семантичні перетворення, що зумовлюють появу іронії, виявляють на різних мовних рівнях, як у разі власне-семантичних змін,

так і в результаті змін емоційно-оцінної конотації. Їх можна простежити в простих оцінних двоскладних і односкладних реченнях, у яких внаслідок антифразисного слововживання відбулася зміна емоційно-оцінної конотації. Напр.: – *Ну, та й геніально ж він про мене ... бреше! Хай йому кат!* (С. Яричевський). Поза контекстом лексема *геніально* виражає позитивну оцінку, однак у наведеному висловленні вона поєднується з предикатом *бреше*, що виражає негативне явище. Через таке поєднання мовець досягає очікуваного іронічного ефекту.

Яскраво виражає іронію у структурі речення **явище лексико-синтаксичного алогізму**. Підсумовуючи спостереження за умовами його появи, варто зауважити, що лексико-синтаксичний алогізм утворюється на основі логічної несполучуваності різноманітних членів речення (як предикативного центру, так і поширювачів). Саме така несполучуваність створює іронічний контекст. Порівняймо: *Зловили куцою за хвіст* (Нар. тв.); *Горобець – велика птиця!* (Нар. тв.); *Йому в роботі руки заважають* (Нар. тв.); *Аж скриня тріщить з наготи* (Нар. тв.).

Антифразисні відношення в іронічних висловленнях – простих реченнях можуть виформовуватися: 1) між підметом і присудком: *«Манія справедливості», – звісно, гандж неабиякий, та все ж, коли довелось вибрати оператора для роботи найскладнішої, вибір знову припав на Сергія* (О. Гончар); 2) між підметом і присудком та означальним поширювачем: *А в нашій модерній суспільстві злочинство – це невід’ємна частина життя* (Г. Черінь); 3) між підметом та присудком, об’єктивним та означальним поширювачами: *Із усіх носіїв докторських звань найбільше виросла в ціні ковбаса* («Перець»); 4) між підметом та означальним поширювачем: *Циганський піт напав* (Нар. тв.); 5) між присудком та обставинним поширювачем мети: *Пішов собакам сіно косить* (Нар. тв.); 6) між присудком та об’єктивними поширювачами: *Ганяється за комаром з сокирою* (Нар. тв.); *Вхопив шилом патоки* (Нар. тв.); 7) між двома об’єктивними поширювачами [Гострохвостий:] *Еге! Добре! За сваху! А я вам подам решетом води, як ви будете сидіти на посагу* (І. Нечуй-Левицький) та ін.

Аналіз реченневих структур, що виражають іронію, виявив їх тенденцію до двочленної побудови. Такі висловлення зазвичай охоплюють позитивну та негативну частину. У позитивній частині

міститься експліцитно виражений компонент антифразисного висловлення – **позитивема**. Частина антифразисного висловлення, побудована на синтаксичному алогізмі до позитивеми, визначається як **негативема** [Пацаранюк 2006: 6]. Особливість негативеми полягає в тому, що вона з'являється внаслідок енантіосемічного переосмислення. Пор.: *Вона [Мартоха] своєю ласкою хотіла проткнути Хому, наче вужа вилами* (Є. Гуцало); *Гарний, як пес барзаний* (Нар. тв.); *Розуміється, як баран на зіздах* (Нар. тв.).

Іронічна експресія (особливий спосіб вираження авторської оцінки) виявляється сильніше в такому тексті, де уяскравлено протиставлення емоційно-оцінних поглядів автора. Це засвідчують приклади риторичних конструкцій (питальних та окличних речень), ужитих для створення іронічного ефекту. Імпліцитно виражена іронічна оцінка, що їм притаманна, творить широкий діапазон прагматичних смислів у тексті. Напр.: *Скільки жебрацьких торб можна пошити з одного грошового мішка?!* («Перець»); *Чи вважається паркан засобом масової інформації?* («Перець»); *Яка чистота стосунків між шефом та «відданим» йому до останнього хабара підлеглим!* («Перець»).

У простому ускладненому реченні досягнути іронічного ефекту можна за допомогою компонента-ускладнювача, що нашаровує антифразисний характер на зміст основного повідомлення. До таких ускладнювачів належать сурядні ряди словоформ, напівпредикативні та пояснювально-уточнювальні конструкції, парентези.

Алогічні відношення, що виформовують основу для створення іронії у структурі сурядних рядів словоформ, реалізують іронічний контекст у всьому висловленні. Суть алогізму виявляємо в несумісності поєднаних понять, несподіваності використання їх в одному контексті. Напр.: *Вовки бувають сірі, білі і тіньові* («Перець»). Іронічного ефекту досягають зіставленням в одному контексті однорідних членів речення з узагальнювальним словом, яке логічно, за тим самим контекстом, не пов'язується з ними: *Головну роль у формації майбутнього письменника відіграє взагалі природа – картопля, коноплі, бур'яни...* (Остап Вишня).

Лексико-синтаксичний алогізм, який лежить в основі створення іронії в конструкціях, ускладнених сурядними рядами, подібно до алогізмів на інших рівнях реченневих структур має двочленну будову: один компонент, нейтрально забарвлений, може бути вира-

жений двома й більше словами, які входять до сурядного ряду. Інший іронічно забарвлений компонент виражено здебільшого одним словом чи нерозчленованим словосполученням.

Ускладнення речення напівпредикативними (дієприкметниковими, дієприслівниковими, ад'єктивними, субстантивними) зворотами є надзвичайно поширеним явищем в українській мові, що його використовують для вираження іронії. У таких конструкціях в емоційно-експресивній формі оприявлено оцінки мовця-автора, його погляди на різні явища, напр.: *Риболовля заспокоює нерви, розтьопані підвищенням цін в магазині «Океан» («Перець»)*. Іронія з'являється на основі алогічних відношень між пояснюваним та пояснювальним компонентами. Наприклад: *Такий, бачся, співолюбний удався нарід, що хлібом його не годуй, і взагалі нічим, крім байочок про бездефіцитний бюджет, не годуй – а дай тільки послухати що-небудь лірично-задушевне* (О. Забужко).

Особливо увиразнено антифразисність висловлень, ускладнених пояснювально-уточнювальними зворотами. Іронії в таких синтаксичних конструкціях досягнуто через створення протиріччя між компонентом базової частини та уточнювальним компонентом. В антифразисних висловленнях – простих ускладнених реченнях, побудованих на лексико-синтаксичному алогізмі, пояснювально-уточнювальний компонент, нейтралізує семантику того члена речення, який він уточнює, як-от: *Після цього матуся Карпат зробила коротенький екскурс, сторінок на десять машинопису через один інтервал, у свою молодість* (О. Чорногуз).

Внутрішня суперечливість, яка притаманна парентетичним конструкціям з іронічним значенням, виявляється, з одного боку, у структурній незалежності компонентів, послаблених чи формально не виражених синтаксичних зв'язках, а з іншого боку, – у семантичному, смисловому та логічному зв'язку з базовою частиною речення, що зумовлює їх ситуативну маркованість. Відсутність формально виражених синтаксичних зв'язків посилює увагу до змісту всього висловлення, до виявлення логічних і асоціативних зв'язків між частинами такої конструкції, що в разі іронії мовець використовує для експлікації самого процесу набуття формою змістової значущості, як-от: *А о першій годині мушу вже бути знов у компанії, у школі писарській, – там ти обучаю двадцяти чотирьох їх писати і читати по-німецьки (руснаків та волохів – по-німецьки!)*

(Ю. Федькович); *Вітаючи шанобливих гостей, хуторянка Варвара Вередлива од захоплення – губернаторські ж світила прителіналися – спочатку розгубилася* (О. Ковінька).

Важливою для створення іронії вставними конструкціями є втрата ними свого первинного призначення та розвиток енантіосемічних значень, протилежних до буквального. Наприклад, вставне слово, що в типовому контексті має значення звичайності, неминучості якогось явища, в іронічному висловленні означає однозначну неможливість для того, щоб це явище відбулося. Пор.: *Депутат бізнесом може й не займатися, звичайно, якщо зможе* («Перець»).

Однак варто зауважити, що найчастіше вставні конструкції виконують допоміжну роль у створенні іронії в структурі речення, адже цілком очевидно є їхня контекстна зумовленість. Фіксуємо лише поодинокі приклади, у яких іронію створено за допомогою вставного слова чи словосполучення, як-от: *Сидів-сидів у хуторів, двадцять літ не показував на світ нова, раз вирвався, та й то, дякувати землячкам, посадили-таки* [до в'язниці] (В. Винниченко).

Особливість уживання вставлених конструкцій для створення іронії полягає в тому, що в одному контексті (в одній синтаксичній одиниці) передано різні за змістом факти, виявляється основне (текстове) і підтекстне значення висловленого. Інколи вставлена конструкція увиразнює іронічний ефект, що його досягнуто за допомогою використання певних мовних засобів в основній частині речення. Вставлена одиниця при цьому може виконувати іронічну конкретизувальну або ж пояснювальну функції. Напр.: *А тракторів? Та ще й які! Навіть «Кіровець –703» є, і два «Т-150» (обидва поламані, щоправда, але завод обіцяє гарантійно полагодити), а дрібніших – без ліку* (П. Загребельний). Двоплановість зображення досягається тим, що формально незначна, вторинна в синтаксичному плані конструкція, яка містить таку саму вторинну інформацію, перетворюється на комунікативний, експресивно-модальний центр висловлення, створюючи невідповідність між традиційно й ситуативно значущим, притаманну механізму реалізації іронії.

Надзвичайно поширеним явищем є вживання суб'єктивно-модальних часток для реалізації іронії. Найчастіше для цього мовець використовує видільні частки. Особливістю ускладнення реченневої структури такими частками є їх препозиція щодо члена речення, який вони ускладнюють, створюючи відповідний іронічний

ефект. Для логічного виокремлення, підсилення значення підмета чи поширювача об'єктного типу з метою зосередження іронії саме на ньому найчастіше вживають частку **навіть**, напр.: *Як бачите, до грабіжників зацікавлення виявляє навіть міліція* (О. Черногуз); *Чоловіки змінюють не тільки політичні погляди. Вони змінюють краватки, квартири, часом навіть і шарпетки...* (Г. Черінь).

Порівняльні конструкції, марковані іронічним значенням утворюють певну модель, яка складається з трьох основних компонентів, що є базою порівняльної конструкції. По-перше, це **суб'єкт** порівняння – особа, предмет, ознака чи дія, яких читач / слухач пізнає. По-друге, це **об'єкт** порівняння – зазвичай предмет, ознака чи дія, що має яскраво виражені протилежні до ознак суб'єкта характеристики, добре відомі читачеві чи слухачеві, які спричинюють у нього аксіологічне іронічне сприйняття самого суб'єкта. По-третє, це **порівняння** – ознака, яка лежить в основі порівняльного процесу, побудована на протиріччі ознак суб'єкта та об'єкта порівняння. Отже, основою іронічного порівняння є алогізм порівнюваних явищ, обов'язковою при цьому є імпліцитність висловленої негативної оцінки. Наприклад: *Коли фіндіпошівці реагували на всі три жарти Понюхна, як дальтоніки на зміну кольорів, він викидав останній аргумент: Вам пропонує пройтися один з керівників установи, а ви...* (О. Черногуз). Конструкція *як дальтонік на зміну кольорів*, що є неповною за структурою підрядною частиною складнопідрядного речення, вжита для висловлення заперечення предиката, який зосереджено в головній частині речення. Іронія у висловленні досягається через те, що ні в порівняльній підрядній частині, ні в головному реченні не вжито заперечної частки, але підтекстно ми відчуваємо її наявність (*Дальтоніки не розрізняють кольорів, а тому не можуть реагувати на їх зміну*). Отож стверджувальне за формою речення набуває заперечного змісту, що зумовлює іронічність висловлення загалом. Окрім того, іронічну посмішку спричинює вже сам об'єкт порівняння.

На відміну від типової порівняльної конструкції, в основу якої покладено ознаку подібності чи перенесення за подібністю (*білий, як сніг; лагідний, наче мамині руки*), іронічне порівняння постає внаслідок різкого протиставлення ознак об'єкта та суб'єкта порівняння: *Зелені лампочки таксі, які Сідалковський щоразу вітав театральним жестом, реагували на нього, як мертвий на постав-*

лений діагноз (О. Черногуз) // декодування іронії: мертвий взагалі ні на що не реагує.

Іронічними висловлюваннями, в основу яких покладено антифразисні відношення, побудовані на алогізмі семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами, є усталені фіксовані мовні порівняння, які в сучасному мовознавстві трактуються по-різному. Деякі з дослідників, наприклад, В. Ткачук, Н. Руснак вважають їх фразеологічними сполученнями порівняльної структури (див. праці [Ткачук 2003; Руснак 2001]).

В. Ткачук зазначає, що «фразеологізми вважаються досить однорідною групою внаслідок того, що кожен елемент є відносно унікальним за своєю будовою, і досить однорідним типом з-поміж них постають порівняльні структури. Вони будуються шляхом вказівки на порівнюваний об'єкт, при цьому використовується формант порівняння (*як, наче, ніби, мов* і т.д.) і вказівка на об'єкт, з яким порівнюється. Такі фразеологізми утворюють фонд так званих *стійких порівнянь*» [Ткачук, 2003: 173].

У порівняльних фразеологізмах суб'єктивно-модальне значення залежить від базового компонента (опорного слова в порівнянні). Якщо він виражає негативне суб'єктивно-модальне значення, то і значення фразеологізму теж буде негативним, напр.: *дурний як пень, гіркий як редька, п'яний як чіп* [Ткачук, 2003: 11]. Однак набагато цікавішими в дослідженні є порівняльні фразеологізми, побудовані на контрасті лексичних компонентів, на несумісності поєднаних понять, унаслідок чого з'являються вислови: *жавий, як рак на греблі; розумний, як баран*. Такі порівняння зберігають свою мовну специфіку у виборі об'єктів, із якими порівнюються.

С. Рошко розглядає «нерозкладні фразеологічні образні сполуки» як окрему специфічну структурно-семантичну групу порівняльних конструкцій. Специфіка таких підрядних фразеологічних структур полягає, на її думку, в тому, «що вони лише в формально-синтаксичному відношенні співвідносні з підрядною частиною складнопідрядного речення, що проявляється в наявності формально-граматичних, синтаксичних взаємозв'язків узгодження, керування чи прилягання між повнозначними лексемами такої підрядної частини. Однак спроба встановлення логіко-сміслових взаємозв'язків, синтаксичних відношень між такими лексемами призводить до формалізму, а іноді навіть й до абсурду: у смисло-

вому відношенні така підрядна частина становить собою єдине нерозкладне ціле, а в функціонально-синтаксичному – є еквівалентом підрядного речення» [Рошко 2001: 16].

На наш погляд, такі синтаксичні конструкції справді можна трактувати як нерозкладні фразеологізовані вислови і як синтаксичні одиниці, побудовані за схемою складнопідрядного речення. Однак ми називаємо їх усталеними порівняльними конструкціями антифразисного типу та аналізуємо висловлення такого плану із функційно-синтаксичного погляду, звертаючи увагу при цьому на семантичні особливості алогічного поєднання непоєднуваного у структурі іронічної порівняльної конструкції.

На ґрунті порівняльних конструкцій витворились специфічні досить абстраговані формули, які з особливою виразністю увиразнюють порівнювальний елемент. Становлення порівняльних зворотів – складний процес, їх значення може самовизначатися ще й метафорично. І це яскраво виявляється при фразеологізації порівняльних конструкцій. Метафоризація є ознакою, на основі якої одиниці набувають специфічних фразеологічних якостей. Для художніх стилів мови порівняльні одиниці – одна з життєдайних сил.

Відомо, що між основним і порівняльним компонентом постають певні зв'язки, відношення. Особливістю таких зв'язків є їхній асоціативний характер, тобто вони з'являються на основі певних уявлень, чуттєво-наочних образів предметів, явищ дійсності, що зберігають і відтворюють у свідомості людини поза безпосереднім впливом на органи чуття.

Щодо семантики усталених, фразеологізованих, порівняльних конструкцій, які входять до структури складного речення з підрядною порівняльною частиною, то варто зазначити, що порівняльні компоненти містять зовсім протилежний зміст до опорного (актуалізованого) слова. За семантикою такі вислови можна поділити на групи: 1) позначення ознаки: *Гарно, як теляті в мішку* (УП, с. 94)¹; *Швидкий, як собака до палиці* (СБ, с. 13)²; *Спритний, як черепаха у відрі* (СБ, с. 634); *Потрібний, як на голові гуля* (СБ, с. 16); *Потрібен, як свині коралі / собаці п'ята нога / П'яте колесо до воза* (СБ,

¹ Тут і далі: **УП** – Народ скаже – як зав'яже: Українські народні прислів'я, приказки, загадки, скоромовки [Текст]. – К., 1985. – 176 с.

² Тут і далі: **СБ** – Міщенко Н. Слово батьків – з усіх віків [Текст] / Н. Міщенко, М. Міщенко. – К. : Богдана, 1998. – 1136 с.

с. 16); 2) позначення дії чи стану: *Розходився, як холодний самовар* (СБ, с. 729); *Усолодився, як черв'як у хрінкові* (УП, с. 112); *Рушив розумом, як дохле теля хвостом* (СБ, с. 729); 3) позначення почуттів: *Щастить, як утопленому* (УП, с. 100); *Скучає, як собака за києм* (УП, с. 98); *Любляться, як бідний з багатим / як кіт з собакою* (СБ, с. 17).

В усталених порівняльних конструкціях антифразисного типу найвиразніше простежено явище лексичної несполучуваності слів, унаслідок чого і з'являється антифразисне значення, протилежне до того, яке прийнято називати буквальним значенням слова.

Щодо структури порівняльних конструкцій з іронічним відтінком у значенні, то можемо зазначити, що такі вислови охоплюють два компоненти. Перший – це опорне слово, а другий – протиставна частина, що виражена фразеологічним сполученням. Антифразисне значення виформовується внаслідок алогічності семантико-синтаксичних відношень між компонентами, тобто зіставлення буквального значення, яке несе в собі опорне слово, і не буквального, що зосереджене в порівняльному компоненті.

Структурна своєрідність іронічних порівнянь виявляється у способах їхнього вираження, а також у будові. За своєю формально-граматичною структурою порівняння – предикативні компоненти складних речень можуть бути як двоскладними: *Так добре готує, що й собаки не їдять* (УП, с. 89); *Так він діло в руки бере, як свекор пелюшки пере* (УП, с. 80); так і односкладними: *Така охайна, що й комина зневажає* (СБ, с. 412); *Тепло в хаті, як в горобину ніч світло* (СБ, с. 66).

За поширеністю структурної схеми порівняльні частини складнопідрядних речень бувають поширеними: *Він робить, як ніп через річку паски святить* (СБ, с. 612); *Так поля багато, що й курці лапою ніде ступити* (СБ, с. 663); непоширеними: *Правда, як воша кашляє* (СБ, с. 18).

За повнотою реалізації структурної схеми такі речення бувають повними, а найчастіше – неповними: *Дбає, як пес про н'яту ногу* (СБ, с. 735); *Життя вільне, як собаці на цепу* (СБ, с. 690); *Убравсь, як чорт на утренью* (УП, с. 99); *Розуміється, як баран в Біблії* (СБ, с. 16); *Так тебе робота береться, як вогонь води* (СБ, с. 635).

Із функційно-семантичного погляду підрядні порівняльні речення можуть бути реальними та ірреальними. Засобом зв'язку

підрядних порівняльних речень реального порівняння з головною частиною речення є сполучне слово та сполучник **як**, а також сполучникові корелятивні єдності **так, як, так само, як**. Наприклад: *Щиро раджу: залишайте оцей балаган, поки не пізно. Ця установа потрібна, як кобилі другий хвіст... Тікайте, поки не розігнали...* (О. Черногуз) // кобилі другий хвіст не потрібен; *Тоді треба мчати (автобус з хвилини на хвилину може відчалити і ваше найліричніше красномовство потрібне тоді, як мертвому припарка!), так от, треба стрілою летіти до диспетчера* (В. Чемирис) // у цьому реченні імпліцитно виражена інформація: припарка мертвому не допоможе.

Функцію засобів зв'язку в підрядних реченнях ірреального порівняння виконують порівняльні сполучники **мовби, немовби, начеб, нібито, неначебто** і под., порівняймо: *Хіба ж не так, Катрусько-серденько? Я читаю з личка твого пишиного, що, наче індик, почервоніло; з очей твоїх ясных, що, наче у кугута, палають; з грудей твоїх лебединих, що, наче міх циганський, ходять; з губок твоїх цукрових, що, наче варениці, віддулись, що і ти тої самої гадки, що й я! Хіба ж ні, Катрусьо?* (Ю. Федькович).

Якщо ж брати до уваги синтаксичні зв'язки, які є між головною та підрядною частинами у складнопідрядних реченнях, маркованих іронічним значенням, то варто зауважити, що найчастіше це складнопідрядні речення нерозчленованої структури з корелятивним зв'язком (займенниково-співвідносні), а саме **фразеологічні (якісно-кількісні)**. Синтаксисти вважають за потрібне виділяти якісно-кількісні нерозчленовані речення в окремий тип на основі кількох ознак – структури, значення, наявності опорних слів, сполучних засобів [Гуйванюк, 1994: 268]. Напр.: *Таке догідне, що тільки на смітник повикидає* (СБ, с. 735); *Таке добре, що і жаби не їли б* (УП, с. 89); *Стільки з нього користі, як з чорта смальцю* (СБ, с. 734); *У нього стільки грошей, як у жаби пір'я* (СБ, с. 668).

Для нерозчленованих порівняльних речень із якісно-кількісним значенням характерним є використання актуалізованого прикметника **такий**, а також прислівників **так, стільки**. Якщо при приєднуванні порівняльної конструкції до іменника чи прикметника додається слово **такий**, то на порівняльне значення нашаровується означальний відтінок, наприклад: *Таке смачне, хоч на собак вилий* (УП, с. 98); *За цю роботу я завжди брався з таким при-*

близно *бажанням, як старий до танців* (Остап Вишня); *Чигиренко-Рєпінський у відповідь щось мугикав і поспішав у свій робочий кабінет-майстерню, де був такий самий порядок, як у дамській сумочці* (О. Чорногуз).

Прислівник **так** здебільшого наявний у структурі речення: *Так до діла, як свиня штани наділа* (СБ, с. 634); *Так добре, що хоч з моста та в воду* (УП, с. 114); *Так тепло, як циганові під ятером* (СБ, с. 413); *Так хочеш робити, як собака орати* (УП, с. 81); а може і пропускатися, утворюючи еліптичні варіанти ототожнених речень. Наприклад: *В тебе розуму [стільки], як у дівяному горщику; стільки, як у твоєї свекрухи!* – кричала Мотря, взявшись за два кілки (І. Нечуй-Левицький); *Заробив [стільки], як комар надзижчав* (СБ, с. 732); *Кому? Нам? – з'яструбів господар. Нам до пенсії ще [стільки] – як до Москви рачки!* (О. Гончар).

Як засвідчує наше дослідження, підрядні частини зі сполучником **як**, що виражають порівняння, найчастіше в головній частині іронічно характеризують дієслова, що їх може увиразнювати (імпліцитно чи експліцитно) корелят **так**: *Знається [так], як циган на волах* (СБ, с. 694); *Розуміється [так], як глуха на танцях* (СБ, с. 729); *Розуміється [так], як теля на пирогах* (УП, с. 98); *Розуміється на справі [так], як бик на окулярах* (СБ, с. 729); *Розбирається [так], як свиня в апельсинах* (СБ, с. 622) тощо. Іронія в таких реченнях з'являється внаслідок антифразисного поєднання підрядної та головної частин складнопідрядного речення. Підрядні частини в конструкціях такого типу здебільшого виражено неповними реченнями з метою уникати повтору ключового дієслова-присудка.

Подібну функцію виконує також лексема **стільки**. В іронічних висловленнях її використовують задля імпліцитного передавання інформації (справжня кількість вияву тієї чи тієї ознаки, зазвичай, мало, нічого, не називається): *Стільки має, як голодний за зубами* (СБ, с. 634); *У нього стільки правди, як у решеті води* (УП, с. 35); *Стільки правди, як у кози хвоста* (УП, с. 35); *Стільки правди, як у шелягу срібла* (УП, с. 35).

Досить часто для іронічного коментування використовують не тільки одну порівняльну частину, а до неї додають інші предикативні одиниці з іронічною семантикою, побудовані за структурою підрядних речень: *Така гарна погода, що хто вмер, і той не кається* (СБ, с. 65) // підрядне ототожнювальне. Можуть додавати-

ся і сурядні частини, як-от: *Це така правда, як на Поділля хліб по кіллю, а ковбасами пліт загороджений*, – бубонів цвинтарний сторож (Є. Гуцало) // із зіставним значенням; *Такий добрий урожай, що молотив цілий день, а віяти нічого* (Є. Гуцало) // із зіставно-протиставним значенням.

Складнопідрядні конструкції з іронічним порівнянням письменники здебільшого використовують у художніх текстах, акцентуючи на недолугості, млявості, безхарактерності чи інших вадах своїх героїв, на неможливості здійснення чогось тощо, наприклад: *На кого вчишся? – На прокурора. – З тебе, кажу, – прокурор, як із козячого хвоста віник* (Є. Дудар); *Лаврін: То сватай Хіврю. Хівря доладна, як писанка. Карпо: І вже доладна! Ходить так легенько, наче в ступі горох товче* (І. Нечуй-Левицький).

Широке використання описових зворотів мови, зокрема таких, як порівняльні конструкції, які вживають замість звичайних назв явищ, предметів чи подій, найбільше залежить від автора, його знання лексичного і фразеологічного складу мови, уміння пристосувати антифразисний зворот до контексту, видозмінювати його для того, щоб надати текстові відповідного іронічного чи гумористичного колориту. Сатирикам і гумористам властиве уміння висловити досить просту думку новими, незалежними й несподіваними зворотами. Іронічні порівняльні конструкції мовці часто вводять у мовлення чи текст твору як висновок, підсумок, а отже, вони є наскрізними елементами, їм властива більша граматична самостійність, хоча семантично вони тісно пов'язані з контекстом. Влучно вжиті конструкції такого типу мають виразний іронічний ефект. Вони є важливим засобом індивідуальної колоритної творчості письменників. Порівняймо: *Але я вам скажу: якщо людина в такому віці, коли їй до цирозу печінки стільки ж років, як пішки до Місяця, і не п'є, та ще й марочного французького коньяку, то я думаю, що воно катастрофічно хворе або анонімник* (О. Черногуз); *На душі в Сідалковського стало так, як у Ковбика в роті на другий день після перепою* (О. Черногуз).

Отже, у художній літературі діє найважливіша категорія, що визначає естетичну цінність слова, – категорія літературного образу. Тут зв'язок слова й персонажа безпосередній і очевидний, оскільки в мовній характеристиці дійових осіб, в авторській мові все зумовлено, мотивовано правдою мистецтва. І якщо тримати на оці худож-

ню цінність іронії в повному обсязі, тобто в широкому контексті (у системі літературних образів, у тому числі образу самого автора), то можна сказати, що ця цінність не залежить навіть від якостей дотепності, а визначається насамперед правдою мистецтва.

Іронічні висловлення, виражені порівняльними конструкціями, відзначаються широтою вживання та багатогранністю як засіб створення комічної ситуації, іронічного тону, що полягає в охопленні кола понять та описуваних явищ, які зіставляються; у підборі відповідної лексики, яка сприяє досягненню образного іронічного ефекту; у структурних особливостях порівняльних конструкцій.

Підсумовуючи, зазначимо, що порівняльні конструкції виділяються як особливі семантико-граматичні об'єднання компонентів (предмета, образу та основи), кожен із яких виокремлюється за сукупністю спільних структурно-семантичних ознак. Спільними для всіх компонентів порівняльної конструкції є їхня структурна та семантична вичерпність. Перша ознака (структурна вичерпність компонента) орієнтована на його внутрішньоконструктивну природу. Така ознака не проектує його (компонента) структуру на всю порівняльну конструкцію й на позамовний денотат. Друга ознака (семантична вичерпність компонента) виявляє семантичну вартість компонента у структурі всієї порівняльної конструкції та відтворює його денотативний зміст.

Іронічне порівняння – це перехідна форма між чуттєвим і абстрактним пізнанням, відповідно між уявленнями і поняттям. Як результат чуттєвого сприйняття – уявлення, порівняльна конструкція характеризується асоціативним зіставленням чуттєво-наочних образів предметів, явищ дійсності, що зберігається та відтворюється у свідомості людини поза безпосереднім впливом на органи чуття. Порівняльні конструкції характеризуються розмаїтістю зображальних засобів, що їх зумовлюють творчі потреби людини, нації, відповідають вимогам емоційного мислення.

На рівні складного речення найпоширенішими способами реалізації іронії ми вважаємо явище лексико-синтаксичного алогізму, який постає на основі антифразисних відношень між предикативними частинами складного речення. Саме в іронічних висловленнях, побудованих на лексико-синтаксичному алогізмі, яскраво простежено передумову створення іронічного ефекту – результат невиправданого очікування, коли одна частина речення налашто-

вує, наприклад, на позитивне сприйняття, а інша предикативна частина реалізує зовсім протилежне значення. Таке висловлення стає смислово і комунікативно значущим, виконуючи роль елемента, який містить додаткову інформацію модального змісту.

Механізм створення іронії у складносурядних реченнях полягає в тому, що зміст першої сурядної частини протиставляється змісту другої внаслідок антифразисного слововживання, а також через поєднання непоєднаних понять в одному контексті, наприклад: *Химка – хазяйка, тільки лопати не має* (Нар. тв.); *У можновладця нарешті заговорила совість, але незрозумілою йому мовою* («Перець»).

Чи не найчастіше антифразисні відношення встановлюються між головною та підрядною (підрядними) частинами складного речення. Це зумовлено тим, що складнопідрядне речення має здатність конкретно зіставити дві чи більше непоєднаних ознаки, визначити дії співвідносно до часовості, способовості, зумовленості (мети, умови, причини, допустовості) тощо. Антифразисні відношення здебільшого постають: 1) у складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури з прислівним передбачуваним зв'язком: а) з підрядними з'ясувальними: *Аж на небі чути, як мурашки кашляють* (Нар. тв.); б) із підрядними присубстантивними: *Ви одружились. Нарешті ви дочекались цього омріяного дня, коли у вашій кімнаті є істота, на якій ви можете зганяти свою злість* (О. Чорногуз); 2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з корелятивним зв'язком: а) ототожнювальні: *Виживає не той, хто сильніший, а той, хто слизькіший* («Перець»); б) фразеологічні (якісно-кількісні): *Така благодать, що й світу Божого не видать* (Нар. тв.); *Стільки зробив, як комар надзижчав* (Нар. тв.); 3) складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним непередбачуваним зв'язком: а) часові: *Привів коня кувати, коли кузня згоріла* (Нар. тв.); б) зі значенням умови: *Лови вітер корзиною, якщо решето в тебе мале* (Нар. тв.); *Про вас ніколи не забудуть, якщо ви – боржник* («Перець»); в) зі значенням мети: *Товчи воду в ступі, щоб збити масло* (Нар. тв.); *Ми і гори перевернем, аби з печі не злізати* («Перець»); *Дехто готовий піти з нами на край світу, щоб зіштовхнути нас звідти* («Перець»); г) зі значенням причини: *У ліс не по рибу, бо саме раків захотілося* (Нар. тв.); д) із підрядними порівняльними: *У руках гроші тримає, як ятір воду* (Нар. тв.).

Іронія в зазначених висловленнях з'являється внаслідок несподіваності поєднання головної та підрядної частин. Саме в підрядній частині найчастіше міститься імпліцитно виражена оцінка (у реченнях із підрядними мети, наприклад, експліцитно виражено протилежну мету до тієї, про яку формально повідомляється). У складнопідрядних реченнях із підрядними причини іронія створюється через алогічне приєднання підрядної частини, яка виражає надуману причину (не справжню причину, а певне іронічне припущення) того, про що йдеться у головній.

Іронічний ефект в антифразисних висловленнях – складних безсполучникових реченнях досягається зіставленням незіставлюваних понять, які спричинюють іронічну усмішку. Найчастіше це складні безсполучникові речення закритої нетипізованої структури з відношеннями пояснювально-коментувального характеру. Напр.: *Рік поганий: кури не дояться* (Нар. тв.); *Добра каша: крушина за крупиною ганяється з дрючиною* (Нар. тв.).

Проаналізувавши синтаксичні способи вираження іронії на рівні дискурсивних висловлень, можна констатувати, що найпоширенішими реалізаторами іронії є конструкції, утворені на основі приєднувального зв'язку (парцельовані та сегментовані структури). Аналіз фактичного матеріалу засвідчує, що іронічний ефект у дискурсивних висловленнях найчастіше з'являється внаслідок парцеляції, як-от: *Йдемо до Європи. Але через Африку* («Перець»); *На нашу зарплату жити можна. Але недовго* («Перець»).

Парцельовання реченнєвих структур є семантико-синтаксичним процесом, що пов'язаний з особливостями та закономірностями людського світобачення, з прагненням мовців виокремити з ряду компонент, на якому має здійснюватися концентрація роздумів співрозмовника. Причому особливу роль тут відіграє зміст інформації та спосіб, у який її висловлено. Оскільки парцельовані конструкції стилістично марковані, (є стилістичними варіантами непарцельованих конструкцій), то вони служать здебільшого для створення виразніших емоційних форм, зокрема для створення іронічного ефекту в тексті, як-от висловлення пацієнта в лікарняній палаті: *Єрунда! Мені до цього не звикати. Заживає як на собаці. Чоловік, синок, все витримає. Навіть рідну жінку* (О. Чорногуз).

Смисловий зв'язок між компонентами парцельованої конструкції не викликає сумнівів, адже всі частини позначають ту саму

ситуацію реальної дійсності. Емоційно-експресивне виділення парцельованої частини є тим компонентом, який зумовлює створення авторської суб'єктивно-оцінної модальності, яка є надзвичайно важливою для іронії. Прикладом вираження такої суб'єктивно-оцінної модальності є вислів одного з героїв роману «Претенденти на папаху» О. Черногуза, сп'янілого інспектора податкової служби: *Я п'ю за вас!...Хочу побажати вам, щоб ви більше ніколи не зустрічалися з ревізорами. Особливо такими, як я!* (О. Черногуз).

Парцелят набуває в структурі художньо-прозового тексту відповідної самостійності як об'єкт уваги, але є функційно і структурно зорієнтованим на базове реченнєве утворення. Посднувана в межах складного синтаксичного цілого структурна нерівнорядна парцеляція сприяє, з одного боку, зміні стилістичного фокусу речення, а з другого, насичує кожен виокремлюваний компонент максимальним змістом [Загнітко 2001, 467]. Саме така насиченість має бути притаманна вислову, який мовець уживає для іронізування над тим чи тим явищем чи об'єктом дійсності або й над самим собою.

Щодо механізму створення іронічного ефекту в парцельованих конструкціях, то він базується передовсім на взаємодії прямого значення висловлювання і контекстуального, яке з'явилося під впливом парцелята, створюючи підтекстову суб'єктивну модальність, як-от: *Люблю горілку і жінок, і не можу досі розібратися, кого більше. Тепер усе. Зав'язав. Напоїла жінка і, здається, востаннє. Кислотою. І, видно, не зовсім свіжою. Бо щось усередині попекла* (О. Черногуз).

Особливо важливими в ході дослідженні парцельованих конструкцій є для нас наявність смислової зв'язаності між компонентами парцельованої конструкції та членування синтаксичних зв'язків у ній, що зумовлює емоційно-експресивне виділення парцельованої частини. І чим більшою є самостійність парцелята, тим слабші смислові відношення з базовою частиною висловлювання і навпаки, що значною мірою загострює іронічний характер змісту висловлювання. Як, наприклад, зауваження керівника дослідного центру одному зі своїх колег, невдачі, який завжди «провалював» досліди (роман О. Черногуза «Аристократ із Вапнярки»): *Та перестаньте! Ще й сто грамів не випило! А млин завело! Економте кисень. Для майбутніх дослідів!* (О. Черногуз).

На перший погляд може видатися, що парцелюватися можуть тільки складні (складнопідрядні чи складносурядні речення). Проте це явище характерне також і для простого, особливо ускладненого речення. Для аналізу парцельованих конструкцій, маркованих іронічним значенням, ми скористалися класифікацією А. Загнітка [Загнітко 2001: 306–307], який із-поміж парцельованих структур виокремлює:

1) парцельовані сурядні частини – повні за структурою: *Я за професією історик, а за покликанням – моряк. Мене постійно кличе до себе море. Але профспілка не пускає* (О. Черногуз);

2) неповні парцельовані конструкції, що виражаються однорідними членами: *У вас зараз шоколадний загар. Але від кварцу. Безплатний. Не куплений разом із путівкою на берег сонячного Криму чи Кавказу* (О. Черногуз);

3) парцельовані підрядні частини: *Потім [Сідалковський] підводився, йшов, не поспішаючи, на кухню, заварював каву і пив її. Пив без цукру. Бо того року так пила каву Європа. В яку виходило і його вікно з кухні* (О. Черногуз); *Мурченко підвівся і почав підтримувати стіну. Яка, здавалося йому, не хотіла підтримувати його* (О. Черногуз);

4) власне-парцельовані конструкції, що становлять граматично залежні компоненти попереднього речення, один або кілька його другорядних членів: *Я ж дала слово: мовчатиму як риба. Свіжозаморожена. Як камбала в целофані* (О. Черногуз).

Із наведених вище прикладів ми змогли переконатися, що основний іронічний зміст в парцельованій конструкції зосереджено саме в парцеляті, який, хоч і залежний від стрижневої частини речення, однак містить в собі особливий відтінок суб'єктивної модальності.

При парцеляції як простих, так і складних речень, парцеляти посідають зазвичай постпозицію. Це зумовлено актуальним членуванням парцельованої конструкції: нову інформацію (рема, у якій зосереджено іронічний підтекст) зосереджено після основного повідомлення і вносить новий відтінок у зміст всього повідомлення.

Хвилеподібна парцеляція (термін А. Загнітка) відрізняється від інших типів членуванням єдиного смислового цілого. Парцелят у хвилеподібній парцельованій конструкції максимально спрямовано на попередню структуру; він відтворює специфіку людського

осмислення явища і надає певному предмету атрибутивної характеристики як визначальної. Прикметним, що така атрибутивна характеристика чи не найчастіше є основною у створенні парцельованих конструкцій з іронічним значенням, як-от: *Думаєш, вони [лікарі], почнуть одразу натякати? Абсолютно. Лікарі мають такт. Вони переважно люди з вищою освітою. Доцент тим більше. Захистив же дисертацію. Сам. Без мами і без дяді. Клявся. Якщо ж хто і натякне, то хіба що перед самою випискою, після операції. Не раніше як знімуть шви* (О. Черногуз).

Важливу роль у висловлюваннях такого типу відіграє, звичайно, контекст, у якому вжито ту чи ту парцельовану конструкцію, адже іронія, як і більшість стилістичних засобів, не може існувати поза контекстом, оскільки саме в контексті слово набуває додаткових конотацій, напр.: *О боже, Грак! У вас жовчі більше, ніж совісті й знань. Ця жовч вам колись коштуватиме життя. Якщо ви негайно не почнете її економити. Дивіться. Бо розпливеться, і тоді не допоможуть навіть найкращі представники з відділу реанімації* (О. Черногуз).

Найбільшою функційною самостійністю наділено так звані придаткові парцеляти, оскільки мають своє семантичне ядро. І хоч вони й деякою мірою пов'язані з основним змістом речення, однак можуть додаватися й до інших синтаксичних моделей, несучи в собі той самий іронічний відтінок у сполученні з певними мовними засобами, напр.: *Не ображайтесь на Чудловського, Грак! Таке селяві. Життя зіткане з протиріч. Все має два кінці. Навіть ліверна ковбаса* (О. Черногуз).

Як зазначає С. Походня, «існування тропів неможливе без контексту, який, по суті, породжує можливість уживання мовних одиниць у переносному значенні. Що ж до іронічного смислу, то його створення нерозривно пов'язане зі здатністю мовних одиниць набувати у процесі реалізації конотативних та асоціативних значень» [Походня 1989: 56]. Аналіз мовного матеріалу переконує, що відтінки іронії властиві різним висловлюванням, іноді незалежно від їх формального (лексичного) вираження, тобто іронічна семантика виявляється насамперед у контексті.

Ступінь вираження емоції пропорційна до кількості й маркованості використаних для створення комічного засобів: чим їх більше, чим яскравіші вони, тим природнішою буде іронія. У разі

парцельованих конструкцій наявність таких засобів реалізації комічного є способом експлікації іронії. Особливою емоційністю та іронічними висловлюваннями відзначається дитяче мовлення (у художніх творах – персонажів дитячого віку). Свої думки діти формують коротко, а тому часто письменники вдаються до парцеляції дитячих висловлювань для увиразнення спрощеної, але влучної, в окремих виявах з іронічним значенням висловленої думки, наприклад: *Мама доводила татові, що його голова не варта яєчної шкарлупи, в якій теж нічого нема. Я з мамою не зовсім згоден. У татовій голові, як у маминій, моїй і тьоті Ганиній є: очі, вуха, губи. І тато мені здається навіть дуже суворим. Перед ним усі директори тремтять. А він лише перед мамою. Але це не страшно. Вона ж своя* (О. Черногуз). Або ж: *Що тато «гризе собі голову» і «не знаходить місця» – це теж неправда. Навіть дуже знаходить місце. Вдень – в ресторані. Ввечері – на ліжку, де розповідає мамі про свої справи. А щоб він гриз собі голову, ні разу не бачив. Голова у нього ціла. Як була, так і є* (О. Черногуз).

Зазначені вище синтаксичні конструкції – внутрішні монологи персонажа, побудовані на причинно-наслідковому зв'язку із залученням трансформації на так званий дитячий лад усталеного розуміння звичних для нас висловів. А способом парцеляції автор досягає збільшення іронічного ефекту та загострення думки, носієм якої в тексті є персонаж.

Більшість науковців констатує, що іронія ґрунтується на рефлексивній здатності особи осмислювати явища дійсності й виражати різноманітними засобами своє ставлення до них, здебільшого негативне. Проте хочемо зауважити, що іронія має здатність відображати не тільки негативну, але й подекуди якщо не позитивну, то просто іронічно-грайливу характеристику, наприклад: *Посиділи вчора з Айвазовським. ... Це я його так назвав. Тонкі руки, точні рухи. Хірург першого класу. Майбутній Пирогов і Греков. Онук Спасокукоцького. Руки ніжні. Від двадцятип'ятиграмової чарки тремтять* (О. Черногуз).

Іронія в парцельованих конструкціях відрізняється від так званої іронії формальної протилежності (тобто заперечення того, що стверджується, чи заміни такого, що видається істотною протилежністю). Іронія парцелятив має швидше метафоричний характер. Вона з'являється за умови усвідомлення самим мовцем або лише

читачем протилежності між високим складом словесної оболонки й приземленості думки. Іронічний ефект досягається за допомогою невідповідності звичного уявлення про предмет самому способі висвітлення сутності цього предмета.

Залежно від природи появи іронічного значення парцельовані конструкції (*далі* – ПК) ми можемо розділити на три типи:

– ПК, іронія в яких спрямована на предмет, котрий і в сприйнятті іронізатора, і об'єктивно (для читача в тому числі) має негативні риси, наприклад: *За результати цієї розвідки Стратон Стратонович видав Панчишці та Ховрашкевичу премії. За рахунок держави Ковбик був найщедрішою в світі людиною. І того ж вечора оголосив сабантуй* (О. Черногуз).

– ПК з іронічним сприйняттям предмета, який для іронізатора становить деяку цінність, але викликає іронічну усмішку в оточуючих. Для прикладу візьмемо репліку одного з героїв роману О. Черногуза «Аристократ із Вапнярки», члена дослідного центру, який іронічно глузував зі свого колеги-експериментатора: *Ми будемо його [шепеона] зустрічати не з свійською качкою. І не з дикою... І не з шилохвостом чи галагазом, а з австралійським качконосом. Щоб шапка була схожою на кепку і мала козирок. Від дощу* (О. Черногуз).

– ПК, з іронією, заглибленою в сутність певного предмета, виводячи на поверхню більш повне і цілісне враження та уявлення про нього (при цьому можлива як позитивна, так і негативна характеристики): *Відвідувач покійно сідав, до нього поважно підходила офіціантка. Вона чомусь не старіла. А тільки переходила з однієї вагової категорії в іншу. Вищу* (О. Черногуз).

Взагалі всі іронічні висловлювання й речення побудовано за загальною моделлю: спершу змальовується ситуація, потім висловлюється відношення мовця до неї, звідси виводиться і послідовність актуального членування «тема-рема» з контрастними відношеннями, послідовність якого практично ніколи не змінюється. Цю особливість яскраво засвідчують парцельовані конструкції, адже іронічне повідомлення в них зосереджено саме в додатковому компоненті, який ми називаємо парцелятом. Перша частина в конструкціях такого типу завжди є більше насичена інформативно, парцелят – комунікативно.

Важливу роль у парцельованні синтаксичних конструкцій іронічного типу відіграє інтонація. Вона характеризується передовсім

певною експресивністю. При цьому більш яскрава інтонація другої частини відносно першої є тим завершальним елементом розчленованої конструкції, який виділяє її як закінчену комунікативну одиницю, позначену іронічним значенням.

Дослідники неодноразово акцентували увагу на появі в парцельованих конструкціях додаткової реми, яка постає внаслідок розчленування синтаксичних зв'язків. Наявність формальних граматичних зв'язків відіграє менш важливу роль для створення іронічного ефекту, а більш важливими є відношення, зумовлені комунікативним завданням мовця. Вони актуалізуються при парцеляції, яка вводить у висловлювання додаткову рему. Саме ця рема і стає комунікативним центром висловлювання, в котрому втілено суб'єктивно-оцінну авторську модальність.

Варто зазначити, що парцельовані конструкції не варто вважати абсолютно самостійними засобами реалізації іронії, адже при парцелюванні, як і при деяких інших способах створення іронічного ефекту, діє закон «нашарування» експресивних засобів та способів. Однак незаперечним є те, що парцельовані конструкції стилістично марковані та є варіантами непарцельованих конструкцій (адже всі парцеляти зазвичай легко сполучаються з базовими частинами).

Іронія найповніше реалізується в межах синтаксичних схем, що мають у своєму складі відношення характеризування, тобто в тих, які комплексно коментують ситуацію та ставлення до неї. Вираження іронії через парцеляти в конструкціях, що їх прийнято уналежнювати до експресивного синтаксису, є надзвичайно ефективним і широко застосовується в мовній практиці. Такий вислів наділений посиленою комунікативною значущістю, семантико-контекстуальним навантаженням і створює додаткові відтінки значення.

Членованість реченневих структур експресивного синтаксису виявляє себе в сегментованих конструкціях, «сутність яких полягає в розчленуванні висловлення на дві взаємопов'язані і водночас структурно і функціонально розмежовані частини з метою виразнішого, переважно експресивного, їх звучання» [Дудик 1975: 215].

Поняття сегментації визначають як найбільш узагальнений вияв синтаксичної розчленованості. Сегментація зумовлена закономірностями й впливом усного мовлення, що забезпечує відкритість ряду структурно-семантичних різновидів сегментованих конструкцій, до яких нині залучають побудови різного синтаксичного

статусу, – як ті, що функціонують у формальних межах речення, так і ті, що виходять за межі реченнєвого утворення. У широкому розумінні сегментації як розчленування висловлення на окремі інтонаційно-сміслові відрізки, статусу сегментів набувають конструкції, що мають вихід як у площину речення, так і в площину тексту (це і вставлені та парцельовані конструкції, і називний теми, і лексичний повтор із синтаксичним повторенням). У вузькому розумінні сегментація співвідноситься з конструкціями, які ґрунтуються на кореляції субстантивної форми вираження того чи того поняття, з одного боку, і його займенникового вираження, з іншого боку.

У мовознавстві поняття сегментації асоціюється з конструкціями називного уявлення або називного теми. Суперечності з приводу розрізнення цих понять точаться в лінгвістиці й досі. Одні вчені вважають, що між називним уявленням та називним теми є головна відмінність – функційна. Побудови першого типу (називний уявлення) мовець використовує для того, щоб висловити роздуми. Сегмент у таких конструкціях не тільки називає тему подальшого повідомлення, але й пропонує взяти участь у роздумах, уявити або згадати дещо про згаданий об'єкт.

Для конструкцій називного уявлення характерний особливий підтекст, наділений великою експресивною силою та опертий на психологічні процеси з його «окремішнім формально-граматичним оформленням і співвідносні з ним номінативні блоки субстантивного характеру, що зазнають подальшого розгортання в межах того ж реченнєвого утворення» [Мороз 1997: 12].

Автор висловлення також використовує конструкції називного теми для того, щоб привернути увагу до повідомлюваного, проте у них відтінок експресії значно слабший і спричинений сегментованою побудовою, до якої можна було б не вдаватися.

До називного теми зараховують двочленні побудови, наділені особливою інтонацією вимовляння, покликані актуалізувати інформацію, подану сегментом. Деякі вчені пропонують розглядати сегментовані побудови як такі, у яких сегмент виражено реченнями різних типів, складними синтаксичними єдностями, однак, ми вважаємо, що такі великі за обсягом відрізки тексту не можуть виконувати функцію називного теми, оскільки це одиниці предикативного й текстового рівнів. Спільною рисою сегментованих конструкцій В. Мороз вважає їх виразну двочленність: у першій частині кон-

струкції що-небудь називається, у другій же частині подається характеристика названого [Мороз 1997: 4].

Питання про сегментацію як синтаксичне та стилістично-семантичне явище є надзвичайно актуальним і здавна цікавило багатьох лінгвістів. До нього звертались О. Пешковський [Пешковский 1938], В. Адмоні [Адмони 1956], Ю. Зоріна [Зоріна 2017] та багато ін.

У спеціальній літературі по-різному трактується питання про синтаксичний статус зазначених конструкцій. Деякі мовознавці вважають конструкції «називного уявлення» різновидом номінативних речень [Гуйванюк 1994; Дудик 1975; Загнітко 2003 та ін.], інші [Мороз 1997; Попов 1964 та ін.] не вважають конструкції називного уявлення самостійними предикативними одиницями. Ми переконані, що сегментовані структури є цілком завершеними синтаксичними побудовами з відповідною семантикою та особливим призначенням – вплинути та емоції читача.

Насамперед варто зазначити, що сегментовані конструкції, що створюють іронічний ефект, мають бути побудовані на: 1) «внутрішньому конфлікті» двох базових складників називного уявлення: зміст першої частини (будемо називати його сегментом) суперечить змісту другої (базової), як наприклад: *Манія величі... Плював у річку і чекав, коли вона вийде з берегів* («Перець») на іронічному «обігруванні» того чи того слова: у першій частині названо предмет, у другій подано іронічне коментування до нього, напр.: *Автодрама. Колеса запропонували гальмам співпрацю, а гальма відмовили* («Перець»).

Як зазначає В. Мороз, за своїм сутнісним значенням номінатив у сегментованій конструкціях може бути предметним або словесним. «Предметний називний» звертає увагу до предмета або поняття, словесний називний – до слова як такого [Мороз 1997: 9]. «Словесний називний» варто класифікувати на такі типи:

– побудови, у яких виділена сегментом тема в базовій частині висловлення називається словом: *Екс-президент... Яке болюче слово!* («Перець»);

– структури, у яких увагу читача привертають не стільки до поняття, скільки до сукупності уявлень, асоціацій, які викликає це слово: *Політик... Скільки неправдивих обіцянок, невиконаних справ та вивезених за кордон мільйонів приховує це слово...* («Перець»).

Художнє призначення сегментованих конструкцій полягає в експресивній функції, що її простежено в її окремих реалізаціях. Виявленню експресивної функції допомагає контекст: поза ним визначити призначення називного теми досить важко, оскільки сегмент і наступне речення в базовій частині поєднані між собою і без такого речення називний теми припиняє виконувати свою функцію, утрачає синтаксичну специфіку.

У сегментованих конструкціях паралельно зі створенням іронії експресивна функція може виявлятися в різних напрямках:

– сегмент спонукає читача до філософських роздумів (у разі реалізації ним іронії у структурі висловлення часто це зводиться до самоіронізування, скептично-іронічного ставлення до «вічних матерій»): *Людина... Звучить гордо, але часто – фальшиво («Перець»); О, людська невдячність! Прометей подарував людям вогонь, а вони винайшли вогнегасник! («Перець»);*

– сегмент вводить читача у спогади чи роздуми над минулим, сучасним і майбутнім і под. (на відміну від звичайних, неіронічних сегментованих висловлень, які звучать дещо патетично, піднесено, або ж, навпаки, трагічно, іронічні сегментовані висловлювання дають змогу висловити свої почуття в дотепний спосіб, іноді навіть нехтуючи традиціями афористичної практики): *Україна... Є ще порох у порохівницях, але дуже сирий («Перець»); XXI століття... Чим далі в ліс, тим більше галявин («Перець»).* Особливістю таких висловлень є так звана трансформація фразеологізмів, відомих висловлювань: доповнення відомих фразеологічних сполучень індивідуальними авторськими компонентами, які якщо не суперечать, то просто доповнюють, коментують, переосмислюють значення, створюючи при цьому іронічний контекст.

Щодо способів вираження сегмента, то його структурні типи досить різноманітні, – це і форми називного відмінка іменника, займенника, форми непрямих відмінків іменників, займенників, прикметників, числівників. Однак найпоширенішою формою вираження сегмента є називний відмінок іменника: *Сьогодні! Вже і сир у мишоловках став платним! («Перець»).*

Часто сегментований компонент може поширюватися:

– поширювачами означального типу: *Сучасний Юлій Цезар... Одночасно думає одне, говорить друге, робить третє («Перець»);*

– поширювачами означального та об'єктного типу: *Борець за соціальну справедливість! Якщо краси та розуму бракує, то всі і порівну!* («Перець»).

Щодо пунктуації в конструкціях називного теми, то звичним розділовим знаком, який ставиться безпосередньо після сегмента, є три крапки, іноді тире, які функційно зближуються з крапкою, вичленовуючи сегмент із базової частини (базову частину ще іноді в лінгвістичній науці називають корелятом).

Підсумовуючи, зауважимо, що сегментація як спосіб реалізації іронії у структурі речення є досить поширеним явищем, особливо в сучасній художній літературі та публіцистиці. Сегментовані структури тяжіють до контамінації, тим самим увиразнюючи експресивність і виразність кожного висловлення. Коментувальні відношення, які постають між сегментом і основним реченням, створюють алогізм значень, який лежить в основі створення іронії.

Загалом іронічне значення іронічного висловлення, побудованого за схемою парцельованої чи сегментованої конструкції, забезпечує синтаксичний алогізм між частинами двочленної структури (базового речення та парцелята чи сегмента), умовою якого є функційно-семантичний зсув.

Отже, усім іронічним висловленням, не залежно від типу синтаксичної побудови, характерна особлива, імпліцитно виражена оцінна модальність, зумовлена інтенцією суб'єкта-іронізатора, яка містить аксіологічну позицію, протилежну за значенням до узуального змісту висловлення.

Особливістю іронічного висловлення є те, що воно має двочленну структуру: складається з позитивної та негативної частин, які сполучаються на основі лексико-синтаксичного алогізму та антифразисних відношень. У позитивній частині обов'язково наявний експліцитно виражений компонент структури антифразисного висловлення позитивема. Друга частина антифразисного висловлення, побудована на синтаксичному алогізмі, є негативемою. Семантика негативеми ґрунтується на енантіосемічному переосмисленні. Буквально виражений зміст негативеми (поза контекстом іронічного висловлення) є негативним в аксіологічному плані.

Усі засоби вираження іронії умовно можна розділити на два типи:

1) елементарні засоби реалізації іронічної модальності, марковані так званими іронічними мовленнєвими сигналами (типовими

засобами, які мовець зазвичай використовує для вираження іронії), до яких належить функціонування енантіосемічних перетворень, контекстуальних антонімів, антифразису (на рівні лексеми, комунікеми), лексико-синтаксичного алогізму (на рівні простого та складного речення, а також дискурсивного висловлення). Наприклад, антифразисні відношення між частинами складного речення яскраво засвідчують полярність семантики, як-от: *Гарна погода: один день блисне, а сім днів кисне* (Нар. тв); *Добре нас годують: черпак юшки, дві галушки, та й ті розплилися* (Нар. тв.);

2) рідковживані засоби створення іронії, прийоми структурування іронічного висловлення без «мовленнєвих сигналів». Їх здебільшого використовують на дискурсивному рівні номінації та вважають складними формами створення іронічного контексту. До них належать лексико-синтаксичні алогізми (як на рівні складного речення, так і на рівні тексту), парцеляція, сегментація, змішування стилів, використання алюзій та інші способи, орієнтовані на асоціативний рівень сприйняття, як-от: – *Ну як ви там, Едуарде Кайтановичу? – Спасибі, уже сиджу! – Сидітимете пізніше! Зараз ви поки що катаєтеся!* – уточнив строго Ковбик (О. Черногуз).

Лексико-синтаксичний алогізм, який є основою створення іронії як в простому, так і в складному реченнях, з'являється на основі зіткнення (семантичної невідповідності) частин антифразисного висловлення, внаслідок чого створюється іронічний ефект. Таке зіткнення можливе між значеннями поширювачів означального, об'єктного та обставинного типу чи предикативного центру простого речення, між відокремленою (напівпредикативною) чи пояснювально-уточнювальною частиною простого ускладненого речення, між частинами складного речення, між парцельованим чи сегментованим компонентами дискурсивного висловлення.

2.6. Семантико-синтаксична структура речень з ілюктивними предикатами

Мова як засіб впливу на інших людей, засіб вираження волі співрозмовників має такі властивості, які роблять її дієвим знаряддям комунікації, адже слово має здатність упливати на свідомість людини. За допомогою мови можна передавати те, що визначає

мета висловлення, і спричинювати у співрозмовника щоразу відповідну реакцію чи зміну поведінки.

Комунікативний аспект мовлення полягає в передаванні тих чи тих повідомлень від однієї особи до іншої (іншим) як комунікативних (мовленнєвих) актів, що їх здійснюють усно, засобом звукових сигналів, або письмово. Починаючи висловлення, мовець створює навколо себе **комунікативно-прагматичний простір**, до якого в ролі комунікантів входить сам мовець та адресат (адресати). Важливим компонентом комунікативного простору є предмет мовлення, тобто та зовнішня щодо акту повідомлення ситуація, стан справ, які спонукають мовця до висловлення. Мовець може прагнути до зміни стану справ чи, навпаки, до його збереження, і в цьому полягає його прагматична мета. Саме мета мовця лежить в основі його комунікативного наміру (інтенції).

2.6.1. Термінологічний обсяг теорії мовленнєвих актів

Одним із комунікативних завдань є потреба вплинути на поведінку, переконання, волю та думки співрозмовника, що породжує прагматичну функцію мови. Найповніше ця функція реалізується в процесі мовленнєвого спілкування, суттєвою рисою якого є ілюктивний акт. Згідно з теорією мовленнєвих актів, започаткованою Дж. Остіном і Дж. Серлем (див. праці: [Остин 1986; Серль 1986]), одиницею комунікації потрібно вважати не речення чи висловлення, а мовленнєвий акт, тобто власне-мовленнєву дію, у якій зосереджено мотиви, наміри мовця. У цій концепції засоби мовного коду в комунікації витлумачено не як сукупність універсальних смислів, а як сфера дій, за допомогою яких люди в повсякденній практиці впливають на поведінку, думки й емоції співрозмовника.

Мовець є ініціатором комунікативного акту, у якому висловлення співвідноситься з тим чи тим предметом як референтом дійсності; цей акт референції супроводжується приписуванням референту певних властивостей. У висловленні виформовується пропозиція, співвідносна з фрагментом дійсності. Окрім цього, складником комунікативного акту є **ілюкція**, тобто інтенційний зміст висловлення.

Мовленнєві дії є одним із регуляторів соціального життя і зумовлюють структуру людських стосунків. За словами Р. Блакара, висловитися нейтрально неможливо, адже будь-яке висловлення

містить певну мету, що засвідчує наявність у мовця стратегічного задуму [Блакар 1987: 17]. Мовленнєвий вплив безпосередньо пов'язаний із метою мовця – суб'єкта мовлення, який регулює діяльність свого співрозмовника (не тільки фізичну, але й інтелектуальну). Мовлення використовується для того, щоб спонукати співрозмовника до певної дії та спричинити відповідну реакцію. Спілкуючись між собою, співрозмовники зазвичай не передають інформацію один одному лише заради самої інформації. Здебільшого за нашим мовленням, за кожним мовленнєвим повідомленням приховано певну мету, а отже, кожне мовленнєве повідомлення – засіб досягнення цієї практичної мети.

Мовленнєва дія не є звичайним повідомленням інформації слухачеві, а **складним актом комунікації**, що є прагматичною одиницею безпосереднього мовленнєвого висловлення. Мовці активно впливають одне на одного відповідно до своєї мети та наміру, тобто людина-мовець завжди характеризується агентивністю та інтенційністю.

Теорія мовленнєвих актів – один із можливих підходів до аналізу комунікативної діяльності й інтенцій мовця, що спрямовані на вияв та аналіз принципів і правил **мовленнєвої поведінки комунікантів**. У теорії мовленнєвих актів висловлення розглядають як комплекс мовленнєвих дій, що їх здійснюють заради впливу мовця на слухача, задля взаємодії мовця та слухача у процесі предметно-практичної і теоретично-пізнавальної діяльності. Саме теорія мовленнєвих актів «занурила» висловлення у сферу людських вчинків.

Висловлення, зумовлене ситуацією спілкування, стає **цілеспрямованою мовленнєвою дією** та реалізується за певними правилами, прийнятими в суспільстві. Така нормативна одиниця мовленнєвої соціальної поведінки отримала назву «мовленнєвий акт», здійснюваний із чітко визначеним наміром у конкретних умовах щодо адресата. Це цілеспрямована мовленнєва дія, адже будь-яка дія передбачає питання: «з якою метою?». Тому, називаючи мовленнєвий акт дією, необхідно з'ясувати наміри мовця, який надає висловленню певну цілеспрямованість.

Під час створення тексту певного комунікативно-прагматичного типу мовець оцінює його відповідність референту, доцільність інтенційного типу тексту у спілкуванні з адресатом, а також очіку-

вання з приводу ефекту своєї комунікативної дії, тобто можливих відповідних реакцій слухача. У рамках мовленнєвого акту поетапно здійснюється комунікація, що передбачає обмін думками та інформацією відповідно до практичних потреб людини.

Мовленнєвий акт розглядають як складну структуру, яку умовно аналізують на трьох рівнях, зокрема:

– на першому рівні як **пропозиційний акт**, тобто акт називання певної ситуації, який розкладається на *акт референції* (називання осіб та об'єктів, що беруть участь у ситуації мовлення) та *акт предикації* (надання цим особам та об'єктам певних властивостей та відношень);

– на другому рівні як **дію (ілокутивний акт)**, що відбувається в певних умовах з чітко визначеною мовцем метою, яку він доводить до свідомості адресата. Поняття ілокутивного акту не має чіткого визначення. На думку Дж. Остіна, «щоб визначити, що являє собою здійснення ілокутивного акту, треба встановити, яким чином ми використовуємо **локуцію**: запитуючи або відповідаючи; інформуючи, запевняючи або попереджуючи; оголошуючи вирок, назначаючи і т. ін.» [Остін 1986: 86]. Якщо на рівні пропозиційного акту ми виокремлюємо такий компонент семантики речення, як пропозиція, то на рівні ілокутивного акту до пропозиції додається новий компонент, що його називаємо *ілокутивною силою* [Там само: 87];

– на третьому рівні як **відношення до результату дії (перлокутивний акт)**, тобто до того впливу, який було здійснено на адресата мовлення. Перлокутивний акт актуалізують в аспекті реальних наслідків мовленнєвого впливу.

Основна особливість теорії мовленнєвих актів – підхід до мовленнєвого акту як способу досягнення певної мети, інструментом якої є висловлення. Якщо результату мовлення досягнуто, то мовець досягає **перлокутивного ефекту мовлення**. Значна частина актів мовленнєвої комунікації характеризується тим, що її учасники мають спільну мету – досягнення взаєморозуміння, певного мовленнєвого впливу, який і виявляється в перлокуції.

За підходу до комунікації як цілеспрямованого обміну інформацією у процесі соціальної діяльності особливий інтерес зумовлює те, яким чином у тексті реалізуються різні види комунікативної інтенції залежно від ситуації спілкування. У процесі комунікації мовець повинен максимально враховувати особливості адресата,

його мовленнєві знання та компетенцію тощо. Це необхідно в діалозі, де партнери прагнуть до досягнення свого комунікативного наміру (створення перлокутивного ефекту мовлення). У системі діалогу результат мовленнєвого акту може реалізовуватися в немовленнєвій формі – це виконання певної дії для підтвердження або заперечення висловлення. У такому разі завдання мовця полягає в тому, щоб зорієнтувати діяльність співрозмовника і запрограмувати такий мовленнєвий вплив, який би сформував нову ситуацію, потрібну для мовця. Отже, реалізація мовленнєвого акту може бути успішною чи неуспішною. Якщо мовцеві вдалося реалізувати мету мовлення, то мовленнєвий акт був успішним. У разі, коли цього не сталося, мовленнєвий акт трактують як неуспішний.

Перлокутивний акт і відповідне йому поняття перлокутивного ефекту – це той аспект мовленнєвої діяльності, за якого створюються **каузативні смисли у висловленні**. Іншими словами, якщо мовлення призвело до нової ситуації, то відбулася каузація (зміна) ситуації. Каузована подія є кінцевою метою вираження комунікативної інтенції мовця.

Паралельно з тим від перлокутивного акту, який може бути реалізованим або не реалізованим за допомогою мовленнєвих засобів, варто чітко відділяти ілокутивний акт. Розглядаючи перлокуцію як наслідок впливу ілокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію, Дж. Остін уважає, що поняття перлокуції можна сформулювати приблизно так: «За посередництвом дії *B* мовець виконав дію *C*, тобто переконуючи (ілокуція), він когось *переконав, змусив, спрямував, умовив* тощо» [Там само: 98].

Ілокутивний акт є одним із найважливіших семантико-прагматичних понять, основними функціями якого є такі: а) замінює фізичну дію (обіцянка передує наступній фізичній дії; вербальна відповідь може замінити жест; наказ змушує виконувати певну дію того, хто отримав наказ тощо); б) готує до наступної фізичної дії (планування, вказівка, обговорення, постановка завдань); в) пояснює попередні дії (опитування, пояснення, вибачення, виправдовування); г) спрямовує фізичну дію (пояснення характеру дій, інструктаж і под.); ґ) є соціальною дією (призначення на посаду, називання, проголошення вироку тощо) [Там само: 183].

Ілокутивний потенціал виявляємо в різних типах висловлень через такі **типи мовленнєвого впливу на співрозмовника**, як:

1) інформування; 2) спонукання дати відповідь на поставлене запитання; 3) пряме чи непряме спонукання; 4) передавання емоцій з метою викликати відповідні емоції; 5) інтенцію спричинити зміну поведінки, стану, статусу співрозмовника тощо.

Кожний із зазначених мовленнєвих впливів може містити в собі елемент каузації, який безпосередньо призводить до зміни поведінки, стану тощо особи, на яку спрямовується мовленнєвий вплив. У разі використання мовленнєвих актів із найбільшою ілокутивною силою створюється перлокутивний ефект, оприявлений в поліпредикативних конструкціях.

Ілокутивний потенціал висловлення зосереджений у семантиці предиката й компонентах, зумовлених його семантико-синтаксичною валентністю.

2.6.2. Ілокутивні дієслова як виразники мовленнєвої мети та ілокутивної сили висловлення

У створенні висловлень активну участь беруть дієслівні форми. Значну їх частину становлять ті дієслова, у семантичній структурі яких є компоненти, що описують мету самого процесу мовлення. В українській мові, як і в багатьох інших мовах, такими дієсловами є так звані **ілокутивні дієслова**, за допомогою яких мовець намагається довести до свідомості слухача мету свого висловлення.

Усім дієсловам з ілокутивним значенням притаманні семи суб'єктності, об'єктності, адресованості, тобто вони співвідносяться із семантичною моделлю «особа, що спонукає (засобом мовлення) до певної дії – процес спонуки – особа, яку спонукають до певної дії – і те, до чого спонукають».

У реченнях з ілокутивними дієсловами, де мовленнєва ситуація містить двох (або більше) учасників, зміна може відбуватися і з каузатором, і з об'єктом впливу. Хоча найчастіше партнер по спілкуванню виконує пасивну функцію – він адресат, що сприймає ілокутивний вплив з боку мовця. Напр.: *Максим почав говорити їй про небезпеку, про силу й лютість розжертвого звіра, але вона [Мирослава] **зацитькала його** (І. Франко) // Максим замовк, бо його змусила мовчати Мирослава; Трохи подумавши, Кар **доручив вахту Запарі й ліг спати** (М. Трублаїні) // Запара на вахті, бо так звелів Кар.*

Деколи у спілкуванні можна спостерігати ефекти взаємовпливу, оскільки при мовленнєвих актах здійснюється «корекція» моде-

лі світобачення обох комунікантів. Адже в мовця, який, наприклад, передає певну інформацію своєму партнерові, з'являється знання про те, що ця інформація вже є в партнера по комунікації.

Створення нової ситуації можливе за умов використання акту мовлення, як-от: *Згадавши про неї, Данило **намовив** зятя йти на Мліїв, щоб лишити там Прісю на весь час, поки буде війна* (А. Кащенко). Нова ситуація відбулася внаслідок мовленнєвої дії намовляння: *Данило із зятем пішли на Мліїв, щоб лишити там Прісю на весь час, поки буде війна*.

Зміна стану чи поведінки співрозмовника можлива за умов використання ілокутивних дієслів із каузативним смислом: *випросити, упросити, ублагати, виблагати, змусити, заставити (словами), переконати, намовити, підбурити, заспокоїти, збентежити, знайти, звабити (словами), зманити, приманити, вгомонити, збадьорити, звеселити, розвеселити, засмутити, опечалити, обнадіяти, збаламутити, вигородити, виправдати, визнати, виправдати, підтвердити, призначити, назначити, оголосити (ким?)* і под.

В ілокутивних висловленнях «вплив на співрозмовника з метою спричинити зміну його поведінки, стану, статусу тощо» можуть використовуватися дієслова попередньо названих конструкцій, але з тією умовою, що внаслідок їх використання створюється нова ситуація, тобто досягнутий перлокутивний ефект мовлення. Використання таких дієслів уможливорює найбільшу ілокутивну силу висловлення; такі висловлення є найефективнішими. Напр.: *зиптувати* – з метою каузувати, отримати знання (для мовця); *інформувати* – щоб каузувати, давати знання (для адресата мовлення); *переконувати* – для каузування, впливати переконанням (для адресата мовлення); *критикувати* – з метою каузувати зміну, потребу виправитися (для адресата мовлення).

Ефективність мовленнєвого впливу, чи характер прагматичного ефекту мовлення, у конкретному мовленнєвому акті залежить від сприйняття, розуміння, трактування висловлення адресатом мовлення. Те саме висловлення може спричинити різний прагматичний ефект на різних інтерпретаторів і навіть на одного інтерпретатора в різних ситуаціях мовлення. Це залежить від самого інтерпретатора, його життєвого і соціального досвіду, рівня інтелектуального, емоційного та естетичного розвитку, навіть від типу нервової системи, його психічного стану в конкретний момент тощо. У реченні

мовець виражає різноманітні оцінки, інтерпретації пропозитивного змісту: модальні, емоційні, етичні, естетичні та інші, але передовсім і обов'язково – цільову (інтенційну) інтерпретацію об'єктивного змісту повідомлення, що паралельно з цим змістом виформовує **ілокутивну силу**, комунікативний намір, що спрямований на адресата.

П. Грайс вивів своєрідну схему речень з ілокутивними дієсловами: «*А мав намір, використовуючи висловлювання X, цим своїм використанням здійснити певний вплив на слухачів за допомогою того, що слухачі розпізнають цей намір*» [Грайс 1986: 244].

Уживання в реченні ілокутивних дієслів допомагає мовцю здійснити певну дію, яку й називають ці дієслова. Наприклад, у реченні: «*Віднині **проголошуємо** прийняття всіма православними єдиного апостольського григоріанського календаря...*» (Р. Іваничук). Це речення містить визначений намір – прийняття григоріанського календаря, а пряме називання ілокутивного дієслова «проголошуємо» є мовленнєвою дією.

Ілокутивним дієсловом притаманні такі диференційні семи: сема, що характеризує прагматичний тип ілокутивного акту (*ілокутивна сема*); сема мовлення, говоріння, виголошення (*локутивна сема*).

За певних умов дієслова набувають ілокутивності в межах відповідного контексту (здебільшого в переносному значенні), при цьому сема мовлення (локуції) поєднана з іншими семами. Напр.: *підбити*, *обілити* (знімати підозру з кого-небудь, виправдовувати), *очорнити* (звести наклеп), *виставити* (у значенні вигнати), *нав'язати* (дискусію), *настояти* (на своєму), *закрити* (нараду), *розпустити* (збори), *підтримати* (словами), *збаламутити* (когось), *висунути* (кандидатуру) і под. Напр.: *Люда відчувала себе незручно: адже вона **підбила** товариство на це змагання і не подбала хоча б про один рятувальний човен* (М. Трублаїні); *Капітану Сидорчукові **наказувалося** негайно **виділити** по одній роті зі складу третього й четвертого батальйонів* (Ю. Бедзик).

Ілокутивне дієслово обов'язково містить вказівку на мету говоріння: *переконувати* – *говорити з метою переконати*; *застерігати* – *говорити з метою застерегти*; *дозволяти* – *говорити з метою дозволити* і под. Наявний прямий зв'язок між значенням ілокутивного дієслова та ілокутивною функцією висловлення, виразником

якого є це дієслово. Напр.: *упрошувати* – *упросити* – *каузувати* проханням: *Нарешті Андрій **упросив** батька піти в яр, щоб побачити старе Городище* (М. Стельмах).

Ілокутивним дієсловом притаманні також *семи активності* (оскільки вони є дієсловами дії) та *доцільності* (адже їх використання зумовлене певною немовленнєвою метою). У зв'язку з цим варто зазначити, що окремим ілокутивним дієсловом притаманна сема каузованої мовленнєвої дії. Вона полягає в тому, що в значенні ілокутивного дієслова міститься не тільки сема мовленнєвої дії, але й сема стану, ознаки, що приписується об'єкту дії, а також обов'язкова сема причиновості, мотивації. Мовленнєва дія спрямована на адресата з метою створення нової ситуації або зміни його стану, соціального статусу тощо. Уживання окремих ілокутивних дієслів не призводить до створення нової ситуації, тому всі ілокутивні дієслова можна поділити на *власне-ілокутивні* та *ілокутивно-каузативні*. Якщо *власне-ілокутивним* дієсловом властиві семи локутивності та ілокутивності, то *ілокутивно-каузативні* дієслова містять ще інші семи (передовсім семи цілеспрямованості дії та її результативності).

До власне-ілокутивних дієслів належать ілокутивні дієслова в перформативній функції, ілокутивні дієслова зі значенням передавання інформації, повідомлення, обіцянки, пропозиції та поради, дієслівні етикетні висловлення тощо. Основною ознакою власне-ілокутивних дієслів є те, що вони не спричинюють зміни, вони не містять значення результативності.

Ілокутивно-каузативні дієслова обов'язково містять значення впливу на адресат мовлення і водночас указують на результат мовленнєвої дії. Порівняймо вживання обох різновидів дієслів: *Тихович саме тоді **оповіщав** примаря про знайдену філоксеру* (М. Коцюбинський); *Я **скликав** перед наступом командирів і **оповістив** про маршрут* (І. Муратов). Власне-ілокутивне дієслово *оповістити* означає лише те, що передавання інформації відбулася, тоді як вживання ілокутивно-каузативного дієслова засвідчує наслідок мовленнєвої дії: *я скликав – командири зібралися*. Ефективність спілкування визначається як результат дієвості: якщо повідомлення призначено для зміни поведінки адресата, то цінність повідомлення тим більша, чим більше змін у цю поведінку воно може внести.

Ш. Баллі пропонував усі дієслова поділити на два класи: *звичайні та каузативні*. Звичайні дієслова вказують, що дію виконує

сам суб'єкт, каузативні дієслова означають, що суб'єкт викликає певну дію або зміну іншої особи чи предмета [Балли 1955: 124–125]. Каузативні дієслова активно вивчають лінгвісти у зв'язку з незвичністю їх морфологічних властивостей, семантики і своєрідністю синтаксичних функцій, що полягають у їх спроможності створювати поліпредикативні конструкції, які знаходяться у віддаленні від центру синтаксичного поля речення (див. праці: [Апресян 1995 а; Арутюнова 1992; Золотова и др. 2004] та ін.).

На думку Н. Арутюнової, усі види каузативних предикатів беруть початок з єдиної глибинної структури, у якій елемент *cause* поєднує назву особи чи пропозиції зі значенням іншої, каузованої, пропозиції [Арутюнова 1992: 167].

У реченнях із каузативними предикатами, зауважує У. Чейф, дієслово означає не тільки дію, але й процес. Процес є завжди основним, а дія є результатом додаткової деривації. Каузатив, продовжує мовознавець, є дериваційною одиницею, яка перетворює дієслівний корінь, що виражає процес (органічно чи як результат попередньої деривації), у корінь, який одночасно означає і процес, і дію. Таке дієслово вимагає супроводу як пацієнса, так і агенса [Чейф 1975: 149–150].

Основою синтаксичної класифікації каузативних дієслів є синтаксична валентність предиката. Ю. Апресян констатує, що в каузативних дієсловах зазвичай на одну валентність більше, ніж у початковому дієслові [Апресян 1995: 47]. На цю особливість каузативних дієслів звернув увагу Л. Теньєр: «Унаслідок додавання ще однієї валентності при творенні каузативів з'являється необхідність у новому актанті. Наявність нового актанта означає, що всі каузативні дієслова мають на одну валентність більше порівняно з відповідними некаузативними дієсловами» [Теньєр 1988: 279]. Пор.: *Жінка звернулася до лікаря – Чоловік **умовив** жінку **звернутися до лікаря**; Син віддав лист батькові – Мати **переконала** сина **віддати лист батькові**.*

Двоактантні дієслова, стаючи каузативами, створюють триактантні дієслова; триактантні – чотириактантні. Каузативні дієслова створюють умови додаткової предикації, тобто вживаються в поліпредикативних конструкціях.

Можна виокремити певні закономірності, пов'язані з перетворенням валентної структури і способів вираження валентностей

від початкового до префіксального дієслова. Каузативна семантика префіксів тісно пов'язана з їх властивістю утворювати перехідні дієслова від неперехідних, а також з актантною структурою префіксальних корелятивів. Префікс зазвичай збільшує кількість актантів початкового дієслова, перетворює синтаксично факультативні актанти в обов'язкові, пор.: *штовхнути* – *наштовхнути* (на думку). *Штовхнути* кого? – дві обов'язкові валентності агенса і пацієнса; *наштовхнути* кого? на що? – збільшена кількість актантів. Префікси є ніби додатковим показником каузативності та перехідності. Порівняймо дієслівні форми без префіксів, позбавлені каузативності, і префіксальні форми, які ускладнені каузативним смислом: *Хвалити* – висловлювати похвалу комусь, чомусь: *Андрій уминав паляниці та все хвалив* (М. Коцюбинський). Каузативний смисл відсутній. *Схвалити* – вважати правильними, добрими які-небудь вчинки, дії, рішення; стверджувати своєю згодою: *схвалити резолюцію зборів; Імператор схвалив ідею* (М. Чабанівський) // *Ідея схвалена, бо про це повідомив імператор*. Зазначені речення ускладнені каузативними смислами. *Манити* – кликати, звати, роблячи певні знаки рукою, поглядом і т. ін.; підкликати: – *Ось ідіть сюди. Ідіть, – манів її* [Галю] *і бровами і головою Власов* (Панас Мирний). *Переманити* – приваблювати чим-небудь, схилити до зміни місця проживання або роботи, примушувати пристати, приєднатися до когось іншого, перенадхувати, переваблювати, перетягати, перемовляти: *Важливо однак, що встиг Володька одразу після одруження отримати квартиру в місті на проспекті, туди ж незабаром і батька переманив, хоч як упирався старий* (О. Гончар) // *Батько поселився разом із сином у квартирі на проспекті, бо син умовив його перебраться до нього, хоч батько не хотів; – Ти ж бач, не захотів до Ярини приставати в прийми, переманив до себе, а вона й послухалась* (Є. Гуцало).

Ще Дж. Остін помітив відмінність між мовленнєвою, конвенційною, та немовленнєвою, неконвенційною, каузацією: «Значення, у якому виголошення якого-небудь висловлення впливає на інших осіб чи каузує щось, відрізняється від того значення, яке несе поняття фізичної каузації засобом тиску і т. ін. У першому разі вплив повинен здійснюватися внаслідок мовленнєвих контактів і належати сфері впливу однієї особи на іншу: можливо, це і є початковий зміст поняття «каузації» або «причиновості» [Остин 1986: 99].

А. Максапетян переконує, що обидва способи каузації являють собою основні методи регуляції і стимуляції; при цьому некомунікативний механізм регуляції потрібен в тому випадку, якщо не спрацьовує перший, комунікативний механізм, тобто коли соціальна комунікація «слово – дія» виявляється незавершеною. У таких випадках може бути використана фізична дія із застосуванням сили [Максапетян 1990: 133]. Пор.: *Злочинець своїм наказом змусив всіх лягти на підлогу // Злочинець гвинтівкою змусив літнього чоловіка лягти на підлогу.*

Каузативні відношення містять два логічних блоки: вплив (від суб'єкта-каузатора) та зміна (результат каузації). Під впливом дії каузатора (у реченнях з ілокутивними предикатами) початковий стан об'єкта зазнає змін і набуває нового стану чи нової якості. Роль каузаторів взагалі можуть виконувати як особи, так і поняття – явища, властивості предметів. Проте в реченнях з ілокутивними предикатами в ролі каузаторів виступають саме особи.

Відношення агенса і пацієнса в семантичній структурі речення відіграють найсуттєвішу роль, яка пов'язана з основною характеристикою дієслова як стану, процесу, дії чи дії-процесу.

У семі каузативності виявляється зв'язок з агенсом і пацієнсом одночасно: у ситуації, що виражається каузативним дієсловом, об'єкт є одночасно суб'єктом некаузативного дієслова. Ілокутивні дієслова мають сему каузованої мовленнєвої дії. Тому ілокутивно-каузативні дієслова протиставляються не тільки загалом як виразники дводії чи одnodії, але і як окремі конкретні одиниці; у зв'язку з цим виділяємо опозиційні пари: *запрошувати – приходити; кликати – йти; просити – виконувати; змушувати – робити* тощо. В окремих випадках лексичні одиниці корелюють зі стійкими дієслівно-іменними сполуками: *впливати – піддавати впливу; вселяти надію – обнадіювати.*

Семантична типологія каузативів ґрунтується на основі багатьох ознак: характер події, роль суб'єкта-каузатора і суб'єкта каузованої дії, спричинений наслідок події. Основною ознакою ілокутивно-каузативних дієслів є результативність, тобто одна подія обов'язково передбачає появу іншої події, дії чи стану як наслідку попередньої. Іншими словами, ілокутивна каузація – це вираження причиново-наслідкових відношень, у яких вплив одного суб'єкта чи події спричинює дію, стан, зміну якості іншого суб'єкта. Будь-

яка каузація передбачає перехід від початкового стану до нового, тобто передбачає зміну цього вихідного стану.

Ілокутивно-каузативні лексеми характеризуються багатьма семантичними ознаками (семами): говоріння + інформативність + каузативність + цілеспрямованість дії + адресованість дії + інструментальний характер мовленнєвої дії.

Сема *говоріння* вказує на те, що дієслівні лексеми належать до дієслів мовлення, для яких є обов'язковою наявність ситуації спілкування та учасників спілкування. *Інформативний* характер лексеми полягає в репрезентації несиметричних відношень між носієм ілокутивної каузації та об'єктом ілокутивної каузації: мовець є тільки носієм каузативної дії, а слухач – потенційним виконавцем спонукованої дії. Сема *каузативності* репрезентує не фізичний (матеріальний) вплив, а вплив особливий – мовленнєву каузацію з вказівкою на каузований відповідний акт у вигляді мовленнєвої дії (залежно від інтенційного значення акту предикації).

Будь-яка дія людини містить певну мету, тому сема *цілеспрямованості* особливо важлива для значення дієслова. Така ознака характерна для ілокутивних дієслів із каузативними смислами, оскільки вони репрезентують певну подію як результат впливу однієї особи на волю чи характер, стан іншої особи. Вияв семи *цілеспрямованості* дії увиразнює чіткий напрямок впливу і засвідчує те, що мовець, виражаючи свій комунікативний намір, вказує на можливість об'єкта каузації (слухача) здійснити відповідний каузований акт на користь носія каузації. Обов'язковою семою є *адресованість дії*. Указівка на адресата може здійснюватися у структурі самого речення або в ширшому контексті.

Мовленнєва каузація відповідного акту експлікує спосіб впливу носія каузації на об'єкт каузації: просити – казувати проханням. Сема інструментального характеру говоріння відображає не тільки характер мовленнєвого впливу, але й соціальні стосунки між комунікантами, які склалися до моменту мовлення. Семантична характеристика лексеми в позиції релятора зумовлює заміщення аргументних позицій. Так, позиція першого аргумента заміщується тільки особою, що виконує семантичну функцію агенса відносно до процесу акту каузації. Це дає підстави для того, щоб виділити додаткові семи: «особа» + «мовець» + «каузатор» + «здатність здійснити каузовану дію в момент вираження волевиявлення».

Позиція другого аргумента заміщається лише особою, на яку скерована ілокутивна каузація. У семантичному плані зазначений аргумент виконує роль пацієнса. Дієслова мовленнєвої каузації характеризуються ще семою *активності*, що виявляється в агентивного суб'єкта, який певним чином впливає на адресата з метою його змінити. Сема активності тісно пов'язана зі значенням змушуваності, вимушеності, волі, певного зусилля, які виявляє суб'єкт мовлення.

Як зазначає Н. Гуйванюк, каузативні дієслова характеризуються внутрішньо мотивованим значенням шкоди чи вигоди, вони пов'язані з впливом суб'єкта на об'єкт (адресат), що іноді призводить до його заміни, перетворення в іншу якість [Гуйванюк 1999: 100].

Ілокутивно-каузативна дія перебуває в одній часовій категорії, незважаючи на її часову послідовність: спочатку відбувається каузативна, потім – каузована дія. Хоча каузований стан настає після каузації, ці моменти настільки поєднані між собою, що дають підстави констатувати одночасність причини та наслідку. Напр.: *Я оддав наказ розіслати роз'їзди і відпустив його* (Л. Старицька-Черняхівська) // *оддав наказ – наказ отриманий; відпустив його – він вільний*. У таких конструкціях місце першого компонента дії завжди займає дієслово із загальним значенням «робити так, щоб...»: *просити – робити так, щоб отримати; умовляти – робити так, щоб умовити; змушувати (словами) – робити так, щоб змусити* тощо. Використання такої перифрази, що збігається з підрядною частиною мети, засноване, очевидно, на тому, що в каузативних конструкціях з ілокутивними дієсловами об'єктом каузації завжди є особа, якій властива свідомо доцільна діяльність.

Оскільки ілокутивні дієслова вказують на мовленнєву дію, яка має на меті вплив на співрозмовника, і внаслідок такої дії потенційно створюється нова ситуація, можемо вести мову про каузацію в межах висловлень з ілокутивними предикатами. Більшість ілокутивних дієслів містять «приховану» каузацію і є виразниками ілокутивно-каузативних відношень. Каузація ілокутивних дієслів пов'язана з «ілокутивною силою» слова (усного чи писемного мовлення).

У реченнях з ілокутивним предикатом каузативні відношення створюють відповідний тип ситуації, що її описує речення. Це звичай ситуація дії-процесу, що пов'язує два суб'єкти, один з яких

чинить відповідну дію (*агенс*), а інший – у результаті цієї дії змінює чи може змінити свій стан (*пацієнс*). «Агенс завжди є діячем; дія агенса спрямована на пацієнса, який набуває нового стану; дія агенса цілеспрямована – агенс керує своєю дією і несе відповідальність за те, що відбувається; у своїй діяльності агенс може використовувати тіло, руку чи будь-який інший інструмент» [Лакофф 1981: 357–358].

Отже, у лексичній системі сучасної мови є дієслова, у яких значення дії спонукування поєднується зі значенням дії, яка є наслідком цього спонукування: *робити так, щоб досягти певного результату*. Висловлення вважають не тільки цілеспрямованим, але й ефективним, якщо воно зумовлює бажані наслідки, тобто впливає на свідомість або поведінку адресата. Здебільшого висловлення є ефективним за умов вживання в ньому ілокутивного дієслова з каузативним смислом (ілокутивно-каузативного).

2.6.3. Граматичні та семантико-синтаксичні параметри ілокутивних дієслів у висловленні

В ілокутивних конструкціях, що мають значення мовленнєвої дії, спрямованої на досягнення певного результату, функціують п'ять форм ілокутивних дієслів:

1) *вербумфінитна* форма є основною;

2) *інфінитив*, здатний передавати різноманітні відтінки модального значення, найчастіше посідає позицію основного компонента в дієслівному складеному присудку, як-от: *Мати почала вмовляти навістку залишитися* (Розм.). Або: *Значить так, домовилися: доручити інженерові Мухтарову персонально запросити на будівництво інженера Синявкіна* (І. Ле). Дієслова, вжиті у формі інфінитива, виконують функцію присудка або об'єктного поширювача; за умов вживання присудка у формі інфінитива речення співвідноситься з дієслівною спонукальною конструкцією, оскільки інфінитив у таких реченнях вжито в значенні наказового способу;

3) *дієслівна форма на -но, -то*, що є засобом вираження головного члена безособового речення, як-от: *Юсупа припрошено до цього діла* (І. Ле). Зберігаючи предикативну функцію та маючи перфектне значення, така форма позначає дії, спрямовані на об'єкти (адресатів мовлення); наслідок попередньої мовленнєвої дії; може

поєднуватися з допоміжними дієсловами *було, буде*, як-от: *Незабаром було покликано гостей до вечери* (Леся Українка);

4) *дієприслівник*, що виражає функцію другорядного присудка, утворюючи напівпредикативну конструкцію, напр.: *А Грицько з Григорієм, діставши відповідний наказ, зробили спліток – великий пліт, поставили на нього чотири кадовби з солониною* (І. Багряний); *Пожалівшись на Кифора, на те, що припав пастух до приватної власності, як дурний до мила, попросила Параска владу зарадити біді й не робити з їхнього господарства сміху* (В. Бабяк). В ілокутивних конструкціях дієприслівник найчастіше вживається у формі минулого часу й бере участь у вираженні послідовності дій. Ілокутивна дія, виражена дієприслівником, спричинює певний наслідок, виражений іншим дієсловом: *діставши наказ – зробили спліток; пожалівшись на Кифора – попросила зарадити біді*. Типове значення дієприслівників теперішнього часу полягає у вираженні додаткової дії, що відбувається одночасно з основною, як-от: *Прощаючись, князь обіцяв відвідувати часами Турковських, «їх милу сім'ю»* (Леся Українка);

5) *дієприкметники*, утворені від ілокутивних дієслів є пасивними; вони виражають ознаку за відношенням до мовленнєвої дії, спрямованої на іншу особу. Уживання в ілокутивних реченнях пасивних дієприкметників засвідчує результативність мовленнєвої дії, унаслідок якої створилася нова ситуація: *викликаний на нараду – прибув на нараду*. Напр.: *За довгим приставним столом сидів викликаний на технічну нараду головний інженер Юрій Гнатович* (В. Яворівський); *Таку норму містить ухвалений у першому читанні законопроект «Про основні принципи державного контролю за господарською діяльністю»* (З преси).

Для семантичної та граматичної класифікації дієслів мовленнєвої дії важливу роль відіграє ознака перехідності. Однак значення перехідності виявляємо не тільки в тому, що воно дає змогу ділити дієслова на два протилежних розряди. Із перехідністю пов'язані найважливіші функційно-семантичні категорії дієслова – каузативність, результативність, стан, які утворюють особливий клас дієслівних категорій і можуть набувати статусу «валентнісних категорій», оскільки вони охоплюють і відображають способи функціонування синтаксичних і семантичних валентностей дієслова і завжди супроводжуються зміною валентнісної структури речення.

Очевидно, у семантичній структурі більшої частини перехідних дієслів міститься каузативне значення.

Ілокутивні дієслова мають неоднотипні граматичні характеристики. Вони є перехідними; можуть поширюватися назвами обставинних компонентів. При цьому граматична характеристика не є для них функційно значенневою, оскільки ідентичний зміст може передаватися як перехідними, так і неперехідними дієсловами, пор.: *просити* що? і про що?, *оголосити* що? про що?

Із категорією перехідності пов'язані найважливіші функційно-семантичні категорії дієслова, які утворюють особливий клас дієслівних категорій і можуть кваліфікуватися як категорії валентності. Поняття перехідності ілокутивних дієслів ґрунтується на такій інтерпретації, згідно з якою дія переходить на об'єкт або ж є безпосереднім джерелом створення нової ситуації, що характерно передусім для великої кількості ілокутивно-каузативних дієслів. Вони мають корелятивні форми активного і пасивного стану; отже, у них ця морфологічна категорія має повний вияв.

Наявні ілокутивні акти, реалізація яких завжди ефективна (ілокутивний акт *поздоровлення, привітання, співчуття* тощо), результатом яких є досягнення відповідної інтенції мовця. Це ті мовленнєві акти, які не мають на меті впливати на співрозмовника для зміни його стану, поведінки і т. ін. На відміну від них ілокутивні акти з метою впливу можуть бути реалізовані як ефективно, так і неефективно.

Суб'єкт мовлення, звертаючись до співрозмовника, не може не прогнозувати прагматичний ефект мовлення, хоча б підсвідомо. Залежно від того, який повинен бути наслідок мовленнєвого акту, мовець вибирає ті чи ті засоби впливу, тобто обирає певну ілокутивну силу висловлення. Поняття ілокутивної сили є комплексним. Воно містить паралельно з ілокутивною метою, що об'єднує мовленнєві акти в класи, її інтенсивність, спосіб досягнення мети, особливості залежної пропозиції та інші індивідуальні умови використання конкретних мовленнєвих актів. Розуміння мовленнєвого акту забезпечує адекватну реакцію співрозмовника, передбачає правильну інтерпретацію його ілокутивної сили.

Ілокутивна сила взаємодіє з пропозицією. Пропозиція характеризується умовами істинності, мовленнєвий акт – умовами успішності. В одних випадках для ефективності мовленнєвого акту

потрібна певна ситуація: наказ має силу тільки тоді, коли його висловлює людина з відповідними повноваженнями. В іншому випадку таке висловлення не є мовленнєвим актом. Ось що з цього приводу зазначає Е. Бенвеніст: «Хто завгодно може кричати у громадському місці: «Я проголошую всезагальну мобілізацію». Якщо це висловлення не може стати актом через відсутність у мовця необхідної влади, воно є лише мовленням, воно є лише пустопорожньою балаканиною, дитячими пустощами або виявом безумства» [Бенвеніст 1974: 293]. Отже, у деяких випадках успішність мовленнєвого акту залежить від компетенції й соціальної ролі особи мовця. Аналогом до вимоги істинності, що висувається до змісту речення, є вимога правдивості, від якої залежить успішність мовленнєвого акту. Наприклад, обіцянка дійсна лише тоді, коли мовець щиро хоче її виконати і впевнений у тому, що зможе це зробити.

2.6.4. Комунікативна структура ілокутивних висловлень. Ілокутивна функція. Ілокутивна сила

Ілокутивна функція висловлення – складний набір семантичних компонентів, серед яких можна виокремити: а) мету мовленнєвого акту; б) психологічний стан мовця (ментальний, вольовий, емоційний); в) співвідношення соціальних статусів мовця й адресата мовлення; г) зв'язок висловлення з інтересами мовця; ґ) зв'язок висловлення з діяльністю в рамках певних соціальних інститутів; д) ілокутивну силу висловлення. Зазначені показники ілокутивної функції мовець ураховує (свідомо чи підсвідомо) під час здійснення ілокутивного акту. Ілокутивна функція безпосередньо зумовлена семантикою дієслова, якою вона представлена (напр., *агітувати, запевняти, вмовляти, дозволяти, запрошувати, попереджувати, наказувати, вимагати* тощо). Кожне з цих дієслів містить значення ілокутивної функції, яке чітко можна простежити (*наказувати* – ілокутивна функція наказу; *дозволяти* – дозволу тощо). У таких уживаннях ілокутивна функція визначається не в зоні прагматики, а в зоні семантики, оскільки вона утворює ядро лексичного значення дієслова. Результат ілокутивного впливу може бути представлений семантичним класом дієслів дії: *вставати, робити, йти, писати, мастити* і под. Семантика таких дієслів стосується загальної ідеї спонукальності, тобто до вираження бажання, щоб адресат виконав щось, і спроби казувати адресата зробити ту саму дію. З погляду

прагматики такі дієслова можуть інтерпретуватися досить широко: *Видійдїть* – це може бути прохання, порада, дозвіл, наказ і т. ін. У такому разі ілокутивна функція не зумовлена безпосередньо ні лексичним значенням дієслова, ні семантичним класом, до якого воно належить. Відбувається каузація за допомогою мовлення, яке призводить до тієї чи тієї події, ситуації чи зміни об'єкта, як-от: [Голова]: *Давай виходь!* – *Маркс озирнувся тоскно і ступнув... І пішов.* (І. Багрянний).

Одним із компонентів ілокутивної функції є **ілокутивна сила висловлення**. Ілокутивна сила – це прагматичні можливості ілокутивних та перлокутивних актів. Вона закодована в логічній структурі речення – у предикаті, який відображає безпосередній намір висловлення. Це той наслідок мовленнєвого акту, той результат, яких було досягнуто певним мовленнєвим актом. Ілокутивна сила визначається лише за допомогою контексту, оскільки те саме дієслово в різних ситуаціях може мати різну ілокутивну силу. Наявна градація ілокутивної сили, яка може бути більшою або меншою. Зокрема, ілокутивно-каузативні дієслова мають більшу ілокутивну силу порівняно з власне-ілокутивними; ілокутивні дієслова в перформативній функції найяскравіше репрезентують ілокутивну силу висловлення. Мінімальну ілокутивну силу мають непрямі мовленнєві акти тощо.

Ілокутивні висловлення мають у своєму складі компонент із внутрішньоформним значенням, який дає змогу передбачати, сприяти мотивації вчинків осіб, є їх характерологічною ознакою, показує, наскільки воно відповідає очікуваному, наскільки є прогнозувальним, може впливати на хід подій, стимулювати діяльність комунікантів.

Як уважає М. Голянич, ілокутивні акти мають наперед визначене загальне розуміння, тобто заздалегідь прагматично інтерпретовані (наприклад, знання правил етикету визначає характер впливу на слухача та його ймовірну реакцію). Розкриття загального змісту такого речення з реалізованим внутрішньоформним значенням не становить труднощів, хоча розділити окремі ілокутивні ефекти, наявні у висловленні, чи пояснити зв'язок ілокутивного статусу речення з його граматичною структурою не просто: обов'язкові умови, що характеризують цілеспрямованість висловлювання, тобто визначають характер ілокутивного акту, можуть порушуватися,

«розмиватися» контекстом [Голянич 1997: 82]. Наміри мовця можуть ним же свідомо завуальовуватися або реалізовуватися невербальними засобами, ставати явними на тлі кількох речень чи кількох контекстів або й усього тексту.

В ілокутивних реченнях суб'єкт завжди є особою, він може бути означеним, неозначеним, узагальненим; належати зоні диктуму чи зоні модусу.

Ілокутивна конструкція утворюється внаслідок взаємодії двох суб'єктних зон: суб'єкта вихідної моделі та суб'єкта-каузатора. Такі конструкції характеризуються поліпредикативністю і таксисними відношеннями між предикативними складниками. Урахувавши таксисні відношення, можна представити систему ілокутивних висловлень. Першим рівнем поділу є розмежування моно- та полісуб'єктних ілокутивних конструкцій. Полісуб'єктна конструкція означає, що суб'єкт базової моделі та суб'єкт-каузатор не збігаються, як-от: *Лікар вмовив хвору погодитися на операцію*. Полісуб'єктні конструкції містять потенційний вторинний суб'єкт і потенційний вторинний предикат. Напр.: *Князь просив Софію заспівати що-небудь; вона довго відмагалась, далі згодилась* (Леся Українка). Суб'єкт-каузатор *князь*, суб'єкт каузації *Софія*; це є полісуб'єктна конструкція.

Моносуб'єктна конструкція *Вона відмовилася від своїх колишніх свідчень* (В. Земляк) містить лише один суб'єкт, який одночасно є суб'єктом-каузатором та суб'єктом каузації. У висловленнях від 1-ої особи суб'єкт диктуму, діяч, і суб'єкт модусу, мовець, збігаються. Це особливість перформативного вживання ілокутивних дієслів: *Я вимагаю відповіді; Я рекомендую прочитати цю книгу; Я стверджую це категорично* і под. В усіх інших випадках, експліцитно чи імпліцитно, співвідносяться *Я* суб'єкта повідомлення і *не-Я* суб'єкта факту, що повідомляється.

Моносуб'єктними є здебільшого висловлення з основним предикатом, що має значення клятви, присяги, обіцянки; полісуб'єктними – висловлення з основним предикатом зі значенням називання, призначення, каузації переміщення, дозволу, заборони, як-от: *Перед полуднем Василина послала Ксеню по воду* (В. Бабляк).

Ілокутивна конструкція *Два роки тому він виклопотав дозвіл повернутися на батьківщину і приїхав сюди* (О. Іваненко) містить згорнуту пропозицію, яку можемо трансформувати так: *Два роки*

тому він просив + Йому дали дозвіл + Він повернувся на батьківщину. У самому реченні немає вказівки на об'єкт каузації, є лише значення результативності каузативної дії.

Моносуб'єктні конструкції найчастіше містять предикат із часткою *-ся*, як-от: *погодитися, зголоситися, попроситися, відмовитися, впроситися* тощо, як-от: *Натерпівся він лиха, поки **впросився** сторожем до контори* (А. Любченко).

Моно- та полісуб'єктні конструкції є протиставленням простої та ускладненої моделей речення. У моносуб'єктних моделях суб'єкт мовлення одночасно є об'єктом каузації, тобто каузація спрямована на самого мовця. Напр.: *Компанії-виробники **відмовилися продавати** м'ясо Держкомрезерву за 11 гривень за кілограм яловичини та 12 за кілограм свинини* (Із преси); *Хай собі як хочуть уговарюють його мати, а він **зарікся йти*** (Г. Косинка). У таких випадках ілюктивна дія спрямована на самого суб'єкта мовлення, але результат мовленнєвої дії все одно очевидний: *відмовилися і не продають* – у першому реченні; *зарікся і не йде* – у другому.

У реченні *Він [полковник] хотів, щоб коло нього засів конечне Матвій, але той **відмовився** на користь священика* (У. Самчук) не тільки відбувається зміна суб'єкта мовлення, який водночас є й об'єктом, але й з'являється ще одна пропозиція, що вводиться в речення за допомогою прийменникового словосполучення *на користь*, тому речення трансформується в такий спосіб: *Матвій відмовився; Матвій не сів коло полковника; Коло полковника сів священик*.

У разі вживання дієслів з афіксом *-ся* суб'єкт мовлення одночасно є й об'єктом каузації, крім того, у таких реченнях простежено явища дериваційних видозмін, зокрема згортання, конденсація вихідної структури речення. Звичайно, йдеться про згортання формально-синтаксичної структури. Напр.: *У неділю **одпросилась** якось у батька на погуляння* (Марко Вовчок). Вихідним реченням для наведеного вище прикладу є складне речення, яке трансформувалося в просте: *У неділю просила батька, батько дозволив, я пішла гуляти*. Ілюктивне дієслово *одпроситися*, ужите в доконаному виді, дало змогу спростити формально-синтаксичну структуру вихідного речення, але водночас ускладнило семантичну структуру речення похідного.

У суб'єктній перспективі ілюктивно-каузативних конструкцій можна виокремити:

- а) суб'єкт монопредикативної моделі речення;
- б) суб'єкт-каузатор;
- в) суб'єкт, який позначає ілокутивну-каузативну ситуацію;
- г) суб'єкт-мовець, автор висловлення.

Наприклад, у реченні *Вона, очевидно, не знала, що керівництво наказало чоловікові поїхати у відрядження* суб'єкт (а) – чоловік поїхав; суб'єкт-каузатор (б) – керівництво наказало; суб'єкт каузативної ситуації (в) – вона не знала; автор висловлення (г) – я думаю (що вона не знала цього).

Якщо суб'єкт-діяч (а) і суб'єкт-каузатор (б) збігаються в одній особі, то такі ілокутивні конструкції односуб'єктні; якщо ж не збігаються, то це полісуб'єктні ілокутивні конструкції. Напр.: *У сусідньому селі Петро впрохавсь у найми* (Б. Грінченко). Це речення – односуб'єктне: *Петро прохав; Петро є наймитом*. Речення *Громада настановила над їми [дітьми] опікуном Панаса Момота* (Б. Грінченко) – полісуб'єктне: *Громада настановила; Панас Момот є опікуном*.

В ілокутивних конструкціях суб'єкт-каузатор може бути експліцитно та імпліцитно вираженим. Імпліцитно вираженим він є в разі, коли висловлення є неозначено-особовим реченням, як-от: *Скликали батьківські збори, пояснили людям [ситуацію]* (Ю. Збанацький), або безособовим реченням: *Учора туди чоловіка на смерть присуджено: за жмутик колосків, що розтер на долоні* (В. Барка); *Через три дні їх справді випущено і дозволено піти попрощатись з родиною, що поназ'їжджалась до прийому, як на ярмарок* (Панас Мирний).

Семантичне значення орудного суб'єкта у структурах з ілокутивними дієсловами реалізується не однаково. У конструкціях на зразок *Запрошені Мотриною за батька й матку далекі родичі Василь і Ганна Вартюки несуть дві злитих до купи глиняних посудини* (В. Бабляк) форма орудного функціонує як факультативний структурний елемент із значенням непрямого суб'єкта. Орудний у таких конструкціях оформлено в синтаксичній функції додатка, але в значенні потенційного суб'єкта.

Речення з ілокутивно-каузативними відношеннями, хоч і просте за формально-граматичною природою, монопредикативне, усе ж набуває складного об'єктивно-семантичного змісту, виражаючи дві або більше пропозиції. Напр.: – *Призначаю тебе головним*

музикантом у патриціанській лазні (Р. Іваничук). У цьому реченні перша пропозиція – основна (базова), яка називає суб'єкт впливу (агенса) й ту ілокутивну дію, яку він здійснює (*Я призначаю тебе*). Можливим є і об'єкт впливу (пацієнс), на який спрямовано каузативну дію (*тебе*). Друга пропозиція містить вторинну (потенційну) предикацію. Вона є стягнуеною, додатковою і засвідчує стан об'єкта, який стає в результаті ілокутивної дії потенційним суб'єктом (*я – головний музикант у патриціанській лазні*).

Інтонанційне виділення (актуалізація) пацієнса (об'єкта впливу) часто увиразнює зверхність, владу над пацієнсом. Каузативна ілокуція характеризує перехід відповідної особи в новий статус, як-от: *А вони нас схопили за горло і примусили стати їхніми покірними сексотами...* (В. Винниченко). Це речення теж містить дві пропозиції. Першу пропозицію оформлено предикативною конструкцією *А вони нас примусили*; другу – потенційно предикативною *ми стали їхніми покірними сексотами* (на що вказує доконаний вид дієслова *змусили*).

Розрізняють ілокутивні дієслова, які в рамках однієї лексеми виражають ситуацію, що спричинила створення, і ситуацію, що створилася (дієслова на зразок *організувати, розформувати, анулювати, доказати, виправдати, підтвердити, підказати, переконати, визнати, звільнити, назначити, делегувати, відправити, відпустити*); і дієслова, які виражають лише створення ситуації (*дозволяти, просити, спонукати, доручати, забороняти, обіцяти* тощо). Дієслова першої групи, що самі по собі означають каузативну ситуацію, не потребують предикатного актанта (доповнення у формі інфінітива чи іменної назви), тоді як дієслова другої групи обов'язково вимагають такого доповнення, пор.: *Навіть на всякі наради, як найбалакучішого, його посилали* (В. Безорудько); *Начальство схвалило вибір капітана* (Ю. Збанацький) // *Пани дали їм дозвіл грабувати скарбоване майно* (Л. Старицька-Черняхівська); *Значить так, домовилися: доручити інженерові Мухтарову персонально запросити на будівництво інженера Синявіна* (І. Ле).

Ті ілокутивні дієслова, які виражають каузацію дії зазвичай мають модально-волюнтативне значення і спричинюють вказівку на мету каузативної дії, яка виражається, як вже було зазначено, інфінітивом, девербативом чи конкретною назвою (*Бійцям дозволили зупинитися; Бійцям дозволили зупинку; Бійці зупинилися з дозволу*

командира). Наприклад: *Йшов Датико Баташвілі, йшов Митрьохін, якому всі одногосно доручили командування групою, йшла Ольга Дмитрівна і ще з півтора десятка бійців (Ю. Збанацький); За сумісництвом йому було доручено керувати ще й «Музпрокатом» на тій, очевидно, підставі, що й піаніно й роялі робляться з сухого дерева і добре горять (Остап Вишня); Новобранці змовилися йти всі вкупі до міста (Леся Українка); Це була арфа, і власник її попросив дозволу розважити шановну публіку своєю грою (В. Підмогильний).*

Ілокутивне дієслово разом із суб'єктом-каузатором виформує ядро основної предикації, а каузований суб'єкт та об'єктний інфінітив – ядро вторинної (додаткової, потенційної, прихованої) предикації. Ще приклад: *І таки умовила Данилівну сісти за парту поруч із такими ж, як сама, неписьменними жінками та чоловіками (А. Дімаров).* Це речення є результатом згортання складного речення, як-от: *Умовляла Данилівну, Данилівна сіла за парту.*

Отже, конструкції з ілокутивними дієсловами, у яких відбувається каузація дії за допомогою мовлення, легко трансформуються в складні речення. Наприклад: *Славко підбивав і її [Дарусю] на дурне діло (М. Матіос) // Славко підбивав її, і вона повинна була робити дурне діло; Не одну [дівчину], брате, бувало остриже, дьогтем голову обмаже, на конюшині виб'є та спроваде на село (Панас Мирний) // Дівчина знаходиться в селі, бо вона [поміщиця] спровадила її туди.*

У реченні *19 жовтня 1917 року у Чигирині з'їзд українського Вільного козацтва проголосив генерала Павла Скоропадського своїм отаманом (Із преси)* ілокутивний предикат є центральною синтаксевою ускладненого простого речення. У зв'язку з цим не-трансформоване елементарне просте речення є семантико-синтаксичною основою простого ускладненого речення з детермінантним темпоральним членом речення, яке можна трансформувати в складне, як-от: *Після проголошення з'їздом українського Вільного козацтва генерал Павло Скоропадський став їхнім отаманом; Генерал Павло Скоропадський став отаманом, бо з'їзд українського Вільного козацтва проголосив це.*

Елементарна семантична структура речення становить одну пропозицію, тоді як ускладнені реченнєві структури з ілокутивними дієсловами утворюються поєднанням двох або більше пропози-

цій. Одна з них є основною, базовою, і виражається в мові розгорнутою суб'єктно-предикатною структурою, у якій наявні всі ознаки предикативності. Інша є додатковою, стягненою і пов'язана з основною різними логіко-семантичними відношеннями. Порівняймо: *благати* – дуже когось просити про щось, тобто впливати на співрозмовника ілокутивною силою прохання. Проте тут відсутній результат впливу, напр.: *Він **благав** мене **прийти**, та я не зміг*. Тоді як у реченні *Поїхав Оксен до церкви, насилу **вблагав** натомленого батюшку **приїхати** та **окропити** хату святою водою* (А. Дімаров) ілокутивне дієслово *вблагав* є ускладнювачем семантичної структури формально елементарного речення, передусім каузативною семантикою змушуваності. На семантико-синтаксичному рівні це речення є семантично складним, оскільки в ньому реалізуються дві пропозиції: *Оксен благав приїхати та окропити; батюшка приїхав та окропив*. Окрім того, речення є наслідком трансформації відповідного складного речення. Або: *Дивуюсь, як тебе **допускали** викладати математику* (П. Панч) = *Тебе допускали до викладання + Ти викладав математику*. У цьому реченні, окрім того, є ще одна предикативна одиниця, виражена вставним компонентом *дивуюсь*, яку можна замінити такими чином: *Це мене дивує*.

Суть ілокутивного потенціалу як елемента семантичної структури речення полягає в тому, що різними способами в речення, яке містить інформацію про певну подію, мовець вводить другий структурно-семантичний план, що вказує на об'єкт та суб'єкт впливу, на спосіб зміни об'єкта та суб'єкта, на причину зміни або кінцевий результат впливу мовця на адресата. Семантична ускладненість простого речення є «результатом поглиблення суб'єктно-предикатної перспективи предикативної одиниці в рамках елементарної семантичної структури» [Кормилицина 1988: 56]. У таких виявах, зазначає М. Кормилицина, позиції актантів, учасників ситуації, що позначаються реченням, посідають конструкції, що служать найменуванням певної події [Там само: 56].

Ю. Апресян пов'язує категорію каузативу з категорією фазової дії: «Робити так, щоб певна ситуація починалася чи почалася», – визначає дослідник суть каузативу [Апресян 1995 а: 46].

У реченнях з ілокутивними дієсловами, що містять каузативні відношення, наявність однієї дії передбачає наявність іншої дії або стану як наслідку першої, як-от: *Отак собі цей Гринько роз-*

думав й переписав ціле своє господарство на жінку (Л. Мартович) = *Гринько переписав – Жінці належить господарство*. Поєднання ілокутивної-каузативної предикати з об'єктивним інфінітивом створює експліцитну розгорнену сему каузативності на синтаксичному рівні. Значення причиновості, що зазвичай виконує функцію периферійного члена речення, співвідносного з пропозицією, при каузативних дієсловах пересувається в більш центральне положення обов'язкових придієслівних аргументів. У цей же спосіб сему причиновості передають ілокутивні дієслова: *скликати, зобов'язати, рекомендувати, вимагати, закликати, веліти* тощо. Розчленованість предикатів пов'язана з протиставленням двох подій: акту-впливу та акту-результату, напр.: *Потім рибалка Стах Очерет заохотив кількох товаришів підтягти її [шхуну] на береговий пісок та обкласти кіль камінням* (М. Трублаїні). Акт-вплив: *Стах Очерет заохочував*; акт-результат: *кілька товаришів підтягли шхуну на береговий пісок та обклали кіль камінням*.

Отже, у реченні з ілокутивним предикатом ми фіксуємо номінацію двох ситуацій, між якими постають імплікативні відношення, як-от: *А молода бариня, замість старого, виписала з свого села нового прикажчика – Карпа Дровиченка* (Панас Мирний) = *Молода бариня виписала нового прикажчика + Карпо Дровиченко став новим прикажчиком*.

Ілокутивне дієслово разом із суб'єктом-каузатором виформовує ядро основної предикації, а каузований суб'єкт і об'єктивний інфінітив – ядро вторинної предикації: *А все через Мальву. Попрохала зупинитися серед поля. Зійшла з саней, ще й засміялася* (В. Земляк). У реченні *Попрохала зупинитися серед поля* друга пропозиція прихована, хоча очевидна: *попрохала і зупинилися*, оскільки навіть із контексту стає зрозумілим, що зупинка відбулася.

Речення з ілокутивним предикатом є здебільшого простим неелементарним реченням, що за семантико-синтаксичними ознаками перебуває між простим і складним. Із простим реченням його споріднює функціонування ускладнювальної частини в ролі двох рядів членів речення – членів речення, що їх виділено на основі синтаксичних зв'язків, і синтаксем, тобто членів речення, що їх виокремлено на основі семантико-синтаксичних відношень. Системні зв'язки зі складним реченням звичайно виявляються у семантико-синтаксичній похідності простого неелементарного

(ускладненого) речення від складного речення. Такі прості речення утворюються внаслідок формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних трансформацій складних речень. Наприклад, вихідним для семантично неелементарного речення *На другий день після свого приходу німці через посильних **скликали** село перед церквою на віче* (М. Матіос) є речення складне: *На другий день після свого приходу німці через посильних кликали село на віче + Село зібралося перед церквою*. Саме ілокутивний предикат *скликали* виформовує в реченні додаткову пропозицію. Або: ***Упрохали** мене товариші стать в голові діла* (М. Кропивницький) // *Товариші прохали, змушували проханням; я став у голові діла; Нам громада **присудила** землю* (Панас Мирний) // *Громада судила; земля належить нам; Хоч і засмученого, мати все ж **приохотила** Миколу сісти до столу на підобідок* (О. Гончар) // *Мати просила + Микола сів до столу; **Спровадили** на пенсію старого міністра енергетики* (В. Яворівський) // *Спроваджували + Старий міністр енергетики на пенсії*.

Найхарактернішими способами вияву другої пропозиції в реченнях із каузативними відношеннями є самі предикати. Якщо в реченні є вказівка на суб'єкт ілокутивного впливу, каузовану дію (вплив за допомогою ілокутивного дієслова) та особу, що чинить цей вплив, то воно є неелементарним реченням, яке містить один предикат із формально-синтаксичного погляду, але є поліпропозитивним у семантико-синтаксичному плані. Напр.: *Родина **проводжала до воріт***. Далі йти він **заборонив** (В. Барка). Агенс – він, каузативна дія – *заборонив*, про об'єкт впливу мова йде в попередньому реченні. Засвідчуємо й результат впливу, який трансформуємо у таке речення: *Заборонив, і родина далі не пішла*. Або: *Насилу **угамувала** Настя Якова не йти* (Панас Мирний). Агенс – *Настя*, каузативна дія – *угамувала*, об'єкт впливу – *Яків*, результат впливу – *Яків не пішов*.

Ще приклад: *Він, нарешті, **випросив** у лікаря дозвіл виходити не тільки в коридор, а навіть надвір* (І. Микитенко). Якщо в попередніх реченнях ілокутивне дієслово вживається з інфінітивом, який указує на мету каузованої дії, то в останньому реченні дієслово поєднується з девербативом у формі Зн. в.: *випросив дозвіл + інфінітив виходити*. Це речення теж є семантично неелементарним, оскільки воно містить дві пропозиції, трансформуючись у такий

спосіб: *Він попросив у лікаря дозвіл виходити + Він мав змогу виходити не тільки в коридор, а навіть надвір.*

Семантично неелементарне речення може містити не тільки ілокутивне дієслово в поєднанні з об'єктним інфінітивом, але й власне ілокутивне дієслово з каузативним смислом, яке ускладнює структуру речення. Це відбувається тому, що в семантичній структурі таких дієслів уже закладено елемент результативності, тобто новий пропозиційний зміст висловлення: *Хазяїн заспокоїв гостей* (А. Кашенко) // *Гості заспокоїлися*. Або: – *Ледащо прокляте! Збаламутив мені хлопця!* (С. Черкасенко). *Збаламутити* – підбурити на щось; тобто негативно впливали на хлопця, у результаті цього він чинить щось погане.

Отже, у реченнях з каузативним предикатом є дві ситуації: каузувальна та каузована, між якими створюються імплікативні відношення. Ілокутивне дієслово разом із суб'єктом-каузатором є ядром основної предикації, а каузований суб'єкт і об'єктний інфінітив – ядро прихованої, вторинної предикації.

До складу каузативних конструкцій з ілокутивними дієсловами входить два дієслова: головне та залежне. Якщо залежне дієслово – інфінітив, то він кореферентний пацієнсу, за відсутності пацієнса – адресату, а за відсутності адресата – агенсу головного дієслова.

Аналіз емпіричного матеріалу дає змогу констатувати, що перифрази ілокутивних дієслів, ужиті в метафоричному значенні, також створюють каузативні смисли в досліджуваних конструкціях, як-от: *Ватажок козацького загону Ганжа підняв на бунт хлопців на Уманщині* (А. Кашенко) // *Хлопці на Уманщині піднялися на бунт, бо їх підбурив ватажок козацького загону Ганжа*. Або: *Все-таки пощастило уламати Важу Фрідоновича, аби не чинив перешкод Мар'яні Григорівні* [для переведення в іншу лікарню] (М. Івасюк) // *Важу Фрідонович не чинить перешкод Мар'яні Григорівні, вона може перевестися в іншу лікарню, бо хтось переконав його не чинити перешкоди*.

У реченні *А напередодні Приморський суд Одеси прийняв рішення про скасування результатів виборів мера і зобов'язав міську теркомісію у дводенний термін зареєструвати Гурвіца міським головою* (З преси) каузативну ситуацію створюють перифраза ілокутивного дієслова *прийняв рішення про скасування* та власне-ілокутивне дієслово *зобов'язав*. Отже, формально елементарне речення

містить кілька пропозицій: *прийняв рішення про скасування результатів виборів + результати виборів мера скасували + вибрана особа з моменту скасування не є мером + суд зобов'язав зареєструвати нового мера + міська теркомісія зареєструє + Гурвіц стане міським головою*. Безперечно, у такій деталізації немає необхідності, оскільки семантика ілокутивних дієслів містить вказівку на результативність дії. Отож наведене речення є семантично неелементарним, оскільки в ньому зреалізовано декілька пропозицій.

У межах одного речення можуть поєднуватися декілька ілокутивних дієслів. Такі речення є поліпредикативними, із кількома пропозиціями, як-от: *Якось у неділю Василь Петрюк, порадившись з Іваном Журяком, скликав у клубі загальні збори* (В. Бабляк). Таке речення можна трансформувати: *Василь Петрюк радився з Іваном Журяком; вони вирішили скликати збори; збори скликали; збори відбувалися*. Або: *Він покликав санітара: велів випустити Альошу з лікарні* (І. Микитенко). Ілокутивні предикати, що є між собою однорідними, у своєму семантичному значенні містять додаткову предикативність, що дає підстави називати це речення поліпредикативним: *Прийшов санітар, бо його покликали; Альошу відпустив санітар, бо йому звелили*.

За умов поєднання в реченні детермінантного члена речення та ілокутивного дієслова створюється конструкція з декількома пропозиціями, напр.: *На представлення Аркадія Петровича директор затвердив Репетюка старостою загону й помічником Аркадія Петровича* (Ю. Смолич) = *Аркадій Петрович представив кандидатуру Репетюка + Директор затвердив кандидатуру + Репетюк є старостою загону й помічником Аркадія Петровича; За домаганнями Лодиженка, який ніяк не міг ставитись з повагою до Преображенського як начальника відділу, Мухтаров зняв його з посади з начальника* (І. Ле) = *Лодиженко дамагався + Мухтаров зняв Преображенського з посади начальника + Преображенський не є начальником відділу*.

Ситуація-каузатор може бути виражена або у складі того самого речення, або за допомогою контексту, як-от: *Козаки почали нарікати, що немає місця і харчів. Старий, шпакований полковник почав їх втихомирювати* (У. Самчук). Ілокутивне дієслово *нарікати* в першому реченні вказує на мовленнєву дію, яка спричинила зміну ситуації, тобто створила каузативну ситуацію. Але результат тако-

го мовленнєвого впливу засвідчуємо в другому реченні. Зазвичай такі випадки найчастіше фіксуємо за вживання дієслів зі значенням емоційного впливу (на зразок *дорікати, глузувати, ображати, обзивати* тощо).

Характерно, що в разі вживання ілокутивних дієслів із заперечною часткою *не* теж створюються поліпредикативні конструкції, як-от: *Учора Виноградівська районна рада не затвердила Михайла Русанюка на посаді голови: не вистачило трьох голосів (Із преси) // Виноградівська районна рада не затвердила, Михайло Русанюк не є головою».*

У реченні *Іван Виговський й інші православні, що служили в Богдановому війську, розраjali йти на Польщу (І. Нечуй-Левицький)* уживання каузативного дієслова в поєднанні з об'єктним інфінітивом *розраjali йти* кореферентне до *порадили не йти*. Але результативність каузативної ситуації створюється лише за умов вживання дієслова *розраjali*.

Більша частина перформативів утрачає ознаку перформативності при запереченні, пор.: *я обіцяю* – перформативна дія; *я не обіцяю* – не перформативна дія. Але деякі з перформативів у разі заперечення зберігають своє лексичне значення і при цьому не втрачають перформативності. Це здебільшого ті, які в поєднанні з часткою *не* близькі за змістом до інших експліцитних перформативів, пор.: *не дозволяти = забороняти; не радити = заперечувати; не забороняти = дозволяти* і под., як-от: – *Я піду у черниці, – промовляє Катря. – Я [батько] ніколи тебе на се не благословлю!* (Марко Вовчок), тобто *Я тобі забороняю*; [Зізі:] *Я зовсім не силкуюсь відхилити правду* (М. Кропивницький), тобто *Я погоджуюся з правдою*.

Семантика речення не завжди збігається зі структурною організацією висловлення. Наприклад, загальнозаперечна конструкція легко трансформується у стверджувальну, оскільки предикат із запереченням вільно замінюється абсолютним синонімом із загальним семантичним значенням ствердження.

Зазвичай конструкції, тотожні в усьому, крім показника заперечення, не бувають синонімічними: *Я забороняю тобі приходити – Я не забороняю тобі приходити*. Але в дієсловах із семантикою наказу, рекомендації тощо предикати з загальнозаперечним значенням синонімічні до предикатів із частковозаперечним значенням: *Я рекомендую тобі не приходити – Я не рекомендую тобі приходити*.

Показник заперечення при головному дієслові чи залежному доводить, що саме це дієслово містить у своїй семантичній структурі вершину тієї пропозиції, на яку діє заперечення.

Дієслова заперечної каузації, стверджувальна форма яких імплікує істинність заперечної форми об'єктної пропозиції: *Він утримав мене від здійснення цього – Я цього не здійснив*. На глибинній структурі вони синонімічні, як-от: *Сталося неоправне і найгірше – мене відіслали на батьківщину, не дозволивши навіть попроситися з тобою, з моїми друзями – Андрієм, Костею, Максимом* (Ю. Покальчук) = *заборонивши попроситися*; *Женю не відпустив від себе – перекладала при комендатурі* (В. Яворівський) = *Женя залишилася біля нього*.

Каузативні смисли містять також окремі питальні речення, напр.: *Хто дозволив козакам захопити чужих аж три вагони?* (П. Панч) // *Козакам дозволили захопити + Козаки захопили чужих аж три вагони*; *Підсудний Корнелюк, за яких обставин Zenюк і Паливода агітували вас піти в поліцію?* (В. Яворівський) // *Zенюк і Паливода агітували + Корнелюк пішов у поліцію внаслідок агітації*. Суб'єкт може бути названий: *Після судів та пересудів, – після двох мішків пшениці та двох овечок-ярок, що Мотря подарувала волосному писареві, – одсудили Мотрі землю громадою* (Панас Мирний) – колективний суб'єкт.

Отже, одним із важливих мовних засобів збагачення і стилістичного оформлення мовлення є синтаксична синоніміка.

Сутність впливу структури речення як граматичної одиниці на структуру ситуації полягає в певному перетворенні цієї ситуації та співвідношення ролей ситуації із членами речення. Структура ситуації (склад її учасників) залишається незмінною незалежно від того, яким дієсловом вона представлена. Якщо порівняти два речення *Степан Петрович запросив обох братів і дітей на родинне зібрання* (В. Винниченко) // *Обидва брати і діти отримали запрошення на родинне зібрання від Степана Петровича*, то виявляється, що той самий предикат може бути виражений співвідносними формами, що мають різноманітні синтаксичні властивості. За умови незмінного характеру ситуації змінюється спосіб її передавання. Якщо перше речення передає ситуацію як дію (підмет – агенс), то друге – як процес (підмет – неагенс). У цьому разі варто розрізняти реальну конкретну ситуацію (подію), що є фрагментом дійсності, і ситуацію,

що є зовнішньою семантикою речення. У двох наведених реченнях ситуація залишається незмінною (обидва речення мають однаковий ілокутивний результат), а семантика речення визначається способом відтворення цієї реальної ситуації та структури речення. Вплив структури речення на спосіб репрезентації ситуації полягає у виборі дієслова-предиката й підмета: певну роль відіграє характер підмета, з яким це дієслово вступає в предикативні відношення.

Співвідношення ілокутивного та перлокутивного висловлень *Степан Петрович запросив обох братів і дітей на родинне зібрання* (В. Винниченко) // *Обидва брати і діти отримали запрошення на родинне зібрання від Степана Петровича* утворюють конверсивні перетворення, сутність яких полягає в заміні одного стану на протилежний (*запросив* – *отримали запрошення*, *вмовив* – *погодився*, *наказав* – *отримав наказ* тощо). Якщо ж порівняти два речення: *Молода бариня... виписала з свого села нового прикажчика* (Панас Мирний) // *Молодий прикажчик виписаний з свого села молодю баринею*, то очевидно, що в них, окрім семантичного перетворення (дія – стан, агенс – неагенс), можна простежити й формальне (дієслово з активної форми переходить у пасивну, підмет перетворюється на додаток).

У такий спосіб утворюються **корреферентні співвідношення**. Як зазначає Н. Гуйванюк, **корреферентні співвідношення** в синтаксисі як різновид формально-семантичних співвідношень можна розглядати як на синтагматичному, так і на парадигматичному рівнях. Проте найдоцільніше розглядати їх, – зауважує дослідниця, – із позицій комунікативно-прагматичних інтенцій мовця – творця як окремих висловлень, так і зв'язного мовлення взагалі [Гуйванюк 1999: 16].

К. Городенська вважає такі перетворення особливим типом дераваційних перетворень, що відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення. У семантико-синтаксичному ярусі предикатна, результативна, об'єктна і суб'єктна синтаксеми трансформуються в предикатну, об'єктну й суб'єктну синтаксеми, яким у формально-граматичній структурі відповідають присудок, присудковий (придієслівний) другорядний член речення і підмет [Городенська 1991: 70].

Пасивізація речення досягається насамперед через переміщення називного суб'єкта дії в зону орудного відмінка, для якого ця семантико-синтаксична функція є вторинною.

Із формально-граматичного боку пасивна конструкція залишається двоскладним реченням, але, на відміну від базової двоскладної активної конструкції, у ньому порушено кореляції між семантико-синтаксичними функціями суб'єкта й об'єкта дії та формами їх вираження (див. праці: [Гуйванюк 2001 а; Городенська 1991]).

Уживання безособової дієслівної форми у пасивному стані використовують тоді, коли бажано не називати агенса дії, тому безособові конструкції дають змогу зменшити кількість актантів речення, пор.: *Суд призначив його адвокатом – Його призначено адвокатом.*

Каузативність у реченнях з ілокутивними предикатами вможливають трансформації їх у такий спосіб: «суб'єкт – дія – об'єкт» – «об'єкт – дія» – «об'єкт – каузований стан». Пор.: *Голова закрив засідання – Засідання закривається; Засідання закрите.*

Унаслідок трансформацій зазначених типів постають двоскладні конструкції на зразок *Засідання закривається*, іменного типу *Засідання закрите* та односкладне речення безособового типу *Засідання закрито*. Об'єктний зміст конструкції в похідних утвореннях зберігається, причому в першому випадку на синтаксичному рівні при переході від активної моделі до пасивної спостережено ще одну конструкцію – неозначено-особові речення на зразок *Засідання закривають // Засідання закрили*.

Для поліпредикативних конструкцій характерні різноманітні синонімічні перетворення (трансформації, варіації), заміна одних предикативних засобів іншими як у межах простого речення, так і в структурі складного. Напр.: *Полковник наказав війську йти в наступ; За наказом полковника військо йтиме (підє) в наступ; Отримавши наказ полковника, військо підє в наступ; Полковник наказав, щоб військо йшло в наступ; Військо підє (пішло) в наступ, бо наказав полковник.*

Синонімічний ряд формально-семантичних перетворень ілокутивних висловлень можна продовжити; це залежить від словотвірних можливостей його компонентів, а також від смислової та стилістичної доцільності. Усі співвідносні речення характеризуються поліпредикативністю (*наказав (за наказом) – йде (йтимє, підє, пішло) у наступ*), полісуб'єктністю (*полковник, військо*), політемпоральністю (дія неодночасна, послідовна – *наказав і йде*).

Попри те, що в різних реченнях містяться одиниці різних синтаксичних рівнів (напівпредикативна, предикативна, непередикатив-

на), усі вони мають збіжні граматичні значення – спільність у вираженні таксисних предикативних значень часу, модальності, особи, вторинних предикативних одиниць щодо первинного домінувального предиката. Саме це граматичне значення робить зазначені конструкції одиницями одного рівня – поліпредикативними, що об'єднують на таксисній основі по дві предикативні одиниці в одному реченні, що повідомляє про послідовність двох реальних дій двох осіб (полісуб'єктність, полімодальність, політемпоральність).

До дієслів зі значенням волевиявлення приєднуються підрядні з'ясувальні частини сполучником *щоб*, який у процесі їх згортання редукується, а предикат у формі особового дієслова змінюється інфінітивом, який, потрапивши в безпосередній зв'язок з опорним дієсловом головної частини, набуває функції придієслівного другорядного члена з об'єктним значенням, пор.: *Лікар дозволив, щоб хворий піднявся – Лікар дозволив хворому піднятися.*

Різні форми ускладнення семантичної структури речення – постійний процес, у якому створюються закономірності формування смислів у мовному середовищі. Ці закономірності базуються на відношеннях: предметних, тобто таких, що наявні в об'єктивній дійсності; семантичних, тобто тих же предметних, але виражених у мові; синтаксичних, формальних (формах і позиціях членів речення й самого речення в мовному потоці). Розрізнення предметних і семантичних відношень виражає розвиток засобів мовного вираження змісту (смислів) і їх специфіку. Наприклад, у реченнях *Параску запрошено до молодого дяка кумою* (Панас Мирний) // *Молодий дяк запросив Параску до себе кумою* ті самі предметні відношення, та виражені вони різними формами, тобто мають різне (обернене) семантико-синтаксичне значення. Це є конверсивні синтаксичні ряди конструкцій, які об'єднані тими самими предметними відношеннями, але по-різному оформлені в мові.

Такі трансформації відбуваються в межах спільної власне-семантичної структури речення. Це означає, що в основі базової (активної) і похідної (пасивної) одиниць лежить той самий інформативний зміст як референт дійсності [Валігура 2006].

Для конструкцій з ілокутивними дієсловами характерні такі ко-референтні співвідношення: 1) модифікаційні на зразок *Директора звільнили згідно з наказом райвно* (З преси) // *Директора звільнили відповідно до наказу райвно*; 2) транспозиційні, як-от: *Петренка*

*назначили секретарем // Петренка **назначено** секретарем; 3) інтерверсивні, напр.: Кар **скликав** загальні збори команди (М. Трубляні) // Загальні збори команди **скликані** Каром; 5) метатаксічні на зразок Охоронник, з **наказу** Храпкова, взяв його під догляд (І. Ле) // Охоронник взяв його під догляд, бо так йому наказав Храпков.*

Модифікаційні співвідношення не пов'язані зі зміною основного лінгвістичного значення співвідносних одиниць. Варіантом модифікаційних співвідношень є співвідношення в системі обставинних синтаксем зі значенням причини. У внутрішньо-синтаксічній структурі речення їх маркують прийменниково-іменникові словосполучення, як-от: *погодитися – зі згоди, за згодою; розпорядитися – за розпорядженням, відповідно до розпорядження, у зв'язку з розпорядженням; наказати – за наказом, згідно з наказом, на підставі наказу, на основі наказу; намовити – з намови, за намовою; просити – на прохання, на основі прохання; вирішити – згідно з рішенням; вимагати – на вимогу, за вимогою тощо.* Наприклад: ***Повідомляю** вас про це **за рішенням** федерального уряду (В. Беззурдюк) // **Повідомляю** вас про це **відповідно до рішення** федерального уряду // **Повідомляю** вас про це **згідно з рішенням** федерального уряду;*

Прикладом **транспозиційних співвідношень** є кореляція предикувальних дієслівних синтаксем та форм на *-но, -то*. Транспозиційні співвідношення предикативних синтаксем відбуваються за збереження загального синтаксічного значення (предиктивності) і семантичної позиції в структурі речення, як-от: *Міюського теж запросили на раду, а послів не пустили (Ю. Мушкетик) // Міюського теж запрошено на раду, а послів не пущено.*

Оскільки ілокутивне дієслово найчастіше, як уже йшлося вище, поєднується з об'єктним інфінітивом, то варто відзначити транспозиційні співвідношення об'єктних синтаксем. Їх представлено кореляційними інфінітивами з відмінковими та прийменниково-відмінковими формами. Автори «Проблемних питань синтаксису» звернули увагу на те, що інфінітив найчастіше корелює із знахідним та родовим девербатива і не може, наприклад, замінити орудний чи місцевий відмінки, через те що «може бути наближений тільки до найзагальнішого і безпосереднього значення об'єкта» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 27]). Це особливо характерно для ілокутивних дієслів: *прошу допомогти – прошу що? допомоги;*

заборонив приїхати – заборонив що? приїзд. Напр.: *Росія заборонила ввезення продукції тваринництва з України* (З преси) // *Росія заборонила ввозити продукцію тваринництва з України*. Об'єктний інфінітив замінюється віддієслівним іменником: *Але рада старшин вибори нового кошового призначила на післязавтра* (В. Малик) // *призначила вибирати*; *Першого січня фельдмаршал Дибич-Забалканський озвався до поляків маніфестом, він ознайомив в ньому, що імператор доручив йому командування армією* (Л. Старицька-Черняхівська) // *доручив командувати*;

Інтерверсивні співвідношення ґрунтуються насамперед на основі опозиції агентивності // деагентивності актантів [Гуйванюк 1999: 199]. Для конструкцій з ілокутивними предикатами поняття *агенса – пацієнса* є необхідним, тому значну групу інтерверсивних співвідношень становлять конструкції з ілокутивним предикатом каузативного впливу, що спричинює певний стан суб'єкта. Напр.: *Його виступ розчарував Марійку* (О. Донченко) // *Марійка розчарувалася його виступом* (у його виступі; з його виступу).

Понятійна категорія суб'єкта, діяча, виконавця дії в ілокутивних реченнях здебільшого виражається називним відмінком і відповідає синтаксичному значенню «незалежної субстанції – носія предикативної ознаки». Однак ця понятійна категорія може виражатися іншими мовними засобами, що не співвідносяться з граматичним підметом, як-от: *Турецький падишах об'явив війну цариці Катерині* (В. Малик) // *Турецьким падишахом об'явлено війну цариці Катерині*; *Козаки й ладжинці обрали полковником Анастаса Дмитрієва* (Ю. Мушкетик) // *Козаками й ладжинцями обрано полковником Анастаса Дмитрієва*. У разі «усунення» суб'єкта повідомлення основний акцент падає на предикат. І двоскладні речення, й односкладні виражають результативний стан об'єкта внаслідок спрямованої на нього дії.

Метатаксичні кореферентні співвідношення – це співвідношення різноструктурних функційно еквівалентних поліпредикативних висловлень, як-от: *Вже стільки разів Сірко домагався, аби скликати в долині Росави раду* (Ю. Мушкетик) // *Вже стільки разів Сірко домагався скликати в долині Росави раду*. Вони базуються на предикативній ускладненості простого речення, що робить його функційно й інформативно еквівалентним із реченням складним [Гуйванюк 1999: 225]. Ілокутивні дієслова утворюють у сполученні

з об'єктним інфінітивом двосуб'єктні конструкції, що виражають основне та другорядне повідомлення про складну ситуацію дійсності. Предикат основного повідомлення реалізує сам ілокутивний акт; водночас здійснюється і реалізація комунікативної настанови мовця – домогтися певних результатів. Синтаксичні інфінітивні конструкції на зразок *Я повелів йому піти* та складнопідрядні речення *Я повелів йому, щоб він пішов*, які в рамках формальної морфолого-синтаксичної класифікації представляють самостійні синтаксичні одиниці, насправді є лише формальними варіантами конструкцій із предикатними актантами.

Метатаксичні кореферентні співвідношення найбільше властиві реченням з ілокутивним предикатами, оскільки такі відношення з'являються у структурі простого речення внаслідок уживання предикатних синтаксем, насамперед виражених інфінітивами, дієприкметниками та дієприслівниками, що пов'язані зі своїм суб'єктом чи предикатом через посередництво суб'єкта чи предиката основного повідомлення (див. праці: [Гуйванюк 1999; Городенська 1991]). Наприклад: *Отже, я прийшла вам запропонувати йти разом зі мною на Полтавщину до моєї товаришки* (Т. Осьмачка) // *Отже, я прийшла вам запропонувати, щоб ви йшли разом зі мною на Полтавщину до моєї товаришки; Як весело, випросившись, вимолившись в хазяйки, бігати з дівчатами по селу, колядувати, сміятися, гуляти на волі!..* (Б. Грінченко); *Як весело, випроситися, вимолитися в хазяйки, бігати з дівчатами по селу, колядувати, сміятися, гуляти на волі!..; Відкривши нараду, надав слово Шухновському* (Ю. Збанацький) // *Відкрив нараду і надав слово Шухновському.*

Ілокутивні смисли в референційно-сислово структуру речення також можуть вносити девербативи. Таким реченням властиві різноманітні кореферентні співвідношення, як-от: *Він звернувся до парубків з проханням доглянути його коні* (М. Коцюбинський) // *Він звернувся до парубків з проханням, щоб доглянули його коні.*

Отже, на семантико-синтаксичному рівні речення з ілокутивним предикатом – це полісуб'єктне та поліпредикативне утворення. Семантична неелементарність речень з ілокутивними предикатами створюється внаслідок каузативних та авторизувальних смислів у структурі речення. Суть ілокутивної каузативної полягає в тому, що мовленнєва дія цілеспрямовано спричиняє іншу дію чи зміну

стан, статус, поведінку іншого суб'єкта, яка виявляється у вторинному предикаті. У структурі ілокутивного речення авторизація становить окрему пропозицію при предикатах зі значенням оцінки, називання, осуду, призначення на посаду.

Кореферентні (синонімічні) перетворення засвідчують семантичну неелементарність речень з ілокутивними предикатами, їх функційне зближення зі складними реченнями.

2.7. Волюнтативні відношення в сакральних текстах

В. Гумбольдт [Гумбольдт 1985: 378] у процесі дослідження мови дійшов важливого висновку, що мова має триєдину мету, яка відповідає інтенсивності її дії:

1) мова – посередник у процесі розуміння навколишнього світу, а отже, вимагає визначеності та ясності;

2) мова, з одного боку, є репрезентантом емоцій і почуттів людини, а з іншого, – сама породжує різноманітні почуття, і тому потребує сили, чіткості та гнучкості;

3) мова стимулює через переданий думкою образ до нових думок і їх поєднання – тому й вимагає дії духу, який залишає в словах свій відбиток.

Уся організація структури мови підпорядкована завданням комунікації. Обов'язковим учасником спілкування, крім мовця, є також слухач: реальний чи уявний, адресат висловлюваної думки. Вплив мови на слухача – це ще одна важлива її функція – імпресивна (лат. *impression* – вираження). **Імпресивна функція** притаманна кожному висловлюванню, адже завжди слухач (читач) певним чином ставиться до повідомлюваного, реагує на нього. Проте найяскравіше імпресивну функцію виявляємо у **спонукальних реченнях** [Бережан 1997]. Реалізація імпресивної функції пов'язана із ситуацією мовлення, з учасниками цієї ситуації, з особливостями передавання волюнтативних відношень, адресованих співрозмовникові. Волюнтативні відношення (лат. *voluntarius* – залежний від волі) витлумачують як модальні значення вираження волі, наміру [Ганич, Олійник 1985: 44].

Мета нашого студіювання – дослідження волюнтативних відношень у сфері сакральних текстів, зокрема в Книзі Псалмів Старого Заповіту. Зокрема, спробуємо виявити в цих текстах засоби вира-

ження категорії адресатності через призму особи мовця та адресата мовлення, звернути увагу на специфіку синтаксичних структур, що безпосередньо або опосередковано пов'язані з категорією адресатності волюнтативних відношень у спонукальних конструкціях сакральних текстів.

2.7.1. Реалізація волюнтативних відношень у Книзі Псалмів

Передавання волюнтативних відношень у системі мовленнєвої діяльності більш відоме мовознавцям як поняття спонування. Волюнтативні відношення мають такий функційно-когнітивний потенціал: 1) корелюють із здатністю мовця «виражати свою волю... тією мірою, якою вона здатна впливати на слухача» [Там само: 365]; 2) виражають спонукальні значення різної градації, починаючи від найсуворішого наказу (імператив) і закінчуючи благанням; 3) можуть репрезентувати спонукальні ілокутивні функції: дозвіл (наш термін *пермісив*), який взагалі якісно відмінний від прохання, чи пряму *заборону* (ветатив) виконувати якусь дію [Бережан 1997; Нарушевич-Васильєва 2002; Харченко 2001 та ін.].

Отже, **спонування** – форма мовленнєвого впливу на співрозмовника чи навколишнє середовище з метою організації або перебудови його відповідно до інтенцій мовця. Воно передбачає підпорядкування адресата спонування волі адресанта і є активною формою втручання мовця у діяльність того, кого спонукають. Відтінки значень спонукальних речень мають різний ступінь впливу мовця на адресата. Водночас модальний аспект окремих видів спонування визначається характером волюнтативних відношень, що їх установлюють ті, хто спілкується в умовах певної ситуації.

Волюнтативні відношення реалізуються в мовленнєвій діяльності мовців безпосередньо (ситуація прямого спонування) і опосередковано (ситуація непрямого спонування). Категорія прямої спонукальності, на наш погляд, охоплює тип життєво важливих взаємин між мовцем та співрозмовником – адресатом спонування, потенційним виконавцем очікуваної, бажаної чи необхідної для мовця дії.

Ситуація непрямого спонування, крім особи мовця, передбачає співрозмовника (адресата – інформатора повідомлення, передавання інформації) та потенційного виконавця бажаної для мовця дії.

У цьому контексті заслуговує поцінування думка Н. Гуйванюк, що «Проблема різноманітних модальних виявів у тексті певного

стилю і жанру залишається поки що належно не вивченою, незважаючи на численні лінгвістичні дослідження в цій галузі. /.../ Поза увагою залишилися ще чимало модально-функціональних різновидів спонукальних конструкцій, які використовують, наприклад, у конфесійному стилі, у текстах сакрального чи релігійного змісту» [Гуйванюк 2010: 18–19; див. також інші праці: Гуйванюк 2004 а; Гуйванюк 2008; Гуйванюк 2011].

На думку укладачів «Релігієзнавчого словника», «особливістю релігії є те, що в ній відображаються не якісь зовнішні щодо людини сили, а такий її особистісний стан, який можна назвати станом самовизначення у світі, здобуття людиною самої себе [РС: 279]. Тому звернення до біблійних текстів в останні роки надзвичайно поживалося. Відкидання сакральних текстів в епоху атеїзму призвело до великих духовних та культурних втрат. Лише генії могли досягнути важливості звернення до Священної Книги, зокрема до Книги Псалмів. Так, 1844 р. Тарас Шевченко перекладає окремі Давидові Псалми. Восени 1845 р. ним же здійснено переклад ще 10 вибраних Псалмів, які, на думку Є. Сверстюка, «визначили характер головних творів» Кобзаря. Псалми для поета «були тим духовним ферментом, який Шевченко хотів якомога глибше впровадити в українську культуру» [Сверстюк 2009: 122], адже саме в Псалмах великого значення надано виформуванню основ традиції. У різні часи до текстів цього жанру зверталися відомі українські письменники та мислителі: Г. Сковорода, Леся Українка, Іван Франко.

Оскільки «суттєвою ознакою висловлювання є його зверненість до когось, його адресованість» [Бахтин 1986 в: 467], то важливо з'ясувати мовні особливості учасників релігійної комунікації, зокрема сконцентруємо увагу на особі мовця в текстах Псалтиря.

Автором цих віршів вважають Давида, який після смерті Саула став другим і найбільшим царем Ізраїля. До речі, як сказано у Старому Заповіті, дуже любив свою роботу, всіляко захищав овець від нападів хижих звірів. Мужність та силу Давида засвідчує також і його поєдинок із велетнем Голіафом, який зневажав ізраїльтян та їхнього Бога. Ця боротьба стала переломним моментом у житті Давида, оскільки Саул призначив його полководцем, а вже після смерті Саула Давид став царем над усім Ізраїлем, здобув Єрусалим, оголосивши його столицею.

Давид пройнявся щирою любов'ю до Бога та вірою в нього. З юних літ складав пісні й сам виконував їх, акомпануючи на арфі. Псалми, що їх склав пророк Давид, – а їх сто п'ятдесят, – це утвердження себе у вірі та своєрідний співник для народу. Глибоко віруюча людина, Давид дотримувався Божих заповідей, із пістетом ставився до Бога. Щоб краще зрозуміти всю глибину та щирість Давидової віри, звернімося до однієї з його *пісень*: «*Господь – то мій Пастух, тому в недостатку не буду, – на тиху воду мене запровадить! Він душу мою відживляє, провадить мене ради Ймення Свого по стежках справедливости. Коли я піду хоча б навіть долиною смертної темряви, то не буду боятися злого, Твоє жезло й Твій посох – вони мене втішать!.. Тільки добро й милосердя мене супроводити будуть по всього життя, а я пробуватиму в домі Господньому довгі часи!*»³ (КПс 23: 1–6, с. 680).

До того ж уже перша пісня першого Псалма вказує на те, що Давид бачить шлях кожної людини – цей праведний шлях у вірі в Бога. Він називає блаженним того, хто в Законі Господнім має насолоду «*і про Закон Його вдень і вночі він роздумує!*» (КПс. 1:1, с. 665).

Хто ж є адресатом у текстах Псалмів? Образ адресата «виформується із суперечностей умовного (жанрового) й індивідуального, тобто пов'язаного з орієнтацією на конкретного співрозмовника» [Неумоина 1975: 177], тому цей образ може бути як позитивним, так негативним, отримуючи різні характеристики з боку автора. Апеляція мовця, її мета та зміст тісно пов'язані зі ставленням автора до співрозмовника, певним налаштуванням мовця до адресата. Для Псалмів, як і для деяких інших жанрів, зокрема жанрів повчання, послання тощо, передбачається наявність особи чи групи осіб, до якої звернена авторська мова.

Ідеальним же адресатом є Бог. Вірші Псалтиря, звернені до Всевишнього, покликані розкрити Його значення для всіх. Мовець звертається до Нього з проханням-молитвою врятувати, захистити, напоумити: *Вислухай, Боже, благання моє, почуй же молитву мою, – кличу до Тебе від краю землі, коли серце моє омліває* (КПс. 51: 3, с. 709); *Помилуй мене, Боже, з великої милости Твоїї і з ве-*

³ У підрозділі використовуємо умовне скорочення джерела: **КПс.** – Біблія, Книги Священного Писання Старого та Нового Заповіту. Видання Київської патріархії УПЦ Київського патріархату. – К., 2004. – 1397 с., додатки.

ликого милосердя Свого загладь беззаконня мої (с. 703); *Вислухай, Господи, молитву мою, і почуй благання моє, не будь мовчазний до моєї сльози, бо прихोдько я в Тебе, мандрівник, як батьки мої всі!* (КПс. 51: 3, с. 694).

Автор просить Бога благословити його на гарні помисли, щоб не зазнати духовного сирітства: *Пильнуй же моєї душі та хорони, – щоб не бути мені засоромленим, бо надіюся на Тебе!* (КПс. 25: 20, с. 682]; *Перевір мене, Господи, випробуй мене, бо перед очима моїми Твоє милосердя, і в правді Твоїй я ходив* (КПс. 26: 2, с. 682).

Автор розуміє, наскільки важливою є наука Божя, тому просить Господа, щоб Він повчав і наставляв його повсякчас. Такі спонукальні речення мають здебільшого **семантику оптатива**. Оптативні ж відношення охоплюють такі різновиди, як прохання, благання, молитви, волення. Значення оптативності увиразнено за допомогою дієслів у формі 2-ої особи однини, як-от: *навчи, оживи, спаси, почувуй*. Наприклад: *Милосердя Твого, о Господи, повна земля, – навчи Ти мене Своїх постанов* (КПс. 118: 64, с. 760); *Навчи мене добро-го розуму та познання, бо в заповіді Твої вірую я!* (КПс. 118: 66, с. 760); *Ти добрий і чиниш добро, – навчи Ти мене Своїх настанов!* (КПс. 118: 68, с. 760); *Оживи Ти мене за Своїм милосердям, – і я буду триматися свідчення уст Твоїх!* (КПс. 118: 88, с. 761).

Семантичне ядро у спонукальних реченнях із семантикою оптативності може бути виражене аналітичною формою наказового способу, наприклад: *Нехай буде милість Твоя на розраду мені, – за словом Твоїм до Свого раба* (КПс. 118: 76, с. 760); *Нехай зійде на мене Твоє милосердя, – й я житиму, бо Закон Твій-розрада моя* (КПс. 118: 77, с. 760); *Нехай серце моє буде чисте в Твоїх постановах, щоб я не посоромився* (КПс. 118: 80, с. 760); *Нехай Господь зробить мені за мою справедливість, хай заплатить мені згідно з чистістю рук моїх, бо беріг я дороги Господні і від Бога свого я не відступив, бо всі Його присуди передо мною, і не відкидав я від себе Його постанов!* (КПс. 18: 21–23, с. 676).

Чимало спонукальних конструкцій із загальним значенням оптативності неодмінним компонентом мають звертання – просте чи поширене. Автор Псалмів використовує досить широку палітру звертань до Бога, нанижуючи їх у межах одного висловлення, наприклад: *Боже, Господи, Помоче наша, Господи Боже, Допомога моя*. У конструкціях із звертанням реалізується функційно-

семантичне значення кличного відмінка (вокатива), який осередям вокативних конструкцій. Саме кличний відмінок конкретизує особу – адресата спонування без формального вираження через особові займенники, як у простому двоскладному реченні.

Звертання у вираженні пом'якшеного спонування (а саме до пом'якшеного спонування ми зараховуємо оптатив) має експресивно-емоційне забарвлення, як-от: *Піднесися же, о Боже, над небо, а слава Твоя – над всією землею!* (КПс. 57: 12, с. 707); *Спаси мене, Господи, бо нема вже побожного, з-поміж людських синів познали вже вірні!* (КПс. 12: 2, с. 672); *Устань же, о Помоче наша, і викупи нас через милість Свою!* (КПс. 44: 27, с. 698). Це, зі свого боку, спричинює інтенсифікацію спонукальної сили висловлювання, а отже, дає підстави для констатації посиленого варіанта оптатива, зокрема йдеться про благання, молитву, наприклад: *Розсуди мене, Боже, й справуйся за справу мою із людьми небогобійними, визволь мене від людини обмани та кривди!* (КПс. 43: 1, с. 697); *Дорогу Свою покажи мені, Господи, і провадь мене стежкою рівною, ради мох ворогів!* (КПс. 27: 11, с. 683).

Для конкретизації особи – адресата спонування в текстах Псалмів спостережено поодинокі використання суб'єкта-підмета *Ти*, який семантично дублює значення 2-ої особи, уже виражене особовим закінченням дієслова-присудка, як-от: *Не губи Ти моєї душі з нечестивими та мого життя з кровожерами, що в руках їх злодійство, що їхня правниця наповнена підкупом* (КПс. 20: 3, с. 679).

Займенниковий підмет *Ти* виконує не стільки функцію називання особи – співрозмовника, до якого спрямоване спонування, скільки є маркером експресивно-емоційного ставлення мовця до нього, наприклад: *Хорони Ти мене, як землю Свою, дочку ока, у тіні Своїх крил захочай Ти мене від безбожних, що гублять мене, – смертельні мої вороги оточили мене* (КПс. 17: 8–9, с. 674); *Ти ж визволь мене від руки ворогів моїх і моїх переслідників!* (КПс. 31: 21, с. 686).

На основі аналізу текстів Псалмів зафіксовано порівняно невисоку продуктивність речень із семантикою спонування із займенниковим підметом *Ти*. Займенник *Ти*, актуалізований графічно за допомогою великої літери, надає таким реченням інтимізувального колориту. Ще менше в досліджуваному матеріалі виявилось конструкцій, у яких, крім однослівного займенникового підмета *Ти*, також використано й звертання в контактній позиції: *А Ти,*

Господи, не відділяйся, – Допомога моя, постіши ж мені на оборону! (КПс. 21: 20, с. 679); *А Ти, Боже, не кидай мене аж до старости та сивини, поки я не звіщу про рамено Твоє поколінню і кожному, хто тільки прийде, – про чини великі Твої!* (КПс. 71: 18, с. 718).

Зафіксували ми також одиничне використання займенника *Ти* у формі звертання для увиразнення попереднього звертання: *Помилуй мене, Господи, поглянь на страждання моє від моїх ненависників. Ти, що мене підіймаєш із брам смерти, щоб я розповідав про всю славу Твою, у брамах Сіонської доли я буду радіти спасінням Твоїм!* (КПс. 9: 14–15, с. 670).

У Давидових Псалмах ідеться про важливість звернення людей до Закону Божого: *Блаженний муж, що за радою несправедливих не ходить, і не стоїть на дорозі грішних, і не сидить на сидінні грішних..., та в Законі Господнім його насолода* (КПс. 1: 2, с. 665).

У 118 Псалмі звернемо особливу увагу на користь знання Закону Божого, адже сам він робить вірянина сильнішим від його недругів: *Як я кохаю Закона Твого, цілий день він – розмова моя! Твоя заповідь робить мудрішим мене від своїх ворогів, – вона бо навіки моя!* (КПс. 118: 97–98, с. 761).

У конструкціях із загальною семантикою спонукування, у яких адресатом є Всевишній, мовець дуже часто намагається акцентувати значення важливості знань Закону Божого для себе особисто. Коли ж він апелює до уявного (чи узагальненого) адресата (а саме про це йтиметься в подальшому викладі), то прагне використати всі свої знання, інтелектуальні ресурси для того, щоб переконати свого візаві в цьому.

За нашими спостереженнями, спонукальним реченням, у яких співрозмовником є ідеальний адресат – Всевишній, притаманна здебільшого семантика оптативності з її різновидами благання, волання, молитви.

Ще одну групу у Книзі Псалмів репрезентують спонукальні конструкції, у яких адресат є уявний (або ж узагальнений). Діалог між мовцем і таким адресатом – це надзвичайно відверта розмова. Авторське змалювання адресата, апеляція до нього у своїй основі несе упереджене (а часто й негативне) ставлення. Таке перебування мовця в опозиційних стосунках з адресатом пов'язане насамперед із їх полярними позиціями у ставленні до Бога: *вони Бога не ставили перед собою...* (КПс. 54: 5, с. 704).

В окремих віршах Книги Псалмів мовець просить Всевишнього захистити «від таємних... і від свавільств» (КПс. 13, с. 677).

Мовець намагається переконати адресата в хибності його переконань.

У досліджуваному матеріалі узагальнене спонукальне значення передають здебільшого узагальнено-особові речення, що входять до структури складного речення, у яких предикативний центр виражений наказовим способом дієслова 2-ої особи однини чи множини: *Не лякайся, коли багатіє людина, – коли збільшується слава дому її, – бо, вмираючи, не забере вона всього, її слава не піде за нею* (КПс. 49: 17–18, с. 701).

У цих конструкціях агенс апелює здійснити дію, що стосується будь-якої особи, тому такі речення й виражають узагальнену пряму спонукальність, як-от: *Не надійтесь на утиск і не пишайтесь грабунком, як багатство росте, – не прикладайте свого серця до нього!* (КПс. 62: 11, с. 710).

Отже, у таких реалізаціях моделей односкладних узагальнено-особових речень зі стилістичних міркувань займенниковий підмет 2-ої особи однини чи 2-ої (1-ої) особи множини може не називатися, як-от: *Дайте Господу, Божі сину, дайте Господу славу та силу! Дайте Господу славу Імена Його, у препишній святині впадінть перед Господом* (КПс. 29: 1–2, с. 684]; *Співайте Господові, святій Його, й славте пам'ять святині Його!* (КПс. 30: 5, с. 685).

На відміну від спонукальних речень, у яких співрозмовником є ідеальний адресат, структури такого типу оформлено за семантичними моделями **когортатива** (напучування) та **dezидератива** (побажання). Наприклад, когортативну семантику можна простежити в такій спонукальній конструкції: *Слухайте це, всі народи, візьміть до ушей, усі мешканці всесвіту, і мудрість, думка серця мого – розумність, нахилю своє ухо до приказки, розв'яжу свою загадку лірою!* (КПс. 49: 1–5, с. 700). Іноді ці значення так «переплітаються», що можна вести мову про **когоративно-dezидеративні** (напучувально-побажальні) **моделі**, наприклад: *Надійся на Господа, будь сильний, і хай буде міцне Твоє серце, і надійся на Господа!* (КПс. 27: 14, с. 683).

Дібраний емпіричний матеріал доводить, що такі речення часто побудовано за допомогою аналітичних форм наказового способу дієслів, наприклад: *нехай бачать багато – хто й пострах хай*

мають, і хай вони мають надію на Господа! (КПс. 40: 17, с. 695); У кого чисті руки та щирее серце, і хто не нахилив на марноту своєї душі, і хто не присягав для обману, – нехай носить він благословення від Господа, а праведність – від Бога спасіння свого! (КПс. 24: 4–5, с. 681). Іноді мовець у своїх побажаннях є непримиренним, порівняймо: Безбожний у своєму гордуванні женеться за вбогим, – хай охоплені будуть у підступах, які замишляли вони! (КПс. 9: 23, с. 670); або: Нехай множаться смутки для тих, хто набув собі інших богів, – я не буду приносить їм ливної жертви із крові, і їхніх імен не носитиму в устах своїх! (КПс. 16: 46, с. 673).

За непримиренністю автора насправді криється благородна людина. Чимало зусиль оповідач покладає, щоб змінити адресата, вдосконалити його – і цим самим забезпечити йому пізніше царство Боже. Цим зміна мусить передувати важка духовна праця. Для прикладу зачитуємо: *Повстримайсь від гніву й покинь персердя, не розпалюйся лютістю, щоб чинити лише зло, бо витяті будуть злочинці, а ті, хто вповає на Господа, – землю впадкують* (КПс. 37: 8, с. 691).

В окремих віршах Псалмів, зокрема в Псалмі 37, значення напучування у спонукальних конструкціях уяскравлює градація, наприклад: *Не розпалюйся гнівом своїм на чужинців, не май заздроси до беззаконних, бо вони, як та трава, будуть скоро покошені, і мов та зелена билина, – пов'януть! Надійся на Господа й добре чини, землю замешкуй та правди дотримуй! Жди Господа мовчки й на нього надійся, не розпалюйся гнівом на того, хто щасливою чинить дорогу свою, на людину, що виконує задуми злі* (КПс. 37: 1–7, с. 691).

Загалом можна констатувати, що речення з узагальненою спонукальністю в Книзі Псалмів найчастіше входять до структури складних речень, як-от: *На Господа здай дорогу свою, і на Нього надію клади, і Він зробить, і Він випроводить, немов світло, твою справедливість, а правду твою – немов південь* (КПс. 37: 5–6, с. 691). Це не випадково, оскільки саме у складному реченні, до якого може входити спонукальна предикативна одиниця, мовець дає пояснення своїм діям, вчинкам, зрештою, може конкретизуватися сам «предмет спонукальності», наприклад: *Надійся на Господа та держися дороги Його, – і піднесе Він тебе, щоб успадкувати землю, ти бачитимеш, як понижені будуть безбожні* (КПс. 37: 34, с. 692); *Не надійтеся на князів, на людського сина, бо в ньому*

спасіння нема: вийде дух Його – і він до своєї землі повертається, – того днями гинуть!» (КПс. 145: 3, с. 777).

Для вираження семантики напучування мовець використовує пряму мову. Настанова підсилюється, стає цілеспрямованішою, предмет спонування набуває більшої ваги у віршах на зразок: *Хай співають та звеселяють ті, хто бажає мені правоти, і нехай кажуть завжди: «Хай буде великий Господь, що миру бажає Своєму рабові!»* (КПс. 35: 27, с. 690).

Отже, волюнтативні відношення пов'язані зі здатністю мовця виражати свою волю настільки, наскільки вона може впливати на слухача. У текстах Книги Псалмів волюнтативні відношення виражають спонукальні значення різної градації, але переважають при цьому оптативні (з різними відтінками семантики), когортативні та дезидеративні семантичні моделі. Ці спонукальні варіанти встановлює мовець, який регулює стосунки з адресатом мовлення: ідеального адресата просить благословити на гарні помисли, а узагальненого прагне «вигранювати» як особистість, змінити його духовні потреби, навернувши до віри.

2.7.2. Напучування як семантичний різновид категорії адресатності в пасторальних листах Нового Завіту

У сучасному мовознавстві художній текст витлумачують як «людський вчинок», «складну й багатопланову систему відносин», знаковий комплекс, у якому наявні адресант і адресат, суть якого полягає в одкровенні особистості» [Бахтин 1997: 235]. У цьому аспекті спонукальні конструкції виконують комунікативно-прагматичні функції, які актуалізуються залежно від конкретних намірів (інтенцій) адресата спонування. Якщо ці наміри категоричні, то вони виформовують семантичні моделі *імператива* (наказу), *ветатива* (заборони), *директива*. Якщо ж наміри мовця не є категоричними, а потребують від адресата спонування до глибокого осмислення запропонованої дії, то структурується семантична модель *когортатива* (напучування).

Напучування – одна із семантичних моделей пом'якшеного спонування, що репрезентує такий тип спонукальних відношень, за яких мовець дає вказівки, настанови співрозмовникові перед початком якої-небудь справи, перед відправленням у дорогу, далеку подорож. Напучування може застосовуватися для осмислення жит-

тво важливих сентенцій адресатом спонукання. Фразеологізм «напучувати на добру путь» означає «навчити чого-небудь, виховувати добрі навиви» [СУМ, т. V : 167].

Напучування як тип спонукальних відношень передбачає наявність адресанта та адресата. Адресат може бути виражений як номінацією одиначної особи, так і узагальненої, тобто виконувати функцію умовного або уявного адресата. Засобом оформлення спонукальних структур із загальною семантикою когортатива є дієслова у формі імператива 2-ої особи однини чи множини паралельно з відповідною когортативною інтонацією.

Отож актуальним є з'ясування питання щодо когортатива (напучування) як семантичного різновиду категорії адресатності, установлення того, як особи мовця (адресанта) та адресата виформовують ситуацію спонукання, які чинники дають змогу виокремити семантику напучування як тип пом'якшеного спонукання. Джерельною базою не випадково послужили пасторальні листи Нового Завіту, оскільки тоталітарна епоха забороняла Церкву як інституцію, яка б допомагала державі виховувати громадян у несприйнятті насилля, підживлювати духовні первні суспільства, натомість часто пристосовувала її до своїх антигуманних потреб, глибоке осмислення текстів Святого Письма перебувало поза увагою дослідників. Нові реалії вможливили повернення цих текстів у лінгвістичний науковий дискурс.

Апостоли стали сподвижниками вчення Ісуса Христа, продовжувачами справи свого Вчителя. Святі писання учнів Христа змальовують усі його чесноти, створюють образ безгрішної людини. Основний акцент спрямовано саме на дії Христа, які засвідчують його надзвичайне людинолюбство. Зрештою, найголовнішим для послідовників Учителя було розуміння його подвижницької праці. Апостол Іван Богослов мовить: «Є ще й багато іншого, що зробив Ісус, та якби воно було записане кожне зокрема, гадаю, що й самий світ не вмістив би написаних книг!» (НЗ, с. 290)⁴.

Павло не єдиний первісно християнський мандрівний проповідник. Але саме він засновує християнські громади, повчає, напучує їх на Христову істинну дорогу, є оборонцем віри у своїх

⁴ Джерело цитування та його умовне скорочення: **НЗ** – Новий Завіт з коментарем. – Львів : Спільне українсько-американське видавниче підприємство «СТРИМ», 1994. – 670 с.

громадах. Саме з особою Павла пов'язане перетворення історії про життя та мученицьку смерть у проповідь. Можемо вести мову про зародження жанру проповіді під час діяльності апостола Павла [НЗ: 364]. Другий розділ Нового Заповіту «Павлові листи» глибоко ознайомлює нас з особою апостола Павла, допомагає пізнати його Євангеліє, увесь спектр повчань і напучувань, настанов, що пробуджували та утверджували в християнських громадах віру.

Пасторальних листів у Новому Завіті п'ять: два листи до Тимотея, лист до Тита, лист до Филимона і лист до євреїв. Цікавим є питання авторства пасторальних листів. Богослови вважають, що «пасторальні листи не походять безпосередньо від Павла, але були написані одним із його учнів. Він повертається до вказівок свого вчителя, бере те, що законне з церковної практики свого часу, й розвиває правила для збереження віри й для керівництва громад. Ці правила можуть бути настановною інструкцією в небезпечних обставинах того часу (кінець 1-го століття). Той учень Павла пише (що в тих часах не було незвичайним) від імені й авторитету Павла. У такий спосіб він гарантує зв'язок між громадою і першим місіонером, якому як апостолові люди завдячують вірою, який залишається авторитетом і зразком для громади» [НЗ: 508]. Два листи до Тимотея і лист до Тита адресовано не громаді, а, власне, пасторам – провідникам громади: Тимотеєві та Титові. Тимотей навернувся до християнства завдяки Павлові, хоча мати його була юдохристиянкою, а батько – язичником. Опинившись у середовищі прихильників християнства, Тимотей повсюдно супроводжував Павла, став першим єпископом Ефесу [НЗ: 509]. Напучування Павла готують Тимотея до важливої місії: оберігати християнську громаду від фальшивого вчення, а також створювати впорядковане життя громад. При цьому він обстоює моральний порядок, закон, який «дано не для праведників, але для беззаконних, непокірних, безбожних, грішників, нечестивих...» (НЗ, с. 511). Будучи учителем язичників, апостол Павло акцентує, що сам «осквернював віру, був хулителем, «діяв у невірстві», але «благодать же Господа нашого надмірно вилилась на мене з вірою і любов'ю, що в Христі Ісусі» (НЗ, с. 511). Цими словами він готує Тимотея до важкої праці, переконуючи, що саме довготерпеливість є необхідною чеснотою для посланця Божого. З метою посилити душпастирський запал автор використовує дієслова наказового способу, які виформовують загальну семан-

тику настанови, напучування: «7. *Вправляйся у благочесті, 8. Бо тілесна вправа до дечого лише корисна, бо має обітницю життя теперішнього й будучого. 9. Вірне це слово й повного довір'я гідне. 10. Саме для цього трудимося та боремося, ми поклали нашу надію на живого Бога, спасителя усіх людей, особливо ж вірних. 11. Це наказуй і навчай» (НЗ, с. 515). Іноді ці наказові форми дієслова нанизуються на весь текст пастирських порад і настанов: «11 ...будь зразком для вірних у слові, поведінці, любові, вірі і чистоті. 13. Заки я прийду, пильнуй читання, утішай та навчай. 14. Не занедбуй у собі дару, що був даний тобі через пророцтво з покладанням рук збору пресвітерів. 15. Про це міркуй, будь увесь у цьому, щоб поступ твоїй усім був очевидний. 16. Пильнуй себе самого та навчання, дотримуйся цього, бо, роблячи це, спасеш себе самого й тих, що тебе слухають» (НЗ, с. 535).*

Звісно, це надзвичайно експресивні тексти, експресії в яких досягнуто в тому числі й через актуалізатори когортативної семантики. Семантичним ядром у таких спонукальних реченнях подекуди є аналітична форма наказового способу дієслова. Порівняймо: «11. *Ніхто твоїм молодим віком хай не погордує...*» (НЗ, с. 515).

У пасторальних листах (зокрема в другому листі до Тимотея) семантика напучування властива складнопідрядним з'ясувальним реченням, як-от: «3 *тієї причини пригадую тобі, щоб ти оживив дар Божий, який у тобі через покладання рук моїх*» (НЗ, с. 520). В окремих контекстах когортативна семантика увиразнена семантикою благання. Маркерами семантичного ядра таких конструкцій можуть бути дієслова 1-ої особи однини *благаю* та сполучник *щоб*, який входить до підрядної з'ясувальної частини складнопідрядного речення, як-от: «13. *Благаю тебе перед Богом, який усе оживляє, і перед Христом Ісусом, який при Понтії Пилаті склав добре свідчення, 14. щоб ти зберігав заповідь без плями, без догани – аж до приходу Господа нашого Ісуса Христа, 15. який свого часу об'явивсь блаженний і єдиний володар, Цар царів і Владика владик, 16. єдиний, безсмертний, що живе в світлі неприступнім, якого ніхто з людей не бачив і бачити не може. Йому честь і влада вічна. Амінь*» (НЗ, с. 518).

Важливого смислу набуває в першому листі до Тимотея заактуалізоване закінчення, де зосереджено найважливіші акценти напучування. Це – висновок, який міг би бути підсумком до всіх

пасторальних листів. Але адресат при цьому конкретизується звертанням, як-от: «*20. Тимотею, бережи передання, уникай світського пустослов'я та суперечок про знання, що фальшиво «знанням» зветься, 21. яке деякі визнаючи, відступили від віри. Благодать з вами»* (НЗ, с. 518).

Значне місце посідає істинна побожність проповідників, адже «*7. ми бо не принесли на світ нічого та й винести нічого не можемо, 8. але, маючи пожив й одежу, цим будемо задовольнятись... 10. Бо корінь усього лиха – грошоловство, до якого деякі вдавшися, відпали від віри і прошили себе численними болями»* (НЗ, с. 517). Далі повчання досягає свого апогею, адже автор уяскравлює семантику напучування, використовуючи інтимізувальні засоби, у т. ч. форми дієслів 2-ої особи однини наказового способу, наприклад: «*11. Ти ж, чоловіче Божий, утікай від цього. Шукай праведности, побожности, віри, любови, терпеливості, лагідности. 12. Змагай добрим змагом віри, старайся осягнути життя вічне, до якого ти покликаний і за яке був склав гарне визнання віри перед багатьма свідками»* (НЗ, с. 517). Засоби інтимізації допомагають глибше зрозуміти покликання провідників християнства, осягнути ті чесноти, на яких ґрунтується дух християнства.

Центральне місце в другому листі до Тимотея посідає Павлів заповіт, у якому окреслено, як саме потрібно виконувати працю євангеліста. Саме тут автор використовує найпотужніший арсенал дієслівних лексем, які за допомогою прийому висхідної градації увиразнюють спонукальну семантику, зокрема такий її різновид, як когортатив, наприклад: «*2. Проповідує слово, наполягай вчасно і невчасно, картай, погрожує, напоумляй з усією терпеливістю та наукою. 3. Бо настане час, коли люди не знесуть здорової науки, але за своїми похотями зберуть коло себе вчителів, щоб уприсмнювати собі слух, 4. І від правди відвернуть вухо, а обернуться до байок. 5. Ти ж будь тверезим у всьому, знось напасті, виконуй працю євангеліста, виконуй твою службу»* (НЗ, с. 525). Отже, автор тексту напучує адресата на важливість життєвих пріоритетів, допомагає визначити їх. Кожна фраза виражає окрему думку, яка породжує наступну. Ці конструкції не тільки репрезентують ситуацію спонукання, але й розгортають її.

У листі до Тита, як і в першому пасторальному листі, адресант розмірковує про мірила християнського життя. Автор напучує

Тита – одного зі сподвижників справи Павла – на титанічну працю в християнській громаді, адже він був відповідальним за Церкву на Криті, де виконував важливу місію єпископа – повинен був удосконалювати людей, шліфувати їхні чесноти, допомагати їм утверджуватися у вірі.

Автор також формулює загальні обов'язки для християн, обираючи з цією метою форму пом'якшеного спонування із загальною семантикою когортатива. При цьому визначальними є засоби непрямого спонування: адресатові пропонується передати інформацію третій особі, яка не бере участі в розмові. У цих структурах спонукальними маркерами слугують дієслівні лексеми в поєднанні зі сполучниками *щоб* або часткою *нехай*, наприклад: «1. *Ти ж говори, що личить здоровій науці: 2. старі віком щоб були тверезі, поважні, помірковані, здорові у вірі, любові і терпеливості, 3. Старі жінки так само нехай поведуться, як личить побожним, щоб не були злоріки, ні віддані пияцтву, щоб добра навчали, 4. щоб молодих навчали любити своїх чоловіків та дітей кохати, 5. щоб були стримані, чисті, хазяйновиті, добрі, підвладні власним чоловікам; щоб слово Боже не ганьбилось. 6. Так само і юнаків на поминай, щоб були помірковані, 7. Даючи самого себе як зразок добрих діл: у навчанні цілковита поважність, 8. здорова та бездоганна наука, щоб супротивник осоромився, не міг нічого злого проти нас сказати» (НЗ, с. 529). Ситуація звернення до адресата поглиблює суб'єктивні переживання, експресивність мовлення. Простір непрямого спонування збагачують сурядні ряди словоформ, як-от: «1. *Нагадай їм, щоб корилися встановленій владі, щоб слухалися, були готові до всякого доброго діла, 2. щоб нікого не ганьбили, були мирні, уступливі та виявляли повну лагідність супроти всіх людей»* (НЗ, с. 530). Водночас автор пропонує Титові створювати для себе систему захисту від людей, які сумніваються у праведності віри. При цьому автор листа більш лаконічний: використовує форму прямого спонування з типовими для неї імперативами у 2-ій особі однини: «9. *Безглуздох же питань, родоводів, спорів та суперечок про закон уникай, бо вони безкорисні й марні. 10. Єретика чоловіка по першій і другій попередженні цурайся, 11. знаючи, що такий збився на манівці і грішить, і осуджує себе самого»* (НЗ, с. 531).*

У листі до Филимона йдеться про повернення до нього втікача Онисима. Автор листа (ймовірно апостол Павло або ж один із

його послідовників) аргументує необхідність цього повернення: *«10. Благаю тебе про мого сина, якого я породив у кайданах, про Онисима, 11. що колись тобі був непотрібний, тепер же і тобі й мені вельми потрібний»* (НЗ, с. 533). Онисим – вірний християнин, якого, як бачимо з листа-послання, дуже цінує Павло. За переданням, Онисим згодом знаходився в товаристві Павла, а пізніше його чесноти дали йому змогу отримати сан єпископа Ефесу [НЗ: 532]. Загалом це лист-прохання, у якому йдеться про Онисима – вірного соратника Павла. Автор делікатно намагається переконати свого адресата в необхідності прийняти Онисима назад. У тексті листа створено ситуацію спонування, якій здебільшого притаманна семантика прохання, порівняймо: *«12. Я його тобі вертаю, і ти його прийми, він бо моє серце. 18. Коли ж він тебе чим скривдив чи тобі що винен, то полічи мені. 20. Заспокой у Христі моє серце»* (НЗ, с. 533–534).

Найбільшим за обсягом є лист до євреїв. І це не дивно, адже в посланні простежено першопчатки зародження історії Бога і Його народу, коли Бог заговорив до людей, зробивши їх своїми посередниками. Цей лист-послання відрізняється від інших новозавітніх листів: тут немає традиційного для епістол привітання, а також ім'я адресата. Завершується лист фінальним напучуванням. Як уважають богослови, цей лист належить юдеохристиянину, пізнішому учневі Павла (десь близько 85–95 по Р.Х.), зверненому до християнина єврейського походження [НЗ: 535]. Уже в пролозі йдеться про сина Божого, через якого Бог говорить до людей: *«3. Він – відблиск Його слави, образ Його істоти, який підтримує все своїм могутнім словом, вчинив очищення гріхів і возсів праворуч величі на висоті, 4. ставши від ангелів остільки вищим, оскільки унаслідував визначніше від них ім'я»* (НЗ, с. 537). Щоб заслужити прихильність Бога, ім'я його потрібно весь час прославляти. У Посланні святого апостола Павла до євреїв констатовано: *«Отож, завжди приносьмо Богові жертву хвали, цебто плід уст, що Ім'я Його славлять»*.

Перша частина листа присвячена Ісусу Христу, який став людиною, зламавши владу смерті людською смертю. Автор закликає бути впевненими у визнанні віри Христової. Семантика напучування підсилюється при цьому за допомогою репрезентованого в тексті дієслова наказового способу 1-ої особи множини. Тим самим авторська позиція у визнанні Христової віри робить напучування

переконливішим, як-от: *«14. Маючи, отже, Великого архієрея, що пройшов небо, Ісуса, Божого Сина, тримаймося твердо віровизнання»* (НЗ, с. 542).

Це вже була інша епоха – епоха, у якій подолано страх перед смертю, епоха, яка через посередництво Ісуса Христа на перше місце ставить Любов. Заповідь «Полюби ближнього свого» репрезентує зовсім інший світогляд, що притаманний людям, які за допомогою Божого Духа можуть засвоїти заповіді Божі, що вможливають звільнення від зла. Не випадково в Пасторальних листах фіксуємо чимало підзаголовків, у яких міститься вказівка на найбільші моральні цінності, що їх повинен виховувати, плекати й розвивати в собі вірянин-християнин, але насамперед покликаний до Слова Божого – проповідник. Автор послання переконаний, що любов – основа всього, тому його напучування плекати любов є надзвичайно переконливим. Свого візаві він намагається впевнити, що «любов – то весь закон» [НЗ, с. 391]. Лексичні та граматичні мовні маркери актуалізують спонукальну ситуацію. Автор використовує сурядний ряд присудків у формі наказового способу дієслова 2-ої особи однини, що увиразнює ситуацію спонукування, зокрема її когортативний семантичний різновид, наприклад: *«8. Не майте жодних боргів ні в кого, крім боргу взаємної любови, бо той, хто любить другого, виконав закон. 9. Бо не чужолож, не вбивай, не кради, не пожадай і всі інші заповіді містяться в цьому слові: люби твого ближнього, як себе самого. 10. Любов ближньому зла не чинить. Отже, любов – сповнення закону»* (НЗ, с. 391). У такий спосіб найважливішим напучуванням, найважливішою місією проповідника, місіонера християнських ідей стає утвердження любові як основи співжиття в громаді. І єдиний борг, який повинна мати людина, – це борг любові.

Адресант (автор) пропонує співрозмовникові рівні умови спілкування. Він апелює не тільки до розуму, але й до чуттів адресата, ураховуючи при цьому його досвід, світовідчуття. Тому і спосіб спонукування до дії – напучувальну (когортативну) семантику – обрано не випадково. Це не є напучування «вищого» порядку. Саме такий тип спонукальних відношень можливий уже в інший період життя і діяльності наставників юдеохристиян. Він «увирівнює» мовця (адресанта) й адресата спонукування. Мовець ні в якому разі не нав'язує свою думку категорично: він ніби залишає за собою право

розмірковувати над основними постулатами Християнського вчення, але при цьому готовий вислухати думку свого візаві. У діалогах відчувається повага до співрозмовника, прийняття його лінії поведінки, його знань у сфері Християнського віровчення, тих норм і цінностей, якими він керується, толерантність. Мовець намагається осягнути свого адресата, його унікальність, його розуміння Святих істин, його налаштованість на стежу проповідника. Це «репрезентативність адресата мовлення в діалогічних інтенціях Я – мовця» [Уліщенко 2011: 18].

Повчально-узагальнений афористичний висновок, що охоплює основний мотив напучування, характерний для всіх пасторальних листів. Висока міра толерантності увиразнює глибоко гуманістичну основу особистості автора текстів листів. Тому, мабуть, ці тексти такі переконливо повчальні й мають великий вплив не тільки на адресата, але й на читача, бо, зрештою, читач також входить до тріади учасників спонукання: Мовець (автор) – Адресат (конкретний або узагальнений) – Читач.

Розділ 3

КОМУНІКАТИВНИЙ СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ: ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОПОНЬОТ ТА КАТЕГОРІЙ

3.1. Верифікація термінопоньот комунікативного синтаксису

Комунікативно-прагматичний напрям сучасної синтаксичної науки відкриває нові перспективи для дослідження традиційних, усталених поньот, дає змогу глибше з'ясувати прагматичний потенціал та функційні можливості мовних одиниць, сприяє чіткішому окресленню фундаментальних граматичних категорій. За такого підходу дослідницьке поле виформовують не тільки ті чи ті синтаксичні конструкції, а й процеси спілкування людей із використанням живої мови в тісній взаємодії з елементами інших знакових систем (жестами, мімікою, поставами тіла, значущими рухами частин тіла, одягом, прикрасами, запахами), у контексті чинників (ситуативних, соціальних, вікових, гендерних, психологічних та ін.), що, зрозуміло, впливає на семантику висловлень, їхню комунікативну організацію та функційну перспективу. Синтаксис мовного спілкування увиразнює субстанцію мовця як основного суб'єкта комунікації, що використовує синтаксичні одиниці для вербалізації своїх інтенцій.

Увага до особливостей організації комунікативного процесу не випадкова. Ще з античності відома позиція Аристотеля щодо ефективності виголошення промови, високі вимоги Діонісія Галикарнаського до постаті самого мовця, оратора, а вже пізніше лінгвістична теорія В. фон Гумбольдта, у якій започатковано функційно-комунікативний підхід до аналізу мовних явищ, зрештою – Празька школа функціональної лінгвістики, що утверджує теорію мовних функцій і «цільову» модель мови загалом.

Активне звернення лінгвістів до динаміки синтаксичних одиниць, до безпосереднього функціонування їх у мовленні припадає на 60–70 рр. ХХ ст. Цьому сприяли напрацювання зарубіжних і вітчизняних учених у галузі теорії мовленнєвих актів, у розробці питань про діяльнісний характер мови (М. Бахтін, Ф. Бацевич, І. Вихованець, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, Г. Золотова,

Л. Кадомцева, О. Мельничук, М. Мірченко, Дж. Остін, О. Селіванова, Дж. Сьорль, К. Шульжук та ін.).

Становлення комунікативного синтаксису справедливо пов'язують з іменем В. Матезіуса, якому належить праця «Про так зване актуальне членування речення». Дослідник у реченні виділяв основу висловлення – те, що відоме в певній ситуації чи може бути легко зрозумілим із контексту; і ядро висловлення – те, що мовець повідомляє про вихідний пункт висловлення [Матезіус 1967: 329]. Таку бінарність **актуального членування** (основа та ядро) як важливого поняття комунікативного синтаксису відзначають майже всі дослідники, лише по-різному називають основні компоненти: тема і рема; тема і фокус; відоме й невідоме; основна та вихідна синтагма, смисловий суб'єкт і смисловий предикат тощо. Треба зазначити, що тема й рема формують **комунікативну структуру речення** (ще одне ключове термінопоняття), її експресивний чи нейтральний тип. Власне, на сьогодні термін «актуальне членування речення» є більш-менш визнаним у синтаксичній теорії, хоч лінгвісти використовують і паралельні терміни: комунікативне членування, ремо-тематичне членування, контекстуальне членування. Однак, попри поширеність термінопонять «актуальне членування речення», «тема», «рема», вони все ж не охоплюють усіх аспектів комунікативного синтаксису, а лише один із них – процес мовленнєвої реалізації речення.

Комунікативне облаштування висловлення «пов'язане як з поверхневими (мовними) структурами, так і з глибинними (смисловими)» [Загнітко, Вінтонів, Сегін 2010: 625], тому ключовим поняттям уважаємо термін «комунікативна інтенція». За нашими спостереженнями, **комунікативна інтенція** – це антропозорієнтована лінгвістична категорія, що репрезентує інтенційні потреби мовця за допомогою мовних засобів різних рівнів – лексичного, морфологічного, синтаксичного, дискурсивного. Не викликає жодного сумніву, що це поняття виражає мовленнєвий намір, має філософське підґрунтя, передає цільові настанови спілкувальників. В адресантно-адресатному континуумі інтенцію співвідносять з ілокуцією, суб'єктивно-модальним значенням, мотиваційною сферою мовної особистості. Водночас вона має чітку систему різнорівневих лінгвістичних маркерів, що увиразнюють передусім її категорійний статус.

Комунікативний процес наскрізь детермінований інтенцією, яка, на думку О. Почепцова, слугує тією ланкою, що пов'язує людину і мову: людина – це діяч, мова – це зброя, а інтенція об'єднує їх у мовленнєву діяльність [Почепцов 1986: 625]. Саме інтенція мовця інтегрує поверхневі та глибинні компоненти, репрезентуючи мовленнєвий намір у завершеному висловленні.

Якщо раніше синтаксис розглядали як систему віртуальних одиниць, готових до функціонування в мовленні, то комунікативний синтаксис репрезентує систему реальних одиниць, що реалізують настанови мовців безпосередньо в мовленнєвій діяльності, у живому процесі людського спілкування. Власне, до термінопонять комунікативного синтаксису належить **«висловлення»** як синтаксична одиниця, співвідносна з реченням. Одні вчені вважають терміни речення і висловлення тотожними, інші – різними, зараховують висловлення то до царини синтаксису, то до теорії висловлення. Нам імпонує найпоширеніший погляд у лінгвістиці: висловлення – це речення, реалізоване в контексті, у конкретній мовленнєвій ситуації. Названі синтаксичні конструкти розрізняються не структурно чи композиційно, а тільки як мовний зразок і його реалізація в мовленнєвому потоці. Цілком правильно вважаємо думку М. Мірченка, який стверджує, що висловлення – це комунікативна одиниця, яка відображає фрагмент мовленнєвої діяльності, результат системи операцій, здійснюваних на основі мовних одиниць у їхній динаміці [Мірченко 2001: 47].

З одиниць конструктивного рівня формується предикативний мінімум, який може слугувати реченням, але тільки в разі взаємодії з конкретною мовленнєвою ситуацією, за умови динамічного розгортання інтеракції формується реальне висловлення – результат та «дзеркало» інтенції [Почепцов 1986: 76], одиниця мовлення і найвища синтаксична одиниця. Представники Празької лінгвістичної школи витлумачували висловлення як функційну одиницю, що відповідає реченню як одиниці структурній. Ф. Данеш та К. Гаузенблас, зокрема, уважали, що синтаксичний рівень має два яруси: нижній ярус пов'язаний зі сполученням слів, верхній – із головними синтаксичними формаціями: реченням, що відповідає системі мови, і висловленням, що належить до найвищого рівня синтаксису – рівня комуніканта [Данеш, Гаузенблас 1974: 90–105].

У сучасній теорії синтаксису речення описують на трьох рівнях: формально-граматичному, семантичному та комунікативному. Як зауважує І. Вихованець, у зв'язку з розрізненням таких аспектів лінгвісти переважно не акцентують на специфіці висловлення, а інтерпретують його як комунікативний аспект самої структури речення. Речення в комунікативному плані – висловлення, основна особливість якого орієнтація на учасників мовлення [Вихованець 1993: 155]. Таку саму думку постулює й А. Загнітко: речення, що розглядається в динамічному аспекті щодо його комунікативної функції, називають висловленням [Загнітко 2001: 381].

Цілісність висловлення, його обсяг і межі, на думку М. Бахтіна, детермінує задум або воля мовця [Бахтін 2001: 409]. Витлумачуючи висловлення як одиницю мовленнєвого спілкування, він визначив її риси: адресованість, зміну мовленнєвих суб'єктів, завершеність та діалогізм, зосередив увагу на тому, що висловлення має автора й адресата, на відміну від одиниць мови, слів та речень, які є «безособними», нічийми і нікому не адресованими. Спільне і відмінне між реченням та висловленням М. Бахтін окреслив так: речення – це одиниця мови, виразник відносно закінченої думки. Із позамовним контекстом речення співвідноситься не прямо, не безпосередньо, а через конкретне висловлення; воно не обмежене з обох боків зміною мовленнєвих суб'єктів, не має змістової повноти й здатності безпосередньо визначати позицію учасників спілкування [Бахтін 2001: 408–412].

У деяких синтаксичних студіях лінгвісти використовують термін «речення-висловлення» для того, аби підкреслити: аналіз відбувається в галузі комунікативного синтаксису і спрямований на те, щоб показати, яким чином абстрактна схема речення пов'язана з ситуацією мовлення, з інтенцією мовця і якими засобами її описано. Наприклад, за своєю формально-граматичною будовою конструкція *Господи, яка щедра людина!* – це просте односкладне речення номінативного типу, яке на семантичному рівні може позначати захоплення, передавати позитивну оцінку певних дій людини або глузування, яесь іронічне судження. Утім, широкий контекст, фонові знання та пресупозиція дають змогу правильно інтерпретувати таке висловлення, визначити справжні наміри мовця (емотивно-аксіологічні інтенції з негативною оцінкою), пор.: – *На своїй би ти могилі заплакав. То я мальовану свічку поставив би!* – *І не пожаліли*

б воску? – Для тебе і мотузка не пожалів би! – Господи, яка щедра людина, – отак по свічечці та мотузочку і все господарство можна роздати, – глузуючи, вивертає скарєдність Плачинди (М. Стельмах). Безперечно, висловлення відзначається гнучкістю структури, функційними та валентнісними можливостями реалізувати мовленнєві наміри, увесь спектр емоцій та оцінок. Ці релевантні ознаки оптимально відображено в дефініції Н. Гуйванюк: «Висловлення – це мінімальна одиниця комунікативного синтаксису, що є не тільки безпосередньою реалізацією в мовленні речення-конструкції, але й продуктом завершеного акту комунікації, мовленнєвим втіленням думки, волі, стану, почуттів мовця» [Гуйванюк 2007: 223].

До актуальних проблем досліджень комунікативного синтаксису належить і питання **типології висловлень**. Система синтаксичних одиниць (від синтаксеми до тексту) вирізняється доволі розлогим експресивно виражальним і функційним потенціалом: стилістична та комунікативна виразність властива і коротким реченням (неповним, еліптичним, обірваним, номінативним, еквівалентам), і довгим (складним, простим ускладненим, надфразним єдностям, дискурсивним висловленням).

Особливого вивчення потребують модально-інтенційні висловлення. Це чотири типи речень: розповідні, питальні, спонукальні й оптативні, що треба враховувати в посібниках, у шкільних підручниках, у яких, на жаль, ще й досі подають лише розповідні, питальні та спонукальні, залишаючи поза увагою оптативні речення.

Реченнєві еквіваленти (нечленовані, парцельовані, незакінчені, кличні комунікати) яскраво відображають плин живого людського спілкування, увиразнюють емоційність інтеракції, її діалогічність, і саме вони мають розглядатися як адекватні засоби вербалізації інтенцій мовців.

Дискурсивні висловлення, що експлікуються в різних жанрово-стильових виявах української мови, слугують оптимальними маркерами реалізації індивідуально-авторської картини світу. Комунікативний ланцюжок автор – текст – адресат відображає один із типів вербальної комунікації. Текст слугує актом мовленнєвої взаємодії мовця (автора) й адресата (читача). Кожне висловлення, зокрема й текст, виражає певну ілюктивну силу, яка виявляється у функції впливу на співрозмовника, психологічного підкорення його волі та уваги. Мовець, вербалізуючи інтенції, намагається переконати

свого співрозмовника, спроектувати його наступну поведінку, позицію, вчинки, тому й використовує для цього оптимальні засоби.

Текст, на думку Н. Литвиненко, – це «серцевина дискурсу». Коли текст потрапляє в потік свідомості людини, що його сприймає, він стає дискурсом, відображаючи процес мовлення. Дискурс – це своєрідна динамічна модель тексту [Литвиненко 2009: 11–12]. На нашу думку, дискурс співвідноситься з текстом, як висловлення з реченням, фонема зі звуком, морф з морфемою. Зрозуміло, що мовленнєві одиниці (дискурс, висловлення), не маючи емпіричної субстанції, реальної матеріальної маніфестації, ширші в потенційній здатності реалізувати комунікативні потреби мовців, відображати їх ментальний світ. Вони займають своє місце в системі синтаксичних конструкцій української мови.

У низці термінопонять комунікативного синтаксису виокремлюємо «**комунікативну ситуацію**», компонентами якої слугують: мовець і адресат – основні субстанції процесу спілкування; мотиви і цілі спілкування; інтенції адресанта, його оцінки, емоції, ставлення до дійсності, до змісту повідомлення, до адресата; спосіб повідомлення; місце і час спілкування; пресупозиції та фонові знання комунікантів. Тільки врахування цілісної ситуації людської інтерації дає змогу правильно організувати й підібрати мовні засоби для вербалізації інтенцій мовця.

Цілком логічно серед синтаксичних термінопонять розглядати і «**комунікативну організацію речення**», що відображає певне комунікативне завдання, мету, тему висловлення і перебуває в безпосередній залежності від адресанта та адресата мовлення. Це поняття дуже тісно пов'язане з концепцією комунікативного статусу висловлення, з конкретною реалізацією речення в мовленні, з його актуальним членуванням, з виділенням смислового центру фрази та з актуалізацією.

Важливим поняттям комунікативного синтаксису вважаємо термін «**комунікативна парадигма**» як здатність речення мати декілька комунікативних варіантів своєї реалізації, як сукупність потенційних модифікацій речення однієї граматичної структури із різною функційною перспективою, яку забезпечують різне ремо-тематичне членування, словопорядок та переміщення компонентів у структурі висловлення, імпліцитність вираження компонентів змісту, структурна редуція, сегментація, фразовий наголос

та інтонація. Дискусійність цього питання очевидна, адже одні дослідники розуміють під комунікативною парадигмою видозміни речення за комунікативною інтенцією, за метою висловлювання (розповідні, спонукальні, питальні, оптативні); інші – видозміни того самого речення, пов'язані з порядком слів, інтонацією, місцем фразового наголосу тощо. Сукупність можливих видозмін речення того самого складу (передусім зі зміненим словопорядком) Г. Золотова називає комунікативною чи актуальною парадигмою речення [Золотова 1982].

Аналізуючи системні відношення між різними мовними одиницями, дослідники ведуть мову про синтаксичну парадигму, яка, на думку П. Адамця, охоплює ядерне речення, усі його трансформи, у яких змінена синтаксична структура, але зберігається лексичне наповнення і характер узагальнено-синтаксичних відношень між компонентами, усі його модифікації, до складу яких уведено нові елементи з модальним або з фазовим значеннями, усі його варіанти, у яких змінено лише морфологічні категорії окремих компонентів (час, вид, спосіб, число і т.п.) [Адамец 1966: 79–80]. Отже, комунікативну парадигму, крім базового ядерного речення, формують його трансформи, модифікації, варіанти. Усі компоненти «дериваційної парадигми» [Городенська 1991] відображають той самий фрагмент позамовної дійсності, однак змінюється форма (поверхнева структура висловлення). Зміна порядку слів і переміщення фразового наголосу вносить в комунікативну структуру висловлення експресивні відтінки, змінює його інтенційну домінанту.

Комунікативний потенціал мовних одиниць пов'язують із синонімами, синтаксичними варіантами, паралельними конструкціями, з кореферентністю, з «формально-семантичними співвідношеннями», що їх Н. Гуйванюк витлумачує як регулярні можливості потенційної взаємозаступи двох чи більше інформативно ідентичних синтаксичних одиниць, об'єднаних спільним чи близьким граматичним значенням, але відмінних граматичною формою та відтінками семантики [Гуйванюк 1999: 4]. На наше переконання, комунікативну парадигму формують і транспозиційні вияви тих чи тих конструкцій, що, наприклад, цілком переконливо для питальних висловлень, які в процесі комунікації виконують первинні та вторинні функції. У своїх первинних функціях, як відомо, запитання спрямоване на одержання конкретної інформації (*– Маєш товар*

для мене? (П. Загребельний), у вторинних – на вираження емоцій, оцінок, ввічливого спонукання, експресивного ствердження чи заперечення, на репрезентацію інтенційно-модальної семантики непитальних висловлень (розповідних, спонукальних, оптативних), напр.: *Як мені без тебе горе згорювати? Як мені без тебе сплакати жалі? Як мені без тебе, як велика хата? Як мені без тебе жити на землі?* (Н. Царук). Таке явище непрямих мовленнєвих актів – результат реченнєвої транспозиції, що яскраво відображає комунікативний потенціал питальних конструкцій.

До важливих понять комунікативного синтаксису належить і «**функційна перспектива речення**», що її часто ототожнюють з комунікативною парадигмою. Однак це поняття перебуває в тісному зв'язку з концепцією актуального членування, з ремо-тематичним членуванням. Суть підходу в тому, що висловлення або речення, крім синтаксичного членування, має також членування на тему, або топик висловлення (те, про що мовець робить повідомлення; вихідний пункт), і рему, або коментарій, фокус висловлення (інформація, для повідомлення якої й існує певне висловлення і яка додається до теми).

Видозміна функційної перспективи відбувається через семантичну транспозицію окремих компонентів, уведення часток, вигуків, повторів – яскравих засобів актуалізації. Я. Фірбас розглядає функційну перспективу речення як тріаду компонентів: *теми* – про що йдеться в повідомленні (англ. theme, aboutness), *нетеми* (англ. non-theme), яка є поєднанням перехідного елемента (англ. transition element) і *власне-реми* (англ. theme proper), що слугує кінцевим пунктом комунікації. На думку дослідника, функційна перспектива речення співвідносна з комунікативною інтенцією [Firbas 2006: 74]. Мовець, автор конкретного висловлення, формує функційну перспективу відповідно до задуму, завдань, які він ставить перед собою, та відповідно до умов реалізації висловлення (ситуації, жанру спілкування тощо). Низка різноманітних екстралінгвальних чинників (соціальних, культурологічних, психологічних та ін.) впливає на зміст комунікативної інтенції, а тому й на функційну перспективу речення.

«**Комунікативний реєстр мовлення**» – це ключове поняття комунікативного синтаксису, спосіб розвитку інтеракції та вербалізації інтенцій. Релевантними реєстрами слугують:

Діалог (від гр. – розмова, бесіда) – форма мовлення; ситуаційно зумовлене спілкування двох або кількох (полілог) осіб, комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресатом, адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації [Селіванова 2010: 134–135]. Від стосунків «мовець – співрозмовник» залежить перебіг діалогу – його успішний чи неуспішний розвиток. Взаєморозуміння між співрозмовниками можливе лише тоді, коли комуніканти зацікавлені предметом розмови, мають спільні інтереси, хочуть досягнути успішної вербалізації інтенцій, пор.: – *Хто там лазив? – Століпінський дворянин. – Варчук? – Він* (М. Стельмах). В іншому разі один із них може перервати розмову, змінити її на зовсім протилежну тему, уникнути безпосередньої відповіді на запитання, акцентувати увагу на важливості чогось, використовуючи для цього навіть невербальні засоби, що посилюватиме конфліктний перебіг діалогу. Напр.: – *А ти знаєш, що ті люди ладні вбивати за землю?! – За землю, тату, і вбивати можна, – твердо промовив син чиймись словами. – Вона – свята! Супрун на хвильку оторопів, а потім з розмаху долонею вдарив Гната по обличчю: – Мовчи, сучий сину! Ти звідки, падлюко, знаєш, що таке земля і чи дорожча вона за кров?!* (М. Стельмах). Такий ступінь експресії та непорозуміння між комунікантами, невміння чути співрозмовника є природним явищем, він поглиблює розвиток дисгармонійної комунікації. Модально-інтенційні висловлення та реченнєві еквіваленти слугують репліками стимулу й реакції в діалогічному дискурсі.

Монолог – це одновекторний тип спілкування, що не вимагає реакції з боку адресата, проте розлогі, логічно впорядковані повідомлення передбачають реагування адресата, породження нової думки, вчинку тощо. У повідомлюваних формулах чітко виділяються прагматичні настанови наратора-автора і наратора-персонажа, на основі яких адресат повинен зрозуміти й вивести на поверхню глибинний зміст висловлення. Монологічне мовлення може мати характер інтимної, задушевної ліричності чи епічного розмірковування, публіцистичної витонченості тощо. Однак саме авторський задум визначає мотивовану змістову програму, конкретний текст, який і є синтаксичною реалізацією різноманітних інтенцій. Пор.: *Рідний горизонт. І світ земний, що багатоліко відкрився у проявах краси, аби не просто бути до кінця днів твоїх з тобою, а чарува-*

ти і наповняти високим розумінням батьківських околиць, чуттям причетності, справді великим і постійним, а тому й патріотичним. Тут збагнув єси диво проростання трав і буйство квітів. Тут радів єси грізним громовицям і теплому літньому дощику. Тут заманливим чаклунством барв до тебе приходить срібна осінь. Тут казкою білого інею тебе щедро впів'є студена зима. І оце з тобою неоціненним скарбом уже назавжди (І. Чендей).

Полілог – одна з трьох типологічних форм мовлення. Іноді цілком слушно його кваліфікують як комбінацію діалогу з монологом або як кілька діалогових перехрещень (вважається, що найбільша кількість учасників повинна дорівнювати семи, оскільки більша кількість не є контрольованою). Нам видається правильною думка тих лінгвістів, які вважають, що діалог і полілог – це дві різних форми функціонування мови: діалог – спілкування двох; полілог – трьох і більше. Полілог як одна з форма людської комунікації ще потребує комплексного аналізу. І не тільки з позицій його структурної організації, а й функційного потенціалу в різних дискурсивно-стильових виявах української мови.

Основний методологічний принцип комунікативного синтаксису відображає аналіз синтаксичних явищ з боку їхнього значення, форми і функції, що відображено у верифікації основних термінопонять, у виокремленні низки актуальних питань, які в контексті антропоцентричного спрямування сучасної лінгвістики ще потребують комплексних досліджень.

3.2. Комунікативна інтенція: категорійний статус і вербалізація

До ключових термінопонять комунікативного синтаксису належить інтенція мовця. У мовознавчих студіях це поняття розглядають як мовленнєвий задум або волю мовця [Бахтін 2001: 409]; осмислений чи інтуїтивний намір адресанта, що визначає внутрішню програму мовлення і спосіб її втілення [Бацевич 2004: 116]; як різновид бажання: бажання мовця щось розказати, попросити, запитати [Почепцов 1986: 74]; намір адресанта і зміст висловлення [Формановська 2002: 29–30]; комунікативну настанову та мету висловлення [Бондарко 1994: 29]; фундамент типології мовленнєвих жанрів [Бацевич 2005: 54]; текстотвірний чинник [Сусов 1982: 8].

Наша кваліфікація цього поняття, що представлена в докторській дисертації [Шабат-Савка 2014 а], по-перше, розширює межі сприйняття інтенції, зокрема її розуміння не тільки як осмисленого чи інтуїтивного наміру мовця, бажання суб'єкта комунікації, а передусім як властивості мовних одиниць; по-друге, дає змогу витлумачувати комунікативну інтенцію як універсальну лінгвістичну категорію, що має міжрівневий характер, репрезентований висловленнями, реченневими еквівалентами, дискурсивними конструкціями.

За спостереженнями Й. Андерша, інтенція – це здатність дієслова чи іншого слова зі значенням дії або стану (віддієслівного іменника або прикметника) відкривати функційно-семантичні позиції для заповнення їх назвами дії чи стану [Андерш 2000: 207]. Український дослідник виокремлює ліву і праву інтенцію: першу пов'язує з активними учасниками дії (агенса), другу – з пасивними (пацієнс, адресат та ін.) [Там само]. У такому контексті цілком очевидно, що інтенційна структура висловлення відображає континуум взаємодії антропоцентрів комунікації (адресанта й адресата) й валентнісні можливості мовної одиниці. Водночас треба зауважити, що мотиваційно-потребова сфера мовної особистості породжує інтенцію довербального, мисленнєвого рівня, яку в процесі «переливання думки в слово» матеріалізують синтаксичні конструкції – засоби втілення інтенцій вищого рангу – комунікативних. Безперечно, інтенція – важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою граматичних ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб'єктів процесу комунікації.

Комунікативна інтенція генетично має тісний зв'язок із логічними категоріями, філософськими універсаліями, що дає підстави розглядати її як поняттєву категорію в змістовому плані і як мовну за способом експлікації. Концепція двобічності граматичної категорії впливає, на переконання І. Вихованця та К. Городенської, з білатерального розуміння мовного знака і двобічної сутності мови як явища, що містить у собі план мовного змісту і план вираження [Вихованець, Городенська 2004: 29].

Цілком слушною видається думка І. Мещанинова про те, що поняттєві категорії формують тільки ті поняття, які набувають у мові відповідної побудови, отримують формальне вираження в певній лексичній, морфологічній або синтаксичній системі [Мещанинов

1945: 15]. Комунікативна інтенція належить до поняттєвих категорій, оскільки тісно пов'язана з мовним матеріалом, слугує підґрунтям, необхідним для породження конкретного висловлення, і відбиває інтенційні горизонти людської комунікації. У такому разі мовні одиниці – репрезентанти мисленнєвого змісту та інтенцій.

За нашими спостереженнями, категорію інтенції реалізують мовні одиниці різного рівня: *лексичного*, оскільки лексеми, що виформовують висловлення, виражають певну інтенцію (емоційну, оцінну), *морфологічного*, адже частиномовна належність того чи того слова впливає на його валентність, потенційну можливість вербалізувати інтенцію, *синтаксичного* як домінантного, вершинного рівня, бо експлікація певної інтенції, її інтерпретація та розпізнання відбувається все ж таки на рівні висловлення / дискурсу.

Лінгвістичні маркери – це чітка система мовних одиниць різних рівнів, що увиразнює міжрівневий статус категорії комунікативної інтенції та вможливує вибір найоптимальніших з-поміж них для вираження інтенційних потреб мовної особистості.

До системи синтаксичних репрезентантів комунікативно-модальних інтенцій належить **модально-інтенційне висловлення** – результат і «дзеркало» інтенції, найвища одиниця синтаксису, що виражає інтенцію: *розповідності*, змістовий діапазон якої зосереджений на репрезентації певного інтелектуального досвіду мовця, його знань та вмінь, на передаванні чи переповіданні якоїсь інформації. Їх реалізують як розповідні висловлення, так і наративно-оповідні та переповідні складні комплекси; *питальності*, що передає багатовекторний когнітивний процес-пошук, спрямований на з'ясування певної інформації або на її уточнення. Багатовекторність інтенцій запиту вербалізують питальні висловлення; *спонування*, що відображає різне за інтенсивністю та синтаксичною організацією волевиявлення мовця; *оптативності*, що репрезентує в оптативному висловленні прагнення суб'єкта комунікації виконати потенційно бажану дію.

Важливими засобами вербалізації інтенцій мовця слугують також:

– *стверджувальні та заперечні висловлення*, що формують засадничі вияви категорії інтенції: суб'єкт комунікації на основі своїх знань, комунікативної компетентності вибудовує мовленнєву діяльність, спрямовану або на констатацію певних фактів, або на їх

заперечення. Напр.: *Горизонталь – твого життя ріка. І плин її швидкий – не схаменешся... Душа ж людська – то тільки вертикаль, То шлях у вічне й тихе піднебесся* (Н. Царук); *Минуле не вернеть, не виправить минуле* (В. Симоненко);

– *преференційні висловлення*, комунікативно-інтенційний зміст яких полягає в прагненні мовця показати перевагу виконання якоїсь дії або ознаки, напр.: *Краще сім раз горіти, аніж один раз овдовіти; Ліпше пташині голодом у лісі, як при цукрі у багатій стрісі* (Прислів'я);

– *екзистенційні висловлення*, що повідомляють про ситуацію або якусь подію (*Я в білій сукні. Вельон. Кожушок. І кінь один запряжений у сани* (Н. Царук); *Зима... Зазим'є... Болеро... Спокуса білої пустелі* (Т. Севернюк), передають динаміку вражень, думок, лаконічно характеризують побачене, фіксують контури навколишніх об'єктів (*Бляшане небо, олив'яний місяць і ночі попелястий дим* (Б.-І. Антонич); *Довженків світ... Краса. Людина. Творчість. Снага Дніпра і думи Кобзаря* (М. Сингаївський);

– *умовні конструкції*, комунікативно-інтенційний потенціал яких виявляється у відтворенні інформативних потреб мовця, модифікованих семантикою зумовленості, у вираженні гіпотетичності мовлення, напр.: – *Якби був знав, що так будеш торгуватися, то інакше зачинав би з тобою говорити* (Н. Кобринська); *Мамо!.. Як зійдуть сніги навколо хати Й зацвіте чекання те бузково, В сни до нас прийде і буде звати У твоє безсоння – Колискова* (Н. Царук);

– *компліментарні висловлення*, що передають прагнення мовця висловити позитивну оцінку щодо умінь, знань, рис характеру співрозмовника, вивищити у ввічливій, гречній, поштивій формі жіночу вроду і красу, пор.: – *Бо ти така, як із колядки вийшла – із Богом за один стіл можеш сісти* (М. Стельмах); – *Ти в мене розумний хлопчик, ти – моя дитина!* (Панас Мирний);

– *перформативні висловлення*, які чітко відображають комунікативну мету, однозначно експлікують ту чи ту інтенцію мовця. Саме в таких конструкціях відбувається саморепрезентація автора, його прагнення передати певний мовленнєвий намір – урегулювати міжособистісні стосунки, задекларувати повагу, висловити волевиявлення тощо, напр.: – *Клянусь небом, яке проливає дощі, клянусь землею, яка вирощує трави* (П. Загребельний); *І щасливої долі щодня Я у Бога прошу для донечки. Ти надія і щастя, ти втіха моя, Оксануля, Оксаночка, Сонечко* (Н. Царук);

– *непрямі висловлення*, що передають лінгвокреативність мовної особистості, прагнення мовця по-особливому представити авторську інтенцію, продемонструвати ввічливість та культуру поведінки, напр.: – *Чи б не подала ти мені, Галюню, води?* (В. Шевчук); – *А мені, мамо, не одріжете тонкого полотна, хоч на одну сорочку на празники?* (І. Нечуй-Левицький);

– *суб'єктивно-модальні синтаксеми*, що репрезентують ставлення мовця до повідомлюваного в різних аспектах: із чітко визначеною вказівкою на авторську позицію та оцінку, із зазначенням ступеня обізнаності, істинності повідомлюваної інформації чи певних сумнівів щодо неї, у контексті відповідності змісту висловлення індивідуальним чи суспільним стереотипам, пор.: *Писати з честю, жити з честю – це, я певен, бажання кожного, бажання також і моє* (О. Гончар); – *Отже, своєрідність мови – це своєрідність мислення* (Ю. Шевельов); *Власне, люди байдужі їй безпринципні вносять скрізь плутанину* (Є. Сверстюк);

– *вставлені конструкції*, які сигналізують про наявність авторської позиції, пов'язаної з комунікативними інтенціями мовця – доповнити зміст основного речення, уточнити інформацію, подати коментар, побіжне зауваження. Пор.: *У затінках понід гінкою ліщиною (рибалки тут цоосені вудлища собі ріжуть) прозора-зелені шпичаки конвалій, кропива з-під торішнього листя пнеться* (Г. Тютюнник); *Модерністи (ще раз нагадаю) відкрили в світі хаос, а постмодерністи – наближення людства (через той хаос) до апокаліпсису* (М. Насенко).

Реченнєві еквіваленти маркують суб'єктивно-модальні та когнітивно-ментальні інтенції, створюють необхідну тональність спілкування, активізують та зосереджують увагу співрозмовника, встановлюють мовленнєвий контакт між комунікантами, слугують складниками толерантної / атолерантної комунікації, пор.: – *Овва! Не вихоплюйся, синку, з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися* (М. Коцюбинський); – *Пх! Кому мала сподобатись, то і в ластовинні сподобається!* (Ірина Вільде). Парцельовані конструкції увиразнюють емоційну насагу висловлення, актуалізують певну інформацію, засвідчують індивідуально-авторське світосприйняття дійсності (*Мені хочеться якихось особливих подій. Небезпечних. Романтичних. Загадкових* (М. Матіос); *Я сита. Незалежна. Можу мати кого хочу і коли хочу. А його – не можу* (М. Матіос).

Реалізація інтенцій незакінченими конструкціями детермінована авторським задумом, спланованим використанням їх у текстовій комунікації чи спонтанністю в уснорозмовному дискурсі (*Аби тільки дав Бог здоров'я та щастя, а то...* (Іван Багряний); – *Ну, нічого... Може, пройде... От біда... Ну, та на війні не без убитих... Може, й заживе...* (Іван Багряний).

Дискурсивно-жанрові вияви категорії інтенції пов'язані передусім із функційно-стильовою та жанровою диференціацією мовлення, з доміантними інтенціями того чи того дискурсу і формують таку інтенційну парадигму: інтенції естетичності в художньому дискурсі; інтенції розмовності в уснорозмовному дискурсі; інтенції впливу в публіцистичному дискурсі; я-інтенції в епістолярному дискурсі; інтенції сакральності в конфесійному дискурсі; інтенції аргументування в науковому дискурсі; інтенції регламентування в офіційно-діловому дискурсі; метакомунікативні інтенції в дискурсі фатичної комунікації [Шабат-Савка 2014: 257–356]. Їх вербалізують текстові структури, зреалізовані у двох комунікативних реєстрах: *діалогічному*, що відображає подію, створену внаслідок взаємодії двох комунікантів, пор.: – *Ти вже йдеш, синку?* – *Йду, мамо* (В. Стефаник); – *Ви когось шукаєте?* – *А вам що?* (О. Гончар); та *монологічному*, що передає однобічну, індивідуальну комунікативну лінію адресанта й репрезентує широкий змістовий діапазон: розмірковування про окремі життєві реалії, оцінне ставлення до дійсності, напр.: *Невблаганні літа, напевне, найбільш немилосердні до наших сільських жінок: їхню красу швидко висушують сонце і вітер, змивають дощі і сніг, темнять поле й город, лопата і сапа. Ці роздуми і сум непомітно перенесли його до тих вечорів, коли й він стрічав своє перше кохання. Було ж воно чи не було?* (М. Стельмах). За такого підходу доміантні лексико-граматичні засоби увиразнюють текстотвірний характер комунікативної інтенції, формують унікальність дискурсивно-стильової організації тексту, його ідейно-естетичну, образну, науково осмислену та термінологічно виважену систему.

Термінообшир поняття «комунікативна інтенція» своїм змістом охоплює не тільки світ людського буття, а й світ мовної вербалізації. Як відомо, у теорії мовленнєвих актів інтенцію ототожнюють із комунікативним наміром і витлумачують як суб'єктивне значення, що відображає стосунок мовця до світу, висловленого,

почутого. Такий підхід розкриває можливості для виявлення міжкатегорійних відношень між двома визначальними антропозорієнтованими категоріями – комунікативною інтенцією та модальністю, між якими, на переконання В. Адмони, існує безсумнівний зв'язок, відображений у комунікативному типі речення [Адмони 1956: 47].

Семантико-синтаксична концепція модальності, як відомо, ґрунтується на ідеї двобічного змісту речення (наявності в його семантиці об'єктивних і суб'єктивних значень). Будь-яке речення, на переконання І. Вихованця, охоплює дві сфери значень – диктумну, що стосується інформації про світ та його пізнання, і модусну сферу, яка містить інтерпретації суб'єктом думки об'єктивного змісту речення, різноманітні оцінки мовця, його почуття й волевиявлення [Вихованець 1993: 117]. Утім, сфера модальних значень виявляється і в здатності граматицізованого поняття реальності / ірреальності формувати комунікативний процес та реалізувати подібно інтенцію мовця. Таке витлумачення модальності дає змогу розглядати комунікативні типи речення як висловлення, що виражають основні модально-інтенційні значення: повідомлення – розповідне висловлення, запиту – питальне висловлення, наказу, прохання – спонукальне висловлення, бажання – опативне висловлення. На нашу думку, комунікативна інтенція – поняття, значно ширше, ніж модальність, оскільки формує і визначає те, яку інформацію, які спонуки чи бажання суб'єкт комунікації вкладає у свій мовленнєвий витвір.

Зміст категорій модальності та інтенції виформовує мовець з його свідомістю і ставленням до світу: «пряме відношення висловленої в реченні думки до певного явища дійсності відбувається через психіку мовця і співрозмовника» [Кадомцева 1972: 119]. Іншими словами, модальність вербалізує психічний стан, ментальний світ та концептосферу мовної особистості, розкриває можливості потенційної взаємодії з адресатом, тобто має прямий стосунок до матеріального вираження інтенційних потреб мовця. Пор.: інтенцію інформування передають розповідні висловлення (*Через вас, золотисті днини, В моїм серці осінній щем... А на площі продають жоржини Під дощем* (Н. Царук); інтенцію запиту – питальні висловлення (*– А ким він буде, коли скінчить школу?* (Ірина Вільде); інтенцію застереження чи поради – спонукальні висловлення (*Бійся людини лукавої* (В. Шевчук); *– Святий, Карпе, Палажку. Крацюї*

од Палажки нема на всі Семигори (І. Нечуй-Левицький); інтенцію оптативності – оптативні висловлення (*Тільки б відкрутилася неділя пустотливим листом у траву. Тільки б пережити це безділля, а роботу я переживу* (Б. Мельничук). Як бачимо, адресант залежно від інтенційних потреб (прагнення щось розповісти чи запитати, наказати чи вмовити, подякувати чи похвалити та ін.) у певній ситуації мовлення використовує конкретний модально-інтенційний тип висловлень.

У зовнішньо-синтаксичній структурі речення О. Мельничук та Л. Кадомцева виокремлюють конструкції розповідної, питальної, спонукальної, бажальної, умовної, гіпотетичної та переповідної модальностей [Мельничук 1966: 64–65; Кадомцева 1972: 123], що якраз досить чітко увиразнює діапазон інтенцій мовця і яскраво відображає інтенційний простір *категорії настанови*, диференційованої за значеннями інтенційності [Загнітко 2001: 130–131] й орієнтованої на вияв мети комунікативного акту, наміру та завдань мовця [Вихованець 2000 а: 4]. М. Мірченко вважає, що надкатегорія настанови орієнтує зміст речення на вираження в ньому комунікативного наміру, завдання мовця передати або ж об'єктивний стан речей дійсних (гіпотетичних, ірреальних), або дізнатися про цей стан (подію, факт, явище, особу), або спонукати когось до дії чи розмови, або висловити бажання чогось, про щось [Мірченко 2007: 125]. Власне, категорію настанови репрезентують грами розповідності, питальності, спонукальності та бажальності, вербалізовані відповідно розповідними, питальними, спонукальними та оптативними висловленнями. Розповідні, питальні, спонукальні, оптативні конструкції, зрозуміло, протиставлені за інтенцією мовця і тими завданнями, з якими основний суб'єкт комунікації вступає в інтеракцію. Однак треба зауважити, що настанова пов'язана із реченнєвою структурою, з метою висловлення, інтенція – з мовцем, з його бажанням використати саме ту чи ту синтаксичну структуру для передавання певної мовленнєвої потреби.

За традиційним поділом речень на розповідні, питальні, спонукальні та оптативні виходить, ніби всі конструкції в модальному та функційному аспектах однакові, тобто виражають повідомлення чи волевиявлення, містять запитання. Проте в дискурсі – у динамічному мовленнєвому середовищі висловлення передають

різноманітні змістові відтінки думок, які залежно від ситуації мовлення репрезентують моноінтенційне значення структури (запит як інтенція власне-питальних висловлень: – *А хто тобі цю книжку дав, хлопче?* (Б. Грінченко); – *Що збираєшся робити після університету?* (В. Шевчук) або ж відображають поліінтенційність, потенційну здатність синтаксичної структури виражати семантику інших реченневих конструктів (питальна форма для реалізації інтенцій ствердження / заперечення чи спонукання), напр.: *Хай корабель, де хоче якір кине. Чи ж не однаково тепер?!* (Юрій Клен); – *Чи б не подали ви мені ось ту книжку?* (В. Шевчук). Отже, від комунікативних інтенцій мовця, а не від настанови висловлення, залежить вибір певної конструкції. Цей процес наскрізь креативний, оскільки забезпечує свободу вибору синтаксичних засобів для оптимальної вербалізації намірів мовця.

Як зазначає І. Вихованець, механізм комунікативного аспекту зрозумілий тільки за умови, якщо ми розглядаємо речення в конкретному мовленнєвому контексті, у якому воно функціонує як висловлення [Вихованець 1993: 59]. Так, актуальне членування відображає підлаштування віртуальної схеми речення до динамічного її розгортання в процесі комунікації відповідно до завдання та інтенції адресанта. Мовець як основний суб'єкт процесу спілкування розставляє у висловленні певні акценти, фокусує інформацію на відому (тему) і нову (рему), співвідношення яких у межах питальних чи непитальних висловлень забезпечує реалізацію глобальної інтенції.

Інтенційна домінанта, логічно акцентована та актуалізована мовними засобами в лінгвальному континуумі художнього тексту, увиразнює рему – найважливіший інформативний центр повідомлення. Напр.: *Єдиний близький і рідний нам шлях до істини добра – // це любов до свого гнізда* (Д. Рихтицька). Фразовий наголос падає на склад постпозитивної реми, увиразнює те, що ще невідомо адресатові. Іноді тему і рему розривають дуплексивні зони – перехідні компоненти, що мають стосунок як до теми, так і реми, пор.: *Я // білим птахом // вже давно до Вас літала* (Д. Рихтицька).

Категорія мети детермінує весь спілкувальний процес і перебуває у взаємодії з інтенцією мовця, оскільки формування цільової настанови йде в напрямі від визначення мети, утворення наміру до

певної діяльності, мовленнєвих вчинків особистості та використання мовних засобів для реалізації поставленого завдання. Ситуативно вмотивована інтерактивна діяльність адресанта спрямована на досягнення певних цілей: «своїм мовленнєвим ходом мовець переслідує певну мету» [Почепцов 1986: 74]. М. Степаненко зауважує, інтенція взаємодіє «з власне метою, тому що вказує на бажану подію, виникнення якої пов'язується з активною, свідомою діяльністю суб'єкта» [Степаненко 2001: 95]. Мета як компонент превербального етапу мовленнєвої діяльності співвідноситься з інтенцією мовця, проте інтенцію в цьому разі треба розуміти як низку мовних одиниць, що їх використовує мовець для реалізації мети.

Телеологічний чинник та інтенція визначають структурно-семантичну організацію висловлення, що виконує певну функцію в процесі спілкування. За функційного підходу важливо з'ясувати питання не про те, як побудований предмет, а як його можна використати, яке його призначення в процесі спілкування. Функція властива синтаксичній конструкції, вона корелює з системою цільових настанов висловлення, з можливостями мовних одиниць втілювати мовленнєві наміри, експлікувати динамічність інтерактивного процесу. Інтенція, авторський задум формує висловлення, детермінує використання мовцем певної синтаксичної структури, а «функція використаних одиниць виступає як досягнута мета» [Бачевич 2010: 15].

Як бачимо, комунікативна інтенція співвідноситься із термінологічним обширом синтаксичних категорій та понять, зокрема модальності, настанови, мети висловлення і функції, актуального членування. Міжкатегорійна взаємодія передбачає системність синтаксичних категорій. Модальність і настанова висловлення – власне-реченнєві параметри, комунікативна інтенція – функційно ємніша і більшою мірою, ніж інші категорії, пов'язана з мовцем – носієм різноманітних когнітивно-ментальних станів та висловленням як оптимальним синтаксичним засобом вербалізації інтенційних горизонтів комунікації. Антрозорієнтовані категорії інтенції та модальності перебувають у єдиному комунікативному просторі суб'єкта мовлення, проте інтенція – ієрархічно вершинна категорія, глобальна мовна субстанція, що детермінує весь процес спілкування.

Діалектичні процеси міжкатегорійної взаємодії засвідчують важливість розгляду комунікативної інтенції серед засадничих і концептуальних термінопонять синтаксису, сприяють розвитку категорійної граматики української мови, розширюють систему синтаксичних категорій, які, з огляду на новітні дослідження в лінгвістиці, ще потребують систематизації та комплексного аналізу.

Антропоцентричне спрямування сучасних наукових студій дало змогу переглянути традиційні класифікації мовних категорій та одиниць, з'ясувати їхній статус та функціонування в умовах безпосереднього плину інтеракції, у контексті різноманітних мовленнєвих ситуацій, у ракурсі жанрово-дискурсивної організації мовлення і витлумачити комунікативну інтенцію як міжрівневу лінгвістичну категорію, яку репрезентують різнорівневі конструкції: синтаксеми, комунікати, висловлення. Це одна з важливих модусних, антропозорієнтованих категорій, тому що завжди співвіднесена з мовцем – носієм різноманітних інтенцій, який визначає інтенційні обшири спілкування, добирає систему мовних засобів (загальноприйнятих чи фігурально-риторичних, прямих чи непрямих конструкцій) для їхньої реалізації, формує адресантно-адресатний континуум взаємодії, детермінує розвиток толерантної чи атолерантної комунікації.

За нашими спостереженнями, комунікативна інтенція – лінгвістична категорія, у якій виразно експлікується план змісту (інтенційні потреби мовця: поінформувати, оповісти, запитати, спонукати, побажати, емоційно відреагувати на щось, оцінити, подякувати, вибачитися, поспівчувати, похвалити тощо) та план мовної репрезентації. Це міжрівнева категорія, репрезентована мовними одиницями синтаксичного, морфологічного та лексичного рівнів. Синтаксичні одиниці слугують доміантними складниками вербалізації інтенції, адже модально-інтенційні висловлення, реченнєві еквіваленти, дискурсивні конструкції втілюють інтенційний стан суб'єкта мовлення найоптимальніше, відображаючи при цьому певний рівень лінгвокреативних можливостей та комунікативної компетентності мовця. Морфологічні і лексичні одиниці свій інтенційний потенціал і функційну довершеність реалізують у висловленні, дискурсі – у реальних мовленнєвих репрезентантах, важливих для процесу комунікації.

3.3. Комунікативно-функційний обшир модально-інтенційних висловлень: питальні та непитальні конструкції

3.3.1. Розповідне висловлення як засіб вербалізації інтенції мовця

Традиційно комунікативну теорію речення пов'язують із поділом речень на питальні й непитальні (розповідні, спонукальні, оптативні). Це модально-інтенційні висловлення, що слугують оптимальними маркерами вербалізації тих або тих інтенцій мовця.

У мовленнєвій діяльності, як зауважує М. Мірченко, відбувається диференціація різних комунікативних настанов: розповідність – «інтенційна властивість реченневих компонентів у єдності передавати істинний чи несправжній стан речей, події, факти, констатувати їхню дійсну наявність із деякою категоричністю» [Мірченко 2007: 161]; питальність відбиває когнітивний процес-пошук, гносеологічну потребу мовця, автора запиту одержати певну інформацію; спонукальність репрезентує модальність волевиявлення; оптативність передає волевиявлення – бажання / побажання суб'єкта мовлення.

У класифікації речень за метою висловлювання, у диференціації висловлень за комунікативною настановою розповідні конструкції вирізняються з-поміж питальних, спонукальних та оптативних насамперед функцією, яку вони виконують у процесі спілкування – передавання будь-якої інформації чи змісту. Це окремий модально-інтенційний клас речень, комунікативна сутність якого полягає в особливому відображенні дійсності, у створенні інформативного дискурсу, адже саме ці конструкції використовують учасники інтеракції для активного обміну інформацією.

Як зазначає І. Вихованець, розповідні речення характеризуються відносною закінченістю думки та специфічною розповідною інтонацією – підвищенням тону на логічно наголошеному слові й зниженням тону в завершальній частині речення [Вихованець 1993: 145]. Широке використання цих конструкцій у всіх функційних стилях української мови, у діалогічному та монологічному мовленні зумовлено їхньою комунікативною настановою та призначенням. Це один із найбільш інформативних типів речень.

Розповідна модальність не має спеціальних формальних позначників, оскільки синтаксичний індикатив, дійсний спосіб дієс-

лова-присудка використовують не тільки в розповідних, а й у питальних висловленнях. Важливим компонентом реченнєвої моделі, у якій актуалізується категорія розповідності, слугує змістова домінанта. Саме це має на увазі Л. Кадомцева: «Модальне значення розповідності полягає в тому, що загальний зміст речення у всіх його планах подається як беззастережно відповідний відображеній чи зображеній ним дійсності» [Кадомцева 1972: 123]. Водночас семантико-синтаксичну структуру наповнюють лексичні компоненти з відповідними референтами, що відповідають інтенційним потребам мовця.

У теорії мовленнєвих актів розповідні висловлення витлумачено як репрезентативи (асертиви, інформативи), мета яких – поінформувати співрозмовника, переконати його в правдивості, істинності інформативного дискурсу. Зокрема, Дж. Сьорль зазначає, що зміст членів класу репрезентативів виявляється у відповідальності мовця за повідомлення про певний стан справ, за істинність судження [Серль 1986 а: 181], за документально-фактичну достовірність.

Процес інформування відбувається за безпосередньої участі мовця, основного суб'єкта комунікації, який володіє певною інформацією, вважає її цінною, важливою, корисною і хоче поділитися нею з іншими. Автор оповідної (наративної) інтенції «має що розповісти і знає, як це зробити», напр.: *Люблю життя, як сонце любить сонях, Як високостя люблять журавлі, Йї несуть любов свою маленькій доні Від імені всіх матерів землі* (Н. Царук). Розповідне висловлення – це не тільки модальний клас речень, а й інтенційно зорієнтоване висловлення, у якому мовець (оповідач) через репрезентацію моделі світу, якогось фрагмента дійсності представляє свої я-концепції, втілює важливі для нього мовленнєві наміри.

У діалогічному дискурсі, що репрезентує процес мовленнєвої діяльності між двома комунікантами, розповідні висловлення використовують у ролі репліки-стимулу. Адресант має на меті поінформувати співрозмовника, донести до нього якусь інформацію. Інформація може прозвучати і як відповідь на запитання у формі розповідного висловлення з боку адресата, до якого зі своїм запитом апелює адресант мовлення. Напр.: – *А де ж Лаврін?* – *Ще не привів коня з паши* (У. Самчук); – *А чого ж Вітя мовчить?* – *Бо він у нас скромняга...* (О. Гончар).

Розповідне висловлення відображає результат пізнавальної діяльності людини, осмислення певного досвіду й уявлень про світ, довілля і прагнення мовця поділитися цією інформацією з іншими комунікантами. Напр.: – *Кумко, скажу вам по секрету, бо я вже стара, то можу тепер усі секрети розказати... То скажу вам, кумко, що так ті маскалі файно наших жінок просили, що легше було їм дати, як відказати. І що ви думаєте – ми давали потрохи, бо свій так файно не запросить. – Що правда – то правда* (М. Матиос). Характер пропонованої інформації може бути різним. І. Гальперін виділяє три види інформації: змістово-фактуальну, що представляє конкретний опис подій, фактів, процесів, явищ у художньому тексті; змістово-концептуальну, породжену й інтерпретовану індивідуально-авторським розумінням світу; змістово-підтекстову, що передає імпліцитний зміст тексту і ґрунтується на здатності одиниць мови породжувати асоціативні та конотативні значення [Гальперін 1981: 27]. Такий обшир інформації оптимально втілюють розповідні конструкції.

Розповідне висловлення в контексті вираження інтенцій пов'язане насамперед з автором повідомлення, що неодмінно маркується в структурі речення 1-ою особою однини синтаксично теперішнього часу або транспозиційними виявами інших часових форм, стверджувальних чи заперечних. Мовець констатує якусь інформацію, обґрунтовує її, напр.: – *Я мушу тобі дещо розповісти, тату. Я почувую, що це мій обов'язок і що ти мене лаяв би, коли б я цього не зробила* (В. Винниченко).

Для розповідних комплексів-спогадів, роздумів характерні конструкції з теперішнім історичним часом, що слугує засобом наближення реципієнта до минулих подій, пов'язаних з основним суб'єктом текстової комунікації, напр.: *Я у спогад вирушаю птахом синім. Кличе вечір, манить зорями в Карпати. Десь сумує під снігами та стежина, На якій ми поклялися вік кохати* (Н. Царук).

Чергування в межах одного наративного комплексу різних часових форм дає змогу акцентувати увагу співрозмовника на найбільш значущих моментах розповіді, передати події так, як вони постають в уяві адресанта. Форма минулого часу дієслів актуалізує значення істинності результату, пор.: *Я тут у світ прийшла і стріла сонечко, Купала ноги в ранішній росі, В сім'ї кохана перша донечка, пізніше четверо було діток усіх... Тут ми зросли... Тепер*

стоїть лише стара криниця, І нас з доріг далеких вигляда. Джерельна в ній водиця-студениця... А роки збігли, як ота вода (Н. Царук). Розповідні висловлення у формі майбутнього часу виражають дію, яка ще не виконана, але безпосередній процес спілкування свідчить про те, що інтенція розповідності буде оприлюднена мовцем, напр.: – *Щось тобі, дочко таке розкажу, що нікому ще не казала. Але скоро буду вмирати, то мушу виговоритися. Пам'ятаєш, уже тому є пару років, як бездітна Калинячка вмирала? Мучилася перед смертю страшно – спокійнитися ніяк не годна була. То також: все гріхи. Людські маєтки не давали їй легкої смерти* (М. Матіос).

Розповідаючи, передаючи певну інформацію, адресант мовлення залучає інших осіб, не задіяних безпосередньо в процесі спілкування. Мовець покликається на них, апелює до чужого мовлення, переповідає певну інформацію, напр.: – *Видите, Аннице, мені ще моя мама розказували, дай Боже здоров'я її згадувати, що Дарусина мама порушила звичай одразу по шлюбі. Вінчана жінка повинна зітнути свій волос по шлюбі* (М. Матіос). – *Кажуть люди: як одна біда йде, то й другу за собою веде, – то недурно й кажуть!* (Марко Вовчок). Такий вияв інтенції розповідності є переповідним.

У переповідних конструкціях «висловлюється вияв не особистого досвіду мовця, його переконання, а переказується спостереження, умовисновки інших осіб» [Загнітко 2001: 114], актуальні для конкретної ситуації мовлення. Зазначимо, що переповідні форми, які Н. Гуйванюк називає «текст у тексті» [Гуйванюк 2004 : 233], можуть мати різний часовий вияв, який не впливає на плин основної інтеракції, прямої розповіді, оскільки мовець лише залучає до свого повідомлення чийось думку, позицію, досвід.

Розповідне висловлення слугує релевантним синтаксичним маркером вербалізації комунікативних інтенцій, спрямованих на репрезентацію інтелектуального досвіду мовця, його знань та вмій, на констатацію та обґрунтування якоїсь інформації.

3.3.2. Питальне висловлення як маркер інтенцій запиту

У мовознавчих дослідженнях питальність розглядають у системі семи модальних значень поряд із розповідністю, спонукальністю, бажальністю, умовністю, ймовірністю і переповідністю, виокремлюють як одну з комунікативних настанов речення. На думку О. Мельничука, питальна модальність означає долучення до

формування речення і до його основного змісту такого відтінку волевиявлення суб'єкта мовлення, який вимагає від співрозмовника (іноді й від самого мовця) підтвердження чи заперечення відповідності основного змісту новим необхідним компонентом [Мельничук 1966: 49].

І. Вихованець веде мову про питальні речення як окремий клас речень, що передають адресоване волевиявлення, зауважуючи: «Питальні речення містять запитання, що спонукають співрозмовника до відповіді. Їх комунікативне завдання полягає не в передаванні інформації, як у розповідних реченнях, а у спонуканні до отримання потрібної інформації» [Вихованець 1993: 145].

Як відомо, питальні конструкції об'єднують на основі «первинних і вторинних функцій» [Русская грамматика 1980, т. II: 394], що представлено в їхньому поділі на власне-питальні та невластиво-питальні речення [Гуйванюк, Шабат 2000]. Утім, ці конструкції функціонують насамперед для того, аби заповнити інформаційні лакуни новими знаннями й вербалізувати інтенцію запиту – прагнення мовця з'ясувати чи уточнити інформацію, підтвердити чи заперечити якийсь факт дійсності, що й дає змогу нам визначити два типові вияви інтенцій запиту:

- з'ясувальна інтенція-запит;
- уточнювальна інтенція-запит.

Інтенції першого типу віддзеркалюють прагнення мовця отримати нові відомості, з'ясувати часткову інформацію щодо конкретного вияву сутності предметів, осіб, їхніх ознак, просторові та часові межі, місце дії. Цей змістовий обшир у висловленні актуалізують питальні маркери – займенники та прислівники, що слугують лексико-граматичними показниками власне-питальних речень. За нашими спостереженнями, у конструкціях із питальними займенниками передано запит про особу, предмет, якість предмета, його належність; у реченнях із питальними прислівниками репрезентовано запит про місце, час, мету, причину. Зважаючи на роль питальних компонентів у формуванні власне-питальної модальності і враховуючи при цьому їхній комунікативно-інтенційний зміст, виокремлюємо: а) питальні висловлення з предметним компонентом; б) питальні висловлення з атрибутивним компонентом; в) питальні висловлення з обставинним компонентом.

Питальні речення з **предметним компонентом** репрезентують дві основні семантичні групи: з питальним компонентом **хто (кого, кому, ким)** для назв істот; з питальним компонентом **що (чого, чому, чим)** для назв неістот. Пор.: – *Хто се стоїть он тамечки?* (Марко Вовчок); [Анна:] *Що се в тебе тут, в сім медальйоні?* (Леся Українка). Докладніший аналіз висловлень із питальними компонентами здійснено в статті «Маркери актуалізації інтенцій запиту: українськомовний питальний дискурс» [Шабат-Савка 2016].

Питальні висловлення з **атрибутивним компонентом (який, котрий, чий, скільки)** реалізують запит про ознаку, якість чи властивість предмета. Вони передають різноманітні означальні властивості, кількісні характеристики, увиразнюють семантику посесивності. Напр.: – *А якого б ви собі зята бажали?* (Марко Вовчок); – *Мамо! Чия то дівчина приходила до нас вчора позичати вогню?* (І. Нечуй-Левицький); – *Котра зараз година?* (В. Підмогильний).

Питальні висловлення з **обставинним компонентом** виражають різноманітні обставинні значення, що їх реалізують питальні слова **де, куди, звідки, коли, доки, навіщо, як** та ін. У таких висловленнях репрезентовано запит про мету, причину, час, місце дії. Обставинні компоненти прислівникового типу, як і питальні займенники, спонукають співрозмовника до відповіді. Напр.: *Де кінчається небо й починається море?* (Н. Царук); – *Куди ти так задивилась, моє серденько, що-сь не чула, як я надійшов?* (Є. Ярошинська); *Нащо ж три долі ходять по світу? Ой, дві веселі, а третя – муток* (Н. Царук).

Уточнювальна інтенція-запит спрямована на те, аби перевірити чи підтвердити вірогідність того, що вже певною мірою відомо мовцеві, а тому автор запити очікує на ствердну / заперечну відповідь. Якщо з'ясувальну інтенцію-запит реалізують питальні компоненти (займенники та прислівники), то уточнювальну – питальні частки і специфічна інтонація. Зокрема, питальні частки (**чи, хіба, невже, що, як, га, ну** та ін.) вербалізують світ людських емоцій та оцінок (здивування, захоплення, докір, обурення, незрозуміння), передають спонукально-волюнтативну модальність. Так, частка **чи** посилює питальний характер висловлення. Вона функціонує в реченнях, що вимагають ствердної / заперечної відповіді або слугують засобом риторичності. Напр.: – *Чи ти вже мене не любиш, Прокпе?* (Марко Вовчок); *У садку зажурилась яблуня... Чи яблуку*

ій жаль, чи літа? Чи, може, весняного цвіту, Що в роси опав на світанні? (Н. Царук). Сполучення часток **чи й, чи то, чи не** у різноманітних питальних реченнях у плані реалізації значень сумніву, припущення, здогаду. Пор.: – *Чи й цей піп заправить за похрестини по стільки карбованців, скільки узяв той?* (І. Нечуй-Левицький); – *Чи то ти, Мироне?* (Т. Бордуляк); – *Чи не пора пироги виїмати з печі?* (О. Кониський).

Частка **хіба** – маркер гіпотетичності та емоційності. Її використовують у тому разі, коли позитивна відповідь мовця видається малоімовірною. Загалом питальне висловлення передає почуття здивування, припущення, обурення. Напр.: – *Хіба тобі не все одно з ким? Хіба тобі важко?* (В. Підмогильний); – *А хіба ж я один возитиму тудию снопи?* (І. Нечуй-Левицький).

Питальні речення з часткою **невже** завжди емоційно забарвлені, передусім відтінками здивування, сумніву (– *Невже оце моя жінка вже встала й порасться в пекарні?* (І. Нечуй-Левицький); – *Невже він втече з моїх рук?* (О. Кониський), а подекуди і недовірою: [Руфін:] *Ох, Прісцилло, невже в громаді вашій всі святі?* (Леся Українка).

Маркерами актуалізації інтенцій запиту слугують частки займенникового походження **що** і **як**, експліковані переважно в уснорозмовному дискурсі. Частка **що** в реченні підсилює значення питальності й актуалізує увагу співрозмовника: – *Що, братику, чи ти здоров?* (Г. Квітка-Основ'яненко); – *Що, Василю, маєш гарну одягу?* (І. Нечуй-Левицький), репрезентує емоційно-оцінну семантику здивування, напр.: – *Вона що – посміла втекти?* (Є. Гуцало); припущення: [Кассандра:] *А що, коли Кассандра перемаже?* (Леся Українка); спонування: – *Що ж, панове товариство, пора нам спочити?* (Б. Лепкий). Частка **як** виражає запит із семантикою здивування та обурення, пор.: – *Як, не вийде до мене?* (Ірина Вільде). [Писар:] *Як? Від мене чарки горілки не вип'єш?* (Марко Кропивницький).

Структура питального речення яскраво демонструє взаємоперетин різних інтенцій, їхню взаємозалежність і дифузний характер. Наприклад, маркери-частки (**га, ге, еге, ну, ану**) експлікуються в питальному висловленні, проте, незважаючи на знак питання, передають спонукальну семантику. Напр.: – *Може, тобі в грудях болить, га?* (Є. Гуцало); – *Чого, панна, так стидається мене, ге?* (Ірина Вільде); – *Замерзаєте, еге?* (Є. Гуцало); – *Ну, що ж ви не се*

скажете, пані? (Є. Ярошинська). *Ну* може ускладнювати питальне висловлення відтінками здивування: – *Ну, чому воно так?* (О. Кониський); вагання: – *Ну, що нам з тобою робить?* (О. Кониський), слугувати реплікою-стимулом для продовження комунікації: – *Вже незабаром сьома...* – *Ну?* (В. Підмогильний).

Питальні висловлення слугують яскравим засобом реалізації діалогічності. Вони експлікуються як репліки ініціальні (репліка-стимул) та репліки реактивні (репліка-реакція). Пор.: – *А чого ти, хлопче, хочеш?* – *Та я би у вас наймився за післанця* (Ю. Федькович); – *Левку, от не доберу, до кого ж ти будеш тепер свататись?* – *А тобі що голова болить?* (М. Стельмах). Звичайно, питальні конструкції, крім синтаксичних особливостей побудови реплік, їхньої лаконічності, динамічності, природності, мають значно глибші параметри своєї організації, тісно пов'язані з психоментальним простором мовної особистості.

Питальне висловлення – це найрелевантніший мовний знак для репрезентації, з одного боку, мотиваційно-потребової сфери мовця, інтенцій запиту, а з іншого – яскравий приклад реалізації комунікативно-прагматичних функцій (ствердження / заперечення, спонування, емоційності, оцінки), актуалізованих у мовленні залежно від конкретних інтенцій автора запиту [Шабат 2001: 56]. Пор.: *З якої ніжності й любові ця материнська доброта?!* (М. Сингаївський); [Меценат:] *Хто знає, друже, чим була та іскра, з якої на землі вогонь з'явився?* (Леся Українка); – *Мамо, а чи не принесли б ви мені мисочку узвару?* (О. Довженко); – *Не продаси, пане лицарю, тієї шаблюки часом?* (А. Свидницький). У межах категорії питальності, як бачимо, спостерігаємо взаємодію розповідної, спонукальної та оптативної модальностей, експлікуємо взаємоперетин і синкретичний, дифузний характер різних типологічних виявів інтенцій, що свідчить про амбівалентність питальних конструкцій.

3.3.3. Спонукальне висловлення як релевантний маркер вербалізації інтенцій мовця

У лінгвістичних дослідженнях спонукальність розглядають як одне з ірреально-модальних значень, зважаючи на основний засіб його вираження – наказовий спосіб дієслова, досліджують у ракурсі волюнтативної модальності як обов'язковий компонент семантики імператива. Деякі дослідники стверджують, що спонукальність є

«своєрідним сплавом» об'єктивної модальності, вираженої двома варіантами волюнтаривних відношень (прямої і непрямой спонукальності), та суб'єктивної модальності, позначеної різним ступенем інтенсивності спонукальних відношень [Бережан 1997 а: 4]. Це модальне значення – завжди «адресована співрозмовникові вимога такої дії чи поведінки, яка забезпечила б відповідність між основним змістом спонукального речення і дійсністю» [Кадомцева 1972: 19].

У практиці лінгвістичних студій модальність спонукання розглядають у контексті імперативної семантики та адресованого волевиявлення. М. Скаб зазначає, що в спонукальних висловленнях адресованість слугує необхідним компонентом і становить значну частину специфічної спонукальної модальності, тісно переплітаючись з її другим складником – волевиявленням суб'єкта-адресанта мовлення [Скаб 2002: 36].

Спонукальність має тісний зв'язок із категорією настанови, адже реалізується окремим типом речень – спонукальним, в основі якого лежить «відображення вольових стосунків мовця з виконавцем: перший спонукає щось робити або, навпаки, не робити, а другий має здійснювати спонукання» [Каранська 1992: 39]. Адресантно-адресатний континуум у спонукальній конситуації цілком природно відображає спілкування хоч би двох осіб: мовця (автора й адресанта волевиявлення) й адресата (співрозмовника).

Змістовий обшир і прагматика спонукальних висловлень передбачає ситуацію адресованого спонукання, інтенсивність якого може бути різною: з одного боку, наказ, що спрямований на негайне виконання якоїсь дії співрозмовником, а з іншого – ввічливе прохання, пропозиція, порада, комунікативні акти, які певною мірою є бажаними для суб'єкта мовлення, проте їхня реалізація залежить від волі адресата. За нашими спостереженнями, в адресантно-адресатному континуумі спонукальної інтеракції експлікуються три типи інтенцій:

- комунікативні інтенції категоричного спонукання;
- комунікативні інтенції пом'якшеного спонукання;
- комунікативні інтенції сугестивного спонукання [Шабат-Савка 2014: 154].

Цей спектр інтенцій вербалізують різні синтаксичні конструкції, однак спонукальні висловлення слугують найрелевантнішим засобом.

До інтенційної парадигми категоричного спонування входять інтенції наказу, вимоги, заборони, дозволу. Зокрема, інтенція наказу містить волевиявлення мовця, спрямоване на віддавання наказу, розпорядження, команди адресатові мовлення. Виконання дії обов'язкове для адресата, оскільки адресант перебуває в пріоритетному становищі: його соціальний статус вищий від статусу адресата і свідчить про повну залежність адресата від адресанта, субординацію та підпорядкованість. Напр.: – *Шукай! На небо лізь, під землю – шукай* (М. Куліш); – *Піднеси руку! – велів суддя* (О. Кобилянська). Як бачимо, інтенцію наказу реалізують спонукальні висловлення з головним членом, вираженим графемою 2-ої особи однини або множини наказового способу дієслова, напр.: – *Сиди тут до вечора* (І. Роздобудько); – *А тепер беріть на засуви усі брами!* (П. Панч).

Для інтенцій вимоги характерні настирливість та категоричність, з одного боку, а з іншого – неофіційність стосунків між комунікантами, що відрізняє вимогу від наказу, пор.: – *Віддай штани!* – *Віддай сорочку!* (Є. Гуцало); – *Віддайте мені мою працю, ви взяли в мене гроші, віддайте* (Є. Ярошинська). Адресат ставить перед адресатом вимогу, пропонує в категоричній формі щось виконати, зобов'язує, змушує зробити так, а не інакше, що природно входить у функційні можливості спонукальних конструкцій.

Спонукальні конструкції, що реалізують інтенцію заборони, містять наказ мовця, вимогу не робити чого-небудь, не дозволяти виконання чогось або припинити дію. У їхній структурі експлікується зазвичай заперечна частка *не*, напр.: – *Не ходи туди, сину! Не ходи, моя дитино! Бач, які то лихі діти: б'ють тебе, малого, зобижають... Не ходи!..* (Панас Мирний); – *Ростику, більше не пий!* (Ю. Андрухович); – *Не смій цього робити!* (М. Магіос).

До інтенцій пом'якшеного спонування належать інтенції прохання, вмовляння, благання, моління і заклинання. Вони передають бажану для суб'єкта мовлення дію, проте, зрозуміло, її реалізація залежить від волі адресата. Іntenція прохання виражає ввічливе звертання до співрозмовника для того, аби спонукати його до виконання певної дії, необхідної для мовця. Спонукаючи адресата до дії, мовець може розраховувати лише на його добру волю. Адресант не впевнений, що запропонована дія буде виконана, тому турбується про переконливість та ввічливість мовного оформлення

свого спонукання. Напр.: – *Будьте ласкаві, пустіть переночувати* (І. Нечуй-Левицький); – *Давиде, чи не заглянув би ти до худоби?* (М. Стельмах).

Мовці для вербалізації інтенцій прохання, а також вмовляння використовують спонукальні конструкції з головним членом у формі наказового способу 2-ї особи однини або множини, часто із суб'єктивно-модальними синтаксемами, кличними комунікатами, формулами ввічливості на зразок: *будь ласка, будьте ласкаві, будьте добрі* та ін., напр.: – *Михайлику злотний, пусти Матронку мені помагати* (М. Матіос); – *Будь ласка, вельможний пане, сідайте!* (Б. Лепкий); – *Жіночко, купіть! Купіть, пані, в мене найдешевше, а який товар, такого не знайдете на всім ринку* (Г. Тарасюк). У значеннєвому просторі прохання і вмовляння вирізняються ступенем інтенсивності: інтенція вмовляння передає прохання інтенсивніше, адже мовець не тільки просить, він умовляє і аргументує свій мовленнєвий вчинок.

До інтенцій сугестивного спонукання належать інтенції поради, пропозиції, застереження, втішання, заклику, характерною рисою яких є рівні статусно-рольові позиції адресанта та адресата, а тому й необов'язковість виконання дії з боку останнього, його «вільне» поведіння в тій чи тій ситуації. Зокрема, для реалізації інтенцій поради, комунікативним завданням яких слугує пропозиція, вказівка на те, як діяти співрозмовникові в певній життєвій ситуації, здебільшого використовують спонукальні конструкції, головний член яких виражений дієслівною формою 2-ї особи однини чи множини наказового способу, напр.: – *Заглянь, Гнате, як будеш мати час, до тітки Дарки* (М. Стельмах); *Живіть в добрі і злагоді та мирі, Шануйте предків, їхню славу, І ці святі намолені могили, І ці стежки, що до села ведуть* (Н. Царук). Акт поради маркують відмінкові форми займенників – *тобі, вам*. Напр.: – *Женитися тобі пора, сину* (В. Шевчук); – *Вам треба розвиватися, мамо* (В. Міняйло). Нанизування спонукальних конструкцій створює надзвичайно емоційне тло комунікації. Його експресивність виразно чітка адресація, пор.: доньці: *Зупинись. Підійди. Скажи. І розрадь. І прости. І подай. Не розтрать. Подаруй. Збережи. Не забудь, Дорожи. Пам'ятай* (Н. Царук); онукові: *Сотвори. Побудуй. Посади. І не зрадь. Не зганьби. Повертай. Зрозумій. Збережи. Захисти. Не забудь. Дорожи. Пам'ятай* (Н. Царук).

Актуалізувати інтенцію поради можуть суб'єктивно-модальні синтаксемами зі значенням припущення, напр.: – *Може, тепер би таки, сину, варто було подумати про вікна і двері?* (М. Стельмах); – *Дарко, а може, ти ще сьогодні зустрілася б з Данком?* (Рина Вільде). Такі питальні висловлення створюють гіпотетичну ситуацію: урахування волі співрозмовника полягає в етикетному увиразненні його «вільної» мовленнєвої поведінки. У ситуації поради адресант враховує інтереси адресата, причому він переконаний, що виконання каузованої дії буде корисним і доцільним для адресата, і здебільшого впевнений у тому, що він має рацію. Напр.: – *Іди додому. Я чую щось недобре* (М. Матіос); – *Тримайся за мене. Тут темно* (М. Матіос).

Інтенції пропозиції передають спонукування до «сукупного виконання дії», пор.: – *Ходімо всі разом та й допоможемо сироті* (М. Матіос); – *Василью, ходімо в ліс по ягоди!* (Б. Грінченко). У таких спонукальних висловленнях використовують переважно форми 1-ї особи множини та вставні слова *може, може б*, напр.: – *Може, ходімо?* (В. Підмогильний).

Змістовий обшир інтенцій застереження полягає в тому, що адресант застерігає адресата щодо виконання деяких дій, які для нього є небажаними, навіть некорисними, попереджає про загрозу від кого чи чого-небудь. Напр.: – *Ти, братику, не говори більше нікому цих слів. За них у Сибір женуть...* *Стережися* (В. Кучер); – *Лісом краще самому не ходити* (Є. Гуцало); – *Обережно вибирайтеся на дерево, бо недовго і впасти* (В. Барка). У ролі засобів реалізації здебільшого використовують спонукальні висловлення з превентивними дієслівними формами 2-ї особи однини та множини наказового способу: – *Гляди ж, Галко, не дуже відхиляйся від основного маршруту* (О. Гончар); – *Ото дивіться мені, – йдучи вранці в поле, сказала Ганка дітям, – не здумайте водитися з циганчатами* (Є. Гуцало); – *Стережіться!* – *грізно гукнув Супрун* (Ю. Мушкетик).

Інтенції втішання спрямовані на те, щоб утішити співрозмовника, зробити його радісним, задоволеним, розважити, заспокоїти, звеселити. Напр.: – *Не журись, гетьмане! Простять тебе запорожці!* (М. Вінграновський); – *Не плач, жінко, Бог дасть добра!* (М. Стельмах). Спеціалізованим засобом вираження інтенцій утішання є спонукальне висловлення з головним членом у заперечній

формі імператива: – *Та не журіться, скоро і до Дніпра поближчає, і хату нашу побачите* (М. Стельмах); – *Не плач, зозуленько, плачем лиха не виплачеш*, – *потішала стару Ірена* (С. Воробкевич). Спонукальні конструкції, що реалізують інтенцію втішання, використовують і в ритуальних ситуаціях, щоб висловити співчуття, підтримку людині. Напр.: – *Не журись. Рано чи пізно все стане на своє місце* (О. Гончар); – *Не плачте, тіточко, бо я сама розплачусь* (М. Стельмах).

Комунікативні інтенції спонукування – це чітка система, яку виформовують три типи інтенцій: *інтенції категоричного спонукування* (наказ, вимога, заборона, дозвіл), що містять субординативне адресоване волевиявлення мовця, спрямоване на віддання наказу, вимоги чи заборони; *інтенції пом’якшеного спонукування* (прохання, вмовляння, благання, моління, заклинання), що належать до некатегоричних мовленнєвих актів із виразним зацікавленням мовця у виконанні пропонованої дії; *інтенції сугестивного спонукування* (порада, пропозиція, застереження, втішання, заклик), які увиразнюють рівні й незалежні статусно-рольові позиції адресанта й адресата. Саме спонукальні висловлення слугують найрелевантнішим засобом їхньої вербалізації в українській мові. Вони віддзеркалюють різну інтенсивність волевиявлення мовця, указують на певний рівень лінгвокреативних можливостей і прагматичної компетентності комунікантів.

3.3.4. Оптативне висловлення в контексті синтаксичних засобів експлікації інтенцій

Для засобів вираження інтенцій оптативності визначено окремий комунікативний тип – оптативні речення, що належать до непитальних висловлень поряд із розповідними та спонукальними. Як зауважує А. Грищенко, оптативне речення (від лат. *optativus* – бажаний) – це модальний різновид речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні суб’єктом мовлення бажання, щоб відповідна дія реалізувалася, стала фактом дійсності [Грищенко 2000: 406]. Цим конструкціям, на думку Л. Кадомцевої, властива ірреально-потенційна модальність: модальне значення бажальності виражається в реченні як бажання суб’єкта мовлення встановити відповідність основного змісту речення дійсності (реальності) [Кадомцева 1972: 125].

Оптативність тісно пов'язана з категорією модальності, з дієлівною парадигмою, у якій окрему позицію визначено для бажального способу. К. Городенська відзначає, що бажальний спосіб виражає волевиявлення мовця про бажану дію або бажаний процес чи стан, але він не спрямовує його до співрозмовника чи співрозмовників, щоб вони виконали цю дію чи реалізували потрібний стан. Мовець не спонукає когось виконати бажану для нього дію, а лише повідомляє про неї собі або іншим особам [Вихованець, Городенська 2004: 262].

Комунікативно-інтенційний зміст оптативних висловлень універсально волевиявлення мовця і «передбачає емоційно-вольове спрямування до того, щоб що-небудь було виконано» [Скомаровська 2010: 4]. Оптатив, як слушно зазначає Л. Умрихіна, – суб'єктивно-модальне значення, суттю якого є уявлювана (ірреальна) ситуація, вірогідність реалізації якої не визначена, однак така реалізація могла б задовольнити потреби мовця, тому вона бажана для нього [Умрихіна 2007: 14].

Внутрішню та зовнішню бажальність визначає М. Мірченко [Мірченко 2007: 130]. Наприклад, комунікативна ситуація внутрішньої бажальності репрезентує прагнення мовця здійснити дію, що буде корисною насамперед для нього самого, напр.: *Мені б молебень відслужити* (Л. Костенко); *О, як прозоро й сяйвно вмер би...* (Є. Маланюк); *Мене так кортить з тобою горілки випити, аж страх!* (Ю. Федькович). Зовнішня бажальність реалізується в тій мовленнєвій ситуації, у якій висловлене мовцем бажання буде корисним / шкідливим для когось, а тому спрямоване до адресата (реального чи уявного), пор.: *Тебе спіймать, схопить Тебе б! Тебе б конем татарським гнати, Поки аркан не заспіва! Бо ти ж коханка, а не мати, Зрадлива бранко степова!* (Є. Маланюк); *Хай тобі все ліпше буде!* (М. Стельмах); *Бодай тебе хвороба любила* (М. Стельмах).

Змістовий діапазон оптативної інтенції відображає лише віртуальний концепт, що не має реального реферанта в зовнішньому світі. Це тільки прагнення втілити індивідуальні бажання чи побажання в певний актуальний момент мовлення в найрелевантнішій формі оптативного висловлення. Пор.: *От, якби можна жити на світі так, як хочеш, не ненавидячи – а люблячи* (М. Матіос); *Хоч би вже буря, вир, абоцо, – цієї тиші не знести* (Є. Маланюк).

Модальна рамка оптативних висловлень має чітко виражений емоційно-експресивний та оцінний характер: мовець вибудовує внутрішню програму мовлення, передає те, чого він хоче, бажає в плані позитивного чи негативного, доброго чи поганого.

Експліцитними засобами вербалізації інтенцій волевиявлення слугують оптативні висловлення:

1) присудок яких виражений формою умовного способу дієлова, напр.: *Коли б скоріше війна закінчилася* (М. Стельмах); *Я хотіла би чогось... не знаю ясно, чого... що мене вдовольало би або що мене зробило би сильною, могутю!* (О. Кобилянська);

2) головний член яких виражений інфінітивом з частками *би / б*, напр.: *Всипати б такий березової каші, щоб не хитрувала, наче циганка на ярмарку* (М. Стельмах); *Поставити б десь на березі річки курінь, завести пасіку* (Ю. Мушкетик);

3) із кон'юнктивом та індикативом у поєднанні з різними частками (*коли б, якби, хоч би, хоча б, щоб, аби, коби, коб, хай, нехай, бодай*), напр.: *Коли б не було дощів* (М. Коцюбинський); *Раз хоч би піднялись туди, де й птах ніякий не бував* (О. Гончар); *Коби лише скорше, скорше, коби лише борше забратися звідси, діждатися «полудня»* (О. Кобилянська); *Хай осторонь од бур і хвилювань скиртами твій підноситься ужинок* (М. Зеров); *Нехай вічним порохом припаде, що вже не вернеться вовік!* (Д. Загуд);

4) із частками, напр.: *Хоча б малесенький розмай для нерозважних дум* (П. Грабовський); *Тільки б рідного поля зворушлива стрічка!* (Є. Маланок). Слушно з цього приводу зауважує О. Алтабаєва: «до оптативів варто зараховувати будь-яке висловлення, у якому в ролі показника оптативного значення виступає ядерний компонент «я хочу», «я бажаю», виражений експліцитно чи імпліцитно» [Алтабаєва 2002: 30–31];

5) із предикатами оптативності, напр.: *Я хочу мати дітей і виховувати їх* (О. Кобилянська); *Ясною зіркою я хочу твою освілювати путь* (Н. Царук). У деяких мовознавчих працях такі конструкції називають реченнями з модальним значенням бажаності. До них зараховують і конструкції з безособовими дієсловами *хочеться, бажається, жадається* тощо, поєднаними з інфінітивом [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: 220], напр.: *Сумно мені було, і перемовити щире слово жадалося* (М. Стельмах); *Мені хотілося*

нині *конче докінчити* першу частину (О. Кобилянська); – *Так уже, мамо, хочеться того галіфе* (М. Стельмах); *Хочеться взяти на палітру ніким ще не відану барву* (Д. Загул);

Оптативна семантика експлікується в складнопідрядному реченні з'ясувального типу. Головна частина виражає бажання мовця, зреалізоване дієсловом у формі 1-ї особи однини дійсного способу, а підрядна – передає зміст цього бажання, здійснення якого можливе чи неможливе, пор.: *Хочу, щоб не хилився до мене* (О. Кобилянська); – *Я хочу, щоб син швидше повернувся* (М. Стельмах).

Комунікативну інтенцію оптативності увиразнюють й інші дієслова з бажальною семантикою. Крім *хотіти*, це і *бажати*, *воліти*, *жадати*, *прагнути*, *мріяти*. Напр.: – *Але я хочу жити з вами. Я так вас люблю* (І. Роздобудько); *Бажая, щоби існуюча краса наповнила і моє серце, щоби стало чисте, прозоре, мов та імла, що десь-не-десь звисає ще над деревами!* (О. Кобилянська); *Я часом мрію об тім, як би я була раз на великім прегарнім балу, де все блистіло би, красувалось різними барвами, якоюсь чародійною красою, де товариство було би саме пишне, вибране, якісь прегарні жєницини й мужчини в різних строях...* (О. Кобилянська).

Частка би увиразнює оптативну семантику і водночас створює гіпотетичність ситуації, пор.: *Я би вірила йому; ах, я би вірила йому!..* (О. Кобилянська); *Як би хотілося дожити до тих днів, коли людство вирветься аж туди, на зоряні траси, пошле до інших планет свої космічні дирижаблі* (О. Гончар). Якщо порівняти висловлення з дієсловом *хотіти*, *бажати* у формі індикатива і висловлення, присудок яких виражений дієсловом у формі умовного способу, то помітимо, що останні відзначаються більшою експресивністю, стилістичною виразністю, сигналізують про відповідний психоемоційний стан адресанта.

Грамматичним засобом експлікації інтенції оптативності слугують і заперечні оптативні висловлення. *Не хочу, не хотіла б, не бажая* – це своєрідні моделі, що реалізують бажання мовця і вживаються у відповідних комунікативних ситуаціях, напр.: *Я не хочу примусу, я хочу, щоб це було вільно, від усієї душі й жаги* (В. Винниченко); *Принципи гуманності, людяності, справедливості для них не існували й не існують, але я не хочу бути схожим на них!* (О. Гончар); *Я не хотіла, щоби мені аж мужчина надав смисл і значення* (О. Кобилянська).

Отже, комунікативна інтенція опативності репрезентує волевиявлення мовця, його прагнення виконати потенційно бажану дію в актуальний момент мовлення. Такий обшир волевиявлення мовця природно і найвиразніше вербалізують опативні висловлення, що традиційно входять до групи непитальних конструкцій української мови.

3.4. Антропоцентричний підхід до вивчення епістолярного дискурсу

3.4.1. Дискурсивна специфіка епістолярної комунікації

Антропоцентричною парадигмою сучасної мовознавчої науки в центрі уваги визначено людину як творця мовної та мовленнєвої діяльності. Саме людина є центром відліку в процесі аналізу різноманітних мовних явищ. Свідомість людини у процесі мовленнєвої діяльності віддзеркалює зовнішній та внутрішній її світ (див.: [Формановская 2007: 4–5]) і втілена в одному з ключових елементів життєдіяльності – комунікації. У процесі комунікації мовець взаємодіє зі слухачем: спонукає його до певних дій, впливає на формування певної оцінної системи, отримання інформації або бажання бути поінформованим. Взаємозв'язок комунікантів у процесі мовленнєвого спілкування може бути визначений як двостороння взаємодія, центром якої є висловлення. Звертаючись із висловленням до адресата, мовець створює навколо себе комунікативно-прагматичний простір, у який як комунікант входить як сам мовець, так і його адресат (адресати) [Федосеева 2005: 214]. А отже, в комунікативних процесах утілені вираження інтенцій, модальних відношень, оцінок, емоційно-вольових станів тощо.

Акт комунікації здійснюється не лише в процесі літературної, побутової, комп'ютерної чи іншої комунікації, а й у комунікації епістолярної.

Епістолярне спілкування є предметом різновекторних досліджень лінгвістики та літературознавства, адже епістолярний дискурс суттєво відрізняється від інших типів дискурсу мовним оформленням, здебільшого писемною формою вияву, традиційністю (навіть до деякої міри ритуальністю) у відборі мовних засобів. Маючи в основі полярність *адресант – адресат*, епістолярне

спілкування зrealізує широке коло прагматичних настанов, які і є стрижнем цієї дуальності в кожному конкретному вияві.

Будь-який лист має на меті донести до адресата певну інформацію: прохання, подяку, запрошення, привітання, відповідь на конкретні запитання, інформування про життєві події, їхній аналіз, вираження власного ставлення до ситуацій чи явищ, просто нагадування про себе тощо. В оформленні цих настанов першочергову роль відіграють мовні образи автора послання та адресата. С. Шабат-Савка веде мову про реалізацію я-інтенцій епістолярного дискурсу, які виражають «апеляцію адресанта до адресата з метою поінформувати про щось, увести в коло певних подій, передати емоційний стан, особистісне переживання, оцінне ставлення до дійсності, загалом суб'єктивний пласт індивідуальних одкровень» [Шабат-Савка 2014 б: 302]. Дослідниця визначає центральною категорією епістолярного дискурсу **я-інтенцію**, через призму якої відбувається відбір мовних засобів в оформленні того чи того типу листа.

Епістолярна спадщина митців, культурних діячів, відомих особистостей є благодатним матеріалом для обґрунтування антропоцентричної концепції мови, в основі якої – проекція на мовну особистість, її мовотворчий потенціал. У центрі будь-якого епістолярного текстового вияву – дуальна полярність *адресант – адресат*: позиція адресанта визначає я-інтенції епістолярного спілкування, образ адресата – мовні засоби, способи реалізації конкретного наміру для конструктивної епістолярної комунікації. У відборі мовних засобів автор епістолярного тексту орієнтується на мовну особистість адресата: його вік, стать, рівень освіченості, обізнаності у порушуваних в листі темі, подеколи й політичні погляди, морально-етичні та релігійні переконання тощо.

Інтерес дослідників до листів зумовлений ще й тим, що епістолярні тексти найбільше наближені до ситуації невимушеного спілкування, розкуті, вільні в мовних виявах. Це усний мовленнєвий акт, перенесений на папір. Проте варто відзначити, що у процесі цього перенесення з'являються певні зміни. Так, будь-який мовленнєвий акт, будучи актом взаємодії між людьми, побудований з опертям на такі складники: автора (суб'єкта, адресанта), об'єкт (речовий зміст, тему), адресата, засоби та способи подання інформації, форму (структуру, модальність та стиль), місце, час, причину (підставу), привід, умови, мету, наслідки тощо.

Для повноцінної (канонічної) мовленнєвої ситуації характерна пряма взаємодія її учасників, тобто обов'язковими є такі параметри:

1. Присутність у контексті спілкування мовця та слухача.
2. Єдність часу: момент вимовлення висловлення мовцем збігається з моментом його сприйняття слухачем.
3. Єдність місця: мовець та слухач перебувають в тому самому місці (мають змогу бачити один одного) [Седова 1997].

Специфіка епістолярного дискурсу полягає в тому, що основна комунікативна функція мови виявляється в ньому по-особливому, оскільки співрозмовники перебувають на відстані (відсутня єдність місця), а отже, відсутній миттєвий, живий контакт, спілкування співрозмовників не збігається в часі – тобто епістолярна комунікація відбувається в умовах неканонічної мовленнєвої ситуації. Саме тому епістолярні тексти варто розглядати як самобутню форму комунікації, що має дистанційний характер, виключно писемну форму вияву мовленнєвого контакту, особливу роль у цьому спілкуванні відіграють екстралінгвістичні фактори – адресант, адресат, ситуативний контекст, ілюктивні настанови, тематика тощо.

Епістолярні тексти посідають проміжне місце між художньою та документальною літературою. Проте С. Антоненко відзначає, що порівняно з художніми та публіцистичними текстами епістолярний має більш жорстку структуру, що зумовлено його композиційними особливостями [Антоненко 1997: 10]. Обов'язковими композиційними складниками листа є формули-привітання, формули-звертання, формули-побажання, формули-прохання, формули прощання, формули дати й підпису, постскриптими. Особливість епістолярного дискурсу – у довільності, так званому «еспериментуванні» автором конкретної епістоли в доборі мовних засобів композиційного її структурування. Будь-який лист позначений індивідуально-авторським комунікативним виявом. Якщо в текстах, що репрезентують інші дискурсивні типи, суб'єктивізм часто імпліцитний, завуальований, то в епістолярному дискурсі – це обов'язковий структурно-семантичний компонент.

Загальновідомо, що дискурс у сучасних лінгвістичних студіях вивчають у трьох аспектах. По-перше, як одиницю спілкування, більшу за речення, у якій наявні міжреченнєві зв'язки забезпечують цілісність і зв'язність висловлювання, логічне розгортання думки. По-друге, під дискурсом розуміють висловлення як безпосередню

мовну діяльність, що реалізується в конкретній життєвій ситуації, у певній формі спілкування, поведінки, міміки, жестів, настрою мовця, а також у характерних соціокультурних, психолінгвальних умовах, коли на перший план виступає соціальна роль мови. По-третє, дискурс розглядають як текст (письмовий чи усний), об'єднаний наскрізною ідеєю, одним мотивом; вивчають у широкому контексті його творення і сприймання, тобто як комплексну одиницю мовлення, що відбиває національно-культурні, соціальні, психічні умови авторської мовотворчості. У цьому аспекті дискурс потребує виходу у сферу прагмалінгвістики, залучення позамовних чинників, що мотивують те чи те прочитання тексту [Срмоленко 2004: 142–143].

Отож, досвід досліджень епістолярію, що вирізняється тематичною, композиційною та стилістичною своєрідністю, цілим комплексом культурно значущих особливостей, дає підстави кваліфікувати його як комплексний жанр авторського стилю та певного типу дискурсу. У річищі нашого дослідження **епістолярний дискурс** визначаємо як сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть і та сама мовна особистість автора, які аналізуємо в єдності лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів текстотворення [Агафонова 2015: 6].

Основними одиницями дослідження епістолярного дискурсу слугують **епістолярєми** – особливі слова і сполучення слів, синтаксичні конструкції, які й репрезентують неповоротну авторську індивідуальність епістолярного дискурсу [Дудик 2005: 99].

Вагомий внесок у дослідження епістолярного дискурсу здійснили та здійснюють українські філологи, утверджуючи важливість вивчення епістолярної спадщини видатних культурно-мистецьких діячів не лише для встановлення й уточнення життєвого шляху певної особистості, а й для осмислення її світогляду, особистих якостей, уподобань, переживань, ставлення до інших людей, оцінку історичних подій і подій сучасності, культурних надбань тощо.

Теоретичних аспектів епістолярного дискурсу стосуються праці К. Ленеця [Ленець 2004], В. Грещука [Грещук 1996], С. Шабат-Савки [Шабат-Савка 2014 б], С. Богдан [Богдан 1997; 2009], Г. Мазохи [Мазоха 2013], М. Сірого [Сірий 1979], Н. Павлика [Павлик 2005], А. Найруліна [Найрулін 2005] та ін.

Ґрунтовна праця М. Коцюбинської «Зафіксоване й нетлінне»: Роздуми про епістолярну творчість» стосується різновекторних

проблем епістолярію. Дослідниця зауважує, що «листи виявляють – спонтанно, незаплановано, в чистому вигляді – справжню суть людини, зокрема людини творчої – письменника, митця. Виявляють його уподобання, його святощі, не приховуючи відтінків, внутрішніх суперечностей, набагато повніше й автентичніше, ніж інші вияви літературно-публіцистичного висловлювання...» [Коцюбинська 2001: 40].

Є чимало досліджень у ракурсі вивчення епістолярних текстів як відображення творчої особистості письменника. Серед них наукова праця Ж. Ляхової [Ляхова 1984], присвячена дослідженню епістолярної спадщини Т. Шевченка, монографія В. Святюця про епістолярну спадщину Лесі Українки [Святюць 1981], дослідження М. Коцюбинської про епістолярну творчість В. Стуса [Коцюбинська 1965; 2001]. Роль письменницького епістолярію в українському літературному процесі 20-х – 50-х рр. ХХ ст. розглянуто в працях В. Кузьменка [Кузьменко 1998 та ін.].

Вітчизняні мовознавці активно досліджують український епістолярій з погляду історії та теорії. Так, у другій половині 70-х рр. ХХ століття з'явилися наукові дослідження, у яких письменницький епістолярій розглядають насамперед в аспекті нормалізації української літературної мови. Особливе місце серед цих праць посідає монографія М. Пилинського «Мовна норма і стиль» [Пилинський 1976], у якій висвітлено проблему мовностилістичних особливостей епістолярію українських письменників, його впливу на становлення й формування літературної норми в усіх функційних стилях.

У колективній монографії «Жанри і стилі в історії української літературної мови» [Жанри 1989] описано мову староукраїнських епістолярних пам'яток ХVІІІ ст. та роль епістолярного стилю в історії становлення й розвитку української літературної мови.

Дисертаційне дослідження С. Ганжі [Ганжа 1995] присвячене розгляду фразеологічних одиниць в епістолярних текстах українських письменників ХІХ – початку ХХ століття.

У праці С. Богдан «Мовний етикет українців: традиції і сучасність» розглянуто мовний етикет та епістолярій Лесі Українки, епістолярний образ Ольги Кобилянської [Богдан 1998]. Крім проблем мовного етикету, авторка розкриває проблеми комунікативної діяльності митців [Богдан 1997], витлумачує епістолярні звертання

як вияв індивідуальної мовної картини світу [Богдан 1999] тощо.

У дисертаційному дослідженні Н. Павлик розглянуто типологію дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні [Павлик 2005].

На сучасному етапі вчені зосереджують увагу на дослідженні формул українського епістолярію [Ленець 2003], на проблемі мовної культури епістолярного стилю XIX – початку XX ст. [Журавльова 2004], на семантиці й функційно-комунікативному аспекті етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників XIX ст. [Ветрова 2004].

Отже, епістолярний дискурс є об'єктом різновекторних наукових зацікавлень з історії, лінгвістики, культурології, народознавства, літературознавства, педагогіки, психології тощо. Лінгвістичні дослідження епістолярного дискурсу стосуються мовностилістичних особливостей листування письменників, культурних діячів, науковців, лінгвостилістичних характеристик епістолярного стилю, ролі письменницької епістолярної спадщини в розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства, вивченню мовленнєвого етикету, проблеми мовної культури епістолярного стилю, розгляді фразеологічних, етикетних та дискурсивних одиниць.

3.4.2. Функційний діапазон епістолярного дискурсу

Епістолярій як тип спілкування виконує певні функції, на основі яких він виформовується як окремий тип дискурсу. Дискурсивний підхід у дослідженні епістолярію, на нашу думку, є найбільш доцільним, оскільки природа епістолярної комунікації зумовлена результатом взаємодії адресата й адресанта, за якої на першому плані перебуває не інформація про подію, а мовець як автор, творець конкретної події, про яку мовиться в окремому фрагменті епістолярного текстового масиву й одночасно як творець епістолярного тексту. А отже, на перший план в епістолярному дискурсі, природньо, виступає наскрізна, «фонова», функція епістолярного дискурсу – комунікативна, яка «забезпечує встановлення контакту автора й адресата з метою наступної передачі йому повідомлення й впливу на нього» [Фесенко 2009: 18]. Не менш значущою в епістолярному дискурсі є інформаційна (репрезентативна) функція, яка полягає в обміні інформацією про реалії позамовної дійсності, що, власне, і становить суть будь-якого спілкування. Третьою харак-

терною функцією епістолярного дискурсу вважаємо прагматичну – функцію впливу на співрозмовника. На ці три основні функції нашаровуються додаткові, але не менш важливі й дискурсотворчі – експресивна, емоційна та естетична. Експресивна функція передбачає вираження образу автора епістолярного дискурсу, емоційна – маркування почуттів та оцінок автора епістоли, естетична – ніби коронує, об'єднує експресію й емоцію в єдиний, довершений, своєрідний й неподібний до інших авторський стиль інформування.

Відомі різні думки щодо функційності епістолярного дискурсу. О. Фесенко називає дві базові функції – комунікативну та когнітивну – і три вторинні – репрезентативну, або інформативну, – функцію позначення позамовної дійсності, фатичну – контактовстановлювальну й прагматичну – функцію емоційного й інтелектуального впливу на адресата [Фесенко 2009: 18–19].

Лінгвісти додають до переліку цих функцій ще й такі: референційну, що полягає у здатності епістолярного дискурсу позначати ситуації або об'єкти реального світу; регулятивну – функцію координації, управління текстовою діяльністю адресата; емоційно-оцінну – функцію, що зумовлює співвіднесення інформації адресата з власною шкалою цінностей, нормами і принципами моралі; етикетно-ритуальну – функцію встановлення й регулювання (підтримки або переривання) спілкування з партнером відповідно до прийнятих у суспільстві традицій і норм мовленнєвого етикету; імперативну – функцію, пов'язану з авторською апеляцією до волі, почуттів, свідомості – власної й іншої людини; функцію самопрезентації, самохарактеризації й саморозкриття автора в умовах дистанційного й опосередкованого через текст спілкування; кумулятивно-трансляційну – функцію нагромадження й передавання інформації, значущої для індивіда, соціальної групи або цілого етносу (див. : [Курьянович 2010]).

3.4.3. Антропозорієнтовані категорійні величини епістолярного дискурсу

Для нашого дослідження важливим є аналіз різних антропозорієнтованих категорійних величин. Відомо, що основне ядро будови мови, яке відображає специфіку зв'язку мови й мислення, типологічні параметри окремих мов, а також суб'єктивні чинники творення мовленнєвих структур, становить система категорій. Низка

категорійних величин, що ними оперуємо в дослідженні, належить до визначальних мовних субстанцій, що мають амбівалентний характер, з одного боку – світ людського буття, з іншого – способи та засоби реалізації цього світу мовними засобами.

Методологічною базою вивчення антропозорієнтованості епістолярного дискурсу є дослідження в таких напрямках лінгвістичної науки:

1) теорії комунікації, зокрема проблеми адресанта й адресата [Якобсон 1975; Арутюнова 1980; Падучева 1991; Винокур 1989; Бацевич 2002; Єрмоленко 2004; Федосеева 2005; Загнітко 2006 а та ін.];

2) теорії модусу та модальності [Балли 1955; Адмони 1964; Ляпон 1971; Золотова 1973; Виноградов 1975; Шмелева 1984; Арутюнова 1988; Бондарко 1990; Карасик 2002; Єрмоленко 2004; Федосеева 2005 та ін.];

3) категорії оцінності та мовного вираження оцінки [Ивин 1970; Арутюнова, 1988; 1998; Шерех 1983; Апресян 1995 а; Гак 1997; Космеда 2000; Вольф 2002; та ін.];

4) теорії мовної особистості [Виноградов 1963 а, 1971; Гак 1982, 1997; Бахтин 1986; Караулов 1987; Падучева 1991; Апресян 1995 а; Карасик, 2002; та ін.] та авторського епістолярного дискурсу [Святовец 1981; Ляхова 1984; ван Дейк 1989; Сологуб 1991; Кузьменко 1998; Карасик 2002 та ін.];

6) теорії та структури епістолярного дискурсу [Коцюбинська 1965; 2001; 2005; Сірий 1979; 1989; 2003; 2004; Сологуб 1991; Шапиро 1993; Антоненко 1997; Грещук 1997; Богдан 1997; 1998; Журавльова 2004; Дудик 2005; Найрулін 2005; Павлик 2005; Мазоха 2013; Шабат-Савка 2014 б та ін.].

Антропозорієнтовані категорійні величини є одними з провідних категорій епістолярного дискурсу, які визначають своєрідність його змісту, структурних, композиційних, стилістичних та функційних характеристик. До аналізу вналежено ті категорійні величини, що мають чітку антропозорієнтованість, а саме «образ автора», «авторська модальність», «авторизація», «авторська інтенція» тощо.

Проблема **образу автора** будь-якого тексту / дискурсу виокремила творця мовного / мовленнєвого продукту, оскільки це та цементавальна сила, що пов'язує всі стильові засоби мови в цілісну словесно-художню систему. Термін «образ автора» досі не є уста-

леним та нормативним, хоча у практиці лінгвістичних студій змісту цього поняття присвячено науковій розвідці таких вчених, як Л. Щерба [Щерба 1974 а], Ю. Шевельов [Шерех 1983; 1993], Ю. Караулов [Караулов 1987], А. Загнітко [Загнітко 2006 а], В. Одинцов [Одинцов 2006] та ін. У лінгвістичних працях Г. Винокура ця категорія отримала назву «літературна особистість письменника» [Винокур 1991], у В. Одинцова – «семантико-стилістичний центр твору» [Одинцов 2006], у Ю. Караулова – «цілісний образ автора» [Караулов 1987], у Н. Сологуб – «мовний світ» [Сологуб 1991], у М. Крупи та О. Криштанович – «образ автора» [Крупа 1998; Криштанович 2005].

Думки про автора-оповідача «Я», про джерела авторської обізнаності, про погляд мовця з'явилися в науковому та літературно-критичному середовищі ще в ХІХ ст. та були об'єктом дослідження у філософських, естетичних та психологічних аспектах. Філологічні дискусії 20-х років ХХ ст., праці з поезики та стилістики заклали основи антропоцентричного погляду на мову.

Лінгвістична теорія образу автора, запропонована В. Виноградовим у 20-х роках ХХ ст. і пізніше обґрунтована в монографіях автора, узагальнювала погляди на вивчення мови художнього твору як цілісного естетичного об'єкта. За визначенням ученого, «образ автора – це індивідуальна словесно-мовленнева структура, що пронизує лад художнього твору і визначає взаємозв'язок і взаємодію всіх його елементів» [Виноградов 1963: 151]. Отож образ автора – це «не простий суб'єкт мовлення, часто він зовсім не названий у структурі художнього твору. Це концентроване втілення суті твору, що об'єднує всі системи мовленневих структур персонажів у їх співвідношеннях з оповідачем і через них є ідейно-стилістичним центром, фокусом цілого» [Там само: 113]. Щодо специфіки художнього мислення, взаємовідношень між об'єктом і суб'єктом у процесі художнього пізнання досліджувана категорія (образу автора) – це «образ, що складається із основних рис творчості поета» [Там само: 113]. Думка про образ автора, як зазначає сам В. Виноградов, впливає із міркування О. Потебні про те, що кожен поет-лірик «пише історію своєї душі (і побічно історію своєї доби). Зрозуміло, йдеться не лише про поезію, а й прозові твори, великі художні полотна, у яких сфокусовано і своєрідне бачення дійсності, і власні думки щодо неї, і «власний, ще ніким не знайдений спосіб їх

висловити» [Там само: 243]. Саме так формується неповторний образ автора – позатекстова й водночас внутрітекстова даність, що об'єктивно існує завдяки її мовленнєво-словесній організації.

У дослідженнях В. Виноградова поняття образу автора стало категоріальною одиницею науки про мову художньої літератури, набуло практичного спрямування. Розробка цієї проблеми в лінгвістиці знаменувала відмову від формалізму в підходах до вивчення літературного твору, а введення категорії образу автора в науковий обіг виявилось винятково плідним як для аналізу конкретного твору, так для творчості письменника як завершеного цілого.

У мовознавчій науці проблема образу автора, порушена В. Виноградовим, активно обговорювалася в дискусіях, застосовувалась у процесі вивчення індивідуальних стилів.

М. Бахтін, приймаючи теорію образу автора В. Виноградова, критикував окремі її положення, зокрема відсутність у ній виходу в позамовні відношення між образом автора й образами персонажів. В естетично-філософській концепції М. Бахтіна образ автора представлено як окрему енергію, що формує активне бачення цілого героя, структуру його образу, ритму й інтонації; вираження та вибір смислових елементів: «автор – носій напружено-активної єдності завершеного цілого, цілого героя і цілого твору, трансгредієнтного до кожного окремого його моменту... Це завершуючи його ціле, принципово не може бути дане ним (героєм), він не може жити і керуватися у своїх переживаннях і діях, воно сходить на нього – як дар – із іншої активної свідомості – творчості самого автора. Свідомість автора – це свідомість свідомості; тобто свідомість автора – це свідомість, що охоплює героя і його світ» [Бахтин 1986: 16].

Теорія М. Бахтіна суттєво доповнила поняття категорії образу автора, зокрема в найскладнішій її частині – світоглядно-мовній свідомості автора, яка є першоджерелом художнього тексту, у якому змістовно-факультативний матеріал і мовні засоби всіх рівнів є зовнішнім матеріальним (писаним чи мовленим) фіксатором цієї свідомості.

Проблема вивчення образу автора найтісніше пов'язана з психологією мовленнєвої діяльності, оскільки спостереження за індивідуальним мовленням «можуть дати дослідникові змогу проникнути в душевний стан письменника, вгадати його настрій, відчути, з печаллю чи з радістю він говорить своє слово» [Винокур 1959:

240–241]. Г. Винокур уважає, що образ автора – це «галузь позаграматичного в мові» [Там само: 240–241]. Психологічна біографія, в інтересах якої можуть здійснюватись подібні лінгвістичні спостереження, – лише одне із можливих кінцевих завдань подібних досліджень. Учений слушно зазначає: «У будь-якому тексті є той, хто говорить, – суб'єкт мовлення, хоча й слово «я» в ньому ні разу не траплялося» [Там само: 242].

Під таким же кутом зору розглядає образ автора М. Коцюбинська: «Слово включається в контекст особи автора. Ми ніби присутні при тому, як думає поет, відчуваємо глибини його почуттів, зміни настроїв, його творче зростання і кровний зв'язок з оточенням. За словом постає людина. За словом постає образ автора, можна сказати, типовий характер автора» [Коцюбинська 1965: 118].

Теорію образу автора в контексті світового мовознавства ґрунтовно розвинув професор Колумбійського університету Юрій Шевельов (Шерех). Провідною теоретичною засадою в дослідженні словесної творчості Ю. Шевельов ставить виведення цілісного образу письменника. Власне цілісний образ дає змогу дослідникові виявити неповторні творчі особливості митця. Поняття цілісний образ митця Ю. Шевельов уживає не тільки щодо письменника, художника. Цим терміном учений послуговується, вишукуючи мотиви словесної творчості й поведінки науковців.

У поняття цілісного образу митця Ю. Шевельов додає такі компоненти: 1) світогляд; 2) мистецьке бачення зображуваного явища, тобто своєрідне сприймання світу; звідси – вихідна точка зображення дійсності; 3) життєві обставини, що вплинули на ставлення автора до зображуваного чи скорегували його; 4) духовно-інтелектуальний розвиток митця на різних етапах його життя і творчої діяльності; 5) життєво-мистецьке кредо; 6) відбір мовних засобів. (див.: [Шерех 1983]).

Лінгвістичний акцент на структурі образу автора зроблено, зокрема, у монографії Н. Сологуб «Мовний світ Олесея Гончара» [Сологуб 1991]. У ній чи не вперше в українській науці про мову художнього твору здійснено комплексний аналіз письменницького стилю, який «пройшов еволюцію, зберігши свої характерні ознаки. Поглибилась філософська основа його символіки, активізувалося словотворення, ускладнилась синтаксична організація...» [Там само: 3]. Новим у названій монографії є дослідження реалізації

світогляду письменника через мовні засоби: слова-символи, авторський словотвір, перифрази, кольористику. Створення картини світу письменника відбувається, як уважає Н. Сологуб, через пізнання й оцінки дійсності, що й формує його естетичне кредо.

Отже, різні дефініції поняття «образ автора» засвідчують його категорійну неоднозначність, співвіднесеність із вербальною структурою тексту, з його ідейно-стилістичною організацією та цілісністю. На тлі парадигми функційних понять лінгвістики та теорії тексту (суб'єкт мовлення, позиція автора, мовленнєва структура мовця та реципієнта) образ автора є складником проблеми суб'єктивної, авторської модальності: образ автора одночасно занурений у світ тексту і знаходиться «над ним»; створений автором, проте не тотожний ні з його особистістю, ні механічним поєднанням мовних структур суб'єктів мовлення.

Епістолярний текст має загальні ознаки, які об'єднують його з іншими, насамперед із художнім, а отже, епістолярному стилю притаманні ті категорії, що є обов'язковими для художнього, і передовсім, це загальнотекстова категорія образу автора.

Синкретична категорія образу автора інтегрує на рівні мовної структури змістовий і формальний плани стильової єдності. За лінгвістичними властивостями ця категорія зливається, по суті, із загальномовною категорією суб'єктивності, уособлюючи свідомість індивіда, який сприймає та відтворює. У центрі будь-якого висловлювання, будь-якого тексту перебуває авторська свідомість суб'єкта, яка визначає і сенс, і словесну форму мовного акту в їхній соціальній спрямованості, у їхній орієнтації на певне сприйняття. «Немає жодного тексту, який би не був породжений комунікативними намірами суб'єкта мовлення, який би не відображав у своїй структурі ту чи ту ... позицію у стосунку до повідомлюваного» [Золотова и др. 2004: 20].

Категорія образу автора входить до комплексу засобів суб'єктивної модальності. Оскільки модальність сама собою не може визначати дійсність, а лише реалізує ставлення мовця до дійсності, доцільним на рівні цілого тексту є, на нашу думку, введення такого поняття, як **авторська модальність**.

Репрезентуючи погляд того чи того автора, модальність є єдиною текстовою категорією, яка реалізується не одномоментно, а через поступове накопичення таких сигналів авторської модаль-

ності, як емоційна та оцінна лексика, афективний синтаксис, граматичний, лексичний вияв автора.

Лінгвісти виходять із того, що модальність – обов'язкова категорія тексту. Так, як немає тексту стилістично нейтрального, не існує тексту, позбавленого авторської модальності. У зв'язку з цим базовим у тлумаченні авторської модальності вважаємо розгляд модальності як текстової категорії чи, іншими словами, у масштабах зв'язного тексту, а не лише окремого висловлення. Багато лінгвістів уважають найбільш доцільним вивчення категорії модальності на рівні всього тексту, оскільки окремо взяте речення часто не є закінченою інформацією, а подекуди й надфразна єдність, що об'єднує групу речень, не забезпечує повноцінного аналізу.

Роль модальності в епістолярному тексті дуже важлива. Епістолярний текст є результатом суб'єктивного авторського осмислення дійсності і, звичайно, відображає не лише реалії світу, а світ, побачений очима автора епістолярної інформації. Відповідно до цього модальність епістолярного тексту виявляється не тільки і не стільки в наявності спеціальних модальних та оцінних засобів, скільки у відборі мовних засобів, що репрезентують навколишню дійсність «очима автора», тобто через його власне світосприймання.

В. Гак під категорією модальності розуміє суб'єктивно-оцінне ставлення автора висловлення до повідомлюваного. Модальність, на його переконання, – категорія факультативна для нехудожніх текстів, проте обов'язкова для будь-якого художнього тексту. Текст може стати справжнім витвором мистецтва лише в тому разі, якщо він пронизаний та скріплений єдиним авторським поглядом, його оцінкою (див. : [Гак 1998]).

Репрезентуючи погляд автора, модальність є текстовою категорією, яка реалізується не одномоментно, а через поступове накопичення таких сигналів авторської модальності, як емоційна та оцінна лексика, афективний синтаксис, граматична, лексична, композиційна зявленість автора.

Відповідно до логіки викладеного, кваліфікуючи авторську модальність як обов'язкову категорію тексту (у нашому разі епістолярного), вважаємо, що необхідно розглядати цю категорію передовсім як текстову, таку, що реалізує ставлення мовця до дійсності, і таку, що пов'язана з особистісною оцінкою автором щодо предмета опису.

Це, власне, та категорія, що слугує репрезентацією авторського «я» і відображає в мовленнєвому висловленні авторську свідомість.

Отже, авторська модальність – це різновид суб'єктивної модальності, що увиразнює позитивне чи негативне оцінне сприйняття суб'єкта і виражається лексичними засобами (емоційно-оцінними лексемами), словотвірними засобами (афіксами суб'єктивної оцінки), а також засобами афективного синтаксису (повторами, інверсіями, неповнотою фрази тощо), інтонацією.

У тісному зв'язку з категоріями образу автора та авторської модальності перебуває категорія **авторизації**, тобто суб'єктивне сприйняття довіклля та реалізація його в мовленнєвій діяльності. Ця категорія тлумачиться синтаксистами як полісуб'єктне ускладнення конструкції речення вказівкою на «автора» оцінки, сприйняття, мовлення думки.

Авторизація є виявом категорій **авторської інтенції**, яка об'єднує схарактеризовані вище антропозорієнтовані категорійні величини. Саме тому для нашого дослідження важливим є аналіз категорії авторизованої інтенції, що її в сучасних лінгвістичних студіях кваліфікують як таку, що вводить модус суб'єктивних смислів автора, указує на додаткове джерело інформації, апеляцію мовця до осіб, які не беруть безпосередньої участі у процесі спілкування, проте їхній досвід, спостереження є важливими для успішного плину комунікації.

Проблема авторизації в епістолярному дискурсі перебуває в тісному зв'язку з його **експресивною функцією**. Дослідник мовленнєвої діяльності К. Бюлер, ураховуючи три необхідних елементи мовленнєвого акту – мовця, слухача і предмет мовлення, також співвідносив з ними три функції мови – вираження (експресивну), звертання (апелятивну) і повідомлення (репрезентативну) [Buhler 1934]. Усі ці функції стосуються здебільшого діяльності суб'єкта мовлення, а разом з тим і сприйняття дійсності та її відтворення.

Вивчення епістолярного дискурсу в прагматичному аспекті відбувається на основі виділення трьох основних аспектів використання мови: інформативного, експресивного та евокативного. У першому випадку мову використовують для формулювання істинних чи хибних суджень через сприйняття автора; у другому – для вираження станів свідомості адресанта; у третьому – для того, щоб чинити вплив на адресата, для збудження в нього певних думок,

оцінок, стремлінь та деяких дій. А. Івін із цього приводу зазначає, що «кожний мовний вираз виконує одночасно інформативну, експресивну та евокативну функції» [Івін 1970: 12].

Експресивна функція мови пов'язана з власне емотивною, з емоціями мовця – процесом «ситуативного переживання», який «має для людського організму сигнальне та регулююче значення» [Там само: 61].

Емоції – це детерміновані світобаченням, переконаннями та мораллю психічні стани людини, які виражають її оцінне ставлення до життєвих ситуацій, до своєї чи чийсь діяльності.

Ю. Апресян подає детальний розбір емоційної системи людини. Людина, за твердженням вченого, виконує «три різних типи дій – фізичні, інтелектуальні та мовленнєві. З іншого боку, їй властиві окремі стани – сприйняття, бажання, знання, емоцій» [Апресян 1967: 40], що знаходять своє вираження в епістолярному дискурсі.

Епістолярний дискурс володіє багатим арсеналом специфічних засобів, що позначають та виражають емоції та служать вираженню категорії емотивності. Ці засоби охоплюють фонетичний, лексичний та граматичний рівні мови. З особливим стилістичним призначенням використовуються, зокрема, слова з переносним значенням, а також такий емоційно-виразовий засіб, як інверсійний порядок слів. Окрім того, в епістолярних текстах використовують афікси експресивно-емоційного забарвлення, різноманітні вставні конструкції, вигуки, модальні та емоційно-експресивні частки.

Проблему емоційного сприйняття дійсності людиною активно вивчають у психології, зокрема відзначають важливість емоцій в організації цілеспрямованої поведінки людини. Емоції створюють своєрідне «налаштування» до сприйняття дійсності, зумовлюють зміну здатності сприйняття залежно від зміни умов та мають велике значення для активності свідомості. У результаті емоційно-експресивний аспект висловлення орієнтований як на мовця, так і на слухача. У першому випадку він дає змогу яскравіше виразити своє ставлення до події, у другому – сприяє переконанню, впливу на волю слухача. В. Гак зазначає, що постає потреба збільшення ілюктивної сили емоційного висловлення або, як її називають інакше, емотивної сили [Гак 1998: 648]. Ця емотивна сила може бути збільшена двояким чином: або через використання форм інтенсивності, або через звернення до свідомості слухача [Там само: 648]. Обидва

ці прийоми широко використовують для відображення емоцій та оцінок в епістолярному дискурсі.

Мовні структури, у яких виражено емоції та оцінки автора, досить детально досліджено в мовознавстві саме в плані різноманітності емоцій та оцінок в аспекті їх ролі в організації висловлення загалом, а також у структуруванні надфразної єдності та тексту.

Варто розрізняти самі емоції та повідомлення про них. Емоції в епістолярному дискурсі виражаються інтонацією, особливими лексичними засобами, деякими спеціалізованими типами речень – так званими емотивними висловленнями. Емотивні речення можуть мати специфічну структуру або виформовують сукупність структур, які звичайно використовують для опису подій.

В епістолярному дискурсі повідомлення про емоції та оцінки виражаються найчастіше в реченнях, які описують переживання автора епістолярної інформації чи зображуваної ним особи в минулому часі. У цьому разі використовуються специфічні засоби вираження, зокрема, описи жестів, що супроводжують оприявлення почуттів. Такі описи здебільшого можливі лише у третій особі, відображаючи констатацію сприйняття адресанта, якщо, звичайно, немає спеціального задуму ефекту відчуженості при розповіді про власні переживання. Нерідко в емотивних реченнях епістолярних текстів автор сам описує свої емоції.

Отож мовні засоби поділяють на ті, що виражають емоції, а також на ті, що їх описують. До засобів, що виражають емоції, належать вигуки, емоційно-оцінні слова, вербальні реакції, які часто мають регулярний характер. Мовні репрезентанти, що описують емоції, можуть мати перформативний смисл, якщо вони функціонують як безпосередня реакція на подію. Якщо ж вони вжиті в просторово-часовому відриві від події, то виступають як описи, а не як вираження почуттів (про щось, що відбувалось раніше чи може відбутися).

Одним із засобів вираження експресивності епістолярного дискурсу є **авторизована оцінка**, суб'єктивне сприйняття навколишнього світу й реалізація цього сприйняття в епістолярній комунікації.

У науковій літературі здавна наявне таке поняття, як «ставлення мовця до повідомлюваного», що виражається в загальному змісті речення. Мова та мовлення – це такі форми комунікації, у яких

багатопланово виявляється ставлення мовця до повідомлюваного, до співрозмовника і до самого себе. В епістолярному дискурсі це пов'язано з особистісним характером спілкування, його орієнтованістю на адресата і витікає із суб'єктивності сприйняття та відображення дійсності.

У науковій літературі утвердилось розуміння того, що вираження різноманітних ставлень у мові та мовленні – явище, яке об'єктивно є, досить поширене, має різноманітні мовні засоби для мовленнєвого втілення. Це явище мовознавці досліджують під різними кутами зору. Найчастіше його пов'язують із поняттями модальності, емоційності, експресивності, оцінності висловлень. Усі ці поняття базуються на категорії «ставлення» та демонструють широту її вербального виявлення в лінгвістичних одиницях, що беруть участь у структуруванні епістолярних текстів.

Автор епістолярного тексту може передавати різні відтінки позитивної чи негативної оцінки, подиву, здивування, зацікавлення, задоволення тощо. У такий спосіб адресант привертає увагу адресата, зацікавлює його, передає йому свої настрої та почуття.

В епістолярному дискурсі розрізняємо вислови на позначення ставлення адресанта до сказаного та ставлення адресанта до адресата. Як систему значень, які характеризують ставлення мовця до повідомлюваного, репрезентують лінгвісти систему мовних одиниць, у якій визнається наявність різноманітних як об'єктивно-модальних, так і суб'єктивно-модальних характеристик, позначених авторизованим сприйняттям дійсності.

Об'єктивно-модальні характеристики представлено у двох розрядах значень: *обов'язкові* (загальні) значення (повідомлення, спонування, запитання); *часткові* значення (ґрунтуються на відповідності / невідповідності дійсності, а також бажаному, нормі, зразку тощо).

Суб'єктивно-модальні характеристики – це ті, що в узагальненій формі відображають протиставлення «позитивне / негативне» з можливими відтінками. Серед них спостережено *авторизоване ставлення* (жартівливе, іронічне, ласкаве, зневажливе та ін.), а також такі типи значень, як *ствердження* – *заперечення, згоди* – *незгоди, сумніву, припущення, здивування*.

Деякого іншого підходу до проблеми репрезентації загальної категорії авторизації зумовлює і питання про вираження ставлення

адресанта до адресата, яке містить так само загальні характеристики (позитивне / негативне) та часткові характеристики, що нашаровуються на обов'язкові (фамільярне, поважне, дружнє ставлення та ін.). Ці характеристики зазвичай мають довготривалий, стійкий характер, відображають специфіку особистих стосунків епістолярних комунікантів і супроводжуються різноманітними відтінками, які передають емоційну оцінку автора епістолярного тексту в момент реалізації писемного мовленнєвого акту.

Ставлення до будь-чого взагалі, у тому числі і ставлення мовця до висловленого та до співрозмовника, з'являється внаслідок аналізу явища чи предмета дійсності та індивідуалізованої його оцінки, яка, зі свого боку, залежить від особистих уподобань індивідуума (автора). Отже, категорія «ставлення мовця» як результат мисленневих узагальнень перебуває в тісному зв'язку з категорією **мовної оцінки**.

Учені по-різному інтерпретують оцінку як особливу лінгвістичну категорію. Це, з нашого погляду, зумовлено тим, що оцінне значення широко та різнобічно репрезентовано в мові. Воно виражається самостійно (у тому разі, якщо є єдиним значенням мовної одиниці), а може також співіснувати з іншими значеннями (оцінка буває імпліцитною, чи прихованою, та експліцитною).

Неоднозначне розуміння категорії оцінки засвідчує особлива різнотипність її визначень. Оцінку розуміють як акт усвідомлення цінностей явищ, предметів, подій тощо [Ивин 1970].

Під оцінкою прийнято розуміти суспільно закріплене ставлення носіїв мови до позамовного об'єкта та до фактів мови та мовлення [Вольф 1985].

Оцінку кваліфікують як позитивну чи негативну характеристику предмета, пов'язану з визнанням чи невизнанням його цінності внаслідок відповідності чи невідповідності його властивостей якимось ціннісним критеріям, а також висловлення про наявність чи кількість цінності в об'єкті; таке суб'єктивне ставлення до світу та його об'єктів, яке засноване на протиставленні ознак «добре / погано»: людина вважає якийсь об'єкт гарним чи поганим, схвалює чи не схвалює його [Арутюнова 1988].

Зіставлення таких різних визначень категорії оцінки показує, що оцінка так чи так пов'язана з людиною і розуміється або як усвідомлення, вимір цінностей об'єкта, або як ставлення

(об'єктивне чи суб'єктивне) до об'єкта, або як співвідношення того, що порівнюється з ідеалом. Подекуди всі ці фактори суміщаються, зокрема Н. Арутюнова з цього приводу зазначає: «Те, що означає загальнооцінний предикат, має відношення до справжніх властивостей об'єктів, їх відповідність нормі, сприйняттю об'єктів, до активної психологічної участі людини...» [Там само: 60].

Оцінку як одну з основних значень стилістичної конотації мовних одиниць пов'язують з категоріями суб'єктивної оцінки, експресивно-модальною та експресивно-оцінною семантикою.

А. Найрулін вважає епістолярну спадщину не лише змістом, але й формою (зовнішньою й внутрішньою), взірцевою для виявлення конотативного компонента в значенні слова й значенні тексту [Найрулін 2005].

Т. Космеда пов'язує конотацію з категорією оцінки, зауважуючи, що «конотація є передусім завжди результатом вияву категорії оцінки: відповідно й засоби реалізації мовної конотації залежать від специфіки семантичної категорії оцінки» і далі: «...конотація – основний засіб реалізації в мовленні семантичної категорії оцінки як однієї з основних категорій прагматики» [Космеда 2000: 85–186].

Заслуговує на увагу також трактування категорії оцінки в лінгвостилістичній концепції І. Франка. У праці «Із секретів поетичної творчості» автор констатує, що оцінка пов'язана із законами психіки, з асоціативними образами, з поняттям духовності та ментальності. Указуючи на те, що об'єктом оцінки «можуть бути твори, люди, ідеї», учений зауважує, що, «крім своїх поглядів, ... критик вносить у свій твір також темперамент (значить засіб свого чуття і навіть хвилиних настроїв)» [Франко 1981: 47–48]. Виходячи з ідеї письменника, можна вичленувати три типи оцінок: психологічні, емоційно-чуттєві та культурно-естетичні. **Психологічний тип** оцінки – такий, за якого виявляється особливе світосприйняття людини через особливості її психіки, темпераменту. **Емоційно-чуттєвий** – це тип оцінки, за допомогою якого оцінюється духовність людини й нації та виявляється певна гама почуттів і емоцій. **Культурно-естетичний** – це тип оцінки, коли можна простежити становлення загальних культурно-естетичних цінностей народу, нації, при цьому передбачається також оцінка осіб, які належать культурі та мистецтву, оцінка творів культури і мистецтва, оцінка героїв, персонажів творів мистецтва.

Можемо констатувати, що оцінка є однією із сходинок ієрархічної піраміди пізнання людиною реальної дійсності й відображення цього пізнання в мовленнєвій діяльності, зокрема в епістолярному спілкуванні. Багаторівневий характер пізнання відображається в мові, тому оцінні висловлення посідають у мовній організації епістолярних текстів особливе місце.

Аналіз оцінки у власне лінгвістичному плані ґрунтується на розумінні суб'єктивного та об'єктивного аспектів значень оцінних слів та висловлень у їхньому співвідношенні. В оцінних висловленнях суб'єктивне та об'єктивне неподільно пов'язані та перебувають у складній взаємодії.

Прийнято вважати, що будь-яке оцінне судження завжди має свого «автора» (суб'єкта оцінки), якому належить певна оцінка. Не можна не погодитися з думкою О. Вольф, яка зазначає, що «у висловленнях природної мови можна завжди констатувати суб'єкт оцінки, навіть якщо він спеціально не позначений» [Вольф 1985: 67].

В українській мові, як і в інших європейських мовах, для вираження джерела оцінки чи будь-якого знання, що лежить в основі повідомлення, досить широко розгалужена, але недостатньо ще вивчена система синтаксичних засобів. Суть її полягає в тому, що різноманітними способами в речення, яке містить інформацію про об'єктивну дійсність, вводиться другий структурно-семантичний план, що вказує на суб'єкта, «автора» сприйняття, констатації чи оцінки явищ дійсності, а деколи й на характер самого сприйняття.

Роль автора у творенні конкретного висловлення, як і роль людського фактора у структуруванні тексту зв'язного мовлення взагалі надзвичайно велика, адже автор своє ставлення до дійсності виражає через власне «я», збагачуючи висловлення художньо-естетичним баченням.

Оцінка більше, ніж будь-яке значення, залежить від суб'єкта-мовця. Зв'язок оцінного значення з автором мови надзвичайно багатогранний. Оцінка виражає особисті смаки того, хто говорить, а вони різні в різних людей. У внутрішньому світі людини оцінка відповідає думкам та відчуттям, бажанням та потребам, обов'язку та цілеспрямованій волі. Проте в мовленні вказівка на автора конкретного висловлення може бути віддалено вираженою чи імпліцитно (підтекстно) вираженою, що дає підставу для кваліфікації висловлень на *авторизовані* (у яких вказівка на автора формально

виражена) і *неавторизовані* (з віддаленою чи взагалі формально не вираженою вказівкою на автора).

Отже, виділяємо оцінку авторизовану та неавторизовану. **Авторизована оцінка** – це, на наш погляд, такий різновид оцінки, який поєднує вказівку на автора суб'єктивного сприйняття і констатації предмета, факту чи явища дійсності (суб'єкта оцінки), сам об'єкт оцінки та характер оцінки (саму оцінку) [Агафонова 1999].

Основним показником авторизованої оцінки є введення в речення чи в контекст елементів, що вказують на автора суб'єктивної характеристики, предмет його оцінки. У такому разі показники суб'єктивної приналежності авторизованої характеристики предмета дещо нейтралізують сприймання наведеної оцінки як об'єктивної властивості того чи того об'єкта (суб'єктами 1-ої, 2-ої та 3-ої осіб).

Поняття авторизованої оцінки збігається з теорією «третього синтаксичного плану», виділеного чеським мовознавцем І. Польдауфом на матеріалі чеської та англійської мов. Учений зазначає, що «можна розцінювати структурно обов'язкові частини пропозиції як компоненти першого плану і необов'язкові доповнення цих частин як компоненти другого плану» [Poldauf 1963]. Третій синтаксичний план, за І. Польдауфом, виражає відношення змісту речей «до людського індивідууму і його специфічних властивостей сприйняття, судження та оцінювання» [Там само]. У третьому синтаксичному плані мовознавець об'єднує інтелектуальну оцінку, а також різноманітні явища, пов'язані з вираженням модальних та емоційно-експресивних відношень. Отож поняття авторизованої оцінки та третього синтаксичного плану взаємодоповнювані: вираження сприйняття взагалі й авторизованого сприйняття є взаємопов'язаними елементами того самого процесу комунікативної діяльності.

Розвиваючи теорію І. Польдауфа про третій синтаксичний план, Г. Золотова вводить поняття авторизації в синтаксичну теорію про семантичну структуру речень. За визначенням дослідниці, авторизованими є конструкції, у яких поєднуються відомості про предикативну ознаку та її носія з відображенням характеру сприйняття цієї ознаки автором висловлення, суб'єктом-мовцем [Золотова і др. 2004: 430].

Авторизовані оцінні конструкції є вдячним матеріалом для обґрунтування прагматичного аспекту епістолярного дискурсу.

Будучи прямо пов'язаними з автором епістолярного тексту і відображаючи його смаки та інтереси, вони одночасно регулярно використовуються у висловленнях, які є відповідними до ситуації вибору (прийняття рішення) та спонукають до реакцій та дій адресата.

Авторизовані оцінні смисли мають специфічні засоби та способи реалізації в епістолярному дискурсі. Спеціалізованими авторизованими конструкціями є іменні двоскладні речення, емоційно-оцінні односкладні речення, речення з напівпредикативними зворотами (субстантивними, ад'єктивними, партиципними), речення з авторизованими звертаннями, речення з авторизованими вставними і вставленими компонентами, складнопідрядні речення з'ясувального типу, авторизовані кличні та оцінні комунікати. Авторизація як компонент зв'язного епістолярного мовлення виявляється досить часто як сегментований, актуалізований відрізок мовлення, що приєднується до попереднього речення (так звані авторизовані приєднувальні конструкції). Серед засобів та стилістичних прийомів вираження інтенсифікації авторизованих смислів видокремлюємо: інтонаційне оформлення конструкції, кваліфікуючі позиційно стійкі словосполучення та фразеологізми, порівняння, частки, вигуки, різного типу повтори.

Епістолярне спілкування є багатим матеріалом для обґрунтування антропоцентричної концепції мови. Вивчення вияву антропозорієнтованих категорійних величин саме в епістолярному дискурсі міняють стандартний, загальноприйнятий ракурс дослідження – адже листи не обтяжені функціями, що притаманні жанрам художньої та публіцистичної літератури. Саме в епістолярії автор постає перед реципієнтом справжнім, репрезентує свою особистість не завуальовано, а відверто, щиро. Розкутість викладу та широта мовленнєвої стихії ідіостилію, розмаїття стильового та граматичного ладу епістолярного дискурсу зумовлює його особливості, відображає індивідуально-авторські манери викладу.

Усі антропозорієнтовані категорійні величини мають у своєму витлумаченні чітку вказівку на автора конкретного висловлення. У зв'язку з цим ми вводимо поняття **«мовна особистість автора епістолярного дискурсу»**, під якою розуміємо автора епістолярних текстів – писемних творів, що їм притаманна яскраво виражена жанрово-стильова специфіка, і які розглядаємо як вербальне ядро епістолярного дискурсу. Ця особистість в епістолярній текстовій

комунікації здійснює міжособистісну та соціальну взаємодію з адресатами в умовах дистанційованої в часі та просторі комунікації. Епістолярна мовна особистість є самотньою категорією епістолярного дискурсу, оскільки мовне вираження авторської індивідуальності як адресанта літературного тексту маніфестує зовсім інші аспекти його мовної особистості в епістолярному тексті.

3.4.4. Жанрова палітра епістолярного дискурсу

Епістолярна особистість зреалізовує низку інтенцій, в оформленні яких першочергову роль відіграють мовні образи автора послання та адресата. У зв'язку з цим листи можна об'єднати за способами подання інформації та мовними засобами її репрезентації, що й виформовує жанри епістолярію.

П. Дудик, зазначаючи, що наявні різні жанри епістолярних текстів, констатує, що найбільш вживаними є жанри приватного та приватно-ділового листування, виокремлюючи серед зразків приватних листів родинно-побутові та інтимно-товариські типи [Дудик 2005: 94–96].

К. Ленець вважає доцільним виділяти три типи листів, залежно від «теми й мети послання, існуючих традицій, взаємин кореспондентів, особистості автора, його настрою у момент написання», – родинно-побутові, інтимно-товариські, приватно-ділові [Ленець 2004: 175].

В основі кожного епістолярного жанрового вияву – конкретні комунікативні ситуації, що базуються на намірах автора епістолярного тексту.

Листи-подяки зумовлені авторським наміром вдячності адресатові за певні позитивні дії, реакції, відгуки на прохання адресанта. Характерними маркерами таких епістол є слова подяки, якими зазвичай після шанобливих звертальних формул адресант розпочинає тексти листів. Жанр листів-привітань презентує компліментарний тип дискурсу, позначений оцінними конструкціями – як загальною оцінкою, так і оцінкою особистих професійних, морально-етичних якостей адресата. За визначенням Н. Шапран, компліментарне висловлення – це «висловлення, що містить позитивну оцінку адресата, його особистих якостей, вчинків і т. д. зі сторони мовця, використовуючи яке, мовець досягає мети викликати в адресата позитивний емоційний стан» [Шапран 2009:422]. Same

такий намір адресанта створює атмосферу приємного спілкування, задоволення від нього. З одного боку (боку того, кому адресоване компліментарне висловлення), спричинює почуття впевненості, самодостатності, а з іншого (боку автора компліментів), – сподівання прихильності, вияв поваги до співрозмовника.

Листи-поздоровлення насичені шанобливими епітетами, урочистими лексемами, вияв пошани до адресата може бути марковано графічно.

В епістолярії багатьох письменників засвідчено листи-автобіографії. Причини написання таких листів можуть бути різними, проте зазвичай, це відповіді на запити адресатів. Цінність таких епістол особлива, оскільки біографічні факти в них подано з першоджерел: це точні дати (окрім випадків, коли автор має на меті приховати свій вік чи інші життєві факти), справжні імена, прізвища, імена по батькові, псевдоніми, точні адреси, назви установ, організацій, населених пунктів, навчальних закладів тощо.

Листи-прохання мають на меті у ввічливій формі попросити про певну послугу. Просьба в такому типі листів може бути вираженою в різний спосіб. Насамперед, це спеціалізовані висловлювання з перформативами – предикатами прохання. Імпліцитним способом вираження прохання є питальні конструкції – квестиви, за Почепцовим [Почепцов 1982: 64].

Листи-відповіді містять відповідь / відповіді на конкретне / конкретні запитання адресата. Це лаконічні, чіткі епістолярні тексти, які мають традиційну епістолярну структуру. Зазвичай запитання адресата стосуються професійної діяльності адресанта. У таких листах фіксуємо вирази на позначення послідовності думок, графічні виділення слів, виразів, значення чи особливості вживання яких пояснює автор, пояснення, оформлені складнопідрядними конструкціями причини.

Характерними ознаками дружніх листів є загальна невимушена, доброзичлива тональність, вживання зменшено-пестливих форм імен, широкий спектр експресивно-виражальних засобів: різні типи переносного значення слова, різного роду мовні повтори, емоційно-оцінні побудови та інші стилістичні прийоми. Особливо виразними у дружніх листах є оцінні авторизовані я-вислови, що містять вказівку на автора оцінного судження. Тематика таких листів різноманітна: повідомлення про якісь події, життєві ситуації,

вираження ставлення до певних явищ чи ситуацій, міні-розповіді з життя, спогади тощо.

В основі виокремлення епістолярних жанрів – дуальна природа породження епістолярної інформації, полярними точками якої є категорії адресанта й адресата. Позиція адресанта визначає я-інтенції епістолярного спілкування, образ адресата – мовні засоби, способи реалізації конкретного наміру.

Підбиваючи підсумки дослідження, узагальнимо, що антропоцентричний підхід до аналізу мовних явищ зумовив вибір комунікативного-прагматичного аспекту дослідження епістолярію. Саме тому вагомими для нас виявилися такі параметри аналізу: використання в якості методологічної бази досліджень із теорії комунікації, розгляд епістолярного дискурсу у проекції на комунікативні інтенції адресанта, послуговування постулатами теорії функційної модальності, теорії модусу авторського тексту як комплексу суб'єктивних смислів, серед яких актуалізовано мовну оцінку та суб'єктивну модальність, звернення до теоретичних праць із проблематики мовленнєвої особистості, образу автора.

Епістолярний стиль, однією з визначальних ознак якого є дискурсивність, споріднюється з публіцистичним стилем екстралінгвістичною структурою, із художнім та розмовно-побутовим стилями – наповненням лінгвістичної структури.

Епістолярій розглядаємо як тип дискурсу, тобто як сукупність текстів певної жанрово-стильової належності, за якими стоїть та сама мовна особистість автора, та аналізуємо в єдності лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників текстотворення. Одніницями епістолярного дискурсу слугують епістолярами.

Будучи окремим типом дискурсу, епістолярій виконує певні функції, основними є комунікативна, інформаційна та прагматична. Не менш важливими дискурсотворчими є інші функції – емоційна, експресивна, естетична, референційна, регулятивна, імперативна, кумулятивно-трансляційна тощо.

Епістолярна комунікація продовжує залишатись об'єктом досліджень у різних галузях наук: філології, історії, психології, педагогіці, культурології. В україністиці дослідження епістолярного дискурсу зосереджені на мовностилістичних особливостях епістолярної спадщини письменників, видатних культурних, громадських діячів, митців. Вирізняються праці, що стосуються не лише

загальних проблем епістолярного дискурсу, а й його структурної організації, аналізу усталених стійких епістолярних зворотів.

Провідними категоріями епістолярного дискурсу є антропозорієнтовані категорії, серед яких виділяємо категорію образу автора, авторську модальність, категорію ставлення адресанта епістолярного дискурсу, авторизацію, авторську інтенцію, категорію мовної оцінки, у межах якої виокремлюємо авторизовану оцінку.

Обов'язкові структурні частини листа – формули-звертання, привітання, побажання, прохання й підпису, прощання, постскриптуми марковані спеціалізованими засобами, способами, стилістичними прийомами втілення зазначених категорій.

Самобутньою категорією епістолярного дискурсу є епістолярна мовна особистість епістолярного дискурсу, у якій втілено авторську індивідуальність адресанта.

На основі реалізації епістолярною мовною особистістю я-інтенцій виокремлено жанри епістолярного дискурсу.

3.5. Імплікатура – структурна одиниця драматичного тексту: онтологічний статус і типологія

Пріоритет текстоцентричного напрямку мовознавства зумовлений перманентним розвитком лінгвістики та гуманістичним спрямуванням науки. Він передбачає експансійність, антропоцентризм, прагматизм, когнітивізм, експланаторність наукових розвідок.

Вербальна комунікація – основне поняття комунікативної лінгвістики, об'єктом якої є мова в процесі спілкування. Незважаючи на важливість вербальних засобів комунікації, взаємодія комунікантів здійснюється за посередництва невербальних знаків спілкування.

Найвиразніше взаємовплив вербальних і невербальних засобів комунікації простежено в усному розмовному мовленні, що досить повно репрезентоване в драматичному тексті (далі – *ДТ*), який умовно охоплює дві частини: «діалогічне та монологічне мовлення персонажів представлене вербальними засобами комунікації, а ремарки, що супроводжують їх мовленнєві дії, відображають невербальні характеристики у процесі спілкування» [Гуйванюк, Струк 2009: 66]. Репліка й ремарка взаємопов'язані: репліка без ремарки неоднозначна, іноді просто нелогічна, а ремарка без репліки не має

смыслу. Відповідно вербальні та невербальні засоби у ДТ доповнюють одні одних, взаємодіють як складники єдиного комунікативного процесу.

Драматичний текст, як і будь-який інший, – це мовленнєвий акт, що є єдністю трьох рівнів: 1) створення граматично правильного речення із «вкладанням» у нього певного смислу (локуції), 2) надання висловленню потрібної комунікативної спрямованості (іллокуції) та 3) впливу на свідомість або поведінку адресата (перлокуції), які також називають актами: відповідно локутивним, ілокутивним та перлокутивним.

Локативний акт у ДТ реалізують усі вербальні засоби. Ілокуція у ДТ передбачає спроби автора здійснити вплив на читача за допомогою вербальних і лінгвалізованих невербальних компонентів. З ілокуцією ототожнюємо поняття «авторської інтенції», яке трактують як «осмислений чи інтуїтивний намір адресанта», що визначає внутрішню програму мовлення та спосіб її втілення [Базевич 2006: 116].

У ДТ буковинських письменників другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Ю. Федьковича¹, С. Воробкевича², С. Яричевського³, І. Синюка⁴), що є еквівалентом розмовного мовлення, інтенції зреалізовані через репліки персонажів, що відтворюють «місцеві

¹ Далі використовуємо такі скорочення текстових джерел: **Федькович, ІІІ, І ч. А** – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне видане. – Т. ІІІ. – Перша часть А. – Драматичні твори. З передруків і автографів видав др. Олександр Колесса. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1906. – ХVІІ+445 с.; **Федькович, ІІІ, І ч. Б** – Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видане. – Т. ІІІ. – Перша часть Б. – Драматичні твори. З автографів видав др. Олександр Колесса. – Львів : З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського, 1918. – 625 с.

² **Воробкевич** – Твори Ізидора Воробкевича [Текст] / Сидір Воробкевич. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта», 1911. – Т. 3 : Драматичні твори. – 421 с.

³ **Яричевський**. – Яричевський С. Твори : у 2-х т. – Сильвестер Яричевський / [Упоряд. Магдаліна Ласло-Куцок]. – Бухарест : «Критеріон», 1978. – Т. 2. – 503 с.

⁴ **Синюк**. – Синюк І. Мужики (Сільський образок в 3 діях) [Текст] / Іван Синюк // Письменники Буковини початку ХХ століття. – К. : Держ. вид-во художньої літератури, 1958. – С. 154–176.

регіональні мовні особливості» передають невимушеність, спонтанність, природність спілкування, вносять деяку експресивність у процес спілкування. Діалектизми, говіркові елементи, вульгаризми, лексика зниженої, пестливої конотації, частки, вигукові еквіваленти речення» [Шабат-Савка 2014: 285] цілком передають комунікативну інтенцію мовця.

На думку О. Криницької, комунікативна інтенція є основним критерієм для ідентифікації комунікативних стратегій у ДТ [Криницька 2009: 6]. Стратегії спілкування у ДТ залежать від низки прагматичних чинників (вік комунікантів, їхня стать, соціальні ролі, національно-культурна належність, конситуативні умови) і реалізуються через різні комунікативні тактики, які відрізняються від них мірою узагальненості.

Важливими елементами, що забезпечують реалізацію авторської інтенції, є: перелік дійових осіб п'єси, заголовки, авторське визначення жанру, епіграф, ремарки. Усі ці компоненти ДТ розглядаємо як засоби невербальної комунікації.

Отже, у ДТ чітко розмежоване авторське мовлення у формі ремарок і мовлення героїв у вигляді реплік. Відповідно, мовлення персонажів розглядаємо як вербальну комунікацію, авторське мовлення – як невербальну комунікацію.

На відміну від будь-якого художнього тексту, структурною одиницею якого є надфразна єдність, ДТ має дві конструктивні одиниці – *ремарку* як вияв авторського мовлення та *репліку*, що репрезентує мовлення героїв.

Ремарка – авторська примітка в тексті п'єси, що містить стислу характеристику обставин дії, зовнішності та поведінки дійових осіб [СУМ, VIII, с. 500]. У драматургії створена система ремарок, які організують твір на всіх рівнях. До функцій ремарок належать опис і мотивація характерів, зображення внутрішнього світу героїв (ремарка може стати ліричним внутрішнім монологом, фіксацією таємних думок героя). Вона є елементом сюжету й нових композиційних складників (введення хору, речитативу, епіграфа, ліричних відступів). Ремарка, вступаючи у взаємодію з репліками діалогів, стає одним із засобів типізації мови письменника та персонажів твору, «своєрідним посередником у комунікативному акті між героєм (суб'єктом мовлення, адресантом) і читачем (суб'єктом сприймання, адресатом)» [Гуйванюк, Струк 2011: 260].

Під *реплікою* розуміють «ланцюжок висловлювань-речень (чи речення) одного зі співрозмовників, яке триває доти, доки його не перерве репліка іншого мовця» [Мостова 2002: 9]. Репліка – це «мінімальна структурна одиниця комунікативної діяльності співрозмовника, що є стимулом чи реакцією на чуже висловлювання і пов'язане з ним за змістом та тематично» [Гуйванюк, Струк 2010: 109].

Чітке розмежування у ДТ авторського мовлення (невербальна комунікація) та мови персонажів (вербальна комунікація) дає підстави розглянути питання про структурні одиниці і структурну організацію драматичного тексту. Структурною одиницею невербальної комунікації ДТ визнаємо ремарку, структурні одиниці вербальної комунікації ДТ мають комплексний ієрархічний характер: первинна одиниця – репліка або монолог, вторинні – діалог, полілог. Це дало змогу залучити до термінологічного апарату ДТ поняття *імплікатура*, під яким розуміємо мінімальну структурно-семантичну єдність вербальних і невербальних компонентів (ремарки і репліки), маркованою одиницею якої вважаємо ремарку.

На уведення імплікатури ДТ нас наштовхнуло поняття імплікатури, яке увів Х.-П. Грайс, досліджуючи умови ефективного спілкування. Імплікатура – це «семантико-прагматичний компонент висловлення, який відсилає до його змісту, але не виражений в ньому явно та не зумовлений ним» [Grisce 1975]. О. Селіванова визначає імплікатуру як «тісно пов'язану з вербальним змістом невербальну приховану інформацію, що опосередкує змістову залежність між висловленнями в тексті чи повідомленні і організує його інтерактивну спрямованість» [Селіванова 2006: 177].

Імплікатурами мовленнєвого спілкування є «прагматичні компоненти змісту повідомлень, мовленнєвих жанрів, дискурсів, які виводяться адресатом із контексту спілкування завдяки знанню комунікативних принципів, максим, постулатів та конвенцій спілкування» [Бацевич 2004: 179].

Експліцитна інформація виражається вербально: лексичними, граматичними, синтаксичними засобами, а імпліцитну адресат виводить із значень наведених одиниць з урахуванням конкретної ситуації, регістру та контексту спілкування. Так, за І. Арнольд, «імплікація в широкому смислі – це наявність у тексті вербально не виражених, вгадуваних адресатом смислів» [Арнольд 2002:

148]. Адресат домислює та розширює сприйняте, спираючись на експліцитну інформацію, мовну компетенцію, асоціації, пов'язані з життєвим досвідом та набутими знаннями, загальнонаціональний і особистий спільний для учасників мовленнєвого акту культурний фон, на власний психоемоційний стан та, врешті-решт, на ерудицію, індивідуальну систему логіки і мислення; в усній комунікації відтворенню прихованого змісту сприяють також міміка, жести, інтонація.

Діалогічні репліки характеризує імпліцитність лінгвального вираження, тобто діалог передбачає недовомовлюване, неповне висловлення [Корольова 2016: 232].

Оскільки в ДТ відсутня оповідь, яку заміщують авторські коментарі (ремарки), незавжди інформаційно достатні, то читач змушений самостійно відтворювати відсутні елементи в тексті. Сприйняття лінгвалізованих невербальних компонентів (ремарок) залежить від уяви читача. Кожен реципієнт сприймає текст по-своєму, що дозволяє говорити про прихований зміст діалогічних єдностей.

Отже, **імплікатура в ДТ** – це єдність вербальних і невербальних компонентів (ремарки й репліки), які утворюють єдину зорову, когнітивну та комунікативну одиницю, забезпечують комплексний прагматичний вплив на адресата.

Зважаючи на театральну реалізацію драматичного дійства, на те, що авторське мовлення корегує мовленнєву й акціональну поведінку персонажів драми, ураховуючи досягнення теорії вербальної та невербальної комунікації, пропонуємо таку класифікацію імплікатур у ДТ: 1) імплікатури за акціональними ремарками; 2) імплікатури за мовленнєвими ремарками; 3) імплікатури за інтродуктивними ремарками з нульовим вербальним компонентом.

Акціональні імплікатури (взаємодія реплік та ремарок, що фіксують дії персонажів) розподіляємо на власне невербальні та невласне невербальні імплікатурні типи. Серед *власне невербальних* імплікатур розглядаємо *кінесичні* (жести, міміка, постава, поза, візуальний контакт) та *проксемічні* (комунікативно значущі зміни особистого простору мовців відносно один одного) складники мовленнєвого акту. *Невласне невербальні* імплікатури вказують на дії з предметами та фізіологічні акти.

Вивчення мови тіла та його частин – об'єкт вивчення науки кінесики. Термін «кінесика» (від грецького «kinesis» – рух) увів

в обіг відомий американський антрополог Р. Бірдвістелл для позначення жестів та міміки, урахувавши динамічний характер цих невербальних засобів. Результати багатолітніх досліджень ученого представлено в монографії «Вступ до кінесики: анотована система запису рухів рук і тіла» [Birdwhistell 1952].

Починаючи з античних часів, мові рухів тіла приділяли значну увагу. Наприклад, у творах римського теоретика ораторського мистецтва Квінтіліана міститься немало інформації про жести. Істотну роль у соціальних відносинах мова тіла відігравала в середні віки. Невипадково культуру Середньовіччя інколи називають жестовою культурою.

Залежно від того, яку частину тіла персонаж драматичного твору залучає в моторній діяльності для продукування комунікативно значущого руху, *кінесичні імплікатури* поділяємо на: *візуальні, тактильні*, такі, що пов'язані з *моторикою голови* та засвідчують *поклін*.

Візуальний контакт (окулістика) передає широкий діапазон відчуттів та емоцій особи. Візуальний контакт може спонукати до початку / закінчення розмови; упродовж розмови він може виражати увагу / неуввагу до співрозмовника. Спеціалісти часто порівнюють погляд із дотиком, він психологічно зменшує дистанцію між особами [Фалькова 2007: 48].

В *імплікатурах з ремарками на позначення візуального контакту* невербальні складники, що позначають погляди, візуальні контакти та візуальну діяльність комунікантів такі мовні одиниці: *дивитися, глядіти, вдивлятися, приглядатися, спускати (очі), підводити (очі), моргати, мірити, вибалушити (очі), окинути (оком)*.

Візуальний контакт позначає початок розмови, у процесі спілкування вказує на бажання мовців або підтримувати бесіду, або припинити її. Отже, візуальний контакт виконує контактостановлювальну, контактопідтримувальну та контакторозмикальну функції погляду.

Візуальні характеристики можуть указувати на зміну спрямованості погляду, зокрема в діалогах драматичних текстів Ю. Федьковича. Наприклад, погляд вбік (*дивит ся в бік*) засвідчує небажання говорити, замовчування інформації, нечисте сумління. Тому репліки персонажів, що передують невербальній частині, зазвичай зреалізовані як обірвані речення. У мовленні учасників комунікації

фіксуємо також самохарактеристики персонажів (*то я вже не я, але відемска кочерга*) або абстрактні іменники, що репрезентують інтелектуально багате мовлення персонажа (*А там що знов за проява везет ся?!*), пор.: АНДРІЙ. *Коли се не правду я кажу – то я вже не я, але відемска кочерга, та, що нев на стрижену гору їдут! Але що с того – коли... (Дивит ся в бік). А там що знов за проява везет ся?!.. Ага! Матбути Срулева Рухля, що мені Солоха за ню казала* (Федькович, III, I ч. Б, с. 234).

В імплікатурах такого типу авторське мовлення може дублювати вербальну дію (репліка *подивлюсь* – ремарка *дивиться на Василицу*). Співчутливий тон мовлення до особи, яка є об'єктом комунікації інших співрозмовників, увиразнюють такі мовні одиниці: порівняння (*сумує так, як той цьвіт на морозі*), фразеологізм (*як у воду опущена*), імперативна конструкція зі значенням емоційного вияву, репліки персонажа (*розступи ся, сьвята земле!*), пор.: ГАФІЯ. *Серце нам роздер. Два роки минули, як пійшов, і як нема так нема; а коли на неї подивлюсь (дивить ся на Василицу), то розступи ся, сьвята земле! І она як у воду опущена, сумує так, як той цьвіт на морозі, марніє і схне* (Воробкевич, с. 243).

Дотик як невербальний компонент комунікації є сферою вивчення гаптики – науки про дотики та доторкання. За допомогою дотику ми не лише отримуємо інформацію про поверхню та текстуру предметів, але й передаємо невербальну інформацію в міжособистісних відносинах. Сфера гаптичного сприйняття (тобто сприйняття предметів через дотик) і сфера тактильної комунікації (тобто передавання інформації (зокрема емоційної) через дотик) цікавлять дослідників [Hertenstein 2002: 73].

Тактильні контакти є метакомунікативними маркерами окремих фаз спілкування. Особливе значення вони мають на початку й у кінці бесіди. Найпоширенішими серед них є рукостискання – символ довіри та знак поваги. Це традиційна і найдавніша інформативна форма вітання.

В імплікатурах з ремарками на позначення тактильного контакту фіксуємо рукостискання (*подає руку*) – тактильний засіб указує на добре ставлення співбесідників один до одного. У складі вітальних реплік гуцулів при рукостисканні часто фіксуємо питання *Єк си маєте?; Як си маєте? (Як маєтеся?)*, які сприймаються як цілковито ритуальні та не вимагають змістовної відповіді.

Невербальному компоненту (*Цілюють їм руки*), що зреалізований як поцілунок у руку на знак вдячності дітей батькам, передусе низка реплік, що формують на основі тавтології (*солодкими медами, пахучими ладанами*) стилістичний прийом конвергенції, пор.: ДАНИЛО: *Дедю, нене! Благословіть нас! (Бере Олену за руку і обоє клякають перед родичами)*. ПЛАШ І ГАФІЯ: *Боже вас благослови, діточки!* ДАНИЛО: *Аби ваша душа межи солодкими медами...* ОЛЕНА: *і пахучими ладанами спочивала (Цілюють їм руки)* (Воробкевич, с. 279).

На позначення обіймів у ДТ буковинських письменників фігурують мовні одиниці *кидатися в обійми, обгортати за стан, голубити, обнімати*. За характером обіймів, їх силою, тривалістю визначають значення виражених людиною почуттів.

Невербальному елементу часто передують репліки, що становлять низку епітезованих звертань фольклорного характеру, прикладкових апелятивних форм (*горличко моя воркітлива, моє дороге золото, козаче мій, коханочку мій едwabний і пишненький, дружечко моя незабута*), що вказують на щирі почуття близьких людей, напр: МАТІЙ (*подає чарку*). *Зволяй, горличко моя воркітлива, ти моє дороге золото!* ТЕТЯНА (*бере*): *Дякую, козаче мій, коханочку мій едwabний і пишненький!* (*Сідають на лаву і голублять ся*) (Воробкевич, с. 230); МАРТА. *Ірино! Ірино!* ІРИНА. *Марто! Марто!* *Дружечко моя незабута!* (*Обнимають ся і цілюють ся*) (Воробкевич, с. 132).

Обійми супроводжують комунікативну ситуацію глузування. Іронічний характер мовлення забезпечують експресивні вокативи (*Добрітко мою цукровая! Книшику мій з маком! Рибка моя з часничком! Баранино моя пресмачная! Борцику мій бураковий!*) і так звані псевдопорівняння (*очиці так світять-зиркають, як ті зіроньки в барана; вусок як щетина; лисина хоч карту пиши*) як різновид експресивної енантіосемії.

Окрему групу серед тактильних засобів формують жести-ілюстратори. До них належать: 1) *дейктичні* (жести вказівним пальцем); 2) *піктографічні* (жести, які допомагають уявити розмір, форму або кількість описуваних предметів); 3) *пантомімічні* (виражальні рухи рукою); 4) *експресивні*; 5) *ритуальні*. Наприклад, пантомімічні жести за допомогою рук можуть описувати невербальну поведінку, участь у якій беруть інші частини тіла. Зокрема кінесичний жест

показувати рукою описує невербальну дію *махати язиком*, що в мовленні перетворилася на фразеологізм зі значенням «говорити (перев. що-небудь нерозумне, недоречне, нецікаве і т. ін.)» і дублює репліковий компонент *кивати язиком* [СФУМ, с. 361], пор.: ФЕДЬКО. *Тебе, як спрячуть, то ще три дні у гробі язиком кивати меш!* КЛИМ (до Федька). *О так, о! (показує рукою, як язиком махати ме). А я... Я був у Сте... Стефана і І... Івана, у Гав... рила і Данила, у Гри... григорія і Федо... о... ра...* (Воробкевич, с. 345).

Серед тактильних жестів-ілюстраторів виокремлюємо *ритуальні*, зокрема у християн прийнято хреститися правою рукою. Такі невербальні складники фіксуємо у текстах С. Воробкевича, проте буквинці їх використовують не лише під час молитви, а й з метою відігнати нечисту силу. Вербальна частина імплікатури містить сакральні тексти та замовляння. Напр.: ПЕТРИК. *Нене! Нене! Ходить-но сюди!* ХАНДИБА (тихо). *Всякое диханіє да хвалить Господа! (Хрестить ся). Та-ж ся з гробу встала!* (Воробкевич, с. 132). САНДА (побачивши їх). *Нехай се іде на сухий ліс, на болота і очерети!* ФЕДЬ (хрестить ся). *Дух святий з нами, нехай Бог заступить і оборонить* (Воробкевич, с. 387).

Тактильні імплікатури мають важливе значення в різних типах комунікативних ситуацій: супроводжують фатичне спілкування, є виявом симпатії та заспокоєння, сили та агресії.

В імплікатурах з ремарками на позначення моторики голови людини до складу невербальних засобів належить обмежена кількість кінем. Зауважимо, той самий жест в одному випадку виражає згоду, яку підтверджує мовлення персонажа, а в іншому – є реакцією незгоди, запереченням слів адресанта. Напр.: СТАРОСТА. *Ну, а видите! Не вченому скрізь зле... скрізь го дурять, шахрують... не може собі права найти. Чому? Бо невчений. Що, не так?* РАДНІ (кивають головами). *Так, так* (Синюк, с. 169); АГІТАТОР. *Е, та порядок мусить бути.* ДВІРНИК (махає головою). *Говоріть ви своє! Ви гадаєте, що ми тут на селі дурні. Пани роблять добре, але самі для себе, для своєї кишені та лизунів...* (Синюк, с. 161)

У імплікатурах, що засвідчують роздуми комуніканта, значення невербальної частини посилюють репліки-перепитування з часткою *га*, пор.: ДВІРНИК. *Пфе, як мені лихо. (Сідає і спирає голову на долоні). Хто на варті? Іва, га?* 1-Й ПРИСЯЖНИЙ. *На варті? На варті колідка, я замкнув арешт* (Синюк, с. 155).

Власне невербальні кінесичні імплікатури, що пов'язані з моторикою голови, маркують роздуми чи сумніви комуніканта в діалогах, є ознакою згоди чи незгоди мовця зі співрозмовником.

Поклони також є елементами невербальної поведінки – це жести, різні за формою, значенням та сферами вживання. У мовознавчій літературі за ознакою «типова ситуація вживання жесту» розрізняють побутові (світські) поклони, церемоніальні (ритуальні) та релігійні поклони [Крейдлин, Морозова: 2004]. Побутові поклони маркують соціальні позиції учасників міжособистісної комунікації.

Імплікатури з ремарками на позначення поклону найширше представлено в текстах С. Яричевського, у творах інших драматургів фіксуємо поодинокі випадки. Поклони як побутово-ритуальні жести в комунікації героїв вербалізують різні мовні одиниці: *кланятися, клонити, кланяючись, поклін, дякувати поклоном*.

Поклони супроводжують ритуал привітання, з якого розпочинається будь-який вид мовного спілкування, незалежно від того, були чи не були до цього представлені один одному співрозмовники. Вітання здебільшого слугує для вираження певного (з повагою або дружнього) відношення до адресата з метою, з одного боку, встановити тон спілкування, необхідний для адекватного сприйняття мови, а з іншого – стимулювати вигідне для мовця ставлення адресата до того, що повідомляється, сприятливу для нього реакцію. Фіксуємо контексти, коли поклін є реакцією-відповіддю на подання руки для рукостискання під час привітання. У ремарках жест рукостискання вербалізує дієприслівниковий зворот *подаючи руку*. У складі вітальної репліки фіксуємо питання *А як там проживаєте?*, яке сприймається як цілковито ритуальне та не вимагає змістовної відповіді, пор.: **ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ** (*подаючи руку Ярославу*). *Я дякую вам обоїм за пам'ять. А! мої панове юристи, добродію (до Замашистого подаючи руку). А як там проживаєте, кандидате четвертого року, добродію (до Пчолы подаючи руку) ... Давно ми не бачились, добродію. (Оба студенти кланяються)* (Яричевський, с. 284).

Різновидом поклонів є доземний уклін, що маркує нижчий соціальний статус адресанта (характеризує етикетну поведінку простого народу перед князем, придворних перед ханом). При доземному поклоні соціальні позиції учасників спілкування нерівні, тому маркують асиметричну ситуацію. Поклін супроводжують формули

красномовства. У наведених комунікативних ситуаціях невербальні етикетні дії співрозмовників не збігаються – реакцією-відповіддю князя на поклони зазвичай є привітна посмішка та рукостискання, пор.: СЕЛІМ (*кланяється ханові до землі*). *Звісне народам світило твоєї мудрості, могутній пане* (Яричевський, с. 396); НАРОД (*кланяється низько*). *Слава князеві-володареві, слава! (Князь усміхається приязно)* (Яричевський, с. 417); БОЯРИ (*кланяються низько*). *Тобі, пане наш, поклоняємося і покоряємося! (Князь стискає їм дружню руку)* (Яричевський, с. 418).

Іноді поклони супроводжують інші ритуальні жести, що засвідчують символіку військових атрибутів. Незважаючи на асиметричність ситуації, адресат (князь) відповідає комунікантам із нижчим соціальним статусом тотожним жестом. Поклін супроводжується вигуковою лексемою *Слава!*, що виражає схвалення та визнання, пор.: ДРУЖИНА, ЛИЦАРІ (*кланяючися, похиляють списи і прапори вниз*). *Слава князю дорогому! Веди нас на поле побіди! Слава! (Князь відклонюється на всі сторони)* (Яричевський, с. 417).

В українців побутують сакральні формули привітання, у яких хвалять Бога (*Слава Ісу!*, *Слава Ісусу Христу!*, *Слава Спасителю!* тощо), так і в турецького народу прийнято під час привітання, що супроводжується поклоном, згадувати Аллаха (Аллах – назва Бога в мусульманській релігії [ВТССУМ, с. 14]), напр.: СЕЛІМ (*з поклоном*). *Великий Аллах і його пророк! До великих діл відай створений Аллахом отсей молодець!* (Яричевський, с. 394).

Поклін у ДТ передовсім є маркером нижчого соціального статусу комуніканта, відіграє важливе значення у фатичній комунікації, супроводжує репліки привітання та прощання, є виявом вдячності тощо.

Серед невербальних компонентів комунікації, що досліджуються останнім часом, особливу увагу приділяють вивченню простору в процесі комунікації. Простір – необхідний компонент поля сприйняття людини, спосіб розрізнення предметів, це «сприйняття почуттєвих вражень, що співіснують у полі сприйняття людини» [Макешина 2008: 82]. Розглядаємо сценічний простір – систему співвідношень між подіями, процесами, персонажами, подібних до просторових співвідношень реального світу. У драмі виявлена подвійна природа образу художнього простору: з одного боку, це місце дії, позначене декораціями вистави, локалізоване, яке не перед-

бачає винесення дії за ці умовні межі; з іншого – відбувається розширення простору до масштабів універсуму, коли виникає питання про межі світу. Цей художній простір, який вільно варіюється, його внутрішня пластичність, миттєвість переміщень дозволяють авторів будувати сцени п'єс за принципом симультанності. Це досягається через організацію діалогових реплік персонажів, паралельні сцени, які моделюють просторово-часовий образ. У результаті один епізод уміщує одночасно дві просторові сфери – видиму й невидиму – події, які розгортаються безпосередньо на сцені перед глядачами і до яких безпосередньо залучені герої, і дія, яка відбувається водночас в іншому просторовому континуумі.

Під час спілкування мовці створюють спільний комунікативний простір, який складається з особистого простору кожного з них. У процесі комунікації внаслідок зміни поз або руху мовців їхні особисті простри можуть порушуватися, накладатися один на одного залежно від комунікативних намірів. Ця обмеженість не зменшує їхньої значущості та складності у трактуванні.

Серед основних невербальних кодів людської комунікації важливе місце посідає проксемика – наука про комунікативний простір, про те, як людина сприймає та використовує цей простір, а також про те, як цей простір впливає на вербальну та невербальну поведінку людини [див. працю Костюк 1990]. Проксемика вивчає просторові умови спілкування, зокрема відстань між комунікантами, їхнє просторове розміщення, вплив теорії на процес комунікації. Людині властиво розподіляти простір. Простір є невід'ємним компонентом спілкування, адже з огляду на його використання під час комунікації можна доповнити і пояснити інформацію, отриману завдяки вербальним засобам. При цьому досить виразно виявляється двоїстий характер проксемічних невербальних комунікативних компонентів: той самий проксемічний компонент може маркувати різноспрямовані інтенції й викликати діаметрально протилежні реакції комунікативного партнера.

У ДТ відсутні проксемічні засоби, які б точно вказували на дистанцію комунікативних партнерів. З-поміж *проксемічних складників невербальної комунікації* варто розглядати такі дієслівні лексеми-ремарки, як *входити, вбігати, вертати, виходити, відходити, утікати, зближати ся, наближатися, підступати, приступати*.

ти, прискакувати, які становлять ремарки-словоформи (*входить, вбігає*), ремарки-словосполучення з непрямооб'єктивними відношеннями (*прискакує до Добровольського, біжить до него*), ремарки-речення (*Наближається схимник Прокопій*) тощо.

Специфікою лінгвалізації проксем у творах Ю. Федьковича є використання діалектної прислівникової лексики *пріч* (пріч – «невідомо куди; геть» [ВТССУМ, с. 959]), яку драматург використовує в конструкціях з еліпсисом дієслів руху. Ремарка стосується адресанта, пор.: ЄЗУЇТ. *Иди ж же! (Маршалок пріч)*. *А вітак щасливая дорога на посаг!* (Федькович, III, I ч. А, с. 271). ВОЄВОДА. *В сей час сюда з ним!* КАПТАН. *Зараз, князю мій! (Пріч)* (Федькович, III, I ч. А, с. 177). Іноді проксемічну дію в ремарці дублює дієслово у вербальній частині імплікатури. Репліка імперативного характеру передбачає невербальну дію адресата, напр.: КОЛОТИЛО. *Добре вже, добре! – Руш! (Зух пріч)* (Федькович, III, I ч. Б, с. 174).

У ситуації привітання проксеми зазвичай виконують експозиційну функцію. Крім того, вони вказують на кількість мовців у комунікативному просторі. Пор.: АГІТАТОР (*входить*). *Добрий день, панове*. ДВІРНИК І ПИСАР. *Дай боже здоров'я* (Синюк, с. 160). Комуніканти виконують різні суспільні ролі, тому дотримання соціальної дистанції є обов'язковою умовою в такій субординативній ситуації спілкування.

Засвідчуючи особисту відстань між близькими людьми, проксемічні засоби інформують про комунікативного партнера. Близькі стосунки учасників комунікації регулюють і формули привітання, звертання, марковані фамільярною тональністю, напр.: (*прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись*). *Здоровенькі, татунцю!* ДОБРОВОЛЬСЬКИЙ. *Здорова, моя кіточко!* *Щось ти змарніла, чи, може, часом не тее?* (Яричевський, с. 226). ЯРОСЛАВ (*приступає до неї*). *А як маєтесь, наша потіха!* МАРИСЯ. *Я ваша потіха? Хіба жартуєте. Мені здається, що з мене не велика вам потіха* (Яричевський, с. 244).

Проксемічні засоби на позначення зменшення відстані між учасниками комунікації супроводжують традиційні репліки-побажання, у яких функціює міфонім *Бог* і лексика, пов'язана з цим поняттям, як-от: КАТЕРИНА І ГНАТ (*ідуть до Федора*). *Нехай тобі Бог нагородить за доброту здоров'єм, довгим віком і царством небесним і всім, чого собі лиш у Бога просиш!* (Воробкевич, с. 80).

У ДТ С. Яричевського появу у сценічному просторі представників нижчого соціального статусу репрезентують здебільшого дієслова *входити*, *вбігати*, а вищий соціальний статус особи засвідчують дієслівні лексеми *наближатися*, *підступати*, пор.: *Входить Пракседа лівими дверима* (Яричевський, с. 269); *Вбігає* *Николиха* (Яричевський, с. 261); *Наближаються* *пишовбрані польські пани в товаристві кількох козаків* (Яричевський, с. 390); *Наближається* *схимник Прокопій* (Яричевський, с. 406); *Панове підступають до шатра, кланяються гетьману* (Яричевський, с. 390).

Комунікант із вищим соціальним статусом збільшує дистанцію між комунікативними партнерами – (*виступає наперед*), щоб вищитися з-поміж них, і, навпаки, учасник комунікації з нижчим соціальним статусом зменшує відстань – (*подаються назад*), пор.: *ГЕНІЙ УКРАЇНИ (виступає наперед)*. *Велика ж дяка вам, співці сіонські! Най ваша пісня, мов ті ерихонські могутні труби, геть понищать мари недолі, смутку й безділля прочвари!* (Яричевський, с. 295); *ГЕНІЙ УКРАЇНИ (повільно)*. *Я – Вкраїна! СИН УКРАЇНИ І КОБЗАР (подаються назад)*. *Україна?* (Яричевський, с. 292); *ЛЮБОВ ВІТЧИЗНИ*. *То ж тобі на віки присягаю, що тебе, о рідная, кохаю!* (*Відступає, стає по правій руці Генія України*) (Яричевський, с. 294).

Соціальний статус співрозмовників виявляється і в просторовій організації людей відносно один до одного. Розташування співрозмовників навпроти зазвичай сигналізує про субординацію учасників спілкування та формальні стосунки між ними. Напр.: *Ярослав виходить*. *Добровольський сідає коло стола, Пракседа проти него*. *Оля ходить по комнаті, немов чогось шукає* (Яричевський, с. 228).

Зменшення дистанції (*Зближає ся*) між комунікативними партнерами свідчить про конфліктну ситуацію, закономірно, що на адресу співрозмовника використано низку лайливих номінацій *Побачимо, мерзенику, побачимо, плюгавий нехлюйнику!* Напр.: *СЕМЕН*. *Дій ся, що хоч, не улетиш ти з моїх рук! Побачимо, хто сильніший, ци я, ци ти (Зближає ся)*. *КАТЕРИНА*. *Побачимо, мерзенику, побачимо, плюгавий нехлюйнику!* *СЕМЕН (бере ся до неї, она боронить ся)*. *Не першинка мені з дівкою поборотись!* (Воробкевич, с. 21).

Завершальну функцію виконують репліки-проксеми з опорою на слово *відходити* та прислівник – інтенсифікатор руху. Мовлення

містить підсумкові положення. Завершувальні сентенції, які відображають розуміння норм поведінки у суспільстві, вписані в конкретну ситуацію, тобто прив'язані до теми ДТ, дають підставу трактувати їх як апофегму [КРР, с. 78], пор.: МАТІЙ. *То тогди вашого сина узрите, коли в зимі зазуля закує і смерека черешні родитиме (Гнівно відходить)* (Воробкевич, с. 251); МАРТА. *Тут страшно, тут лячно, тут пекло! (Відходить поволи)* (Воробкевич, с. 123).

Зміни просторового розташування в ході спілкування комбінуються з іншими невербальними компонентами: наближення до комунікативного партнера дає змогу використовувати контактні жести (ОЛЯ *(прискакує до Добровольського, цілує в руку, приміляючись)*. *Здоровенькі, татунцю!* (Яричевський, с. 226), маніпулювати просодичним та екстралінгвальним чинниками (ЗАМАШИСТИЙ *(зривається до дверей, кричить): А то ти, сатано! Пожди: шість куль револьверових ожидає тебе!* (Яричевський, с. 242); *(Федір виходить з комнати, кашляє і сідає на приступ)* (Воробкевич, с. 63) тощо.

Отже, відбувається взаємодія не тільки на рівні вербальних і невербальних компонентів, а й комбінуються різні невербальні складники між собою, посилюючи вплив реалізації різноманітних комунікативних стратегій і тактик у ДТ.

В імплікатурах з невласне невербальними компонентами ремарки відтворюють дії з предметами та фізіологічні акти персонажів, спричинені їхнім психологічним станом.

Акціональна частина, відтворена в ремарках, – дії різного ступеня конкретизації, виражені дієсловами *робити, брати, давати, виймати, ховати, шукати, прибивати, тягнути, класти, розпечувати, засувати, отворяти* тощо.

Конкретні дії спрямовані на об'єкти, які є елементами сценічної декорації (у театральному дійстві є засобом контактування), вербалізовані іменниковими лексемами або прийменниково-відмінковими конструкціями з *горівкою, горівки, яблуко, плоску, кубок, чарку табаки, шаблю, шаблі, шаблюку, за шаблю, сокиру, ніж, ножем, топірець, порядок, за сердак, перо, за перо*. З лінгвального погляду ремарки цього типу є простими неповними реченнями (*Витягає плоску з горівкою*), (*Виймає з шириньки яблуко*) або словосполучення різної структури: прості (*доливає горівки*), складні (*витягають з брязкотом шаблі*). Фіксуємо випадки, коли

ремарка з реплікою становлять реченнєву структуру (просте речення, ускладнене відокремленою конструкцією): *Пане двірник (доливає горівки), таже ви мудра голова!* (Воробкевич, с. 45).

У ДТ С. Воробкевича типова комунікативна ситуація частування горілкою. З історичних джерел відомо, що у кінці XIX ст. на Буковині набрав сили рух проти пияцтва і багато громад цілком заборонили вживання шкідливих напоїв. Цей стан суспільства, дещо наївно, відтворено в п'єсах цього автора «Гнат Приблуда», «Блудний син».

Так, у комунікативній ситуації частування горілкою ремарка (*Витягає плоску з горівкою*) передбачає спонукальну фразеологізовану конструкцію-репліку, яку формує вербалізований (різновид морфолого-синтаксичного способу) вигук *на*. У репліці звертання *старий грибе* реалізує одну з рис діалектного мовлення – номінувати людину назвами рослин, означення *старий* в номінаціях людей функціює зі значенням ‘давній’, це своєрідний засіб інтимізації. Урізноманітнює імплікатуру синонімічна пара *плоска з горівкою, оковита*, причому перша одиниця міститься у ремарці, друга, ускладнена кількома неузгодженими означеннями, – у репліці, у такий спосіб зреалізована міжкодова зв'язність, пор.: СЕМЕН. *Бач, який викрутень! А ти до чого, старий? (Витягає плоску з горівкою.) На, старий грибе, оковита з арцісамої Віжницьї від пейсатого Мордка, від того, що на сімох борухах шабаш відправляє: її аж в пятах почуєш* (Воробкевич, с. 58).

Зазвичай мета комунікативної ситуації частування горілкою – задобрити комунікативного партнера, переконати в чомусь. Наприклад, в імплікатурі, що становить репліку шинкаря-єврея Мордка, побудовану за принципом мовного меланжу, варваризм *Hörst du? ach, weih mir!*, ідентифікуючи особу мовця, виражає емоції, причини яких відтворює риторичне питання *Що вам Гнат злого учинив, що ви всі на него так гукаєте?* Традиційне буковинське звертання до посадової особи (сільського голови) *пане двірник*, підсилене ремаркою у формі словосполучення (*доливає горівки*), яка містить додаткову для читача інформацію, продовжує оклична конструкція ідентифікації *таже ви мудра голова!* Пор.: МОРДКО. *Hörst du? ach, weih mir! Що вам Гнат злого учинив, що ви всі на него так гукаєте? Бідний гой, сирота... Пане двірник (доливає горівки), таже ви мудра голова!* (Воробкевич, с. 45).

В імплікатурах такого типу типовим явищем є повтор ремарок, тобто дії мовців повторюються за принципом віддзеркалення (*підносить топорець*). Репліку супроводжує ремарка – спонукальна обірвана конструкція, побудована за схемою складнопідрядного речення. Комунікативний тиск репліки посилює звертання у формі лайливої лексеми *пустоцьвіте*, вислів *дати паруна*, де *парун* – «удар рукою, різкою» [СБГ, с. 388]: *Мовчи, пустоцьвіте, бо такого паруна дам, що...* Емоції персонажа реалізує низка окличних речень *Овва! Що ми за слава! Дарійчук і боднарівна!* Комунікативний партнер, можливо, бажаючи уникнути сварки, дублює дію: ПЕТРО (*підносить топорець*). *І у мене топорець...* (Воробкевич, с. 88), пор.: ПРОЦЬ (*підносить топорець*). *Мовчи, пустоцьвіте, бо такого паруна дам, що... Овва! Що ми за слава! Дарійчук і боднарівна!* ПЕТРО (*підносить топорець*). *І у мене топорець...* (Воробкевич, с. 88).

Часто на позначення конкретної дії фіксуємо лексему *виймати* або її синоніми *виривати*, *внимати*. Так, конкретні дії, відтворені дієслівними словосполученнями (*виймає шовкову шириньку* і *затикає нев рану умерлому*), компенсує патетичне мовлення персонажа, що становить риторичне питання простої структури, ускладненої звертанням, вираженим словосполученням з опорою на соматизм *серце* (у буковинському мовленні соматизми *голова*, *серце* нерідко функціують на позначення людини), пор.: ЛАГАДИН (*виймає шовкову шириньку* і *затикає нев рану умерлому*). *Ще не вичерпалась кров твоя, о, бідне ти серце?* (Федькович, III, I ч. А, с. 265).

Такі дієслова вимагають не тільки вказівки на об'єкт дії, а й напрям дії, відповідно, ремарка виражена складним словосполученням. Предмет (об'єкт дії – *пляшечка*) стає важливим атрибутом декорацій, який доводить підступність жінки. Здивування персонажа відтворює коротке питання *А се що?!!!* (автор уяскравлює драматичність ситуації графічними засобами ?!!!). Емоційність персонажа зумовлює повтор займенника *ти*, звертання до зрадниці у формі міфоніма *Ти присягаєш ще, чортице ти?!* Закономірно, що в описі цієї драматичної ситуації використано антоніми: *присягати* – *зрада*. Пор.: ИВАН. *Ти присягаєш ще, чортице ти?! (Вириває їй флашечку зза пояса).* *А се що?!!!* ДЗВІНКА. *Зрада!!!* (Федькович, III, I ч. А, с. 368).

Фіксуємо дії, що передбачають просодичні комунікативні складники. Ці звуки може почути тільки глядач під час перегляду вистави, для читача вони недомовлені (уявні), напр.: СЕМЕН. *Ну-же, Мордку пейсатий! Увихай ся, доливай свіжої... Все готовим грошем заплачу! (Бринькає мошенкою)*. *Таже знаєш, що моя мошенка на гріш така бідна, як ви на пархи! (Сьміх)* (Воробкевич, с. 37); СЕМЕН (*Бере на ціль*). *От бачиш ген-де на веришку дрібненьку омелу? Крачок з трійома листками? Зараз за кресаню затичу! От так (стріляє, омела паде)*. *Так Гуцул свою кресаню маїть* (Воробкевич, с. 34).

Отже, конкретні дії персонажів, вербалізовані дієслівними лексемами у тексті, спрямовані на об'єкти, ущільнюють інформативність тексту. Ремарки такого типу дають читачеві змогу уявити оформлення сценічного простору та є своєрідною настановою для декоратора.

Невербальні компоненти в імплікатурах з ремарками, що відтворюють фізіологічні дії, омовлені дієсловами на позначення фізіологічних процесів (*пити* (зволюти), *їсти*, *закусувати*, *курити*, *нюхати*), дієсловами на позначення симптоматичних реакцій мовця (*відригувати*, *спльовувати*, *гикати*), дієсловами фізіологічного стану (*усипати*, *дрімати*, *умирати*).

Побутова панорама (тема), відтворена у драматургії буковинських письменників другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зумовлює змалювання розваг буковинців, відповідно, у драматичних творах широко представлено сцени частування горілкою. В імплікатурах (ремарках) ДТ на позначення вживання алкогольних напоїв побутоє лексема *пити* (зазвичай без лексеми з об'єктним значенням). Ремарку супроводжують формули побажань, характерні людям однієї суспільної верстви у побутовому неофіційному спілкуванні (*Здоров!, Дай Боже здоровле!, Дай Боже вам з води і роси!*).

Проте у репліках С. Воробкевича натрапляємо на відповідник слова *пити* 'вживати алкогольні напої' *зволюти*, яке в сучасній українській мові має статус діалектизму, пор.: БАБА. *Як-би не та сивуха, то загинув би чоловік, як муха! ДЯК (зволює і гикає)* (Воробкевич, с. 96).

Художнє мовлення С. Воробкевича відзначає концентрація паремій. Так, з ідеєю запивання пов'язана низка прислів'їв. Деякі з них мають поблажливий, жартівливий, характер: *Вона [горілка]*

перед їдою не вадить, а по їді загладить (Воробкевич, с. 26); *Чарочка моя кругленька, люблю тя, що-сь повненька* (Воробкевич, с. 83); *Пиймо тут, бо у небі не дадуть!* (Воробкевич, с. 83); проте деякі мають яскраве дидактичне навантаження: *Хміль не вода, чоловікові біда* (Воробкевич, с. 37); *Хто по повній випиває, той в болоті спочиває* (Воробкевич, с. 26); *Як-би не та сивуха, то загинув би чоловік, як муха!* (Воробкевич, с. 96).

У п'єсах С. Воробкевича в імплікатурах такого типу мовлення персонажів є конвергенцією мовних засобів – паремій. Наприклад, паремія *Молодий розум за десять старих* спрямована на відображення інтелектуальних особливостей людини – вербалізовано перевагу молодості над старістю. У вислові *Легше говорити, ніж зробити* через протиставлення фізичної та вербальної дії увиразнено результативність діяльності. У паремії *До всего діла голови треба!* йдеться про необхідність розумного підходу до будь-якої справи. Пор.: ДВІРНИК. *Молодий розум за десять старих! І тобі, сину! Легше говорити, ніж зробити! До всего діла голови треба! (П'є і дає побережники).* *Так, тепер можемо в потирю ступати! Але де-ж вражого сина знайти? Хто его слід зна?* (Воробкевич, с. 45).

Невласне невербальні фізіологічні процеси, виражені лексемою *пити* поєднуються з дієсловами конкретної дії (*не* і *подає*, *не* і *відає*, *п'є* і *дає*) і вказують на почерговість виконання дії. Ремарки підсилюють репліки імперативного характеру, які містять погрози та прокльони. Стан сп'яніння мовців увиразнюють контекстуальні антоніми *я-ж опришок – ти фудулнек*, як-от: ДМИТРО. *Пий – бо будеш собі зараз кров пити – я-ж опришок. – Здоров!!! (Пє и подає Маркови).* *Пий в душу те та в хрести – фудулнеку!!! (Марко не и відає знов Дмитрови)* (Федькович, III, I ч. Б, с. 62).

В імплікатурі фізіологічні дії персонажа реалізують ремарки (*п'є*), (*закусує*). Зумовлені внутрішніми спонукальними мотивами, дії персонажів, реалізовані ремарками-словоформами, ущільнюють інформативність ДТ, але розширюють театральне дійство. На сцені невербальна та вербальна дії відбуваються послідовно, напр.: ДВІРНИК (*п'є*). *Що такого, що писаря нема?.. гм, гм... починає своїм богом ходити.* (Синюк, с. 158); ДВІРНИК (*закусує*). *Що чути в селі? 2-Й ПРИСЯЖНИЙ. У селі? У селі тихо, лиш читальники щось рухаються, никають улицями та шепчуть поза вуглами* (Синюк, с. 157).

Ущільненість інформації в ДТ відбувається також за допомогою дієслів *нюхати*, *курити* у складі невластне невербальної частини імплікатур, на сцені невербальна та вербальна дії відбуваються послідовно, причому невербальна дія² сприяє, уможлиблює дружнє спілкування, як-от: ДЯК (*нюхає табаки*). *Господи помилуй!* (Воробкевич, с. 111); БАБА. *Подай-но маркотки!* ДЯК (*дає табаки*). *Прошу!* (*обоє нюхають*) (Воробкевич, с. 95); (*Сідають оба и куря люльки*) (Федькович, III, I ч. Б, с. 54).

Фізіологічні дії непоодинокі є виявом симптоматичного стану мовців, викликаного поганим самопочуттям, їх реалізують дієслова (*Сплювує*), (*відригує*). Невербальний зміст імплікатур дублюють звуконаслідувальні слова, синоніми на позначення фізичного стану *недобре*, *мені лихо*, *як мені погано*, *як голова болить*. Напр.: ДВІРНИК. *Пфе, як мені недобре! Не зла худобина, готов за мене душу стратити, найліпше го люблю, що нецікавий, завжди нічо не видів, нічо не чув. Таких людей дуже мені тра... Пфе, пфе! Шляк би то трафив, як голова болить, як мені лихо, як мені погано... пфе, пфе!* (*Сплювує*) (Синюк, с. 157); СРУЛЬ (*кочує п'яного Дарадуду гостинцем и виводит на подрю*). *Поволи, пане двірниче, поволи, прошу вам!.. Я вас буду відводити зараз до ваше хаті!.. ДАРАДУДА (відригує) Ве!..* (Федькович, III, I ч. Б, с. 213).

Подекуди фіксуємо комбіновані невластне невербальні компоненти імплікатур, у яких симптоматичні реакції мовця є наслідком фізіологічних процесів. Невербальний компонент сприймається як реакція на мовлення комунікативного партнера. Напр.: БАБА. *Як би не та сивуха, то загинув би чоловік, як муха!* ДЯК (*зволяє і гикає*) (Воробкевич, с. 96).

Отже, у вербалізації невластне невербальних компонентів, що репрезентують фізіологічні дії, використовуються здебільшого дієслівні лексеми, значення яких увиразнюють репліки. Вербальна частина імплікатур зреалізована різними мовними засобами, вони апелюють до концептуалізованого знання про навколишній світ і спичинюють відповідні асоціації, які є найвиразнішими та ефективними для сприйняття комунікативної значущості невербальних компонентів.

Імплікатури за мовленнєвими ремарками характеризують мовлення персонажів, ілюструють *просодичні* (голосові характеристики: темп, тембр, висота, гучність тощо) та *екстралінгвальні*

(мовчання, сміх, плач, позіхання, покашлювання тощо) комунікативні складники.

Просодичні явища усного мовлення – інтонація, ритм, фразовий наголос в акустичному аспекті характеризуються такими показниками, як частота основного тону, амплітуда інтенсивності і темп мовлення. Взаємозв'язки між цими параметрами є нелінійними, а спосіб, у який поєднуються фізичні показники, щоб відобразити три основні параметри, також варіюється [Tatham, Morton 2005: 96].

На думку Л. Солощук, просодичні компоненти становлять комунікативно значуще інтонаційне оформлення вербальних висловлень, здатних передавати різний зміст синтаксично та семантично ідентичних речень завдяки інтонаційному варіюванню [Солощук 2006: 38]. Дослідниця наголошує на емоційності інтонації, зазначаючи, що «емоції, які переживає адресант, для адресата є додатковою інтонацією, він бере її до відома, конструюючи подальший комунікативний процес зі своїм партнером» [Там само: 40]. При цьому компоненти просодії передають численні нюанси змін в емоційному настрої мовця.

Просодичні комунікативні компоненти становлять комунікативне значуще інтонаційне оформлення вербальних засобів. Відображаючи інтонацію, з якою звучить те чи те висловлювання мовця в ДТ, письменники кваліфікують її як погрозливу, схвальну, іронічну тощо. Зазвичай драматурги не описують висоти, довготи та інших фізичних параметрів інтонації.

У ДТ просодичні ремарки поділяємо на *власне-просодичні* та *апелятивно-просодичні*.

Імплікатури з власне-просодичними ремарками визначаємо за ремарками, що відображають інтонаційні характеристики мовлення персонажа. Невербальна частина імплікатур, омовлена різними одиницями, зокрема: 1) якісно-означальними прислівниками: *живо, клопітливо, енергійно, незначно, скоро, скоренько, неохітно, голосно, глухо, здивовано, нетерпляче, перелякано, елегійно, уражено, злобно, остро, гарячо, зимно, грізно, весело, сердито, хитро, серйозно, жартобливо, проречисто, задирчиво, скромно, покійно, соромливо, патетично, гречно, гарячково, строго, пишно, чванно, офіційно*); 2) прислівниками способу дії: *нишком, шепотом, півшепотом, жертвом, грозом*; 3) кількома прислівниковими лексемами: *спішно, хрипло; сумно і наївно; важно, урочисто; здивовано, опісля радо; злісно і голосно, напів з плачем*; 4) складними прислів-

никами, композитами: *пестливо-жартобливо, комісно-поважно*; 5) приєднано-відмінковими словоформами зі значенням способу дії: *з пафосом, з неохотою, з поклоном, з викидом, з одушевленням, з натиском, з кпинами, з емфазою*; 6) дієсловами мовлення: *говорити, кричати, бомборосити, співати, читати, кликати*.

Невербальний зміст імплікатур указує на позитивний емоційний стан адресанта, зумовлений зазвичай мовленнєвими діями співрозмовника. Репліки представлені окличними реченнями, напр.: ВИГОВСКИЙ. *Хто хоче сорок, кажу сорок тисяч червоних заробити?* КОЗАКИ (*весело*). *Я! Я! Я!* (Федькович, III, I ч. Б, с. 481); ТАНАСІЙ (*втішно*). *Се в мене мудра, розумна дитина, в батька вдалася!* (Воробкевич, с. 453).

Іноді імплікатури такого типу містять специфічні для буковинців прощальні побажання, які не завжди вимагають комунікативної реакції адресата. Напр.: МОНАХ (*голосно*). *Бувайте ж ви здорові в добрий час! Та не забудьте часом і за нас!* (Федькович, III, I ч. А, с. 310).

Прислівникова лексема *нишком*, використана в невербальній частині просодичних імплікатур, супроводжує роздуми персонажа. У репліках, близьких до внутрішнього мовлення (монологу), міститься принизлива самохарактеристика героя (*то я вже не я – але той макогін, що у нас баби ним табаку трут!*) або позитивна характеристика іншого персонажа (*А й гарна собі таки дівчина!*), увиразнена паремією *Чорт їй не взяв!* Репліка *Коли не зрою – то я вже не я – але той макогін, що у нас баби ним табаку трут!* в останній імплікатурі імпліцитно виражає значення ‘знищу’, відповідає засадам антифразису. Пор.: АНДРІЙ (*нишком*). *Дівчина раз!!! – А що вже розтужилась за своїм Штефаном – то ще не тяжко, аби не розболілась, не дай Боже! – А й гарна собі таки дівчина! Чорт їй не взяв!..* (Федькович, III, I ч. Б, с. 147); АНДРІЙ (*нишком*). *Коли не зрою – то я вже не я – але той макогін, що у нас баби ним табаку трут!* (Федькович, III, I ч. Б, с. 221).

Лексема *говорити* має значення «мати здатність висловлювати думки, почуття, володіти мовою» [ВТССУМ, с. 187], позбавлена конотативного забарвлення, напр.: ДЗВІНКА (*говорить*). *Се є пісня про того хорошого Джоголю, що 'го красна Паладійка застрілила* (Федькович, III, I ч. А, с. 279).

Натомість, ремарка-лексема *кричати* має сему ‘дуже голосно говорити’. Крик мовця може привертати увагу адресата, що знахо-

диться на дальшій відстані, напр.: СЕМЕН. *Ха-ха-ха! Самі брехні! (Кричить)*. *А що старий вже готов?* (Воробкевич, с. 406). У наступному прикладі крик спричинено тривогою та посилений виговором елементом-діалектизмом (підкреслений графічно), пор.: ЗУХ (*кричить*). *Гва-а-авт!* (Федькович, III, I ч. Б, с. 195).

З-поміж просодичних елементів, що відображають тембр мовлення персонажа, у п'єсі І. Синюка фіксуємо ремарку, виражену діалектною одиницею *бомборосити* – «бурмотати» [СБГ, с.36]. Напр.: ДВІРНИК. *Що такого, що писаря нема?.. Мабуть, повернув до оренди, дуже любить ту сивуху. Тра хіба когось за ним післати. (Кричить)*. *Гей, нема нікого там, бре?* (Синюк, с. 158); ПИСАР (*бомборосить*). *Це штрофи за школу. (Кидає)*. ДВІРНИК. *З тих штрофів, віддай, ніколи не виліземо. Коби того професора вже раз хапнуло, може би ліпший прийшов. Відпишіть, най відсидять*. ПИСАР (*бомборосить*). *Це з суду. Варє, чого хотя? (Бомборосить)*. *Свідощтва моральності для Костя. Що писати?* ДВІРНИК. *Ага, за бійку. Гм, гм...* (Синюк, с. 159).

Темпоральні характеристики (темп мовлення) насамперед залежить від індивідуальних особливостей комуніканта. Вважають, що темп мовлення в різних регіонах України неоднаковий. Зокрема, наголошують, що носіїв західноукраїнських говірок вирізняє порівняно швидке мовлення. Щоправда, експериментально-фонетичних підтверджень із наведенням конкретних даних немає. Утім, є тези відомих мовознавців, що спираються на суб'єктивні спостереження; одна з них належить Ю. Шевельову, який констатував (хоча й стосовно галицьких говірок), що «прикметною рисою цієї діалектної території є пришвидшений темп мовлення порівняно з повільним на Сході України» [Шевельов 1996: 65]. Л. Коць-Григорчук зазначає, що «у говірках південно-західного наріччя української мови висока швидкість мовлення є результатом збільшення сили видиху, підвищення тону наголошених складів та скорочення середньої тривалості складу, причому таке мовлення сторонній слухач може сприйняти як сварку мовців» [Коць-Григорчук 1997: 322].

Для гуцулів, які зазвичай є героями творів буковинських драматургів, також здебільшого властивий пришвидшений темп мовлення, часто викликаний схвильованістю мовця, який реалізують репліки окличного та питального характеру, конструкції, побудовані за принципом апосіопезису з лексичними повторами, напр.: ПРАКСЕДА (*живо*). *А ти ж його дуже любиш, добродію?*

(Яричевський, с. 229); ЗАМАШИСТИЙ (*скоро*). *Паннуцю, панну! Пождіть-но! Словечко! (Марися обертається). А чи не міг би, чи не прийняли б там у себе мене... тее... мое... тее... як то називають... мою гардеробу? Га?* (Яричевський, с. 249); КОБЗАР (*жшво-допитливо*). *Одну?.. Котру?.. Котру?* (Яричевський, с. 404).

Отже, характеризуючи індивідуалізоване мовлення персонажів, буковинські драматурги використовують різні типи власне-просодичних компонентів. Окрім того, просодичні елементи ДТ диференціюють емоційні ситуації, тобто прив'язують засоби просодії до емоцій, сприяючи створенню таким чином відповідного образу персонажа.

Апелятивно-просодичні компоненти ДТ репрезентують прийменниково-відмінкові конструкції. Словоформа *до* + Р. в. (*до Андрія, до Малини, до двірника, до шевця, до неї, до всіх, до себе*) вжита на позначення адресата мовлення, в ролі якого виступає співрозмовник чи група осіб [256, с. 56].

Такі ремаркові конструкції, маркуючи комуніканта, супроводжують питальні речення, які містять питальні займенники *чому, чого*, пор.: МАРІЧКА (*до Андрія*). *Чому так спізна, мій милий козаче...* (Воробкевич, с. 436); СУДЦЯ (*до Дмитра*). *А ти-ж чому мені се не казав? ДМИТРО. Що й се казати?! – Що за велике діло?* (Федькович, III, I ч. Б, с. 159); 1-Й РАДНИК (*до двірника*). *Варе, чого він має приїхати?* (Синюк, с. 161). В останній імплікатурі питальна репліка підсилена часткою *варе* «мабуть, либонь» [СБГ, с. 47].

Ремарки-словоформи можуть бути марковані зворотним займенником у Р. в., тоді персонаж говорить ніби сам *до себе* (*про себе*), хоча його мовлення звернене до читача (слухача). Театральність мовлення (квазірозмовний характер реплік) увиразнюють окличні речення-прокльони, мовленнєва гра, парцеляція. Мовленнєва гра полягає в прихованому для слухача, розрахованому на читача продовженні висловлення. Такий прийом характеризуємо як двосуб'єктну конструкцію (адресовану персонажу та читачу), пор., репліка Броніслава в п'єсі «Пан-мандатор» С. Воробкевича складається з двох частин. Перша конструкція, адресована комуніканту, – імперативна, лаконічна, відповідає засадам автології *Зосю, вір мені*. Друга, призначена читачеві (глядачеві), містить ознаки металогік (порівняння, метафора) *Як ножем ріже, від неї не відхреститись*. У репліці використано антифразис, читач (глядач) сприймає її зі значенням 'не вір'. Така двосуб'єктна конструкція підкреслює при-

ховану щирість чи удавану нещирість мовця, як от: БРОНІСЛАВ. *Зосо, вір мені. (До себе). Як ножем ріже, від неї не відхреститись* (Воробкевич, с. 535).

Отже, просодичні компоненти реалізують стратегічне комунікативне інтонаційне оформлення вербальних засобів; емоційність інтонації має надзвичайно важливу роль для визначення комунікативної значущості висловлювання мовця, зокрема реплік персонажа в ДТ.

Імлікатури з екстралінгвальними ремарками позначають звуки, які відтворено за допомогою голосу (мовчання, сміх, плач, кашель, зітхання).

У ДТ мовчання мовця найчастіше є реакцією на висловлення комунікативного партнера й залежно від зорієнтованості тексту, рольових статусів мовців і прагматичної ситуації отримує різне прочитання. Екстралінгвальна одиниця мовчання в ДТ зреалізована паузами, які вербалізують дієслова (*мовчати, думати*), іменники (*пауза, хвиля, мовчанка*), прийменниково-іменникові конструкції (*по паузі, по хвилі, по мовчанню, по роздумі*).

Мовчання може бути причиною неготовності комунікативного партнера до відповіді на питання співрозмовника. Репліку дублює консонантний вигук *гм!*, що передає емоційну реакцію на питання, указує на вагання мовця щодо конкретної оцінки факту, напр.: ГА-ФІЯ. *А де Тетяна? МАТІЙ. Тетяна? (Пауза). Гм! – Та вража дівка то єго нещастє. Она єго до всего злого, до пустоєго, нелюдяного життя допродвила. Бодай ту блудницю Бог не простив!* (Воробкевич, с. 248).

Сміх як вияв радості, гордості за себе, спричинений змінами в житті героя п'єси, посилений бажанням поділитися приємною новиною зі співрозмовником. Репліка містить парантезу, що привертає увагу слухача, у такий спосіб мовець перевіряє канал зв'язку зі співрозмовником. Контактна формула *Чуєш?* не потребує прямої (мовленневої) відповіді, це своєрідна вигукова парентеза, здатна стимулювати рецептивну та когнітивну діяльність співрозмовника, регулювати процеси мовленнєвого спілкування, пор.: ПЧОЛА. *А ти ж що поробляєш? ЯРОСЛАВ (сміючись). Женюсь, а радше ні, сватаюсь. Чуєш, Софроне, женюся! Не гратулюєш? (Яричевський, с. 236).* У вербальній частині імплікатури засвідчуємо діалектну лексему *гратулювати* «вітати, поздоровляти» [СБГ, с. 86], що маркує буковинське мовлення.

Екстралінгвальний компонент *плач* в імплікатурах ДТ заявлений широко, у багатьох його смислових відтінках. Ремарки, які вказують на плач героїв, виражені за допомогою дієслова *плакати* (рідко – *ридати*), що вступає в синтагматичний зв'язок із прислівником *голосно*, який характеризує дію за її фізичним проявом, дієприслівникової форми *плачучи* та прийменниково-іменникових конструкцій *з плачем*, *зі слізьми*.

Зазвичай плач мовця спричинено роздумами над своєю важкою долею, соціально вмотивованими стражданнями персонажа. Окличні репліки, питальні конструкції, які сприймаються як риторичні, вокативні речення, побудовані за принципом синтаксичного паралелізму (*О, бідо моя гірка! Неделе моя тяжка!*), повторюване звертання до Бога (*Боже, Боже!*) сприяють відтворенню негативних емоцій комунікантів у діалозі, пор.: ТЕТЯНА. *За що мене пречиста так покарала? Чи я Богу не молила ся? Чи я кому що злого зробила? (Плаче). О, бідо моя гірка! Неделе моя тяжка!* (Воробкевич, с. 153); ЛЕОНТИНА (*голосно плаче*). *Гарної відплати дочекалася я! Боже, Боже! Зглянься наді мною! За моє добре серце, за моє щире серце!...* (Яричевський, с. 446).

З-поміж екстралінгвальних компонентів виокремлюємо *кашель*, *чхання*, *позіхання*, які викликані здебільшого поганим самопочуттям мовця, втому тощо, напр.: ТЕТЯНА. *Ще слабша, матінко, ще слабша. Догорюю, як та свічка; ще хвилечку світити-му, а потім на віки загасну. Бог пруютом не карає (Кашляє)* (Воробкевич, с. 254).

Часто екстралінгвальний компонент відтворює дію, що у репліках зреалізована вигуківими елементами (*Каху! Каху!*), пор.: ТЕТЯНА. *Ох! Ох! Каху! Каху! (Кашляє). Позвольте, Христа ради, добрі людоньки, тут на вашім подвір'ячку трохи хорій спочити...* (Воробкевич, с. 252).

Ремарки виконують дублювальну функцію і в імплікатурах, які репрезентують заперечення, незгоду з комунікативним партнером. Емоційність репліки-реакції підсилюють лексичні повтори, слова з конотативним значенням, питальні речення, напр.: БАБА. *На що нам школи, Школи – га? Пчхе! (Пчихає). Коли в нас коршма, Коршмонька є?* (Воробкевич, с. 45).

Отже, екстралінгвальні ремарки та їх засоби омовлення як семіотичні невербальні знаки є інформативними, дають змогу

всебічно розкрити фізіологічні, психофізіологічні та фізичні потенції персонажів у ДТ.

Імплікатура передбачає поєднання вербальних і невербальних засобів, проте у ДТ наявні **імплікатури з нульовим вербальним компонентом**. Такі одиниці представлені інтродуктивними ремарками, що інформують про місце і час подій, знайомлять із дійовими особами, подають їхню характеристику, вказують на те, чим вони зайняті у початковий момент дії. Напр.: *При кінці 2-ої строфи входить Зося* (Воробкевич, с. 525); *Річ діється в великому городі на Червоній Русі* (Яричевський, с. 221). Основною особливістю таких ремарок, на відміну від інших, вважаємо *автономність*, вони не є прив'язаними до мовлення персонажів, що й зумовлює специфіку їхньої структури та функціонування в ДТ.

За функцією інтродуктивних ремарок імпікатури поділяємо на імпікатури-персоналії, імпікатури-описи, імпікатури-розповіді та імпікатури гетерогенного характеру.

Імпікатури-персоналії репрезентують перелік дійових осіб, що «є виявом авторської комунікативної діяльності, експліцитно спрямованої на читача як об'єкт мовленнєвого впливу драматурга, який визначає рівень розгортання характеристики кожного з персонажів і власне тональність цієї характеристики» [Зайцева 2007: 271]. Цей тип імпікатур поділяємо на дві групи: 1) номінації головних персонажів твору (*Добровольський, Замашистий, Пчола, Ярослав, Софрон, Пракседа, Кася, Ганця, Ніколиха*); 2) номінації другорядних персонажів твору (*1-ий, 2-ий, 3-ий козак*).

У представленнях дійових осіб п'єс автори деколи подають лише перелік імен: *Тадей* (Яричевський, с. 221); *Селім, Ібрагім, Ахмет* (Яричевський, с. 391) чи прізвищ: *Михненко, Сапіга, Сінявський* (Яричевський, с. 315). Проте більшість таких імпікатур інформують про соціальний статус, професію, родинні або родові зв'язки між дійовими особами: *Ярослав Хватовський, адвокатський депендент. Софрон Роздумович, ексфілософ, співробітник часописів, Гнат Пчола, тимчасовий писар адвокатський* (Яричевський, с. 221); *Марфа, удова* (Федькович, III, I ч. А, с. 3); *Федь Дарадуда, війт, Марфин сусід* (Федькович, III, I ч. А, с. 3). Паралельно з назвою професії чи соціального статусу персонажа зафіксовано й вказівку на його національність чи належність до певного етнічного угруповання, вікові характеристики: *Хаїм – жид-склепар* (Яричевський, с. 426); *Жид-радник* (Синюк, с. 154);

Княгиня гуцулка (Федькович, III, II ч. А, с. 289); *Соя, стара циганка* (Федькович, III, II ч. А, с. 289).

Дійові особи, які є важливими історичними постатями ДТ С. Яричевського та Ю. Федьковича, репрезентовані ім'ям, прізвиськом та соціальним статусом: *Зиновій Богдан Хмельницький – гетьман України. Нечай Данило – брацлавський полковник. Пушкаренко Мартин – полтавський полковник. Вешняк Федір – чигиринський полковник. Богун Іван – подністрянський полковник* (Яричевський, с. 315); *БОГДАН Хмельницький, гетман України* (Федькович, III, II ч. Б, с. 270–271). Щоб не спотворити історичні факти автор уточнює соціальний статус персонажа у хронології: *Кречовський Іван – переяславський, пізніше київський полковник* (Яричевський, с. 315).

Імплікатури-розповіді – це такий тип ремаркових повідомлень про події, що розгортаються в сценічному (текстовому, драматичному) часі. Здебільшого автори ДТ використовують прості двоскладні речення в імплікатурах-розповідях, які можна розподілити на такі функційні типи:

1) імплікатури, що інформують про певні організаційні моменти на сцені, забезпечують сценічне дійство, пор.: *Завіса паде*. У таких імплікатурах міститься вказівка на швидкість закривання завіси, пор.: *Завіса спадає скоро*; *Завіса спадає помалу*; *Завіса паде хутко*. Для імплікатур цього типу характерна препозиція однокладних номінативних непоширених речень, які лише вказують на те, що відбувається на сцені, уникаючи детальності опису: *Танець* (Воробкевич, с. 458); *Мелодрама* (Воробкевич, с. 450);

2) невербальний компонент в імплікатурах із темпоральним значенням маркований прийменниково-відмінковою конструкцією (*при* + М. в. + Р. в.), проте містить різне змістове значення: *Діється при кінці XIV віку* (Яричевський, с. 391);

3) імплікатури, що вказують на пісенний супровід чи характер його виконання, розлогі, у деяких випадках мають інверсійну структуру, позначені авторськими оцінками, пор.: *Вся пісня кобзарєва переливається многими варіантами головного мотиву* (С. Яричевський);

4) імплікатури-однокладні інфінітивні речення зі значенням інтелектуального сприймання з предикатом *чути*. Такі ремарки містять прямі об'єктні поширювачі, які уточнюють, що саме чути, пор.: *Чути пісню Павла і оклики парубків* (Воробкевич, с. 492).

Імплікатури-описи уяскраблюють реалістичність картин, виконуючи аксіологічну функцію. Наприклад, імплікатури-описи, що характеризують внутрішній стан персонажів, виражені відокремленими прикладками, пор.: *Михайло, веселий парубок, входить сходами* (Воробкевич, с. 144). Характеристику зовнішнього стану персонажів передають відокремлені означення, пор.: *Ті ж, Гаврило, вже підхмелений, з гарною ліщинкою і з військовою шапкою-гальмуїцею* (Воробкевич, с. 563).

Окрему групу імплікатур становлять ремаркові конструкції, що поєднують характеристики осіб (одяг, зовнішній вияв емоційного стану тощо) з елементами розповіді про дії, які відбуваються чи мають відбуватися на сцені: *Входять Павло, Михайло у військовій шапці, Палагна, стара мати Павла, возний з паперами під пахвою, кілька присяжних і парубків-товаришів* (Воробкевич, с. 492). Вони містять порівняльні звороти: *Входить Зося, убрана, як Одарка, але так, що може зараз і в своїм строю появитися* (Воробк., с. 530). В одній ремарці поєднано й опис персонажа, і дії, які він виконує: *Входить Броніслав, гарно убраний, трохи підхмелений, виймає фляшку з вином з кишені і різні ласоці, кладе все на лавку, стрільбу положив коло лавки і стирає піт з чола* (Воробкевич, с. 531).

Імплікатури гетерогенного характеру розглядаємо через категорію зв'язності ДТ. Вони сприяють розвитку тем тексту, формуванню інформаційного масиву й забезпечують інтеграцію всіх текстових рівнів для створення цілого. Зв'язність тексту зреалізована поєднанням компонентів, які формують речення, поєднанням речень у межах надфразної єдності і поєднанням надфразних єдностей у тексті. У препозиції більшості імплікатур-надфразних єдностей номінативні речення: *Броніслав. Входить Зося в солом'яним капелюсі, гейби з поля* (Воробкевич, с. 532); *Парубки, дівки, жінки, люде, подорожн. Усі збігаютьця на сцену, де-хто з видром, з цебрами, дійницями, де-хто знов з гориком таки, люде з драбинами, з гаками, з сулицями* (Федькович, III, I ч. А, с. 17).

Функційний діапазон інтродуктивних ремарок надзвичайно широкий – вони виконують у структурі ДТ різноманітні функції: уточнювальну, інформативну, ущільнювальну, конкретизувальну, театральну.

Отже, системний аналіз імплікатур у ДТ дав змогу визначити принципи взаємодії вербальних і невербальних засобів у комунікативних ситуаціях з урахуванням універсальних, етноспецифічних та індивідуальних маркерів ДТ буковинських письменників.

Розділ 4

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНЕ, РЕГІОНАЛЬНЕ ТА ІНДИВІДУАЛЬНЕ В СИНТАКСИСІ

4.1. Автосемантичні висловлення в структурі діалектних текстів буковинських говірок

Наразі у філології спостережено посилений інтерес до говіркового мовлення, оскільки діалектна мова – основа літературної. Із цього приводу Н. Гуйванюк зазначає: «Жива народна мова з її регіональними говірковими особливостями є неоціненним духовним скарбом народу, надійним джерелом для дослідників історичного розвитку мови» [Гуйванюк 2009: 567].

Граматичний рівень мови відображає формулювання думки нації, спосіб спілкування народу. Дослідження синтаксису буковинських говірок пов'язано передовсім з ім'ям проф. Костянтина Германа. «Зацікавлення вченого будовою говіркового зв'язного мовлення, із стилістичними особливостями та будовою фрази закладає підвалини такого нового напрямку досліджень, як діалектна стилістика та лінгвістика тексту, що на сьогодні є надзвичайно актуальними» [Гуйванюк 2009 б: 561]. Перша його публікація «Контекстуальні зв'язки у буковинських говірках» була присвячена синтаксичним особливостям буковинських говірок і надрукована в матеріалах ХІХ наукової сесії Чернівецького університету в 1963 році. У 1968 р. він захистив кандидатську дисертацію «Складне речення в буковинських говірках», узагальнивши особливості будови складної фрази, її відмінності від літературної мови, специфіку вживання сполучних засобів тощо [Гуйванюк 2009 б; 562].

Синтаксис простого речення українських діалектів Буковини неодноразово привертав увагу дослідників (С. Бевзенко, Т. Жилко, І. Слинько, З. Іваненко, Н. Гуйванюк, М. Коблянська, К. Лук'янюк, С. Маковійчук, П. Недільський, В. Юрценюк).

Проте внутрішній розвиток мовознавчої науки, різновекторний характер лінгвістичних досліджень призвели до виокремлення одиниці спілкування – тексту. «Функціональний аспект у вивченні мови, орієнтація на комунікативний процес зумовили виділення

комунікативної одиниці вищого порядку, за допомогою якої і здійснюється мовленнєве спілкування. Такою одиницею є текст, який мислиться передовсім як динамічна одиниця, організована в умовах реальної комунікації, і як така, що має *екстра- й інтралінгвістичні параметри*» [Валгіна 2003: 7].

Як відзначає В. Беянін, у мовознавчій думці можна знайти до 300 визначень тексту (цит. за: [Залевская 2005: 341]). У тлумачення тексту кожен дослідник вкладає своє розуміння, виходячи з постулатів тієї науки або напряму, представником якої він є. Підсумовуючи визначення тексту, спираючись на тезу про єдність мови й мислення, розглядаємо діалектний текст (далі – ДТекст) «як миттєву вербалізацію свідомості у формі мовної семіотичної одиниці, що відповідає прагматичній настанові комунікації» [Руснак 2009: 13]. Комунікативна мета є одним із визначальних текстотвірних чинників. «Для мовленнєвої організації тексту визначальними є зовнішні, комунікативні чинники. І саме тому породження тексту і його функціонування прагматично орієнтовані, тобто текст створюють з появою мети і функціонує він у певних комунікативних умовах» [Валгіна 2003: 7].

Виходячи зі специфіки ДТексту щодо його двоякої форми реалізації: первинної – у звуковій формі, і вторинної – графічної, вважаємо за доцільне виділяти дві конструктивні одиниці – *мовленнєву й текстову*. Мовленнєва одиниця – це синтагма, тоді як текстовою одиницею є висловлення. Виокремлення висловлення як конститутивної одиниці ДТексту відбувається згідно з традицією лінгвістики тексту та прагматичного напряму мовознавства. «Речення, що його розглядають із комунікативного боку, називають висловленням» [Ковтунова 1976: 30]. У лінгвопрагматиці й комунікативній лінгвістиці висловлення функціонує як корелят мовленнєвого акту й містить показники ілюктивної спрямованості комунікативних дій мовця. Висловлення ДТексту ситуаційно орієнтоване, для нього характерні вибірковість і варіативністю компонентів складу, йому властива компресія або надмірність [Гуйванюк, Руснак 2001: 280–286; Гуйванюк, Руснак 2003: 280–286]. Семантичний підхід до висловлення передбачає звернення до контексту, ситуації, фонових знань мовця, імпліцитного плану.

Специфіку ДТексту виявлено у двох типах висловлень:

– *автосемантичні висловлення* (відносно самостійні), їх можна вилучати з ДТексту й вивчати як самостійні мовні одиниці;

– *синсемантичні*, несамостійні, які можуть функціювати лише в текстовій тканині, вилучити їх можна з метою дослідження певних компонентів.

До автосемантичних дискурсивних висловлень ДТексту буковинських говірок належать:

- конструкції порівняння,
- висловлення-побажання,
- риторичні питання,
- конструкції «текст у тексті»,
- примітивні визначення.

Саме ці дискурсивні висловлення послугують об'єктом подальшого наукового опису.

4.1.1. Конструкції порівняння

Порівняння є однією з особливостей українського мовлення. Як логічна операція, порівняння ґрунтується на мисленневих асоціаціях, зводиться до того, що ознака (динамічна або статична) в мовленні увиразнюється або конкретизується. Актуалізація ознаки відбувається в різних мовних формах. У досліджуваних говірках логічну операцію порівняння реалізують такі мовні одиниці: порівняльний зворот, підрядна порівняльна частина у складній конструкції, граматичні засоби (ступені порівняння), речення ідентифікації, підрядні пояснювальні (мети) частини складного висловлення, переносні метафоричні значення слів.

Конструкції з порівняльним зворотом відповідають моделі *опорне слово + порівняльний сполучник* (у діалектному мовленні в цій функції здебільшого функціює сполучник *як* у різних формах) + *порівняльний зворот*. Зазвичай у ролі опорного слова вживають прикметник, у цьому разі відбувається увиразнення статичної ознаки: *'Маїє 'бути та'ке гус'те йек сми'тана // ти розу'м'їєш йека сми'тана?* (с. Замостя Вижн.). *'Синим виши'вали / шоб жи'т'а 'чистим / йак 'небо / 'було / зи'леним / би ни у'їануло //* (с. Оселівка Кельм.). *Сто'їт у' темному зо три ни'д'їли / і проти'рай ли'це // 'будиш 'б'їла йек по'нова 'дон'ка //* (с. Суховерхів Кіцм.). *То ни раз у' 'бапки 'ноги 'були чир'вон'ї йак 'раки //* (с. Вікно Заст.). *Йі'к'ї ко'лис фос'ти у' 'д'їку 'були // 'доўг'ї / до ко'л'ін // з'руб'ї йек ку'лак //* (с. Суховерхів Кіцм.).

Замінником статичної ознаки може бути вказівний займенник: *'Али то у' нас нас'ки ни пи'чут та'к'ї йек хл'їб //* (с. Топорівці Нов.).

Роль опорного слова порівняльної конструкції може виконувати іменник. Однак у цьому разі порівняльний зворот так само характеризує статичну ознаку, виражену імпліцитно. Наприклад, про те, що мовець має на увазі статичну ознаку, вказує означальний компонент об'єкта, засобом вираження якого є вказівний займенник *та'ку 'формочку*, який потребує конкретизації. Порівняльний зворот «підказує» слухачеві, що мовець звертав увагу на форму – квадратний. Розмовний характер конструкції допускає до складу порівняльного звороту слово *т'іна*, яке сприяє плеонастичному вияву змісту, а крім того, є виявом інтерференції (вплив російської мови, одне з «популярних» слів нашого часу): *І ў та'ку 'формочку / 'т'іна йак 'цегла // в'ік'і'дали // (м. Заставна).*

За умови, що порівняльні звороти відносяться до іменників, далі в діалектному дискурсі увагу акцентовано на те, яку саме ознаку мовець мав на увазі, наприклад, *йек віл* – «дуже потужний». Діалектоносії може використовувати порівняння (логічну операцію) за схемою простого речення ідентифікації *во'ли // це т'іжело'во-зи*. Друга порівняльна операція так само має форму висловлення ідентифікації, у якому предикатний компонент ускладнений модальною часткою *як*. Порівняння, використані в наступних прикладах, визначає часова актуалізація, оскільки порівняння відбувається через реалії, характерні для нашого часу (віл – *т'іжело'воз*, кінь – *лехко'ва ма'шина*). Пор.: *'Ран'че т'ранспорт це буў в осноў'ном во'ли // це т'іжело'вози // 'ними о'рали / воло'чили // це в'іл // 'дужи 'моцний // і в'ін в'іт'і'гаў ў л'у'бому бо'лот'і 'ф'іру // ни ли'шаў // і вс'о // ну буў і к'ін' // к'ін' буў ў чулу'в'іка // це ни нови'на // 'али к'ін' вже буў так с'кажем йак лехко'ва ма'шина // (с. Заставна).*

У наступному прикладі в ролі опорного слова також функціонує іменник *ку'жух байба'рак*, мовець конкретизує, яка саме ознака вимагає порівняння – *прос'тий / 'шили теп'лен'кий*. У ролі порівняльного займенника виступає слово *'тайак*, яке можна зарахувати до граматичних засобів буковинських говірок – порівняльних сполучників. Порівняльний сполучник *'тайак* постав внаслідок поєднання двох слів – *так як* в одне з наголосом на першому складі, сполучник характеризує висока частотність використання. Порівняльний зворот містить слово, яке позначає реалію сучасного гардеробу – *куртка*. У такий спосіб мовець, через порівняння-

зіставлення одягу, який вийшов з ужитку, із сучасним одягом (кожух байбарак – куртка), пояснює певну реалію: *А 'дома то ка'зали шо байбара'ки / назива'юц'и / ку'жух байба'рак / прост'ий / 'шили теп'лен'кий / то вгор'ну'єси су'б'і 'тайак 'куртка та'ке 'шили //* (с. Банилів Вижн.).

Порівняльний зворот може стосуватися іменника, дієслова, і навіть вигука, однак імпліцитно визначає ознаку: *Галуш'ки / ко'лис та'к'і йак м'і'з'ін':і 'пал'чики ко'лис / а ти'пер йак га'лушку з'робе / то вод'на на ц'і'лий тер'лець // а то та'к'і йак м'і'з'ін':і 'пал'ц'і / йак 'палиць га'лушичка //* (с. Топорівці Нов.). *Йак 'в'і-сипала / то 'тайак / йак гор'ішки //* (с. Топорівці Нов.). *Ти'пер га'лушка та'ка шо п'ливаєє 'сал'і тий / тий / йак мако'г'ін здо-ро'в'ецка //* (с. Топорівці Нов.). *Г'і'ю'ки вб'ран'і 'файно // сто'йа / йек ч'іч'ки //* (с. Вашківці Вижн.). *Тог'ди ми і спо'чинем в'іт цих робо'к'і'ю // а то 'єсе в'іо / та в'іо / йек 'сив'і 'кон'і //* (с. Борівці Кіцм.).

Як уже йшлося в попередньому викладі, логічна операція порівняння може мати різні вияви. Наприклад, тенденція до економії мовних засобів розмовного мовлення вможливує пропуск порівняльних елементів (сполучників, конструкцій *схожий на*). У діалектному дискурсі порівняння вербалізує переносне метафоричне значення слова. Пор.: маса тіста за формою нагадує (порівнюється) із шапкою: *'Робл'а шоб бу'ло ни гус'те і кла'дут п'ітхо'дити // 'єс'а са 'маса п'іт'ходи / 'доки ни 'з'ійди 'шапка // йак 'з'ійди 'шапка 'л:айут во'ди і 'сипл'а му'ки / шоб бу'ло гус'тен'ки //* (с. Бернове Кельм.).

До порівняння близька логічна операція – зіставлення, сутність якої в тому, що зіставляються (а отже, порівнюються, знаходяться спільні риси) дві реалії, мовець використовує зіставлявальну конструкцію із сполучником *а*: *З манди'бурки т'раба зби'рати ти'пер 'жуки / а ко'лис 'була 'чорна тл'а // 'за'їше най'деси йкас 'на-пас'т' //* (м. Заставна). *Пириби'ралиси // моло'дица // вс'о тут тай там // йшли до / йак то шо до св'аш'ченикі'ю впи'рет кол'аду'вати / ой / то маланку'вати // там 'були / ну йак ти'пер // шанда'р'і // ну йак ска'зати // ди'ректор ш'коли // до та'ких //* (с. Рідківці Нов.).

Антропоморфне порівняння виформовується внаслідок того, що процесуальна ознака, наприклад, яблук – *сохнути* – зіставляється з ознакою людини – *умирати*. Порівняння набуває форми

підрядної частини складного висловлення. Пор.: *Вс'о // вс'о тро'їє-не // вже т'і 'яблука 'сохнут // як стар'і ўми'райут / так і ди'рева ўми'райут* // (с. Топорівці Нов.).

Нерівноправна порівняльна частина складного висловлення, що відповідає схемі «умова – наслідок», увиразнює статичну ознаку – *твердий*. Напр.: *'Чоботи та'к'і твер'д'і / шо / ти'пер 'кажут ц'і моло'д'і / шо як би даў ў 'голову / то 'можна в'бити / тим 'чоботом* // (с. Топорівці Нов.).

До граматичних засобів порівняння належать прикметники та прислівники у формі ступенів порівняння, їх увиразнюють порівняльні звороти: *Волок'но с коно'пел' 'душ':е йек з 'лену* // (м. Путила). *Шо 'л'іпши восе'ни б'ілит' 'дерево як навис'н'і* // (с. Топорівці Нов.). *З 'лах'іў ви'рен'а ф'айн'іш'і / н'іж з волок'на // май на'бит'іша і 'маіе "ф'айн'і кол'ори* // (с. Багна Вижн.). *Ко'нопл'і в'ірос'тали 'вишч'і за л'у'дину* // (с. Черепківці Глиб.). *Хра'ми 'були май 'ф'айн'і // 'л'іпш'і / ч'ім ти'пер // ми ч'ікали / бо то 'було 'весило* // (с. Лашківка Кіцм.).

Складена форма вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників у буковинських говірках може мати вияв *май + прислівник* (нульовий ступінь або вищий ступінь). Такі форми найвищого ступеня порівняння сформувалися під впливом румунської мови та є виявом граматичної інтерференції [Онишкевич 1967: 42]: *Ко'лис поч'інали са'дити бара'бул'у май 'н'ізно як ти'пер* // (с. Великий Кучурів Стор.). *Хра'ми 'були май 'ф'айн'і // 'л'іпш'і / ч'ім ти'пер* // (с. Клокічка Кіцм.). *'Пас'ічник в'іт'качуіе м'ід два 'рази на р'ік // вес'нойу // це 'майский м'ід / і 'л'ітом // шч'і'тайіса / шо 'майский м'ід май 'лучий / він май 'ц'ініса* // (с. Зарожани Хот.).

Однією з особливостей діалектного мовлення є вільне поводження носіїв говірок із мовним матеріалом. Так, конструкція може мати форму порівняльного звороту, однак виражати синонімічні відношення: *Пири'тол'а йі'йі в та'к'і гла'дунчики / як в дзба'ночки гон'чарск'і* // (с. Рідківці Нов.).

У діалектному дискурсі трапляються засоби порівняння, які відтворюють оригінальність світобачення діалектоносіїв. Наприклад, порівняльний зворот *ви'ликий жи'вий квіт'ник*, побудований на основі переносного метафоричного значення слова *живий*, унаслідок чого з'являється епітет *жи'вий квіт'ник*, він установлює

зв'язки з іменником *'церква*, однак імпліцитно характеризує кількісну та якісну ознаку стану під час пасхальної обрядодії: людей було дуже багато й усі гарно одягнені: *А 'церква і кру'гом / 'церкви / йек ви'ликий жи'вий кві'т'ник* // (с. Іспас Вижн.).

Поетичність світосприйняття діалектоносіїв ілюструє також наступний приклад. Асоціативізм, який лежить в основі логічної операції порівняння, має форму висловлення з нерівноправними пояснювальними (мети) відношеннями *бир'в'інок 'шили / а'би жи'к'е ни ў'йело / руж'і / а'би 'жик'ечко 'було та'ке 'файне*, отже, життя (його ознака, одна, яка має дві форми вияву *ни ў'йело, 'було та'ке 'файне*) порівнюється, а точніше, асоціюється з барвінком, із ружаками: *'Кожен ўз'ір шош озна'ч'еў // бир'в'інок 'шили / а'би жи'к'е ни ў'йело // руж'і / а'би 'жик'ечко 'було та'ке 'файне // лист'ки бе'рези / берег'ли вид б'і'ди // зу'зул'ку 'шили / а'би ба'гато л'іт наку'вала // 'жоўтий 'кол'ер / це 'кол'ер 'сонца і 'Бога // ф'іо'л'етовий / то 'кол'ер з'в'ізди / шо зйеў'л'ейеси на 'неб'і // зе'лений // ба'гацтво* // (с. Сергії Пут.).

Знаковість, яка супроводжує всі основні події особистого та громадського життя, є виявом магічного мислення діалектоносіїв і ґрунтується на асоціативізмі. Асоціативізм – основа порівняння. Так, магічне мислення асоціювало (знаходило спільні риси) будівлю і мурашник. Знаковість відтворює умовно-наслідкова конструкція: *йак'шо мураш'ник розрос'таўси / то 'добри // н'і // н'і*. Пор.: *Ро'билоси це / ко'ли 'м'іс'іц' буў ў'поў'н'і // з'і с'ходом 'сонца / 'перит тим йек з'водити буд'іў'у / то б'рали мураш'ник і перено'сили ку'пу на те 'м'ісце / де плану'вали буду'ватиси / йак'шо мураш'ник розрос'таўси / то 'добри // н'і // н'і // по кут'ках ў' по'судину 'л':али 'воду / йак'шо за н'іч при'була / знак хо'роший // з'мен'чиласи а'бо на 'м'ісци // буд'іў'ництво ни ро'били* // (с. Мигове Вижн.).

Зіставлення по часовій осі – типове явище для діалектного дискурсу. Розповідь у минулому часовому плані зумовлює повернення думки до теперішнього часового плану і навпаки: *'Сапоў 'робимо йам'ки / а ти'пер 'робіа 'шанч'іки / 'н'іби то дл'а бара'бул'і 'л'іп'ше / ни замо'кайі* // (с. Великий Кучурів Стор.). *Ко'лис ій'го т'калі са'м'і 'наш'і моло'диц'і // а за'риз ўже н'іх'то ни т'кайі* // (с. Багна Вижн.). *А так / хто шо в'іма'гаў / то / то вби'рали / а ти'пер вже // ко'лис ўби'рала / 'мала 'д'іўчина там з во'ден ку'жух і там зо дв'і 'йупк'і // і вод'на 'фустка / і / во'на с тим мог'ла са в'д'а'ва-*

ти / а ти'пер вод'ноій ни'д'іл'і вбе'ре / а д'ругоїі ни'д'іл'і 'кажи / шо ни'маіе шо вб'рати // і так 'було // (с. Топорівці Нов.).

Зіставлення за часовою віссю в діалектному дискурсі має специфічну форму вияву – порівняння-заперечення. Конструкція ко'лис 'було ни так / йак ти'пер (зари) є усталеною в діалектному мовленні, порівняльний зворот складається з порівняльного сполучника як ('тайак) і прислівника ти'пер, 'зари, який відноситься до заперечення або до дієслова із запереченням. Отже, змістом таких конструкцій є зіставлення, а формою – порівняння.

Конструкція ко'лис 'було ни 'так / йак ти'пер має характер сентенції, звучить як висновкове положення: **Ко'лис 'було ни так / йак ти'пер / бо ти'пер ни'ма 'тойі 'хатноїі ро'боти //** (с. Дубове Стор.). *Ну то вс'о к'васили // то ни 'було йак ти'пер закри'вайут // ти'пер вс'о зак'рито // вс'о закри'вайут // а даў'но то ни 'було //* (с. Кам'янка Стор.). *І то ни 'було то йак ти'пер іе ш'тори / іе т'ул' / а то 'були 'гол'і 'в'ікна //* (с. Михальча Стор.). *То диў'їета го'дина то ни 'можна 'було хо'дити // то ни 'тайак ти'пер // 'ход'а ці'л'у н'іч //* (с. Мамаївці Кіцм.). *Ми ко'лис ни купу'вали пол'отно / йак ти'пер ку'пуйут на 'разну 'разницю //* (с. Недобоївці Хот.). *Бо то'ди ни ўби'ралиса так д'їў'ки / йак ти'пер 'разного / а та'ке //* (с. Бабин Кельм.). *Но а 'мама тут ни да'вала ни 'тайак ти'пер н'іх'то си ни 'диви / н'іх'то ни сл'ім'куїе //* (с. Мамаївці Кіцм.). *Ко'лис ў нас ў си'л'і храм буў ни так йак ти'перк'і / ко'ли йа ш'і д'іву'вала // хра'ми 'були май 'файн'і // 'л'іпи'і / ч'ім ти'пер // ми ч'і'кали / бо то 'було 'весило //* (с. Лашківка Кіцм.). *Шоб ўб'рати йа'линку / то н'е / 'тайак ти'пер / скл'а'ну / а то'ди 'йаблук / на'ч'іпайімо 'йаблук на йа'линку / кв'іточ'ки та'к'і ўруч'ну //* (с. Михальча Стор.). *Ну ра'н'ішче то 'було зоў'сім по д'ругому йак 'зари / в'іби'рали та'ке 'м'ісце / де мог'ла би 'бути 'хата //* (м. Заставна).

Порівняльний зворот може містити заперечну частку: *Ну тай та'ке // шо ко'го 'л'уби тай 'хочи з ним 'доўго поб'а'лакати / а тут 'мама ўтво'рила д'вер'і тай 'дивиси шо во'на 'робе / ни 'тайак ти'пер / шо іде ў'веч'ір тай при'ходе / і'де ў 'сем'і тай при'ходе ў 'шест'і 'рано //* (с. Мамаївці Кіцм.).

Усталеність звороту уможливорює редукцію прислівника тепер: *Мага'л'анка на п'лечах // г'руба 'фустка // ни 'тайак 'ход'а роз'вит'і //* (с. Мамаївці Кіцм.).

У діалектному мовленні допускається використання сполучник *шо* замість порівняльного сполучника *йак*: *Прийде до 'хати / тай ни'ма шо ти'пер би дес ски'дали аж коло 'ф'іртки чирив'ики / і'де ў посто'лах та'йак ѓе // (с. Мамаївці Кіцм.). Ни 'було 'к'іл'ко по'суди / шо ти'пер вс'і'л'акоїі // то вс'о 'було та'ке // (с. Зелений Гай Нов.).*

Заперечення може виражатися імпліцитно, за допомогою інтонації: *Йк'і ка'ш'і? // ку'руз'ан'і // йк'і? // шо то 'було 'тайак ти'пер вс'о'го // ну тай шо? // (с. Михальча Стор.).*

Порівняльний зворот *'тайак ти'пер* зумовлює конкретизацію зіставлення конструкції зі сполучником *а*, яка ґрунтується на антонімічній парі *тепер – тоди*: *Бу'дуйут 'хату ўс'і / 'тайак ти'пер / ти'пер 'хату бу'дуйут с 'цегли / а то'ди з 'дери́ва буду'вали // збу'дуйут по'мален'ко / хто йек м'іг / о'ден за р'ік збу'дує 'хату / д'ругий бу'дує за два три / бо ни 'має 'в'ітки / май 'к'ешк'е 'к'егне // (с. Банилів Вижн.).*

Ліричні відступи діалектоносіїв, філософські роздуми про плин часу, тобто повернення розповіді в теперішній часовий зріз, зумовлюють порівняння, спрямовані в минуле, порівняльний зворот має форму *йак ко'лис 'було*: *Шос це пирикру'тилоси вс'о' // ни так йак ко'лис 'було // вс'о то си пирикру'тило // (с. Топорівці Нов.). 'Али ти'пер ўже так си ни зби'райут / йак ко'лис // ни'ма ц'а'ток / 'в'ішитих соро'чок // г'іў'ки 'ход'а йак паруп'ки // (с. Горошівці Заст.). А ти'пер вже і двоповер'хов'і кла'дут і ш'е кла'дут / ти'пер ха'ти ни та'к'і йак даў'но 'були // ти'пер ха'ти / ст'ройат ўс'ак'і / і 'файн'і ха'ти / а та'ких ма'лен'ких ўже р'ітко хто кла'де / шоб 'була ма'лен'ка / і ти'пер кла'дут шо ѓе зал / там 'файно так 'само / приб'рано йак май 'ран'ше // (с. Берегомет Вижн.).*

Отож, порівняння опирається на мисленнєві асоціації та зводиться до того, що ознака (динамічна або статична) в мовленні увиразнюється або конкретизується. У діалектному мовленні більша кількість способів відтворення логічної операції порівняння, ніж у літературній мові. У ДТексті трапляються засоби порівняння, які відзначаються поетичністю, вони відтворюють оригінальність світобачення діалектоносіїв.

4.1.2. Висловлення-побажання

Висловлення-побажання – це сталі мовленнєві штампи, які реалізують ідею добра, здоров'я, достатку. Побажання цінні тим, що виражають ментальність нації. Висловлення-побажання зазвичай починаються спонукальними частками: *а'би, ко'би, шоб*. Пор.: *Майст'ри прихо'дили 'досв'іта / до сх'іт 'сонц'а поч'і'нати ро'боту // 'перший рас с'тарший 'майстер мо'лиўси і про'сиў благосло'вен'є ў 'Бога на ро'боту // ви'так зач'і'наў приготоў'л'ети к'із'ли та пид'валин'є // мо'лодш'і 'майстри пидпома'гали с'таршому / ни сва'рилиси / а ў ву'гли к'л'али з'б'іж'і / г'рош'і / м'ід / шерс'к' худо'би і при'казували за'рубуйуч'і / **а'би в 'хак'і вод'но 'було 'ш'ес'к'є** // (с. Киселиці Пут.). *А ти'пер 'добре 'жити / ко'би здо'роў'є* // (с. Кам'янка Глиб.).*

До складу висловлень-побажань нерідко входить слово *Бог*. Побажання може побутувати в синкретичній єдності із застереженням. Тоді можна вести мову говорити про *побажання-застереження*: *То так би во'ни ти'пер так би це 'л'уди то'т'і ш'є шо 'жили / шо це ро'били би це ти'пер ў'з'ели це жит'є / **то най Бог св'і'тий бо'рони** // то во'ни би су'б'і ни мог'ли прис'тавити // (с. Мамаївці Кіцм.).*

Побажання з опорним словом *Бог* мають усталений початок *шоб Бог по'м'іг... , би Бог даў...* і можуть бути продовженими різноманітними синтаксичними конструкціями, які містять зміст побажання: *Ко'ли 'майш са'дити хл'іб ў п'іч / 'дивиси / шоб н'іх'то ни в'іткри'ваў д'вер'і // би'ру ло'пату і кла'ду на 'нейі хл'іб / х'рис'т'у йе'го / **шоб Бог по'м'іг 'файний 'в'ійшоў** і 'сажейу ў са'мий к'і'нец 'печи // (с. Замостя Вижн.). Зас'новували 'хату / зас'новували 'хату і к'л'али на ву'гли / там к'л'али г'рош'і / ко'н'і'ки / там / вс'о / вс'о ка'зали / **це на бо'гацтво / це на здо'роўє** л'у'дини / **це на ве'с'іл'а / а'бис 'було вс'о на 'кожному / а'ди / би Бог даў 'кожному йім ўс'о 'добре** // і ц'у 'хату // (с. Берегомет Вижн.).* Такі висловлення-побажання відтворюють релігійність діалектоносіїв.

Побажання може мати редуковану форму. Про те, що висловлення є побажанням, засвідчують лише спонукальні частки *а'би, ко'би*: *Но а ти'пер ўже по и'накшому / но **а'би так 'було** // хто йо'го з'нає йак 'може 'бути // (с. Мамаївці Кіцм.). То вс'о наба'гато 'лехше // а 'зари 'д'акувати 'Богу / ко'би так 'дал'і // (м. Заставна).*

У побажаннях відчувається смиренність нації, яку віками пригноблювали: покоління людей зазнавали бідності, безправності на своїй землі, негативні чинники викристалізували таку рису характеру, як смиренність, намагання задовольнятися тим, що є: *а'би так 'було, а'би ни 'з'ірше, ко'би так 'дал'і*.

Побажання як своєрідний мовний інваріант може мати мовленнєві варіанти. Зазвичай варіативні форми побажань стосуються господарської діяльності. Різноманітність побажань доводить добру вдачу – одну з рис національного характеру буковинців, позитивну налаштованість діалектоносіїв. Так, розповідаючи про народження телятка, мовець завершує розповідь побажанням *най жи'їє*, яке становить дієслово з екзистенційним значенням у формі 3 ос. одн. наказового способу: *То'ди 'тел'атко би'реси до ко'рови / а'би во'на йо'го поля'зала / в'ідоб'рали на'зад / 'дали п'ід ко'рову а'би во'но по'с:ало / на д'ругий т'ретий ден' 'дали 'соску і / най жи'їє* // (с. Берегомет Вижн.).

Побажання може стосуватися самого мовця, наприклад, *а'би йак си поро'бити*. До складу побажання входить спонукальна частина *а'би* прислівник *йак* зі значенням способу дії та дієслово у формі інфінітива, тобто побажання має форму безособового висловлення: *Ко'лис ш'е т'раба 'було ро'бити і в кол'хоз'і / ни лиш 'коло 'хати / а ти'пер лиш 'коло 'хати / то а'би йак си поро'бити* // (с. Репу-женці Заст.).

Висловлення–побажання мають формальний показник – спонукальні частки *а'би, ко'би, шоб*. Релігійність діалектоносіїв відтворюють висловлення–побажання з опорним словом *Бог*. Побажання в діалектному мовленні має різноманітну мовленнєву реалізацію.

4.1.3. Риторичні запитання

Риторичне запитання може ілюструвати асиметрію форми і змісту мовної одиниці. Наприклад, у ДТексті поширені риторичні запитання, які за формою є питальними висловленнями з питальним займенником у препозиції, із питальною інтонацією, за змістом – розповідні, загальнозаперечні конструкції, у яких інформацію передано імпліцитно: *То ко'ли так д'їў'ки так хо'дили йак ти'пер?* // (с. Мамаївці Кіцм.), тобто колись дівки не ходили допізна. *Г'де ў 'сем'і тай при'ходе ў 'шест'і 'рано // то хто це та'ке 'вид'їў?* // (с. Мамаївці Кіцм.), тобто такого явища колись не було. І

*так / хто що в'їма'гаў? / то / то вби'рали / а ти'пер вже // ко'лис
 ўби'рала / 'мала 'д'їўчина там з во'ден ку'жух і там зо дв'ї 'їупк'ї //
 і вод'на 'фустка / і / во'на с тим мог'ла са в'їд:'авати / а ти'пер
 вод'нойі ни'д'їл'ї вбе'ре / а д'ругойі ни'д'їл'ї "кажи / шо йі ни'маїе
 шо вб'рати // і так 'було // (с. Топорівці Нов.). **Тай де то так 'було
 йак ти'пер?** // 'мама ва'рила / вста'вала 'рано / ва'рила 'їїсти // бо
 нас 'було ба'гато / ва'рила 'їїсти // (с. Михальча Стор.).*

Типовим явищем можна вважати діалектні дискурси, до яких входять дві мовні одиниці – симетрична та асиметрична – розповідне висловлення та запитальне, які вступають у синонімічні відношення. Риторичне запитання має значення загальнозаперечного висловлення, тобто питальна інтонація виконує функцію заперечення. У такий спосіб актуалізується інформація: *Кам'поти то'ди ни закри'вали // хто то'ди знаў ц'ї кам'поти? // (с. Бабин Кельм.); То ни 'було та'ких ша'ф'їў // де то 'були та'к'ї ша'фи? / а // куф'ри 'були та'к'ї // ко'лис // ро'били та'кий 'куфир // (с. Банилів Вижн.). А'ли хто то так знаў шо це си поми'наїе? / н'їх'то то ни знаў шо це си поми'наїе // (с. Мамаївці Кіцм.).*

Характерна особливість діалектних дискурсів – низка риторичних запитань: *Ку'да 'було йти? // шо 'було ро'бити? // а чолов'їки? // кот'рий ба'ранчик си в'роде... // (с. Банилів Вижн.). Це на д'вац'ат' души та 'мама 'мала б зва'рити 'їїсти // шо во'на 'маїе ва'рити 'їїсти? / "годна во'на ти'пер то нагуду'вати д'вац'ат' души шод'нини куба'сойу і тим м'н'асом? // (с. Топорівці Нов.). Йкі ка'ш'ї? // ку'руз'ан'ї // йк'ї? // шо то 'було 'тайак ти'пер вс'о'го? / ну тай шо? // (с. Михальча Стор.). 'З'їли ту 'миску бор'шу / і вже ни го'лодний // а це шо? / з'їў ка'вал'чик куба'си та шо ти си на'їў чи шо? // (с. Топорівці Нов.).*

Одним із структурних прийомів ДТексту є квазідіалог, який становить *запитання-відповідь*. Запитання в таких ходах кваліфікуємо як автопитання. У такий спосіб мовець стимулює свою мовленєву діяльність: *'їїсти ва'рили? // 'мали бура'ки / 'моркву 'мали / тай ва'рили // 'голуц'ї ро'били // ва'рили холо'дец // 'голуц'ї? // а'ди ка'пусту / і квас'ну / на 'зиму к'васили ў 'бочку // купу'вали 'рижу // (с. Кам'янка Глиб.). Та шч'е йа'к'ї кла'ки? // і виши'вали на кла'ках бу'вало / та'к'ї сороч'ки 'дужи // (с. Бабин Кельм.). 'Али шо ро'бити? // т'кали / п'р'ели / ро'били // (с. Мамаївці Кіцм.). Шо 'їїсти ва'рили? // ну та а'ди / 'їїсти ва'рили // году'вали //*

поро'с'ета р'ізали // (с. Кам'янка Глиб.). А 'таким май пос'тариш'і 'дажи бу'є ка'с'ір // ну шо да'вали за кол'а'ду? // г'рош'і да'вали кол'адни'кам // (с. Рідківці Нов.). Йа'к'і інстру'менти? // пи'ла / 'гимблик // той шо ст'руже // вир'с'тат / кл'іш'ч'і / плоско'гуци'і / от'в'ортка // (с. Топорівці Нов.).

Іноді коротке запитання зумовлює розлогу відповідь: *Ў 'хат'і шо? / йк'і 'мебл'і? // 'жертка // 'жердочка // пра'жсинка та'ка / там к'лали о'дежу / по'личка / там хл'іп / спик'ла 'мама хл'іп / там на по'личку о'ден за д'ругим // то вс'о // а'га // ну і // обов'ес'ково о'це п'іч // п'іч // ш'паргат // п'іч // от і це вс'і 'мебл'і і вс'а // а 'лава / 'постил' / дири'ї'яна // ни'ма ни мат'раса / ни'чо / на око'лот'і зно'ї / на 'постил'і око'л'іт // 'файно // от // ца со'лома 'житна // во'на та'ка 'файно об'р'ізана // (м. Заставна).*

У конструціях запитання-відповідь перший компонент – автопитання може редукуватися до одного слова – питального займенника *шо?*, який міститься в середині другої частини (відповіді) квазідіалогу, тобто відзначається вільним розташуванням. У такий спосіб відбувається економія мовних засобів (редукція квазідіалогу): *Ў 'кошик / шо? / 'пасочка / шч'е й йак ти'пер / та бла 'паска // пит'л'ована / 'файна // а то'ди разо'ва 'була / 'али 'добра бла // бла разо'ва / 'али 'добра // (с. Бабин Кельм.); I во'на / шо? / в'род'і во'на розум'і'є / шо це ти йі'ї'ї к'личеш // (м. Заставна). А ко'лис шо? / то лиш на 'Паску 'того хл'іпца ми так б'і'лен'кого // (с. Бабин Кельм.). Да'ї'но 'к'ешко 'було // ти'пер / шо? // шот'ре-та 'хата йе хл'іп ку'пити і 'торти / 'мед'і'ї'ники і 'ї'с'ек'і про'дукти // (с. Кам'янка Глиб.). Ну а 'танц'і? йа'к'і? 'пол'ка / в осно'ї'ном 'пол'ка // (м. Заставна).*

У ролі питального форманта функціює прислівник зі значенням причини дії *чо* (замість *чому*), редукований (унаслідок апокофи) до одного складу: *Дес до но'вого 'року 'робиси к'лаку // чо к'лаку? / бо са'ма газ'дин'а ни вс'тигне за 'зиму по'дерти то п'ір'е // (с. Ревне Кіцм.).*

Отже, для діалектного мовлення характерні риторичні запитання, які за формою є питальними висловленнями, за змістом – розповідними, у яких загальнозаперечне значення виражене антифразисною інтонацією. Типовими є діалектні дискурси, до яких входять два синонімічні висловлення – розповідне і питальне. Стимулюють мовленнєву діяльність діалектоносія ходи *автопитання-відповідь*.

4.1.4. Конструкції «текст у тексті»

Конструкції «текст у тексті» містять уривки з інших текстів. Прийом «текст у тексті» зумовлює функційно-стильова гетерогенність ДТексту. У наративні мініатюри часто «вклинюються» як ілюстрації елементи високого стилю діалектного мовлення.

Такими ілюстраціями є паремії. Вони функціують як синонімічні до попередніх чи наступних висловлень діалектного дискурсу. Паремії – це висловлення узагальнювального змісту. Дві конструкції (узагальнювальна і конкретна) перебувають у відношеннях включення. Паремійний вираз є засобом виразності, ілюструє креативний характер мовомислення буковинців. Наприклад, паремійна одиниця *хто 'хоче пса ў'дарити / то 'бука 'найде* зі значенням «при бажанні можна зробити все» становить складне висловлення із займенниково-співвідносними частинами. Пор.: *Но про то шо си бо'йали ўс'о р'іў'но г'іти ро'били // то то хто 'хоче пса ў'дарити / то 'бука 'найде* // (с. Мамаївці Кіцм.).

Паремію *лиш би 'тойї б'іди / шо ни'ма дл'а 'кого но'сити во'ди* мовець сам пояснює *бо шо то за б'іда / йак ни'ма 'лишноїї ро'боти?*, використовуючи риторичне питання, у якому загальнозаперечний зміст відтворено імпліцитно, за допомогою антифразисної інтонації. Паремія має форму складного висловлення з підрядною означальною частиною. Пор.: *Йак ўс'о в'іт'ходе / ди'тино мо'йа / ни'ма ўже тих кла'к'іў / 'али йак той ка'заў лиш би 'тойї б'іди / шо ни'ма дл'а 'кого но'сити во'ди // бо шо то за б'іда / йак ни'ма 'лишноїї ро'боти? // бо 'зариз ни'ма та'ки та'коїї ро'боти йак ко'лис 'було* // (с. Бабин Кельм.).

У паремії *д'ругий Св'атий 'вечір / то ни 'первий Св'атий 'вечір* відтворено ціннісну шкалу діалектоносіїв, тобто є явища важливіші та є менш значущі, причому ціннісна шкала перенесена на сімейне життя. Паремія – просте висловлення ідентифікації (зі значенням заперечення). Пор.: *Йак ко'лис м'ій 'вуйко / шч'е ста'рий / 'ж'інка ў 'него по'мерла шч'е моло'дий в'ін май буў / же'ниўса д'ругий рас / та вже ни так 'добри в'ін су'б'і жиў йак с 'тойу 'первойу // тай ка'заў / ни рас су'б'і з'гадуїу / тай ка'заў / д'ругий Св'атий 'веч'ір / то ни 'первий Св'атий 'веч'ір // так і та 'ж'інка / шо йе 'перва / то ни д'руга* // (с. Бабин Кельм.).

Паремії можуть продовжуватися: *Хо'дила п'рати / і так йак йї'йї 'ноги забол'їли / так с то'го во'на і ў'мерла // а йї дон'ка*

'такжи доу'го ни про'жила // 'такжи ў'мерла / бо / 'тому шо во'на на н'у 'йаму ко'пала і 'сама ў н'у ў'пала // це ни т'реба так ро'бити / це так гр'іхом в'ід 'Бога // це так// (с. Мамаївці Кіцм.).

У національній свідомості узагальнення зазнали конкретні явища (усі пареміології мають прозору внутрішню форму): *'бука 'найде, щоб пса ў'дарити; ни'ма дл'а 'кого но'сити во'ди; д'ругий Св'а'тий 'веч'ір / то ни 'первий Св'а'тий 'веч'ір*. Уміння надати конкретній побутовій ситуації узагальненого змісту засвідчує розвинене абстрактне мислення, інтелектуалізацію мовомислення діалектоносіїв.

Прийом «текст у тексті» створюють так звані обрядові кліше. Це мовленнєві формули, які використовують під час обрядів. У таких мовленнєвих формулах відтворений дух нації. Так, розваги у формі сільських танців мали велике значення в громадському житті діалектоносіїв. Організаторами танців були *'калфи*. Розпочати танець – це було честю для дівчини, навіть побутувала мовна одиниця – стале словосполучення, яке мало значення «розпочати танці» – *роз'вести 'данець*. Мовленнєве кліше *с'тарший 'калфа 'має 'гонор роз'вести цей 'даниць з...* передувало запрошенню до танцю. Діалектна лексика привносить у мовленнєве кліше оригінальність, неповторність, місцевий колорит. Особливого звучання надає йому нерозкладне словосполучення *'має 'гонор*, у якому відчувається церемоніальність події, її усталеність, порядок, відчувається роль організатора танців – *с'тарший 'калфа*, тобто існувала ієрархія організаторів. Пор.: *С'тарший 'калфа розво'диў 'даниць з йа'коўс 'г'іўчиноў з 'нашого си'ла // йа 'сизу тай 'чуйу // с'тарший 'калфа 'має 'гонор роз'вести цей 'даниць з 'Домноў За'гар'ійоў // йа п'іш'ла до 'даницу / а г'іўчата би'рут ми'не на з'битки / шо то м'ій ка'вал'ер //* (с. Клокічка Кіцм.).

По закінченні толоки господар пригостив толочаників. Запрошення набувало форми церемонії-гри. Толочаники просили господаря викупити сплетений із кукурудзи вінок, це був сигнал, що робота завершена (господарі ж повинні пригостити толочаників). Стереотипну ситуацію відтворює мовленнєва схема – діалог. Репліка толочаників у формі прохання ґрунтується на повторі опорного слова *'в'ікупи*, ускладнена вигуком *а'ди: ну гос'подар' / 'в'ікупи с:'вого а'ди ла'на / 'в'ікупи в'і'нок*. У відповідь на це господар

запрошує толочаників *да'вайте / п'рошу захо'д'іт: гос'подарев'і ни'сут'у' хату / і так // ну гос'подар' / в'ікупи с с'вого а'ди ла'на / в'ікупи в'і'нок / він 'каже / да'вайте / п'рошу захо'д'іт //* (с. Берегомет Вижн.).

Театральність ДТексту, зумовлена слуховим каналом зв'язку між автором і слухачем, сприяє тому, що оповідач співає пісню. Прийом «текст у тексті» відтворює фольклорний текст. Наприклад, фольклорному тексту передують преамбула, у якій йдеться про те, що це давня пісня, якій, може, зо сто років. Напр.: *І п'іс'н'і 'дужи 'файн'і сп'і'вали // та'к'і ста'р'і / з'найіте // 'шоби 'було // шч'е 'моја 'мама с 'татом та сп'і'вала п'іс'н'і та'к'і / 'даўн'і / 'даўн'і 'дужи / се ўже на'верно 'може бде зо сто 'рок'іў / йак во'ни с'п'і'вали // і йа йіх за'помніла // йа вам засп'вайу цу'во / шо так йак сп'і'вали 'веч'ір в'іч'і'р'ііе / вс'і ка'вал'ери і'дут / а'д'ін із них мой 'м'ілій / ка'торого 'Ван'а звут // прийи'ла же йа ў с'пал'н'у тай с'тукнула ў стол // по'дай мн'е 'д'ужен' 'н'іва / при'йіхаў мой м'ілой / а 'м'ілій отв'е'чайет / йа 'н'іва н'е ха'ч // с'йі'час най'шоў дру'гуў / т'іб'іа вже н'е л'уб'л'у // ах 'веч'ір веч'і'р'ііе / вс'е 'баришн'і і'дут // Ма'рус'а вотра'в'ілас' в бол'н'іцу йі ви'зут // при'везли йі спа'сат' // спа'сайт'е н'е спа'сайт'е / мн'е 'жиз'н' н'е доро'га // ах 'даром йа л'уб'іла та'кого падл'е'ца //* (с. Бабин Кельм.).

Наведений фольклорний текст – це російський міський романс, у якому відчутно виявляється вплив української мови. Походження пісні пояснює сусідство подільських говірок з острівними російськими говірками, звідки й запозичено романс. На території Сокирянського району розташовані острівні російські говірки в селах Білоусівка та Грубно. Носії подільської говірки пристосували російський романс до фонетичних закономірностей своєї говірки. Так, відбувається ствердіння приголосних перед голосними переднього ряду: *'веч'ір, із них, прийи'ла, веч'і'р'ііе, ви'зут, при'везли*. Регулярно відтворюється *у: у' с'пал'н'у, ў стол, при'йіхаў, най'шоў*, неповторного колориту романсу надає слово зі вставним епентетичним звуком *в* перед голосними *вотра'в'ілас'*. Разом із тим майже послідовно реалізується основна фонетична закономірність російської острівної говірки – акання: *а'д'ін, ка'торого, ха'чу, падл'е'ца*. Хоча подекуди і акання нівелює фонетична закономірність української говірки: *по'дай, отв'е'чайет, бол'н'іцу, доро'га*. Сплав фонетичних

закономірностей російських острівних говірок із фонетичними закономірностями української подільської говірки створює оригінальний фонетичний візерунок пісні.

У наративні мініатюри часто «вклинюються» як ілюстрації елементи високого стилю діалектного мовлення: паремії, мовленнєві кліше, пісні. У паремійних виразах конкретна побутова ситуація набирає ознак узагальнення, абстрактності, що засвідчує інтелектуалізацію мовомислення носіїв говірок. Мовленнєві кліше відтворюють ментальність нації.

4.1.5. Примітивні визначення

Примітивні визначення – це пояснення, які дають носії буковинських говірок певним реаліям позамовного світу, це своєрідні дефініції понять, невідомих слухачеві. Мовця і слухача об'єднує лише часткова аперцепційна база. Примітивні визначення передусім усувають культурологічні лакуни, які існують у когнітивній базі слухача. Примітивна дефініція відтворює повсякденне знання носіїв буковинських говірок. Примітивні визначення – це своєрідний прообраз наукового визначення у тому сенсі, що поняття піддається параметрації, тобто виділяються типові ознаки явища.

Примітивне визначення – це мовна інтерпретація дійсності у вербальних формулах. Його можна розглядати як схему, у якій названа реалія позамовного світу (одна частина) і подані її ознаки (друга частина). Отже, ця схема має двочленну будову. Вираження ознак може мати різну форму: синоніми, родові назви, прикметники, описи тощо. Ознаки можуть бути короткими, лаконічними та розлогими, можуть виражатися експліцитно та імпліцитно. Другий компонент примітивного визначення – ознака – дає право стверджувати, що ми характеризуємо поняття-слово. Вербальними втіленнями поняття є діалектизми, етнографізми, професіоналізми.

Примітивне визначення як своєрідна вербальна формула опирається на граматичну структуру висловлення. До складу примітивного визначення входять два типи *базових* конструкцій ідентифікації. «Речення ідентифікації – це речення, у яких друга частина пояснює першу, зіставляючи поняття. За будовою це двоскладні речення зі складеним іменним присудком» [Арутюнова 1988: 427]. Базові конструкції ідентифікації ґрунтуються на другорядному предикатному компоненті характеристики.

1. У висловленнях ідентифікації другорядний суб'єктний компонент становить поняття-слово (у цій ролі виступає діалектизм). Другорядний предикат характеристики (або ідентифікації) виражений іменником, родовою назвою до поняття-слова. Предикат характеристики може поширюватися означальним компонентом. Пор.: *Кал'фи* (суб.) // *то це х'лопц'і* (пред. ідентифікації) *'н'ісл'а 'вос'ка* (означ. комп.) // (с. Борівці Кіцм.). *К'лака* // *це значит / шо допо'мога бесп'латна* // (с. Кам'янка Глиб.). *'Аркуш?* // *та'ке / ну / н'іс'не 'т'істо* // (с. Бернове Кельм.).

2. Висловлення ідентифікації, у яких у ролі предиката характеристики функціює дієслово зі значенням номінації та поняття-слово. За цієї умови родова назва як спосіб відтворення ознаки зазвичай передує поняттю-слову: *Путн'а / йка си називає д'ій'ница* (другор. предикат характеристики) // (с. Великий Кучурів Стор.). *Так 'само 'микаєє си д'руг'і ко'нопл'і / йк'і називаюц'и 'мак'ірка / так 'само мо'ч'ійіси / а по'тому пр'і'деси* // (с. Василів Заст.). *Там 'була та'ка ма'лен'ка 'м'ірка // називаюси / будз* // (с. Мамаївці Кіцм.).

Примітивне визначення може ґрунтуватися на головному предикаті характеристики: *В'іши'вали х'рестиком і 'чериз 'вер'іх / йак ти'пер на це 'кажут / г'ладийу* // (с. Недобоївці Хот.).

Складники головного предиката характеристики можуть перебувати в дистантному розташуванні, причому в препозиції до дієслова може вживатися лексичний діалектизм (слово-поняття) у формі О. в. (родова назва як спосіб відтворення ознаки є об'єктним компонентом). Пор.: *'Йасиком ў нас називають* (предик. характер.) *'подоушку* (об'єкт. компон.) // (с. Суховерхів Кіцм.).

Діалектоносії дають визначення релігійним, побутовим, суспільним, професійним, науковим поняттям.

Знаходимо в ДТексті визначення наукового поняття *каз'і'йін*: *'Робл'а каз'і'йін / та'кий сир / 'суша / і 'робл'а каз'і'йін та'кий / с 'того / ка'зали / йа пи'тала / 'нашо 'того 'сиру / су'шеного / 'робл'а с 'того ў само'л'отіў к'рила с 'того каз'і'йіну* // (с. Бабин Кельм.).

У примітивному визначенні *каз'і'йін* мовець виокремлює ознаки: 1) родову характеристику речовини (сир); 2) спосіб приготування (сушити); 3) функційне призначення (використання в літакобудуванні). Отже, у аморфній мовленнєвій формі, спричиненій усною

формою репрезентації, подаються три ознаки слова-поняття. Мовленнєву форму примітивного визначення відзначають повтори, порушення синтаксичних зв'язків.

Найширше в досліджуваному матеріалі представлено визначення побутових понять, серед яких є пояснення одягу і прикрас, різного роду приміщень та їхніх частин, осіб тощо. Проаналізуємо примітивне визначення поняття *д'її'ниця*. За формою воно нагадує наукову дефініцію, тобто вибудоване за схемою «родова назва – дієслово – поняття-слово»: *спи'ц'ал'на 'путн'а / йка си називає д'її'ниця*. У визначенні використано синонім, який виступає родовою назвою до поняття-етнографізму – *'путн'а*, тобто йдеться про «смкість для зберігання рідини». У визначенні вказано такі ознаки: 1) призначення; 2) ознака за гігієнічним станом. Перша ознака виражена прийменниково-іменниковою конструкцією *дл'а моло'ка*. Друга ознака – чистий – передається імпліцитно розлогою формою *во'на 'має 'бути 'файно 'в'іміта / т'рохи ў н'у нали'вайут во'ди 'теплой / і би'рут й'кийс руш'ник 'чистий / і і'дут до с'тайни до'їїти // там йє спи'ц'ал'ний вус'л'інчик // моло'ко 'файно проц'і'дिति 'черес 'чисту 'марл'у і 'в'іміти д'її'ницю: Дл'а моло'ка йє спи'ц'ал'на 'путн'а / йка си називає д'її'ниця // во'на 'має 'бути 'файно 'в'іміта / т'рохи ў н'у нали'вайут во'ди 'теплой / і би'рут й'кийс руш'ник 'чистий / і і'дут до с'тайни до'їїти // там йє спи'ц'ал'ний вус'л'інчик // моло'ко 'файно проц'і'дिति 'черес 'чисту 'марл'у і 'в'іміти д'її'ницю // (с. Великий Кучурів Стор.).*

Примітивне визначення щодо поняття *с'ї'вак* відповідає схемі: «поняття-етнографізм – родова назва – ознаки», причому поняття-слово подається не в початковій формі, а у формі непрямого відмінка, оскільки є об'єктним компонентом попереднього висловлення, родовою назвою *с'ї'вака* виступає мішок – «місткість для зберігання і перевезення сипких речовин»: *'С'ї'вали с'ї'ва'ка / м'їш'ка / шо вби'рали постром'ки 'черис пли'че // 'решту 'с'ї'вали лиш 'н'ісл'а с'в'ета Благо'в'ішч'ен'е // по 'сем'ім ц'в'іт'ни // (м. Заставна).*

Етнографізм має прозору внутрішню форму *с'ї'вак* – *сіяти*, яка й указує на його функційне призначення, мовець лаконічно характеризує його зовнішній вигляд *шо вби'рали постром'ки 'черис пли'че* і визначає часову ознаку використання *'решту 'с'ї'вали лиш 'н'ісл'а с'в'ета Благо'в'ішч'ен'е // по 'сем'ім ц'в'іт'ни*.

Примітивне визначення до поняття *к'лака* містить основну ознаку *шо допо'мога бесп'латна*. Мовець пояснює поняття, називаючи його динамічні ознаки, виражені дієсловами *прихо'дили / схо'дилиси / ро'били / журту'вали*, які відтворюють рекреативний (розважальний) характер явища. У кінці конструкції мовець пропонує різновид роботи, який виконувався гуртом. Оскільки мовець – жінка, то вона й називає основний тип спільної роботи для жінок: *К'лака // це зна'чит / шо допо'мога бесп'латна // схо'дилиси / ро'били / журту'вали // ку'рудзи лу'пили к'лаку ро'били на ус'о //* (с. Кам'янка Глиб.).

Про те, що у розумінні діалектоносіїв основна ознака *клаки* – *бесп'латна допо'мога*, засвідчує те, що й інший мовець також виокремлює її: *Це к'лака // бесп'латно // бесп'латна допо'мога //* (с. Кам'янка Глиб.).

Можемо навести примітивні визначення до культурологічних понять розважального характеру, наприклад, щодо танцю *с'ім 'сорок*. Номінація танцю є поєднанням двох числівників. Мовець визначає родові поняття – танок – і називає його основну ознаку *т'реба 'було ц'ілу'ватиси*, називаючи цю ознаку інтересною: *С'ім 'сорок гу'л'али // ўсе інте'ресний та'кий 'даниць буў // т'реба 'було ц'ілу'ватиси //* (с. Кам'янка Глиб.).

У примітивних визначеннях назв танків румунського походження лаконічно визначено темп і походження: *'Гора // це по'в'іл'ний 'даниць ру'мунский // 'шент'і паиш ру'мунский //* (с. Кам'янка Глиб.).

У примітивному визначенні до поняття *то'лока* залучено синонімічний ряд *то'лока, ли'шена площ'чадка, обл'і'жок*. Мовець називає реалію, добираючи потрібні слова, виправляє сам себе, у цій психологічній операції бере участь слово *та'кий*. Діалектоносій наводить синоніми *ли'шена та'ка площ'чатка*, який характеризує *шо там ни'чо ни са'джено // ни'чо і обл'і'жок*. Другий синонім уводиться за допомогою конструкції ідентифікації *во'но та'кий обл'і'жок*, де в ролі другорядного суб'єктного компонента вжито займенник *во'но* у формі середнього роду. Займенник *во'но* в цьому разі можна вважати проміжним ступенем морфологізації, переходом до часток. Пор.: *То'лока // це не п'росто та'кий // ска'зати // ли'шена та'ка площ'чадка // шо там ни'чо ни са'джено // ни'чо // во'но та'кий обл'і'жок //* (м. Заставна).

У примітивному визначенні запропоновано характеристику святкової горботки та поясу для чоловіків. Мовець називає різновиди горботок – *п'рост'і і за'бирані*, характеризує святкові горботки – «ткане шерстяне полотно, що обгортало нижню частину стану жінки», вони в говірках називалися *за'биран'і горбот'ки*; пропонує ознаку горботки за оздобленням *це з ў'зорами*, тобто шерстяне полотно з узорами. У короткому визначенні чоловічого поясу подано дві ознаки – за матеріалом та розміром. Причому діалектоносій не називає родової характеристики «пояс», про те, що йдеться саме про цей предмет одягу, слухач здогадується за ознакою за розміром, де є ключове слово *по'перик*. Пор.: *П'рост'і і за'биран'і // за'биран'і горбот'ки // це з ў'зорами // вокраў'ки т'кала 'воўн'ан'і ви'лик'і / 'шоби чулув'ікам' було аж по по'перик //* (с. Звенячин Заст.).

Примітивне визначення може зводитися до синоніма, особливо це стосується випадку, коли пояснюється лексичний діалектизм, який з погляду сфери вживання можна віднести до архаїзмів, відповідно, мовець, знаходить для нього синонім з активного шару лексики сучасної української мови. Примітивне визначення до поняття *мага'л'анка* становить речення ідентифікації, у якому етнографізм є другорядним суб'єктивним компонентом, а його ознака, синонім – предикатним, причому обидва компоненти функціують як окремі синтагми. Зазначено ознаку хустки – *г'руба*, прикметник ужито зі значенням «теплий, той, що захищає від холоду». Пор.: *Мага'л'анка на п'лечах // г'руба 'фустка //* (с. Мамаївці Кіцм.).

Поняття-етнографізм *'тайстра* пояснює синонім, також лексичний діалектизм, причому обидва слова в говірковій системі належать до історизмів. Про те, що йдеться про «предмет, у якому щось носили», здогадуємося за характеристикою щодо функційного призначення з *йа'кими хо'дили до ск'лепу чи на ба'зар*. Пор.: *Т'кали ш'е 'тайстри / а'бо ту'б'їўки / з йа'кими хо'дили до ск'лепу чи на ба'зар //* (с. Валява Кіцм.).

Зазвичай примітивне визначення починає констатація поняття-слова, розмовний характер мовлення допускає його інтерпозицію, причому слово-етнографізм у мовленні дублюється, дієслово також повторюється двічі *а 'дома то ка'зали шо байбара'ки / нази'вайуц'и / ку'жух байба'рак*. У примітивному визначенні вказано родову назву *ку'жух* – «верхній теплий одяг», визначено його ознаки – *прос'тий*, прикметник вжито зі значенням «повсякденний»,

тобто призначений для виконання робіт по господарству, і *теп'лен'кий*, розмовний характер допускає зменшено-пестливу форму, мовець для увиразнення його функційного призначення уводить порівняння *'тайак 'куртка та'ке 'шили*, використовуючи назву сучасного одягу – *куртка*. Пор.: *А 'дома то ка'зали шо байбара'ки / нази'вайуц:и / ку'жух байба'рак / прос'тий / 'шили теп'лен'кий / то взор'нуєси су'б''і 'тайак 'куртка та'ке 'шили //* (с. Банилів Вижн.).

Примітивне визначення до поняття *рукаў'йенки* уводить другорядний предикат характеристики *нази'вайуц:и рукаў'йенками*. Родова назва – *сороч'ки* – міститься у попередньому висловленні і виступає в ньому об'єктним компонентом. Мовець пояснює назву етнографізму, лексичний діалектизм має прозору внутрішню форму, в основу назви покладено зовнішню ознаку реалії позамовного світу: *С'тарш'і ж'ін'ки в'иши'вайут су'б'і та'к'і сороч'ки / йі'к'і нази'вайуц:и рукаў'йенками // нази'вайуц:и так 'черес то / шо 'в'иши'ка на рука'вах // а ш'і йе скіс'н'і рукаў'йенки // ўз'ір 'иши'єси ни 'р'і'юно / а наўско'са / тро'хи зв'інк'л'овано //* (с. Багна Вижн.).

У примітивному визначенні до поняття *сал'би* не використано родової назви, і в уяві слухача реалія вимальовується внаслідок характеристики ознак. Про те, що йдеться про жіночі прикраси, здогадуємося за ознаками – за приналежністю предметів *но'сили за'можн'і ж'ін'ки ко'рал'і* і за зовнішнім виглядом *жа'л'ізн'і це та'к'і коп'ій'ки на / на 'кол'ца при'шит'і*. Пор.: *Но'сили за'можн'і ж'ін'ки ко'рал'і / сал'би / жа'л'ізн'і це та'к'і коп'ій'ки на / на 'кол'ца при'шит'і //* (м. Заставна).

У примітивному визначенні *ши'рин'ки* поняття-етнографізм у граматичній структурі висловлення є об'єктним компонентом. Наступне висловлення – речення ідентифікації *це та'ка 'фусточка*, де у функції другорядного суб'єктного компонента виступає вказівний займенник з анафоричним значенням *це*, а в ролі другорядного предиката характеристики родова назва *'фусточка* (фонетичний діалектизм) з означальним компонентом – вказівним займенником *та'ка*. Родова назва зумовлює порівняння *йек носови'чок*. Діалектоносії характеризують поняття: 1) за розміром через порівняння *йек носови'чок / 'али май 'бирша*; 2) за матеріалом *'виткана з коноп'л'єних ни'ток*; 3) за способом оздоблення *'вишита ў кут'ках //... ма'л'унок мал'ували 'вугл'ем // а по'тому ўже наши'вали //*

'кожен ўз'ір шош означ'еў; 4) мовець акцентує увагу на виховному моменті йек 'мала ди'тина зо пйет' л'іт / то 'мамка вже в'чила йі виши'вати ши'рин'ку. Пор.: Д'іўч'ета виши'вали **ши'рин'ку** // це та'ка 'фусточка / йек носови'чок / 'али май 'бирша / 'виткана з коноп'л'ених ни'ток / 'вишита ў кут'ках // йек 'мала ди'тина зо пйет' л'іт / то 'мамка вже в'чила йі виши'вати ши'рин'ку // ма'л'унок мал'у'вали 'вугл'ем // а по'тому ўже наши'вали // 'кожен ўз'ір шош означ'еў // (с. Сергії Пут.).

Поняття-етнографізм 'калфа характеризує родова назва – хлопечь за віком – і призначенням. Поняття-етнографізм і його родову назву вжито в реченні ідентифікації, де суб'єктний і предикатний компоненти функціують як різні синтагми. Вікова характеристика має імпліцитну форму 'н'ісл'а 'вос'ка, у граматичній структурі висловлення є означальним компонентом. Пор: Кал'фи // то це хлопц'і 'н'ісл'а 'вос'ка / йа'кі 'музику за'казували і ро'били 'даниць // (с. Клокічка Кіцм.).

Чимало примітивних визначень стосується будівництва. Наприклад, для пояснення поняття 'шура вводиться етнографізм у речення ідентифікації 'шура / се та'кий зал, де до складу предиката характеристики входить вказівний займенник та'кий. Нерідко саме цей займенник зумовлює подальшу деталізацію слова, до якого він відноситься. Так, у примітивному визначенні вказівний займенник спричиняє такі ознаки: 1) призначення – для весілля; 2) виконавці – старші чоловіки; 3) матеріал, із якого виготовляють; 4) послідовність дій-процесів. У кінці діалектного дискурсу мовець подає всі синоніми, які використовують у говірці, на позначення цієї реалії: 'Шура / се та'кий зал / в кот'рому 'робл'а в'іс'іл'а // чолов'іки би'рут т'рубни на стоў'ни / ви'лик'і і ма'л'і / і на плат'ви і на крок'ви // шу'кайт дош'ки вс'іл'ак'і дл'а стол'іў і ла'вок // то'ди вже йак ўс'о най'дут / в'ідм'і'р'айут де ро'бити 'шуру // заби'вайут то'ди слуп'ки / кот'р'і к'р'іпл'а су 'шуру // вс'о се зби'вайут с'тарш'і чолов'іки / а мо'лоч':і пома'гайут // верх вкри'вайут бри'зентом // ше сей зал нази'вайут га'раж / бала'ган / па'латка // (с. Бернове Кельм.).

Примітивне визначення до поняття хо'роми ґрунтується на порівнянні, зіставляється з реалією, яка характерна для нашого часу. Слово хо'роми мовна свідомість діалектоносіїв здебільшого сприймає як застаріле. У примітивному визначенні неодноразово вико-

ристано займенник *та'кий*: *'Али в'ітко'ли йа вже 'була то к'лалі та'ко / насир'дин'і хо'роми та'к'і / в'ід к'ін'ц'а до к'ін'ц'а / та'к'і / ну йак ти'пер 'кажут кол'і'дор / кол'і'дор та'кий кла'дут / та'кий кол'і'дор //* (с. Банилів Вижн.).

У примітивному визначенні до поняття *лус'ка* відсутня родова назва «покрівельний матеріал», і уявити собі реалію позамовного світу слухачеві допомагає ключове слово *черепиця*, яке бере участь у визначенні ознак поняття. Поняття-етнографізм характеризує речення-ідентифікації, у якому суб'єктний і предикатний компонент – різні синтагми, предикат ідентифікації містить означальні компоненти, виражені прикметниками. Предикатний компонент конкретизує порівняння, яке має специфічну діалектну форму *сама'найут на чирі'пицу*, тобто схожий на черепицю, такий, як черепиця: *А лус'ка // це др'іб'н'і п'лоск'і 'дошч'іч'ки / сама'найут на чирі'пицу //* (с. Вікно Заст.).

Мовець пояснює побутове поняття-етнографізм *'т'іл'і* через синонім *пра'жінки*, який дублюється, перебуває в препозиції та постпозиції до поняття-етнографізму. У примітивному визначенні вербалізується зовнішня характеристика *од'на в'ід д'ругої дес 'були на д'вац'іт' на п'йаду от*, визначається схожість (через порівняння, яке має незвичну для діалектного мовлення форму, зумовлену інтерферентним явищем у мовленні діалектоносіїв) *'т'іпа йак дра'бинку ро'били*: *А вже в'іт пла'тоу' ўду'лину до зим'л'і то іш'лі та'к'і пра'жінки / нази'вали 'т'іл'і // 'т'іл'і // пра'жінки та'к'і // од'на в'ід д'ругої дес 'були на д'вац'іт' на п'йаду от // тай так та'ку / 'т'іпа йак дра'бинку ро'били // 'али вздо'уж // н'е // бо то п'із'н'іше та йшло вза'м'іт ўпо'перек // то це п'із'н'іше //* (м. Заставна).

У примітивному визначенні дієслова *п'р'етати*, яке можна розглядати як родове поняття, мовець добирає ряд видових ознак і у такий спосіб тлумачить значення лексичного діалектизму, завдяки цій операції слухач з'ясовує значення слова: *п'р'етати* – «прибирати»: *Йа п'р'етайу ў 'хак'і / в'іміюу ў хо'ромах / зас'тел'у но'в'і на'лаўніки / ко'верц'і // з'лагод'у ви'лику 'хату / шоб 'було 'гос'к'ам де си'г'іти //* (с. Лашківка Кіцм.).

Примітивне визначення до побутового поняття *дир'з'іўка* становить висловлення, у якому пояснюється етнографізм, обмежений професійною сферою використання. Поняття-етнографізм у

граматичній структурі ДТексту є об'єктним компонентом при знеособленому головному предикаті конкретної дії. Предикат характеристики має форму *дир'г'їўка нази'валаса*. У відтворенні ознак важлива роль належить жестам, мовець не знаходить слів для опису ознак і характеризує жестами, однак одна ознака – *ц'вах'ї поза'биван'ї та'к'ї* – жести і прозора внутрішня форма дають змогу слухачеві відтворити у свідомості реалію у формі щітки: *Так б'ралоса на дир'г'їўку / та'ка була / ц'вах'ї поза'биван'ї та'к'ї // дир'г'їўка нази'валаса / і 'дергалоса та'к'ї / це к'ї'далоса та'ко і так 'т'іналоса //* (с. Бочківці Хот.).

Про те, що основною ознакою дергівки були цвяхи, засвідчує інший приклад: *Так б'ралоси це на дер'г'їўку / та'ка була / ц'вик'ї поза'бивано та'к'ї //* (с. Ленківці Кіцм.).

У примітивному визначенні етнографізм з'їл'ниця пояснюється через родову назву – *'бочка*, визначаються її особливості: 1) матеріал виготовлення *'в'ідоўбана / з вир'би*; 2) характерна зовнішня особливість дна *лиш 'зам'іс'т' дна 'пару драни'чок наўх'рест*. Прозора етимологія етнографізму вказує на те, що при відбілюванні використовували золу «попіл»: *Дл'а 'цего була з'їл'ниця // це та'ка 'бочка / а'ле 'в'ідоўбана / з вир'би і биз дна // лиш 'зам'іс'т' дна 'пару драни'чок наўх'рест //* (с. Верхні Станівці Кіцм.).

Деякі поняття (процесуальні ознаки), сфера вживання яких обмежена професійною діяльністю, можуть мати форму нерозкладного дієслівно-іменникового словосполучення, наприклад, *дру'гати 'нитку, вїе'зати лен*. Поняття уводяться у примітивне визначення за допомогою предиката характеристики (дієслово + поняття-етнографізм): *це нази'вайеси дру'гати 'нитку, нази'валоси вїе'зати лен*. Примітивні визначення понять мають особливість: у препозиції до поняття-професіоналізму міститься опис цього процесу. Опис може бути докладним, як-от: *С'кубану 'воўну на'мотувалоси на ку'ж'їўку / за'мотували цу 'воўну ши'роким рушни'ком / 'али так об'мотували / 'шоби з'низу ви'с'їло т'рохи 'воўни // ту 'воўну од'ноў ру'коў пит: 'е'гали і су'кали ў 'пал'ц'ох / а д'ругоў кру'тили ви'ри'теном // це нази'вайеси дру'гати 'нитку //* (с. Багна Вижн.).

Опис може лише уточнювати професіоналізм-словосполучення, оскільки він має прозору етимологію: *Та'к'ї ниви'лик'ї 'г'їрстки з'їезували до'купи // це вже нази'валоси вїе'зати лен //* (с. Багна Вижн.).

Поняття, назва дії – *ломити*, яку позначає семантичний діалектизм, тлумачить синонім (дієслівно-іменникове словосполучення), що перебуває у препозиції до слова-поняття. Слово-поняття введено за допомогою предиката характеристики *ш'ї ка'зали 'ломимо: Бйї'мо на бата'леви / ш'ї ка'зали 'ломимо / а 'потим на 'терлицци / а'би в'іхо'дила др'іб'на 'терм'іт' //* (с. Ленківці Кіцм.).

Отже, примітивні визначення повинні усунути культурологічні лакуни, які наявні в аперцепційній базі слухача. Їх можна розглядати як прообраз наукового визначення, оскільки в примітивному визначенні так само, як і в науковому, подано *ознаки* поняття. Можна виокремити дві ключові схеми, на яких ґрунтуються примітивні визначення. Здебільшого у примітивних визначеннях репрезентовано ознаки за матеріалом, за функційним призначенням. Способи параметризації слова-поняття в діалектному мовленні різноманітні, однак найхарактернішими є родові поняття, синоніми.

4.2. Етнолінгвістичний вектор мови щоденника-хроніки «Війна» Івана Бажанського

Початок ХХІ ст. відзначається пріоритетом етнолінгвістичної парадигми мовознавчих досліджень, яка зумовлює передовсім розгляд мови як універсального засобу реалізації знань у світлі проблеми *мова – мислення – культура* (когнітивний аспект) та *пояснення мовних явищ* (стилістичний аспект). Н. Гуйванюк констатує: «Мова під етнолінгвістичним кутом зору – це передусім система виражених у ній духовних вартостей, «дім буття» народу, відображення його психології, яку потрібно пізнати і передати у спадок майбутнім поколінням, зберігти все найкоштовніше і збагативши новими здобутками» [Гуйванюк 2009 а: 547].

На часі філософсько-гуманітарне осмислення творчого доробку видатного буковинця Івана Бажанського [Огуй 2006; 2006 а; 2006 б; 2006 в; Руснак, Червінська 2003; Червінська 2003; Погребенник 1988 та ін.]. Педагогічні, літературні та мовознавчі аспекти творчої спадщини І. Бажанського аналізували М. Гнеп, О. Іваницький, І. Кіцул, М. Лазарук, С. Масловська, В. Михайловський, О. Павлюк, О. Романець, В. Черкач, О. Шевчукевич та ін. Проте мова щоденника-хроніки «Війна» буковинця потребує детального опрацювання.

Твір буковинського письменника та педагога Івана Бажанського «Війна» за жанровою характеристикою визнано як щоденник-хроніку. Як хроніку твір створює час: у тексті відтворено події Першої світової війни на теренах Буковини. Текст І. Бажанського має структуру щоденника. Праця складається із 440 щоденних записів, розташованих у хронологічному порядку за роками (1914 р. – 22 щоденникові записи; 1915 р. – 126; 1916 р. – 125; 1917 р. – 104; 1918 р. – 50; 1919 р. – 14; 1920–1921 рр. – 7). Деякі з-поміж щоденникових записів лаконічні, стислі та надзвичайно розлогі (ймовірно, це замальовки для наступних літературних текстів).

Закономірно, що оповідач у щоденнику – автор, його очима відтворено страхіття війни. Важливим елементом художнього тексту є система оцінок. У художньому тексті, тим більше в мемуарному, дійсність відтворено через суб'єктивне сприйняття автора. В. Виноградов зауважує: «Образ автора – це не лише суб'єкт мовлення. /.../ Це – концентроване втілення суті твору, яке об'єднує всю систему мовленнєвих структур персонажів у їх співвідношенні з оповідачем і через них стає ідейно-стилістичним центром, фокусом цілого» [Виноградов 1971: 118]. Це поняття матеріалізує світогляд, оцінку дійсності, життєву позицію, розуміння вічних істин (засудження, схвалення подій тощо). У щоденнику-хроніці «Війна» через свідомість автора відтворено Першу світову війну; авторські почуття, переживання, емоції впливають на читача. Оповідач – освічена людина, у щоденникових записах вражає не лише точність та детальність у змалюванні подій, але й глибина роздумів, осмислення дійсності. Автор – носій буковинської говірки, його мовлення відображає основні фонетико-граматичні та лексичні особливості цієї говірки.

Художній текст вибудовано за схемою *ідея – художній образ – мова*, образність мемуарного тексту має специфіку, передовсім пов'язану з відбором документального матеріалу та способом його подачі. Як жанр художньої літератури, щоденник, особливо якщо він розрахований на читача, передбачає використання художніх засобів. Мовлення автора загалом відповідає засадам автології. **Автологія** – термін риторики, «мовлення, побудоване без вживання в ньому слів і виразів у переносному значенні (тропів). Усі мовні одиниці автологічних текстів використовуються у прямих, безпосередньо семантичних реалізаціях» [Культура 2003: 18]. Проте мему-

арній літературі властива й **металогія** (від грец. *meta* через, після, за і *logos* слово, мовлення) – образне мовлення, у якому слова та вирази використано в переносному значенні [Там само: 323]. У художньому тексті зазвичай домінує експресивний виклад інформації, у мемуарній літературі перевага надається все ж раціональній інформації, хоча експресивності вона не позбавлена.

Отож **щоденник-хроніка** – це семіотична одиниця, що відтворює певний часовий вектор, логічно (хронологічно) структурована у формі щоденникових записів, створена відповідно до задуму автора, має естетичну й інформативну (пізнавальну) цінність для читача. Зокрема, твори І. Бажанського цінні тим, що дають змогу зробити висновки щодо особливостей української мови початку ХХ ст. на території Буковини.

1. Діалектні явища. Неповторного колориту щоденнику-хроніці надають діалектні явища, або діалектизми. **Діалектизм** – «слово або сполука, які не належать до літературної унормованої мови, а до регіональних діалектів цієї мови» [Селіванова 2006: 126]. Класифікація діалектизмів відповідає структурі мовної системи, як-от: 1) фонетичні; 2) словотвірні; 3) лексичні; 4) морфологічні; 5) синтаксичні.

Фонетичні діалектизми – слова, що відрізняються від літературної мови звуковим складом. Фонетичні діалектизми щоденника-хроніки «Війна» І. Бажанського відображають основні фонетичні закономірності буковинських говірок:

- звук **а** реалізується звуком **е**: *нещастє, желізний*;
- звук **и** реалізується звуком **е**: *оден, учетька, греміт, тревати*;
- етимологічний звук **і** на початку слова реалізується голосним **и**: *инчий, иней*;
- звук **о** реалізується звуком **е**: *сегодня, его*;
- звук **у** реалізується звуком **о**: *опир, Ромунія*;
- сполука **вй** реалізується **вл**: *деревляний, муравлі*;
- відсутні сполуки *губний* + **й**: *повязаний, пятниця* (відсутність апострофа в написанні слів);
- відсутні афrikати на початку слова: *зеркало*;
- дорсально-палатальні передньоязикові **с, з**: *шклянка, желізниця*;
- звук **с** реалізується звуком **ц** (цекання): *доці, звідци*;

- відсутні приставні звуки: *остра, улій, рабунок, порабувати*;
- м'який приголосний *л*: *кляса, капраль, телеграф, аероплян, патруля, кілометр*;
- сполука *хв* реалізується звуком *ф*: *филя*;
- звук *ш* репрезентує сполука *чн*: *ручник*;
- напівсонорний *в*: *бровнинг, павза, гавбиця, Тавб*;
- тверді приголосні *р, л* в середині слова: *борба, тілко*.

Ймовірно, впливом російської мови (москвофілів) або ж впливом німецької мови можна пояснити фонетичний вияв слів *тривога, салдат, сопер, ситуація, трівати, мінута*.

Словотвірні діалектизми – слова, що відрізняються від літературної мови морфемним складом (усі словотвірні діалектизми, крім слова *зачати*, в сучасних буковинських говірках застарілі): *припадок* – випадок, *припадково* – випадково, *будучність* – майбутнє, *виховатися* – ховатися, *властитель* – власник, *ушкодити* – пошкодити, *падолист* – листопад, *зранити* – поранити, *грім* – грім, *дорожня* – дорожнеча, *намагати* – вимагати, *опал* – опалення, *осередний* – серединний, *вповідати* – розповідати, *розказати* – наказати, *стріл* – постріл, *тиче* – патиччя, *відки* – звідки, *зачати* – почати, *надтихнути* – утихнути.

Лексичні діалектизми охоплюють два підтипи – васне-лексичні та семантичні. **Власне-лексичні діалектизми** – слова, що мають відповідники в літературній мові, напр.: *альярм* (нім.) – тривога, *атентат* (нім.) – замах тощо. **Семантичні діалектизми** – слова, які на певній території на відміну від літературної мови функціують з іншим значенням, напр.: *колія* (заст.) – залізниця, *дрім* (заст.) – телеграф, *доглянути* (заст.) – побачити, *відпирати* – відкидати військовою силою, *заказати* – заборонити, *опустити* (заст.) – відступити.

Лексичні діалектизми щоденника-хроніки «Війна» І. Бажанського аналізуємо за лексико-тематичними групами: «військові поняття», «економічні поняття», «абстрактні назви», «номінації особи», «назви одягу» тощо. До кожної групи входять питомі українські слова й запозичені назви (у дужках подано джерело запозичення); слова активного та пасивного складу (із позначкою *заст.*).

Абстрактні поняття: *альярм* (нім.) – тривога; *атентат* (нім., заст.) – замах; *гризота* – клопіт, душевний неспокій; *кериня* – бруд, сміття; *наюдження* – підбурення; *секатора* – урзування в правах;

становисько (заст.) – відношення; *фестони* (нім., заст.) – народні гуляння, забава; *ціха* – риса; *шварцгерство* (заст.) – контрабанда.

Суспільні поняття: *конскрипція* (лат., заст.) – перепис населення; *датки* – внески; *клака* – безоплатна групова сільська допомога.

Природні об'єкти: *фоса* – канава; *гостинець* – мощена дорога; *дуча* – яма, *шанець* (нім.) – окіп, яма; *шутер* (нім.) – гравій, дрібне каміння.

Господарські приміщення: *пивниця* – підвал; *шопа* (нім.) – підсобне приміщення.

Громадські споруди/установи: *колія* (заст.) – залізниця; *дрім* (заст.) – телеграф; *колійовий міст* – залізничний міст; *магазин* (нім., заст.) – склад; *склеп* (пол.) – магазин; *уряд податковий* – фінансове управління; *уряд* (заст.) – органи управління.

Конкретні предмети: *бриналь* (нім., заст.) – довгий товстий цвях; *ерзац* – замітник (слово увійшло до літературної мови); *коц* (пол.) – ковдра; *крігель* (нім., заст.) – кружка, кухоль; *оштинки* (заст.) – пеньок, тріски, скибки; *рурка* (нім.) – трубка; *слуп* – стовп; *стриха* – дах; *тріколор* (рум.) – румунський триколірний прапор; *фана* (нім., заст.) – прапор; *фіра* – віз; *форшпан* (нім., заст.) – упряжа; *шульок* – качан; *фотель* (нім.) – стілець. До останнього слова І. Бажанський подає відповідник із діалектного мовлення, пор.: *Водопровід і електр. освітлення знищені; дивно, що ще було пару крісел (фотелів), зеркало і шафа цілі!* (с. 62).

Назви дій: *кивати* – чіпати; *вифасувати* (нім.) – отримати, розкладати; *відпирати* (заст.) – відкидати військовою силою; *даскалувати* (заст.) – служити дяком; *втворити, отворити* – відкрити; *допняти* (заст.) – досягти; *заказати* – заборонити; *мельдувати* (нім.) – заявляти, повідомляти; *нарукувати* (заст.) – направити до війська; *лагодити* – ремонтувати; *уздріти, увидіти* – побачити; *доглянути* (заст.) – побачити; *вдіяти* (заст.) – зробити; *поброїтися* (заст.) – показатися, здатися; *подякувати* (нім., заст.) – зректися престолу; *показатися* (заст.) – виявитися; *пукати* – стріляти з карабіна, стукати в двері; *стопитися* – розтанути; *цофатися* (пол.) – відступати; *звидіти* (заст.) – побачити; *шварцювати* (заст.) – займатися контрабандою.

¹ *Цит. за виданням: Бажанський І. Війна: Щоденник-хроніка буковинського педагога та письменника (Вашківці 31.8.1914 – 29.11. 1917) / упоряд. : О. Огуй; коментар В. Заполовського. – Чернівці : Зелена Буковина. 2006. – 236 с.*

Назви осіб: *газда* (уг.) – господар; *газдиня* – господиня; *ландштурміст* (заст.) – ополченець; *надучитель* (заст.) – директор школи; *двірник* (заст.) – сільський виборний староста; *дідич* (заст.) – пан; *дідичка* (заст.) – пані, *жид* (пол.) – єврей; *народня* (зб., заст.) – люди, народ; *склепар* (заст.) – власник магазину; *швагро* – брат дружини; *швагрова* – дружина (брата дружини).

Назви продуктів харчування: *віктуалія* (нім., заст.) – продукти; *набіл* (заст.) – молочні продукти; *грінка* – окраєць, скиба; *підлий риж* (заст.) – поганої якості рис; *цитрина* (нім., заст.) – лимон.

Назви одягу: *горботка* – спідниця з одного шматка темного домотканого полотна; *гугля* (заст.) – зимова домоткана бурка з капюшоном; капюшон, бушлат; *анцуг* (нім., заст.) – костюм.

Поняття, пов'язані з економічною сферою: *торговиця* (заст.) – базар; *марфа* – тканина; *гендель* (ід. нім., заст.) – торгівля; *гешефт* (нім., заст.) – справа; *господарка* (заст.) – господарювання, економіка; *крона* (заст.) – основна грошова одиниця Австро-Угорщини; *павшалі* (нім., заст.) – надбавка, заробітна плата.

Назви одиниць вимірювання: *латер* (заст.) – міра об'єму (8 м.куб.); *кланя* (лабузу) – в'язка лабузу, кукурудзиння; *сотнар* (заст.) – центнер; *сотик* (заст.) – 1:100 обігової крони.

Військова термінологія: *оберштаб* (нім., заст.) – головний штаб; *кампанія* (нім., заст.) – рота; *піонір* (нім., заст.) – солдат інженерних частин, сапер; *регімент* (нім., заст.) – полк; *цуг* (нім., заст.) – взвод; *сальва* (нім., заст.) – залп; *кріс* (заст.) – гвинтівка, карабін; *гвер* (нім., заст.) – гвинтівка, рушниця; *гвер машиновий* (заст.) – кулемет; *канона* (нім., заст.) – гармата; *машиновий карабін* (пол., заст.) – кулемет; *трен* (заст.) – військовий транспорт, обоз; *муніція* (нім., заст.) – боєприпаси; *амуніції* (нім.) – військове спорядження (слово увійшло до літературної мови); *офензива* (наступ) – наступ; *мустерунок* (нім., заст.) – призовна комісія; *асентирунок* (заст.) – рекрутський набір; *ляндштурма* (нім., заст.) – ополчення; *бойовище* (заст.) – театр військових дій; *вицофати* (заст.) – відступати; *інвазія* (нім., заст.) – вторгнення; *дефензива* (нім., заст.) – оборона, оборонний хід бойових дій; *дефензивний* (заст.) – оборонний; *дефензиво* (заст.) – в обороні; *завішення зброї* (заст.) – складання зброї; *тавптман* (нім., заст.) – капітан; *гонвет* (уг.) – охоронець Вітчизни, солдат; *жовнір* (заст.) – солдат; *санітет* (нім.) – санітар; *фенріх* (нім.,

заст.) – прапорщик; *фірер* (нім., заст.) – командир взводу; *декунок* (нім., заст.) – укриття, траншея; *становище* (заст.) – укріплення; *твердиня* (заст.) – фортеця.

Клас незмінних слів: *виїмково* (присл., заст.) – винятково; *зимно* (присл.) – холодно; *млаво* (присл.) – повільно; *конче* (присл.) – необхідно; *поєдинче* (присл., заст.) – окремо; *провізорично* (присл., заст.) – тимчасово; *тано* (присл.) – дешево; *тогід* (присл.) – торік; *хосенно* (присл., заст.) – вигідно; *відай* (част.) – мабуть; *заяк* (спол.) – поки; *коби* (спол.) – якби.

Морфологічні діалектизми – це морфологічні форми, відмінні від літературної мови. Спостерігаємо морфологічні особливості щоденника-хроніки «Війна» І. Бажанського, властиві буковинським говіркам:

– невідповідність закінчень (категорії роду) діалектної мови і літературної: *патруля, шрапнеля*;

– дієприкметники з суфіксом **-ен-** (замість **-ян-**): *розстрілені*;

– активність безособових форм на **-но**, **-то** на зразок *Неприятеля відперто. Стрілянина трівала щось годину. В Залучу знов щось горить* (с. 55).

– закінчення **-е** у формі Н. в. множ., напр.: *люде, Болгаре*; **-ий** у Р. в. множ. *людий*;

– закінчення **-е** в іменниках с. р. II відміни: *нещастє*;

– прислівник *ночию* (замість *вночі*), ймовірно, під впливом москвофілів;

– індукція твердої групи відмінювання прикметників на м'яку: *третий, послідний*;

– закінчення **-і** у формі множ. іменників твердої групи відмінювання: *професорі, гусарі*;

– індукція (вплив) твердої групи на мішану в О. в іменників I відміни: *Черемошом*;

– суфікс **-че** у формі вищого ступеня (проста форма) порівняння: *лучче, рідче, дороще*;

– відмінювання особового займенника: *єго, єму*;

– дієприкметникові форми активного стану теперішнього часу із суфіксами **-уч-**, **-юч-** (вплив москвофілів): *переїжджающий, уступающий, переважаючи сили, зойк тисячий конающих, горючи села, робучі руки*;

– скорочена форма предикативного прислівника з модальним значенням *мож* (замість *можна*): ...**не мож** було якось зважитися, до того ще й *железницею не мож* було їхати (с. 62);

– форми давноминулого часу: ...*неприятель при цофанню назад на північ, понищив був* на ріках мости (с. 62).

Синтаксичні діалектизми – словосполучення, відмінні від літературної мови.

Пор.: *Три Москалі їхали візком до Карачева до діди́ча Криштофовича; хотіли забрати від него його автомобіль, але не взяли, бо щось не функціонувала машина* (с. 35); *Вони в ці ями крилися перед ворожими кулями; До полудня стріляли дуже густо (сальваами) лиш російські канони сюди і аж від тепер почалась битва на добре; ...ще темної ночі Вашківці і удався пішки до Волоки; На ніч заквартирувався до школи оден цуг (нім. взвод) цей патрулі з одним фенріхом (нім. прапорщик) і лікарем від худоби* (с.44); *За Сербію ніхто нічо й не споминає* (с. 59); *Знов із заходу зближаються Болгаре до сербської кріпости Нішу, а на полудні перейшли вже далі цілу «нову Сербію» і йдуть на місто Монастир. – За те (тому) Італійці вже більше тижня пруть цілою силою на наші позиції в Тиролію і коло Гориції але без успіху... Ромунія все дуже непевна для нас. Росія обіцяла дати Бесарабію, скоро пристане на її бік...* (с. 71).

2. Лексичні особливості роману-хроніки І. Бажанського потребують окремого розгляду, ми сконцентруємо свою увагу на трьох рисах – варваризмах, сенсорних лексемах та онімах.

Варваризми – запозичені слова, що побутують у мові в орфографічному вияві мови-джерела. Здебільшого автор подає варваризми в дужках (іноді ще й в лапках), тобто вони є відповідниками українських слів.

Пор.: *До школи заквартирувався відділ **coneriv** (Albeiterabteilung) оберлейтнантом Ніколаусом, лейтенантом Тавбом і прапорщиком (інженером) Секеретом. Оберлейтнант Німець, а оба другі Жиди – але Мадяри... Вояки по більшій часті Румуни з Семигороду, а є й Німці, Сакси* (с. 45). *Вчора і сьогодні від Дністра / так як Заліщики і на схід відти певно у Вікні / чути сильну **канонаду** / «**Tzommelfeueg**» / так неперестанно увесь день, навіть у ночі, но рідче. Це так вже від 23.12.1915. – На всіх фронтах зачали Моск., Французи, Англіїці і Італійці офензиву, їх відбива-*

ють всюди (с. 75). На «Йордан» була сильна **бумва (Schlacht)** коло Топорівців і Боян. Наші Москалів відперли з величезними стратами (с. 77). Коло Устечка над Дністром вдалося Москалям 19./3. взяти **наші шанці (Bzuckenkorf)**. В найстрашнішій арт. вогні розстрілених окопах **наші** держалися ще цілих 7 годин – навіть не могли на пол. беріг Дністра цофнутися, бо Моск. і міст нам були розбили – та нічю **наші** пробилися крізь Москалів в сторону Заліщик і злучилися з нашими. Тут **наші Kaiserdragjnen** довели чуда своїм ге-ройством... (с. 81). Дорожня йде далі в гору! Страх дорога одіж. Черевики 50 К.; **мужеский одяг (Anzug)** околo 2000 К. Горбатка, що стояла давніше 6 до 8 К., тепер 40 до 44 К.; поясок – в мирний час 60 г. До 1 К., тепер 7 К.; 1 л. молока платять 40 до 50 г. Ми купили сьогодні порося, має 6 неділь – маленьке. Можна було давно купити за 6 до 10 К. – тепер ми дали 40 К. (с. 83). Цілу ніч і майже цілий день сильна канонада від Дністра і від бесарабського фронту (**Tzommelfeuer**). – Росія почала знов офензиву на цілім фронті (с. 84). Іде багато кінноти (уляни) в гору, співають українські пісні, грають на гармоніках. – Чути сильні громи від півночі. – **Absetzen! Злізти з коний!** Ціла дорога, кілька видко, заповнена – стали, спочивають (с. 87). 12 година (полудне). – Часами відци остра **канонада «Schnellfeuer»** – на мінуту впало раз поверх 40 стрілів; – а по кілька раз-по-раз. – Зачувати, що Верден і Ріга впали, а Луцк знов **наші** відібрали. – / Це неправда була: а пустили офіцири, оттак...! – Кажуть, що й коло Тернополя **наші** пішли вперед. – Деся як від Коломиї чути все громи гармат. – Погримували до вечора (с. 88).

Оніми (власні назви) – основа документальності тексту. Хро-нотоп як одна з рис щоденника-хроніки зумовлює функціонування в ньому топонімів – географічних назв. Текст І. Бажанського «ряс-ніє» антропонімами (назви людей) та топонімами, з-поміж них гідроніми – назви річок, ойконіми – назви сіл, хороніми – назви кра-їв, актіоніми – назви міст.

Напр.: *Шанці копають не лиш тут але всюди понад Черемош і Прут і на інших місцях. Коло Самушина кипить борба, чути силь-ну відти канонаду, гірше як вчєра. Цілий час не втихають гармати від Дністра / Заліщики! / В Снятині стація наших аероплянів і майже що дня, як лиш погода, кружать поверх нас літаки як пта-хи, і по два і по три нараз. В Снятині є німецьке військо. Престо-лонаслідник архикнязь – Кароль Франц Йосиф був у Чернівцях і*

звидів північну часть **Буковини** між **Прутом** і **Дністром** та прибув вночі до **Снятина**. Наш староста повіз з депутацією, в якій був і я, вийшов був до **Неполоківців** на єго привітання. Але дармо, бо автомобіль престолонаслідника поїхав іншою дорогою до **Снятина**. До дому повернули аж в ночі над ранком. – Від **Боян** чути було канони. Москалі в **Синькові** на горі, – і стріляють одні в одних; над самим берегом село **Брідок**, отже воно знаходиться між двома вогнями, а народ живе там. Лиш в день не показується ніхто на поле, бо Моск. стріляють; – тільки ночью можливо зайти до села, або вийти відти. Так і в **Самушині** і в инчих селах над **Дністром**. – Наші все над **Бугом** і **Золотою Липою**, а на північ зближаються до **Іван-Города**; **Радом** (**Радомишль**?) взяли цього тижня наші. – Також переступили в кількох місяцях на другий беріг **Буг** і **Дністер** застав я все **позамикано** (с. 62).

В ночі (досвіта) повідомлено нас тут в школі, що велика сила Москалів йде сюди з **Чернівців**, і я опустив разом з інспектором шк. **Канюком** й управителем хлоп'ячої школи **Олександром Перчем** і єго жінкою, ще темної ночі **Вашківці** і удався пішки до **Волоки**, відки вже возом поїхали до **Каранчева** до **Кейвана**, де вже була **Веронця** з дітьми (с. 33). Ніч на 9 червня росіяни міцно натиснули на австрійців під с. **Чернелиця** на **Дністрі**, що між **Нижньовим** і **Заліщиками**. Не витримавши натиск переважаючих сил росіян, австрійці відступили. Це вплинуло на зміну становища на буковинсько-бессарабському кордоні, де на цей час пролягав фронт. 14 травня австрійці відступили і зайняли нову смугу оборони по **Пруту**. Фронт стабілізувався. Рано чути було канони десть як від **Глинниці**, а вечером від **Городенки**. В днину тихо. Чути, що наші цофнулися з **Бесарабії** троха назад. На заході приходять наші все блище до **Львова**, вже в **Городку** під **Львовом** і **Немірові** (с. 59). Рано в стороні **Дністра** канонада. Перед полуднем поїхав військовий робітничий відділ – що був заквартирований 11 неділь в школі – з **Замістя** до **Топорівців** до шанців. Від вчора всі уряди вже знов тут. Наші вже і в **Бесарабії** аж під **Хотином**. З **Італії** чути лише про малі битви на границі. За **Сербію** ніхто нічо й не споминає (с. 59).

У щоденникових записах 1916 р., висвітлюючи політичну ситуацію в Європі, бойові дії на військовій арені цієї частини світу, автор виявив свій високий рівень освіченості. Отож у цій частині щоденника-хроніки багато європейських географічних назв.

Напр.: *Горячо! Горячо на полях бою, в рос. Польщі і на італійській границі завязті не чувані в історії битви. Наші і німецькі війська зближаються із заходу, півночі і полудня до Варшави. Від півн. заходу стоять Німці над рікою «Нарево» близько Варшави, кріпости над цією рікою «Путлуск» і «Розжа» вже в німецьких руках (с. 64). На всіх других фронтах майже нема зміни. Говорять, що ситуація з Румунією дуже напружена, Німеччина і Австрія мали би поставити до вчера Румунії ультіматум, щоби раз вона сказала, яке її становисько до нас, але це щось не так воно є, бо ще й сьогодні нічого не знати (с. 68).*

Наші і нім. війська злучилися дня 26./10. З військами болгарськими в стороні від румунської границі недалеко міста Неготина в Сербії, через що створено нашим військам дорогу до Болгарії а тим і до Туреччини. Від Дунаю посуваються союзні війська побідносно вперед т. є на полудне, і дійшли вже недалеко міста Крагуєвач. Знов із заходу зближаються Болгаре до сербської кріпости Нішу, а на полудні перейшли вже далі цілу «нову Сербію» і йдуть на місто Монастир. – За те Італійці вже більше тижня пруть цілою силою на наші позиції в Тиролю і коло Гориції але без успіху. На інших фронтах нічого важного. Греція не допомагає Сербії, однак не дуже противилась, що в Солуні висадили Англія і Франція часть своїх військ Сербії на поміч. Румунія все дуже непевна для нас. Росія обіцяла дати Бесарабію... – Так само обіцяла Англія Греції острів Кипр, однак Греція не приняла. Що Румунія думає, не знати (с. 71).

Греція їй ніби протестувала проти цього насильства, але їй нехоче задиратися з Францією та Англією та не хоче виступити вороже їй проти нас і Німеччини. Французькі і Англійські війська відтяглися на Грецьку землю, Болгаре і наші підуть також за ними і так воєнна акція перейде до Греції а Греція «кажуть» не буде до цього мішатися. – На італійським фронті борба притихає, говорять, що італійські війська наміряють перейти до Альбанії. На інших фронтах майже нічого нового (с. 74).

Етніоніми – слова на позначення етнічних угруповань. У вир Першої світової війни було втягнуто 38 держав. Закономірно, що розповідаючи про цю подію, автор використовує етніоніми (за традицією німецької мови, етніоніми автор пише з великої літери).

Напр.: *До школи заквартирувавсь нині відділ соперів (Albeiterabteilung) оберлейтнантом Ніколаусом, лейтенантом*

Тавбом і прапорщиком (інженером) Секретом. Оберлейтнант Німець, а оба другі Жиди – але Мадяри... Вояки по більшій частині Румуни з Семигороду, а є й Німці, Сакси (с. 45). Румунія ще нейтральна, так ніби й Греція, але Греція в союзі з Сербією і пускає через свій край французькі і англійські війська, які висіли в Солуні і йдуть Сербам на поміч (с. 69). Знов із заходу зближаються Болгаре до сербської кріпости Нішу, а на полудні перейшли вже далі цілу «нову Сербію» і йдуть на місто Монастир. – За те Італійці вже більше тижня пруть цілою силою на наші позиції в Тиролю і коло Гориції але без успіху. На інших фронтах нічого важного. Греція не допомагає Сербії, однак не дуже противилась, що в Солуні висадили Англія і Франція часті своїх військ Сербії на поміч... (с. 71).

Замість етноніма росіяни автор використовує етнонім *Москалі*, нерідко скорочуючи до *Моск.*, і навіть до *М.* Пор.: *Що не знищили гарматні моск. кулі, то знищили і зрабували самі Москалі. Найбільше потерпіли Жиди від Моск., а особливо від козаків. Від вечера Галич знов наш. – Цими днями були між Дністром і Прутом, на рос. границі – а особливо між Добринівцями і Чорним Потокм завзяті битви. Наші М. відперли (с. 60).*

Буковинців І. Бажанський називає *Українцями*, напр.: *Сегодня комп. зі школи перенеслася до міста, а до школи прийшла інша з лейтенантом Гошовським (Українець-гімн. професор в Кіцмані).*

Сенсорні лексеми в описі війни. Автор щоденника – цивільна людина, до військових дій не залучена. Для цивільної людини війна передовсім пов'язана із вибухами, звуковими сигналами, які порушують звичайний стан життя. Опис війни ґрунтується передовсім на сенсорному сприйманні дійсності. У щоденникових записах синтагматичний зв'язок (не) чути + іменник на позначення зброї поширений. Пор.: *Тут тихо, але зі сторони Зеленева чути було якийсь час гармати (с. 45). Цілий день канонів не чути (с. 45). Сегодня гармат не чути. Знов літак летів на схід. В днину було чути з півд. заходу глухий, але досить виразний грім гармат (с. 45). Вчора і сегодни чути від Городенки гармати (1, с. 45). Чути виразно канони вже з півночі (с. 45). Вчора і сегодня було виразно чути канони зі сходу і заходу (с. 46). І вчора тихо. До полудня чути глухо канони з півн. сторони, а з полудня майже неперестанно сильна канонада дець / кажуть від Боян / (с. 49).*

Щоденникові записи – описи війни – «насичені» лексемами зі значенням «звучання».

Пор.: Східна буря з морозом, страшна метіль вчора і сьогодні. Від неділі 7.3 до понед. 15.3 асертирунок, беруть від 18–42 року майже всіх. До Чернівців асентировані йдуть пішки, в таку метіль... Десь від 8.3 тревали битви коло Городенки, **греміли й греміли гармати** безустанно, але вже найдуще в середу 17.3 і четв. 18.3 до полудня. Моск. підтягнулися від Городенки далі на північ (с. 46). Цілий час **не втихають гармати** від Дністра /Залищики!/. В Снятині стація наших аероплянів і майже щодня, як лиш погода, кружать поверх нас літаки як птахи, і по два і по три нараз. В Снятині є німецьке військо. В Карпатах вже кілька неділь величезна завзята битва (с. 49). Від самого ранку до пізнього вечора **дрожить все від звуку гармат**. Наші **стріляють** відци із Залуча, Моск. із Снятина. Канонада і Устріляння з карабінів продовжалося з рідка і в ночі при; освітлюванню ракетами з нашого боку. І в день, і в ночі видко за Черемошом пожари. Великі вогні були в Снятині – вигорів майже цілий ринок. В день бухають стовпи диму до неба, а вночі жаріє пеклом небо, далеко, широко, – це майно людське горить. Одні вогні від шрапнелів, але більше від самих таки Моск. За Черемошом «**кипить**» (с. 51). Знов від ранку **канонада**, однак рідша як вчора, і карабіни рідше **чути**. По полудні **сильна канонада** десь коло Карлова, а над вечір **греміли гармати** зі всіх боків аж воздух і вікна дрожали. Це по більший часті **бють** наші **канони**. Одні **стріляють** таки не далеко відци, коло учителя Ісакевич, **грим тай грим!** (с. 51).

Рано **тихо** тут, нікого не видко, **не чути**. Десь не десь переїде дорогою гусар – і знов **тихо**... Десь дуже з далека може аж із-за Коломиї – **долітають слабі громи гармат, і то втихло**... Нараз **затаракотіли стріли карабінів** коло Чорторії, а за цим **грим й грим!** Почали **стріляти і відци канони**, а за ними **зачали гудіти і з Заходу – гризотня, що ну!** Далі довша пауза, і знов **громи зі всіх боків**, так до полудня. Пополудні **тихо**, лиш десь колись **загримить гармата** (с. 52). В ночі сильний дощ з громами, по чім /по півночі / **страшна стрілянина з гармат, карабінів і маш. карабінів в Залучу**. **Стріляли так густо, що як би фіри їхали по свіжім шутрі**. Над ранком **все стихло**. Це був напад на наші окопи, але відперто. Цілий день до вечора повільно канонади наших з Залуча. Уряд

податк. в Карапчеві в школі і там я вифасував свою платню вже за Червень (с. 54). Ніч – заяк тиха. Рано кілька сильних стрілів наших гавбіц. До полудня по стрілови гарматньому, до вечора лиш десь-колись гримнуло. – В ночі коло 10. години знов напад на наших, знов пальба в Залучу, таракотіли карабіни як град по бляшанім даху, а канони били раз-по-раз. Неприятеля відперто. Стріляни-на трівала щось годину. В Залучу знов щось горить (с. 55). Рано чути з за Черемоша стріли з карабінів, дальше знов тихо. Від полудня обзивалися потрохи лиш канони в Залучу і то наші. Цей день можна ще причислити до тихих днів, яких тепер дуже мало (с. 56).

І цю ніч не колотили дуже стріли, але рано за Черемошом – чути було сальви з карабінів. Від ранку чути десь як від Коломи. безустанні громи гармат, греміло майже цілий день. От тепер І год. сполудня, я це пишу, а то таки десь недалеко за Черем. наші. гармати раз по раз: «гу-гу-гу!». То карабіни відти обзиваються, від Коломиї все клекотить. От. знов: «гуп-гуп!» А тепер ще раз. «грим!» Ми вже так привикли до цього гримання, що як троха втихне, то як чого не стає. Бо то все зук тай зук. Однак то ще не битва тут, а тільки канонада, раненого з наших, здається, ще й не було цими днями. Знов: «луп-луп!» все по два рази. Послідні три дні літаків було мало видко, тепер знов, літають в різні напрями. Знов «грим-грим!» От вже й 4-та година по полудні, а то грим-грим не втихає, що 10 секунд все два стріли. Тепер вже гримають, і з Вашківців. Та від 5 год. повстав такий греміт, що страх. Гримають раз-по-раз, майже безустанно, нема й секунди тихой. Самі гармати. Стріляють / часто сальвами й по 8 разів, скоро / тут в Залучу, тай десь вище, відай коло Карлова. О, там гуде й гуде! Так ще не було, а що далі... Й карабіни говорять. Сонце як кров червоне заходить. Я не вірю в ніякі знаки, але як кругом грем-мять гармати і лється кров, то мимоволі приходить дивна якась думка, що то знак крові. Вже 8-ма год. вечером, гармати роблять далі, ще дуще. Вони вже не гримають, а ревуть і ревуть в одно. Це коло Карлова. Але й тут не тихо, лиш тут роблять гармати малі павзи. Тай карабіни не втихають, все то сальви, то поєдинчо. Коло 9 год. надтихли троха гармати, зате затаракотіли як град карабіни десь за Княжем. Це грохотання з карабінів тре-

вало з годину, потім все втихло. Що це було, почуємо завтра, як це будемо жити. По 10-тій в ночі було і в Залучу таке саме. По якійсь сильній детонації затаракотіли карабіни і маш. карабіни як буря, те тревало не більше / 4 години відтак втихло. – Над ранком таке саме коло Чорторії, а властиво коло Барбівців. Ніч погана! Чути, що вчора була битва коло Чернівців, Моск. Відперто (с. 56–57).

3. Засоби художньої виразності. Йшлося, що щоденник-хроніка «Війна» І. Бажанського є текстом, розрахованим на читача, цим пояснюємо використання в ньому засобів художньої виразності. Хоча, з іншого боку, металогія – природна риса мовлення, адже мовленнєва діяльність – це творчий процес.

У тексті І. Бажанського натрапляємо на паремії (фразеологізми народнорозмовного характеру). Напр.: *Билися горшки, яйця, розливалось молоко, що повиносили на продаж: метушня не до описання. Ще більший страх, кажуть: на гвалт дзвонять. А наше військо таки не стріляло цілком. Почали стріляти і відци канони, а за ними зачали гудіти і з Заходу - гризотня, що ну!* (с. 52). *Та від 5 год. повстав такий грім, що страх.*

Прислів'я народнорозмовного характеру урізноманітнює виклад інформації, скорочує дистанцію між читачем і автором. Водночас наявність у щоденнику-хроніці інших типів тексту дозволяє стверджувати про інтертекстуальність тексту, тобто в текстовій тканині відбувається «перетин» з іншими текстами. Напр.: *Всі говорять, що війна незадовго скінчиться, може! Всім вже вона доїла, все страх дороге, все йде на військо. На 15. І 21. ц.м. покликають і послідніх нище 50 р., а відтак підуть і ті до 55 років життя, це вже оголошено. Не дурно то кажуть: «Не хвали день перед вечером». От над вечером почали вже знов ревіти і то вже від сходу від Чернівців* (с. 79).

Поетичності авторським міркуванням надають віршовані рядки, які належать, ймовірно, самому І. Бажанському. Вірш, стилізований під народну пісню, увиразнює сумні роздуми про майбутнє.

Пор.: – *Сонце так чудово сходить; хмарка мов всміхається до нього – всюди свята тиша. – Та це, як кажуть, мертва природа... А чоловік?... І він тепер лагідний, бо так виглядає. Кажу – виглядає, бо чатує оден на одного – на життя. Зозуля так жалібно кує в саді панськiм...*

Чого так, зазулько, куєш жалібненько?

І чого ми смутиш й так смутне серденько?

Чи хочеш, зазулько, тепер нам сказати,

Що доленьки нам вже ніяк не діждати? (с. 86).

Народнорозмовний характер авторського мовлення підкреслюють порівняння. Порівняльні звороти ґрунтуються на:

– назвах тваринного світу (птахи, комахи): *Від тепер жилося нам, як то кажуть, як воробцеві в стрісі, все в тривозі й страху. Майже що дня – навіть і вночі: все алярм! – То не життя було, а мука. Кулі непрят. бреніли як пчоли і били в стіни школи та в дах. Одна шрапнеля трісла перед школою, а кулі з неї пробили в одній клясі І поверху вікно і продіравили в 5-х місцях бляшаний дах в школі (с. 39). Цілий час не втихають гармати від Дністра / Заліщики! /. В Снятині стація наших аероплянів і майже щодня, як лиш погода, кружать поверх нас літаки як птахи, і по два і по три нараз (с. 62). Полями, лугами, горими, долинами земля поснована як павутиною, всюди. Коло тих непереглядимих рядів тичча люди як ті муравлі копають, висипають цілі-гори (с. 50);*

– назвах побутових реалій: *Стріляли так густо, що як би фіри їхали по свіжім шутрі (с. 54).*

– номінаціях природних явищ: *Наче якась повінь ввалили вони до міста, грабуючи та розбиваючи все по хатах та знуцаючись над жінками і дівчатами. Знов немов якась тучова хмара нависла; знов той дивний воєнний рух знов всім незносна напруженість. В ночі коло 10. години знов напад на наших, знов пальба в Залучу, таракотіли карабіни як град по бляшанім даху, а канони били раз-по-раз. По якійсь сильній детонації затаракотіли карабіни і маш. карабіни як буря, те тревало не більше 1/4 години відтак втихло. – Над ранком таке саме коло Чорторії, а властиво коло Барбівців. Ніч погана! Чути, що вчора була битва коло Чернівців, Моск. Відперто (с. 57).*

Вчора чути було з над Дністра знов канонаду. Вже цілий рік війни, страшині боротьби народів, народи двигають цей величезний тягар на своїх плечах терпеливо і ождають нетерпеливо вже раз кінця цій різні. Будуть мати, що читати наші потомки про ці часи, та, що в 20-тім віці, було ще тільки звірства в ніби-то культурних вже народів. Чоловік сильніщий того жєліза, що він мусить пережити тепер; а жєє!.. (с. 64). Гримать раз-по-раз,

майже безустанно, нема й секунди тихої. Самі гармати. Стріляють / часто сальвами й по 8 разів, скоро / тут в Залучу, тай десь вище, відай коло Карлова. О, там гуде й гуде! Так ще не було, а що далі... Й карабіни говорять. Сонце як кров червоне заходить. Я не вірю в ніякі знаки, але як кругом гремять гармати і лється кров, то мимоволі приходить дивна якась думка, що то знак крові. Вже 8-ма год. вечером, гармати роблять далі, ще (с. 56).

Епітети – художні означення – сприяють детальному змалюванню позамовної дійсності [Гуйванюк, Руснак 2005: 364–369]. Пор.:

В Карпатах вже кілька неділь величезна завзята битва (с. 49). – *Сьогодні вночі і рано зі сторони Городенка – Заліщик чути було страшну канонаду* (с. 62). *Великі вогні були в Снятині – вигорів майже цілий ринок.*

Метафора – використання слів у переносному (метафоричному) значенні – природна риса народнорозмовного мовлення. Автор підкреслює метафору графічно – слово взято у лапки, напр.: *В день бухають стовпи диму до неба, а вночі жаріє пеклом небо, далеко, широко, – це майно людське горить. Одні вогні від шрапнелів, але більше від самих таки Моск. За Черемошом «кипить», у Вашк. тільки великий рух: гусарі, автомобілі. Ми дома* (с. 51).

Для народнорозмовного мовлення характерна персоніфікація: *Взагалі тепер чути знов що дня канони. Але тут іде ще все ніби нормальним ходом. З полю бою майже нічого не мельдують телеграфом. Хто знає, що ще Румунія запіє;... доци держаться нейтрально* (с. 62). *Так ще не було, а що далі... Й карабіни говорять. Сонце як кров червоне заходить* (с. 56).

4. Синтаксичні особливості. Почуття, емоції автора, реалізовані лексичним складом висловлень, підкреслює інтонація – **окличні речення**.

Пор.: *Вже три дні проникаюча студінь, буря зі снігом і страшенна метіль, що світа не видно. О, тепер на полі десь! Бідні воляки!* (с. 43). *...через те, що ми не хотіли їй відступити за дарма часть Тиролю, Побереже і ин. – Ну, оден ворог більше!* (с. 54). *І то було наше щастя. Гірка ж нам була та нічка!* (с. 39). *По якійсь сильній детонації затарахкотіли карабіни і маш. карабіни як буря, те тревало не більше 1/4 години відтак втихло. – Над ранком таке саме коло Чорторії, а властиво коло Барбівців. Ніч погана! Чути,*

що вчора була битва коло Чернівців, Моск. Відперто (с. 57). Гримають раз-по-раз, майже безустанно, нема й секунди тихої. Самі гармати. Стріляють / часто сальвами й по 8 разів, скоро / тут в Залучу, тай десь вище, відай коло Карлова. **О, там гуде й гуде!** Так ще не було, а що далі... Й карабіни говорять. Сонце як кров червоне заходить. Я не вірю в ніякі знаки, але як кругом гремять гармати і лється кров, то мимоволі приходить дивна якась думка, що то знак крові. Вже 8-ма год. вечером, гармати роблять далі, ще (с. 56).

Горячо! Горячо на полях бою, в рос. Польщі і на італійській границі завязані не чувані в історії битви. Наші і німецькі війська зближаються із заходу, півночі і полудня до Варшави. Від півн. заходу стоять Німці над рікою «Нарево???» близько Варшави, кріпости над цею рікою «Путлуск» і «Рожка» вже в німецьких руках (с. 64). Приватна тутешня українська реальна гімназія «спить» далі. – Нема професорів, нема фондів – **війна!** (с. 82).

Питальні речення. Одухотвореності ліричним відступам автора надають риторичні питання, які в питальній формі формулюють думки автора. Пор.: **Буковино – люба країно, відколи стала ти краєм винограду? Де оком глянути, все тиче і тиче, і яке тиче?** Сильне, навіть, залізне! А по низу дроти, колючі дроти. Полями, лугами, горими, долинами земля поснована як павутиною, всюди. Коло тих непереглядимих рядів тичча люди як ті муравлі копають, висипають цілі-гори. **Що за труд такий, що за пильність всюди? На які плоди надіяти з цієї праці?** Плоди великі, страшні! Зародить наша земля вино червоне і вгаються ним всі, бідні й багаті, жебраки й вельможі... (с. 50).

Питальне речення може виражати синкретичні відношення – заперечення та протиставлення, пор.: *Рано тихо. Як би не військо всюди, здавалося, що на світі знов заволодів мир. Але де там? Пару кілометрів відци, в Залучу стоять два ворожі війська проти себе і що хвиля можуть кинутися на себе, кожна хвиля може вибухнути тут щось страшне, небувале...* (с. 55).

Особливий характер роздумам надає питальне речення в заключній частині щоденникового запису, пор.: *І з Італією кипить вже борба, до чого це дійде?* (с. 55). *Наші здобули Завихост на рос. Боці / Але де цему нещастю кінець?..* (с. 60).

Щоденник-хроніка – це авторський монолог, проте в ньому є елементи діалогу: питання – відповідь:

Перемишль знов в наших руках !?! /ні!/ (с. 54).

Хто йде: жовніри (с. 54). *Сьогодні знов перелетів літак через Вашк. на захід, чий? Не знати.* – Вчора розпочато тут і в цілій Буковині на полудне від Прута і в Кіцманщині рік шкільний (с. 68).

Ситуація на всіх фронтах майже не змінена. Румунія вже стоїть ніби по стороні нашій. Голяндія щось рухається, ладиться до війни, з ким? Не каже. Англіїці кажуть, що війна ще зо 5 літ потриває. Люди / жінки / починають веснувати. Військові власти дають до роботи в полі коней і жовніврів безплатно, тільки за харч (с. 83).

Але хто вигнав? Дали на чужі руки; здається і кілька бачив свою худобу – пропаде. – *Хоть ворога нема тут, а народ терпить страшно. А чим повозять с поля збіжжя, чим оброблять землю?.. (с. 89).* *Знов із заходу зближаються Болгаре до сербської кріпости Нішу, а на полудні перейшли вже далі цілу «нову Сербію» і йдуть на місто Монастир. – За те Італійці вже більше тижня пруть цілою силою на наші позиції в Тиролію і коло Гориції але без успіху. На інших фронтах нічого важного. Греція не допомагає Сербії, однак не дуже противилась, що в Солуні висадили Англія і Франція часть своїх військ Сербії на поміч. Румунія все дуже непевна для нас. Росія обіцяла дати Бесарабію... – Так само обіцяла Англія Греції острів Кипр, однак Греція не прийняла. **Що Румунія думає, не знати (с. 71).***

Незавершені речення, оформлені графічно трьома крапками й знаком оклику, відіграють особливу роль у роздумах. Пор.: *Дерева в цвіті, соловії щебечуть, жайворонки вносяться зі співом над нивами, зазуля кує по гаях, «весна – кажуть – красна'» а сумна, сумна вона, не весела цього року!.. (с. 50).* ...коло 10-ї год. поединче стріляння з карабінів в Залучу. **Погано на світі жити!.. (с. 55).** *Вчора чути було з над Дністра знов канонаду. Вже цілий рік війни, страшні боротьби народів, народи двигають цей величезний тягар на своїх плечах терпеливо і ождидають нетерпеливо вже раз кінця цій різні. Будуть мати, що читати наші потомки про ці часи, та, що в 20-тім віці, було ще тільки звірства в ніби-то культурних вже народів. **Чоловік сильніщий того желіза, що він мусить пережити тепер; а жиє!..(с. 64).***

Незавершені речення стимулюють увагу читача, активізують його мисленнєву діяльність (дають змогу читачу іноді «домалювати» сказане автором, іноді «поспівчувати» його думкам.

Напр.: **Так ще не було, а що далі... Й карабіни говорять. Сонце як кров червоне заходить** (с. 56). Східна буря з морозом, страшна метіль вчора і сьогодні. Від неділі 7.3 до понед. 15.3 асертирунок, беруть від 18 – 42 року майже всіх. **До Чернівців асентировані йдуть пішки, в таку метіль...** (с. 46). Рано тихо. Як би не військо всюди, здавалося, що на світі знов заволодів мир. Але де там? Пару кілометрів відци, в Залучу стоять два ворожі війська проти себе і що хвиля можуть кинутися на себе, **кожда хвиля може вибухнути тут щось страшне, небувале...** (с. 55).

Послідна твердиня на російській Польщі Новогеоргієвськ / після телеграми з дня 20./8.915 / впала. 85.000 рос. війська, 6 генералів і 700 гармат взято. Італійці все пруться вхатися де в наш край / державу /. А все даремно. Коло Гориції але й в Тиролю на границі битви не устають, та наші відпирають всюди ворога. Так і на всіх инчих фронтах обгоняється обі союзні державі і Туреччина від ворогів, крім рос. Польщі і Курляндії, де поступаємо офензивно і подібно. На Буковині тихо, тихо як на часи воєнні, бо й тут на границі Бесарабії і коло Дністра менші перепалки не перестають. Однак вже кілька день як не чути ні відки гуку гармат. **Москалі здається виперті вже сюди на північний бік Дністра...** Однак лрив. реальної гімназії відай і цього шк. р. тут не буде, професори **на війні, а й людям не до того тепер – ні [до] професорів, ні [до] фондів, ніщо...** Шкода дітий, бо прийдеш і цей рік втратити їм. / Вже щось три неділі майже неперестанно слота а то була посуха. Білий хліб а особливо жито не дуже вдався /. Італія виповіла й Туреччині війну 20./8. Ц р. (с. 66–67). З Румунією стоїть справа ліпше . **Румунія ще не рішилася...** (с. 69).

/ До 16./11. було гарно і тепло від ночі із 16. на 17./11. паде великий сніг. **/Війні нема кінця...** Все крім Сербії те саме, в Сербії гонять наші, Німці і Болгари, Сербів на пол. схід і обходять їх вже майже зі всіх боків, тільки ще лиш на Чорногорі і Альбанію / і то вже тяжко / можуть цофатись. Всі важніщі місцевости і позиції / колії / в руках союзних військ. Ніш, Кралево, Кружеваць, Лесковаць, Апексінаць здобуті (с. 71).

Все однако: всюди бються; кінця не видко. Всі хочять спокою, але ніхто не хоче виступити перший з навязанням мирних переговорів, аби не виглядало, що побіджений. – В так минають дні за днями, як в якій тюрмі; **цілий світ терпить і вижсидає кінця**

страшній різні, але кінець... Люди вже і у всякі ворожби вірять: появилися пророки та пророчиці, предсказують кінець війни; одні кажуть, що в червні, другі що в серпні цього року буде мир (с. 82). На дворі навіть мрячно. Що там вже народу впало! Коло Топорівців і Раранча. **Та ще й впаде...** (с. 79). Зачали й відци – з близка – гриміти наші канони на той бік за Прут, але з рідка: по 2 стріли. **Спання довго не було...** (с. 87). Сьогодні, то є 14.06. – отже по Зелених святах – мала бути наука і деякі діти прийшли до школи. **Сумні вернули домів, забравши свої зошити зі школи: вже по науці...** (с. 88). 6 година рано. – До світа гримнуло ще кілька разів. – Дальше тихо, наче завмерло село. Тільки десь з далека долітають глухі стріли гармат, але рідко. – Гарне, чудове время! Вчора над вечір був сильний дощ, а сьогодні вся земля наче вмита блищить на сонці, аж любо дивитись. – Ге, любо було б, як би та велика скала не тиснула душу: **битва от-от ще не починається...** (с. 87).

В авторському мовленні трапляються щоденникові записи – ліричні монологи, насичені засобами художньої виразості (для них характерний стилістичний прийом конвергенції мовних засобів, який полягає в скупченні засобів художньої виразності):

Коли то вже раз не будемо чути того безустанного грому гармат? От вчора був «Святий вечір», сьогодні Різдво. «Слава во вишніх Богу» а на землі мир і во чоловіціх благоволені опівають нині по святинях, всі церкви голосять і ворог і неворог, а який мир, яке благоволення на землі?!... Щодня і щоночі гармати не втихають, однак від сночи то так клеколять / і то безперервно /, що виглядає, наче-б який тягаром поїзд їхав, земля стугонить, і люди зі страхом поглядають на північ, відки несеться ця страшна гуркотня. На цілім східнім фронті кипить люта битва, і від нас вона недалеко / Магала, Бояни, Раранче, Топорівці, Вікно, відтак Дністер, околиця коло Городенки / дальше лінія на північ попри Стрипу, Стир, Неву, аж до Балтійського моря, коло Ріги. Сюди чути цю страшну доці тут не чувано канонаду від Дністра від сторони Заліщик і Городенки, але, як кажуть, **кровава робота йде на цілім фронті (с. 76).**

Все одно і те саме: війна й війна! Всі вже так зжилися з цим лихом, що вже й не питають, коли йому кінець буде? Ой кінець все нищиться, все пропадає, всякі людські здобутки і міліони людського життя... Всі мужчини від 18 до 50 літ на війні,

дома лиш саме жіноцтво, малі і старі та каліки. Та незабаром покличуть і тих понад 50 до 55 літ. – Правда наші і союзні війська здобули доці багато: Бельгія, Сербія, Чорногора, північна і східна частъ Франції та ціла російська Польща і інші російські області аж по Двіну, та Ікву заняті вже нашими. Цього тижня взяли наші штурмом від Італійців в Албанії і приморське місто Дурацо, однак противники все ще неподдаються: хочать тепер з весною ще спробувати щастя, ще раз зміритись з нами (с. 79–80).

Колись прийде такий час, коли люди, читаючи історію цієї світової війни, будуть дивуватися, що на початку двадцятого століття, могла повстати така страшна міжнародня різня. Всякі можливосте собі видумує чоловік на чоловіка, аби его знищити. На землі і під землею, на воді й під водою навіть в повітря несуть одні на одних смертоносні оружжя. **Вже мільйони лежать в могилах, мільйони калік, мільйони вдів і сиріт!** Людські здобутки, людська довголітня праця – все пропадає, далі й надія на ліпше – одиноке, що ще нас тримає, нас покине. **А за віщо це все? Нащо гонять людей, щоби вони убивались взаїмно? Не можна би то в згоді жити, в спокою?** Видко звірство ще не викоринилось з чоловіка: **гризуться як собаки!** **Та коби ті гризлися, що хочать війни, то най би, а то не вони!** **Надіє, надіє свята, могутча – не опусти нас!** **Наступає весна, який буде цей рік, вже другий? Буде страшний кровавий!** (с. 81–82).

В днях 23, 24, 25 були Великодні свята; вони проминули тихо, бо не чути було в цих днях канонів. Але то тільки тут не чути, на інших фронтах кипить борба дальше. **І нічого не знати і нічо не чути, коли цьому нещастю буде вже раз кінець; а то все нищиться, все пропадає!** **А люди. Де ті давні люди?** І так був вже світ зденерований, а війна взяла й решту людям душевного спокою. Люди (значить: старці, жінки й діти) трудяться кожне коло свого діла як і давніше, але на обличчю видко в кожного знаки печалі, яку носить в серці. – Члени родини жили колись в купці; тішилися й сумували разом і так їм було добре. А тепер війна розбила кожду родину. **По всіх кінцях світа розбрилися люди і – вбиваються...** **Такий час, сумний, страшний час – війна!** – От що то відци до Самушина, не велика дорога; а ми вже рік, як нічогісінько не знаємо про нашого там батька (мого тестя). В Самушині (так і в Мосорівці) Москалі, недалеко села боева лінія (шанці) і ніхто ні туди

ні відти не перенесе вістки. От якось в цю п'ятницю були в нас чоловік і жінка самушинські, котрі ще перед роком втікли перед Москалями з Самушина до Брідка, де й доці пробувають. Вповідали страшні річі про ті сторони. Люди обробляли свої поля під кулями, бо зза Дністра безнастанно стріляють Москалі на все живе. – **Багато людей і худоби так повбивали, багато хат попалили, багато людей із собою забрали.** Нашого війська повно по селах недалеко боєвої лінії, **і там велика біда.** Кажуть, що лиш голі хати сторчать без огорожі, без шоп: все пішло на вогонь, навіть сади. Де була хата незамкнена, то й хату розібрали на вогонь або «де-кунки» (с. 82–83).

Погано! – Всі тікають з сіл на північ Прута. Також трени цофнулися. Із Вашківців **втікають перші, розуміється, Жиди. Тепер 11 година вночі, всюди тихо, а люди втікають; віз за возом. А що нас чекає?..** (с. 85).

Ситуація грізна. – Тепер 6 годин Рано; військо ходить то в гору, то в долину (кіннота), зрештою тихо; **однак чи на довго?...** Ми поки що дома, не знаємо як ліпше. Тут лишатись страшно від ворога, а йти не знати куди, також страшно. З сіл, зза Прута як Ставчани тягнуть люди зі всім (1, с.86).

Сонце клониться к Заходові; **таке червоне наче кровію облите.** Так кровію: полилося її цього тижня коло Вікна і Добринівців **багато-багато! І ще пролітється! А воно поглядає з висот небесних своїм лагідним оком на той гарний світ Божій, який війна так дуже споганила. Ей люди-люди!... Коли вже раз будете люди?** (с. 86).

5. Графічні засоби. Для того, щоб виокремити найголовніші тези, думки, автор використовує графічні засоби – послуговується розрідженим шрифтом, лапками, рисками. Напр.: *Вночі над ранком кілька стрілів гарматніх. З Залуца чути поодинокі карабіни. День / через слоту / тихо. Вечером знов кілька стрілів з канон. Цей день памятний буде в історії. Італія, наша довголітня союзниця, **виповіла нам війну**, через те, що ми не хотіли їй відступити за дарма часть Тиролю, Побереже і ин. – Ну, оден ворог більше!* (с. 54).

Від вечера Галич знов наш. – Цими днями були між Дністром і Прутом, на рос. границі – а особливо між Добринівцями і Чорним Потокком завязаті битви. Наші М. відперли (с. 60).

Оголошено урядово, що аж сьогодні. **Перемисьель знов у наших руках.** Ніч тут була спокійна, лиш рано було чути карабіни з Залуца, а зі сходу канони. Відтак тихо аж до полудня, від якого часу аж в пізну ніч тревала канонада і стріляння з карабінів – часто сальви. Дорожня росте, а то через військо тут. 1 кг мила 4 К. вже й м'ясо дорожче: 1 кг. 1 К. 60 с. Але таки нема де купити (с. 56).

Твердиня **Ковно** впала 18.08. – Наші вже (на західньому боці) коло Берестя Литовського. – Твердиня **Новогеоргієвськ** окружена нашими (німецькими) військами. – Москалі відтягуються з російської Польщі на схід за Буг, – Над Дністром, Золотою Липою, Горішнім Бугом і на бесарабській границі однаково і тут наші війська в дефензиві (с. 66).

Послідня твердиня на російській Польщі **Новогеоргієвськ** / **після** телеграми з дня 20./8.915/ впала. 85.000 рос. війська, 6 генералів і 700 гармат взято. Італійці все пруться вхатися де в наш край / державу /. А все даремно. Коло Гориції але й в Тиролю на границі битви не устають, та наші відпирають всюди ворога. Так і на всіх инчих фронтах обгоняються обі союзні державі і Туреччина від ворогів, крім рос. Польщі і Курляндії, де поступаємо офензивно і подібно. На Буковині тихо, тихо як на часи воєнні, бо й тут на границі Бесарабії і коло Дністра менші перепалки не перестають. Однак вже кілька день як не чути ні відки гуку гармат. Москалі здається виперті вже сюди на північний бік Дністра... (с. 66).

Ми цю ніч не спали. Цілу ніч трени і вози втікаючих не давали ока прижмурити. Москалі зближаються. В школі тепер санітарний відділ з своїм тренем. В клясах лежать ранені. – Люди цілими юрбами (вже не лиш Жиди) з худобою і зі всім тікають до Карапчава і инших сіл на полудне. – Канони чути зі сходу блище як вчера. – Щось не добре! (с. 85).

Отож, передовсім у щоденнику-хроніці привертають увагу діалектні явища. Фонетичні та морфологічні діалектизми, зафіксовані в щоденнику-хроніці «Війна» І. Бажанського, відображають основні фонетико-граматичні закономірності буковинських говірок. Лексичні діалектизми щоденника-хроніки «Війна» формують лексико-тематичні групи, до яких входять питомі українські слова та запозичені назви.

З-поміж лексичних особливостей мови щоденника-хроніки виокремлено варваризми, оніми, етноніми, лексеми сенсорного

сприймання. Документальність тексту засвідчують оніми – власні назви. Наявність у щоденнику-хроніці інших типів тексту (фразеологізмів, прислів'їв) дозволяє стверджувати про інтертекстуальність. Народнорозмовний характер авторського мовлення увиразнюють порівняння, епітети, метафори.

Синтаксичні особливості мови мемуарного тексту І. Бажанського реалізують окличні, питальні, незавершені речення. Одухотвореності ліричним відступам надають риторичні питання, які формулюють думки автора. Незавершені речення стимулюють увагу читача, активізують його мисленнєву діяльність (дають змогу читачу іноді «домалювати» сказане автором, іноді «поспівчувати» його думкам). У ліричних монологах щоденникових записів спостерігаємо конвергенцію мовних засобів. Для того, щоб виокремити найголовніші тези, думки, автор використовує графічні засоби – послуговується розрідженим шрифтом, лапками, рисками.

4.3. Синтаксис художнього тексту як ідентифікаційна характеристика ідіостилу письменника

Конструктивний характер (здатність до побудови нових структур із лексичного та морфологічного мовного матеріалу) надає синтаксису значних стилістичних потенцій. Поняття «граматична стилістика», «художній синтаксис», «стилістичний синтаксис», «експресивний синтаксис», «поетичний синтаксис», «естетична функція синтаксису», «синтаксис мови письменника», «синтаксичні особливості ідіостилу» стали нині важливими складниками теорії мови та лінгвостилістики, засвідчуючи зміщення центру лінгвістичних пошуків від формально-граматичного вивчення синтаксичних одиниць до опису їх стилістичної семантики [Гуйванюк 2006 а; 2009; Дегтярьова 2009; Єрмоленко 1977, 1982, 1987; Кульбабська 2014, 2016; Марчук 2005; Мойсієнко 2008; Шабат-Савка 2014 та ін.]. В. Григор'єв увів до лінгвістичного обігу поняття «граматика ідіостилу» письменника [Григор'єв 1983], детермінуючи експресію синтаксису не лише смисловою і стилістичною значущістю синтаксичних одиниць, але й передусім тим, що реченнєві структури відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності.

Вивчення синтаксичних мовних засобів сучасної української літературної мови з огляду на функціонування та значення, на думку С. Єрмоленко, змусило дослідників дещо по-іншому оцінити стилістичну семантику синтаксичних конструкцій, зокрема, не тільки виявити серед них експресивні щодо вираження змісту структури, але й кваліфікувати їх як нейтральні, розмовні, книжні, поетичні, фольклорні, як структури з різними стилістичним забарвленням [Єрмоленко 1982: 40]. Розгляд одиниць синтаксису з такого погляду цікавий і для досліджень, сконцентрованих на вивченні письменницького ідіостилу.

Індивідуальний стиль (ідіостиль) письменника – основне поняття у сфері лінгвістичного вивчення мови художньої літератури. Він відіграє важливу роль у творчості справжнього майстра слова. І. Франко відзначав, що кожний талановитий автор «виробляє собі свою окрему мову, має свої характерні вислови, звороти, свою будову фраз, свої улюблені слова. Письменник, у якого нема своєї індивідуально забарвленої мови, – слабкий письменник, він пише безбарвно, мляво і не може числити на довшу, тривку популярність» [Франко 1961: 54].

Дослідження мови творів визначних майстрів художнього слова в аспекті репрезентації ідіостилу – один з актуальних напрямів сучасної антропоорієнтованої лінгвістики. Лінгвістичні аспекти ідіостилістики, інтерпретативні підходи до функційних можливостей художнього слова, базові теоретико-методологічні принципи лінгвістичного аналізу мовних пріоритетів письменників, авторських дериватів, оригінальних синтаксичних конструкцій, переосмислених мовних символів тощо сформульовані в працях видатних українських мовознавців (див. праці: [Бибик 2010; Білодід 1981, 1984; Бублейник 2000; Ващенко 1963; Голікова 2018; Голянич 1997; Гриценко 2007; Грицютенко 1959; Гуйванюк 2009 а; Єрмоленко 1982, 1987, 2005; Жайворонок 1994, 1998; Ільїн 1957; Калашник 2002, 2009; Кононенко 2002, 2014; Крупа 1998; Кухар-Онишко 1985; Масенко 2004; Мацько 2001; Мойсієнко 1997, 2008; Пилинський 1976; Потєбня 1905, 1922, 1976; Русанівський 2002; Сидоренко 1969; Сологуб 1991; Ставицька 1986; Статєєва 1997; Сюта 2011; Ткаченко 1998; Чабаненко 1984, 2002; Шевельов 1998] та ін.).

Надійну теоретико-методологічну базу для об'єктивного вивчення мовотворчості письменників подають праці відомих зару-

біжних лінгвістів (див. праці: [Балли 2001; Бахтин 1986, 1986 а, 2001; Билецкий 1989; Виноградов 1961, 1963, 1971; Винокур 1959; Гальперин 1981; Григорьев 1983; Гумбольдт 1985; Гадамер 2001; Ефремов 1966; Карасик 2002; Караулов, Красильникова 1989; Ковтунова 1986, Ларин 1974; Матезиус 1967 а; Мукаржовський 1996; Мухин 2011; Наумов 2010; Одинцов 1980; Солганик 2001; Якобсон 1987] та ін.). Учені пропонують різноманітні дослідницькі прийоми опису індивідуального стилю, предметом спеціальних досліджень слугують мовні особливості різножанрових творів на рівні лексики та граматики, художні параметри індивідуальної мовотворчості, що дає змогу системно представити мовний портрет письменника.

Сучасні підходи до студіювання лінгвокреативної діяльності автора засвідчують множинність підходів до лінгвістичного вивчення ідіостилю письменника, лінгвістичної рецепції та декодування художнього тексту. У контексті наукового плюралізму можемо назвати такі: *семантико-стилістичний* (дослідження лексико-семантичних компонентів ідіостилю); *власне-ідіостилістичний* (дослідження загальномовного та специфічного в ідіостилі автора на різних мовних рівнях); *системно-структурний* (зосередження уваги на окремому мовному явищі та його відображенні в ідіостилі письменника); *лінгвокогнітивний* (дослідження тексту з погляду пізнання та осмислення автором світу, концептосфери та символізму авторського мовлення, вербалізації автором ментальних смислів); *лінгвопоетичний* (дослідження лінгвостилістичних засобів творення поетичних образів у художньому тексті); *соціолінгвістичний* (висвітлення ролі авторської мовотворчості у формуванні нової української літературної мови, нормалізації її лексико-семантичної системи); *лінгвостатистичний* (дослідження ідіостилю з отриманням кількісних характеристик, опертя на цифрові дані для унаочнення висновків аналізу лінгвістичного матеріалу, у т. ч. за допомогою автоматизованої обробки методами й засобами корпусної лінгвістики та ідеографічної лексикографії). Утім, різноплановість й різновекторність лінгвістичного пошуку, зумовлена широким спектром напрямків розвитку антропоцентричної парадигми наукового пізнання, не стільки розв'язує проблему, скільки примножує різноманітні теорії та методології. До того ж зазначені підходи в дослідницьких описах нерідко вступають у зони перехрещення.

Продовжуючи традиції лінгвостилістичного аналізу художнього тексту, науковці звертаються до лінгвопрагматичного, когнітивно-семантичного, лінгвоконцептологічного поглядів на функції мовних одиниць у тексті. Сучасні тенденції до міждисциплінарної інтеграції в науковому пізнанні зумовлюють утвердження новітніх аспектів студіювання індивідуальної мовотворчості письменників, що їх здійснюють у контексті осмислення ідей філософії, естетики, етнографії, культурології, психології, соціології тощо, потужних мультимедійних технологій сьогодення.

Поняття ідіостилію письменника, безперечно, тісно пов'язане із синтаксичною організацією його творів, адже синтаксис «є тією сферою, де переplавляються чужі голоси, де найяскравіше відтворюється уснорозмовне мовлення, де розкриваються широкі можливості виявлення суб'єктивно-оцінної семантики індивідуального стилю» [Єрмоленко 1982: 202]. Будова, структура, розташування та взаємний зв'язок складових частин художнього тексту, відбір, частота вживання певних конструкцій, їхня організація, розташування, гармонійне сполучення у складні синтаксичні цілі, насиченість реченнєвих структур специфічно-художніми елементами мовного вираження експресивних значень – залежить від своєрідності індивідуального синтаксису кожного автора.

Функціонування синтаксичних одиниць в мові художньої літератури зумовлює стійкий дослідницький інтерес (див. праці [Агафонова 2009; Гуйванюк 2009, 2009 а; Данильчук 2006; Єрмоленко 2002; Іванчикова 1979; Калашник 2009; Кондратенко 2012; Кульбабська 2014, 2016 а; Марчук 2005; Шабат-Савка 2014; Шатілова, Кульбабська 2015; Шатілова 2011] та ін.). Наукові студії лінгвістів декларують основні підходи до лінгвістичного вивчення синтаксичного рівня художнього тексту: розкриття його синтаксичного оформлення та композиційно-синтаксичної форми, дослідження структурування тропів і стилістичних фігур, опис структури та семантики різнорівневих синтаксичних явищ, вивчення естетичної функції одиниць синтаксису, аналіз загальномовних та індивідуальних їхніх особливостей, з'ясування національно-специфічних рис авторської манери тощо.

Наукові спостереження над синтаксисом художньої мови письменників засвідчують, що він є невід'ємним виразником індивідуального стилю автора. Ідіостильовий характер синтаксичної будови

фрази тісно пов'язаний із питаннями художності, мовної естетики, емоційної наснаженості літературних творів. Та досі у вивченні синтаксичної системи художніх творів, зазначає Н. Гуйванюк, немає методики такого дослідження, хоча, безперечно, напрацювання в галузі риторики, стилістики і поетики визначили коло синтаксичних «фігур», які є носіями художності письменника, його синтаксичного почерку [Гуйванюк 2006 а: 269]. Висловимо свої міркування щодо основних принципів, підходів та перспективних положень дослідження специфіки мовно-художнього континууму письменника, зокрема його синтаксичних особливостей.

4.3.1 Синтаксичні домінанти в ідіостильовій системі художнього тексту

Дослідження ідіостилю письменника як один із пріоритетних напрямів лінгвістичної науки, що синтезує мовознавчі та літературознавчі зусилля, «здійснюється у двох аспектах: історія української літературної мови (внесок письменника в літературну мову) і мова художньої літератури (інтерпретація естетичної функції мови)» [Єрмоленко 2004 а: 653]. Двоєдиний підхід до комплексного вивчення ідіостилю письменника визначила Л. Ставицька: 1) установлення особливостей поетики майстра слова: систему константних стилетворчих рис його почерку; 2) з'ясування характеру співвідношення індивідуального стилю майстра з загальними мовними нормами [Ставицька 1986: 61]. Поглиблюючи зазначені вище констатації, С. Биби́к окреслює два підходи до вивчення авторського стилю: 1) *системно-функційний* – комплексне вивчення мови творів (чи то у проекції на історію української літературної мови, чи то як інтерпретацію естетичної функції мови з урахуванням суспільно-світоглядних орієнтирів автора) або ж конкретного визначального для творчості тексту; 2) *рівневий* – виокремлення певного рівня мовних одиниць, нерідко домінантного, за яким простежується мовна майстерність письменника [Биби́к 2010: 40].

Оптимальний спосіб комплексного дослідження ідіостилю письменника, на наше переконання, детермінує його характер, залежний від співвідношення традиційних та індивідуальних ознак, від функційного навантаження загальномовних явищ в індивідуальній мовотворчості. У цьому аспекті важливо виявити та розкри-

ти систему своєрідних слів і конструкцій, майстерно й самобутньо відібраних автором із загальнолітературної народної скарбниці. «Очевидно, – зауважує В. Виноградов, – що в індивідуально-художньому стилі можливі ускладнення цього загальнонародного літературного фонду через залучення до нього мовних засобів народних говорів. Дослідження характеру та внутрішнього об'єднання, функцій окремих елементів з огляду на своєрідність композиції художнього твору й мистецького методу автора і становить аспект аналізу стилю письменника» [Виноградов 1963: 226]. Такий аналіз варто здійснювати на основі співвідношення та зіставлення мови художніх творів із формами та елементами загальнонаціональної мови, а також з позалітературними засобами мовного вираження.

Літературна мова надає письменнику необмежені можливості творчої селекції мовних засобів, і кожен майстер слова вибирає якісно відмінний потенціал лінгвостилістичних явищ, випрацьовуючи особливий мовний світ відповідно до свого світобачення, мовно-естетичних інтенцій, лінгвістичного смаку. З огляду на це, авторська мовотворча парадигма має певні доміанти, константні стилетвірні риси, які, власне, й уможливають упізнання письменника. В аналізі мовотворчості за методикою виявлення й опису різнорівневих доміантних одиниць вбачаємо перспективність ідіостилістичних студій.

Сучасній лінгвістиці бракує понятійної чіткості у витлумаченні мовної доміанти та її аналізі. Концепція мовної доміанти викладена в дисертації А. Моклиці, присвяченій вивченню художніх стилів польських письменників-модерністів. Науковець виокремив два принципово відмінні погляди на сутність доміанти в сучасній лінгвістиці: 1) як найчастотніший елемент мовного рівня (лексема, словоформа тощо); 2) як організаційний принцип художнього тексту, що тією чи тією мірою визначає специфіку його структури [Моклиця 2006 : 56]. Розглядаючи художній стиль як комплекс ієрархічних елементів, дослідник вирізняє з-поміж компонентів авторського стилю найістотніші (фігуративні, концептуальні) та другорядні. Для окреслення стилетвірних компонентів першого типу варто застосувати термін мовна доміанта – стилістичний засіб, який є вершиною мовної ієрархії художнього стилю (найважливіший елемент мовного рівня) [Там само : 73]. Ключовими поняттями дефініції мовної доміанти А. Моклиця називає: «мовний рівень»

(межі термінологічного застосування домінанти), «художній текст» (середовище реалізації домінанти) та «функція» (маємо справу не зі статичним елементом, а зі складною динамічною одиницею, сутність якої потрібно шукати в межах структури конкретного мовного рівня, а не шляхом відокремленого аналізу) [Там само : 57]. Однак однозначних і чітких критеріїв визначення мовної домінанти немає, констатує дослідник, зазначаючи, що відповідь на питання про природу мовної домінанти варто шукати в самій тканині художнього тексту.

Д о м і н а н т а (з латинської *dominans* – панівний, найбільш поширений, переважний) – термін, що його застосовують у різних галузях філологічної науки: літературознавстві, лінгвістиці тексту, психолінгвістиці тощо. З огляду на вектор інтерпретації цього поняття домінантними називають як змістові, так і формальні засоби художнього тексту, ведучи мову про різні типи домінант, як-от: змістова домінанта, ідейна домінанта, жанрово-стилістична домінанта, концептуальна домінанта, емоційно-змістова домінанта, семантична домінанта, рематична домінанта, прагматична домінанта, граматична домінанта тощо. Ми розглядаємо **м о в н у д о м і н а н т у** як матеріальну одиницю тексту, тобто мовний засіб.

Д о м і н а н т а як мовний засіб у лексикографічних працях з лінгвістики має вузьке та широке тлумачення: 1) стрижневе слово синонімічного ряду (домінанта синонімічного ряду) та 2) найзагальніша ознака стилю, яка реалізується в конкретних лексичних, граматичних, текстових одиницях (домінанта стилю). Отже, поняття домінанти стилю, вочевидь, правомірно застосовувати щодо вивчення індивідуального стилю письменника. Для окреслення мовних домінант в авторській мовотворчості продуктивною, на наше переконання, є **п о р і в н е в а м е т о д и к а** – аналіз домінантних засобів різних рівнів як ідентифікаційних характеристик ідіостилю. Опираючись на розуміння художньої мови як системи підсистем (рівнів), домінанті засоби кожного мовного рівня в тексті розглядаємо як компоненти єдиного цілого – ідіостилю.

Д о м і н а н т а і д і о с т и л ю п и с ь м е н н и к а – ті визначальні риси, які виділяють індивідуальний стиль з-поміж інших, допомагають найяскравіше виразити творчу особистість [Кухар-Онишко 1985 : 50]; ширше – комплекс когнітивних, емотивних та естетичних еталонів, характерних для особистості, які слугують

психічною основою метафоризації і вербалізації картини світу в художньому творі (В. Белянін, Я. Мукаржовський, Р. Якобсон) і детерміновані системою особистісних цінностей [Дойчик 2012: 8]. Домінанта індивідуального стилю реалізується в конкретних різнорівневих мовних одиницях, що виконують у літературно-художньому творі текстотвірні функції. Відповідно до рівневої організації мови розмежовуємо домінанти фонетичного, лексичного, фраземного, словотвірного, морфологічного та синтаксичного рівнів.

Різномірні текстові домінанти характеризує насамперед повторюваність у тексті, висока частота вживання певних мовних явищ, наприклад: звукова винахідливість, специфіка у відображенні системи вокалізму та консонантизму, підпорядкована потребам експресивного вираження, – *фонетичні домінанти*; переважання лексики конкретних тематичних груп, категорій (полісемія, синонімія, антонімія, омонімія, паронімія тощо), стилістично й експресивно маркованих слів (розмовних, просторічних, діалектних, застарілих, архаїчних, книжних, неологізмів, okazіоналізмів тощо), образне слововживання, оцінна семантика та ін. – *лексичні домінанти*; наявність майстерно уведених у текст усталених конструкцій (загальномовних, трансформованих, індивідуально-авторських) – *фраземні домінанти*; функціонування певних словотвірних типів з точки зору їхніх виражально-зображувальних можливостей – *словотвірні домінанти*; переважання слів певної частини мови, однотипних граматичних форм – *морфологічні домінанти*; поширеність різномірних за будовою синтаксичних структур (простих, ускладнених, складних), експресивних конструкцій (неповних, еліптичних, парцельованих, нечленованих, тавтологічних, порівняльних, народнописаних, книжних, розмовних тощо) – *синтаксичні домінанти*. Ідентифікації різномірних домінантних мовних засобів у художньому тексті, безперечно, сприяє системний аналіз його структурної, семантичної та комунікативної організації.

Аналіз домінантних засобів літературно-художнього твору на різних мовних рівнях, на наш погляд, постає результативною методикою вивчення індивідуальної мовотворчості, що уможливило окреслення характерних рис авторського стилю. За нашими спостереженнями, інтерес дослідників, зазвичай привертає специфіка лексико-семантичної системи художнього тексту. Утім, ідіостиль письменника промовисто репрезентує й граматичний рівень. Чи-

мало науковців вважають синтаксичну організацію тексту чи не найпоказовішою з усіх показників ідіостилію. Зокрема Н. Гуїванюк акцентує, що «саме в синтаксисі, окреслюється виразно і власне авторська (індивідуальна) стилістика твору» [Гуїванюк 2009: 517], а Є. Іванчикова вважає синтаксис необхідною частиною структури художнього тексту, у якому «письменницький почерк відображається найбільш безпосередньо й виразно» [Іванчикова 1979: 3].

Отже, ідіостиль письменника промовисто маркують і домінанти синтаксичного рівня. З огляду на це, ми визначаємо *індивідуальний стиль*, або *ідіостиль* як вербальну реалізацію індивідуально-авторської картини світу письменника в системі мовних домінант (фонетичних, лексичних, фраземних, граматичних), спричинених його світоглядною орієнтацією, константних стилетвірних ознак, що визначають специфіку художньої системи. Дослідження ідіостилію письменника передбачає розгляд маркованих авторською індивідуальністю домінантних мовних засобів, в т.ч. синтаксичних, що визначають характерні особливості мовної манери автора та відображають його мистецьке бачення світу.

Синтаксичні домінанти – це виразні у мовному плані, провідні, часто вживані конструкції-маркери, що визначають синтаксичну своєрідність художнього тексту, є ідіостильовою ознакою мовотворчості, суголосні з творчою концепцією письменника, відображають комунікативно-когнітивний і психоментальний простори його мовної особистості. Вони виступають одним із важливих інтегральних чинників літературно-художнього твору, формуючи його естетичну цілісність та унікальність стильової організації.

Домінантні мовні засоби загалом й на синтаксичному рівні зокрема варто виокремлювати за певними критеріями. Домінантними в художньому тексті є синтаксичні побудови, тісно пов'язані з тематично-ідейним змістом художнього твору, його концептуальним простором, що у процесі сприйняття тексту привертають увагу читача, вирізняючись за семантикою, експресивно-емоційним забарвленням, оригінальністю. Претендувати на домінування, а отже, маркувати ідіостиль автора, може та синтаксична структура, що трапляється в тексті досить часто, адже категорія індивідуального в стилі письменника, як відомо, «створюється насамперед функцією повторюваності й закономірності, яка формує естетичне організуюче ядро кожного ідіостилію» [Ставицька 1986: 62].

Потенціалом для виокремлення синтаксичних домінант може слугувати весь спектр мовних структур тексту, однак важливо виявити не нейтральні синтаксичні явища, що виконують комунікативну функцію, а насамперед естетично значиму синтаксичну організацію мовного матеріалу, яка допомагає письменникові втілити свій ідейно-художній задум, виокремити смислові відрізки тексту. Отже, вивчаючи своєрідність синтаксису як ознаку ідіостилю письменника, варто віднайти насамперед властиві манері автора специфічні текстотвірні структури, що надають його мові особливої виразності, образності та емоційно-експресивного забарвлення.

Лінгвістичні параметри аналізу мовних домінант синтаксичного рівня ґрунтуються не лише на частотності та естетиці, а й на семантико-стилістичному навантаженні мовних структур у текстах митця, їхній здатності репрезентувати естетичну свідомість майстра слова, найпотаємніші його інтенції, адже дослідник ідіостилю «вступає на міст, який веде від мови до чогось зовнішнього, загального, надіндивідуального, до самої особистості письменника» [Винокур 1991: 42]. У лінгвостилістиці поширеним є підхід, згідно з яким мову художнього тексту витлумачують як таку, що підпорядкована світоглядним і філософським настановам художника слова. Тому, глибший аналіз його мовотворчості потребує залучення насамперед екстралінгвальних характеристик, вивчення світоглядних орієнтирів та духовних цінностей автора, аналіз джерел становлення його національно-мовної особистості, що, безперечно, впливають на пріоритетність у доборі мовних ресурсів.

Аналіз синтаксичних домінант доцільно здійснювати також з огляду на історичну епоху, на час якої припадає творчість автора, на основі співвідношення та зіставлення мови його художніх творів із формами та елементами загальнонаціональної мови, а також із позалітературними засобами мовного вираження, акцентувати на використанні регіональних (локальних) елементів для відображення усно-розмовних тенденцій.

Авторський стиль, зокрема й синтаксичний почерк письменника, традиційно вивчають насамперед через аналіз різножанрових текстів, що в них зреалізована мовна діяльність письменника. Вочевидь, передумовою об'єктивного вивчення мови окремого митця є якість емпіричної бази, вибір автентичних текстів для наукових спостережень. Адже видання художніх творів зазнають

впливу едиційної практики різних культурних і політичних епох, містять редакторські правки, різняться правописом тощо. Втручання в оригінальний авторський текст, його зміни упорядниками, редакторами, видавцями унеможливають об'єктивне дослідження мовної особистості автора, зневиразнюють авторське «я». Тому беззаперечною є думка П. Гриценка, що «для мовознавчих студій канонічними залишаються рукопис тексту чи його факсимільне відтворення, а за їх відсутності – авторизовані прижиттєві видання» [Гриченко 2007: 42].

Комплексному синтаксичному аналізу індивідуального стилю сприяє залучення всіх текстів письменника, що його творчість обрано предметом вивчення. У вивченні лише одного твору вбачаємо певну частковість наукових пошуків, вони демонструють лише мовностилістичні особливості конкретного тексту, що унеможливує укладання повного реєстру маркерів ідіостилю, визначення константних стилетвірних рис, які б вирізняли мову окремого автора з-поміж інших представників національної літератури.

Отже, домінантними у тексті можуть виступати різнорівневі одиниці мовної системи. Виразність, емоційність, зображувальний потенціал мови художнього тексту спричиняє не лише добір відповідних лексико-фраземних засобів, але й своєрідність побудови речень, їх інтонація, ритмомелодика, що фіксує особливості мовно-мисленневої діяльності автора. Синтаксична організація, зумовлена самобутнім талантом і манерою зображення художнього світу, ментальними особливостями образного світосприйняття і світорозуміння майстра слова, є важливим складником лінгвопростору твору, виступає ідіостильовою ознакою авторської мовотворчості, об'єктивуючи індивідуальний вияв мовної особистості в тексті.

4.3.2. Синтаксичний почерк Сидора Воробкевича як маркер його ідіостилю

Запропонований підхід до визначення різнорівневих мовних домінант як ідентифікаційних характеристик ідіостилю письменника дав змогу простежити синтаксичні ідіостильові домінанті риси та їхній функційний потенціал у мовотворчості видатного українського письменника Буковини Сидора (Ізидора) Воробкевича (1836–1903; літературні псевдоніми і криптоніми – Данило Млака, Демко Маковійчик, Семен Хрін, Волох, Морозенко, Іван Іванів

з-під Кіцманя, Сирота з Буковини, Исидор В., И. В., Д. М. та ін.), який відіграв помітну роль в історії становлення і розвитку української літературної мови на Буковині в другій половині XIX ст. Багатовимірний талант письменника поєднав покликання самобутнього поета, прозаїка, драматурга, композитора світської та церковної музики, фольклориста, визначного педагога, громадсько-культурного діяча, редактора буковинських часописів і одночасно православного священника, професора богословського факультету Чернівецького університету, а крім того – великого українського патріота, одного з перших будителів національного українського духу на Буковині. За сорок років самовідданої праці на нивах просвіти, літературної діяльності й музики «він зробив надзвичайно багато, заклавши разом з Юрієм Федьковичем підвалини української національної культури на Буковині, духовного відродження українців краю» [Никоненко, Юрійчук 2003: 42].

Домінантні риси ідіостилю митця на синтаксичному рівні визначаємо через системний аналіз мови його художніх (поетичних, прозових, драматичних) творів. Лінгвістичне осмислення мовотворчості письменника оперте на автентичну джерельну базу – найповніше на сьогодні тритомне видання, упорядковане О. Маковесем², що в ньому, як зазначає автор передмови Ю. Романчук, «твори Ізидора Воробкевича появляють ся перший раз зібрані разом, бо доси вийшла тільки одна мала збірка їх з редакції д-ра Франка, н. н. «Над Прутом», де є всего 103 поезій, а драматичні твори его взагалі ніколи навіть не друковали ся, хоч довгі літа грали їх на сцені. /.../ Перший том подає поезії, упорядковані хронологічно після рукописів, межі ними багато незнаних: в порівнянню зі збіркою «Над Прутом» буде їх майже три рази більше. В другім томі зібрані оповідання, котрі появляли ся в ріжних видавництвах, тепер вже неприступних для загалу. В третій том вйдуть драматичні твори, доси знані тільки з давнійших вистав в театрі» [Романчук 1909: 3–4]. Тритомник укладено на основі рукописів, що дає підставу вважати тексти автентичними (цитуючи, дотримуємося правописної системи видання).

² Твори Ізидора Воробкевича / [упоряд. О. Маковей, за ред. Ю. Романчука]. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта»: Т. 1 : Поезії. – 1909. – 420 с.; Т. 2 : Оповідання. – 1911. – 412 с.; Т. 3 : Драматичні твори. – 1911. – 421 с. – (Руська письменність).

С. Воробкевич як мовна особистість сформувався під впливом історико-культурних, національних, соціальних умов, що паралельно з індивідуальними психологічними особливостями зумовили його національно-мовні позиції. Мовна естетика письменника, його національно-мовний світогляд сформовані на основі народно-розмовної та народнопоетичної української мови в поєднанні з глибокою самоосвітою, самовдосконаленням, підвищенням свого загальнокультурного і фахового рівня, а також культурно-освітніми знаннями, що їх він наполегливо здобував в своєму літературному оточенні [див.: Кульбабська, Шатілова 2018].

Індивідуальний почерк С. Воробкевича на граматичному рівні, за нашими спостереженнями, об'єктивований у системі морфологічних та синтаксичних виражально-зображувальних засобів, що увиразнюють мову письменника, експресивізують його художні тексти, відтворюють різні індивідуально-авторські тональності. Синтаксичний лад Воробкевичевих творів, що спирається передусім на живомовні та фольклорні джерела рідної мови, відзначають такі домінуючі особливості:

1) підпорядкованість творчому задуму автора відобразити світ, характерний для життя, побуту, мовної практики народу, серед якого він виріс і жив; текстова інтерпретація домінуючі – регіональні елементи в структурі речення;

2) манера оповіді, близька до усної народної творчості – української пісні та думи, що витворює народнопісенний колорит тексту; текстова інтерпретація домінуючі – синтаксичні фольклоризми;

3) відображення специфіки періоду становлення української літературної мови на Буковині в другій половині XIX ст., рівня її унормованості; текстова інтерпретація домінуючі – паралельне використання літературних та діалектних форм.

Розглянемо детальніше домінуючі мовні засоби синтаксичного рівня в ідіостилі С. Воробкевича. Синтаксична організація мови письменника орієнтована на живе розмовне мовлення з його регіональними особливостями, що відбивають тогочасний мовленнєвий колорит буковинців. Чимало конструкцій містить **елементи локального характеру** – діалектні та архаїчні форми іменників, займенників, дієслів, часток, приєдників, сполучників у структурі речення.

Словозміна іменників має свою специфіку, зумовлену особливостями буковинських говірок: а) форми орудного відмінка однини

жіночого роду (з прийменником або без нього) із флексією *-ов* та *-ев* як у мові персонажів, так і в авторській, напр.: *Що вчора зеленіло й пишало ся красов, сьогодні вже марніє і криєть-ся тугов* (I, с. 154); *...а старая бабусенька гусята годує і для внучки заполочев сорочку гафтує...* (I, с. 337); б) форми давального й місцевого відмінків іменників I відміни м'якої групи із флексією *-и*, напр.: *Тяготить якась вага на моїм серци...* (II, с. 356); *На землі ми тут лиші гості, бо спокою тут нема* (I, с. 89); [Марта:] *Правда! Живеш, як у неволи!* (III, с. 121); в) форми давального й місцевого відмінків із флексіями *-ови*, *-еви*, напр.: *Козакови жаль лишати насухо свій повк* (I, с. 324); г) форми родового відмінка множини із флексією *-ий*, як-от: *Вона дітий любила, горнула до грудий* (I, с. 187); *Марточка бесаги зняла, а я шатнув ся до коний* (II, с. 31); г) флексія *-и* у формах родового, давального і місцевого відмінків однини іменників III і IV відмін, як-от: – *Мені вже на сім світі ні втіхи, ні радості* (II, с. 179); *Зараз після смерти матери – нехай їй земля пером – взяла мене тітка за свого* (II, с. 115); д) залишки форм двоїни, як-от: *... мені ся рве серденько на дві половині* (I, с. 72); *...при лотоках у кутку стояли дві вербі* (I, с. 95); [Ірина:] *Як знесли з полонини, то три добі люто карав ся* (III, с. 134).

Специфіка вживання займенникових членів речення – у наявності енклітичних та діалектних форм, характерних для мовлення буковинців, як-от:

1) особливості форм давального відмінка: а) діалектна форма *ми* замість літературної *мені*: *Приверни ми, Боже, хлопця з чорними бровами!* (I, с. 174); [Броніслав:] *Ах подай ми твою ручку, Мій рожевий цвіте!* (III, с. 517); б) діалектна форма *ти* замість літературної *тобі*: *...вина ти дам і всього, що лиші маю...* (I, с. 93); в) діалектна форма *му* замість літературної *йому*: *Що /.../ серце у груді му рве?* (I, с. 370); [Тетяна:] *Писарина так випасла ся, як мамка при дворі, ледви му очи видко!* (III, с. 349);

2) специфіка займенникових форм знахідного відмінка: а) діалектна форма *мя* замість літературної *мене*, напр.: [Олекса:] *Я, бігме, не боднар, Як мя прозивають* (III, с. 111); *Дівча вірно мя кохало, я щаслив у світі був* (I, с. 197); б) діалектна форма *тя* замість літературної *тебе*, напр.: [Семен з двома легенями:] *Ой, охото ти стрілецька, Бодай тя не знати!* (III, с. 25); *Ой мій милий*

чорнобривий, де ж ся забавляси? Чи **тя** люди відраджують, чи вже инчу маєш? (II, с. 120); в) діалектна форма *го* замість літературної *його*: *Умер кобзар, відун старий. З жалем го загребли...* (I, с. 391); [Клим:] *Бо...о...же! туди го кли...кличуть, де не галушками стріляють!* (III, с. 376); г) діалектна форма *ню* замість літературної *її*: *Давно я вже на ню оком кинув...* (II, с. 230); *...щоби внук про ню почув* (I, с. 176); [Тетяна:] *Зачервонів ся як печений рак! ласий на ню як кіт на ковбасу* (III, с. 354);

3) своєрідність вживання займенників у родовому відмінку – наявність *е* в першому складі замість – *ьо*, як-от: *Петро і Івга кинули ся до него, мов до рідного батька...* (II, с. 19); *Все то він сам приправляв... до всего знав...* (II, с. 163), а також *є* на початку слова, напр.: [Калина:] *Так маш! ти єго цілуй, а він сумує...* (III, с. 363);

4) збереження початкового *с* у вказівних займенниках, як-от: *...на світі сїм тебе одну вірненько лиш любив...* (I, с. 216); *Се портрет мошула Николая Сучавського* (II, с. 220); [Баба:] *Сей десять молодих за пояс заткне* (III, с. 87);

5) редульовані форми вказівного займенника жіночого роду, як-от: *Най не гадає **тота** гордовита дівуля, що она однісенька на всему світу* (II, с. 248); *...не вернуть ся **тоті** часи вже відай ніколи* (I, с. 15);

6) стягнені форми, що з'явилися внаслідок зникнення інтервокального *й*, напр.: [Ксеня:] *Не задавай болю **свому** серцю!* (III, с. 179); *Не сумуй, сердечна роже, біль твій **мому** рідний...* (I, с. 150).

Специфіка дієслівного вживання – діалектні та архаїчні форми присудків, що властиві розмовному мовленню носіїв буковинських говірок:

1) архаїчні залишки інфінітивів на *-чи*, як-от: *...не сором кожного дня паску **печи*** (II, с. 347); *Не давай ся, Гуцулику, у жидівські руки, бо **течи** із тебе буде піт кровавий з муки* (I, с. 29); [Тетяна:] *А він, замість мені **помочи**, став мене мордувати* (III, с. 256);

2) форми зворотних дієслів з відділеним постфіксом *ся*, який СУМ тлумачить як частку з ремаркою «діалектне», як-от: [Зося:] *Де огонь не горить, Там **ся не курить**; хто на світі щаслив, Той **ся не жури*** (III, с. 305); *Як ми вірно **ся любили!*** (I, с. 215); в односкладних означено-особових реченнях фіксуємо відокремлену частку *ся* у формі наказового способу дієслова, напр.: *Пробудім **ся** з сну твердого і до праці **ся возьмім!** Всю незгоду забуваймо, до серця **ся горнім!*** (I, с. 157–158);

3) форми дієслівних членів речення, у яких постфікс *сь* (*ся*) написано разом, однак бракує частини закінчення *-ть-*, пор.: *Зеленіє знов калина, в цвітти **убираєсь**; а дівчина сиротина слізми **умиваєсь*** (I, с. 148); ... *долонь **розлягаєсь**, хто почує, аж **минаєсь*** (I, с. 165); [Федько:] *Вже мені на сон **збираєсь!*** (III, с. 359);

4) форми минулого часу – залишки давнього перфекта, що вказують на категорію особи, порівн.: а) від давніх *єсмь, єси* (форм першої та другої особи жіночого роду) фіксуємо *-м* та відповідно *-сь*: [Марійка:] ***Ждала-м** на тебе* (III, с. 77); [Павло:] *Гуляй, **невірна!** **Зломала-сь** присягу, **отруїла-сь** моє серце* (III, с. 176); б) від давніх *єсмь, єси* (форм першої та другої особи чоловічого роду) фіксуємо *-єм* або *-єсь*: [Семен:] (до себе). ***Казав-єм**: по-пам'ятаєш, **вража дівко!*** (III, с. 46); [Тетяна:] ***Закопав-єсь** щастє-талан своєї рідної дитини!* (III, с. 190); в) від давнього *єсьмо* (форми першої особи множини) фіксуємо *-м* або *-сьмо*: ***Волїли-м** обійти* (III, с. 56); [Параска:] ***Прийшли-сьмо** до вас* (с. 514); г) від давнього *єсте* (форми другої особи множини) фіксуємо *-сьте*: [Михайло:] *Чи **чули-сьте**, **Танасїю?*** (III, с. 212); [Василина:] (вбігає втішно). ***Чули-сьте**, **мамо**, **новину?*** (III, с. 154); г) від давнього *єсть* (форми третьої особи однини) фіксуємо *-єсь*: [Двірник:] ***Не ніс-єсь** **гарного цапка**, **от-сего** (показує) **на плечах?*** (III, с. 50). Подібні архаїчні риси простежуємо у формах умовного способу, до складу яких входять давні форми аориста від дієслова *бути*, що також указують на особу: [Гнат:] *Давно з **торбами ходив би-м*** (III, с. 15); [Побережник:] ***Три рази, не раз **закляв би-м** **ся****, **що то єго справа!*** (III, с. 45);

5) дієслова давноминулого часу з допоміжним дієсловом *бути* як у пре-, так і в постпозиції до дієслова, напр.: *Як-би чоловік **був** **все їв**, **то певно осліп би на обоє очий...*** (II, с. 57); *В дивний край мене **та птиця занесла була*** (II, с. 170); такими особливостями позначені також форми умовного способу дієслова, напр.: *Коби **був** **знав**, **інакше **був би** **зарадив***** (II, с. 181);

6) діалектна частка *най* у формах наказового способу, напр.: *Сей воли **най** **поганяє**, **той за плугом **най** **їде****, **сей в рілю **най** **зерно сіє****, **той **най** **борону веде***** (I, с. 119); [Танасій:] *Ходи, **най** **тя **приголублю!***** (III, с. 154);

7) аналітичні форми майбутнього часу з архаїчними залишками самостійного вживання особових форм допоміжного дієслова *мати* в препозиції, рідше в постпозиції, як-от: *Він [вінок лавровий]*

ме повідати і правнукам, як уміли діди воювати (I, с. 346–347); ... *memo в купці розмовляти* (I, с. 224); ... *в дворах моїх кришталевих memo ночувати* (I, с. 363–364); [Павло:] *Они /.../ моїм бездолям лиш тїшитись муть!* (III, с. 164).

Характерна ознака синтаксису ідіостилю С. Воробкевича – використання конструкцій із службовими словами місцевого характеру, що увиразнюють тональність фрази, характерну для мовлення буковинців. Зафіксовано такі особливості вживання сполучників у структурі простих, ускладнених сурядними рядами словоформ та складних речень:

1) протиставний сполучник *але* (замість *а*) для заперечення і вираження протиставних відношень, напр.: – *Ну молодці, жити штука, але вмерти – фрашка!* (I, с. 246); характерним для цього сполучника є його поєднання із запереченою часткою *не*, пор.: – *Не твоя куля, але моя!* – *промовив Петро* (II, с. 102); [Тетяна:] *Він не співає, але плаче...* (III, с. 160); [Микита:] *Богач він тепер не на гріш, але на лихо!* (III, с. 58);

2) розмовний протиставний сполучник *но* зі значенням *але* для вираження протиставних відношень, як-от: [Василина:] ...*глибока рана може з часом загоїть ся, но зле слово ніколи!* (III, с. 150); [Василина:] ...*я тебе духом до свого серця хотіла притягнути, но не могла* (III, с. 213);

3) сполучник *а* з єднальним значенням (замість *і*), напр.: [Петро:] *Велика різниця межі паном, а Іваном!* (III, с. 332); *Якби не ті червачата – Черемош глибокий, а скалистий той Сокільський, великан високий!* (I, с. 1379);

4) діалектні сполучники для вираження порівняльних відношень паралельно з літературними *наче, ніби, немов*, зокрема, часто фіксуємо діалектний порівняльний сполучник *гейби* (*гей-би*), напр.: *Серце чуло лихо, гейби хто встромив у него ніж* (II, с. 129); [Федір:] ...*тонка була, гей-би гонта* (III, с. 78–79); *Входить Зося в соломянім капелюсі, гейби з поля* (III, с. 316); особливістю індивідуальної манери автора є використання умовного сполучника *якби* (*як-би*) зі значенням порівняльного, як-от: [Микита:] *Гремить і блискає, аж лячно, якби світ розпадався...* (III, с. 60); [Марійка:] ... *їх мова якась така, як-би галушки їли!* (III, с. 77);

5) діалектний одиничний або повторюваний сполучник *ба*, що має приєднувальне значення, напр.: *Помагає він мені і жати і ко-*

сити, ба і в ліс зі мною піде (II, с. 181); або розділове значення (чергування подій): *Золоті фалі мов уточки грають ся, ба поринають, ба горі здіймають ся* (II, с. 104); *Ходить козак блукаючи, долі-волі шукаючи, ба лугами, ба степами, вмиває ся слізюньками* (I, с. 26);

б) діалектні сполучники *заки, заким, закіль, покіль* замість загальноживаного *поки*, що передають часові відношення, як-от: [Кефір:] *Заки ще укупи кості, то пів біди-лиха* (III, с. 26); *Але заким розійшли ся, ще говорили...* (II, с. 236); *...закіль ми свою справу скінчили, була вже нічка* (II, с. 56); *Чекали ми, покіль не задрімали* (II, с. 48);

7) діалектний сполучники *коби (коб)* замість літературних *якби, коли б* для вираження умовних відношень, пор.: *До Сучави я на прощу Пішки би пішов, Коб для серця болячого Лік я там знайшов...* (I, с. 123); [Двірник:] *Коби знати, де его шукати!* (III, с. 45). Діалектні сполучники, виражаючи різні семантико-синтаксичні відношення в реченнях, створюють відтінок розмовності в художніх текстах С. Воробкевича.

Народно-розмовного колориту надають синтаксичній організації речень і вживання діалектних прийменників, що утворюють словоформи непрямих відмінків, як-от: а) діалектний усічений прийменник *до (д')* з родовим відмінком – *прилетіла д'нему, зове д'собі, горніть д'серцю, повалили д'землі, іде д'горі*, напр.: *Дівчина, Як его узріла, То з любови, мов метелик, Д'нему прилетіла* (II, с. 118); *Не чуєш, як він мене д'собі зове* (I, с. 325); [Катинка:] *Дівчатонька, як ще май. Д'серцю хлопців лиш горніть!* (III, с. 257); *Як сокира ту ялицю, бідну повалили д'землі* (I, с. 379); або діалектного його вияву *ід*, напр.: *Із-за гаю вийшли три гарні, плечисті мужі, прямуючи ід хати* (II, с. 67); б) діалектний прийменник *намість* на противагу літературному *замість* з родовим відмінком іменника в позиції пояснювально-уточнювальної конструкції зі значенням заступання, напр.: [Кифір:] *Намість кізлята в кошару загнати, худібки доглянути, уганяєш ся скалами, не знати за чим* (III, с. 24); *Бодай той богомаз іще раз на сьвіт не родив ся... бо – намість наших стародавних богатирів і богів: Перуна, Сьвітолда, Хорса, Баби-Яги, або тих поганських девятьох муз намазав він там якогось руского сліпця-кобзаря* (II, с. 133–134).

Особливості синтаксису С. Воробкевича – у специфічному керуванні, сполученні слова зі словом, що репрезентує вияв говірко-

вих особливостей. Зокрема увагу привертають засоби вираження об'єктних відношень:

1) архаїчні прийменники *о, об* для вираження об'єктних відношень, ужиті з іменником у місцевому відмінку, на протигагу літературному вживанню словоформи «*про* + *З. в.*», як-от.: *Не раз говорив він о степах, байраках, о Дніпрі гримучім, о чайках, курганах і бог знає о чім...* (II, с. 160); *...не хотів о ній нічого чути...* (III, с. 78); *Она лиш о тобі думає, о тобі співає!* (III, с. 143); [Гаврило:] *Бідна-ж головонько, я об тім зовсім забув!* (III, с. 292); [Катерина:] *От я перша думаю о тобі иначе* (III, с. 17) – порівняймо: говорити про степи (про Дніпро, про чайок, про що), чути про неї, думає про тебе, співає про тебе, забув про те;

2) прийменник *на* для вираження об'єктних відношень у знахідному відмінку – замість *про*, як-от.: *...на милих гостей цілком забула...* (II, с. 351); *...і почав знова свою ізбу нетерпеливо міряти, забуваючи на хвилю на фатальну ситуацію* (II, с. 300); замість у (в) зі словом *стріляти*, як-от.: [Побережник:] *Стріляли якись вражі гайдамаки на нашого пана фештера!* (III, с. 42); [Двірник:] *Чи ти не стріляв на фештера?* (III, с. 50); прийменника *на* зі знахідним відмінком замість словоформи «*з* + *О. в.*», напр.: [Тетяна:] *Доїли, доки могли, а коли корова з'яловила, то відрекли ся і стали на тебе ворогувати* (III, с. 201) – порівняймо: забула про гостей, забуваючи про ситуацію, стріляти в пана фештера, ворогувати з тобою;

3) прийменник *у* замість «*за* + *З. в.*», напр.: *Входимо до хати, а мій Амброзій зачепив кишенью у клямку від дверей...* (II, с. 51) – порівняймо: зачепив за клямку;

4) прийменника *від* із родовим відмінком замість «*з* + *О. в.*», як-от.: *Розлучили від дівчини, Щоб лиш жаль я знав що днини* (II, с. 69) – порівняймо: розлучили з дівчиною;

5) форма називного відмінка множини замість знахідного безприйменникового та з прийменником *за* в назвах об'єкта, що позначає осіб, як-от.: *Люта орда з Перекопу жене в ясир бідні люди* (I, с. 241); *В осени звінчаємо наші діточки* (II, с. 81); *...оминав я всі дівчата* (I, с. 368) – порівняймо: жене бідних людей, оминав усіх дівчат.

Характерна ознака синтаксичного почерку С. Воробкевича – функціонування діалектних словосполучень, що відрізняються від літературних відповідників наявністю чи відсутністю в їхній струк-

турі прийменників, зокрема фіксуємо приклади: а) посереднього керування, як-от: *На мати Божу з Ченстохови присягають сам* (I, с. 327) – присягати Божою матір'ю; *Отес влевняє Лазар Танович і кленеть ся на свої діти і всю родину* (II, с. 72) – клястися дітьми; б) безпосереднього керування: *Часто нападав тяжкий сум бідну зозулю* (II, с. 302) – нападав на зозулю; *Давно вже попрощали нас З-під неба журавлі* (I, с. 207) – попрощались з нами; ... *то птаство з Запоріжя, З Січі гнізда позлітало – Перекопску орду дику Градом, тучею напало!* (II, с. 241) – напало на орду; ... *ніхто не прислухався їх любим розмовам* (II, с. 334) – прислухався до розмови. Такі специфічні прийменниково-відмінкові риси, виражаючи різноманітні семантико-синтаксичні відношення між словами, увиразнюють розмовний колорит художніх текстів С. Воробкевича.

Особливих відтінків надають мові творів С. Воробкевича суб'єктивно-модальні форми. Серед специфічних уживань у реченнях часток розмовного характеру в досліджуваних текстах можемо виокремити такі: а) діалектна частка *чей*, що означає 'може, може-таки' [СУМ, XI, с. 289: діал.] для вираження припущення, напр.: [Танасій:] *Коли ціла громада хоче мене в начальники вибрати, то чей трудно тому противити ся!* (III, с. 153); *Не жури ся, Чей і бідному на світі усміхне ся доля!* (I, с. 376); б) діалектна підсилювальна частка *май* при дієслівних формах, напр.: *Вертаємо ся на торговицю, а я кризь сьміх батька питаю: «А що, тату, май схочете вашим коником величати ся?» – А вони не відзивають ся* (II, с. 34); в) усічена форма діалектної частки *прецінь*, що означає 'адже, все-таки' [СУМ, VII, с. 548: діал.] для вираження заперечення, а також для підсилення висловленої думки, напр.: [Катерина:] *Преці вільно легіневі кожду діку в танець взяти!* (III, с. 13); [Микита:] *Преці ми з доброго роду!* (III, с. 50); г) діалектні частки *хоть, хотя, хотяй* замість літературної *хоч* логічно увиразнюють висловлення, пор.: *В моїм серції все цьвітеш ти, Хоть в нім лють, зима* (I, с. 215); [Павло:] *...хотяй мені при-тім гаразд діяло ся, то все остатись не можу...* (III, с. 159). Наведені приклади вживання часток надають мові письменника розмовної експресії з її можливостями інтонаційного підсилення.

Отже, регіональні компоненти у структурі речення інтенсифікують розмовний колорит синтаксису художніх текстів, відображають особливості манери С. Воробкевича, його інтуїцію щодо реле-

вантності засобів розмовного синтаксису, у якому стилістичну роль виконують діалектне та архаїчне слововживання, специфічне функціонування засобів зв'язку та модальних часток. Утім, специфікою ідіостилю С. Воробкевича є паралельне використання діалектних і літературних форм у структурі речення. Попри часте вживання згаданих вище діалектних особливостей, у досліджуваних текстах (очевидно, під впливом мови творів Т. Шевченка, Марка Вовчка та ін.) поширені й нормативні форми, що їх можемо спостерігати навіть в одному контексті, напр.: *Вже гори снігом **вкрились**, потік вже не шумить, вітри гулять **пустились**, став ледом **ся мостить*** (I, с. 204); *...легковірний Лесь повірив **всему** що до волосочка й за-жог у **своєму** серці, в душі неутолиму ненависть проти Федора* (II, с. 286) тощо. Літературні форми функціонують як у мові письменника, так і в мовленні персонажів.

Ідіостильовою характеристикою мовотворчості С. Воробкевича є спорідненість його поетичного слова з усною народною творчістю. Фольклорні елементи як надбання культурно-мовної традиції української нації – одна з визначальних рис його ідіостилю. Фольклоризм як знак національної культури належить до істотних елементів творення художнього світу митця. Відзначаючи глибокий народний характер та народнописенність мови письменника О. Маковей зауважував: «Як і у поезіях, так і в оповіданнях видко обзнакомлене з народними піснями (він [Сидір Воробкевич. – Н.Ш.] сам збирав їх радо ще в школах)» [Маковей 1909: 7]. Наші дослідження доводять, що усна народна творчість стала потужним джерелом для витворення індивідуального стилю видатного буковинського письменника. І це закономірно, адже він відомий на Буковині не тільки як талановитий поет, письменник, драматург, педагог, громадський діяч, а й здобув широке визнання як фольклорист та композитор. Біографічні факти красномовно засвідчують: з юних років письменник захоплювався українською народною піснею, митця надихала народна творчість, він кохався у фольклорних конструкціях і радо влітав їх у художній текст.

Вочевидь, живий фольклорний струмінь мови буковинського митця спричинили не тільки захоплення, збирання, вивчення народної творчості, а й її музична обробка, діяльність С. Воробкевича як педагога та композитора. Його творчість позначена класичними зразками м а к р о ф о л ь к л о р и з м і в – поезій, що цілком

репрезентують різновиди народнопісенних текстів. Багато віршів письменник написав у формі пісень і сам поклав їх на музику. Музикальний, пісенний дар поета надавав самобутності його образному слову, у віршах він зумів по-своєму оспівати пейзажі рідної землі, втілити глибокі почуття любові до Батьківщини в індивідуальних поетичних образах, що перегукуються з фольклорними.

Окрім того, в мові письменника відчуваємо неповторний пісенний ритм, відображений за допомогою функціонування в ній численних ф о л ь к л о р и з м і в. Дух народної творчості помічаємо з перших сторінок і простежуємо в усіх творах письменника, він осмислює та відображає фольклор в усталених поетичних формулах, репрезентованих мовними засобами різних мовних рівнів. Утім, релевантними ознаками художньої манери С. Воробкевича є використання фольклоризмів на синтаксичному рівні. Виразниками синтаксичного почерку письменника є саме с и н т а к с и ч н і ф о л ь к л о р и з м и, що їх розглядаємо як зафіксовані в літературному творі усталені за формою, семантикою, емоційно-експресивним забарвленням мовні конструкції, що мають системний характер і побудовані автором за традиційними для фольклорно-пісенного стилю, ураховуючи індивідуальність письменника в доборі тих чи тих мовних засобів.

Творчість С. Воробкевича репрезентує широкий спектр традиційних означень фольклорного походження, насичених асоціативним змістом, що набувають символічного звучання. Мова письменника пронизана стереотипними для народного світогляду **означальними словосполученням**, серед яких найпоширеніші:

1) словосполучення, що: а) змальовують зовнішність людини, народні уявлення про дівочу та юнацьку вроду (*карі очі, чорні брови, гнучкий стан, вусик чорнявий, рум'яне личко, коса русява* тощо), б) характеризують навколишнє середовище, природні явища (*рідний край, глибокі ріки, буйний вітер, битий шлях, хрещатий барвінок, крутий берег, високі скали, глибокі потоки, шовкові трави, ясна зоря, сира земля* тощо), в) передають узвичасні ознаки абстрактних понять і неживих предметів (*козацька слава, далека чужина, солодкий сон, завзятий бій, святая воля, широкий світ, гіркі сльози, солодка розмова* тощо), напр.: *Коби мені крильця, полетів би я швидше від вітру до тебе, мій рідний краю, мій незабутний раю, туди, де стени широкополі і ріки глибокі, – де зазуля*

на калині кує, а у діброві соловейко милійше як тут співає, де **орли сизокрилі** по-під небеса вються (II, с. 11);

2) словосполучення з колірними означеннями до назв рослин (червона калина, червоний мак, зелений барвінок, зелена рута), птахів і тварин (сиза зозулечка, сизий орел, чорний ворон, вороний кінь), географічних об'єктів (зелений гай, зелені бори, сині гори), явищ природи (блідий місяць, чорна хмара) тощо, пор.: *Любо, мило білим світом, і не треба раю! Тут розцвілились фіялочки, там в зеленім гаю* (I, с. 45); *Кождий хвалить край свій рідний, свої сині гори, свої луги, дібровоньки, зелененькі бори* (I, с. 25);

3) означальні словосполучення з опорними лексемами топонімами, що відтворюють стереотипні образи України і Буковини, якот: Україна – зелена, красна, рідна, люба, мила, славна, козацька, незабутня, далека; Буковина – зелена, красна, рідна, дорога, мила, люба, далека; Карпати – високі, безкрайні, далекі, рідні, милі, любі, сині, зелені, вічні, поконвічні; Дніпро – синій, широкий, гримучій, ревучий, старий; Прут – великий, синій, срібноводий, дрімучий, славний, старий, престарий; Дунай – великий, широкий, синоводний, синій; Черемош – бистрий, срібний; Бистриця – золота, напр.: *Як би крильця соколові мав я, сиротина, полетів бим, де зелена, люба Буковина* (I, с. 62); *Вже вас мушу покидати, сині, ріднії Карпати* (I, с. 42); *Нераз говорив він о степах, байраках, о Дніпрі гримучім, о чайках, курганах і Бог знає о чім...* (II, с. 160);

4) іменні атрибутивні словосполучення, що відбивають історичне минуле нашого народу, пов'язане з чужоземним гнітом, загарбницькими нападами та поневоленням (*тяжке велике горе, тяжкий нагай, ляцька сваволя, грабіж поганська, столітні угнети, пекучі слези і муки, злидні і тяжкий нагай ляцької сваволі, желізне ярмо фараонської паницини*), напр.: *Наш 15 міліонової нарід забув столітні угнети, гірку недолю і кроваві, пекучі слези і муки, забув грабіж поганську і неволю і окуви Татарви, злидні і тяжкий нагай ляцької сваволі і желізне ярмо фараонської паницини...* (I, с. 132); емоційно насиченими є іменні атрибутивні словосполучення з такими опорними словами: неволя – важка, люта, гірка, солона, чорна, вража, ляцька, татарська, бісурманська; недоля – зла, гірка, люта, велика; ворог – лютий, лукавий, завітний, завзятий, споконвічний; татарин – лютий, вражий, злий; турок – вражий, клятий; бісурманин – лютий, клятий, вражий, напр.: *Знов вражий*

поганець, споконвічний ворог хрещеного люду, нищить і грабить бідний край (II, с. 81); *і ми пізнаємо, як щіслив той орел, що по-під небеса носить ся, ми стали вільними людьми і збули ся тяжкої бісурманської неволі!* (II, с. 70).

Подібні означальні словосполучення є показниками авторського стилю С. Воробкевича. За нашими спостереженнями, уся його творчість пронизана загалом двома діаметрально протилежними почуттями – безмежною любов'ю до свого народу, серед якого він ріс і жив, та лютою ненавистю до тих, хто його рідний народ кривдив. Аналіз традиційних атрибутивних сполук виформовує диференціацію семантичного простору Воробкевичевих творів на дві основні площини: український світ («свій») і неукраїнський світ («чужий»), що представлений елементами поведінкових стереотипів інших народів, які мали контакти з українцями в період складних історичних обставин – татари, турки, поляки. Наведені приклади як стійкі асоціативні конотації у Воробкевичевих творах не лише відображають узагальнені віками життєві спостереження українського народу, відтворюють етнічні стереотипи українців, у тому числі буковинців, своєрідність їхньої мовної картини світу, але й постають вартісними виразниками авторського світовідчуття і світосприймання.

Фольклорний струмінь в ідіостилі С. Воробкевича репрезентують **прикладкові асоціативні словосполучення**, почерпнуті з народнописенної мови чи створені за їхнім зразком. У художній мові письменника переважають апозитивні словосполучення, у яких іменникове означення характеризує персонажів творів за різними ознаками, як-от:

1) за виглядом та вдачею (*козир-дівка, краля-дівчина, лялечка-княгиня, козак-парубок, козак-молодець*), напр.: *Над Прутом у лузі не місяць зійшов, то хлопець до **кралі-дівчини** прийшов* (I, с. 159); *...гарний чепурний **козак-молодець** з чорним вусиком, гнучким станом, з очима* (II, с. 308);

2) за матеріальним становищем (*дідичі-бояри, дуки-гуцули, дуки-воєводи, богач-дукар, дука-багатир*), напр.: *Тепер таких маючих **газдів-Гуцулів** і зі сьвічкою не найти на цілій рускій Гуцульщині* (II, с. 286); [Олекса:] *Він **дукар-богач**... у него безліч усього!* (III, с. 105);

3) за соціальним станом (*бранці-невольники, мунтяни-селяни, хлопи-мужики, пани-шляхтичі*), напр.: *Проживало там більше*

панів-иляхтичів, ніж тих простих хлопів-музиків, тих бездольних панських рабів (II, с. 311);

4) за родом занять, як-от: вівчарство (*чабан-ватага, чабан-вівчар, наймит-чабан, чабани-Гуцули*), музика (*калфа-проводир, сліпець-гусляр, лавтар-кобзар, музикант-лавтар, скрипник-музик*), чаклунство (*знахор-ворожбит, ворожка-чарівниця, циганка-ворожка*), напр.: [Марійка:] *Я краля, а ти чабан-вівчар, на три милі бриндзею чути...* (III, с. 72); *Оттакий то був собі славний волоокий калфа-проводир сучавських музикантів-лавтарів, мошул Миколай* (II, с. 225); [Ксеня:] *...чи ворожка-чарівниця нас любистком, чи зіллячком «люби мене» напоїла* (III, с. 207);

5) за належністю до військових об'єднань (*козак-запорожець, ватажко-гайдамака, слуга-опришок, турки-яничари, гайдамаки-опришки*), напр.: [Семен:] *Сю куюлю носив у ременю славний ватажко-гайдамака Довбуш* (III, с. 34);

6) за ступенем спорідненості, свояцтва, товаришування (*дівчата-подруги, братці-товариші, товариші-побратими, товаришки-посестриці, друже-брате, товариші-брата*), напр.: *Товариші-брата шапки поздіймали і за Карпа Отченаші із тиха шептали...* (I, с. 261);

7) за оцінними характеристиками (здебільшого негативними – *хитрун-плюгавець, хитрун-ошуканець, плюгавець-брехун, хвастун-лизун, нехрист-горлоріз, обмовниці-брехунки*), як-от: *Сей хитрун-плюгавець водно мостив ся до панни Вероніки* (II, с. 196); [Клим:] *Жив, як хитрун-ошуканець* (III, с. 242). За допомогою апозитивних словосполучень письменникові вдається яскравіше змалювати образ, увиразнити його найхарактерніші риси, економно подати важливу інформацію про особу.

Окрім образної характеристики персонажів, у досліджуваних текстах фіксуємо апозиції, що характеризують: а) світ флори та фауни (*марень-зілля, сон-трава, соловій-пташина, вовки-сіроманці, рогач-олень, щука-риба, пташка-щобетушка*), напр.: *...не прилітати-муть пташки-щобетушки та не приносили-муть вісти із родини* (II, с. 11); *Гуцульскою стрільбою з довгою цівкою він повалив випадково не одну серну, не одного рогача-оленя* (II, с. 289); б) власні географічні назви (*Буковино-ненько, Буковина-родина, Карпати-верховини, ріка-Дунай*), напр.: *Тому, діти одной неньки, руки си подаймо, Буковині-родиноньці пісню заспіваймо!* (I, с. 25);

Карпатах-верховинах раз гаразд ся жило, та давно добро і щастє Чоремієм попшло (I, с. 371); в) світ навколишньої природи (*гори-скали, лїс-пралїс, місяць-перекрїй, щити-рокити*): [Третій легїнь:] *Нашим поконвічним лїсом-пралїсом потїшитись, з місяцем-перекроєм і зорями побалакати...* (III, с. 124); г) абстрактні поняття, що перебувають у синонімічних чи асоціативних відношеннях (*світи-чужини, добро-гроші, слава-доля, правда-воля, доля-воля, горе-трута, щастє-талан* тощо), напр.: *І пішов молодий Циган у свїт широкий добра-гроший* набувати (II, с. 119); *Хочем степом погуляти, слави-волї* добувати (I, с. 353); г) конкретні предмети (*ножик-чепілик, ріжок-табакирка, тупиця-сокира, камїнь-мури, сплави-дараби, фляшка-склянка*), напр.: *При сїм поясі був ще привязаний ножик-чепілик, /.../ цоби було чим ріжок-табакирку відіткати* (I, с. 63); *...небогу тупиця-сокира мов бритва на двоє перетяла* (II, с. 169).

Фольклорне походження таких асоціативних словосполучень у мові С. Воробкевича увиразнюють: а) синонімічні структури, семантично зближені компоненти яких утворюють типові фольклорні образи (*султан-цар, переляк-страх, чудо-диво, друг-товариш, горе-смуток, буря-вихор, гадки-думки, пїтьма-темрява, полумя-пожар, сурми-труби*), напр.: *Невимовний переляк-страх* обняв Козьму (II, с. 293); *Дурень той, що проживає в горю-смутку вік цілний!* (I, с. 84); б) апозитивні сполуки із вказівкою на додатковому характеристику (*великан-птаха, задуха-недуга, гуцули-стрільці, пісня-коломийка, жовніри-герої, гуцул-сиротина*), напр.: *Чути здалека спів, приходить Семен з двома легінями, всі три убрані як гуцули-стрільці* (III, с. 24); *Нараз пісню-коломийку собі заспівав і пекучий біль із груди словом виливав* (I, с. 342); в) метафоризоване вживання парних сполук із порівняльною семантикою (*товариші-соколи, орел-молодець, дружина-серденько, рай-весна, дзвіночок-голосочок, очі-зорі, хвилі-гори, сестриця-жалібниця, князь-місяць*), як-от: *Я б слухав того співу цілісінккий мій вік, дзвіночка-голосочка Марійки із Розтік!* (I, с. 191); *В мого хлопця очі-зорі як не наглядати!* (I, с. 218).

Редупліковані компоненти синонімічні до означуваного слова, до того ж манері С. Воробкевича властиве поєднання загальнозживаного іменника з діалектизмом, як-от: *легїнь-товариш, хустка-ширинка, хустина-намітка, шаблі-карабельки, нежурниця-горівка,*

брага-горівка, гогот-когут, зіле-травка, маржина-худібка, напр.: [Семен:] *Він легінь-товариш, що йому пари нема, а до того такий стрілець, що другого шукай* (III, с. 43); *Підперізував ся Амброзій крамским поясом; а зза пояса висіла різнобарвна хустка-ширинка* (II, с. 63); ...*маржини-худібки* було в них більше ніж в цілому селі (II, с. 285). Різноманітні за змістом прикладки в досліджуваних текстах, даючи означуваним словам другу назву, слугують маркерами фольклорного мовлення в ідіостилі С. Воробкевича.

Окрім іменникових прикладок, у творах письменника функціонують інші **складні парні конструкції**, що надають авторському тексту особливого мовного колориту, характерного для народної творчості. Використання синонімів парами, коли друге слово поглиблює значення попереднього, ще раз наголошуючи на тому самому змісті, охоплює в мові письменника дієслівні (*ликувало-грало, капали-спали, думає-гадає, плакали-тужили, цвигте-процвитає, гибло-пропадало, прошу-благаю, кололо-різало, ходжу-блуджу*), прикметникові (*милого-коханого, злющу-лиху, люта-зла*), прислівникові (*тяжко-важко, чудесно-любо, згодом-перегодом, мило-солоденько, хитро-мудро, далеко-широко*) форми, напр.: *Ходжу-блуджу тим лісом-пралісом і жду, щоби що инше знов на мене з неба не спало* (II, с. 168); ...*забути страданя, забути недолю, ту відьму кощаву і злющу-лиху* (I, с. 65); *Ненько рідна, солоденька, зазуле стара, тяжко-важко согрїшила донечка твоя* (I, с. 217). Зазначимо, що прикладкові структури в досліджуваних текстах переважають над складними парними конструкціями. Однак останні виконують важливу синтаксично-ритмічну функцію. Ілюстрації засвідчують усталеність прикладкових асоціативних словосполучень, що сприймаються як канонічні естетичні знаки й водночас авторські, забарвлюючи мову С. Воробкевича народнопісенним колоритом, наближаючи її до мови народних дум та пісень.

Виразне фольклорне походження в ідіостилі письменника має **семантико-синтаксичний паралелізм**, що належить до найхарактерніших ознак української народної пісні як форма вираження символічних образів. Синтаксичні паралелізми в досліджуваних текстах увиразнюють тенденцію народнопісенної мови до протиставлення понять та образів, відображаючи зв'язок людини з навколишньою природою, пор.: *На горбочку березонька у низ похилилась; в неньки гарна дівчинонька тяжко засмутилась* (I, с. 162) – *береза / дівчина*;

При потоці явір, явір зелененький, а у вдови хлопець, хлопець молоденький (I, с. 146) – явір / хлопець. Уподібнення двох ситуацій дійсності письменник виражає через синтаксичну однотипність рядків – близьких, синонімічних чи протилежних, антонімічних за значенням: *Виріс в лісі дуб хороший, рівний, кучерявий, а у ньеньки хлопець гарний, рум'яний, білявий* (I, с. 41) – дуб / хлопець; *Зеленіє знов калина, в цвіті убираєсь; а дівчина-сиротина слізьми умиваєсь* (I, с. 148) – калина / дівчина. Ілюстративний матеріал засвідчує фольклорність таких конструкцій, адже символічні слова-поняття, навколо яких розгортається паралелізм (хлопець – дуб, явір; дівчина – калина, береза), є усталеними традиційними образами з виразним фольклорним забарвленням.

Семантико-синтаксичному паралелізму в текстах письменника властивий єдинопочаток зіставлюваних частин, напр.: *Перестала моя рожка цвисти біло, красно; перестали мої очі та сияти ясно* (I, с. 21). Фольклорну традицію семантико-синтаксичних паралелізмів художньої мови С. Воробкевича увиразнюють і традиційні для народнопісенного стилю зачини з вигуком *ой*, що уживається як емоційно-експресивна підсилювальна частка, пор.: *Ой темніє-гасне світло від темноти, – ой гаснуть від злиденного горя, від великої туги, від неволі лютої наші сьвітла, Івга і Петро* (II, с. 17).

Окрім прямого паралелізму, ідіостильно видатного митця Буковини властивий паралелізм заперечення, характерний здебільшого для народної творчості. Натрапляємо у творах письменника на однотипні складні речення образного змісту, у яких завершальна частина протиставляється першій, як-от: *У тій Руській Молдовиці над потоком у вдовиці не зірниця ясно сяє, то дівчина проживає* (I, с. 165); *Над Прутом у лузі не місяць зійшов, то хлопець до кралі-дівчини прийшов* (I, с. 159). Такі структури також базуються на асоціаціях з явищами природи та містять символічні фольклорні зіставлення (пор.: зірниця – дівчина; місяць – хлопець). Завдяки особливій ритмомелодії таких структур художній текст наповнюється драматичними інтонаціями, нагадуючи народні думи.

Елементи використання автором фольклорних засобів виразності вбачаємо також у побудові речення з **багаторазовими повторами** – типовим композиційним прийомом пісенної мови. Народнопісенну традицію у творах С. Воробкевича відбиває контактний повтор членів речення на початку чи наприкінці поетичних рядків,

як-от: *Через Прут, через Прут човник там пливе* (I, с. 180); *Щебетала ластівочка на даху, на даху: «Я небаром через море полечу, полечу, бо вже січень лютувати зачина, зачина, бо надходить гість незносний, та зима, та зима»* (I, с. 118). Текстотвірну функцію в художніх текстах письменника виконують дистантні повтори, властиві творам усної народної творчості, як-от: *...а таки **нераз** він головоньку понурить, **нераз** тихенько сумну пісню рідну заспіває, **нераз** свою рідну зелену Україну, **свою** небіжску неньку Горпину спогадає, **нераз** тяженько заридає...* (II, с. 10). У мові письменника переважають анафоричні повтори, спостерігаємо повторювані слова і словосполучення на початку двох чи трьох співвідносних предикативних одиниць, пор.: ***Вже** в Івги личко повеселішало, **вже** легше єї неволю терпіти, **вже** легше ї груди віддихають* (II, с. 16); ***Третій раз** весна природу цвітом убирала; **третій раз** листок зівялий як спадав, видала...* (I, с. 160). Єдинопочаток підсилює емоційне сприйняття твору, створює не лише інтенсифікацію ознаки, а й забезпечує ритміко-інтонаційний малюнок фрази, близький до фольклорного. Цей малюнок створює насамперед повторення однотипних простих речень.

Речення з повторами в мові письменника – своєрідні безсполучникові поєднання, у яких однотипні частини ніби нанизуються одна на одну, пор.: ***Нині** скажу єго відишукати, **нині**, може, вчую що про мій рідний, незабутний край* (II, с. 13); ***Не** один пророкував їй щасливу долю, **не** один уже вперед сватав її за гетьмана* (II, с. 5). Повторювані речення однотипні не лише синтаксичною будовою, але й за порядком слів, що вносять у нього специфічні фольклорні конотації.

Мова творів С. Воробкевича засвідчує чимало прикладів із повторенням сполучників, що перетворюються на підсилювальні компоненти, які скріплюють фразу, пор.: *Гей би град побив надію, роздер душу мою, придавив зболіле серце тяжкою скалою, **щоби** більше не віджило, **щоб** живцем вмирало, **щоби** більше щастя-долі в світі не зазнало, **щоб** дощем осіннім слези капали-спадали, **щоби** болі бідну душу на хрест розпинали* (I, с. 378). Багатосполучниковість передає підсилювально-градаційну семантику та увиразнює текст, створюючи ефективний прийом значеннєвої акцентуації фактів, про які йдеться. Таке позиційне розташування повторюваних елементів, увиразнюючи їхню роль акцентованого значеннєвого

компонента висловлення, на нашу думку, зазнало впливу фольклорної традиції на художню тканину творів С. Воробкевича.

Фольклорну традицію в ідіостилі митця увиразнюють **народнопісенні звертання** (окремі лексеми чи групи слів, оформлених у вигляді словосполучення чи вокативного речення), що не лише називають певний об'єкт адресування, а й виражають ставлення мовця до нього. У художніх текстах С. Воробкевича поширені позитивно оцінні звертання до особи, що маніфестують такі риси буковинців, як пошана до батьків, ввічливість, людяність, сердечність, щирість, душевність, чуйність, теплота, ніжність, порівняймо:

1) звертання до матері – одиничні іменники (*nene, ненько, мамо, мамко*), означальні словосполучення (*старенька матусю, дорога матінко*), символічні образні звертання (*голубко, зозуле сивенька, зозуленько сизокрила*), напр.: [Катерина:] *Боже милостивий, все сумуєш, все журиш ся, **nene!**.. Не жури ся, **зозуле**, я здорова, мозольної праці не боюся... Не плач, **nene**, не плач, **голубко!*** (III, с.7);

2) звертання до батька – одиничні іменники (*тату, таточку*; діалектизми *дедю, дедіку*), прикладкові структури (*батечку-соколику*), символічні образні звертання (*голубчику, соколику*), напр.: *А сестри обступили їх: «Мені, **батечку-соколику**, привезіть на ріклю шовкову»* (II, с. 28); – ***Таточку, голубчику**, поведіть мене туди, поведіть, я так рад би їх видіти!* (II, с. 35);

3) звертання батьків до дітей – одиничні іменники (*доню, сину, дитино*, зменшено-пестливі форми *доненько, синку, дитиночко, діточки*), фольклорні символічні звертання (*соколята, голубко, пташко; щастя, доле*), означальні словосполучення (*дитино рідненька, щебетлива пташко, діточки любі*), апозитивні структури (*Іриночко-голубочко, донечко-небого*), розгорнуті образні прикладкові утворення (*моя доненько єдина, сину мій дорогий, сину мій добрий, порадонько моя незабута; моє щастє, моя доле, раю мій єдиний*), напр.: *«Як ви мене, **соколята**, лишаєте?»* – промовила задумчиво стара Єла (с. 209); *«Іриночко-голубочко, дитино рідненька!»* – і обоє пригорнулись мовчки до серденька (I, с. 321); *Чого плачеш, Ганусенько? Чи не хора? мила, **моя доненько єдина, пташко щебетлива!*** (I, с. 263); – *До Івана у Сучаву ходімо, дитино, **моє щастє, моя доле, раю мій єдиний!*** (I, с. 161);

4) звертання до коханої дівчини – одиничні та поширені звертання з фольклорними елементами (*кравле, серце, любочко, пташ-*

ко, голубко, горличко, ясочко, перепеличко, квіточко, рибко), як-от: – *Ох, любочко ж моя, крале мальованая! Та нині... – і не доказав* (II, с. 123); [Гнат:] *Катерино-серце, ти ще мене не забула, пташко дорога!* (Обнімають ся) (III, с. 76); [Павло:] *Се я знав, моя горличко, ясочко моя дорога!* (III, с. 213);

5) звертання до коханого хлопця – одиничні та поширені звертання з фольклорними елементами (*доле, серце, орле, соколику, лебедикю*), напр.: [Ксеня:] (до Михайла). *Соколику мій мальований...* (III, с. 213); [Катерина:] *Се він, бігме, він! Гнате мій милий, орле мій сизий, доле моя солоденька, розпадалася я за тобою, як риба в неводі!* (III, с. 73).

У формі риторичних звертань у текстах С. Воробкевича найчастіше функціують за фольклорною традицією назви небесних тіл і явищ природи (*зоря, місяць, вітер*), частин ландшафту (*гори, полонина, бори, смереки, гай, розмай*), географічних об'єктів (*Верховина, Буковина*), флори і фауни (*явір, орел*), абстрактних понять (*доля, пісня, мова*), напр.: *Ой місяцю-перекрою, Ти гуцульський тату! Полюбив я собі рибку Гарну і богату* (II, с. 149); *Гори мої лілові, Моя полонино, Де звивався я, як пташка, Малою дитинов, – Всіх вас, бори і смереки, Сердечно витаю, Буковино золотая, Мій гаю, розмаю!* (III, с. 73); *Прошу, молю, говори, розсохатий яворе, та чому ти засмутив ся і у жовту тугу вкрив ся* (I, с. 192); *Все би ми тебе добули, доленько старенька, і як діти пригорнули неньку до серденька* (I, с. 32). Такі звертання персоніфікують явища навколишньої дійсності, що загалом притаманне усній народній творчості.

Звертальні конструкції в художніх текстах С. Воробкевича позначені яскравою образністю передусім завдяки семантиці їхніх компонентів. До складу таких побудов, як видно з наведених вище ілюстрацій, входять традиційні для фольклору зменшено-пестливі форми слів, постійні епітети, присвійні займенники, прикладки, поетичні синоніми з метафоризованим значенням. Посилюють експресивні можливості звертань персоніфіковані образи, слова-символи як мовно-естетичні знаки національної культури, що увиразнює в мовостилі письменника народнопоетичну традицію українців.

До синтаксичних фольклоризмів у художніх текстах С. Воробкевича уналежнюємо й **фольклорні порівняльні конструкції**, що виразно засвідчують описи портретів героїнь його творів.

Народна творчість для характеристики дівочої зовнішності та вдачі виробила низку традиційних порівнянь, що ними послуговується й письменник у портретних характеристиках, пор.: *Чорногорські дівчата /.../ з лиця такі собі хороші, як калина в лузі* (II, с. 205) – *дівчина // калина*; *Дівчина лиш зарумяніла ся, наче та рожа в городку, чи той полевий мак, і мов сполошена голубка ні пари з уст* (II, с. 78) – *дівчина // голубка, дівчина // мак, рожа*; *Стан у неї такий гнучкий, як сльозина; дівчина, як ясочка!* (II, с. 76) – *дівчина // ясочка*; *Над Прутом у лузі хатчина стоїть, живе там дівчина хороша, як цвіт...* (I, с. 159) – *дівчина // квітка*; *Дівчина красна, як гаєва рожа...* (II, с. 210) – *дівчина // рожа*; [Параска:] *Але дівка, як маківка!* (III, с. 39) – *дівчина // маківка*; *Красна, пишна як та пава, – ся Марійка кучерява...* (I, с. 165) – *дівчина // пави*; *Тут уже стояла Мара хороша, як зірка на зараню* (II, с. 118) – *дівчина // зірка*; *Мав і я сестру любу, красну, мов те сонце ясне...* (II, с. 18) – *дівчина // сонце*; [Марійка:] *Я хороша, як ягідка, як ластівка, а він щоб не приснив ся!* (III, с. 71) – *дівчина // ягідка, дівчина // ластівка*; *Наша панна Пелатія, Мила, красна, як лелія...* (II, с. 60) – *дівчина // лелія*.

Традиційні порівняння використовує автор і для опису конкретних рис зовнішності дівчини, серед них також чимало сталих формул, як-от: *дівочий стан // тополя або смерічка: ...стан гнучкий, мов у тополі* (II, с. 5); [Анниця:] *І я раз собі гнучка була, росла, як та смерічка...* (III, с. 54); *личко // небо, личко // малина, очі // зірничі, губи // калина: Личко в неї румяне, мов небо до схід сонця...* (II, с. 118); *В неї личко, як малина, а губонька, як калина; у Марійки з Молдовиці ясні очі – дві зірничі* (I, с. 165). Отже, портрети героїнь Воробкевичевих творів відповідають народному уявленню про дівочу красу, оспівану в народних піснях. Фольклорне походження таких порівняльних конструкцій маркують зменшено-пестливі форми у структурі їхніх компонентів.

Не менш поетично за допомогою порівняльних конструкцій зображує С. Воробкевич і зовнішність юнака. Хлопець у його художніх творах порівнюється найчастіше з деревом та птахом, що також характерно для фольклору, як-от: *І що то вже хорошиш та чепурний парубок виріс з Максима! Високий, неначе явір молоденький, чорнобривий, кучерявий* (II, с. 115–116) – *хлопець // явір*; *Іво юнак, як дубчак молодий, ішов уже у вісімнайцятій рік...* (II, с. 113) –

хлопець // дуб, дубчак; *Рослі то були собі Марко і Іво! Хлопці як смеріч високі, як дуби сильні* (II, с. 74) – хлопець // смерека; *І погляд в него ясний та веселий немов у сокола, що під небесами літає* (II, с. 116) – хлопець // сокл.

У фольклорі усталилося порівняння закоханої пари з парою голубів. У творах С. Воробкевича фіксуємо порівняння: закохані // пара голубів, як-от: *І знов приголубили ся і поцілували ся, наче ті сизі голубята* (II, с. 16); *Любили ся, як голуби, як Бог сам приказав* (I, с. 335); закохані // пара горлиць: [Ксеня:] *Ми більше як п'ять років любимо ся, воркочемо собі, як пара горлиць* (III, с. 207); *Милий милу вже голубить, притулилась мила до хлопчини, і обоє любо розмовляли, мов горлиць сивеньких пара в небо підлітали!* (I, с. 139).

Синтаксичний почерк С. Воробкевича виявляємо в створенні фольклорних контекстів портретної характеристики за допомогою нанизування традиційних порівнянь, як-от: [Павло:] *У млинї, у млиночку Полюбив я дівчиночку, Довгі, чорнії косиці, Очи в неї як зірницї, А губоньки то малина, Любка моя Василина!* (III, с. 141). Творчій манері автора властиві розгорнуті контексти-порівняння, що образно характеризують персонажів і містять виразну оцінну семантику, пор.: *Очи синї як те небо, волос золотив ся на голівоньці, брови наче намальовані, личко гладке та рум'яне, хоч води напить ся, а стан гнучкий, мов у тополі. Хорошою вдала ся Івга, мов гетьманиша, а красною, як калина в лузі* (II, с. 5); *Гарний легінь був собі Юрій, здоровий як дуб, рослий як ялиця, вусок як галка чорний, а довгий як у Запорозця-козака* (II, с. 289). Такі розлогі конструкції, насичені традиційними порівняннями, увиразнюють синтаксичну організацію текстів письменника, надаючи народнописенного колориту.

Твори С. Воробкевича засвідчують народнопоетичні порівняння дівчини з рослинним світом (калина, рожа, мак, цвіт, тополя, малина, смерічка, терен, лелія), твариною (ясочка, вивірка), птахом (голубка, пава, ластівка), небесними світилами (зірка, місяць); хлопця з деревом (явір, смерека, дуб), закоханої пари з птахами (голуби, горлиці). Ці порівняння стали знаками національної культури, традиційними для української мови народними символами. Відбиваючи український національний колорит, вони є виразниками й мовної картини світу буковинців, їхнього художньо-символічного світобачення.

Багатство фактичного матеріалу засвідчує широке використання скарбів фольклору у художній мові С. Воробкевича, що істотно вплинуло на мовностилістичну своєрідність його творчості і безпосередньо на відбір виражальних засобів у текстовому масиві. Народнописанне слово послужило джерелом творення традиційних ритмів, властивих усній народній творчості. Синтаксичні фольклоризми репрезентують індивідуальний стиль С. Воробкевича, переплітаючись із літературною традицією, стають основою оригінальних індивідуальних образів.

Отже, інтенція С. Воробкевича відобразити світ, характерний для життя, побуту, мовної практики буковинців, та його діяльність як композитора та фольклориста визначили домінантні особливості ідіостилу письменника на синтаксичному рівні. Індивідуальний синтаксичний почерк автора позначений контамінацією усно-розмовних і фольклорно-пісенних структур як текстових інтерпретаторів домінант. Специфічні синтаксичні конструкції, що їх С. Воробкевич почерпнув із розмовного мовлення та мови фольклору, репрезентують національний тип мислення автора. Синтаксис мови письменника відображає світогляд рідного народу, художньо об'єктивуючи глибинно національне, архетипне у своїй основі.

Проведений аналіз дає підстави для висновку, що домінанти авторського стилю реалізуються в конкретних лексичних, граматичних, текстових одиницях. Системно виявлені різнорівневі домінантні мовні факти уможливають лінгвостилістичну інтерпретацію мовотворчості автора як специфічної вербалізованої естетичної свідомості. Продуктивним у стилетворенні є синтаксичний рівень текстового простору, що в ньому автор як представник певного лінгвокультурного простору реалізує свої світоглядно-естетичні настанови. Виформовуючи унікальність стильової організації художнього тексту, синтаксичні домінанти декларують психоментальні й мовні пріоритети письменника, маркують його ідіостиль. Граматична побудова, стилістичне використання, частотність, повторення, паралелізм різнотипних синтаксичних структур, залучення фольклорних побудов та синтаксичних явищ живого розмовного мовлення як засобів експресивної виразності створюють неповторний синтаксичний малюнок тексту і є сигналами індивідуальних проявів синтаксичного хисту майстра слова, його лінгвістичного

смаку. Вивчення корпусу синтаксичних домінантних засобів, особливостей їхньої семантики та функціонування в тексті уможлиблює окреслення характерних рис авторського стилю й репрезентує **синтаксичний почерк письменника** – сукупність домінантних, концептуально значущих, часто вживаних у різних художніх творах, улюблених, часом специфічних, стилістично-забарвлених побудов, що виконують певні функції, підпорядковані авторському задумові та безпосередньо пов'язані з мовним досвідом та світосприйняттям письменника, комунікативно-когнітивним простором його мовної особистості.

4.4. Синтаксичні параметри ідіолекту Євгенії Ярошинської

Наукові спостереження над синтаксисом художньої мови письменників засвідчили, що він є виразником індивідуального стилю автора. Синтаксичну організацію тексту В. Калашник називає «одним із невід'ємних складників як загальномовної, так й індивідуально-авторської виразності» [Калашник 2009: 75]. Чимало дослідників вважають синтаксичну організацію тексту чи не найпоказовішою з усіх показників ідіостилу. Зокрема, Н. Гуйванюк зауважує, що «саме в синтаксисі, окреслюється виразно і власне авторська (індивідуальна) стилістика твору» [Гуйванюк 2009 а: 517]. З погляду стилістичного осмислення тексту «великої ваги набуває саме синтаксична організація мовлення, за допомогою якої оформлюються найрізноманітніші стилістичні колорити» [Агафонова 2009: 104].

Та досі у вивченні синтаксичної системи художніх творів, зазначає Н. Гуйванюк, відсутня методика такого дослідження, хоч, безперечно, напрацювання в галузі риторики, стилістики і поетики визначили коло синтаксичних «фігур», які є носіями художності письменника, його синтаксичного почерку [Гуйванюк 2006 а: 269].

Синтаксичний почерк письменника підпорядкований авторському задумові та безпосередньо пов'язаний із його мовним досвідом і світосприйняттям, речення відображають спосіб мислення автора, його світогляд, ставлення до дійсності [Гуйванюк 2006 а: 269; Гуйванюк 2012: 102–106; Гуйванюк, Шатілова 2005; Морараш 2016; Морараш 2018; Шатілова 2011 та ін.].

4.4.1. Порівняльні конструкції в мовотворчості Євгенії Ярошинської

Порівняння – це троп, побудований на зіставленні двох явищ, предметів, фактів для пояснення одного з них за допомогою іншого. Як зазначає Н. Руснак, засоби порівняння в діалектному тексті увиразнюють поетичність, оригінальність світобачення діалектоносіїв [Руснак 2009: 382].

Природа порівняння, його семантична наповненість залежить від світогляду мовця, характеру його світовідчуття. Такі конструкції у мовотворчості Є. Ярошинської³ надзвичайно строкаті за своєю структурою та засобами зв'язку. Здебільшого – це порівняння, у складі яких функціують сполучники *мов*, *немов*, *мовби*, *як*, *ніби*, *неначе* та ін.

Найчастотніші конструкції зі сполучником *мов*, хоча зазвичай мовці послуговуються сполучником *як*. Сполучник *гейби* здебільшого вводить порівняльну підрядну частину складного речення.

У глумачному словнику української мови порівняльний сполучник *мов* уживається для приєднання підрядних порівняльних речень та зворотів; близький за значенням до сполучників *наче*, *неначе*. Напр.: *В сій хвилі була [Луця] красна, мов ангел* (ЯТ, с. 82); *Вона [Галя] говорила спокійно, лиш кутики єї уст дрожали конвульсійно, а права рука, котру він держав у своїй, тряслась, мов в гарячці* (ЯТ, с. 179); *Він [Роман] читав в ній [душі], хоть лиш через хвилю, але читав, мов в отвертій книжці* (ЯТ, с. 187).

Широко вживані в мовотворчості Є. Ярошинської також сполучникові порівняльні конструкції зі сполучником *ніби*. Сполучник *ніби* є порівняльним, уживається для приєднання порівняльних зворотів і порівняльних підрядних речень у значенні «наче», «неначе», «мов», «немов». Цей сполучник часто входить до порівнянь – відокремлених неузгоджених означень, напр.: *Тому зачесалася [Ольга] у високу фрезуру, убралася в ясно-рожеву сукню, котрої цвіт якраз з єї чорно-жовтавим лицем не годився, приперезала мережаний фартух, ніби власної роботи, а то вишивала сільська*

³ У підрозділі використано такі скорочення джерел ілюстративного матеріалу:

ЯВТ – Ярошинська Є. І. Вибрані твори / Є. І. Ярошинська. – К. : Держ. вид-во худ. л-ри, 1958. – 462 с.

ЯТ – Ярошинська Є. І. Твори / Є. І. Ярошинська. – К. : Дніпро, 1968. – 468 с.

молодиця, і закотила рукави (ЯТ, с. 140). Конструкції з порівняльним сполучником *ніби* формують сталі фразеологізовані народні вислови, напр.: – *Та честь, ніби честь, але мені не такої треба жінки* (ЯТ, с. 311).

Порівняльний сполучник *мовби* (*мовбито*) уживається для приєднання підрядних речень і зворотів; близький за значенням до сполучників «наче», «неначе», пор.: *Скажи мені се так по правді, мовби нашій матері, що передала тебе під мою опіку* (ЯТ, с. 180).

Сполучник порівняльного типу *немов* уживається для приєднання порівняльних зворотів і порівняльних підрядних речень у значенні «наче», «неначе», «ніби», «мов», пор.: *Кость слухав цих слів немов іздалека і потакував на все, кивачи при тім головою, мов маріонетка* (ЯТ, с. 296). Сполучник *немов* формує порівняльні структури, виражені дієприслівниковими зворотами, напр.: *Вона [Настя] підіймала голову і почала оглядатися, немов прокинувшись із глибокого сну* (ЯТ, с. 196).

Порівняння зі сполучником *як* подибуємо у стійких фразеологізованих побудовах, напр.: *Вони [люди] не мають до мене довір'я, тримають мене за щось вище, відносяться до мене, як до чужого* (ЯТ, с. 232); *Петро, увидівши єї [Марцю], побілів, як стіна* (ЯТ, с. 51); *Як ступав [Іван] до віттаря, то був блідий мов стіна і трясся, як в пропасниці* (ЯТ, с. 60). Деякі порівняння формуються за допомогою корелятивної пари *так – як*, пор.: *Тому-то була вона [любов] в нього сильніша, тривкійша, не так, як у інших, що мов той огонь із соломи запалахкотить і згасне* (ЯТ, с. 248). Рідше корелятивну пару формує займенник *такий* (*така, таке*) і порівняльний сполучник, напр.: *З часом полюбите мене, бо така гаряча любва, як моя, мусить до вашого серця промовити* (ЯТ, с. 72). *Він [дяк] таки дуже гарний; такі красні очі, такі пишні губи, така фігура, мов у якого барона* (ЯТ, с. 309).

Ми не зафіксували порівняльних конструкцій зі сполучником *наче*.

Отже, майстерне використання сполучникових порівняльних конструкцій зі сполучниками *як, мов, ніби, мовби, немов* урізноманітнює мову творів письменниці, робить її яскравою та багатою.

Є. Ярошинська використовує порівняння до означуваних слів, що є різними частинами мови, зокрема до іменника, дієслова, прикметника, прислівника. Найчастіше порівняльний зворот називає

процесуальну ознаку чи стан і стосується іменника або дієслова. Напр.: *Він [Кость] поводився якось несміло, хоч сам на себе за те був злим, що не міг сміливішим показатись і сидів, мов який дукун* (ЯТ, с. 285). Подекуди порівняльний зворот може стосуватися кількох дієслів, напр.: *У мене дяк має пуцувати чоботи, а як треба, то й з-під коров вичистити, а не вбратися в ковнірець, зав'язати краватку, взяти паличку в руки та піти на шпацер, мов юрист* (ЯТ, с. 308).

Порівняльна конструкція може мати стосунок до **прикметника**, що буває дуже рідко, оскільки він сам може бути метафорою чи епітетом. Напр.: *Дивлюся на неї [Галю], а вона біла, як полотно* (ЯТ, с. 183); *Галя добра й послухна, як дитина, треба лиш знати, як з нею обходитись* (ЯТ, с. 73).

Порівняльний зворот створює і прикметник у формі компаратива, що виражає високий чи низький ступінь вияву ознаки. Пор.: *Що нас то обходить; най вживають щастя так, як ми, для мене нема більшого щастя, як ти, моя зоре!* (ЯТ, с. 66).

Порівняльний зворот увиразнює ознаки дії, стану, ступеня чи міри вияву іншої ознаки, тобто прислівника. Прислівник сам не потребує при собі порівняння, однак зрідка Є. Ярошинська використовує і такі конструкції, напр.: *Мені здавалося, що грім таки біля мене вдарив, бо в хаті стало ясно, як у днину, в воздуху рознісся страшний гук, а повітре переповнилося запахом сірки* (ЯТ, с. 176).

У художньому мовленні порівняння стосується і займенників, наприклад, неозначеного займенника *щось*, пор.: *Обоє думали про того молодого, повного життя доктора, і щось мов зависть почало пробиватися в їх серцях* (ЯТ, с. 200); *Вона [Мальвіна] встала, і щось мов усміх перебігло по її затурбованім лиці* (ЯТ, с. 201). Такі конструкції можна вважати специфічними способами вираження порівняння в ідіолекті письменниці.

Порівняння можна класифікувати також і за їх реальністю / ірреальністю. Специфіка ірреальних порівнянь полягає в тому, що в них порівнюються не два схожих предмети з ознаками, як у реальних порівняннях, а з реальними предметами, діями, ознаками порівнюються уявні предмети, дії, ознаки.

Реальні порівняння – результат життєвих спостережень, асоціацій, напр.: *Тоді штучно підтримуваний спокій її [Анни] серця*

танув, мов віск на огні (ЯТ, с. 340); – *Видко, що ти вже мене не любиш; правда, старість не радість!* – і *протопопиха закрила лице руками, мов у тяжкім горю* (ЯТ, с. 306).

Протилежний до нього ірреальний, той, який існує не насправді, а тільки в мисленні; вживається як синонім уявного, фантастичного, а також неможливого (протилежний реальному). Напр.: *Октавія стояла в тіні розцвілої акації в білій легкій сукні, гарна і весела, мов весна* (ЯТ, с. 342); *Лише при Анні був [Кость] тихий і усміхався, вслухуючись в її голос, яким вона вговорювала в нього надію, мов у яку чудову музику* (ЯТ, с. 340).

Окрему групу складають порівняння, які є **фразеологізованими зворотами**. Такі порівняння, як і взагалі фразеологічні одиниці, вживаються з якимось одним значенням, закріпленим у суспільній практиці, виражають одне поняття. Фразеологізовані порівняльні конструкції – це своєрідні синоніми до окремих слів, але значення їх більш виразне, образне, експресивне, на відміну від окремих слів. Такі побудови надають образності художньому мовленню письменниці, розширюють уяву читача. До них належать найрізноманітніші порівняння: *стояти мов вкопаний* (*мов закамінлий, як мертвий*) – непорушно; *мов скажений, мов пробуджений зі сну, мов у лихорадці* – швидко, несподівано, не усвідомлюючи власних дій; *як тіло без душі* – кволо тощо. Найчастіше у таких структурах базовим словом порівняння є дієприкметник, напр.: *Протопопа глянув на свою жінку, що стояла мов закамінла* (ЯТ, с. 347); *Василович стояв мов укопаний* (ЯТ, с. 345); *Кость кинувся, мов пробуджений із глибокого сну* (ЯТ, с. 329).

Поширені також порівняння з базовим словом – прикметником, напр.: *Василіка полетів мов скажений до хати* (ЯТ, с. 346); *Що тут сталося? – ліліка влетіла мов несамовита* (ЯТ, с. 300); *Малина приближалася до хорої; тота лежала як мертва* (ЯТ, с. 183).

Функціонують у мовотворчості Є. Ярошинської стійкі порівняння з прийменниково-іменниковими формами, пор.: – *А я, а наша любов? – пробурмотів Кость, мов у нетямі* (ЯТ, с. 327); *Протопопиха тремтіла, мов у лихорадці* (ЯТ, с. 319); *Відколи пішов той дячисько, ходить [Аглая] мов тіло без душі* (ЯТ, с. 317); *Доц лле, мов з цебра* (ЯТ, с. 84).

Порівняння-фразеологізми входять до складу іменної частини складеного присудка: *Анна лише хвильку була мов оголомишена, але*

зараз прийшла до себе (ЯТ, с. 295); *Анна стала мов не своя*; з її лиця зник м'який, солодкий вираз і зробив знов місце гордому холодові (ЯТ, с. 336).

Отже, Є. Ярошинська володіла багатством мовних засобів української мови, стиль її був оригінальним і неповторним явищем в українській літературі. Для увиразнення образно-художньої рельєфності характеру, поведінки, настрою головних героїв авторка майстерно використовує різноманітні порівняння.

4.4.2. Повтор як мовно-експресивний засіб творення ідіолекту Євгенії Ярошинської

У творах Є. Ярошинської простежено широкий простір авторських інтенцій, що їх реалізують різні засоби (питальні та непитальні конструкції, реченнєві еквіваленти, стилістичні фігури), утім, виразною експресивністю позначені повтори.

До емоційно-експресивних конструкцій синтаксису зараховує повтори Н. Гуйванюк. Редупліковані форми, на думку дослідниці, слугують передусім актуалізації, увиразненню слова чи форми, виділенню її з-поміж інших у структурі висловлення [Гуйванюк 1999: 259–260]. На переконання С. Шабат-Савки, мовець використовує повтор – один з естетичних прийомів для того, щоб передати надзвичайно високу емоційність тексту, увиразнити експресивність авторського дискурсу, особистісні переживання та почуття [Шабат-Савка 2014: 271].

Повтор строкато представлений в ідіолекті Є. Ярошинської. Серед аналізованих конструкцій виокремлюємо:

1) простий контактний повтор (повторення мовної одиниці, розташованої контактено), який може бути виражений двочленним поєднанням, напр.: *Иди, йди, ти, збитошнику* (ЯВТ, с. 141); *Але скажи, моє серденько, де ми зможемо побачитися, лише скоро, скоро!* (ЯТ, с. 276); або ж тричленним (емоційно насиченішим): *Ой-ой-ой, Василечку, встань, встань, встань, бо гину!* (ЯТ, с. 50);

2) розширений повтор (повторення з додатковими уточнювальними компонентами, поширювачами змісту). Напр.: – *Стефанку, мій Стефанку, – промовила-м не своїм голосом* (ЯТ, с. 33); *Я така щаслива, така дуже щаслива* (ЯТ, с. 182); – *Ах, кров! тепла червона кров* (ЯТ, с. 189);

3) обрамлення або кільцевий повтор (повторення мовної одиниці на початку і наприкінці висловлення). Пор.: *Все аби добра слава та добра слава, а я тобі кажу, що коли пуста кишеня, то їй добра слава нічого не pomoже* (ЯТ, с. 142);

4) повтор-підхоплення (повторення кінцевого елемента одного висловлення на початку іншого). Напр.: *Ціле товариство вийшло вже з лісу і стало на невеликім горбку, з котрого видно було ціле село. Село, з великою, мурованою на середині церквою* (ЯТ, с. 100–101);

5) ланцюговий повтор (сполучення декількох повторів). Пор.: *– Прощай, прощай, моя мила, та не забудь за мене. Я тобі пишу, відписуй мені, най хоч знаю, що з тобою діється. – Напишу, напишу, – сказала Анна, не здержуючи вже сліз, що лились їй з очей* (ЯТ, с. 249).

У творах Є. Ярошинської найчастіше трапляються повтори в межах однієї частини мови. Для дотримання зв'язності в тексті використовують повтор іменників на зразок «об'єкт – об'єкт». Цей вид виражений повтором «іменник – вказівний займенник + іменник». Напр.: *А лишився лише один гарячий інтерес – любов. Та любов зроста, зміцнілася і стала тепер сутю всіх думок молодій дівчини, що бачила в коханім чоловікові ідеал краси, мужності і характеру. Та любов засліпила здоровий суд дівчини, що бачила свого Костя лише через рожеву перспективу любові* (ЯТ, с. 262–263).

Досить часто авторка використовує прислівники у ролі повторів, які, виступаючи у функції означень до прикметників, увиразнюють ступінь ознаки, пор.: *Василь був дуже, дуже добрий для всіх і так мене любив, а тепер мусив умирати* (ЯТ, с. 37); *Анна почервоніла, прочитавши карточку, по самі уха, йти на сходи з молодим чоловіком здавалось їй дуже, дуже незвичайним* (ЯТ, с. 246). При дієсловах повтор прислівників посилює вираження інтенсивності дії, напр.: *Я тепер не гніваюся, – відповіла Марія, – бо бачу, що нас обох обманено, але дотепер, то дуже, дуже гнівалася я на вас, пане Мартинів, так що навіть говорити з вами не хотіла* (ЯТ, с. 164).

У разі використання повторів у розповідних реченнях посилюється актуалізація такої інформації, напр.: *– Залюблений, залюблений, – крикнули обі дівчини, плещучи в долоні, – бо чого ж*

почервонів би він [Василіка] так дуже? (ЯТ, с. 221); *Люблю, люблю*, – крикнула Маланка, – *та тому я нещаслива, тому я не можу людям в очі подивитись...* (ЯТ, с. 46). Такий вид повторів у творах Є. Ярошинської фіксуємо зрідка, оскільки повтор спричинює зміну інтенції розповідності на переконання чи спонукання, напр.: – *Се не сон, а правда, гарна, мила правда, мій любий Оресте*, – сказала дівчина, *дивлячись єму в очі* (ЯТ, с. 134).

Повтори в питальних реченнях указують на важливість запитання для того, хто його формулює. «Інтенцією речень питальної модальності є вираження запити мовця, який спрямований на з'ясування невідомої інформації» [Шабат-Савка 2014: 148]. Саме запитання супроводжується додатковими модальними значеннями, які стають очевидними в межах контексту. Це може бути несприйняття інформації, сумнів у її істинності, обурення. Найчастіше повторюються питальні слова, напр.: – *Чому, чому? Кажіть, добродійко, не мучте мене своїми натяками!* (ЯТ, с. 255); – *Що таке, що?* (ЯТ, с. 133).

Повтор питальної конструкції іншим учасником комунікативного акту вже не містить інтенцію запити, а стає виразником інтенції ствердження, пор.: *Як тобі поводилося в Відні, чого ти вчився, чи скучно тобі було без мене? Кость сів біля неї і втопив свій погляд у синіх очах дівчини. – Чи скучно мені було без тебе?* (ЯТ, с. 263–264). Повтор посилює важливість запитання, зверненого до самого адресата мовлення, робить його надзвичайно актуальним, напр.: *Чому він [Кость] не палає любов'ю до народу? До того народу, з якого вийшов, якого доля йому добре звісна. Чому він із нею не розмовляє про той нарід?* (ЯТ, с. 274).

Повтор у межах двох суміжних реплік містить безпосередню й експресивно-емоційну реакцію адресата мовлення на почуте. Це може бути радість, здивування, гнів, іронія, самоіронія, незадоволення тощо. Напр.: – *Тому дай мені ключ від помешканя; я не хочу перебивати вам найліпший сон. Найліпший сон! Чи він думав, що вона могла спати, знаючи, що він забавляється з своєю коханкою* (ЯВТ, с. 140). У розмові двох сестер (повість «Перекинчики») стверджувальне речення повторюється вже як запитання, за допомогою чого вербалізується не лише інтенція запити, але й образи, незгоди, роздратування (адже менш привабливій сестрі доводиться одружитися з нелюбом, із чого іронізує сестра-красуня). Пор.: – *Аби лише*

він та я на світі, то ніколи не пішла б за нього. – Чому не пішла би? – сказала Аглая, роздражена словами сестри (ЯТ, с. 238).

Іntenція спонування – це волевиявлення мовця, яке так само можуть реалізувати повтори. Чітко простежується спонукальна інтенція в разі повтору, вираженого дієсловами наказового способу, що є очевидним. Напр.: **Скажи, дорога, скажи се слово, бо інакше не буду в своє щастє вірити** (ЯТ, с. 130).

Іntenція вимоги «репрезентує волевиявлення мовця, для якого характерні настирливість і категоричність, з одного боку, а з іншого – неофіційність стосунків між комунікантами, що відрізняє вимогу від наказу» [Шабат-Савка 2014: 159]. Напр.: – **Віддайте мені мою працю, то я піду; ви взяли в мене гроші, віддайте** (ЯТ, с. 244). Інакше вербалізується інтенція прохання чи вмовляння. У такому разі повтор супроводжують зменшено-пестливі форми звертання, напр.: – **Встань, Маланко, встань, підемо до хати, – озвався Петро по хвилі** (ЯТ, с. 50); **Прости мені, прости, моя сестричко, сі погані думки, прости тому чужому чуттю** (ЯТ, с. 188).

Фіксуємо у творах Є. Ярошинської полісиндетон – повтор службових частин мови, напр.: *Єї [Маланки] душа переповнена була і щастєм, і жалем, і страхом* (ЯТ, с. 47); *Мені здавалося, що в тих тонах виливалася ціла моя душа, що то вона так боролася з горем, що вона так плакала, а зараз і сміялася іронічно з того всього, що люди зовуть чутєм* (ЯТ, с. 332). Полісиндетон слугує засобом виділення найважливішої, з погляду автора, частини (*Бути ціле житє зв'язаним з сею жінкою, котру він [Іван] ні любив, ні поважав, здавалось єму чимсь страшним*) (ЯТ, с. 61).

Отже, за допомогою повтору увиразнюються різноманітні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту. Додаткові стилістичні значення, що виникають при вживанні повторів, є необхідним елементом емоційно-художнього впливу на адресата.

4.4.3. Просте речення як синтаксична домінанта ідіолекту Євгенії Ярошинської

Виразними в ідіолекті Є. Ярошинської є синтаксичні діалектизми, які найповніше передають особливості місцевої говірки. Будову простого речення визначає форма присудків, що мають певну специфіку в досліджуваних текстах.

Простий дієслівний присудок, виражений різноманітними діалектними й архаїчними формами, має певні особливості:

1) функціонування діалектних лексем, напр.: **Отворив** [Орест] фіртку і **впровадив** гостя до саду (ЯТ, с. 109); **Лакей здоимив** його речі і повів його до призначеної для нього кімнати (ЯТ, с. 280); **Вже й вечер наспів**, всі гості **знетерпеливились** ожиданєм жениха, а його й сліду не видно (ЯТ, с. 258);

2) видозмінені особові закінчення, пор.: **Кость і не знав**, що проти нього **куєся** зрада (ЯТ, с. 284); **А ти прицукав би трохи маму**, най не **знуцаєся** над панною (ЯТ, с. 316); **Галя, також в білій сукні**, повеселіла й **тішилася** наперед, кілько-то вона яко дружка **натанцюєся** (ЯТ, с. 129);

3) залишки дієслівних архаїчних форм, напр.: **Поставали-м** широков лавов на ниву і **почали-м** жати (ЯТ, с. 29);

4) використання безпостфіксної форми дієслова **бити** в значенні «битися», пор.: **Серце трийцятьп'ятилітньої** Рузі **било** також скорше в єї дівочих грудях на вид **красного молодця**, котрий мав бути єї чоловіком (ЯТ, с. 60);

5) використання дієслівних форм умовного способу з окремим написанням постфікса **-ся**, напр.: **Якби воно не вдалося**, то був би сміх на ціле село, **тішили би ся** всі вороги (ЯТ, с. 236); **Тоді став би він** [Кость] **паном**, **бавив би ся**, їздив би по світі, нічим **не жури**в би ся (ЯТ, с. 288);

6) використання фразеологізмів у значенні простого дієслівного присудка, пор.: – **Казала рано**, що поїдеш, а тепер якась примха **стрілила тобі до голови** (ЯТ, с. 211); **Його** [Бекула] слова **привели Костя до скаженини** (ЯТ, с. 329); **Але її** [протопопиху] **гризла ще одна обставина**, а то, що **Василіка ігнорував її комплетно**, не хотів навіть дивитися на неї (ЯТ, с. 350).

У мові творів Є. Ярошинської ми зафіксували два типи **дієслівних складених присудків**:

1) із фазовими дієсловами в ролі допоміжних компонентів **зачати**, **зачинати**, а також із залишками перфекта (на зразок: **почали-м**), напр.: **Він** [Стефан], **увидівши мій переполох**, **зачав розпитувати**, чого я ся перестрашила (ЯТ, с. 28); **Жінка хоче єго** [Івана] **не раз розвеселити і починає грати** єму коломийки (ЯТ, с. 61);

2) із модальними дієсловами у ролі допоміжних компонентів, пор.: **Спочатку** **Маланка** **ще не давалась**, **боролась** проти покуси,

але з часом **не могла** ся вже тій покусі **оперти** та думала день і ніч о карих очах наймитових (ЯТ, с. 45); Чей би я не кликала тебе до якого іншого; ходи-бо вже, там деь мамочка **не можуть** собі **ради дати** (ЯТ, с. 221).

У мовостилі Є. Ярошинської форми **іменного складеного присудка** мають певні регіональні особливості як у складі дієслів-зв'язок, так і у формі іменної частини.

Дієслова-зв'язки зберігають архаїчні форми, пор.: *От він [Стефан] виріс на парубка, я на дівчину, а завше були-сьмо вкупі* (ЯТ, с. 29).

У ролі зв'язок письменниця використовує також повнозначні дієслова, зокрема зі значенням руху, переміщення у просторі: *І мужики пішли втішні домів, а протопона лишився в тяжких, не-веселих думках* (ЯТ, с. 251).

У ролі іменної частини часто спостерігаємо використання порівняльного фразеологізму, напр.: *Як ступав [Іван] до вітваря, то був блідий мов стіна* (ЯТ, с. 60); *Орест стояв як вкопаний* (ЯТ, с. 164).

До синтаксичних діалектизмів на рівні односкладних речень зараховуємо безособове дієслово *здаєсь* у значенні «здається»: *Мені здаєсь, що я гей у церкві* (ЯТ, с. 180).

Крім головних членів речення, діалектні особливості мають і поширювачі мінімальної структурної схеми речення.

Серед **означальних поширювачів** письменниця використовує прикметникові форми. Напр.: *Аж перед батьковою хатою опам'ятався [Кость]* (ЯТ, с. 290). Проте певну перевагу Є. Ярошинська надає неузгодженим означенням, вираженим родовим відмінком прикметників, напр.: *Така щирість викликала гарячий рум'янець на лиці Аглаї* (ЯТ, с. 226); *Все довше говорила з ним Аврора про поезії Александри, які була йому випозичила* (ЯТ, с. 286); *Її [Аглаї] зворушенє не уйшло уваги Ераклеса* (ЯТ, с. 226); *Аж почувши голос Анни, що спокійно на якесь запитанє протопопихи відвідала, підняв [Кость] очі і подивився на неї* (ЯТ, с. 295).

Із регіональних особливостей можна виділити використання займенникових форм у ролі означальних поширювачів, зокрема *сей, ся, се, сі, тамтой, тамта, тойті* та ін. Напр.: *Я не дам се дерево зрубати, під котрим ще наші діди в холодку лежали* (ЯТ, с. 173); *Як вам сеся пісня подобаєся?* (ЯТ, с. 106); *От я йшла до Дністра та*

здибал чоловіка, що ніс **сей** букет (ЯТ, с. 146); *Приклич-но єї сюда, **тоту** малу свавільницю* (ЯТ, с. 181).

Позначені регіональними особливостями і присвійні грами – займенники третьої особи однини в родовому відмінку. Напр.: *Бо хоть **єї** [Ліівської] покійний чоловік був собі добре демократичним купцем, що на коріннім склепі зробив великий маєток, то вона не могла ніколи забути, що **єї** батько був високим урядником* (ЯТ, с. 64); *Не малу суму **єго** [Миколаївського] маєтку пожирали й акторки, бо провадити з ними любощі належало до доброго тону, а вони знали **єго** підійти* (ЯТ, с. 69).

Об'єктні поширювачі мають такі особливості:

а) уживання безприйменникових форм замість прийменникових: родовий відмінок, напр.: *Не буде **сего** ніколи жалувати, бо моя любов буде старатись ваше житє щастям окружати* (ЯТ, с. 139); *Софія була натільки безчельною, що кокетувала знов **паничів*** (ЯТ, с. 323); знахідний відмінок, пор.: *Я сміюся не раз з него, бо він оповідає мені свою **любов*** (ЯТ, с. 126);

б) уживання інших безприйменникових форм (наприклад, називного відмінка у значенні знахідного), пор.: – *Дай тобі, боже, **здоровлячко**, синку* (ЯТ, с. 44);

в) уживання прийменниково-відмінкових форм:

– **в (у) + Зн. в.**, напр.: *Пан Лісковський встав і випив **в** здоровле новоженців* (ЯТ, с. 130) // *випив за здоров'я*;

– **о + Зн. в.**, напр.: *Увиділа-м **єго** [Стефана] в жовнярськїм мундирі, як стояв, опершися **о** стїну* (ЯТ, с. 35); *Думала [Маланка] день і ніч **о** карих **очах** наймитових* (ЯТ, с. 45) // пор.: *опертися на стїну, об стїну; думати про очі*;

г) уживання прийменникових форм:

– **до + Р. в.**, напр.: *Вона [madam Rose] все **прискаржує** мене **до** батька, каже, що я лїнвий, неуважний* (ЯТ, с. 281) // пор.: *скаржитися кому*;

– **о + Зн. в.**, напр.: – *Малиночко, моє серденько, Роман хоче просити **о** твою руку* (ЯТ, с. 180) // пор.: *просити руки; Щодо ознак симпатїї, **о котрих** Ви згадуєте, будьте переконані, що я дуже жалаю* (ЯТ, с. 145) // *згадувати (що?) ознаки симпатїї*;

– **на + Зн. в.**, пор.: *Софія була натільки безчельною, що кокетувала знов паничів, **забуваючи на** стид і ганьбу, які перебула* (ЯТ, с. 323) // *забуваючи сором; забувати про сором*.

Серед **обставинних поширювачів часу** в мові творів Є. Ярошинської помітно переважає конструкція **по + М. в.** у значенні післячасу, напр.: *По кадрилию присів Денис коло Марії і не відступав її аж до слідуочого танцю, до котрого її заангажував* (ЯТ, с. 131); *По двох годинах встали [панічі] з-за стола, наївшиь і напившиь, мов шаки* (ЯТ, с. 143). У сучасній українській літературній мові з цим значенням вживається прийменниково-відмінкова форми **після + Зн. в.** та **через + Зн. в.**

У мові письменниці форма **за + М. в.** уживається у значенні **через + Зн. в.**, напр.: *За часок помчали оба молоді хлопці селом, виїхали в поле й аж звільнили крок, як перед ними показалися перші хати Зеленівки* (ЯТ, с. 268); *От за місяць має в них бути товариський вечерок, а я з вами не буду танцювати навіть одної гори* (ЯТ, с. 288).

Значення передчасу передає типова для буковинського розмовного мовлення конструкція **перед + Ор. в.**, пор.: *Перед десятьма літами лишив єму [Миколаївському] єго батько, розбагатівший просесор, круглу суму сто тисяч і три великі добра* (ЯТ, с. 68).

Конструкція **при + М. в.** передає момент часу, напр.: *Орест зробив при їх [Горецької, Дениса, Ольги] виді квасну міну, а вони, побачивши єго, й собі поквасніли, але зараз Ольга солодко усміхнулася, а Денис подав Орестові ніби дуже сердечно руку* (ЯТ, с. 117); це ж значення має і прийменниково-відмінкова форма **на + М. в.**, пор.: *Вона [добродійка Моцанова] чула до протопихи ще уразу, але не хотіла їй на відхіднім забивати ще глибше терне в рану* (ЯТ, с. 322).

Значення проміжку часу виражає конструкція **в (у) + Зн. в.**, напр.: *В кілька час поїхала Меланя до Галицьких на відвідини* (ЯТ, с. 150).

Значення міри часу, тривання події в часі виражає діалектна форма **через + Зн. в.**, напр.: *Весіле тяглося через чотири дні* (ЯТ, с. 34).

Обставинні поширювачі причини в літературній українській мові виражені конструкцією **через + Зн. в.**, проте в мові творів Є. Ярошинської ця синтаксична функція позначена діалектними особливостями. Напр.:

– **на + Зн. в.**, напр.: *Серце трийцятьп'ятилітньої Рузі било також скорше в її дівочих грудях на вид красного молодця, котрий мав бути єї чоловіком* (ЯТ, с. 60);

– під + Ор. в., пор.: *Під* єї [Галі] *пильним поглядом* вона [Малина] *покрасніла, як вишня* (ЯТ, с. 180);

– при + Д. в., напр.: *Василіка і його сестри втворювали* своїй мамі *при сміху*, *лиш Анна мовчала* (ЯТ, с. 219);

– Ор. в., пор.: *Всі гості знетерпеливились* *ожиданєм* жениха, *а його й сліду не видно* (ЯТ, с. 258).

Серед **обставинних поширювачів способу дії** виокремлюємо так званій «орудний порівняння», напр.: *Поставали-м широко лавов на ниву і почали-м жати* (ЯТ, с. 29).

Широко використовує Є. Ярошинська прислівники в ролі обставин способу дії, чимало з яких мають виразний відтінок діалектного вживання, напр.: *Ольга солодко усміхнулася, а Денис подав Орестові ніби дуже сердечно руку* (ЯТ, с. 117); *Анна подивилася при тім остентаційно на Костя* (ЯТ, с. 297).

Поширена в ролі обставини способу дії і конструкція з + Ор. в., напр.: *Протопопа говорив із намащенєм*; *він силувався переконати мужиків* (ЯТ, с. 251).

4.4.4. Складне речення як синтаксична домінанта ідіолекту Євгенії Ярошинської

Особливості буковинського мовлення, що відображені у будові складних речень, пов'язані передусім із уживанням сполучників підрядності.

Сполучники підрядності оформляють різні типи підрядних речень:

а) мети: *аби* – «*щоб*», пор.: *Чи стратить* [протопопиха] *при тім свою честь, свою гідність, се байдуже, аби могла лиш затримати своє добре ім'я, аби перед людьми уходила за чесну* (ЯТ, с. 350);

б) умови:

– *єсли* – «*якщо*», напр.: – *Єсли би панна Ольга мене так питала, то думав би-м, що хоче комплімента* (ЯТ, с. 114); – *Який би я був щасливий, єсли би ми обоє так тепер від шлюбу вертали* (ЯТ, с. 29);

– *сли* – «*якщо*», пор.: *Мені лишень то було на думці, що скаже мій милий, сли учує, що я за другого оддалася* (ЯТ, с. 34);

– *коби* – «*якби*», напр.: *Коби* вона [Галя] *лиш мене так любила і не надовго відтягала вінчанє* (ЯТ, с. 70);

– *коли-бо* – «*коли б*», пор.: *Та коли-бо він [Роман] мене не хотів, а єї [Малину] вибрав* (ЯТ, с. 179);

в) з'ясувальні: *щось* – спол. підрядності «*що*», напр.: – *Най тя Бог піб'є за се, щось ти мені сказала, проклята бабо* (ЯТ, с. 48).

Сполучник *яко* – «*як*» з'єднує як члени речення, так і підрядні частини складного речення. Напр.: *Галя, також в білій сукні, повеселіла й тішилася наперед, кілько-то вона яко дружка натанцюєся* (ЯТ, с. 128–129);

г) міри і ступеня, як-от: *Се її [Софію] розчарованє відбилося на ній тим, що вона почала... впадати в злість так, що всі просили Бога, аби вже чим скорше навинувся який жєних та спас їх від сеї напасті* (ЯТ, с. 298); *Кость дивився на неї [Анну] так, мовби хотів її образ затямити навіки в своїм серці* (ЯТ, с. 247); *Панотець такі урадовані, мовби їх хто посадив на сто коней* (ЯТ, с. 217); *Василіка почервонів так, гейби хто сипнув на нього гранею* (ЯТ, с. 221);

г) порівняння, що мають у своєму складі сполучники *мов, мовби, гейби, як*, пор.: *Кость потер чоло рукою, гейби хотів прогнати ті немилі думки, але вони все насувалися йому* (ЯТ, с. 290); – *Чого ж ти стоїш, мовби не вміла рахувати до трьох!* (ЯТ, с. 221); *Йому [Костеві] страх стало ніяково, не знав, що почати, сидів, мов на жарених гулях* (ЯТ, с. 296).

Складнопідрядні речення з підрядними означальними відзначаються тим, що в ролі сполучного слова в них використано відносний займенник *котрий*, напр.: *Другий зробився, що не чує того компліменту, з котрого всі так сміялись, що аж стодола тряслася* (ЯТ, с. 133); *Я не потребую вашої пайки; я не дам се дерево зруба-ти, під котрим ще наші діди в холодку лежали* (ЯТ, с. 173).

Отже, синтаксичні діалектні риси виявляються в особливостях будови присудків, у використанні діалектних і архаїчних сполучників як засобів поєднання предикативних одиниць у складному реченні.

Діалектизми у творах є надзвичайно важливим засобом художнього відтворення письменницею місцевого колориту. Життя буковинського села постає у творах Є. Ярошинської в усій багатобарвності, у складних переплетеннях людських доль і характерів. Філософські роздуми письменниці про вічність буття на землі

передано через систему синтаксичних одиниць – простих і складних речень.

В ідіолекті Є. Ярошинської виразно окреслено найбуденніші життєві колізії, найпростіші деталі традиційного селянського побуту письменника передає за допомогою синтаксичних одиниць: простих і складних речень, конструкцій, ускладнених порівняльними зворотами, які забезпечують специфічну тональність фрази, інтонаційний малюнок, властивий мовленню буковинців.

У творах Є. Ярошинської мовною експресією позначені повтори (простий контактний, розширений, кільцевий, ланцюговий, повтор-підхоплення), які увиразнюють і підкреслюють різноманітні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту.

4.5. Комунікеми як засіб стилізації розмовності в оповідній структурі художнього тексту

Розвиток комунікативної лінгвістики, зокрема комунікативної стилістики, зумовив те, що увагу сучасних мовознавців привертають не лише лексико-фразеологічні, але й синтаксичні засоби відображення культури спілкування в мовному середовищі – діалектному, соціолектному, конвенційному тощо. Зазвичай, дослідники мови прози звертають увагу на стилістичні особливості синтаксису прозових текстів, опрацьовуючи варіантність структур простого чи складного речення (див. праці: [Бибик 2010; Дудик 1973; Єрмоленко 1982, 2013 та ін.]), виокремлюючи домінуючі синтаксичні ознаки організації оповіді письменника. Мовний матеріал прози сучасних письменників Буковини також увиразнює активність структур експресивного синтаксису – неповних речень, слів-речень, що певною мірою опрацьовано й представлено у статтях і монографічних дослідженнях (див. праці: [Гуйванюк 2009 а; Гуйванюк 2009 б; Гуйванюк 2009 в; Гуйванюк 2012 а; Кульбабська 2011 а, 2014; Томусяк 2011; Шинкарук 2002; Личук 1997, 1998, 1999; Шабат-Савка 2014; Цуркан 2012, 2012, 2015]) та ін.

Однак поки практично поза увагою фахівців зі стилістики художнього тексту залишаються **комунікеми** як ситуативні кліше, ідіоматичні одиниці мови зі стертою семантикою, компоненти висловлення з ознаками дискурсивного (ситуативного) закріплення,

що виразно відображають орієнтацію ідіостилістики твору на розмовність, діалогічність, усність. Інвентаризувати такі одиниці в реальному мовному спілкуванні доволі складно. Тому важливо використовувати й літературні тексти як джерело вивчення оповідної структури творів із погляду пізнання, фіксації, граматичної та семантико-стилістичної класифікації готових одиниць, сформованих у комунікативній свідомості етнонаціональної спільноти. Свого часу Н. Гуйванюк зауважувала, що такі предикативні мінімуми «не можна ставити в один ряд з двоскладними чи односкладними реченнями, бо вони тісніше пов'язані з текстом і, як правило, не побудовані за чітко визначеними граматичними зразками» [Гуйванюк 2009 а: 274].

4.5.1. Стереотипи комунікативної культури в мові прози

Комунікеми тлумачать як стійку сукупність результатів мовомисленнєвого процесу, що забезпечує комунікативну поведінку (нації, групи, особистості) [Стернин 2003: 10]. Адже у творах, орієнтованих на стилізацію розмовності, без таких одиниць не може бути досягнуто ефекту природності, невимушеності в діалогах персонажів. Дослідження системи творів письменників-представників одного мовно-культурного середовища дає матеріал, характерний для освоєння культурного щоденного контексту й типології ситуацій спілкування в ньому. Через те структурно-семантичний і стилістичний аналіз стереотипів комунікативної культури персонажів виокремлюємо як аспект аналізу системи засобів стилізації розмовності.

Сформовані впродовж тривалої традиції спілкування, пристосування мови до ситуацій, готові блоки, кліше, звороти, зрощення службових або службових і повнозначних частин мови позначають за допомогою різних термінів (зазначають, що їх близько 30 [Казачихина 2011: 8]) – стійкі фрази, стійкі речення, комунікативні формули, рутинні формули, приказки [Осіпова 2011], вигуківі фразеологізми [Дудик 1973; Бабич 2007; Навальна 2011], комунікативи [Шаронов 1996; Кожина 2004], комунікати [Гуйванюк 2009 а; Єрмоленко 2003; Бибик 2013], комунікеми [Меликян 1999; Чугуй 2008], релятиви [Валимова 1971], неподільні речення [Валимова 1971; Завальнюк 2009; Меликян 1999; Кожина 2004; Дудик 1973 та

ін.]. Поділяємо думку про адекватність терміна «комунікема», що утворюється за аналогією до *сема*, *семема*, *лексема*, *стилема*, тобто одиниця певного рівня мови.

Дослідники визначають такі особливості комунікема, як 1) прагматична інтенція, пов'язана з ситуативною закріпленістю такої структури; 2) когнітивне та емоційне взаємоспрямування співрозмовників на змістове наповнення діалогічної ситуації та екстралінгвальних чинників; 3) діалогічна взаємодія комунікема, їхня залежність від репліки-стимула співрозмовника; 4) інтонаційна стійкість комунікативної формули. Якщо за фразеологічною одиницею в системі лінгвістичних термінів усталене позначення стійкого виразу з образним поняттєвим чи номінативним значенням, то за комунікемою – значення фразеологізованої конструкції, яка моделюється в мові за допомогою певної ментальної фразеосхеми для позначення широкого спектру емоцій, експресивних станів, реакцій, прагматичних завдань [Меликян 1999] і для регулювання процесу комунікації [Андреева 2005] тощо. За висловлюванням В. Мелікяна, така одиниця характеризується органічним поєднанням лексичної проникності та синтаксичної схематичності, непоняттєвості, завдяки яким вона вичленовується в тексті [Меликян 1999: 7]. Детальніше зміст таких одиниць представила І. Казачихіна, навівши перелік 9-ти ознак уналежнення вичленованої одиниці будови усного спілкування до комунікеми (вона послуговується терміном 'комунікатив'): 1) вираження емоційної реакції на мову / ситуацію; 2) наявність інтенціонального значення; 3) структурно-семантична злитість (нечленованість) компонентів; 4) шаблонність, автоматизованість, стереотипність, типізованість, клішованість (за О. Лаптевою [Лаптева 1976]), що організують мовний акт; 5) набуття нових значень через десемантизацію компонентів, енантіосемічність, спрощення, прирощення, асоціативні заміни, еліпсис, риторичні питання тощо; 6) синтаксична незалежність та інтонаційне оформлення; 7) жестово-мімічні характеристики, що забезпечують вираження смислу та його адекватне сприйняття; 8) відсутність предикативності; 9) орієнтація на передавання комунікативної інформації – прагматики зацікавлення, оцінки [Казачихина 2011: 10–11].

Досі в українській лінгвостилістиці поняття ‘комунікеми’ для аналізу оповідної структури не використовували. Натомість засвідчено поняття ‘комуніката’ як мовно-культурного стереотипа, пов’язаного з автоматичним досвідом мовця щодо використання в конкретній мовній ситуації, зокрема в мові журналістики [Єрмоленко 2003: 12–19]. Комунікати, на переконання С. Єрмоленко, є конструктивними мовними одиницями, вони притаманні насамперед усній мові, народжуються в ній із імплікованими природністю, спонтанністю, емоційністю [Там само: 13, 14]. Слідом за автором (В. Мелікян), розглядаємо поняття ‘**комунікема**’ як **фразеосхему для вираження ствердження, заперечення, питання, емоційно-експресивної оцінки, волевиявлення, встановлення контакту, дотримання етикету, текстотворення** [Мелікян 1999]. Саме комунікеми є тим містком, що, за висловленням Г. В. Ситар, з’єднує фразеологічний і синтаксичний рівні мови, виявляє в мові компоненти, у яких посилено ідіоматичні, а ослаблено граматичні зв’язки і прямі лексичні значення слів [Ситар 2011, 2017]. Їх уважають специфічними конструкціями розмовного мовлення, які за ознаками стійкості та відтворюваності зближуються з фразеологічними одиницями [Личук 1999: 3; Прилипко 2019].

Для побудови логічної схеми аналізу беремо до уваги такі основні ознаки комунікем:

1) регулярність (етикетні, контактвстановлювальні, метадискурсивні висловлення, дейктичні знаки тощо). Використовуємо запропоновану Н. Гуйванюк класифікацію комунікатів: комунікати – відносно незалежні висловлення (вказівні висловлення, позбавлені буттєвої семантики); нечленовані логіко-модальні комунікати (слова-речення із значенням ствердження, заперечення, запитання, спонукання та вираження емоцій); комунікати ввічливості, або конструкції мовленнєвого етикету [Гуйванюк 2009 а: 276–280];

2) універсальність у реакціях комунікантів-персонажів;

3) відображення в них національно-культурної специфіки усного діалогічного спілкування та локальної близькості учасників комунікації як представників певної лінгвокультури.

Отже, в оповідній структурі мови сучасних письменників Буковини такі одиниці забезпечують стилізацію природного усно-розмовного автоматизму у спілкуванні.

4.5.2. Семантико-стилістичний потенціал комунікем

Із метою окреслення стилістичних особливостей комунікем в оповідній структурі сучасної прози письменників Буковини⁴ важливо визначити не стільки особливості їхньої структури, скільки прагматичні завдання, що вони виконують у конкретних ситуаціях, беруть безпосередню участь у стилізації розмовності, а ширше – усності. Комунікеми виконують фатичну, інформаційну, волюнтаривну функції, передають широку гаму емоційно-експресивних станів, реакцій мовців-персонажів.

Маркерами стилізації побутового спілкування є комунікеми, що в реальній мовній практиці виконують фатичну функцію. Йдеться про клішовані звороти, орієнтовані на вживання в таких ситуаціях:

а) територіально марковані привітання: *Юр'яна саме клала на стіл миску з яблуками й горіхами, коли непрошений гість, скинувши шапку, заговорив: – Щастя-здоров'я, із святим Василієм! Христос народився! Колядники кволо відповіли «Славимо його» й уже млявіше пішли наздоганяти Грицькову скрипку* (Н, с. 10); **«СЛАВА ЙСУ!»** – сказав Корнільо всім Шандром, і лиш старший із них, тато Василь, чомусь відповів не до ладу **«Воістину воскрес»** (Н, с. 68); – **Слава Йсу!** – **Навіки слава Богу!** (Н, с. 66);

⁴ У підрозділі використано такі скорочення джерел ілюстративного матеріалу:
БР – Матіос М. Бульварний роман / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2003. – 185 с.
ДЗ – Кожелянко В. Діти застою / Василь Кожелянко. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2012. – 328 с.
І – Лазарук М. Інавгурація / Мирослав Лазарук. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2006. – 248 с.
КТ – Тарасюк Г. Короткий танець на Віденськiм балу / Галина Тарасюк. – Бровари : Відродження, 2009. – 222 с.
М – Матіос М. Москалиця / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64 с.
МБС – Михайловський В. І. Мелодія білого смутку / В. І. Михайловський – Чернівці : Прут, 2013. – 408 с.
МН – Матіос М. Майже ніколи не навпаки / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 181 с.
Н – Матіос М. Нація / М. Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 256 с.
СД – Матіос М. Солодка Даруся / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 186 с.
ЦХ – Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь / Галина Тарасюк. – Біла Церква : Буква, 2008. – 256 с.

б) привітання-запитання з метою почати розмову, які з наступною реплікою утворюють своєрідні ритуальні діалогічні єдності на зразок: **Як спали, газдо?** – крикнув Павло до зустрічі й засміявся: – **Ідеш помагати? Я то спав на руці, не на кулаці. А як ти?** – так само криком відповів так само веселий Оксентій (МН, с. 54); – **Як днювали?** – привіталася до жінки, що скубла посеред двору гусяче пір'я, набиваючи ним напірник. – **Гаразд. Як ви?** – відповіла, піднявши догори голову (Н, с. 153); **Звиняйте, Миколо Миколайовичу, за беспокойство. Бригадір поїзда Михайл Михайлович Капловушенко, столична бригада** (І, с. 144);

в) звертання-знайомство: **А ти чия будеш?** – худенька рука звисла над смутними очима (МБС, с. 40);

г) звертання-запрошення: **Ганько, голубко, зайди на секунду, посидь коло мене, поговори, я ж тебе вже сто років не бачила!** (КТ, с. 3);

г) ритуально-обрядові кліше, притаманні для сценаріїв:

весілля (– **Просила пані молода, тато й мама пані молодії і я вас дуже файно прошу, абись'те були такі ласкаві прийти до нас на весілля завтра рано в Старі Кути. – Файно дякую, дружечко. Веселіться здорові. Й аби щастя приходило до хати молодих так, як ви, пані дружко, прийшли сьогодні до мене. Але ти, дружечко, не сказала до кого кличеш, – говорив ледь чутно, ніби просив, господар** (Н, с. 156);

похорону (**Прийми, Боже, грішну душу раба Божого Дмитра в царство Твоє небесне, а нас заступи-заборони від злого умислу й дурного діла... – незвичними словами закінчив молитву старший Чев'юк і сів на своє місце. В голові стола** (МН, с. 13); –...**Мамко наша солоденька, радосте наша утішна... Нащо нас посиротили, в біді лишили... – схлипувала Варварка, то припадаючи Катерині до грудей, то обставляючи нефарбовану труну васильками й усяким іншим зіллям** (Н, с. 77); – **Йой, мамко... вставайте, мамко... діти за вами плачуть... Миколайчик ваи плаче, нащо'сте лишили Миколайчика, мамко... беріть'го до себе...** (Н, с. 78); – **Хай буде Катерина... Земля їй пером... – Ніс до рота литку засмаженої курки. – Бо мусила би зараз збиратися в далеку дорогу з вами. – Ой, у далеку дорогу зібралася моя Катерина... У далеку, пане-товаришу... Лиш на цей раз без мене** (Н, с. 78); **Але вони їм скорше прислужалися, як нам із своїм дідом... Най легко спочивають**

із моїм господарем на тому світі... (Н, с. 224); – *Земля йому пухом, не нажили довго, лиш два роки, втопився, сердега, в Дністрі, а Василюк по тому забралася назад у Старі Кути* (Н, с. 165);

зустрічі з особою, яка працює (– *Най Бог нам помагає, – перехрестилася жінка, а тоді несподівано для себе самої погладила чоловіка по голові* (МН, с. 52);

тостуванням-побажанням (– *Я п'ю до вас, пане Довгопол! Дай, Боже, вам добре здоров'я і файну любку!* (Н, с. 11); – *Будьмо, бо ми того варті!* – і з кожним козаком цоркнувся, а писарю Самописцю наказав написати у всі газети і задзвонити в ЦВК і Гетьманську канцелярію, що на президентських виборах у Козацькій Корчмі бузкові здобули стовідсоткову перемогу (ЦХ, с. 129); – *А-а-а давайте, за баб-с*, як у нас колись казали (І, с. 64); – *Товаришу Дурпешку, розрешіть еті слова счітать за наше гасло номер один і поднять за ето стаканчик* (І, с. 173);

прощанням (– *Щасливої дороги, донцю! І весело опровадити вам тоту забаву* (Н, с. 151); – *Коли так, то рахуйте, що вже скликано. Зосталося лиш розпочати. Чи готові? Тогди – з Богом!* (ЦХ, с. 128);

висловленням подяки (*А по всьому пан отаман Каправка сказав коротку промову: – І що би ми робили без вас, жидів, пане-друже Авелю?! – не міг уявити собі пан-сеньор генерал Мірча* (ЦХ, с. 218).

Інформаційна функція комунікем, характерних для усного розмовного спілкування, пов'язана, на нашу думку, із актуальністю корелятивних груп комунікем – ті, що виражають семи 'ствердження' – 'заперечення'.

Окрім традиційних засобів ствердження – уживання номінацій із семантикою ствердження, стверджувальних часток та їхній комбінації в цій функції (– *Це правда, – бурчить-погоджується Шандрюк* (МБС, с. 135); *Ваш-ша, наш-ша... Ще чия? Ото ж бо. Вона належить лише Богові. Мало того, що ви собі її присвоюєте, узурпуєте. Ще й мене хочете приплутати. Н-не вийде!* (І, с. 193), у стилізованій усній мові персонажів засвідчено й вокативні сталі структури: *Боже, як сумно й гірко! І як хочеться казки, щасливої, доброї казки зі щасливим кінцем! Хоч сама собі нафантазує чуда-дива! А чом би й ні! Із твоєю фанта-а-а-азією... – як любив дорікати Шурко* (КТ, с. 72).

Властиво, функцію ствердження виконують і комунікеми – питальні риторичні речення на зразок: – *О, вже зразу, чого чіпляєшся. Хіба я тобі погано дала?* (І, с. 9).

Як і в природній комунікації, у діалогічних єдностях уживають ситуативні комунікеми, пов'язані з використанням повтору лексичної одиниці у функції підтвердження певного факту, що вона номінує, як-от: – *Дома газди? – мертвим голосом запитала в порожнечу й почула з глибини сіней: – Дома-дома, просимо дуже. Гречний голос, що запрошував до хати, належав чоловікові й також був децю збентежений* (Н, с. 155).

Спостережено, що деякі стверджувальні комунікеми мають характерні фразеосхеми на зразок: ‘скільки житиму, стільки...’: *Скільки житиму, стільки й жахатимусь тих спогадів про чорно-рябу корову і зеленого претендента!* (ЦХ, с. 202); ‘маєте щастя, що...’: – *Йй-йй! Ну-у, па-ане Лешику, чи то Васьо, маєте щісте, шо кріс не при мені, бо не відаю, шо би-и-м бу-у-уло...* (ЦХ, с. 49); ‘N як N’: *Правда, казав Зеник, що дуже ті феміністки вівкають в непідходящий момент і поняття не мають, що таке вареники і з чим їх ліплять, а при згадці про холодець шукають холодильника, що в наших краях велика рідкість. А так – жінки як жінки...* (ЦХ, с. 194).

Різний ступінь фразеологізації компонентів мають комунікеми із семантикою заперечення: 1) клішовані комбінації заперечних часток (*Фрозина супроти цього зла нічого не може. Ані ніц* (Н, с. 93), заперечних часток і сленгізмів (*Ні фіга*, – *кволо заперечував Людинюк* (ДЗ, с. 230); *Фігня це все*, *аби не сказати гірше* (ДЗ, с. 171), 2) вокативні фраземи (*Боже збав! Я сам баную тежко, що козацтво – не запомога в цій святій справі, але ж не від атеїзму, а лиш через владу кляту Покукальського!* (ЦХ, с. 75), 3) паремійні висловлення (– *А шо нема – то нема!* (ЦХ, с. 33); *Давай зустрінемось на барикадах. А як не, то не* (І, с. 198); 4) інтонаційні фраземи (– *Буде він з вами панькатися*, – *це означало, що помічник уже знає результати переговорів* (І, с. 187). Найваріантніша група – ситуативні висловлення-заперечення, структура і лексичне наповнення яких спричинене інтенцією спілкування: – *Ще до того, як йй знов лихо стало? – Та ні, вже по тому* (СД, с. 4); *Але наразі щось тебе стримує, щось муляє, щось... щось... Ти нітишися, дякуєш, віднікуєшся: «Ні, ні, спасибі... Іншим разом... поспішаю... прес-конфе-*

ренція...» (КТ, с. 74); – **Не кажіть, Ганько, мені про того Петра, бо які вони з Наталкою добрі, я знаю!** (КТ, с. 7); **Та нічо я не хотів сказати** (І, с. 179) тощо.

Найширше коло комунікем із інформаційним навантаженням відбивають орієнтацію комунікації на утвердження ‘істинності’ чогось, підтвердження реальності тих чи тих фактів. Пор. стійкі звороти паремійного типу: **Зате – що правда, то правда – ціни зросли неймовірно, у тисячі разів** (ДЗ, с. 132); **Нічого не вимагали ні від вас, ні від своїх підлеглих – це й слону зрозуміло** (І, с. 188). У внутрішній формі висловлення *будеш мені казати* також закладена сема ‘обізнаність’: – **Будеш мені казати... Мені самому, певно, не в Сіруку пуп рубаний...** (Н, с. 70), а в комунікемі *он воно що* – сема ‘пізнання’: **Ага! Он воно що!** (КТ, с. 16).

Інформаційна функція комунікем не може бути реалізованою в реальній мовній практиці без кліше на зразок: **От хай хто що каже: і що вона наймишча коло своїх родичів, і що нею орють, але ніхто не скаже, що вона – не хазяйка** (КТ, с. 24); **Та кому скажеш?** (І, с. 196); – **Діло кажеш, Кольцо!** *Уже дзенькаю помічнику* (І, с. 78).

У певних ситуаціях нанижуються коментарі щодо **працездатності** персонажів – мешканців села. Пор. кілька комунікем: – **Гой, Явдоню, нема коли, пташко, розсиджуватись!** (КТ, с. 3); **Як це люди можуть на лавочці сидіти, коли стільки роботи в селі? А прем би й було за кого сидіти, як от в Явдошки, не сиділа б, бо наче якось перед людьми встидно** (КТ, с. 3).

Загалом інформаційні комунікеми «обслуговують» широке коло ситуацій, а саме:

а) констатація факту зміни ситуації, відчуттів: – **Наконець! Аж легше стало!** (ЦХ, с. 108); **О-о-о! То це інша справа, тепер і ми можемо полегшено зітхнути!** (І, с. 79); **Ну, – кажу, – як тим така розумна, то і я сяду на порозі тай спочину** (МБС, с. 28);

б) констатація дій, процесів: *...поляризації провладних кланів – то квасять по-чорному, то повстають барвисто на Великий Перманент* (ЦХ, с. 105); – **От й приїхали, вуйку Іване, – сказав Кіндрат** (МБС, с. 87);

г) вираження впевненості: *Про всяк випадок в одній солідній конторці начальником служби безпеки себе замельдував. А далі буде видно* (І, с. 177);

г) припущення: *Тим паче, завтра може вже не бути. От дістанеться комусь халява!* (І, с. 179); – **Видко**, у вас більше нема в селі роботи... (СД, с. 73); **Виглядно**, що то й не Сандулякова Анна... (Н, с. 62); ...*молодиця щось йому криве сказала, відей*, запитала (СД, с. 34) – діал. ‘здається, либонь, мабуть’ [СБГ, с. 53];

д) пригадування чогось: *Жили, наче цуцики кімнатно-покойові, а жерли, ж без пам’яті та самі марципан-а-ни. **Ото житуха була**...* (І, с. 129);

е) привертання уваги до мови. Йдеться про моделі вставних конструкцій-комунікем зі словом: **кажу / кажуть / розказують** (– *О, **таки правду кажуть**, ти фантаст* (БР, с. 33); ...*і така похожа на оту мару, що я, **кажу вам правду**, Марійо...* (СД, с. 30); – ***По правді скажи**, Уласій має щось із лісом чи ні?* (Н, с. 28); ***Добре кажуть мудрі люди**: другий думає, що другий дурний, бо очей не має* (Н, с. 97); – *А ви, **розказували люде**, маєте тут якийсь гіпноз...* (СД, с. 62); *Та навіть перед смертю, **кажуть старі діди**, декотрим людям вчувається мелодія «горе-мара»* (СД, с. 89); – ***Кажіть що кажіть**, Калинко, але газдують вони добре* (СД, с. 94); – ***Кажу вам достеменно**, тяжкі часи настали – а будуть ще май тяжчі* (СД, с. 135); *Колись-то, **розказують старі люди**, у першу войну йшло цим селом ціле кінне військо* (СД, с. 49); **скажу** (– ***Скажу вам по секрету**, бо я вже стара, то можу тепер усі секрети розказати* (СД, с. 183); – *І навіть я, **скажу вам чесно**, змушена була передихати...* (БР, с. 176); – *Уже як таке мене питає, **то скажу по правді**: оцю охить до гріха мені передала моя бабка...* (СД, с. 41). Такі комунікеми характерні для текстів із переповідною модальністю [107];

є) вибачення за сказане: – *Ти хоч і дурний, **вибач мені на слові**, але тим часом і розумний буваєш* (СД, с. 57); – *Хоч ти мені трохи й свояк, але якась ви така фамілія, чоловіче, що ліпше її не мати, **вибачей мені на слові*** (СД, с. 178).

Стилістичний потенціал щодо вираження багатоманіття модальності в діалогах пов’язаний із реалізацією через комунікеми волюнтативної функції мови – вираження волі щодо співрозмовника: прохання, запрошення, порада, спонування тощо. Для комунікем із модальністю ‘**прохання / наказ**’ притаманні такі граматичні ознаки:

а) уживання дієслова у формі наказового способу (– ***А це ви себе питаєте, а не мене**, бо що я маю до ваших виборів, як і до влади, коли мене на чати поставив пан голова Покувальський, от*

його й бийте! (ЦХ, с. 146); *Йой, дайте мені, пане Мірчо, спокій з тою старозою!* (ЦХ, с. 134); – *Прошу пана отамана, дайтеся на стримання!* (ЦХ, с. 138);

б) ситуативне навантаження відповідних модальних часток: – *Дурне тобі в голові, Зеновію, але не Хмельницький. Ти би, коли такий фист мудрий, був спитав того корчмаря, хто нині у нас президент? Чи вже й по ньому, як і по правді і демократії?* (ЦХ, с. 234); *Обійдемося меншими втратами – віддамо молодoorдинській навалі феміністок, най що хоче, те з ними роб'єт... А самі тим часом зорганізуємось на перемогу під штандартами, протилежними тим, що нині над Покукальським теліпаються* (ЦХ, с. 113);

в) моделювання висловлень зі стартовою часткою та і наказовою формою дієслова (– *Та лишітси з тими каїнами і тим більше школою!* – наразі скрикнув стривожено Самовидець-Варцаба (ЦХ, с. 219); *Та не тягни-и, зараз хазяйка придьють, буде тобі ревка-місія* (І, с. 199); – *Та доста вам, хлопи, чубритись: воріг в порозі!*.. (ЦХ, с. 136);

г) використання кліше із сакралізованими номінаціями (– *Допилися, іроди! Пілати! Допилися... каїни... Ади, кров уже їм ярила... Мати Божжа, спаси й помилуй!* (ЦХ, с. 143); *Най Бог милує не лиш нас, країнцив, а й усі країни світу від таких президентів!* (ЦХ, с. 202); *Не дай Боже, засухи, потопу чи ще якоїсь біди – з голоду не вмере!* (КТ, с. 10);

г) використання еліптичних структур, закріплених за певними діями з предметами, особами: *Толяне, Толяне, до дроту, шеф викликає* (І, с. 53).

Засвідчено в мові аналізованої прози й кілька комунікем-фразеологізмів із зазначеною семантикою, що функціонують відповідно до ситуацій: *Знаємо, знаємо, ближче до теми* (І, с. 195); *Досить триндіти! Розповідайте все по порядку* (ДЗ, с. 196); – *Тихо ша! Розпірхались, як когуце!* – кинувся між розпалених хлопаків, як прозивається з нього корчма, экс-фермер Цімборський (ЦХ, с. 172).

Насичена стилізована мова персонажів і комунікемами, утвореними за характерними фразеосхемами, що пов'язані:

а) з уживанням дієслів із семантикою прохання (*Попрошу не розводити базар* (І, с. 47) – модель 'попрошу...');

б) із комбінацією заперечних, умовних часток, спонукальних вигуків і повнозначних слів у наказовій формі (*А тепер мари з*

хати, **аби я більше лаби твоєї і тут не виділа!** – кричить вона криком люті джерелівської молодиці (ДЗ, с. 203) – модель ‘аби я більше тут...’; – **Не клей целочку, Ляно, розстав їх кра-а-аще. Та-а-ак!** (І, с. 8) – модель ‘не клей...’; **Ану зараз же мари до храму і відмоли всі гріхи** (І, с. 88–89) – модель ‘ану марш до...’.

Близька до попередньо окресленої група комунікем із семантикою ‘**настанова / побажання**’. Національно-культурного колориту їм надають:

1) сакралізовані номінації, як-от: – *Когди так, то рахуйте, що вже скликано. Зосталося лиш розпочати. Чи готові? **Тогди – з Богом!*** (ЦХ, с. 128); – ***Бійтиси Бога, пане Мірчо, пана отамана не впізнали!*** (ЦХ, с. 128); ***Господь з вами, вуйку*** (ДЗ, с. 228); – *Е-е-е, **Господи, най легко спочиває, а нам його згадувати*** (Н, с. 228); – *Я не ходила, **най Бог простить...*** (Н, с. 84); *Може, хто й вірить, бо то така хитра лисиця, ота Косаковська, що **Мати Божа, сохрани і збережи!*** (БР, с. 45); ***Та прости, Господи, їх усіх із тими поголосами...*** (Н, с. 37); – *То вона, сирота, **най Бог хоронить**, усю фамілію замучила з того світу через свічку* (Н, с. 233); – *А я тим часом поголю, щоби, **борони Боже, не подряпати пишну*** (БР, с. 57); – *Приймаємо, приймаємо, **доля би тебе й пан Біг гараздом приймали**, дитино, – так само тихо запросив рукою в світлицю* (Н, с. 156); – ***Хай то Бог боронить усіх, і мого Назарка теж*** (МБС, с. 247); – ***Дякувати Богу, що так, – поквапом каже Дьордїїха*** (МБС, с. 30);

2) міфоніми: – *А **біс його знає...** не пригадую* (БР, с. 165); – ***Холера його знає, що за народ пішов, – далі бурчала Марія Герасимівна*** (Н, с. 202);

3) ситуативно закріплені етикетні формули (– ***Иди здорова, – приклала руку дашком до чола жінка*** (Н, с. 154); – ***Отак, молодице. Будь мені здорова!*** (Н, с. 97). Семантика паремій репрезентує загальнокультурний досвід (– ***Ти не суди за всіх по собі!*** – не погоджувався Троян (І, с. 78).

Спостережено в аналізованих творах і комунікеми, пов’язані з уживанням алкогольних напоїв. Одні з них – волонітативні, оскільки засвідчують запрошення до характерних дій у цій ситуації: – ***Будьмо, бо ми того варті!*** – і з кожним козаком цоркнувся (ЦХ, с. 129); *А рука сама до келишка тягнесь. **То шо – «будьмо!» чи як?*** – справував військо куди треба Льо (ЦХ, с. 135).

Для вираження семи 'погроза' персонажі «вживають» характерні вокативні фрази з відповідним ритміко-інтонаційним оформленням висловлення (– *Та я там... піднімаю твою Росію!.. гарую на таких Вась, як ти, а ти... Ти тут розкошуєш, серед цього раю, і навіть мови не вичив?! Та я! Та я тебе!..* (КТ, с. 116); – *Угх! Усіх повиганяю! Проспали! Та я ж вас...* (І, с. 16). Факт погрози в тому чи тому висловленні може бути встановлений за допомогою додаткової комунікеми, яка з т. зв. основною в комунікативній ситуації перебуває у відношеннях підрядності, пор.: – *Город не полений... В хаті миші, як коні, гасают, а в городі вовки виют. Йой, тето, йдіт собі, куди йшли, Христом Богом молю, бо я за себе не одвічаю!* – мало не ридав Льо, пориваючись встати (ЦХ, с. 145).

Комунікеми для вираження **намірів** містять характерні для таких ситуацій умовні частки: – *Хотіла тебе щось просити...* – *Лиш проси дуже... отако...* (Н, с. 85); – *Можє би, ти що їла, синку? – відклала набік роботу газдиня. – Щось пополотніла ти в лице, видко, находилася багато?* (Н, с. 154); – *Отак би лягла тут у вас та й не йшла би далі, – казала сама собі, – але мушу йти, щоби завидка добратися до Кутів. Дякую красно, посиділа тут у вас трохи, ще нап'юся водички та й бувайте мені здорові* (Н, с. 164); – *Та я ж хтів, як краще!* – починає виправдовуватися Гапоша (І, с. 115) і под.

Із численними комунікативними ситуаціями пов'язані **комунікеми-інтер'єктиви**. У мові аналізованої прози засвідчено імперативні вигуки з конкретною процесуальною модальністю: – *Гай, не барися. Бо йду наливати* (МБС, с. 23) – *гай*: вигук, діал. [ВТС-СУМ, с. 170 'гайда'], вигук заохочення, спонукання [СБГ, с. 66]; – *А-а-ади!!! А я гадав – Покукальський!* (ЦХ, с. 5) – *ади*: вигук 'ось дивись' [СБГ, с. 18]; *Мой, Джіаю, пошкрібайси у свому Інтернеті – що там вгорі чути, може, вже й по виборах, а ми правди сподіємось?* (ЦХ, с. 122) – *мой*: вигук 'агов' [СБГ, с. 294] і под. Саме наведені одиниці усної розмовної комунікації виявляють специфіку побутової розмовної мови на Буковині. Як зауважила Н. Гуйванюк: «Це суб'єктивно-модальні вигуківі форми на зразок: *ади, мой, адіть, йой, гай, гої, вайльо, варе, відей* (у гуцулів, буковинців, покутян), *лем* (у лемків), які оформлюють емоційну рамку авторського висловлення» [Гуйванюк 2012 : 324].

Найбільше варантності зафіксовано в комунікативних ситуаціях, де уявні співрозмовники виявляють через комунікеми певні

почуття, емоції, дають експресивну оцінку подіям, реаліям, іншим особам тощо.

Так, доволі активні в мові персонажів комунікеми із семою 'здивування'. Одні з них відтворюються за характерними фразеосхемами: комбінації часток (*Він, най його лихе озьме, як той хамельйон – яка б не була влада, він – при кермі! Це ж треба так віродитись!* (ЦХ, с. 5) – модель 'це ж треба так...'); комбінації службових частин мови і займенника: – *І чо' це в нас толку нема, коли всі такі розумні? – дивувався сам до себе Газда Николук з Клокички* (ЦХ, с. 47) – модель 'і чого це в нас...'; – *Не кажіт... Та хіба я пан Варцаба, абись знати, який день, тим не менше – число, шо ти вчїпився* (ЦХ, с. 3) – модель 'що ти...'; – *Я ж не сам, а з дамою, чи в тебе, Ігорку, повилазило?* (І, с. 73) – модель 'чи в тебе...'; *Боже, та що цеї роботи? – очі в мами світилися небесним днем* (МБС, с. 103) – модель 'Боже, та що... '.

Інші – змодельовані висловлення зі стартовою часткою *та*, займенником *ти* у функції частки: – *Та який секс у біса, Ілю, коли почався революційний підйом на 101 виток виборчого перманенту?!* (ЦХ, с. 176); – *Ти диви, а фамілія, вроді, польська, – не міг заспокоїтися Гапоша, аж згорбився і зціпив кулачиська, мов гиряки* (І, с. 61); – *Та я-а-ак ти смієш!* (І, с. 63).

Цю семантику виражають і клішовані нерозривні речення на зразок: *От я – скільки живу, то все ся дивую, звідки ви такий мудрий?* (ЦХ, с. 9); – *Йой, матуше, і як вам не надійт – тої самої та тої самої вже котрий рік?!* (ЦХ, с. 139), а також фразеологічні звороти на зразок: – *Це що – бунт на кораблі?* – *здивувався керівник, ставши перед збуреними пасажирами* (КТ, с. 171).

Цей тип модальності передають вокативні структури на зразок: – *Ма-м-ммо мо-о-я! На шо я жіте стратив, мой, Митре теменний!* (ЦХ, с. 5); – *Ще один правди волає!* (ЦХ, с. 6); – *Авжеж! Знайшов смішки!* – *загуло козацтво* (ЦХ, с. 142); – *Ну, тітко Ганько, ви й артистка!* (КТ, с. 21); *Ну що за противний характер! Таке людині казати!* (КТ, с. 27).

Емоцію здивування в певних ситуаціях виражають і характерні питальні комунікеми, їхнє нанизування: – *Про шо ви тиркочете, пане голово і решта вар'єтів, про яку Європу? Он за сільрадою теля в нужник впало, три дні рує, нікому поретувати!* (ЦХ, с. 155); *Я-а-ак? Ви не знайомі?* (І, с. 93); *А от стоїть і обсуждає! Рідну*

кров! Ну? **І як це назвати?! (КТ, с. 7); Та й на що те світло світити, коли надворі – білий день? Гой, Боже! (КТ, с. 4)** і под.

Певне ‘збентеження, перестрах, занепокоєння’ передають комунікеми-вокативи з сакральним компонентом: – **А Боже! Таке почувши, Ганьку аж змлоїло (КТ, с. 8); – Ой Боже, – зажурилася в голос Ганька, – і що її заставляє ото так мучитись? (КТ, с. 19); – Бо-о-оже, що їй за те Гася робила! (КТ, с. 22); Боже сохрани! Навіть Гафійка знає, що Ганька ніколи без грошей не йде на базар (КТ, с. 26)** і под.

Емоційний стан ‘невдоволення, обурення’ вербалізують за допомогою численних ситуативних комунікем із модальними частками, емоційно-експресивними вигуками: **Аж страшно! Як з голлодухи! Чи то вже розпущеність така? І чого наші люди туди йдуть?! Та ж а нема луче, як вдома! А що бідність, то до неї ми привычні... (КТ, с. 8); А голова слухає і хоч би що! Наче так і має бути... (КТ, с. 14); Ой, повбивала б!!! (КТ, с. 14); – Ну, знаєте, це вже чорті-зна що... – Він пожбури в трубку (І, с. 201); – Ну цього вже від Гафійки Ганька не годна витерпіти (КТ, с. 27); – Ай, тітко! Заладили про ті гроші... – це більше драгується Світланка (КТ, с. 15); – Най їх самих трафляє! Ще мені будуть розказувати, де мають грітися (І, с. 70); – Ще слово і по тобі, Зенику! Бо таке не прощаєтси! – спалахнув сеньйор Іллучо (ЦХ, с. 172); – Я-а-як? – ледь не перекинувся зі стільця Троян. – Я ж на власні вуха чув... (І, с. 79); Воно ж не цінує! Воно думає, що так треба, що ти дурна, а воно розумне – і сідає на голову! І живе за твій щот, наче ні в чом не бувало! І ще й требає! (КТ, с. 11).** У таких висловленнях важливе інтонування, що й увиразнює експресію.

У побутовому спілкуванні усталені комунікеми для **негативної оцінки чийхось здібностей, розумових властивостей.** Вони містять лексичні компоненти дурний / дурна / дурне, ідіотка, придурченко, подуріти, забитий, сільський, тупий тощо: – **Дурко! Шо ти наробила?.. – схопилася за серце Гася. – Я ж то думаю, чого це вони з тобою – як з наймитом? (КТ, с. 29); – Шо-о-о за дурний характер! Такого характеру не лиш я – світ не бачив! Гой Бо-о-о-же! – заголосила, як над покійником, аж синя з досади Гафійка, дивлячись на щасливу Ганьку. – Ну от, віддала і раденька, що дурненька... (КТ, с. 35); І хоч би що! А я тут, як ідіотка, за такий щербатий гріш... (КТ, с. 53); І який придурченко вигадав його та-**

ким безмірним (І, с. 43); *А вони, в тому Києві, – як показилися: перевибори за перевиборами! Наче всі інші ідеї разом з пропозиціями вичерпались!* (ЦХ, с. 40–41); – *Чи ви подурили?* – зойкнув невидимий за кріслами опасистий дядечко. – *Знайшли митця!.. Так він же ж безталанний, як... як...* (КТ, с. 172); – *Та який день, коли ніч?! Лю!* *Дурне питаєш, а хоч, аби тобі мудре відказували!* (ЦХ, с. 3); *Пояснюю для особливо тупих, – Серафим лагідно подивився на Людинюка* (ДЗ, с. 127); *Це ж з ума можна зійти. Думкам годі зосередитися* (І, с. 43); *А тепер хай хтось квакне, що ми забиті* (ДЗ, с. 44); *Бо й справді, куди ти, бабо сільська, прешся, коли й без тебе є охочих* (КТ, с. 22); *Роб'єт собі, що хоче, а тоді дивуютси, чо' воно на дурне виходит!.. О!* (ЦХ, с. 135) тощо.

Інформаційна та емоційно-експресивна функції комунікем у таких висловленнях накладаються, що дає підстави для виокремлення мікрогрупи сталих структур, які концептуально об'єднує поняття 'розум', 'розумовне сприйняття'. Пор.: – *І чо' це в нас толку нема, коли всі такі розумні?* – дивувався сам до себе тазда *Николук з Клокички* (ЦХ, с. 47); – *Мой, панове, я шось не врубуюсь! А як же пані Жанна Дарська?* (ЦХ, с. 51). Саме емоційність, означена в писемному тексті за допомогою знаків питання та оклику, і надає констатованим фактам додаткової конотації. Емоційна оцінка переважає над раціональною.

Емоційні стани роздратування, невдоволення передають не лише комунікеми як фрагменти комунікації, а й їхні просторічно-згруповані компоненти на позначення процесу говоріння, зорового сприйняття, як-от: – *Що ти мелеш, чоловіче?* – із Серафима миттево облетіла вся зовнішня незворушність (ДЗ, с. 168); – *Знаємо, але нащо ляпати зайвину?* – трохи спокійніше заговорив Шмалець (І, с. 61); – *Чиє б мичало, Мишаню!* Та я тута все на своєму горбі тримаю (І, с. 78); – *Я ж не сам, а з дамою, чи в тебе, Ігорку, повилазило?* (І, с. 73).

Емоційні мотиви діяльності персонажів маркують комунікеми-інтер'єктиви, що відображають ситуативне ставлення до інших осіб, певних об'єктів дійсності. З-поміж них є такі: страх (– *А-а-а-а!!!* – *закричала щосили, аж чоловіка винесло зсередини* (БР, с. 111), здивування (– *Ого-о-о... Відіграв своє Фіцик, уже верба виросла йому в головах* (Н, с. 227); невдоволення, досада, нерішучість, заперечення (– *Е-е-е... що згадувати...* (Н, с. 225); – *Е-е-е,*

не скажи... (СД, с. 118); – **Е-е-е**, ні, вівторок – напасний день (СД, с. 40); ...**Е-е-ех**, скільки того життя, щоб відмовитися від кави з добрим паном! (БР, с. 25); **Ха!** Краще би подивилися на себе в дзеркало чи порахували правнуків (БР, с. 20), здивування, захоплення, переляк (– **Йой**, Іване... Іване... не треба було тобі це робити... **йой**... не треба було... (СД, с. 77) – йой, вигук, діал. (СБГ, с. 178); – **Ой**, у далеку дорогу зібралася моя Катерина... Лиш на цей раз без мене (Н, с. 79); – **Ого-о! Нічого собі!** «Джакомо Казанова у Львові»... (БР, с. 164); – **Ого-о-о**, це не діло... (Н, с. 76) тощо. Дослідники загалом констатують, що вигуки об'єктивно виражають 11 гіпотетичних станів емоційної оцінки дійсності [Витт 1965]. Той самий вигук може виражати різні емоційні стани, що засвідчує і проаналізований мовний матеріал.

Інтер'єктивації зазнають і певні іменники саме завдяки постійному вживанню у функції комунікем – закріпленій емоційно-оцінній функції та позиції у висловленні, послабленню попередніх парадигматичних зв'язків і утворенню нових. Ідеться насамперед про такі номінації: **Боже-Боже**... А як прийде тобі хіть? (СД, с. 66); – **Боже**, ну хто вас змушує розказувати на іспитах про такі дурниці?! (БР, с. 164); – **Свят-свят-свят**... вони... голі-голісінькі посеред ночі проти місяця у тепличці купуються... (СД, с. 63).

Засобом вираження експресії, оцінки є також енантіосемічні вирази на зразок: – **Да відел я вашого Марусяка... в белих тапочках**, поцелуйчіками вишитих! (ЦХ, с. 104); – **Ая-а-акже! Розбігся**. Мене на всіх не стане! (І, с. 73); **Одну з копій через помічника Лаврушу підсунув самому Аркадієві Полікарповичу. Ото сміху буде. І було. Аж морозяка шкірою пробігав** (І, с. 119).

Малопоширені в аналізованих текстах, але характерні для природної усної комунікації явища цитації. В одних випадках – це готові комплекси: – **Хто, хто, та ж листоноша Печкін** (І, с. 144). В іншому разі – це цитування співрозмовника на зразок: «**Що ти там будеш робити?**» – «**Не твого собачого духу діло!**» (І, с. 8).

Настанова на стилізацію особливостей мови й вимови в рідномовному регіоні спричинює насичення деяких діалогів комунікемами з діалектизмами: лексичними (– **Та якось невдобно**, – **зацеремонився Гапоша** (І, с. 88), фонетичними (**Нащо дурно гвалт здоймати за пустов флешков**, коли Паприкашу повну принесе! (ЦХ, с. 77); – **А що, нічо**, симпатьяга (І, с. 145); **Го-го**, Лодимире Йосафа-

тович! **Скіки літ, скіки зим...** (І, с. 171), граматичними (*– Прошу пана отамана, дайтеся на стримання!* (ЦХ, с. 138).

Спостережено, що комунікеми із сакральними номінаціями, як і в природній комунікації, виконують функцію частки-актуалізатора моменту висловлення з посиленням емоційного та оцінного складника: **Мати Божя**, який надворі час! Які звичаї! (БР, с. 5); *Михайло має очі, і очі, слава Богові*, поки що добріські... (СД, с. 107); ...*витискала по всьому тілу із тюбика бальзам – і, Боже праведний...* (БР, с. 123); **Ах, Ісусе Христе і Діво Маріє вкупі взяті...** *Це вже друга ресторація у Львові. А могла вже бути мою* (БР, с. 24).

Отже, сучасні прозаїки Буковини активно використовують стереотипні мовні одиниці, аналогізовані за структурою словосполученню чи реченню, з метою стилізації усності, відтворення природності ситуацій побутового розмовного спілкування. Комунікеми у стилістичній структурі прози репрезентують як регіонально маркований національно-етнічний, так і загальнономовний колорит побутового спілкування буковинців, гуцулів, покутян.

4.5.3. Формальні ознаки комунікем

Мова творів сучасних письменників Буковини, насичена засобами стилізації розмовності, вимагає акценту на структурних і стилістичних особливостях комунікем, тим більше, що не весь зібраний матеріал вдається легко вкласти в традиційні схеми класифікації. Поза увагою дослідника не можуть залишатися і факти *структурної варіантності* комунікем.

Якщо взяти за основу синтаксичний підхід, то у стилізованій мові персонажів представлено:

1) фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності та словосполучення: *– Бра-а-атттчику-у-у... – схлипнув, заливаючись сльозами, чутливий до музики Зеник. – Шо робитси!* (ЦХ, с. 87), *– Та я-а-ак ти смієш, парашутисте нещасний!* (І, с. 63); *Та вже й дітей повівчала на юристів-економістів... такі вже мудрі, як пан Варцаба. Та де!* (ЦХ, с. 145); *– Ах ти так? Тоді я теж буду з тобою такою* (І, с. 216); *– Раді чоґо?!* (КТ, с. 14);

2) цільнооформлені лексеми в ролі комунікем, або однослівні комунікеми: **Угій!** (ЦХ, с. 3); *– Не плети, Стьопо! Яке розслідування? Він через п'ять хвилин усе побачить і навіть слухати не захоче* (І, с. 17);

3) речення із закритою синтаксичною структурою: *І нема на те ради* (І, с. 236); – *О-о-о-ой, не мо-о-о-ожу ви-итримати! Ой, лопну!* (КТ, с. 14); – *Йой-йой-йой-йой, що ся ді-і-і-є! Революція! Тц-ц-ц-ц-ц... – зацмокав пан Мірча* (ЦХ, с. 48); – *Ви ж совість утратили. Там народ, можна сказати, погибає, а ви тут без толку штани протираєте* (І, с. 20); – *Тут і без вас хоч вішайся! Вже кози сняться, а ви тої самої...* (ЦХ, с. 139); – *Цих смаркачів ще вчити і вчити треба, щоби з них щось получилось* (І, с. 41). Такі типи комунікем близькі до паремій. У них «не передбачено» додаткових або факультативних компонентів;

4) речення з відкритою синтаксичною структурою: – *Ти, дочко, щоб знала: як маєте вдома приплід, нікому в той день нічого з хати не давайте, бо не буде вестися худоба* (Н, с. 221); – *От шо не люб'ю – то шоби мнов командували! А ще більше – строїли без жодної на то причини!* (ЦХ, с. 8); *Це надто категорично. І при чому тут фінанси* (І, с. 47); *От шо то значить з феміністками воловодиться!* (ЦХ, с. 88); *Нутром-бо чув, завтра почнуться розбори польотів, і не одна голова покотиться з пліч* (І, с. 177); *Ну, ти й поінформований* (І, с. 192); – *Я ще такого в світі не бачила, щоб людина сама себе так ни-и-ицила!..* (КТ, с. 14); *То вибори підтасують, то ще щось вичворять* (І, с. 197); – *Та причім тут вибори, коли йдеться про нашу репутацію у світі!* (ЦХ, с. 155). Відкритість валентності таких комунікем зумовлена ситуативно. Наприклад, фразеосхема ‘*краще / луче б не...*’ може бути доповнена не лише словом *несла*, але й словами *говорила, йшла, співала* тощо: *..та й понесла на пошту. Охо-хо, луче б не несла... Бо як побачили дівки ті, що на пошті роблять, Ганьчину посилку, і почули, кому наладована, як зня-я-яли re-egit...* (КТ, с. 21). У фразеосхемі ‘*що ти все...*’ можливий не лише складник *жалієш*, але й – *шепочеш, сваришся* тощо: *Якщо ти їх раз в рік купляєш, то від них в тебе й роги можуть вирости! Шо ти всьо собі жалієш! Шо ти всьо жалієш!* (КТ, с. 27).

У колі аспектів формальних ознак комунікем в оповідній структурі аналізованої прози не можна обійти увагою питання про їхню роль у діалогічній єдності. Зокрема, питальні комунікеми часто ініціюють діалоги, виконуючи фатичну функцію. В одних уживаннях у стилізованих діалогічних ситуаціях зафіксовано питальні комунікеми закритого різновиду, причому репліка-відповідь може та-

кож мати ознаки комунікеми: *Зостається лише спитати: – Ну що? І почути: – Та нічого! Чекаємо! Отака розмова. Боже, яке досадне й буденне це чекання свята!* (КТ, с. 49); *– Та заходь же, не стерчи в дверях, як жебрак. Що там ще?* (І, с. 28); *– А на фіга воно йому?* (ДЗ, с. 68); *– Ну то й що? – перепитував байдуже Побідоносенко. – Не варто від народу відриватися* (І, с. 210); *– Ко-о-шо? Ти що? Випив? – Не, закусив. А тобі що, жалко?* (І, с. 214); *А на фіга воно йому?* (ДЗ, с. 68); *– То мож' заспіваєм панові зі столиці, коли з тою фаною, най ї шлек трафит, ніц не ясно, а пана отамана досі не знайшли? – спитав нетерплячий Ільо. – Треба хоч щось робити! Вибори ж на носі! – А хто проти? Співаймо! Лиш тра горло промочити! Де та флешка, най ніколи не вісихає, бо, хоч в око стрель, ніц нічо не видно і налпати не годен, де ж вона?!* (ЦХ, с. 88); *– Ну-ну, хто такий? – Та ти його не знаєш* (І, с. 192); *– Як?! А отак!* (БР, с. 127) тощо.

Характерні для стилізованих розмовно-побутових ситуацій і питальні комунікеми відкритого різновиду:

1) із факультативним компонентом-звертанням: *– Ви, пані, балакайте, та не забалакуйтесь! Що, ми не такі самі люди, як ви, жінки?* (КТ, с. 55); *– І чого се ви, мосьціпане ци, пек вам, пан-сеньйоре Мірчо, так вчипилис-те в тоту леді Жу, коли всім відома ваша індіферентність до жінок?* (ЦХ, с. 187); *– Що ти мелеш, чоловіче? – із Серафіма миттєво облетіла вся зовнішня незворушність* (ДЗ, с. 168);

2) із будь-яким іншим факультативним компонентом: *– А при чому тут газети, радіо і телебачення? – обурився трохи старший жіночий голос* (КТ, с. 172); *– Мой, панове, я шось не врубуюсь! А як же пані Жанна Дарська?* (ЦХ, с. 51); *– Гай, вставаймо та й ходімо знов бити! А шо робити, як по-доброму не розуміє чоловік!* (ЦХ, с. 147); *Хто за нього буде підписи збирати? Хіба яка тварюка в лісі тегне* (І, с. 239).

Питальні комунікеми не лише ініціюють діалоги, але й – роздуми, міркування, виявляють емоційність мовця, його роздратованість, обурення, невдоволення чим-небудь: *– То шо робити? Йти на вибори ци не йти? А коли йти, то за кого голосувати, коли всі однакі?!* (ЦХ, с. 49); *– Чому все на купу? Чому все зразу? І тамта курва втекла з фраєром московським?* (ДЗ, с. 247); *Ти що, чувак, не допив? Як ти збираєшся звальовати?* (ДЗ, с. 72); *– Це я не знаю?*

Милий мій, та в цьому бундесі, мабуть, ніхто так пильно не стежив за подіями (ДЗ, с. 106).

Окрім фатичної функції, питальні комунікеми виконують роль актуалізаторів:

1) істинності висловлення, міркування: *У цьому щось є. Правда?* (БР, с. 29);

2) ознаки: – *Смачно?* – *радісно запитав чоловік, знову вливаючи в рот солодке.* – *Смачно,* – *призналася – й ще більше відкрила рот і очі* (БР, с. 65);

3) модальності. Наприклад, вираження бажаності / небажаності дії (– *Ну, дуй, Трояне, за пляшкою!* – *А чого це я?* – *Бо Нолик з нею пост побоїться перейти.* – *Не-не-не. Я того... не.. не..!* (І, с. 76); уточнення обставин дії (*Тільки дивись, без отих твоїх штучок, як минулого разу... А що минулого разу?* – *пролунало звидування з іншого кінця проводу* (І, с. 26), способу дії (– *Що ти хочеш від мене?* – *вислухавши, запитала розм'яклого під боком чоловіка.* – *Як що?* – *наче й не дивувався* (БР, с. 129);

4) способу висловлення: – *Як тобі сказати?* *Краще до нього заглянути і переговорити* (І, с. 192).

Отже, за формальними ознаками комунікеми в аналізованій прозі репрезентують широкий діапазон сталих комунікативних одиниць природної усної побутової мови. Це ще раз доводить органічність процесів стилізації розмовності, що актуалізовані в досліджуваних текстах. Їхній образотворчий потенціал зумовлений сконденсованістю образних і культурно-етнічних ознак, що об'єднані в семантичних групах «людина», «природа».

ПІСЛЯМОВА

Основна мета сучасних мовознавчих досліджень полягає не лише в тому, щоб зафіксувати в різноаспектних лінгвістичних школах загальні тенденції розвитку наукової думки або увиразнити самобутність окремих національних шкіл, а й у тому, щоб «за всією зовнішньою різноманітністю напрямів і течій у сфері теорії мови побачити справді революційні перетворення в розумінні сутності мови, а найголовніше, у розумінні того, що може дати сама теоретична лінгвістика для характеристики *homo sapiens* і всіх її релевантних ознак» [Кубрякова 2006: 5].

Нова антропоцентрична парадигма об'єднала Мову й Людину в одному полі пізнання. Тому сучасне мовознавство – передовсім наука про людину, і «...відійти від людського чинника для такої теорії – це те саме, що для біолога вивчати анатомію людини лише за художнім зображенням» [Демьянков 2006: 15]. У річищі антропоцентризму автори монографічного дослідження поставили собі за мету довести, що насамперед *семантичні потреби мовців зумовлюють граматичні властивості української мови*. Обравши за **об'єкт** наукового опису один (або кілька) із компонентів синтаксичної системи – від синтаксеми до речення й тексту, представники Чернівецької синтаксичної школи здійснили спробу на цьому ґрунті вибудувати весь корпус природного мовного матеріалу, що зумовило необхідність опрацювання закономірностей самого процесу текстотворення, вихід за межі окремої одиниці, аж до дискурсного оточення.

Наукова новизна дослідження – у тому, що *вперше* в українському мовознавстві:

1) встановлено семантико-синтаксичні параметри *категорії первинної та вторинної предикації* у простих (дво- / односкладних) і складних реченнях елементарної (симетричної) та неелементарної (асиметричної) структур, репрезентантами яких є базові / вторинні синтаксеми предикатного або субстанційного типів, що на формально-синтаксичному рівні представлені як синтаксично / семантично нерозкладні словосполучення, напівпредикативні компоненти, дуплективи, реченнєві конструкції з ілокутивними дієсловами, прості та складні речення, побудовані на антифразових відношеннях;

2) запропоновано типологію морфолого-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак *синтаксем* у простому реченні, що здатні формувати варіантні, тобто функційно еквівалентні, пари (ряди) на ґрунті ономасіологічної близькості різних частин мови, транспозиції та кореферентності, синтаксичних позицій у структурі речення та надфразної єдності, що вможливує їх подальшу лексикографічну репрезентацію;

3) здійснено верифікацію термінопонять комунікативного синтаксису, зокрема визначено категорійний статус *комунікативної інтенції* як: а) когнітивно-ментального поняття, що має стосунок до глибин свідомого і підсвідомого, лінгвоментальності народу; б) організаційного й текстотвірного компонента (комунікативем) дискурсивно-жанрових виявів інтенційності та антропоцентричності в художньому (засіб репрезентації – *стилістема*), епістолярному (*епістолярема*) та драматичному дискурсах (*імплікатура*);

4) досліджено *діалектний текст* в аспекті лінгвокогнітології та прагматики, що дало змогу по-новому проаналізувати його синтаксичні особливості, а також увиразнити лексико-семантичні та стилістичні функції конститутивних елементів у текстовій канві художніх і публіцистичних текстів (діалектизмів, паремій, комунікем тощо);

5) з'ясовано специфіку сучасного українського усно-розмовного та діалектного дискурсів з опертям на їхні локальні особливості на Буковині в умовах глобалізації та активної міжкультурної комунікації, визначено тенденції подальшого розвитку розмовно-побутового мовлення (зокрема й стилізованого в художній прозі) для випрацювання рекомендацій, спрямованих на підвищення комунікаційної культури українців.

6) схарактеризовано побудову *мовної картини світу* як репрезентанта універсальних і національних особливостей освоєння світу письменниками-буковинцями (*ідіостилі* С. Воробкевича, Є. Ярошинської, М. Матіос, Г. Тарасюк, М. Лазарука, В. Михайловського, В. Кожелянка);

7) теоретично поглиблено такі фундаментальні поняття синтаксису, як:

– *формально-синтаксична парадигма* (сукупність восьми видозмін тієї самої мовної конструкції – українського простого речення), а також *комунікативно-стильова й інтенційна парадигми*,

що корелюють із реалізацією мовних одиниць у мовленні, із вибором одного з варіантів кореферентних форм у різноструктурних реченнях-висловленнях відповідно до комунікативних потреб мовця, його інтенцій і комунікативної ситуації дійсності;

– *синтаксичні категорії* (предикативність і напівпредикативність, присудковість і предикатність, предикація та пропозиція, комунікативна інтенція і модальність, авторизація та актуалізація);

– *синтаксичні зв'язки* – прислівні, неприслівні, обов'язкові, факультативні, вільні, синтаксично / семантично / фразеологічно зумовлені – на рівні словосполучення, речення і тексту (предикативний, напівпредикативний, підрядний, тяжіння, ланцюговий, паралельний, кумулятивно-інтегративний, імпліцитно-коаліційний);

– *семантико-синтаксичні відношення* (предикативні, напівпредикативні, таксисні, атрибутивні, квантитативні, дуплексивні, волюнтативні, каузативні й інші адвербіальні, антифразові тощо) та *валентність*;

– *об'єктивна й суб'єктивна (авторська) модальність*, зреалізовані у висловленні експліцитно або імпліцитно, подекуди з додатковими відтінками іронії, експресії, емоційної оцінки тощо.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що воно слугуватиме для подальшого опрацювання проблем *когнітивного, семантичного та комунікативного синтаксису; текстології; ідіостилюстики та етнопсихологодіалектології*; для опису й моделювання *семантичного простору слова* (розгортання його парадигматичного та синтагматичного вимірів як лексеми й частини мови), що, по-перше, дає змогу глибше з'ясувати закономірності розвитку лексико-синтаксичної системи, вийти на новий рівень її інтерпретації як сукупності семантичних, граматичних і стилістичних просторів окремих *лексем, синтаксем, різнорангових речень* і їхніх складників – *конструкцій* (зворотів), *надфразних єдностей*, по-друге, дійти об'єктивних висновків про облігаторну і факультативну синтаксичну сполучуваність слівформ, автосемантичність / синсемантичність синтаксичних компонентів синтаксичних одиниць, їхню ізофункційність.

Дібраний і проаналізований широкий емпіричний матеріал дослідження також презентує нові факти для теоретичних узагальнень із комунікативного та семантичного синтаксису, лінгвопрагматики і синтаксичної стилістики української мови, зокрема про *комунікативеми, перформативи, дискурсивні висловлення. епістолярери,*

імплікатури, формально-семантичні варіанти (корелативи), комунікеми, «мовно-естетичні знаки» (С. Єрмоленко) – синтаксичні домінанти й синтаксичні метафори, стилістемі, лексико-синтаксичний алогізм тощо.

Проблематика, порушена в монографічній праці, уможливило встановлення глибинних мотивів *лексико-фраземної та синтаксичної номінації та референції* в художньому, епістолярному, публіцистичному, діалектному та уснорозмовному дискурсах для створення цілісного образу традиційної культури, з'ясування особливостей ментальності українців загалом і буковинців та гуцулів Буковини зокрема; продемонструвати пріоритетне значення мовних свідчень у комплексному вивченні такого феномену, як *традиційна культура етносу*.

Фактологічна база дослідження відповідає теоретико-методологічним засадам антропоцентризму, об'єктом якого є Людина, здатна виражати в повсякденній мовленнєвій діяльності комунікативні інтенції (розповідності, запиту, спонукання, звертання, бажання, естетизації тощо).

Практична цінність монографічної праці полягає в тому, що результати теоретичних узагальнень і фактичний матеріал, який уперше запроваджено в науковий обіг, може бути використаний у лінгводидактиці вищої школи, у практиці викладання навчальних курсів морфології, синтаксису, діалектології, лінгвостилістики та історії української мови, для читання відповідних спецкурсів та спецсемінарів; для підготовки підручників та посібників, написання спеціальних монографічних праць, присвячених актуальним проблемам українського мовознавства, зокрема, засобам мовної експресії, лексичної та синтаксичної номінації, функціонуванню слова в мові та його семантичним нашаруванням в індивідуальному мовленні, для створення словників *синтаксем, комунікативного кодексу українців у синтаксичному фонді*, словників мови окремого письменника чи окремого функційного стилю тощо. Практичну цінність становить розширення емпіричної бази української діалектології загалом і діалектної лексикології та лексикографії зокрема, фіксація та експлікація відомостей про традиційну культуру буковинців, що розширює джерельну базу буковинознавства.

Зрештою, панорамна кваліфікація синтаксичних одиниць української мови на широкому тлі текстотворення засвідчує її незміряні можливості маркування інтелектуалізованих смислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Агафонова 1999: **Агафонова А. М.** Авторизовані конструкції в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – «Українська мова» / Алла Миколаївна Агафонова ; Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 1999. – 19 с.

Агафонова 2009: **Агафонова А. М.** Синтаксична організація тексту як засіб творення авторської модальності [Текст] / Алла Агафонова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. : Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 102–108.

Агафонова 2015: **Агафонова А.** Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі [Текст] / А. М. Агафонова // Слов'янські мови та література : Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Вип. 18, том 1. – Одеса, 2015. – С. 4–6. – (Серія: Філологія).

Адамец 1966: **Адамец П.** К вопросу о синтаксической парадигматике [Текст] / П. Адамец // Československa rusistika. – 1966. – XI. – № 2. – С. 76–80.

Адамец 1966 а: **Адамец П.** Порядок слов в современном русском языке [Текст] : [монографія] / П. Адамец. – Пржемысл Адамец. – Прага : Academia, 1966 – 96 с.

Адамец, Грабье 1968: **Адамец П.** Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения [Текст] / П. Адамец, В. Грабье // Slavica. – 1968. – R. 37, Scđ 2. – S. 185–202.

Адмони 1955: **Адмони В. Г.** Введение в синтаксис современного немецкого языка [Текст] / В. Г. Адмони. – М. : Изд. литературы на иностр. языке, 1955. – 392 с.

Адмони 1956: **Адмони В. Г.** О модальности предложения [Текст] / В. Г. Адмони // Ученые записки Ленинградского государственного педагогического института им. А. И. Герцена ; Факультет иностранных языков : сб. научн. тр. – Ленинград, 1956. – Т. 21. – С. 47–70.

Адмони 1964: **Адмони В. Г.** Основы теории грамматики [Текст] / В. Г. Адмони. – М.–Л. : Наука, 1964. – 104 с.

Акимова 1996: **Акимова О. Б.** Простые предложения, осложнённые конструкциями «неизвестно куда» [Текст] / О. Б. Акимова. – Екатеринбург : Урал, 1996. – 66 с.

Алисова 1971: Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка: Семантическая и грамматическая структура простого предложения [Текст] : [монография] / Т. Б. Алисова. – М. : Изд-во МГУ, 1971. – 294 с.

Андерш 1984: Андерш Й. Ф. До питання про семантичну структуру речення [Текст] / Й. Ф. Андерш // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38–42.

Андерш 1987: Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською : [монографія] / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 192 с.

Андерш 2000: Андерш Й. Ф. Інтенція [Текст] / Й. Ф. Андерш // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 207.

Андерш 2004: Андерш Й. Типологія простого слов'янського речення і український мовний матеріал [Текст] / Йозеф Андерш // *Ucrainica I. Současná ukrajinistika problému jazyka, literatury a kultury. K 65. narozeninám prof. Josefa Anderše. Sborník článků. 2. Olomoucké symposium ukrajinistů, (26–28 srpna 2004).* – Olomouc : Univerzita Palackého Olomouci, 2004. – P. 21–25.

Андреева 2005: Андреева С. В. Конструктивно-синтаксические единицы устной русской речи / С. В. Андреева. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2005. – 192 с.

Андриенко 2002: Андриенко Т. П. Речевой акт иронии в английском языке (на материале художественной литературы XVI и XX веков) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Т. П. Андриенко. – Харьков, 2002. – 204 с.

Антоненко 1997: Антоненко С. В. Эпистолярный текст как отражение культуры определённой эпохи [Текст] / С. В. Антоненко // Мова і культура : матеріали П'ятої міжнар. наук. конф. – К. : Collegium, 1997. – Т. II : Культурологічний компонент мови. – С. 8–10.

Апресян 1967: Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола [Текст] : монография / Ю. Д. Апресян. – М. : Наука, 1967. – 251 с.

Апресян 1995: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка [Текст] : монография / Ю. Д. Апресян. – 2-е изд. – М. : Языки русской культуры, 1995. – 472 с.

Апресян 1995 а: **Апресян Ю. Д.** Образ человека по данным языка: попытка системного описания [Текст] / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.

Апресян 1995 б: **Апресян Ю. Д.** Интегральное описание языка и системная лексикография [Текст] / Ю. Д. Апресян. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – 766 с.

Арват 1976: **Арват Н. Н.** Компонентный анализ семантической структуры простого предложения [Текст]: уч. пособ. / Н. Н. Арват. – Черновцы : Изд-во Чернов. ун-та, 1976. – 68 с.

Арват 1978: **Арват Н. М.** Про асиметрию простого речення [Текст] / Н. М. Арват // Мовознавство. – 1978. – № 2. – С. 37–43.

Арват 1982: **Арват Н. М.** Про ізоморфізм слова і простого речення [Текст] / Н. М. Арват // Мовознавство. – 1982. – № 1–С. 12–17.

Арнольд 2002: **Арнольд И. В.** Стилистика. Современный английский язык [Текст]: учебник для вузов / И. В. Арнольд. – 4-е изд., исправл. и дополн. – М. : Флинта : Наука, 2002. – 384 с.

Арутюнова 1969: **Арутюнова Н. Д.** Вариации на тему предложения [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения (доклады на конференции по теорет. проблемам синтаксиса) / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1969. – С. 39–47.

Арутюнова 1976: **Арутюнова Н. Д.** Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы [Текст]: [монография] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

Арутюнова 1977: **Арутюнова Н. Д.** Номинация, референция, значение [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация (Общие вопросы) / д. филол. н. А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова и др.; отв. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева / АН СССР, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1977. – С. 188–206.

Арутюнова 1978: **Арутюнова Н. Д.** Синтаксические функции метафоры [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – 1978. – Т. 37. – Вып. 3. – С. 323–335. – (Серия литературы и языка).

Арутюнова 1978 а: **Арутюнова Н. Д.** Функциональные типы языковой метафоры [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. – 1978. – Т. 37. – № 4. – С. 333–343. – (Серия литературы и языка).

Арутюнова 1979: **Арутюнова Н. Д.** Языковая метафора (синтаксис и лексика) [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистика и поэтика. – М., 1979. – С. 113–129.

Арутюнова 1980: Арутюнова Н. Д. Фактор адресата [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Известия АН СССР. Современный русский язык. – 1980. – Т. 40. – Вып. 4. – С. 356–367.

Арутюнова 1988: Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка, событие, факт [Текст] / Н. Д. Арутюнова ; [отв. ред. Г. В. Степанов] ; АН СССР – М. : Наука, 1988. – 341 с.

Арутюнова 1992: Арутюнова Н. Д. Речеповеденческие акты и истинность [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Человеческий фактор в языке: Коммуникация. Модальность. Дейксис. – М. : Наука, 1992. – С. 45–68.

Арутюнова 1998: Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 895 с.; 1 ил. – (Язык. Семиотика. Культура).

Арутюнова, Ширяев 1983: Арутюнова Н. Д. Русское предложение. Бытийный тип (структура и значение) [Текст] / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Русский язык, 1983. – 199 с.

Бабайцева 2004: Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке [Текст] : монография / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.

Бабич 2007: Бабич Н. Д. Мінімізація й оптимізація ознаки у фразеологічних контекстах / Н. Д. Бабич // Мовознавчі студії : зб. наук. праць / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2007. – Ч. II. – С. 3–8.

Баган 2012: Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви [Текст] : монографія / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 367 с.

Балко 2004: Балко М. В. Семантико-синтаксичні і структурні аспекти цілісних словосполучень сучасної української мови [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Марина Володимирівна Балко. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.

Балко 2007: Балко М. Синтаксична і фразеологічна варіативність: особливості утворення та функціонування варіантів [Текст] / Марина Балко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – Вип. 15. – С. 223–227.

Балко 2014: **Балко М. В.** Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови [Текст] : монографія / М. В. Балко. – Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер», 2014. – 349 с.

Балли 1955 (2001): **Балли Ш.** Общая лингвистика и вопросы французского языка [Текст] / Шарль Балли; [перевод Е. В. и Т. В. Вентцель; ред., вступ. ст. и прим. Р. А. Будагова]. – 2-е изд., стереотип. – М. : УРСС, 2001. – 416 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

Бархударов 1973: **Бархударов Л. С.** К вопросу о поверхностной и глубинной структуре предложения [Текст] / Л. С. Бархударов // Вопросы языкознания. – 1973. – № 3. – С. 50–61.

Бахтин 1986: **Бахтин М. М.** Автор и герой в эстетической деятельности [Текст] / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М. : Искусство, 1986. – С. 9–91.

Бахтин 1986 а: **Бахтин М. М.** Эстетика словесного творчества [Текст] / М. М. Бахтин ; сост. С. Г. Бочаров ; текст подгот. Г. С. Бернштейн и Л. В. Дерюгина; примеч. С. С. Аверинцева и С. Г. Бочарова. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 445 с.

Бахтин 1986: **Бахтин М. М.** Проблема речевых жанров [Текст] / М. М. Бахтин // М. М. Бахтин. Литературно-критические статьи. – М. : Художественная литература, 1986. – С. 426–472.

Бахтин 1987: **Бахтин М. М.** Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках: Опыт философского анализа [Текст] / М. М. Бахтин // Русская словесность: От теории словесности к структуре текста : [антология] : под. ред. проф. Нерознак В. П. – М. : Academia, 1997. – С. 244.

Бахтин 2001: **Бахтин М.** Висловлювання як одиниця мовленевого спілкування [Текст] / М. Бахтин // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – С. 406–415.

Бацевич 1990: **Бацевич Ф. С.** Проспекция русского глагольного слова (функционально-ономасиологический аспект) / Ф. С. Бацевич // Русское языкознание : респ. науч. сб. / Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко; [ред. кол. : М. А. Карпенко (отв. ред.) и др.]. – К. : Лыбидь, 1990. – Вып. 21. – С. 49–55.

Бацевич 2002: **Бацевич Ф. С.** Прологомены к теории коммуникативного смысла [Текст] / Ф. С. Бацевич // Культура народов Причерноморья : науч. журнал / ред. совет : Толочко П. П. (председатель) и др. – 2002. – № 49, т. 1. – С. 77–79.

Бацевич 2004: **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Академія, 2004. – 344 с.

Бацевич 2005: **Бацевич Ф.** Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи [Текст] / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.

Бацевич 2006: **Бацевич Ф.** Вступ до лінгвістичної генології [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2006. – 248 с.

Бацевич 2010: **Бацевич Ф. С.** Нариси з лінгвістичної прагматики [Текст] : монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.

Безпояско 1989: **Безпояско О. К.** Відтворення темпоральності відмінковою системою української мови [Текст] / О. К. Безпояско // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 27–33.

Белошапкова 1977: **Белошапкова В. А.** Современный русский язык : Синтаксис [Текст] / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая шк., 1977. – 248 с.

Белошапкова 1979: **Белошапкова В. А.** Расширенные структурные схемы русского предложения [Текст] / В. А. Белошапкова // Русский язык за рубежом. – 1979. – № 5. – С. 38–44.

Белошапкова 1982: **Белошапкова В. А.** О двух типах отношений в деривационной парадигме (к вопросу о связи словообразования и синтаксиса) [Текст] / В. А. Белошапкова // Актуальные проблемы русского словообразования : сб. науч. тр. – Ташкент, 1982. – С. 16–19.

Бенвенист 1974: **Бенвенист Э.** Общая лингвистика [Текст] / Эмиль Бенвенист; пер. с фр., под ред. Ю. С. Степанова. – М. : Прогресс, 1974. – 447 с.

Бережан 1997: **Бережан Л. В.** Категорія спонукальності в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Лариса Василівна Бережан; Прикарпатський держ. ун-т імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1997. – 17 с.

Бережан 1997 а: **Бережан Л.** Семантичні моделі категорії спонукальності в сучасній українській мові [Текст] / Лариса Бережан // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка : зб. наук. праць / ред. кол. : В. Ожоган (відп. ред.) та ін. – Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка, 1997. – Вип. 2 : Актуальні проблеми граматики. – С. 166–173.

Беценко 2004: **Беценко Т.** Стилiстичнi функцiї тавтологiї в українських народних думках [Текст] / Т. Беценко // Вiсник Львiвського державного унiверситету : зб. статей / [ред. кол. : Т. М. Возний (вiдп. секр.), I. I. Дорошенко та iн.]. – Львiв : Вид-во ЛДУ, 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 244–248. – (Серiя фiлологiчна).

Бибик 2010: **Бибик С. П.** Оповiднiсть в українській художнiй прозi [Текст] : монографiя / Свiтлана Бибик ; за наук. ред. С. Я. Єрмоленко. – К. ; Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ iменi Тараса Шевченка», 2010. – 288 с.

Бибик 2013: **Бибик С. П.** Українська усна лiтературна мова в культурi повсякдення : монографiя / С. П. Бибик. – Нiжин : Аспектполiграф, 2013. – 589 с.

Билецкий 1989: **Билецкий А. И.** В мастерской художника слова [Текст] / А. И. Билецкий / сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Есина. – М. : Высшая шк., 1989. – 159 с. – (Класика лiтературної науки).

Білодід 1981: **Білодід Ю. І.** Засоби iронiї у сучасному полiтичному романi [Текст] / Ю. І. Білодід // Мовознавство. – 1981. – № 4. – С. 71–73.

Білодід 1984: **Білодід І. К.** Т. Г. Шевченко в iсторiї української лiтературної мови [Текст] / І. К. Білодід ; вiдп. ред. : М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 136 с.

Блакар 1987: **Блакар Р. М.** Язык как инструмент социальной власти [Текст] / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия: сб., переводы / сост. В. М. Сергеева и П. Б. Паршина ; общ. ред. В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1987. – С. 88–125.

Богдан 1997: **Богдан С. К.** Лист як особливий вид комунiкативної дiяльностi [Текст] / С. Богдан // Проблемнi питання синтаксису : зб. наук. праць ; наук. ред. : Н. В. Гуйванюк. – Чернiвцi : ЧДУ, 1997. – С. 157–163.

Богдан 1998: **Богдан С. К.** Мовний етикет українцiв: традицiї i сучаснiсть [Текст] : монографiя / С. К. Богдан. – К. : Рiдна мова, 1998. – 475 с.

Богдан 1999: **Богдан С. К.** Епiстолярнi звертання як вияв iндивiдуальної мовної картини свiту [Текст] / С. К. Богдан // Актуальнi проблеми менталiнгвiстики : наук. зб. / ред. кол. : В. Т. Скляренко (вiдп. ред. вип.) та iн. – Киiв–Черкаси : Брама, 1999. – С. 292–295.

Богдан 2009: **Богдан С. К.** Семантика прощання i її реалiзацiя в епiстолярних текстах Лесi Українки: невербальнi компоненти

[Текст] / Світлана Богдан // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. : Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 524–530.

Богданов 1977: Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения [Текст] : монография / В. В. Богданов. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1977. – 206 с.

Болдырева 1979: Болдырева Л. М. Стилистические потенции фразеологических единиц в области юмора, иронии и сатиры [Текст] / Л. М. Болдырева // Вопросы лексикологии германских языков : сб. научн. тр. – М., 1979. – Вып. 139. – С. 48–52.

Бондарко 1994: Бондарко А. В. К проблеме интенциональности в грамматике [Текст] / А. В. Бондарко // Вопросы языкознания. – 1994. – № 2. – С. 29–42.

Бондарко 2002: Бондарко А. В. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность [Текст] : монография / А. В. Бондарко – Л. : Наука, 1990. – 234 с.

Брыковский 1979: Брыковский К. С. О системно-парадигматическом анализе сложноподчинённых и осложнённых предложений в современном немецком языке [Текст] / К. О. Брыковский // Вопросы языкознания. – 1979. – № 3. – С. 70–81.

Бублейник 2000: Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення [Текст] : [навч. посібник] / Л. В. Бублейник. – Луцьк : Вежа, 2000. – 177 с.

Будько 1991: Будько М. В. Проблема простого ускладненого речення у вітчизняному мовознавстві [Текст] / М. В. Будько // Мовознавство. – 1991. – № 3. – С. 63–68.

Булаховський 1928: Булаховський Л. А. Розвиток мови (Мова як знаряддя думки) [Текст] / Л. А. Булаховський // Основи мовознавства. – Харків, 1928. – 285–313.

Булаховський 1958: Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові [Текст] / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови : зб. статей / [відп. ред. Л. А. Булаховський.]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.

Валгина 2003: Валгина Н. С. Теория текста [Текст] / [учеб. пособ.] / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 280 с.

Валимова 1971: Валимова Г. В. К вопросу о коммуникативных единицах / Г. В. Валимова // Вопросы синтаксиса русского языка : сб. науч. ст. – Ростов-на-Дону : Рн/ДПИ, 1971. – С. 21–26.

Валимова 1978: **Валимова Г. В.** О соотношении семантической и формальной структуры предложения [Текст] / Г. В. Валимова // Семантическая структура предложения : межвузов. сб. науч. трудов / Сев.-Кавк. науч. центр высш. школы; отв. ред. Г. В. Валимова. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1978. – С. 20–29.

Валігура 2006: **Валігура Г. А.** Семантико-синтаксична структура речень з іллокутивними предикатами [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» [Текст] / Ганна Анатоліївна Валігура. – Івано-Франківськ, 2006 – 20 с.

Вардуль 1971: **Вардуль И. Ф.** О предикативности и предложении [Текст] / И. Ф. Вардуль // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков : междунар. научн. конф., 20–23 апр. 1971 г. : тезисы докл.– Л. : Наука; Ленингр. отд., 1971. – С. 32–33.

Ващенко 1963: **Ващенко В. С.** Мова Тараса Шевченка [Текст] : [монографія] / В. С. Ващенко – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1963. – 252 с.

Ветрова 2004: **Ветрова Е. С.** Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / Е. С. Ветрова / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2004. – 20 с.

Виноградов 1953: **Виноградов В. В.** Основные типы лексических значений слова [Текст] / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3–29.

Виноградов 1955: **Виноградов В. В.** Основные вопросы синтаксиса предложения [Текст] / В. В. Виноградов // Вопросы грамматического строя : [сб. статей] / ред. кол. : акад. В. В. Виноградов и др. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 389–436.

Виноградов 1961: **Виноградов В. В.** Проблема авторства и теория стилей [Текст] : монографія / В. В. Виноградов. – М. : Гос. изд-во худ. лит., 1961. – 613 с.

Виноградов 1963: **Виноградов В. В.** О языке художественной литературы [Текст] : монографія / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1963. – 441 с.

Виноградов 1963 а: **Виноградов В. В.** Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика : монографія / В. В. Виноградов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 256 с.

Виноградов 1971: **Виноградов В. В.** О теории художественной речи [Текст] : монография / В. В. Виноградов ; [послесл. акад. Д. С. Лихачева]. – М. : Высшая шк., 1971. – 239 с. [1 портр.].

Виноградов 1972: **Виноградов В. В.** Русский язык: Грамматическое учение о слове [Текст] / [уч. пособие для филол. спец. ун-тов; авт. предисл. Н. Н. Прокопович и В. А. Белошапкова] / В. В. Виноградов. – Изд. 2-е. – М. : Наука, 1972. – 614 с., 1 л. портр.

Виноградов 1975: **Виноградов В. В.** О категории модальности и модальных словах в русском языке [Текст] / В. В. Виноградов // Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 55.

Винокур 1959: **Винокур Т. Г.** Избранные работы по русскому языку [Текст] : монография / Т. Г. Винокур. – М. : Госучпедиздат МП РСФСР, 1959. – 492 с.

Винокур 1989: **Винокур Т. Г.** К характеристике говорящего. Интенция и реакция [Текст] / Т. Г. Винокур // Язык и личность / отв. ред. Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1989. – С. 11–24.

Винокур 1991: **Винокур Г. О.** О языке художественной литературы [Текст] : учеб. пособие для филол. спец. вузов / [сост. Т. Г. Винокур ; предисл. В. П. Григорьева]. – М. : Высш. шк., 1991. – 448 с.

Висоцький 2013: **Висоцький А. В.** Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові [Текст] : [монографія] / Анатолій Висоцький. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2013. – 328 с.

Витт 1965: **Витт Н. В.** Информация об эмоциональном состоянии в речевой интонации / Н. В. Витт // Вопросы языкознания. – 1965. – № 3. – С. 89–102.

Вихованець 1983: **Вихованець І. Р.** Семантико-синтаксична структура речення [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

Вихованець 1988: **Вихованець І. Р.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.

Вихованець 1992: **Вихованець І. Р.** Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.

Вихованець 1993: **Вихованець І. Р.** Граматика української мови: Синтаксис [Текст] : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

Вихованець 1997: **Вихованець І. Р.** Різновиди транспозиції [Текст] / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : [зб. наук. пр.]; Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту ім. В. Винниченка. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Вип. 2. – С. 57–60.

Вихованець 2000: **Вихованець І. Р.** Категорія напівпредикативності [Текст] / І. Р. Вихованець // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка / наук. ред. В. М. Ожоган. – Кіровоград : РВЦКДПУ імені Володимира Винниченка, 2000. – Вип. 23. – С. 126–130. – (Філологічні науки : мовознавство).

Вихованець 2000 а: **Вихованець І. Р.** Теоретичні засади категорійної граматики української мови [Текст] / І. Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / відп. ред. Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 3–6. – (Серія філологічна).

Вихованець 2002: **Вихованець І. Р.** Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? [Текст] / Іван Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору : зб. наук. праць / за ред. Грещука В. В. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13–18.

Вихованець 2002 а: **Вихованець І. Р.** Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності [Текст] / І. Р. Вихованець // Українська мова. – 2002. – №1. – С. 25–31.

Вихованець 2004: **Вихованець І.** Передмова. Основні питання морфології. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенникові слова [Текст] // Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. члена-кор. НАН України І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 6–216.

Вихованець, Городенська 2004: **Вихованець І. Р.** Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.

Вихованець, Городенська, Русанівський 1983: **Вихованець І. Р.** Семантико-синтаксична структура речення [Текст] : [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.

Вінтонів 2013: **Вінтонів М. О.** Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви [Текст] : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – 327 с.

Вітгенштайн 1995: **Вітгенштайн Л.** Філософські дослідження [Текст] / Л. Вітгенштайн. – К. : Основи, 1995. – 311 с.

Вітрук 2012: **Вітрук Н. Л.** Односкладні іменні речення в сучасній українській літературній мові: структура і функціонування [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Надія Любомирівна Вітрук. – Чернівці, 2012. – 20 с.

Всеволодова 2000: **Всеволодова М. В.** Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка [Текст] : учебник / М. В. Всеволодова. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.

Вольф 1985: **Вольф Е. М.** Функциональная семантика оценки [Текст] : монография / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.

Гак 1976: **Гак В. Г.** Фразеологические единицы в свете асимметрии языкового знака [Текст] / В. Г. Гак // Труды Самаркандского государственного университета им. А. Навои / отв. ред. Л. И. Ройзензон. – Самарканд, 1976. – Вып. 277 : Вопросы фразеологии. – С. 5–12. – (Новая серия).

Гак 1977: **Гак В. Г.** О семантическом инварианте и синонимии предложения [Текст] / В. Г. Гак // Вопросы романно-германской филологии : сб. науч. тр. / Московский гос. пед. ин-т иностр. яз. имени Мориса Тореза. – М., 1977. С. 42–50.

Гак 1982: **Гак В. Г.** Прагматика, узус и грамматика речи [Текст] / В. Г. Гак // Иностраный язык в школе. – 1982. – № 5. – С. 11–17.

Гак 1997: **Гак В. Г.** Эмоции и оценки в структуре высказывания и текста [Текст] / В. Г. Гак // Вестник МГУ. – 1997. – № 3. – С. 87. – (Серия 9 : Филология).

Гак 1998: **Гак В. Г.** Языковые преобразования [Текст] : монография / В. Гак. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.

Гальперин 1981: **Гальперин И. Р.** Текст как объект лингвистического исследования [Текст] : [монография] / И. Р. Гальперин. – М. : Просвещение, 1981. – 406 с.

Ганжа 1995: Ганжа С. А. Фразеологічні одиниці в епістолярних текстах українських письменників-класиків ХІХ – початку ХХ століття [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / С. А. Ганжа / Дніпропетр. держ. ун-т. – Д., 1995. – 18 с.

Гачев 1991: Гачев Г. Книга удавлений, или Естествознание глазами гуманитария, или образы в науке [Текст] / Г. Гачев. – М. : Педагогика, 1991. – 170 с.

Глисон 1958: Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику [Текст] / пер. с англ. Е. С. Кебряковой и В. П. Мурат ; ред. и вступ. ст. В. А. Звегинцева. – М. : Иностранная литература, 1959. – 480 с.

Голікова 2018: Голікова Н. С. Мова художньої прози Павла Загребельного : від слова до концепту [Текст] : монографія / Наталія Степанівна Голікова. – Дніпро : Акцент ПП, 2018. – 432 с.

Голянич 1997: Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст [Текст] : монографія / М. І. Голянич. – Коломия : Вік; Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 178 с.

Гомас 2000: Гомас О. М. Варіантність і синонімія в словосполученні й реченні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Гомас. – К., 2000. – 19 с.

Гончаренко 1988: Гончаренко С. Ф. Стилистический анализ испанского стихотворного текста [Текст] / С. Ф. Гончаренко. – М. : Высшая школа, 1988. – 184 с.

Городенська 1991: Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць [Текст] : [монографія] / К. Г. Городенська / Ін-т мовознавства; відп. ред. І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.

Городенська 2004: Городенська К. Г. Дієслово. Прислівник. Службові слова-морфеми [Текст] / І. Вихованець, К. Городенська // Теоретична морфологія української мови : академічна грамати́ка української мови / за ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – С. 217–373.

Городенська 2010: Городенська К. Кореляція синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові [Текст] / Катерина Городенська // Проблеми сучасної функційно-категорійної грамати́ки : зб. наук. праць на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С 89–105.

Горпинич 2009: Горпинич В. Генітивні речення в українській мові [Текст] / В. Горпинич // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 3–9.

Грабье 1978: Грабье В. О полупредикативной конструкции и второстепенной предикации [Текст] / Владимир Грабье // Языкознание в Чехословакии. 1956.–1974 : сб. статей; пер. с чеш., словац., англ. и фр. / под. ред. А. Г. Широковой; послесл. А. Г. Широковой. – М. : Прогресс, 1978. – С. 232–254.

Грайс 1986: Грайс П. Логика и речевое общение [Текст] / П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике: сб. ст., переводы. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Лингвистическая прагматика. – С. 34–48.

Грамматика 2017: Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія [Текст] / Іван Вихованець, Катерина Городенська, Анатолій Загнітко, Світлана Соколова ; за ред. професора К. Г. Городенської. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с.

Грамматика 1970: Грамматика современного русского литературного языка [Текст] / [под. ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.

Григорьев 1983: Григорьев В. П. Грамматика идиостиля. В. Хлебников [Текст] / В. П. Григорьев ; отв. ред. А. Д. Григорьева. – М. : Наука, 1983. – 224 с.

Григорьева 1969: Григорьева А. Д. Поэтическая фразеология Пушкина [Текст] / А. Д. Григорьева. – М. : Наука, 1969.

Гриценко 2007: Гриценко П. Ідіолект і текст [Текст] / Павло Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. праць, присв. 70-річчю від дня народження проф. С. Я. Єрмоленко / відп. ред. : акад. НАН України В. Г. Скляренко. – К., 2007. – С. 16–43.

Грицютенко 1959: Грицютенко І. Є. Мова та стиль художніх творів Панаса Мирного («Хіба ревуть воли як ясла повні») [Текст] / І. Є. Грицютенко. – К. : Рад. школа, 1959. – 156 с.

Грищенко 1978: Грищенко А. П. Прикметник в українській мові [Текст] : монографія / А. П. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1978. – 206 с.

Грищенко 2000: Грищенко А. П. Оптативне речення [Текст] / А. П. Грищенко // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. –

С. 406.

Грищенко 2004: Грищенко А. П. Генітивне речення [Текст] / А. П. Грищенко // Українська мова. Енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського та ін. – К. : Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. – С. 95.

Груздева 1952: Груздева С. И. О связи слов в предложении [Текст] / С. И. Груздева // Вопросы грамматического строя и словарного состава / Ученые записки Ленинградского гос. ун-та. – Л., 1952. – № 161. – С. 43–44.

Гуйванюк 1994: Гуйванюк Н. В. Синтаксичні засоби комічного у творах Євгена Дударя / Н. В. Гуйванюк [Текст] // Сагира і гумор в українській літературній традиції : Матеріали Всеукр. конф. – Чернівці, 1994. – С. 268–269.

Гуйванюк 1999: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць [Текст] : монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.

Гуйванюк 2001: Гуйванюк Н. Функціональна транспозиція в синтаксисі [Текст] / Ніна Гуйванюк // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / укл. : А. Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 85–90.

Гуйванюк 2001 а: Гуйванюк Н. В. Кореферентність синтаксичних одиниць [Текст] / Н. В. Гуйванюк // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 88–96.

Гуйванюк 2004: Гуйванюк Н. Речення переповідної модальності в сучасній українській мові [Текст] / Ніна Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Вип. 216–217 : Слов'янська філологія. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2004. – С. 232–239.

Гуйванюк 2004 : Гуйванюк Н. Варіативність мовних засобів у перекладах сакральних текстів молитов українською мовою [Текст] / Ніна Гуйванюк // Біблія і культура : зб. наук. статей / за ред. А. Є. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2004. – Вип. 6. – С. 420–428.

Гуйванюк 2006: Гуйванюк Н. В. Номінативна деривація і кореферентність синтаксичних одиниць [Текст] / Н. В. Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277 : Слов'янська філологія. – С. 174–179.

Гуйванюк 2006 а: Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис:

Досягнення і проблеми [Текст] / Ніна Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису: матеріали Всеукр. наук. конф. (Чернівці, 19–21 жовтня 2006 р.) / укл. : Ніна Гуйванюк (наук. ред.) та ін. – Чернівці : Рута, 2006. – С. 267–275.

Гуйванюк 2007: Гуйванюк Н. Перспективи сучасної комунікативної граматики [Текст] / Ніна Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького національного університету : зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2007. – Вип. 321–322 : Слов'янська філологія. – С. 222–228.

Гуйванюк 2008: Гуйванюк Н. Специфіка біблійної тематики у фольклорних різдвяних текстах (на матеріалі колядок с. Стебнів Путильського району Чернівецької області) [Текст] / Ніна Гуйванюк, Наталія Руснак // Вісник Прикарпатського університету : зб. наук. праць / наук. ред. В. І. Кононенко. – Івано-Франківськ, 2008. – Вип. XIX–XX. – С. 92–98. – (Філологія. Мовознавство).

Гуйванюк 2009: Гуйванюк Н. В. Діалектні словники в контексті української лексикології та лексикографії [Текст] / Ніна Гуйванюк // Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 567–570.

Гуйванюк 2009 а: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст [Текст] : вибрані праці / Ніна Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.

Гуйванюк 2009 б: Гуйванюк Н. В. Дослідження синтаксису буковинських говірок: стан і перспективи [Текст] / Ніна Гуйванюк // Гуйванюк Н. Слово – Речення – Текст : вибрані праці. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 559–567.

Гуйванюк 2009 в: Гуйванюк Н. В. Особливості розмовного синтаксису у творах Ольги Кобилянської / Н. В. Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 7–15.

Гуйванюк 2010: Гуйванюк Н. Синтаксис релігійних повчань [Текст] / Ніна Гуйванюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 17–27.

Гуйванюк 2011: Гуйванюк Н. Розмовне мовлення буковинців у церковних проповідях Сидора Воробкевича [Текст] / Н. В. Гуйванюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національно-

го університету імені Івана Огієнка : зб. наук. праць / відп. ред. Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 109–116. – (Філологічні науки).

Гуйванюк 2012: Гуйванюк Н. Регіональні особливості мови творів Євгенії Ярошинської [Текст] / Ніна Гуйванюк, Ірина Шпентюк // Вісник Прикарпатського національного університету / ред. рада : В. Грещук (голова ради) та ін. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2012. – Вип. XXII–XXXIII. – С. 102–106. – (Філологія : мовознавство).

Гуйванюк 2012 а: Гуйванюк Н. В. Соціальні та регіональні виміри інтер'єктивів української мови / Н. В. Гуйванюк // Мова і суспільство. – 2012. – Вип. 3. – С. 321–332.

Гуйванюк 2014: Гуйванюк Н. В. Варіантність мовних засобів на рівні синтаксису [Текст] / Н. В. Гуйванюк // Україноцентризм наукового сумління : зб. наук. пр. на пошану професора Зеновія Терлака / ред. кол. : Білоус М. П. [та ін.]. – Львів : Ліга-Прес, 2014. – С. 45–63.

Гуйванюк, Агафонова, Шабат-Савка 2007: Гуйванюк Н. В. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень [Текст]: [навчально-методичний посібник] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2007. – 100 с.

Гуйванюк, Кульбабська 1998: Гуйванюк Н. В. Репрезентація пропозиційних структур на рівні двоскладного речення [Текст] / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1998. – Вип. 34 : Слов'янська філологія. – С. 141–145.

Гуйванюк, Кульбабська 2006: Гуйванюк Н. В. Ситуація як денотат речення-висловлення [Текст] / Ніна Гуйванюк, Олена Кульбабська // Семантика мови і тексту : матеріали ІХ Міжнародної наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2006 р.); ред. кол. : В. І. Кононенко (голова) та ін. – Івано-Франківськ : ВДВЦІТ, 2006. – С. 60–63.

Гуйванюк, Кульбабська 2008: Гуйванюк Н. В. Типологія наукових підходів до вивчення категорії предикації [Текст] / Н. В. Гуйванюк, О. В. Кульбабська // Мовознавство. – 2008. – № 4–5. – С. 55–63.

Гуйванюк, Максим'юк 2010: Гуйванюк Н. В. Нерозкладні компоненти у структурі речення [Текст] : монографія / Н. В. Гуйванюк, О. В. Максим'юк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. –

224 с.

Гуйванюк, Пацаранюк 2009: Гуйванюк Н. В. Способи реалізації іронії у структурі речення [Текст] : [монографія] / Н.В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : Рута, 2009. – 189 с.

Гуйванюк, Рабанюк 1998: Гуйванюк Н.В. Генітивні та генітивно-квантитативні речення в типології синтаксичних конструкцій [Текст] / Н. В. Гуйванюк, Л. С. Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наук. праць / ред. кол. : Гуйванюк Н. В. (наук. редактор) [та ін.]. – Чернівці : ЧДУ, 1998. – Вип. 34 : Слов'янська філологія. – С. 112–119.

Гуйванюк, Руснак 2001: Гуйванюк Н. В. Архетипи міфологічного та магічного мислення українців [Текст] / Н. В. Гуйванюк, Н. О. Руснак // *Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí: problémy jazyka, literatury a kultury* : sb. př. / red. : P. Lyzanec, M. Najenko. 1. Olomoucké sympozium ukrainistu : sborník příspěvků. – «Ukrainistika na prahu nového století a tisíciletí: problémy jazyka, literatury a kultury» (Olomouc, 15–17 listopadu 2001). – Olomouc, 2001. – P. 280–286.

Гуйванюк, Руснак 2003: Гуйванюк Н. Діалектний текст як лінгвокогнітивна одиниця [Текст] / Ніна Гуйванюк, Наталі Руснак // *Українська мова* : [науково-теоретичний журнал Інституту української мови НАН України] / гол. ред. В. Німчук. – 2003. – № 2 (7). – С. 102–109.

Гуйванюк, Руснак 2005: Гуйванюк Н. Лінгвальна природа епітетів [Текст] / Ніна Гуйванюк, Юлія Руснак // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2005. 364–369– Вип. 274–275 : Слов'янська філологія. – С. 364–369.

Гуйванюк, Н. Руснак, Ю. Руснак 2015: Гуйванюк Н. Лексика родинних обрядів у буковинських говірках : [монографія] / Ніна Гуйванюк, Наталія Руснак, Юлія Руснак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 319 с.

Гуйванюк, Струк 2009: Гуйванюк Н. Вербальні і невербальні характеристики конструкцій мовленнєвої поведінки у драматичному тексті (на матеріалі творів буковинських письменників) [Текст] / Ніна Гуйванюк, Іванна Струк // Семантика мови і тексту : матеріали X Міжнародної конференції. – Івано-Франківськ : Видавець Третяк І. Я., 2009. – С. 65–68.

Гуйванюк, Струк 2010: Гуйванюк Н. Особливості синтаксич-

ної структури ремарок у мові драматичних творів буковинських письменників [Текст] / Ніна Гуйванюк, Іванна Струк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 496–497 : Слов'янська філологія – С. 107–114.

Гуйванюк, Струк 2011: Гуйванюк Н. Ремарки-вставки у прозових творах О. Кобилянської [Текст] / Ніна Гуйванюк, Іванна Струк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Рута, 2011. – Вип. 545–546 : Слов'янська філологія. – С. 260–266.

Гуйванюк, Чолкан 1997: Гуйванюк Н. В. Співвідношення об'єктивної та суб'єктивної модальності в реченні [Текст] : навч. посібник / Н. В. Гуйванюк, В. А. Чолкан. – Чернівці : Рута, 1997. – 63 с.

Гуйванюк, Шабат 2000: Гуйванюк Н. В. Питальні речення в сучасній українській мові [Текст] : [навчально-методичний посібник] / Н. В. Гуйванюк, С. Т. Шабат. – Чернівці : Рута, 2000. – 66 с.

Гуйванюк, Шатілова 2005: Гуйванюк Н. Буковинські етнографізми у мові творів Юрія Федьковича та Сидора Воробкевича [Текст] / Ніна Гуйванюк, Наталія Шатілова // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2005. – Вип. 274–275 : Слов'янська філологія. – С. 300–306.

Гумбольдт 1985: Гумбольдт В. Язык и философия культуры [Текст] / Вильгельм Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 451 с.

Гурко 2017: Гурко О. В. Категорія ствердження та її вираження в українській літературній мові [Текст] : монографія / О. В. Гурко. – Дніпро : ЛІРА, 2017. – 316 с.

Гуцуляк 2004: Гуцуляк Т. Аналітична номінація у системі образних засобів української мови (на матеріалі творів О. Кобилянської) [Текст] / Т. Є. Гуцуляк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. : Б. І. Бунчук. – Вип. 216–217 : Слов'янська філологія. – Чернівці : ЧНУ, 2004. – С. 215–218.

Гадамер 2001: Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика : [пер. з нім.] / Г.-Г. Гадамер. – К. : Юніверс, 2001. – 288 с.

Грещук 1996: Грещук В. Лінгвістичний аспект листування [Текст] / В. Грещук // Василь Стефаник – художник слова – Івано-Франківськ : Плай, 1996. – С. 165–176.

Данеш, Гаузенблас 1969: **Данеш Фр.** Проблематика уровней с точки зрения структуры высказывания и системы языковых средств [Текст] / Фр. Данеш, К. Гаузенблас // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие : сб. науч. трудов участников сов.-чешск. симпозиума по теории грамматики / ред. кол. : В. Н. Ярцева, Н. Ю. Шведова, В. В. Лопатин (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1969. – С. 7–20.

Данеш, Гаузенблас 1974: **Данеш Ф.** К семантике основных синтаксических формаций [Текст] / Ф. Данеш, К. Гаузенблас // Грамматическое описание славянских языков: Концепция и методы. – М. : Наука, 1974. – С. 90–105.

Данильчук 2006: **Данильчук Д. В.** Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Дмитро Васильович Данильчук. – К., 2006. – 21 с.

Дегтярьова 2009: **Дегтярьова І.** Стилiстичний синтаксис української постмодерністської прози [Текст] / Ірина Дегтярьова // Українська мова. – 2009. – № 3. – С. 27–38.

Дейк 1989: **Дейк Т. А. ван.** Язык, познание, коммуникация преобразования [Текст] : монография / Т. А. ван Дейк. – М., 1989. – 298 с.

Демьянков 2006: **Демьянков В. З.** Термин парадигма в обыденном языке и в лингвистике / В. З. Демьянков // Парадигмы научного знания в современной лингвистике : сб. научн. трудов / редкол. : Кубрякова Е. С., Лузина Л. Г. (отв. ред.) и др. – М. : РАН. ИНИОН, 2006. – С. 15–40.

Денисенко 2005: **Денисенко З. М.** Сміслова сполучваність компонентів тавтологічних словосполучень в українській мові [Текст] / З. М. Денисенко // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. статей та матер. ІУ-ої Міжнар. наук. конф. / ред. кол. : В. Т. Скляренко (відп. ред. вип.) та ін. – Київ–Черкаси : Брама, 2005. – С. 65–67.

Дмитриева 1969: **Дмитриева Л. К.** Переходные структуры в осложнённом предложении [Текст] / Л. К. Дмитриева // Юбилейная науч.-метод. конф. Северо-Западного зонального объедин. кафедр рус. яз. : програм. и краткое содерж. докл. (Ленинград, 27 января–1 февраля 1969 г.) / отв. ред. А. Г. Руднев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1969. – С. 123–125.

Дорошенко 1989: Дорошенко А. В. Побудительные речевые акты в косвенных контекстах [Текст] / А. В. Дорошенко // Логический анализ языка. Проблемы интенциональных и прагматических контекстов. – М. : Наука, 1989. – С. 76–91.

Дудик 1973: Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : монографія / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 285 с.

Дудик 1975: Дудик П. С. Явища номінації, сегментації і контамінації в структурі речення [Текст] / П. С. Дудик // Синтаксис словосполучення і простого речення: Синтаксичні категорії і зв'язки. – К. : Наукова думка, 1975. – С. 212–221.

Дудик 2002: Дудик П. С. Просте ускладнене речення [Текст] : [підручник] / П. С. Дудик. – Вінниця: ВДПУ, 2002. – 336 с.

Дудик 2005: Дудик П. Епістолярний стиль мови і мовлення [Текст] / П. С. Дудик. // Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посіб. – К. : Академія, 2005. – С. 94–99.

Дудик, Прокопчук 2010: Дудик П. С. Синтаксис української мови [Текст] : підручник / П. С. Дудик, Л. В. Прокопчук. – К. : ВЦ «Академія», 2010. – 384 с. – (Серія «Альма-матер»).

Егорова 1967: Егорова И. Н. Позиционные эквиваленты слова в составе предложений [Текст] / И. Н. Егорова // Русский язык. Грамматические исследования : сб. статей / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1967. – С. 78–146.

Ельмслев 1960: Ельмслев Л. Протегамены к теории языка [Текст] / Л. Ельмслев // Новое в лингвистике / пер. с англ. Ю. В. Лекомцева. – М. : Наука, 1960. – Вып. I. – С. 264–389.

Есперсен 1958: Есперсен О. Философия грамматики [Текст] / Отто Есперсен; пер. с англ. В. В. Пассека, С. П. Сафроновой; под ред. и предисл. Б. А. Ильиша. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.

Ефремов 1966: Ефремов А. Ф. Очерки по изучению языка и стиля писателей [Текст] / А. Ф. Ефремов. – Саратов : Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1966. – 66 с.

Єрмоленко 1975: Єрмоленко С. Я. Бездієслівні речення в системі простих речень [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки) / [відпов. ред. М. А. Жовтобрюх.]. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 131–170.

Єрмоленко 1977: **Єрмоленко С. Я.** Мова і час [Текст] / С. Я. Єрмоленко, Г. М. Колесник, К. В. Ленець, А. Ф. Марахова, М. М. Пилинський, Л. О. Пустовіт, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1977. – 236 с.

Єрмоленко 1982: **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис і стилістична семантика [Текст] : монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1982. – 211 с.

Єрмоленко 1987: **Єрмоленко С. Я.** Фольклор і літературна мова [Текст] : [монографія] / С. Я. Єрмоленко. – К., 1987. – 247 с.

Єрмоленко 2002: **Єрмоленко С. Я.** Синтаксис прози Євгена Пешковського в контексті когнітивної лінгвістики (на матеріалі роману «Щоденний жезл») [Текст] / Світлана Єрмоленко // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / ред. : Н. В. Гуйванюк (наук. ред.). – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 146–147 : Слов'янська філологія. – С. 20–31.

Єрмоленко 2003: **Єрмоленко С. Я.** Комунікативні технології і мовна культура журналіста / С. Я. Єрмоленко // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць / гол. ред. Б. В. Потятиник. – Львів : ЛНУ, 2003. – Вип. 23. – С. 12–19. – (Серія : Журналістика).

Єрмоленко 2004: **Єрмоленко С. Я.** Дискурс [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 142–143.

Єрмоленко 2004 а: **Єрмоленко С. Я.** Стиль індивідуальний [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Українська мова : енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2004. – 2-ге вид., випр. і доп. – С. 652.

Єрмоленко 2005: **Єрмоленко С. Я.** Лінгвостилістика : основні поняття, напрями й методи дослідження [Текст] / С. Я. Єрмоленко // Мовознавство. – 2005. – № 3–4. – С. 112–125.

Єрмоленко 2013: **Єрмоленко С.** Літературна норма і мовна практика / [С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, Т. А. Коць та ін.]. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.

Жайворонок 1994: **Жайворонок В. В.** Лінгвостилістична основа поезики Т. Г. Шевченка [Текст] / В. В. Жайворонок // Мовознавство. – 1994. – № 2–3. – С. 3–14.

Жайворонок 1998: Жайворонок В. Національна мова та ідіолект [Текст] / Віталій Жайворонок // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 27–34.

Жанри 1989: Жанри і стилі в історії української літературної мови [Текст]. – К. : Наук. думка, 1989. – 288 с.

Жаров 1997: Жаров В. Е. Прагматический аспект стилистических средств выражения иронии в синтагматике [Текст] / В. Е. Жаров : монографія. – М. : МГПУ, 1997. – 187 с.

Жлуктенко 1988: Жлуктенко Ю. О. Мова етнічної групи в світлі теорії мовної варіативності [Текст] / Ю. О. Жлуктенко. – Мовознавство. – 1988. – № 1. – С. 3–10.

Жовтобрюх, Кулик 1972: Жовтобрюх М. А. Курс сучасної літературної української мови [Текст] : [підруч. для студ. вищих навч. закл.] / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Ч. I. – К. : Вища шк., 1972. – 402 с.

Журавльова 2004: Журавльова Н. М. «Ваш лист, такий ласкавий та щирий...» (До проблеми мовної культури епістолярного стилю ХІХ – початку ХХ століття [Текст] / Н. М. Журавльова // Вісник Запорізького державного університету : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2004. – № 2 : Філол. науки. – С. 70–75.

Завальнюк 2010: Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ століття: функціональний і прагматичний аспекти : монографія. – Вінниця, 2010. – 400 с.

Заворотна 1983: Заворотна Т. П. Іменні метафоричні словосполучення (на матеріалі творів українських радянських письменників) [Текст] : навч. посібн. / Т. П. Заворотна. – Чернівці: ЧДУ, 1983. – 47 с.

Загнітко 1996: Загнітко А. П. Статус дієслова як лексики в предикативній структурі [Текст] // Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія [Текст] : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 437 с.

Загнітко 1996 а: Загнітко А. П. Український синтаксис (науково-теоретичний і навчально-практичний комплекс) [Текст] : у 2-х частинах / А. П. Загнітко. – Ч. I. – К. : ІЗМН, 1996. – 202 с.

Загнітко 1998: Загнітко А. П. Проблеми правописної варіантності: система й узус (на матеріалі граматичних системних та узусних варіантів) [Текст] / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : зб.

наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 1998. – Вип. 4. – С. 126–132.

Загнітко 2001: **Загнітко А. П.** Теоретична граматика української мови. Синтаксис [Текст] : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 2001. – 662 с.

Загнітко 2003: **Загнітко А.** Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій [Текст] / Анатолій Загнітко // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць : у 2-х частинах / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 2, ч. 1. – С. 135–147.

Загнітко 2006: **Загнітко А. П.** Теорія сучасного синтаксису [Текст] : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.

Загнітко 2006 а: **Загнітко А.** Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : [Текст] : науково-навчальний посібник / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 289 с.

Загнітко, Вінтонів, Сегін 2010: **Загнітко А. П.** Український синтаксис [Текст] : [навчально-практичний комплекс] / А. П. Загнітко, М. О. Вінтонів, Л. В. Сегін. – Донецьк – Слов'янськ : ДонНУ, 2010. – 651 с.

Загнітко, Данилюк 1998: **Загнітко А.** Особливості граматичної метафори в українській мові (на матеріалі предикативного ядра речення) [Текст] / А. Загнітко, І. Данилюк // Семантика і прагматика граматичних структур : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНУ, 1998. – С. 56–68.

Зайцева 2007: **Зайцева И. П.** Поэтика современного драматургического дискурса [Текст] / И. П. Зайцева. – Луганск : Альма-матер, 2007. – 332 с.

Залевская 2005: **Залевская А. А.** Психолингвистические исследования. Слово. Текст [Текст] : избранные труды / А. А. Залевская. – М. : Гнозис, 2005. – 543 с.

Зарецкая 1998: **Зарецкая Е. Н.** Риторика. Теория и практика речевой коммуникации [Текст] : монография / Е. Н. Зарецкая. – М. : Дело, 1998. – 477 с.

Золотова 1973: **Золотова Г. А.** Очерк функционального синтаксиса русского языка [Текст] : [монография] / Г. А. Золотова / отв. ред. Бархударов С. Г. – М. : Наука, 1973. – 351 с.

Золотова 1978: **Золотова Г. А.** К типологии простого предложения [Текст] / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1978. – № 3. – С. 49–61.

Золотова 1979: **Золотова Г. А.** О роли семантики в актуальном членении предложения [Текст] / Г. А. Золотова // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния / отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1978. – С. 142–153.

Золотова 1982: **Золотова Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса : монография [Текст] / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.

Золотова 1984: **Золотова Г. А.** О принципах классификации простого предложения [Текст] / Г. А. Золотова // Актуальные проблемы русского синтаксиса : сб. трудов / [под ред. К. В. Горшковой и Е. В. Клобукова]. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1984. – С. 14–36.

Золотова 1995: **Золотова Г. А.** Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе [Текст] / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1995. – № 2. – С. 99–109.

Золотова 2001: **Золотова Г. А.** Коммуникативные аспекты русского синтаксиса [Текст] : [монография] / Г. А. Золотова. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : УРСС, 2001. – 367 с.

Золотова и др. 2004: **Золотова Г. А.** Коммуникативная грамматика русского языка [Текст] / Г. А. Золотова, Н. К. Онипенко, М. Ю. Сидорова / под ред. Золотовой Г. А. – М. : Изд-во Моск. ун-та; Ин-та русского языка РАН, 2004. – 544 с.

Зоріна 2017: **Зоріна Ю. В.** Називний теми і називний уявлення в контексті сегментованих конструкцій поетичного і публіцистичного текстів [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : 10.02.01 «Українська мова» / Юлія Валеріївна Зоріна. – Івано-Франківськ, 2017. – 20 с.

Іваницька 1986: **Іваницька Н. Л.** Двоскладне речення в українській мові [Текст] : [підручник] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 168 с.

Іваницька 2002: **Іваницька Н. І.** Теоретичний синтаксис української мови : посібн. для аспірантів, магістрантів, студентів-філологів [Текст] / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. – 168 с. [4] – (Актуальні проблеми граматики).

Іваницька 2011: Іваницька Н. І. Нариси з синтаксису української мови [Текст] / Н. І. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2011. – 183 с.

Івченко 1965: Івченко М. П. Сучасна українська літературна мова [Текст] : підручник. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 592 с.

Ільїн 1957: Ільїн В. С. Курс історії української літературної мови: Мова творів Т. Г. Шевченка [Текст] / В. С. Ільїн. – К. : Рад. школа, 1957. – Вип. V. – 69 с.

Іванчикова 1979: Іванчикова Е. А. Синтаксис художественной прозы Достоевского [Текст] : монографія / Е. А. Иванчикова. – М. : Наука, 1979. – 287 с.

Івин 1970: Івин А. А. Основания логики оценок [Текст] : монографія / А. А. Ивин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – 230 с.

Істрина 1923: Істрина Е. С. Синтаксические явления Синодального списка 1-й Новгородской летописи [Текст] / Е. С. Истрина. – Псков, 1923. – С. 25–31.

Кадомцева 1972: Кадомцева Л. О. Синтаксична модальність речення [Текст] / Л. О. Кадомцева // Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / [за заг. ред. академіка І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – С. 119–137.

Кадомцева 1985: Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення [Текст] : [підручник] / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., Голов. вид-во, 1985. – 126 с.

Казанская 1980: Казанская Г. П. Некоторые стилистические приемы создания эффекта иронии в портретных характеристиках романа С. Ричардсона «Кларисса Гарлоу» [Текст] / Г. П. Казанская // Вопросы стилистики английского языка : сб. научн. тр. – М., 1980. – Вып. 155. – С. 22–28.

Казачихина 2011: Казачихина И. А. Лексикографическая интерпретация коммуникативов русской разговорной речи [Текст] : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 – русский язык / И. А. Казачихина. – Омск, 2011. – 23 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ciu.nstu.ru/kaf/persons/21001/a/file_get/165325?nomenu=1

Калашник 2002: Калашник В. С. Мова художньої прози Гната Хоткевича як елемент ідіолекту письменника [Текст] / В. С. Калашник // Традиція і сучасне в українській культурі : тези доп. міжнар.

наук.-практ. конф., присв. 125-річчю Гната Хоткевича. – Харків : Вид-во НТУ «ХП», 2002. – С. 133–134.

Калашиник 2003: **Калашиник В. С.** Мова поезії і картина світу [Текст] / В. С. Калашиник // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко. – Харків, 2003. – Вип. 10. – С. 30–35.

Калашиник 2009: **Калашиник В. С.** Експресивний синтаксис як стильова домінанта мови щоденника Костянтина Москальця «Келія чайної троянди. 1989–1999» [Текст] / Володимир Калашиник, Юлія Калашиник // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. : Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 75–79.

Калита 2004: **Калита О.** Іронія як світоглядний принцип і стилістична категорія [Текст] / О. Калита // Наукові записки Тернопільського національного пед. Університету : зб. наук. статей. – Тернопіль, 2004. – Вип. 1 (11). – С. 104–107. – (Серія : Мовознавство).

Камынина 1961: **Камынина А. А.** К вопросу о предложени-ях с количественными словами в составе главных членов [Текст] / А. А. Камынина / Русский язык в школе. – 1961. – № 2. – С. 20–25.

Камынина 1974: **Камынина А. А.** О полупредикативных кон-струкциях в простом предложении [Текст] / А. А. Камынина. – М. : Изд-во МГУ, 1974. – 52 с.

Камынина 1980: **Камынина А. А.** О двух функциях аппози-ции в простом предложении современного русского языка [Текст] / А. А. Камынина // Вопросы русского языкознания: Проблемы теории и истории русского языка : сб. статей / под. ред. К. В. Горшко-вой. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – Вып. 3. – С. 13–30.

Каранська 1995: **Каранська М. У.** Синтаксис сучасної україн-ської літературної мови [Текст] : навч. посібн. / М. У. Каранська – К. : Либідь, 1995. – 312 с.

Карасик 2002: **Карасик В. И.** Языковой круг : личность, кон-цепты, дискурс [Текст] : монография / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.

Караулов 1987: **Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая лич-ность [Текст] / Ю. Н. Караулов. – М. : Языки русской культуры, 1987. – 264 с.

Караулов, Красильникова 1989: **Караулов Ю. Н.** Русская языковая личность и задачи ее изучения [Текст] / Ю. Н. Караулов, Е. В. Красильникова // Язык и личность. – М. Наука, 1989. – С. 3–11.

Кароляк 1969: Кароляк С. С. Об уровнях в структурах языка [Текст] / С. С. Кароляк // Единицы разных уровней грамматического строя и их взаимодействие : сб. науч. трудов участников сов.-чешск. симпозиума по теории грамматики / ред. кол. : В. Н. Ярцева, Н. Ю. Шведова, В. В. Лопатин (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1969. – С. 256–262.

Карцевский 1928: Карцевский С. О. Повторительный курс русского языка [Текст] : учеб. пособие для школ II ступени / С. О. Карцевский. – М. –Л. : Гослитиздат, 1928. – 112 с. – (Учебные пособия для школ I и II ступени).

Кацнельсон 1984: Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 4–6.

Качала 1978: Качала Я. Второе сказуемое и интенционная структура [Текст] / Ян Качала // Языкознание в Чехословакии 1956–1974 : сб. статей; пер. с чеш., словац., англ. и фр. / под. ред. А. Г. Широковой; послесл. А. Г. Широковой. – М. : Прогресс, 1978. – С. 255–263.

Кобченко 2018: Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови [Текст] : [монографія] / Наталія Кобченко. – К. : ВД «Освіта України», 2018. – 514 с.

Коваль 2004: Коваль Л. М. Інформативно недостатні слова української мови: семантика, функції [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Коваль. – К., 2004. – 23 с.

Коваль 2015: Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення в між'ярусних співвідношеннях [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Михайлівна Коваль. – Київ, 2015. – 36 с.

Ковтунова 1976: Ковтунова И. И. Современный русский язык: Порядок слов и актуальное членение предложений [Текст] : [учеб. пособ. для пед. ин-тов] / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.

Ковтунова 1986: Ковтунова И. И. Поэтический синтаксис [Текст] : монография / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 206 с.

Кожина 2004: Кожина Е. К. Коммуникативы: структурно-семантический, лингвопрагматический и эстетико-изобразительный

аспекты [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. К. Кожина. – Таганрог, 2004. – 18 с.

Коломийцева 2007: **Коломийцева В. В.** Варіантна структура локативних синтаксем [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Вікторія Віталіївна Коломийцева. – Київ, 2007. – 18 с.

Колосова 1980: **Колосова Т. А.** Русские сложные предложения асимметричной структуры [Текст] : монографія / Т. А. Колосова. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 164 с.

Кондратенко 2012: **Кондратенко Н. В.** Синтаксис українського модерністського і постмодерністського художнього дискурсу [Текст] : монографія / Н. В. Кондратенко. – К. : Вид. дім Дмитра Бурого, 2012. – 328 с.

Кононенко 1984: **Кононенко В. И.** Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков [Текст] : монографія / В. И. Кононенко. – К. : Выща шк, 1976. – 209 с.

Кононенко 2002: **Кононенко В. І.** Мова. Культура. Стиль [Текст] : зб. статей. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 469 с.

Кононенко 2014: **Кононенко В. І.** Текст і образ [Текст] : [монографія] / Віталій Кононенко. – К. ; Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2014. – 192 с.

Кононенко 2009: **Кононенко І. В.** Прикметник у слов'янських мовах [Текст] : монографія / І. В. Кононенко. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. – 495 с.

Конюшкевич 1989: **Конюшкевич М. И.** Синтаксис близкородственных языков : тождество, сходства, различия [Текст] : [монографія] / М. И. Конюшкевич. – Минск : Изд-во «Университетское», 1989. – 157 с.

Кормилицина 1988: **Кормилицина М. А.** Семантически осложнённое (полипропозитивное) простое предложение в устной речи [Текст] / М. А. Кормилицина. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 150 с.

Корольова 2016: **Корольова В.** Комунікативно-прагматична організація сучасного українського драматургічного дискурсу [Текст] : монографія / Валерія Корольова. – Дніпро : Ліра, 2016. – 382 с.).

Космеда 2000: **Космеда Т. А.** Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Т. А. Космеда. – Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с.

Костинский 1966: **Костинский Ю. М.** Подлежащее – в родительном падеже? [Текст] / Ю. М. Костинский // Русская речь. – 1969. – № 6. – С. 50–56.

Костинский 1969: **Костинский Ю. М.** Вопросы синтаксической парадигматики [Текст] / Ю. М. Костинский // Вопросы языкознания. – 1969. – № 5. – С. 106–114.

Костюк 1990: **Костюк Г. С.** Психологія [Текст] / Г. С. Костюк. – К. : Рад. школа, 1990. – 254 с.

Коць-Григорчук 1997: **Коць-Григорчук Л. М.** Лінгвогеографічний аспект української синтагматичної акцентуації [Текст] / Л. М. Коць-Григорчук // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1997. – Т. 234 : Філологічна секція. – С. 304–327.

Коцюбинська 1965: **Коцюбинська М.** У майстерні художнього слова [Текст] : монографія / Михайлина Коцюбинська. – К., 1965. – 166 с.

Коцюбинська 2001: **Коцюбинська М.** «Зафіксоване й нетлінне». Роздуми про епістолярну творчість [Текст] : монографія / Михайлина Коцюбинська. – К., 2001. – 300 с.

Кочерган 1980: **Кочерган М. П.** Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова [Текст] : монографія / М. П. Кочерган. – Львів : Вища школа, 1980. – 182 с.

Кочерган 1999: **Кочерган М. П.** Загальне мовознавство [Текст] : підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 1999. – 288 с.

Кравченко 1980: **Кравченко М. В.** Явище парцеляції в сучасній українській мові [Текст] / М. В. Кравченко // Мовознавство. – 1980. – № 1. – С. 26–29.

Крейдлин Морозова 2004: **Крейдлин Г. Е.** Внутрязыковая типология невербальных единиц: бытовые поклоны [Текст] / Г. Е. Крейдлин, Е. Б. Морозова // Вопросы языкознания. – 2004. – № 4. – С. 34–47.

Криницька 2009: **Криницька О. І.** Реалізація комунікативних стратегій у художньому тексті (на матеріалі української модерної драми кінця ХІХ – початку ХХ століття) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Криницька. – Івано-Франківськ, 2009. – 20 с.

Криштанович 2005: **Криштанович О. В.** Мовленнєва структура образу автора у творчості Юрія Федьковича [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – «Укра-

їнська мова» / О. В. Криштанович; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с.

Крупа 1998: **Крупа М.** Мовленнєва структура образу автора в творчості Ольги Кобилянської [Текст] : монографія / Марія Крупа. – К. : Рідна мова, 1998. – 140 с.

Кручинкина 2006: **Кручинкина Н. Д.** Интерпретация понятия инварианта в современной лингвистике [Текст] / Н. Д. Кручинкина // Гуманитарные исследования: традиции и инновации : сб. науч. тр. / МГУ им. Н. П. Огарева. – Саранск, 2006. – Вып. 2 – С. 49–55.

Кубрякова 1996: **Кубрякова Е. С.** Когнитивный взгляд на природу частей речи [Текст] / Е. С. Кубрякова // Словарь. Грамматика. Текст : сб. трудов / РАН, отд. лит. и языка Института русского языка имени В. В. Виноградова; отв. ред. Ю. Н. Караулов, М. В. Ляпон. – М., 1996. – С. 218–224.

Кубрякова 1997: **Кубрякова Е. С.** Части речи с когнитивной точки зрения [Текст] : [монография] / Е. С. Кубрякова. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1997. – 327 с.

Кубрякова 2006: **Кубрякова Е. С.** Понятие «парадигма» в лингвистике: введение [Текст] / Е. С. Кубрякова // Парадигмы научного знания в современной лингвистике : сб. научн. трудов / редкол. : Кубрякова Е. С., Лузина Л. Г. (отв. ред.) и др. – М. : РАН. ИНИОН, 2006. – С. 4–14.

Кузьменко 1998: **Кузьменко В. І.** Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-х – 50-х років ХХ ст. [Текст] : монографія / В. І. Кузьменко. – К. : Просвіта, 1998. – 305 с.

Кулик 1965: **Кулик Б. М.** Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис [Текст] : підручн. для ф-тів мови і л-ри пед. ін-тів / Б. М. Кулик. – 2-е вид., переробл. і доповн. – К. : Рад. школа, 1965. – Ч. 2. – 283 с.

Кульбабська 1998: **Кульбабська О. В.** Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Валентинівна Кульбабська. – Івано-Франківськ, 1998. – 17 с.

Кульбабська 2003: **Кульбабська О.** Поліпропозитивні прості речення у сучасній українській мові [Текст] / Олена Кульбабська // Лінгвістичні студії : зб. науч. праць : у 2-х ч. / укл. : Анатолій За-

гнітко (наук. ред.) та ін. – Ч. 1. – Донецьк : ДонНУ, 2003. – Вип. 11. – С. 158–163.

Кульбабська 2011: **Кульбабська О. В.** Вторинна предикація у простому реченні [Текст] : монографія / О. В. Кульбабська ; відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.

Кульбабська 2011 а: **Кульбабська О. В.** Прагматичні функції вторинних предикатних синтаксем адвербіального типу (на матеріалі мови творів письменників Буковини) / Олена Кульбабська // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 545–546 : Слов'янська філологія. – С. 272–280.

Кульбабська 2014: **Кульбабська О.** Конструкції експресивного синтаксису в «Щоденнику страченої» Марії Матіос [Текст] / О. В. Кульбабська // Сучасні лінгвістичні парадигми : матеріали Міжнар. наук. конф. (19 березня 2014 р.); відп. ред. : Н. П. Пожидаєва. – Горлівка : Колегія, 2014. – С. 156–160.

Кульбабська 2016: **Кульбабська О.** Мовленнєві пріоритети адресанта у виборі синтаксичних засобів [Текст] / Олена Кульбабська // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : [спільний укр.-румун. наук. журнал; редкол. : Т. Бойчук (та ін.)]. – Чернівці–Сучава : БДМУ, 2016. – № 1 (9). – С. 12–18.

Кульбабська 2016 а: **Кульбабська О.** Поетичний синтаксис Михайла Ткача [Текст] / Олена Кульбабська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету : зб. наук. праць / відп. ред. Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 41 : Філологічні науки. – С. 132–138.

Кульбабська, Шатілова 2018: **Кульбабська О. В.** «Пишу, як серце диктує...» (Ідіюстиль Сидора Воробкевича) [Текст] : [монографія] / Олена Кульбабська, Наталія Шатілова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 456 с. – (Мовні скарби Буковини).

Курьянович 2010: **Курьянович А. В.** «Фигура умолчания» в системе функциональной стилистики: к вопросу определения стилистического статуса эпистолярия [Текст] / А. В. Курьянович // Вестник Тернопольского государственного педагогического университета : сб. научн. тр. – Тернополь, 2010. – Вып. 6. – С. 84–87.

Кутня 2009: **Кутня Г.** Семантико-синтаксична категорія валентності в контексті аналізу предикатів [Текст] / Г. Кутня // Вісник

Львівського університету : зб. наук. праць. – Львів, 2009. – Вип. 46. – Ч. II. – С. 9–16. – (Серія філологічна).

Кухар-Онишко 1985: **Кухар-Онишко О. С.** Індивідуальний стиль письменника : Генезис, структура, типологія [Текст] : монографія / О. С. Кухар-Онишко. – К. : Вища шк., 1985. – 176 с.

Кучурян 2016: **Кучурян Л. І.** Варіантність синтаксичних конструкцій у текстах українських перекладів [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Лара Іванівна Кучурян. – Чернівці, 2016. – 20 с.

Лайонз 1978: **Лайонз Дж.** Введение в теоретическую лингвистику [Текст] / Дж. Лайонз / пер. с англ. под ред. и с предисл. В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1978. – 543 с.

Лазарис 1971: **Лазарис Т. Н.** К вопросу о синтаксической вариантности [Текст] / Т. Н. Лазарис // Научные доклады высшей школы. – 1971. – № 3. – С. 46–54. – (Филологические науки).

Ланчуковська 2002: **Ланчуковська Н. В.** Прагматичний аспект інтонації в реалізації іронії в англомовному художньому тексті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / Надія Володимирівна Ланчуковська. – Одеса, 2002. – 19 с.

Лаптева 1976: **Лаптева О. А.** Русский разговорный синтаксис : монографія / О. А. Лаптева. – М. : Наука, 1976. – 400 с.

Лаптева 1996: **Лаптева О. А.** Стилистические приемы создания языковой иронии в современном газетном тексте [Текст] / О. А. Лаптева // Поэтика, стилистика, язык и культура. – М. : Искусство, 1996. – 284 с.

Ларин 1956: **Ларин Б. А.** Очерки по фразеологии [Текст] / Б. А. Ларин // Ученые записки Ленинградского государственного университета : сб. научн. тр. – М., 1956. – № 198. – Вып. 24. – С. 223.

Ларін 1959: **Ларін Б. О.** Про народну фразеологію [Текст] / Б. О. Ларін // Українська мова в школі. – 1959. – № 5. – С. 29–36

Ледней 2003: **Ледней О. Ф.** Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Олена Федорівна Ледней. – Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2003. – 19 с.

Лекант 1986: **Лекант П. А.** Синтаксис простого предложения в современном русском языке [Текст] : учебник / П. А. Лекант. – М. : Высшая шк., 1986. – 176 с.

Лекант 1993: **Лекант П. А.** Проблема структурно-семантического осложнения простого предложения [Текст] / П. А. Лекант // Семантическая структура слова и высказывания : межвузов. сб. научн. трудов / Москов. обл. пед. ин-т им. Н. К. Крупской; [ред. кол. : П. А. Лекант (отв. ред.) и др.]. – М. : МОПИ, 1993. – С. 93–103.

Ленець 2003: **Ленець К. В.** «Друже мій єдиний!..» (Початкова формула-звертання у листах Т.Шевченка) [Текст] / К. В. Ленець // Урок української. – 2003. – № 8–9. – С. 31–32.

Ленець 2004: **Ленець К. В.** Епістолярний стиль [Текст] / К. В. Ленець // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 174–175.

Литвин 1985: **Литвин Л. П.** Варіантність синтаксичних засобів у структурі простого речення сучасної української мови (відмінкові і прийменниково-відмінкові форми) [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова» / Л. П. Литвин. – К., 1985. – 205 с.

Литвин 1987: **Литвин Ф. А.** Заметки о понятии и термине «предикативность» [Текст] / Ф. А. Литвин // Предикативность и полипредикативность : межвуз. сб. научн. трудов / ред. кол. : М. И. Черемисина и др. – Челябинск : Изд-во ЧГПИ, 1987. – С. 20–28.

Литвиненко 2009: **Литвиненко Н. П.** Український медичний дискурс [Текст] : [монографія] / Н. П. Литвиненко. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 304 с.

Личук 1997: **Личук М.** Функціональні типи фразеологізованих речень у мові творів Ольги Кобилянської / Марія Личук // Проблемні питання синтаксису : зб. наук. праць / відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 138–145.

Личук 1998: **Личук М.** Фразеологізовані речення в усному мовленні буковинців / Марія Личук // Українська мова на Буковині : минуле і сучасне : матеріали II Всеукраїнської наук. конф. (м. Чернівці, 24–26 вересня 1998 р.) / ред. кол. : Н. Д. Бабич та ін. – Чернівці : Місто, 1998. – С. 239–244.

Личук 1999: Личук М. Фразеологізовані речення в системі синтаксичних одиниць / Марія Личук // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць / відп. ред. А. П. Загнітка. – Донецьк : ДонНУ, 1999. – Вип. 5. – С. 163–165.

Ломтев 1979: **Ломтев Т. П.** Структура предложения в современном русском языке [Текст] / Т. П. Ломтев / под ред. Н. Д. Арутюновой; предисл. С. Сятковского. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1979. – 152 с.

Лутак 1986: **Лутак Т. І.** Вторинна предикація як засіб конденсації інформативного обсягу речення [Текст] / Т. І. Лутак / Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 65–67.

Луценко 1987: **Луценко Н. А.** Вид и предикативность (К постановке вопроса) [Текст] / Н. А. Луценко // Научные доклады высшей школы. – 1987. – № 2. – С. 41–47. – (Филологические науки).

Ляпон 1971: **Ляпон М. В.** К вопросу о языковой специфике модальности [Текст] / М. В. Ляпон // Известия АН СССР. – 1971. – Вып. 3. – Т. XXX. – С. 230–243. – (Серия литературы и языка).

Ляхова 1984: Ляхова Ж. Т. За рядками листів Тараса Шевченка [Текст] : монографія / Ж. Т. Ляхова. – К. : Дніпро, 1984. – 134 с.

Мазоха 2013: **Мазоха Г. С.** Теоретичні аспекти дослідження письменницького епістолярію [Текст] / Г. С. Мазоха // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – 2013. – № 2 (1). – С. 152–161.

Макешина 2008: **Макешина Л. А.** Время культуры [Текст] / Л. А. Макешина // Культурология: XX век : Словарь : в 2-х т. – СПб : Университетская книга, 2008. – Т. 1. – С. 82.

Маковей 1911: **Маковей О.** Про Ісидора Воробкевича [Текст] / Осип Маковей // Читальня : Місячник для просвіти народу / ред. : О. Попович. – Чернівці : «Руська Бесіда», 1911. – Ч. 221. – № 1. – С. 3–13.

Максапетян 1990: **Максапетян А. Г.** Каузация. Лингвистические и экстралингвистические аспекты [Текст] / А. Г. Максапетян. – Ереван, 1990. – 356 с.

Максим'юк 2006: **Максим'юк О. В.** Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Оксана Василівна Максим'юк. – Чернівці, 2006. – 20 с.

Манаенко 2004: **Манаенко Г. Н.** Предикация, предикативность и пропозиция в аспекте «информационного» осложнения предложения [Текст] / Г. Н. Манаенко // Научные доклады высшей школы. – 2004. – № 2. – С. 59–68. – (Филологические науки).

Мартине 1963: **Мартине А.** Основы общей лингвистике [Текст] / А. Мартине // Новое в лингвистике : сб. статей, переводов / сост., ред. и вступ. ст. В. А. Звегинцева. – М. : Ин. лит., 1963. – Вып 3. – С. 366–566.

Марченко 2007: **Марченко М.** Надкатегорія настанови [Текст] / Марія Марченко // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць. —X., 2007. – Вип. 22. – С. 125–132.

Марчук 2005: **Марчук Л. М.** Трансформація розмовно-мовленнєвих конструкцій в експресивні засоби поетичного синтаксису (на матеріалі художнього мовлення Т. Шевченка) [Текст] / Л. М. Марчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – Вип. 9 : Філологічні науки. – С. 495–505.

Масенко 2004: **Масенко Л. Т.** Роль письменників в історії української літературної мови [Текст] / Л. Т. Масенко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» імені М. П. Бажана, 2004. – С. 562–563.

Масицька 2016: **Масицька Т. Є.** Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей [Текст] : монографія / Т. Є. Масицька. – Луцьк : ПВД : «Твердиня», 2016. – 416 с.

Матезиус 1967: **Матезиус В.** О так называемом актуальном членении предложения [Текст] / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М. : Прогресс, 1967. – С. 239–245.

Матезиус 1967 а: **Матезиус В.** Язык и стиль [Текст] : [пер. с чешского Г. Я. Романовой] / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок : сб. статей / сост.-ред. : Н. А. Кондрашов. – М. : Прогресс, 1967. – С. 444–523.

Мацько 2001: **Мацько Л. І.** Стиль як основна категорія лінгвостилістики [Текст] / Л. І. Мацько // Семантика і структура східнослов'янських мов : до 200-річчя з дня народження В. І. Даля : зб. наук. праць. – К. : Т-во «Знання» України, 2001. – С. 262–268.

Медведєва 1987: Медведєва Л. М. Слово як сфера взаємодії лексичних і граматичних значень [Текст] / Л. М. Медведєва // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 28–34.

Мединська 2018: Мединська Н. М. Семантико-граматична диференціація ознакових слів [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Миколаївна Мединська. – Київ, 2018. – 36 с.

Межов 1998: Межов О. Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Олександр Григорович Межов. – Київ, 1998. – 22 с.

Межов 2012: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць [Текст] : монографія / Олександр Межов. – Луцьк : Волинський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.

Меликян 1999: Меликян В. Ю. Проблема статусу и функционирование коммуникем : язык и речь : монографія / В. Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : Росиздат, 1999. – 200 с.

Мельник 2015: Мельник І. Транспозиційна граматика українського дієслова [Текст] : монографія / Ірина Мельник. – Луцьк : Надстир'я, 2015. – 476 с.

Мельничук 1966: Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення [Текст] / О. С. Мельничук. – К. : АН УРСР, 1966. – 324 с.

Мещанинов 1945: Мещанинов И. И. Понятийные категории в языке [Текст] / И. И. Мещанинов // Труды Военного института иностранных языков. – М., 1945. – № 1. – 120 с.

Мірченко 2002: Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення [Текст] : автореферат дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук. : 10.02.01 – українська мова / Микола Васильович Мірченко. – К., 2002. – 30 с.

Мірченко 2004: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] : [монографія] / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

Мірченко 2005: Мірченко М. Статус ускладненого речення (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки) [Текст] / Микола Мірченко // Леся Українка і сучасність : зб. наук. праць : у 2-х т. – Т. 2. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2005. – С. 472–477.

Мірченко 2007: Мірченко М. В. Надкатегорія настанови [Текст] / М. В. Мірченко // Лінгвістичні дослідження. – 2007. – Вип. 22. – С. 125–132.

Мірченко 2011: Мірченко М. Категорії предикативності та предикатності в системі категорій речення [Текст] / Микола Мірченко // Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – С. 70–84.

Мойсієнко 1997: Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту : декодування Шевченкового вірша [Текст] : монографія / А. К. Мойсієнко. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 200 с.

Мойсієнко 2006: Мойсієнко А. К. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис простого ускладненого речення [Текст] : [підручник] / А. К. Мойсієнко. – К. : Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2006. – 236 с.

Мойсієнко 2008: Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур [Текст] : монографія / Анатолій Мойсієнко. – Умань, 2008. – 280 с.

Моклиця 2006: Моклиця А. В. Мовні доміанти художніх стилів польського модернізму [Текст] : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 «Слов'янські мови» / Моклиця Андрій Володимирович. – К. : 2006. – 174 с.

Морараш 2016: Морараш Г. В. Ідіолект Євгенії Ярошинської [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Галина Володимирівна Морараш. – Чернівці, 2016. – 20 с.

Морараш 2018: Морараш Г. Ідіолект Євгенії Ярошинської [Текст] : [монографія] / Галина Морараш. – Чернівці : Друк Арт, 2018. – 304 с.

Мороз 1997: Мороз В. Я. Називний уявлення як функціональна і граматична категорія в сучасній українській літературній мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.0 «Українська мова» / В. Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.

Москальская 1974: Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) [Текст] : уч. пособие / О. И. Москальская. – М. : Высшая шк., 1974. – 156 с.

Москальская 1980: Москальская О. И. Аранжировка предложения в тексте и проблема подчинения [Текст] / О. И. Москаль-

ская // Известия АН СССР. – 1980. – Т. 39. – № 6. – С. 521–530. – (Серия литературы и языка).

Мостова 2002: **Мостова Н. А.** Лінгвостилістичні засоби створення художнього образу в драматургічному тексті першої половини ХХ століття (на матеріалі п'єс Марселя Паньоля «Marius», «Fanny») [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови» / Надія Адамівна Мостова. – К., 2002. – 19 с.

Мразек 1973: **Мразек Р.** Количественный предикат и его связь с двухбазисными структурами [Текст] / Р. Мразек // Geskoslovenska rusistika. – Praha, 1973. – № 3. – С. 115–118.

Мукаржовський 1996: **Мукаржовський Я.** Мова літературна і мова поетична [Текст] : перекл. з чеськ. / Я. Мукаржовський // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 326–342.

Мустайоки 2006: **Мустайоки А.** Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам [Текст] : монографія / А. Мустайоки. – М. : Языки славянской культуры, 2006. – 509 с.

Мухин 2011: **Мухин М. Ю.** Лексическая статистика и идиостиль автора : корпусное идеографическое исследование (на материале произведений М. Булгакова, В. Набокова, А. Платонова, М. Шолохова) [Текст] : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : 10.02.19 / М. Ю. Мухин. – Екатеринбург, 2011. – 43 с.

Мучник 1955: **Мучник И. П.** О значении форм повелительного наклонения в современном русском языке / И. П. Мучник // Ученые записки Московского обласного педагогического института. – М. : Наука, 1955. – Т. XXXII. – Вып. 5. – С. 13–35.

Навальна 2011: **Навальна М. І.** Функціонально-стилістичні вияви розмовної лексики в мові української преси початку ХХІ ст. [Текст] / М. І. Навальна // Навальна М. І. Динаміка лексики української періодици початку ХХІ ст : монографія. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2011. – С. 128–194.

Навчук, Шинкарук 2007: **Навчук Г. В.** Формально-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості окличних речень [Текст] : монографія / Г. В. Навчук, В. Д. Шинкарук. Тернопіль Вид-во «Астон», 2007. – 200 с.

Найрулін 2005: **Найрулін А.** Епістолярій Михайла Коцюбинського в історії української літературної мови (особливості конотації епістолярію письменника) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / А. О. Найрулін; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2005. – 19 с.

Нарушевич-Васильєва 2002: **Нарушевич-Васильєва О. В.** Категорія спонукальності у прагмастилістичному аспекті [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Оксана Вікторівна Нарушевич-Васильєва. – Одеса, 1997. – 22 с.

Наумов 2010: **Наумов В. В.** Лингвистическая идентификация личности [Текст] : монографія / В. В. Наумов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 240 с.

Неумоина 1975: **Неумоина Е.** Адресованное слово в элегии Баратынского [Текст] // Русская литература XIX в. : Вопросы сюжета и композиции : II-й межвузовский сборник. – Горький : Изд-во Горьковского госун-та, 1975. – С. 177–179.

Николина 1979: **Николина Н. А.** К вопросу о речевых средствах экспрессии и ее функциях в художественном тексте // Русский язык в школе. – 1979. – № 5. – С. 79–83.

Никоненко, Юрійчук 2003: **Никоненко П. М.** Сидір Воробкевич: Життя і творчість [Текст] / П. М. Никоненко, М. І. Юрійчук. – Чернівці : Рута, 2003. – 208 с.

Овчиннікова 2012: **Овчиннікова І. І.** Адресатна синтаксема в реченнях з дієслівними предикатами дії в українській мові [Текст] / І. І. Овчиннікова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2012. – Вип. 7. – С. 98–108.

Огуй 2006: **Огуй О.** Нове джерело до історії та мови Буковини. До 143 річниці з дня народження Івана Бажанського [Текст] / О. Огуй, Ю. Поліщук // Голос краю. – 2006. – 15 лютого (№ 8).

Огуй 2006 а: Огуй О. «Колись то наші потомки будуть читати...» [Текст] / Олександр Огуй // Буковина. – 2006. – 1 березня (№ 17).

Огуй 2006 б: **Огуй О. Д.** Щоденник бурхливої епохи (1914–1918): Хроніка «Війна» буковинського просвітителя Івана Бажан-

ського [Текст] / Олександр Огуй // Буковинський журнал. – 2006. – №.3. – С. 145–151.

Огуй 2006 в: **Огуй О.** Неопубліковані щоденники Івана Бажанського як нове джерело до історії та мови Буковини [Текст] / Олександр Огуй // Словянські обрії. – Вип. I – К. : НАН України, 2006. – С. 353–357.

Одинцов 1980 (2006): **Одинцов В. В.** Стилистика текста [Текст] / В. В. Одинцов. – М. : Наука, 1980. – 263 с.

Ожоган 1997: **Ожоган В.** Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови [Текст] : монографія / Василь Ожоган; НАН України, Ін-т української мови. – К., 1997. – 231 с.

Ожоган 2009: **Ожоган В.** Локативні й темпоральні синтаксими займенникового типу в структурі речення [Текст] / Василь Ожоган // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка / ред. кол. : В. Ожоган (відп. ред.) та ін. – Кіровоград : Кіровоград. держ. пед. ун-т імені Володимира Винниченка, 2009. – Вип. 80. – С. 84–94.

Олефіренко : **Олефіренко Л.** Іронія, сатира та сарказм як види комічного в мовній естетиці Василя Стуса [Текст] / Л. Олефіренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8726>

Онишкевич 1967: **Онишкевич М. Й.** До питання про українсько-румунські мовні зв'язки (на матеріалі даних бойківського діалекту) [Текст] / М. Й. Онишкевич // Структура і розвиток слов'янських мов. Слов'янське мовознавство / [відп. ред. О. С. Мельничук]. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 5. – С. 38–44.

Осіпова 2011: **Осіпова Т. Ф.** Потенції паремій для дослідження комунікативної лінгвістики / Т. Ф. Осіпова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С Сковороди / гол. ред. Л. А. Лисиченко. – Харків : [б. в.], 2011. – Вип. 32. – С. 222–227.

Остин 1986: **Остин Дж.** Слово как действие [Текст] / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст., переводы. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 22–129.

Павлик 2005: **Павлик Н.** Типологія дискурсивних одиниць в українському епістолярному мовленні [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 – «Українська мова» / Н. В. Павлик; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2005. – 20 с.

Павловская 1976: Павловская М. А. Значение предикативного определения [Текст] / М. А. Павловская // Языковые значения : сб. науч. трудов / Ленингр. гос. ун-т; под ред. проф. В. И. Кодухова. – Л. : ЛГУ, 1976. – С. 115–123.

Падучева 1991: Падучева Е. В. Говорящий: субъект речи и субъект сознания [Текст] / Е. В. Падучева // Логический анализ языка: Культурные концепты / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1991. – С. 164–168.

Пац 2004: Пац Л. Способи текстової організації: парцеляція, приєднування, сегментація [Текст] / Л. Пац // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С. 105–112. – (Серія філологічна).

Пацаранюк 2006: Пацаранюк Ю. М. Способи реалізації іронії у структурі речення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Юлія Михайлівна Пацаранюк. – Чернівці, 2006. – 20 с.

Пешковский 1938: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении [Текст] / А. М. Пешковский. – Вид. 6-е. – М. : Учпедгиз, 1938. – 451 с.

Пешковский 1959: Пешковский А. М. Интонация и грамматика [Текст] / А. М. Пешковский // Избранные труды. – М. : Учпедгиз, 1959. – 511 с.

Писарек 1981: Писарек Л. Местоименные вопросительные предложения в русском и польском языках [Текст] / Лариса Писарек. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1981. – 200 с.

Пилинський 1976: Пилинський М. М. Мовна норма і стиль [Текст] : монографія / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 288 с.

Плющ 1970: Плющ М. Я. Форма орудного відмінка в словосполученнях типу *ходором ходити* [Текст] / М. Я. Плющ // Питання мовної культури. – К. : Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – С. 48–52.

Плющ 1986: Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення [Текст] : [монографія] / М. Я. Плющ. – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1986. – 175 с.

Плющ 2009: Плющ М. Вторинні функції словоформ орудного відмінка в конструкціях із другоряднопредикативними відношеннями [Текст] / Марія Плющ // Науковий вісник Чернівецького

університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. : 475–477 : Слов’янська філологія. – С. 31–38.

Плющ 2016: **Плющ М. Я.** Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення [Текст] : монографія / М. Я. Плющ. – К. : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2016. – 252 с.

Погребенник 1988: **Погребенник Ф. П.** Бажанський Іван Миколайович [Текст] / Ф. І. Погребенник // УЛЕ. – Т. 1. – К., 1988. – С. 110.

Покусаенко 1983: **Покусаенко В. К.** Переходные конструкции в области сложного предложения [Текст] : [монографія] / В. К. Покусаенко. – Ростов-н/Д. : Изд-во Ростов. ун-та, 1983. – 141 с.

Полозова 2017: **Полозова О. О.** Складні сполучникові речення асиметричної будови в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Олександрівна Полозова. – Харків, 2017. – 20 с.

Попела 1978: **Попела Я.** К вопросу о предикации в современном русском и чешском языке [Текст] / Ян Попела // Языкознание в Чехословакии 1956–1974 : сб. статей; пер. с чеш., словац., англ. и фр. / под. ред. А. Г. Широковой; послесл. А. Г. Широковой. – М. : Прогресс, 1978. – С. 216–231.

Попов 1964: **Попов А. С.** Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке [Текст] / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики русского языка : сб. научн. тр. – М. : Наука, 1964. – С. 87–96.

Попова 2009: **Попова І. С.** Фундаментальні категорії метамови українського синтаксису (функція, зв’язок, модель) [Текст] : [монографія] / І. С. Попова. — Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2009. – 432 с.

Попович, Шинкарук 2011: **Попович Н. М.** Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом в українській мові [Текст] : монографія / Наталія Попович, Василь Шинкарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 135 с.

Потебня 1905: **Потебня А. А.** Из записок по теории словесности : Поэзия и проза. Тропы и фигуры. Мышление поэтическое и миф [Текст] / А. А. Потебня. – Х. : [б. и.], 1905. – 652 с.

Потебня 1922: **Потебня А. А.** Мысль и язык [Текст]. – Изд. 4-е, пересмотр, и испр. с ввводной статьей В. И. Харциева / А. А. Потебня. – Одесса : Госиздат Украины, 1922. – 188 с.

Потебня 1958–1985: **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике [Текст] : в 4-х т. / А. А. Потебня:

Т. 1–2. – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.

Т. 3. – М. : Просвещение, 1968. – 551 с.

Т. 4. – М. : Просвещение, 1985. – Вып. 1. – 287 с.

Т. 4. – М. : Просвещение, 1985. – Вып. 2. – 406 с.

Потебня 1976: **Потебня А. А.** Эстетика и поэтика [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.

Походня 1989: **Походня С. И.** Языковые виды и средства реализации иронии [Текст] : [монографія] / Софья Ивановна Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 126 с.

Почепцов 1980: **Почепцов Г. Г.** Нестандартное употребление перформативных высказываний [Текст] / Г. Г. Почепцов // Коммуникативно-прагматические и семантические функции речевых единств : межвуз. темат. сб. – Калинин : КГУ, 1980. – С. 106–111.

Почепцов 1986: **Почепцов О. Г.** Основы прагматического описания предложения [Текст] / О. Г. Почепцов. – К. : Вища школа, 1986. – 116 с. *Предикат 2010*: **Предикат** у структурі речення : [колективна монографія] / за ред. акад. НАПН України В. І. Кононенка. – Київ; Івано-Франківськ; Варшава, 2010. – 408 с.

Прилипко 2019: **Прилипко Ф. Є.** Лексико-фразеологічні комунікеми в сучасному дитячому мультиплікаційному фільмі [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Федір Євгенович Прилипко. – К., 2019. – 20 с.

Прияткина 1990: **Прияткина А. Ф.** Русский язык: Синтаксис осложненного предложения [Текст] : учебн. пособие для филол. спец. вузов / А. Ф. Прияткина. – М. : Высшая шк., 1990. – 171 с.

Прокопович 1966: **Прокопович Н. Н.** Словосочетания в современном русском языке [Текст] / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 320 с.

Рабанюк 1998: **Рабанюк Л. С.** Генітивні речення в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Любов Степанівна Рабанюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 19 с.

Распопов 1958: Распопов И. П. К вопросу о предикативности [Текст] / И. П. Распопов // Вопросы языкознания. – 1958. – № 5. – С. 70–77.

Распопов 1969: Распопов И. П. Несколько замечаний о синтаксической парадигматике [Текст] / И. П. Распопов // Вопросы языкознания. – 1969. – № 4. – С. 92–100.

Рестан 1969: Рестан П. Синтаксис вопросительного предложения. Общий вопрос. (Главным образом на материале современного русского языка) [Текст] / Пер Рестан. – Oslo-Bergen-Tromsø, Universitetsforlaget, 1969. – 880 с.

Риньков 1975: Риньков Л. Н. Именные метафорические словосочетания в языке художественной литературы XIX в. (послепушкинский период) [Текст] / Л. Н. Риньков. – Челябинск, 1975. – 183 с.

Романчук 1909: Романчук Ю. Передмова [Текст] / Юліан Романчук // Твори Ізидора Воробкевича. – Львів : Вид-во товариства «Просвіта», 1909. – Т. 1. – С. 3–4.

Романюк 1999: Романюк Т. М. Парадигматика простого речення в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Тетяна Михайлівна Романюк ; Тернопільський держ. пед. ун-т імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 1999. – 19 с.

Романюк 1999 а: Романюк Т. М. Система парадигматичних видозмін простого речення / Т. М. Романюк // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 26–31.

Рошко 2001: Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Рошко. – Ужгород, 2001. – 21 с.

Русанівський 2002: Русанівський В. М. У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка) [Текст] / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 2002. – 240 с.

Руснак 2001: Руснак Н. О. Лінгвокогнітивний статус порівняльних фразеологізмів в українській мові [Текст] / Н. О. Руснак // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. : 107 : Слов'янська філологія. – С. 64–70.

Руснак, Червінська 2003: **Руснак І.** Народу віддані життя і праця (творчий шлях Івана Бажанського) [Текст] / І. Руснак, І. Червінська. – Чернівці : Рута, 2003. – 152 с.

Руснак 2009: **Руснак Н. О.** Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 448 с.

Русская грамматика 1980: **Русская** грамматика : в 2-х т. [Текст]: Т. I. – М. : Наука, 1980. – 783 с.

Т. II. – М. : Наука, 1980. – 710 с.

Сазонова 1974: **Сазонова Н. М.** К вопросу теории предложения (на материале современного английского и украинского языков) [Текст] / Н. М. Сазонова. – К. : Издат. объедин. «Вища школа», Голов. изд-во, 1974. – 86 с.

Сверстюк 2009: **Сверстюк Є.** Єрусалим в усвідомленні поетів Українського відродження [Текст] / Євген Сверстюк // Сверстюк Є. Правда полинова. – К. : Вид-чий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – С. 120–124.

Светлик 1970: **Светлик Я.** Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким [Текст] / Я. Светлик. – Братислава, 1970. – С. 31–33.

Святовец 1981: **Святовец В. Ф.** Епістолярна спадщина Лесі Українки [Текст] // В. Ф. Святовец. – К. : Вища шк., 1981. – 184 с.

Седельников 1967: **Седельников Е. А.** Номинативные предложения в современном русском языке [Текст] / Е. А. Седельников // Филологический сборник (статьи аспирантов и соискателей) / [отв. ред. В. Ф. Белоусова, Х. Х. Махмудов.]. – Алма-Ата, 1967. – Вып. VI–VII. – С. 217–229.

Седова 1997: **Седова Н. А.** Речевой жанр – «портрет человека»: коммуникативно-прагматическая интерпретация [Текст] : монография / Н. А. Седова. – Омск, 1997. – 380 с.

Селіванова 2009: **Селіванова О.** Проблема частиномовної диференціації в лінгвістиці [Текст] / Олена Селіванова // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2009. – С. 38–53.

Семенюк 1965: **Семенюк Н. Н.** Некоторые вопросы изучения вариативности [Текст] / Н. Н. Семенюк // Вопросы языкознания. – 1965. – № 1. – С. 48–55.

Серль 1986: **Серль Дж. Р.** Что такое речевой акт [Текст] / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст., переводы. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVIII. – С. 151–169.

Серль 1986 а: **Серль Дж. Р.** Классификация иллокутивных актов [Текст] / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст., переводы. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 170–194.

Серль 1986 б: **Серль Дж. Р.** Косвенные речевые акты [Текст] / Дж. Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике : сб. ст., переводы. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. XVII. – С. 195–222.

Сидоренко 1969: **Сидоренко Г. К.** Індивідуальний стиль письменника [Текст] / Г. К. Сидоренко // Українська мова і література в школі. – 1969. – № 2. – С. 6–12.

Сильман 1969: **Сильман Т. И.** Подтекст как лингвистическое явление [Текст] / Т. И. Сильман // Научные доклады высшей школы. – 1969. – № 1. – С. 84–90. – (Филологические науки).

Ситар 2011: **Ситар Г. В.** Синтаксичні фразеологізми, побудовані за моделлю Чим не №1 в українській мові [Текст] / Г. В. Ситар // Лінгвистичні студії : зб. наук. праць / відп. ред. А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 209–215.

Ситар 2017: **Ситар Г. В.** Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики [Текст] / Г. В. Ситар. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.

Сірий 1979: **Сірий М.** Деякі структурні особливості епістолярного стилю української мови [Текст] / М. Сірий // Питання словотвору і граматичної структури української мови : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, 1979. – С. 37–42.

Скаб 2002: **Скаб М.** Граматика апеляції в українській мові [Текст] : монографія / Мар'ян Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.

Скомаровська 2010: **Скомаровська С. В.** Вербалізація бажальної модальності в українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Світлана Володимирівна Скомаровська. – К., 2010. – 20 с.

Скоробагатова 2012: **Скоробагатова Е. А.** Грамматические значения и поэтические смыслы. Поэтический потенциал русской грамматики [Текст] : монографія / Е. А. Скоробагатова. – Харьков : 2012. – 480 с.

Слинько 1980: **Слинько І. І.** Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення) [Текст] / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.

Слинько 1987: Слинько І. І. Парадигматика складного речення [Текст] / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1987. – № 3. – С. 12–16.

Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994: Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання [Текст] : навч. посібн. для студ. філол. ф-тів ун-тів / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

Смагленко 1954: Смагленко Ф. П. Про предикативне означення в українській мові [Текст] / Ф. П. Смагленко // Українська мова та література в школі. – 1954. – № 1. – С. 18–26.

Солганик 2001: Солганик Г. Я. Стилистика текста [Текст] : уч. посібник / Г. Я. Солганик. – 3-е изд. – М. : Флинта; Наука, 2001. – 256 с.

Солнцев 1984: Солнцев В. М. Вариативность как общее свойство языковой системы [Текст] / В. М. Солнцев // Вопросы языкознания. – 1984. – № 1. – С. 31–42.

Сологуб 1991: Сологуб Н. М. Мовний світ Олеса Гончара [Текст] : монографія / АН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. В. М. Русанівський / Н. М. Сологуб. – К. : Наук. думка, 1991. – 140 с.

Солощук 2006: Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі [Текст] : монографія / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.

Ставицька 1986: Ставицька Л. О. Про характер взаємодії категорії індивідуально-поетичного стилю і літературної мови [Текст] / Л. О. Ставицька // Мовознавство. – 1986. – № 4. – С. 61–65.

Статєєва 1997: Статєєва В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст. (На матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.) [Текст] / В. І. Статєєва. – Ужгород : [б. в.], 1997. – 408 с.

Статєєва 2014: Статєєва В. Про одну втрачену синтаксичну рису української літературної мови / В. Статєєва // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матер. Міжнар. наук. читань, присв. пам'яті проф. Н. В. Гуйванюк (Чернівці, 14 листопада 2014 р.) : програма, матеріали й тези доповідей / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 175–179.

Степаненко 1999: **Степаненко М. І.** Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у формуванні й вираженні квантитативних відношень у структурі простого двоскладного речення [Текст] / М. І. Степаненко // Мовознавство. – 1999. – № 4–5. – С. 15–21.

Степаненко 2001: **Степаненко М.** Семантико-синтаксичний аналіз периферійних прийменниково-іменникових інтенціальних поширювачів структури двоскладного дієслівного речення [Текст] / Микола Степаненко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр. / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 8. – С. 93–104.

Стернин 2003: **Стернин И. А.** Очерк английского коммуникативного поведения / И. А. Стернин, Т. В. Ларина, М. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2003. – 185 с.

Стеценко 1970: **Стеценко А. Н.** Предложения с предикативными единицами в функции члена предложения [Текст] / А. Н. Стеценко // Русский язык в школе. – 1970. – № 1. – С. 94–97.

Супрун 1977: **Супрун А. В.** Грамматика и семантика простого предложения [Текст] / А. В. Супрун. – М. : Наука, 1977. – 261 с.

Сусов 1982: **Сусов И. П.** Уровни языковой системы и лингвистическая семантика [Текст] / И. П. Сусов // Синтаксическая семантика и прагматика : сб. научн. тр. – Калинин : КГУ, 1982. – С. 3 – 11.

Сучасна 1972: **Сучасна** українська літературна мова: Синтаксис [Текст] : [підручник] / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

Сучасна 1975: **Сучасна** українська літературна мова [Текст] : [підручник] / керівник авт. колективу А. П. Медушевський. – К. : Вища шк. Головне вид-во, 1975. – 398 с.

Сучасна 1994: **Сучасна** українська мова [Текст] : [підручник] / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.

Сучасна 1997: **Сучасна** українська мова [Текст] : [підручник] / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 1997. – 400 с.

Сучасна 1997 а: **Сучасна** українська літературна мова [Текст] : [підручник] / за ред. А. П. Грищенко. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.

Сучасна 2001: **Сучасна** українська мова [Текст] : [підручник] / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; за ред. М. Я. Плющ. – 3-те вид., стереотип. – К. : Вища шк., 2001. – 430 с.

Сучасна 2005: Сучасна українська мова: Синтаксис [Текст] : [навч. посібн.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища шк., 2005. – 270 с.

Сюта 2011: Сюта Г. М. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи [Текст] / [монографія] / Галина Сюта. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2011. – 164 с.

Тараненко 1989: Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (Основные семантические процессы) [Текст] : монографія / А. А. Тараненко. – К. : Наук. думка, 1989. – 256 с.

Тараненко 2000: Тараненко О. О. Варіанти [Текст] // Українська мова : енциклопедія / ред. кол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 59–60.

Тараненко 2004: Тараненко О. О. Тавтологія [Текст] // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 677.

Тараненко 2004 а: Тараненко О. О. Метафора [Текст] // Українська мова : [енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 307.

Теньєр 1988: Теньєр Л. Основы структурного синтаксиса [Текст] / Л. Теньєр / пер. с фр. И. М. Богуславского, Л. И. Лухт, Б. П. Нарумова, С. Л. Сохно. – М. : Прогресс, 1988. – 655 с.

Тесліцька 2011: Тесліцька Г. І. Специфіка орудного відмінка як валентно прогнозованого компонента напівпредикативної ад'єктивної конструкції [Текст] / Г. І. Тесліцька // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка: зб. наук. праць. – Кіровоград : КДПУ, 2011. – Вип. 96 (2). – С. 194–199. —(Філологічні науки).

Тесліцька 2018: Тесліцька Г. І. Особливості ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструкцій компонентами зі значенням зумовленості [Текст] / Г. І. Тесліцька // Science and Education a New Dimension. Philology. – Budapest, 2018. – VI (53), – Issue 182. – P. 51–54.

Тесліцька 2019: Тесліцька Г. І. Семантика і синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в

українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Галина Іллівна Тесліцька. – Чернівці, 2019. – 20 с.

Ткаченко 1998: Ткаченко А. О. Індивідуальний стиль: феноменологія / типологія; динаміка / статика (На матеріалі творчості українських поетів 60 – 90-х років ХХ ст.) [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.01.06; 10.01.01 / А. О. Ткаченко. – К., 1998. – 36 с.

Ткачук 2003: Ткачук В. Категорія суб'єктивної модальності [Текст] : [монографія] / В. Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.

Томусяк 1999: Томусяк Л. М. Семантико-синтаксична організація речень з дуплексидами [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Людмила Миколаївна Томусяк. – Івано-Франківськ, 1999. – 17 с.

Томусяк 2011: Томусяк Л. М. Функціонально-семантичні особливості незакінчених конструкцій в ідіостилі Марії Матіос / Л. М. Томусяк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 547–548 : Слов'янська філологія. – С. 210–215.

Уліщенко 2011: Уліщенко В. В. Теорія і практика інтерсуб'єктивного навчання української літератури в школі [Текст] : / В. В. Уліщенко : монографія. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 397 с.

Умрихіна 2007: Умрихіна Л. В. Семантика оптатива та засоби його вираження в сучасній українській мові [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Любов Володимирівна Умрихіна. – Х., 2007. – 20 с.

Фалькова 2007: Фалькова Е. Г. Межкультурная коммуникация в основных понятиях и определениях [Текст] : методическое пособие / Е. Г. Фалькова. – СПб. : Ф-т филологии и искусств СПбГУ, 2007. – 77 с.

Фаріон 2009: Фаріон І. Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова / І. Д. Фаріон. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 328 с.

Федик 2000: Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 299 с.

Федосеева 2005: **Федосеева А. В.** Синтаксические категории предикативности и модальности. Особенности коммуникативно-прагматического исследования [Текст] / А. В. Федосеева // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов : материалы Междунар. науч. конф. (Волгоград, 24–27 апреля 2005 г.) – Волгоград, 2005. – С. 214–217.

Фесенко 2009: **Фесенко О. П.** Комплексное исследование фразеологии дружеского эпистолярного дискурса первой трети XIX века [Текст] : автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра филол. Наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / О. П. Фесенко. – Томск, 2009. – 38 с.

Филин 1873: **Филин Ф. П.** О структуре современного русского литературного языка [Текст] / Ф. П. Филин // Вопросы языкознания. – 1973. – № 2. – С. 3–12.

Формановская 2007: **Формановская И. И.** Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика [Текст] / И. И. Формановская. – М. : Издательство «ИКАР», 2007. – 480 с.

Франко 1961: **Франко І. Я.** Михайло П. Старицький [Текст] / Іван Франко // Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови / упор. П. Д. Тимошенко. – К. : Держ. уч.-пед. вид-во «Рад. школа», 1961. – Ч. 2. – С. 51–54.

Франко 1981: **Франко І. Я.** Із секретів поетичної творчості [Текст] / І. Я. Франко // Твори : в 50-ти тт. – К. : Наук. думка, 1981. – Т. 31. – С. 45–119.

Харченко 2001: **Харченко С. В.** Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Харченко. – К., 2001. – 21 с.

Хегай, Шмелева 1978: **Хегай В. М.** Предикативность и пропозиитивность в простом и сложном предложении [Текст] / В. М. Хегай, Т. В. Шмелева // Синтаксис сложного предложения : межвуз. темат. сб. / Калинин. гос. ун-т; [ред. кол. : Г. П. Уханов (отв. ред.) и др.]. – Калинин : КГУ, 1978. – С. 114–127.

Химик 1986: **Химик В. В.** Предикативность предложения и актуализационные функции высказывания [Текст] / В. В. Химик // Научные доклады высшей школы. – 1986. – № 1. – С. 80–83. – (Филологические науки).

Храпченко 1976: Храпченко М. Б. Творча індивідуальність письменника і розвиток літератури [Текст] : монографія / М. Б. Храпченко. – К. : Дніпро, 1976. – 376 с.

Циркунова: Циркунова І. В. Мовні засоби реалізації іронії і їх відтворення в іспансько-українському перекладі [Текст] / І. В. Циркунова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/46-4/31.pdf

Цуркан 2012: Цуркан М. Слова-речення як константа експресивності розмовного мовлення (на матеріалі творів Марії Матіос) / Марія Цуркан // Наукові записки : зб. наук. праць. / редкол. : Архангельська А. М. та ін. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія». – 2012. – Вип. 26. – С. 345–351. – (Серія «Філологічна»).

Цуркан 2012: Цуркан М. Неповні речення як домінанта творів Марії Матіос) / М. Цуркан // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету / редкол.: Г. М. Вокальчук та ін. – Рівне–Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2012. – Вип. 20 (2). – С. 35–39.

Цуркан 2015: Цуркан М. В. Засоби стилізації розмовності у прозі письменників Буковини початку ХХІ століття [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова / Цуркан Марія Валентинівна. – К., 2014. – 438 с.

Чабаненко 1984: Чабаненко В. А. Основи мовної експресії [Текст] : [монографія] / В. А. Чабаненко. – К. : Вища шк., 1984. – 168 с.

Чабаненко 2002: Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови [Текст] : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 2002. – 351 с.

Чейф 1975: Чейф У. Л. Значение и структура языка [Текст] / Уоллес Л. Чейф; пер. с англ. Г. С. Щура; под ред. Ю. С. Степанова; послеслов. С. Д. Кацнельсона. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.

Черемисина 1980 а: Черемисина М. И. Моносубъектная конструкция. Понятие и типология [Текст] / М. И. Черемисина // Полипредикативные конструкции и их морфологическая база (на материале сибирских и европейских языков) / отв. ред. М. И. Черемисина. – Новосибирск : Наука, Сибир. отд., 1980. – С. 6–33.

Черемисина, Колосова 2010: Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения [Текст] / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова : [монография] / отв. ред. З. Д. Попова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : URSS, 2010. – 222 с.

Чугуй 2008: Чугуй А. В. Коммуникемы в аспекте степени нечленности : язык и речь [Текст] : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Чугуй А. В. – Ростов-на-Дону, 2008. – 18 с.

Шабат 2000: Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова» / Світлана Тарасівна Шабат. – Чернівці, 2000. – 2078 с.

Шабат 2001: Шабат С. Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові [Текст] / С. Т. Шабат // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 53 – 58.

Шабат-Савка 2003: Шабат-Савка С. Комунікативно-прагматичний діапазон питальних речень: до проблеми асиметрії мовного знака [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : [зб. наук. пр.]. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту, 2003. – Вип. 6. – С. 356–360. – (Серія : Філологія).

Шабат-Савка 2006: Шабат-Савка С. Питальні речення: модальність, функція, семантика [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр.]. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277 : Слов'янська філологія. – С. 419–424.

Шабат-Савка 2012: Шабат-Савка С. Т. Розповідне речення як засіб реалізації комунікативних інтенцій інформування [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : [зб. наук. праць / відп. редактор М. Я. Плющ]. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 9. – С. 165–170. – (Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови).

Шабат-Савка 2013: Шабат-Савка С. Комунікативна інтенція та пресупозитивні характеристики висловлення [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2013. – № 25 (274). – С. 130–135. – (Серія : Філологічні науки).

Шабат-Савка 2014: **Шабат-Савка С. Т.** Категорія комунікативної інтенції в українській мові [Текст] : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Букрек, 2014. – 412 с.

Шабат-Савка 2014 а: **Шабат-Савка С. Т.** Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви [Текст] : дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 – «Українська мова / Світлана Тарасівна Шабат. – К., 2014. – 438 с.

Шабат-Савка 2014 б: **Шабат-Савка С.** Вербалізація я-інтенцій в епістолярній комунікації [Текст] / Шабат-Савка С. Т. // Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові [Текст] : монографія. – Чернівці : Букрек, 2014. – С. 301–309.

Шабат-Савка 2015: **Шабат-Савка С. Т.** Комунікативна інтенція як міжрівнева лінгвістична категорія [Текст] / С. Т. Шабат-Савка // Мовознавчий вісник : [зб. наук. пр. / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси, 2015. – С. 114–120.

Шабат-Савка 2016: **Шабат-Савка С. Т.** Маркери актуалізації інтенцій запиту: українськомовний питальний дискурс [Текст] / С. Т. Шабат-Савка // Вісник Маріупольського державного університету / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова. – Маріуполь : МДУ, 2016. – Вип. 14. – С. 103–111. – (Серія : Філологія).

Шаронов 1996: **Шаронов В. Н.** Коммуникативы как функциональный класс и как объект лексикографического описания / В. Н. Шаронов // Русистика сегодня. – 1996. – № 2. – С. 89–111.

Шапран 2009: **Шапран Н.** Функціональні особливості компліментарних висловлень в англomовному дискурсі [Текст] / Н. В. Шапран // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. – Луцьк, 2009. – Вип. 11. – С. 421–428. – (Серія : Філологічна).

Шатілова 2011: **Шатілова Н. О.** Ідіостиль Сидора Воробкевича [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. «Українська мова» / Наталія Олександрівна Шатілова. – Чернівці, 2011. – 20 с.

Шатілова, Кульбабська 2015: **Шатілова Н.** «Так буде, як приповідка каже...» (квінтесенція народної мудрості в мовотворчості С. Воробкевича) [Текст] / Олена Кульбабська, Наталія Шатілова // Культура слова : наук. журнал / Інститут української мови

НАН України. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2015. – Вип. 83. – С. 48–54.

Шатуновский 1996: **Шатуновский И. Б.** Семантика предложения и неререферентные слова (значение, коммуникативная перспектива, прагматика) [Текст] / И. Б. Шатуновский. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 400 с.

Шахматов 1941: **Шахматов А. А.** Синтаксис русского языка [Текст] / А. А. Шахматов. – 4-е изд. – Л. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.

Шведова 1973: **Шведова Н. Ю.** О соотношении грамматической и семантической структуры предложения и слова [Текст] / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : VII Междун. съезд славистов (Варшава, авг. 1973 г.) : докл. сов. делегации. – М. : Наука, 1973. – С. 458–483.

Швейцер 1973: **Швейцер А.** Культура и этика [Текст] / Альберт Швейцер / пер. с нем. Н. А. Захарченко и Г. В. Колшанского; общ. ред. и предисл. проф. Карпушина. – М. : Прогресс, 1973. – 344 с., 1 л. портр.

Швидка 1998: **Швидка Н. В.** Імперативні речення в сучасній українській мові: семантика, засоби вираження спонукальності, функції [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Надія Валентинівна Швидка. – Х., 1998. – 20 с.

Шевельов 1996: **Шевельов Ю. В.** Внесок Галичини у формування української літературної мови [Текст] // Ю. В. Шевельов / упоряд. : О. Гузар. – Львів : Наукове т-во ім. Шевченка, 1996. – 191 с.

Шевельов 1998: **Шевельов Ю.** Традиції і новаторство в лексиці і стилістиці І. П. Котляревського [Текст] / Ю. Шевельов; упор. Л. Тарновецька. – Чернівці : Рута, 1998. – 79 с.

Шерех 1983: **Шерех Ю.** Емоції і художня творчість [Текст] / Юрій Шерех. – К. : Мистецтво. – 1983. – 103 с.

Шерех 1983: **Шерех Ю.** Третя сторожа. Література. Мистецтво [Текст] / Юрій Шерех. – К. : Дніпро, 1993. – 590 с.

Шинкарук 2002: **Шинкарук В.** Категорії модусу і диктуму у структурі речення : монографія / Василь Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 217 с.

Шитик 2014: **Шитик Л.** Синхронічна перехідність синтаксичних одиниць в українській мові [Текст] : монографія / Людмила Шитик. – Черкаси : Вид-ець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.

Шмелев 1958: Шмелев Д. Ф. Экспрессивно-ироническое выражение отрицания и отрицательной оценки в современном русском языке // Вопросы языкознания. – 1958. – № 6. – С. 63–75.

Шмелев 1961: Шмелев Д. Н. Внеимперативное употребление формы повелительного наклонения в современном русском языке [Текст] / Д. Н. Шмелев // Русский язык в школе. – 1961. – № 5. – С. 50–55.

Шмелев 1989: Шмелев А. Д. Определенность-неопределенность в названиях лиц в русском языке [Текст] : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / А. Д. Шмелев. – М., 1989. – 19 с.

Шмелева 1984: Шмелева Т. В. Смысловая организация предложения и проблема модальности [Текст] / Т. В. Шмелева // Актуальные проблемы русского синтаксиса : сб. научн. тр. – М., 1984. – С. 92–103.

Шонь 2003: Шонь О. Б. Мовностилістичні засоби реалізації гумору, іронії і сатири в американських коротких оповіданнях [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : 10.02.04 «Германські мови» / Олена Богданівна Шонь. – Львів, 2003. – 19 с.

Шульжук 1977: Шульжук К. Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові [Текст] / К. Ф. Шульжук // Мовознавство. – 1977. – № 4. – С. 30–37.

Шульжук 2004: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови [Текст] : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

Щерба 1974: Щерба Л. В. Новая грамматика // Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / ред. : Л. Р. Зиндлер, М. И. Матусевич. – Л. : Наука, 1974. – С. 74–77 [Режим доступа: http://elib.gnpbu.ru/text/scherba_yazykovaya-sistema--deyatelnost_1974/go,4;fs,1/]

Щерба 1974 а: Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

Хегай, Шмелева 1978: Хегай В. М. Предикативность и пропозиитивность в простом и сложном предложении [Текст] / В. М. Хегай, Т. В. Шмелева // Синтаксис сложного предложения : межвуз.

темат. сб. / Калинин. гос. ун-т; [ред. кол. : Г. П. Уханов (отв. ред.) и др.]. – Калинин : КГУ, 1978. – С. 114–127.

Ющук 2003: **Ющук І. П.** Українська мова : підручник [Текст] / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 639 с.

Якобсон 1975: **Якобсон Р. О.** Лингвистика и поэтика [Текст] / Р. О. Якобсон // Структурализм: «за» и «против». – М., 1975. – С. 193–230.

Якобсон 1987: **Якобсон Р.** Работы по поэтике : переводы [Текст] / Р. Якобсон; сост. и общ. ред. М. Л. Гаспарова. – М. : Прогресс, 1987. – 464 с.

Янко-Триницкая 1969: **Янко-Триницкая Н. А.** Синтаксические фразеологизмы с лексическими повторами [Текст] / Н. А. Янко-Триницкая // Рус. язык в шк. – 1967. – № 2. – С. 87–93.

Яновська 2005: **Яновська Г. В.** Фреймова репрезентація іронії в пресі: роль штампів і кліше [Текст] / Г.В. Яновська // Гуманітарний вісник : Всеукр. зб. наук. пр. – Черкаси : ЧДТУ, 2005. – № 9. – 406 с. – (Сер.: Іноземна філологія).

Яцук 2013: **Яцук О.** Речення з напівпредикативними апозитивними одиницями в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть [Текст] / Ольга Яцук. – Тернопіль : ТНПУ, 2013. – 197 с.

Berrendonner 1988: **Berrendonner A.** Normes et variations [Text] // Schoeni G., Bronckart J.-P. et Perrenoud Ph. La langue française, est-elle gouvernable? – Neuchatel-Paris, Delachaux et Niestlé S.A., 1988. – P. 43-62.].

Birdwhistell 1952: **Birdwhistell R.** Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture [Text] / R. Birdwhistell. – Washington DC : Foreign Service Institute, U.S Department of State / Ann Arbor, MI, 1952. – 368 p.

Buhler 1934: **Buhler K.** Sprachtheorie. Die Darstellungsfunktionen der Sprache [Text] / K. Buhler. – Jena : Fischer, 1934. – 434 s.

Firbas 2006: **Firbas J.** Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication. – Cambridge, NY., Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo : Cambridge University Press, 2006. – 239 p.

Grice 1975: **Grice H. P.** Logic and conversation [Text] / H. P. Grice // Syntax and semantics ; [ed. by P. Cole and J. L. Morgan]. – N. Y. : Academic Press, 1975. – Vol. 3. – P. 41–58.

Hertenstein 2002: **Hertenstein M.** Touch: Its communicative functions in infancy [Text] / M. Hertenstein // Human Development. – 2002. – Vol. 45. – P. 70–94.

Hrabe, Adamec 1969: **Hrabe V.** Transformacni syntax soucasne rustiny [Text] // V. Hrabe , P. Adamec. – I.–SPN.–Praha, 1969. – S. 54–57.

Poldauf 1963: **Poldauf I.** Evaluative predication [Text] / I. Poldauf // Philologica Pragensia. – 1963. – № 2. – S. 7–232.

Pustejovsky 1991: **Pustejovsky J.** The Syntax of Event Structure [Text] / James Pustejovsky // Cognition, 1991. – Vol. 41. – No. 1–3. – P. 47–81.

Tatham, Morton 2005: **Tatham M.** Development in Speech Synthesis [Text] / Tatham Mark, Morton Katherine. – West Sussex : John Wiley & Sons Ltd, 2005. – 342 p.

Vendler 1967: **Vendler Z.** Linguistics in philosophy [Text] / Z. Vendler. – Ithaca : N.Y. : Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.

Weisgerber 1962: **Weisgerber L.** Grundzüge der inhaltbezogenen Grammatik [Text] / L. Weisgerber. – Düsseldorf, 1962. – S. 389.

Worth 1963: **Worth D. L.** The role of transformations in the definition of syntagmas in Russian and Slavic languages [Text] // In: American contributions to the V International congress of slavists, Sofia, 1963, the Hague.

СЛОВНИКИ ТА ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

БЭС 1998: Языкознание. Большой энциклопедический словарь [Текст] / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е. изд. – М. : Большая Росс. энциклоп., 1998. – 685 с.

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.

Ганич, Олійник 1985: Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів [Текст] / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.

Єрмоленко 2001: Єрмоленко С. Я. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів [Текст] / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. Єрмоленко С. Я. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

ККР: Культура русской речи [Текст] : энциклопедический словарь-справочник / [ред.: Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяев [и др.]]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.

Культура 2003: Культура русской речи : энциклопедический словарь-справочник [Текст] / ред. : Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяев [и др.]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.

РС: Релігієзнавчий словник [Текст] / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Наук, думка, 1996. – 392 с.

СБГ: Словник буковинських говірок [Текст] / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

Селіванова 2006: Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика [Текст] : термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.

Селіванова 2010: Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

СЛТ: Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О. С. Ахманова. – М. : Сов. писатель, 1966. – 607 с.

СУМ: Словник української мови [Текст] : в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

СФУМ: Словник фразеологізмів української мови [Текст] / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

УМ 2004: Українська мова [Текст] : [енциклопедія]. – К. : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

РЕЗЮМЕ

Монографію присвячено 70-річчю з дня народження світлої пам'яті Ніни Василівни ГУЙВАНЮК, доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови, яка на ґрунті шляхетності, партнерства й довіри змогла згуртувати навколо себе колектив справжніх однодумців – **синтаксичну школу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича**. Нині учні проф. Гуйванюк Н. В. розпрацьовують актуальні питання сучасної синтаксичної теорії, вектор якої спрямований на встановлення типології синтаксичних одиниць, на дослідження їхньої структурної різноплановості, семантичної наповненості та функційної значущості.

У чотирьох розділах нової монографічної праці:

– визначено такі фундаментальні поняття синтаксису, як *формально-синтаксична, комунікативно-стильова й інтенційна парадигми, синтаксичні категорії* (предикативність й напівпредикативність, присудковість і предикатність, предикація та пропозиція, комунікативна інтенція і модальність, авторизація та актуалізація), *синтаксичні зв'язки* на рівні словосполучення, речення і тексту (предикативний, напівпредикативний, підрядний, тяжіння, ланцюговий, паралельний, кумулятивно-інтегративний, імпліцитно-коаліційний), *семантико-синтаксичні відношення* (предикативні, напівпредикативні, квантитативні, дуплексивні, волюнтативні, антифразові тощо); *об'єктивна й суб'єктивна (авторська) модальність*;

– схарактеризовано *функційно-семантичні особливості різнорангових мовних одиниць* – синтаксем, словосполучень, простих речень, надфразних єдностей, дискурсивних і антифразисних висловлень, комунікем, епістолярем, імплікатур, синтаксичних метафор і домінант;

– з'ясовано *лінгвальний статус елементарних і неелементарних одиниць синтаксису*, їхні парадигматичні й синтагматичні параметри, формально-семантичні (кореферентні, варіантні) співвідношення та ієрархія з опертям на поняття семантичної транспозиції та функційної еквівалентності;

– увиразнено комунікативно-стилістичні аспекти функціонування одиниць синтаксису у *вербальній комунікації* (дискурсі), елементарними (недискретними, неподільними) одиницями якої є

мовленнєвий акт (МА) та його мовна форма – *речення-висловлення*, а також виявлено механізми омовлення *невербальної комунікації* в драматичному тексті за допомогою *ремарок*.

В основу дослідження покладено *ідеї антропоцентризму та концептуалізації синтаксичних одиниць*, що їх обґрунтували українські мовознавці (Й. Андерш, В. Бріцин, І. Вихованець, К. Горденська, Н. Гуйванюк, А. Загнітко, Н. Іваницька, В. Кононенко, О. Мельничук, М. Мірченко, В. Русанівський, М. Степаненко та ін.) та зарубіжні лінгвісти (Н. Арутюнова, М. Гайдеггер, Г. Золотова, О. Падучева, Ю. Степанов, Л. Теньєр, Дж. Р. Серль та ін.). Закономірно, що співавтори монографії висловили власні міркування щодо найскладніших питань синтаксичної теорії, що доводить *теоретико-прикладну значущість і новизну* апробованих у виданні результатів аналізу.

Дослідження виконано на українськомовному матеріалі для оприявлення функційно-стильових ознак різних типів *дискурсу* (художнього, публіцистичного, епістолярного, діалектного, усно-розмовного), що дало змогу не лише показати специфіку здійснення актантно-предикатних та інтенційних відношень у національному мовному просторі загалом і на теренах Чернівецьчини (у структурі діалектних текстів буковинських говірок) зокрема, а й визначити *феномен синтаксичних одиниць* у різних аспектах – формально-граматичному, семантико-синтаксичному, референційному, ономасіологічному, когнітивному, комунікативному, прагматичному.

РЕЗЮМЕ

Монография посвящена 70-летию со дня рождения светлой памяти Нины Васильевны ГУЙВАНЮК, доктора филологических наук, профессора, заведующего кафедрой современного украинского языка, которая на основе партнерства и взаимного доверия смогла сплотить вокруг себя коллектив настоящих единомышленников – **синтаксическую школу Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича**. Сейчас ученики проф. Гуйванюк Н. В. разрабатывают актуальные вопросы современной синтаксической теории, вектор которой направлен на установление типологии синтаксических единиц, на анализ их структурной разноплановости, семантической наполненности и функциональной значимости.

В четырех главах нового монографического исследования:

– определены следующие фундаментальные понятия синтаксиса: *формально-синтаксическая, коммуникативно-стилевая и интенциональная парадигмы, синтаксические категории* (предикативность и полупредикативность, сказуемость и предикатность, предикация и пропозиция, коммуникативная интенция и модальность, авторизация и актуализация), *синтаксические связи* на уровне словосочетания, предложения и текста (предикативная, полупредикативная, подчинительная, притяжение, последовательная, параллельная, кумулятивно-интегративная, имплицитно-коалиционная), *семантико-синтаксические отношения* (предикативные, полупредикативные, квантитативные, дуплексивные, волюнтативные, антифразисные и др.) *объективная и субъективная* (авторская) *модальность*;

– охарактеризованы *функционально-семантические особенности разноуровневых языковых единиц* – синтаксем, словосочетаний, простых предложений, сложных синтаксических целых, дискурсивных и антифразисных высказываний, коммуникем, эпистолярем, импликатур, синтаксических метафор и доминант;

– определены проблемные вопросы грамматики: *лингвистический статус элементарных и неэлементарных единиц синтаксиса*, их парадигматические и синтагматические параметры, формально-семантические (кореферентные, вариантные) соотношения и

иерархия в аспекте семантической транспозиции и функциональной эквивалентности;

– описаны *коммуникативно-стилистические аспекты функционирования единиц синтаксиса* в вербальной коммуникации (дискурсе), ее элементарные (недискретные, неделимые) единицы – *речевой акт* и его языковая форма – *предложение-высказывание*, а также выявлены механизмы невербальной коммуникации в драматическом тексте, осуществляемой с помощью *ремарок*.

В основу исследования положены идеи антропоцентризма и концептуализации синтаксических единиц, привлекающих значительное внимание украинских лингвистов (И. Андерш, В. Брицын, И. Выхованец, К. Городенская, Н. Гуйванюк, А. Загнитко, Н. Иванниченко, В. Кононенко, А. Мельничук, Н. Мирченко, В. Русановский, Н. Степаненко и др.), а также зарубежных ученых (Н. Арутюнова, М. Хайдеггер, Г. Золотова, Е. Падучева, Ю. Степанов, Л. Теньер, Дж. Р. Серль и др.). Закономерно, что авторы монографии обосновали собственные взгляды по актуальным вопросам синтаксической теории, что доказывает теоретическую и практическую ценность, новизну апробированных в издании результатов анализа.

Монографическое исследование выполнено на материале украинского языка для репрезентации функционально-стилевых признаков различных типов *дискурса* (художественного, публицистического, эпистолярного, диалектного, устно-разговорного), что позволило не только показать специфику актантно-предикатных и интенциональных отношений в национальном языковом пространстве в целом и на территории Черновицкой области (в структуре диалектных текстов буковинских говоров) в частности, но и определить *феномен синтаксических единиц* в различных аспектах – формально-синтаксическом, семантико-синтаксическом, референциальном, ономазиологическом, когнитивном, коммуникативном, прагматическом.

ABSTRACT

The monograph is dedicated to the 70th anniversary of the bright memory of Nina Vasylivna Huivaniuk (Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Modern Ukrainian Language), who, on the basis of nobility, trust and feeling of partnership, managed to unite the collectivity of true-minded people holding the same view – **Syntactic School of Yuriy Fedkovych National University**. Today, the disciples of Prof. Huivaniuk work on topical issues of the present-day syntactic theory, which aim at elaborating the typology of syntactic units, investigating their structural variability, semantic fullness and functional significance.

The four chapters of the monograph:

– define such fundamental notions of Syntax as *formal-syntactic, communicative-stylistic* and *intentional paradigms, syntactic categories* (predicativity and half-predicativity, predicateness, predication and proposition, communicative intention and modality, authorization and actualization), *syntactic ties* at the level of word combinations, sentence and text (predicative, half-predicative, subordinate, gravitational, chain, parallel, cumulative-integrative, implicit-coalitional), *semantic-syntactic relations* (predicative, half-predicative, quantitative, duplex, voluntative, antiphrastic etc.); objective and subjective (authorial) modality;

– describe *functional-semantic peculiarities of different rank language units* - syntactic units, word combinations, simple sentences, extra-phrasal units, discourse and antiphrastic utterances, communication units, epistolary units, implicatures, syntactic metaphors and dominants;

– determine the *lingual status of elementary and non-elementary syntactic units*, as well as their paradigmatic and syntagmatic parameters, formal-semantic correlation (correlational, variant) relations and the hierarchy with the notion of semantic transposition and functional equivalence;

– emphasize on communicative-stylistic aspects of syntactic units' functioning in *verbal communication* (discourse), the elementary (indiscrete, indivisible) units of which are *speech acts* and their basic form – a *sentence*-phrase, as well as single out the mechanisms of *non-verbal communication* “lingualization” in drama texts by means of *remarks*.

The research is based on the ideas of anthropocentrism and conceptualization of syntactic units, which were substantiated by both Ukrainian (Y. Andersh, V. Britsyn, I. Vykhoanets, K. Horodenska, N. Huivaniuk, A. Zahnitko, N. Ivanytska, V. Kononenko, O. Melnychuk, M. Mirchenko, V. Rusanivskyi, M. Stepanenko and others) and foreign (N. Arutiunova, M. Heidegger, G. Zolotova, O. Paducheva, Y. Stepanov, L. Tenieres, J. R. Searle and others) linguists. It is natural that the co-authors of the monograph have expressed their own views regarding the most complicated issues of the syntactic theory. Consequently, it proves the *theoretical-applied significance* and *novelty* of the analysis, presented in the monograph.

The investigation is performed on Ukrainian-language material for the adoption of functional-stylistic features of different types of *discourse* (literary, nonfictional, epistolary, dialectal and colloquial). This has enabled its authors not only to indicate the peculiarities of implementing the actant-predicative and intentional relations within the national lingual space in general, and on the territory of Chernivtsi Oblast (within the structure of dialectic Bukovinian texts) in particular, but also to determine the *phenomenon of syntactic units* in different aspects – formal-syntactic, semantic-syntactic, referential, onomasiological, cognitive, communicative, pragmatic, etc.

СЛОВО ПРО АВТОРІВ

КУЛЬБАБСЬКА Олена Валентинівна – доктор філологічних наук (2011 р.), професор (2013 р.), завідувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (з 2013 р. і дотепер). Кандидатську дисертацію на тему «*Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 1998 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спец. 10.02.01 – «Українська мова» захистила 2011 р. у Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича. Тема дослідження – «*Вторинна предикація: семантична та морфолого-синтаксична типологія*» (науковий консультант – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює в Чернівецькому університеті з 1987 р., у т. ч. на кафедрі сучасної української мови з 1996 р. упродовж 23 років. Автор понад 250 наукових і науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: синтаксис, ономазіологія, ідіостилістика, лінгвістичний аналіз тексту, лінгвоперсонологія. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Основи синтаксичної номінації», «Основи наукових досліджень», «Методика викладання української мови в закладах вищої освіти», «Інноваційні технології викладання української мови в закладах загальної середньої освіти».

Основні науково-методичні праці:

1. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні [Текст] : монографія / О. В. Кульбабська ; відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.

2. Гуйванюк Н. В. На шляху до наукового визнання: Діяльність спеціалізованої вченої ради зі спеціальностей 10.02.01 – «Українська мова» та 10.02.04 – «Германські мови» в Чернівецькому національному університеті ім. Ю. Федьковича за період із 2004 р. до 2013 р. [Текст] : монографічно-довідкове вид. / укл. : Н. Гуйванюк, В. Кушнерик, О. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 280 с., ілюстр.

3. Кульбабська О. В. Ім'я в науці. Професор Іларіон Іларіонович Слинко : монографічне науково-довідкове видання / упор. : О. В. Кульбабська, Н. О. Шатілова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. – 614 с. – (Серія : Історіографія мовознавчої науки на Буковині).

4. Гуйванюк Н. В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок [Текст] : навч. посібн. для студ. ВНЗ / Н. Гуйванюк, О. Кульбабська. – Чернівці : Рута, 2003. – 145 с.

5. Гуйванюк Н. В. Українська мова: Схеми, таблиці, тести : навч. посібн. [для студ. ВНЗ] / Н. Гуйванюк, О. Кардашук, О. Кульбабська. – Львів : Світ, 2005. – 304 с.
6. Кульбабська О. В. Крок у професію. Методика викладання української мови [Текст]: навч. посібн. / О. В. Кульбабська, О. В. Кардашук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2017. – 256 с.
7. Кульбабська О. В. Синтаксична номінація як засіб авторського відображення світу [Текст] / О. В. Кульбабська // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка; ред. кол. : М. Федурко (наук. ред.). – Дрогобич : Посвист, 2015. – С. 121–131.
8. Кульбабська О. В. Мовленнєві пріоритети адресанта у виборі синтаксичних засобів [Текст] / Олена Кульбабська // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини / Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific journal. – Series «Philological Sciences» : спільний українсько-румунський науковий журнал / редкол. : Т. Бойчук [та ін.]. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2016. – № 1 (9). – С. 12–18.
9. Кульбабська О. В. Процеси недіалектизації в сучасній українській прозі Буковини [Текст] / О. В. Кульбабська // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький держ. пед. ун-т імені Івана Франка; ред. кол. : М. Федурко (наук. ред.). – Дрогобич : Посвист, 2016. – С. 123–136.
10. Кульбабська О. В. Функційний потенціал вставних конструкцій у газетно-публіцистичному тексті [Текст] / О. В. Кульбабська // Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал : спецвипуск / МОНУ; Національний університет «Одеська юридична академія»; гол. ред. : Петлюченко Н. В. – Одеса, 2017. – С. 106–110.
11. Кульбабська О. В. Моделювання словесного портрета жінки засобами експресивного синтаксису (на матеріалі «Щоденника страченої» Марії Матіос) [Текст] / О. В. Кульбабська // Український смисл : наук. збірник / за ред. Попової І. С. – Дніпро : Ліра, 2017. – С. 45–57
12. Кульбабська О. В. Лексикографічний портрет «цариці мовознавчих наук» у синтаксичних студіях Івана Огієнка [Текст] / О. В. Кульбабська // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. / [ред. кол. : Л. М. Марчук та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2017. – Вип. XIV. – С. 144–151. – (Серія філологічна).
13. Лексико-синтаксична варіантність у паралельних українських перекладах [Текст] / Олена Кульбабська // Культура слова : наук. журнал / Інститут української мови НАН України. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2017. – Вип. 86. – С. 267–278.
14. Специфіка мовостилю Володимира Михайловського [Текст] / О. В. Кульбабська // На сторожі слова : зб. наук. праць на пошану проф. Василя Грещука / відп. ред. Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2019. – С. 160–170.
15. Синтаксична варіантність в українських перекладах повісті Миколи Гоголя «Сорочинський ярмарок» [Текст] / Олена Кульбабська // У просторі культури мови і стилю. Світлані Яківні Єрмоленко : науковий збірник / Інститут української мови НАНУ ; упоряд. : С. П. Бирик. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2019. – С. 311–319. – («Глибини рідної мови»).

РУСНАК Наталія Олександрівна – доктор філологічних наук (2011 р.), професор (2012 р.), професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему *«Структурно-семантичні особливості російських «острівних» говірок Чернівецької області»* зі спец. 10.02.02 – «Російська мова» захищено в Київському університеті імені Тараса Шевченка 1996 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Біла О. С.).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спец. 10.02.01 – «Українська мова» захистила 2011 р. в Інституті української мови НАН України. Тема роботи – *«Діалектний текст: лінгвокогнітивний та прагматичний аспекти»* (науковий консультант – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює в Чернівецькому університеті з 1987 р., у т. ч. на кафедрі сучасної української мови з 1995 р. упродовж 24 років. Автор понад 130 наукових і науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: діалектологія, морфологія, етнолінгвістика, лінгвістичний аналіз тексту. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Діалектологія», Сучасна українська мова. Морфологія», «етнолінгвістика», «Лінгвістичний аналіз тексту».

Основні науково-методичні праці:

1. Руснак Н. О. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок [Текст] : монографія / Н. О. Руснак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 448 с.

2. Руснак Н. Динаміка назв страв та напоїв у буковинських говірках : монографія [Текст] / *Наталія Руснак*, Людмила Борис. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 320 с. – (Серія «Мовні скарби Буковини»).

3. Руснак Н. О. Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті : монографія [передрук] / *Н. О. Руснак*, Ю. М. Руснак. – BeauBassin (Mauritius) : Lambert, 2017. – 320 с.

4. Руснак Н. Діалектні тексти буковинських говірок у когнітивній парадигмі дослідження [Текст] / *Наталія Руснак* // Українознавство в системі вищої медичної освіти : [колективна монографія] / наук. ред. А. А. Мойсей. – Чернівці : БДМУ, 2015. – 224 с. – С. 41–51.

4. Гуйванюк Н. В. Говірки Буковини [Текст] : бібліогр. покажч. / Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича ; [укл. : Н. В. Гуйванюк, *Н. О. Руснак*]. – Чернівці : Рута, 2011. – 144 с. – (Серія «Мовні скарби Буковини»).

5. Руснак Н. О. Словник буковинських говірок / [авт.-укл. : проф. Н. Д. Бабич, доц. В. Є. Бузинська, проф. К. Ф. Герман, проф. Н. В. Гуйванюк,

доц. Зінченко І. В., проф. Карпенко Ю. О., доц. Лук'янюк К. М., доц. Перепелиця С. С., доц. Прокопенко В. А., доц. Рабанюк Л. С., доц. Н. О. Руснак, проф. Скаб М. С., доц. Скаб М. В., викл. Яківчик В. В.] ; за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

6. Руснак Н. О. Буковинські говірки : хрестоматія діалектних текстів [Текст] / укл. : Н. О. Руснак, Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бuzинська. – Чернівці : Рута, 2006. – 383 с.

7. О. В. Піцик. Діалектологічно-фольклорні матеріали говірки с. Южинець Кіцманського району Чернівецької області : науково-популярне видання / укл. : О. В. Піцик, В. В. Ковач, Н. О. Руснак, Ю. М. Руснак, Є. Д. Квітень. – Чернівці, 2019. – 312 с – (Серія «Мовні скарби Буковини»).

8. Руснак Н. Діалектні тексти буковинських говірок у когнітивній парадигмі дослідження [Текст] / Наталія Руснак // Українознавство в системі вищої медичної освіти : колективна монографія / за ред. А.А. Мойсея. – Чернівці : БДМУ, 2015. – С. 41–51.

9. Руснак Н. О. Діалектна текстологія – новий напрям мовознавства [Текст] / Наталія Руснак // Інтегральне мовознавство – багатомовність – літературний дискурс. – Чернівці : Зелена Буковина, 2014. – С. 699–709.

10. Руснак Н. Относеологічний параметр діалектних текстів буковинських говірок [Текст] / Наталія Руснак // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка: зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015.– Вип. 38 : Філол. науки. – С. 281–285.

11. Руснак Н. Ментальні акценти у діалектному мовленні буковинців [Текст] / Н. Руснак, Ю. Руснак // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. Спільний українсько-румунський науковий журнал / редкол. : Т. Бойчук, А. Мойсей. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2016. – № 1(9) : Філологічні науки. – С. 33–39.

12. Руснак Н. Триєдина структура діалектних текстів буковинських говірок / Н. Руснак // Граматичні студії : зб. наук. праць / наук. ред. А. Загнітко. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – С. 114–118.

13. Руснак Н. Ментальність буковинців розповідях про діалектоносіїв про господарювання [Текст] / Наталія Руснак // Освітній україноцентризм Георгія Філіпчука : зб. наук. праць / редкол. Н.Ничкало та ін. ; НАПН України; Ін-т пед. освіти і освіти дорослих НАПН України. – К. : Богданова А. М., 2016. – С. 496–505.

14. Руснак Н. Ізоморфізм структуризації математичного та мовного простору [Текст] / Наталія Руснак // Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження : матеріали Всеукр. науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). – К. : Міленіум, 2016. – С. 117–118.

15. Руснак Н. О. Ментальний континуум носіїв говірок як вияв мовної картини світу [Текст] / Наталія Руснак // Актуальні питання суспільно-гуманітарних дисциплін та історії медицини : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Чернівці, 11–12 жовт. 2018 р.) – Чернівці, 2018. – С. 170–172.

ШАБАТ-САВКА Світлана Тарасівна – доктор філологічних наук (2014 р.), професор (2016 р.) кафедри сучасної української мови, заступник декана філологічного факультету з навчально-виховної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Кандидатську дисертацію на тему *«Категорія питальної модальності в сучасній українській мові»* зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 2000 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спец. 10.02.01 – «Українська мова» захистила 2014 р. в Інституті української мови Національної академії наук України. Тема роботи – *«Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви»* (науковий консультант – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює на кафедрі сучасної української мови з 1995 р. упродовж 24 років. Автор понад 150 наукових і науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: комунікативна граматики, категорійний синтаксис, лінгвопрагматика та дискурсологія. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Актуальні проблеми синтаксису та пунктуації», «Досягнення і проблеми українського мовознавства».

Основні науково-методичні праці:

1. Шабат С. Т. Речення питальної модальності в сучасній українській мові [Текст] / С. Т. Шабат // Мовознавство. – 2001. – № 1. – С. 53–58.
2. Шабат-Савка С. Питальні речення: модальність, функція, семантика [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277 : Слов'янська філологія. – С. 419–424.
3. Шабат-Савка С. Толерантне спілкування як спосіб вираження комунікативних інтенцій [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Мандрівець. – 2010. – № 6 (90) листопад – грудень. – С. 59–63.
4. Шабат-Савка С. Т. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій [Текст] / С. Т. Шабат-Савка // *Studia linguistica* : [зб. наук. пр.]. – К. : Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2011. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 451–457.
5. Шабат-Савка С. Незакінчене висловлення як синтаксичний засіб реалізації комунікативних інтенцій (за романом «Тигролови» Івана Багряного) [Текст] / Світлана Шабат-Савка // *Дивослово*. – 2012. – № 1 (658). – С. 28–32.

6. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції: типові вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові / Світлана Шабат-Савка // Українська мова. – 2013. – № 1 (45). – С. 104–114.

7. Шабат-Савка С. Т. Непрямі висловлення у системі синтаксичних репрезентантів категорії комунікативної інтенції [Текст] / С. Т. Шабат-Савка // Лінгвістичні студії : [зб. наук. пр. / наук. ред. А. П. Загнітко]. – Донецьк : Дон-НУ, 2013. – Вип. 27. – С. 122–127.

8. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові [Текст] : монографія / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : «Букрек», 2014. – 412 с.

9. Шабат-Савка С. Вербалізація інтенцій аксіологічного вияву в українськомовному дискурсі [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Spheres of culture [Journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies] / editor-in-chief prof. Ihor Nabytovych. – Lublin, Poland : Maria Curie-Skłodowska University, 2014. – Vol. VII. – С. 359–366.

10. Шабат-Савка С. Дискурсивно-жанрові репрезентанти інтенції розмовності: толерантний / атолерантний діалог / Світлана Шабат-Савка // Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea : [editori : Katalin Balázs și Ioan Herbil]. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2015. – С. 148–157.

11. Шабат-Савка С. «Бо ти така, як із колядки вийшла» (Вербалізація інтенцій люб'язності в українськомовному дискурсі) [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Культура слова. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2016. – Вип. 84. – С. 113–122.

12. Шабат-Савка С. Т. Пунктуація української мови : [навч. посібник] / С. Т. Шабат-Савка, О. В. Максим'юк, Н. О. Шатілова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 240 с.

13. Shabat-Savka S. Potențialul comunicativ-intențional al indicilor de comunicare nesegmentabili în structurile dialogate: discursul ucraineano-român [Текст] / Svitlana Shabat-Savka // Meridian critic : Annals Ștefan cel Mare University of Suceava : Philology series. – Suceava : «Ștefan cel Mare» University of Suceava Press 2017. – No 1 (Vol. 28). – P. 51–57.

14. Шабат-Савка С. Психолінгвістичний вимір комунікативної інтенції : субстанція мовця та синтаксування [Текст] / Світлана Шабат-Савка // Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М. 2018. – Вип. 24 (2). – С. 321–339.

15. Шабат-Савка С. Т. Морфологія: іменні частини мови : навч.-метод. посібник / Світлана Шабат-Савка, Алла Агафонова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – 236 с.

АНТОФІЙЧУК Алла Миколаївна – кандидат філологічних наук (1999 р.), доцент (2002 р.), докторант (2018 р.) кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «*Авторизовані конструкції в сучасній українській літературній мові*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 1999 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює на кафедрі сучасної української мови з 1994 р. упродовж 25 років. Нині обіймає посаду доцента кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор близько 70 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: семантичний синтаксис, комунікативна лінгвістика. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Фонетика», «Методика вивчення зв'язного мовлення в загальноосвітніх навчальних закладах».

Основні науково-методичні праці:

1. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : навч. посібник [Текст] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова. – Чернівці : Рута, 2001. – 56 с.
2. Гуйванюк Н. Синтаксис неповного речення. Еквіваленти речень : навч.-метод. посібник [Текст] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2007. – 99 с.
3. Агафонова А. М. Службові частини мови та вигук : навч.-метод. посібник [Текст] / А. М. Агафонова, С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці : Рута, 2011. – 88 с.
4. Агафонова А. Способи вираження образу автора у мовній структурі літературно-критичних праць С. Смаль-Стоцького [Текст] / Алла Агафонова // *Studia Ruthenica Cracoviensia 6: Miejsce Stefana Smal-Stockiego w slawistyce europejskiej / pod red. Wiktorii Hojsak, Agaty, Agaty Skurzewskiej.* – Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellonskiego, 2012. – С. 17–22.
5. Агафонова А. М. Термінологічне співвідношення антропозорієнтованих категорійних величин в епістолярному дискурсі [Текст] / А. М. Агафонова // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць.* – Вип. 18. – Т. 1. – Одеса : МГУ, 2015. – С. 4–6. – (Серія : Філологія).
6. Агафонова А. «Пташкою злетів би додому, та крил не маю» (мова епістолярію Анатолія Добрянського) [Текст] / Алла Агафонова // *Культура слова : науково-популярне видання / Національна академія наук України. Інститут української мови.* – Вип. 83. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бурого, 2015. – С. 119–126.

7. Агафонова А. М. Теоретичні аспекти вивчення епістолярного дискурсу [Текст] / А. М. Агафонова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 42 : Філологічні науки. – С. 49–51.

8. Агафонова А. М. Змістові доміанти епістолярного дискурсу (на матеріалі епістолярію Анатолія Добрянського) [Текст] / А. М. Агафонова // Вісник Одеського національного університету : науковий журнал / ОНУ імені І. І. Мечникова; ред. кол. вип. : Т. Ю. Ковалевська (наук. ред.) та ін. – Одеса : ОНУ, 2016. – Вип. 2 (14 : Філологія, т. 21. – С. 61–68.

9. Агафонова А. М. Функційно-стилістичне навантаження односкладних та неповних речень в епістолярії Анатолія Добрянського [Текст] / А. Агафонова // Закарпатські філологічні студії. – Т. 1. – Вип. 4. – Ужгород, 2018. – С. 7–10.

10. Шабат-Савка С. Морфологія: іменні частини мови : навч.-метод. посібник / Світлана Шабат-Савка, Алла Агафонова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – 236 с.

* * *

ВАЛІГУРА Ганна Анатоліївна – кандидат філологічних наук (2006 р.), доцент (2012 р.), доцент кафедри філологічних та суспільних дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет». Кандидатську дисертацію на тему «*Семантико-синтаксична структура речень з ілокутивними предикатами*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 2006 р. (науковий керівник – д філол. н., проф. Гуйванок Н. В.).

Аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2003 по 2006 рр. Автор понад 30 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: комунікативна лінгвістика, семантика синтаксичних одиниць, функційний синтаксис, лінгвістика тексту. Викладаю фахові дисципліни «Сучасна українська мова», «Культура наукової мови», «Українське фахове мовлення», «Риторика».

Основні науково-методичні праці:

1. Валігура Г. А. Теорія мовленнєвих актів та ілокутивні предикати [Текст] / Ганна Валігура // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / відп. І. В. Сабодаш. – Ужгород : Вид-во УжНУ «Говерла», 2017. – Вип. 11. – С. 36–44.

2. Валігура Г. А. Структурні особливості речень з ілокутивними предикатами [Текст] / Ганна Валігура // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 321–322 : Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2007. – С. 100–104.

3. Валігура Г. А. Комунікативні вияви семантики ілокутивних дієслів [Текст] / Ганна Валігура // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 382–384 : Слов’янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2008. – С. 146–151.

4. Валігура Г. А. Ілокутивні конструкції з гуцульськими діалектними особливостями в мові творів Марка Черемшини [Текст] / Ганна Валігура // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 428–429 : Слов’янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2008. – С. 130–134.

5. Валігура Г. А. Семантико-синтаксична структура речень з ілокутивними предикатами [Текст] / Ганна Валігура // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 475–477 : Слов’янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2008. – С. 135–140.

6. Валігура Г. А. Формально-семантичні співвідношення в системі речень з ілокутивними предикатами [Текст] / Ганна Валігура // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / відп. ред. Л. М. Марчук. – Кам’янець-Подільський : Аксіома, 2011. – Вип. 28. – С. 41–45. – (Філологічні науки).

7. Валігура Г. А. Культура наукової мови : навч-метод. посібник [Текст] / Ганна Валігура. – Чернівці : Букрек, 2011. – 72 с.

8. Валігура Г. А. Трансформаційні моделі речень з ілокутивними предикатами [Текст] / Ганна Валігура // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / [ред. кол. : Д. Х. Баранник (відп. ред.) та ін.]. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2012. – Вип. 11. – С. 127–138.

9. Валігура Г. А. Проблеми юридичної термінології [Текст] / Ганна Валігура // Педагогіка і право : зб. наук. праць / Буковинський університет. – Чернівці, 2013. – Вип. 25. – С. 45–56.

10. Валігура Г. А. Каузальні відношення в реченнях з ілокутивними дієсловами [Текст] / Ганна Валігура // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : зб. наук. праць. – Вип. 23. – Т. 1. – Одеса : МГУ, 2016. – С. 11–13. – (Серія : Філологія).

* * *

МАКСИМ'ЮК Оксана Василівна – кандидат філологічних наук (2006 р.), доцент (2012), доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «Кореферентність нерозкладних компонентів у структурі речення» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2006 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює на кафедрі сучасної української мови з 2000 р. упродовж 19 років. Автор понад 60 наукових і науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: семантичний синтаксис, прагмалінгвістика, дискурсологія. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Методика викладання української мови в загальних закладах середньої освіти», «Методика організації виховної роботи в школі».

Основні науково-методичні праці:

1. Гуйванюк Н. Нерозкладні компоненти у структурі речення [Текст] : [монографія] / Н. В. Гуйванюк, *О. В. Максим'юк*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 224 с.
2. Бріцин В. М. Прагматика висловлень відмови в українському художньому діалогічному дискурсі : монографія / В. М. Бріцин, Н. В. Максим'юк, *О. В. Максим'юк*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – 232 с.
3. Основи пунктуації сучасної української мови : [навч. посібник для студентів спеціальності «Українська мова і література для шкіл з румунською мовою навчання»] [Текст] / Н. В. Гуйванюк, *О. В. Максим'юк*, Ф. Д. Китар, К. В. Вандишева. – Чернівці : Рута, 2002. – 117 с.
4. Шабат-Савка С. Т. Пунктуація української мови : [навч. посібник] / С. Т. Шабат-Савка, *О. В. Максим'юк*, Н. О. Шатілова. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 240 с.
5. Сучасна українська мова. Теоретично-практична морфологія [Текст] : навч. посібник / укл. : Н. О. Руснак, *О. В. Максим'юк*, І. М. Струк, Л. М. Томусяк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – Ч. 2. – 275 с.
6. Максим'юк *О. В.* Семантико-синтаксичні нерозкладні словосполучення з займенниковим компонентом [Текст] / Оксана Максим'юк // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 752 : Слов'янська філологія. – С. 116–122.
7. Максим'юк *О.* Плеонастичні моделі нерозкладних словосполучень: лінгвостилістичний аспект [Текст] / Оксана Максим'юк // Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). – К. : Міленіум, 2016. – С. 98–99.
8. Максим'юк *О.* Аксиологічний аспект висловлень зі значенням відмови [Текст] / Наталія Максим'юк, *Оксана Максим'юк* // Вісник Прикарпатського національного університету / ред. рада : В. Грещук (голова ради) та ін. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2015–2016. – Вип. 44–45. – С. 199–203. – (Філологія : мовознавство).
9. Максим'юк *О. В.* Функційно-семантичні параметри комунікативного акту відмови в українському художньому дискурсі [Текст] / *Оксана Максим'юк*, Наталія Максим'юк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific

journal. – Series «Philological Sciences» / редкол. : Т. Бойчук [та ін.]. – Чернівці–Сучава : БДМУ, 2017. – № 3 (15). – С. 11–15. – (Серія : Філологічні науки).

10. Максим'юк О. В. Алмази творчості блискучі» (метафоричні нерозкладні словосполучення в українському художньому тексті) [Текст] / Оксана Максим'юк // Культура слова : наук. журнал / Інститут української мови НАН України. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2017. – Вип. 86. – С. 267–278.

* * *

МАРКУЛЯК Лариса Васи́лівна – кандидат філологічних наук (1997 р.), доцент (2002), доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатська дисертацію на тему «*Категорія спонукальності в сучасній українській мові*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському університеті імені Василя Стефаника в 1997 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 1995 по 1997 рр. Працювала на кафедрі сучасної української мови з 1994 по 2000 рр. Автор понад 50 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: семантичний синтаксис, ідіости́ль українських письменників, історія української літератури (40–50-ті роки ХХ ст.), кльтурологія, «Література і музика», «Методика викладання української літератури у вищій школі», «Методика викладання української літератури».

Основні науково-методичні праці:

1. Українська мова. Тестові завдання : 5–11 класи [Текст] : посібник / Н. Гуйванюк, Л. Бережан, В. Бузинська, О. Кардашук, О. Кульбабська, Н. Рушак, Л. Томусяк. – К. : Академія. – 1999. – 528 с.

2. Бережан Л. В. Спонукальні конструкції в мові творів Ольги Кобилянської Вишні [Текст] / Лариса Бережан // Українська мова на Буковині : матеріали Всеукр. конф., присв. 160-річчю від дня народження Юрія Федьковича (13–15 жовтня 1994 р.). – Чернівці. – С. 126–128. (у співавт.).

3. Бережан Л. В. Еліптичні спонукальні конструкції в сучасній українській мові [Текст] / Лариса Бережан // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 9 : Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 1996. – С. 99–106.

4. Бережан Л. В. Семантичні різновиди спонукальних комунікатів в сучасній українській мові [Текст] / Лариса Бережан // Семантика мови і тексту : матеріали V Міжнародної наук. конф. (Івано-Франківськ, 30 вересня–2 жовтня 1996 р.) / редкол. : В. І. Кононенко та ін. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч. 1. – С. 29–34.

5. Бережан Л. В. Структура і семантика спонукальних конструкцій [Текст] / Лариса Бережан // Структура та семантика мовних одиниць у функ-

ціональному аспекті : зб. наук. праць / відп. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – С. 117–126.

6. Бережан Л. В. Адресатність спонукальних конструкцій [Текст] / Лариса Бережан // Актуальні проблеми синтаксису : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 85-річчю проф. І. І. Слинька (Чернівці, 16–18 жовтня 1997 р.) / МОН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебни, Ін-т української мови НАН України, Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича; відп. за вип. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – С. 74–77.

7. Бережан Л. В. Реалізація волонтиативних відношень у комунікативній діяльності [Текст] / Лариса Бережан // Гуманітарна освіта: фактор світової інтеграції : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Чернівці, 23–25 жовтня 1997 р.) / наук. ред. М. Г. Марчук; відп. за вип. Сидоренко М. М. – Ч. II. – Чернівці : Рута, 1997. – С. 231–235.

8. Бережан Л. В. Імперативні речення в системі спонукальних конструкцій [Текст] / Лариса Бережан // Науковий вісник Чернівецького університету зб. наук. праць / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧДУ, 1997. – Вип. 13 : Слов'янська філологія. – С. 117–124.

9. Бережан Л. Пом'якшене спонукування як тип спонукальних відношень [Текст] / Лариса Бережан, Любов Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 106 : Слов'янська філологія. – С. 185–192.

10. Бережан-Маркуляк Л. В. Еліптичні спонукальні речення в українській мові [Текст] / Лариса Бережан-Маркуляк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць на пошану проф. Ніни Гуйванюк / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 80–86.

* * *

МОРАРАШ Галина Володимирівна – кандидат філологічних наук (2016 р.), завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет». Кандидатську дисертацію на тему *«Ідіолект Євгенія Ярошинської»* зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2016 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Шабат-Савка С. Т.).

Здобувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2010 по 2015 рр. Працює в ПВНЗ «Буковинський університет» з 2008 р. Нині обіймає посаду завідувача кафедри соціально-гуманітарних дисциплін. Автор понад 20 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: ідіолект, ідіостиль, мовний образ автора. Викладає фахові дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», «Українська мова», «Українська література».

Основні науково-методичні праці:

1. Морараш Г. В. Фразеологічне багатство мови творів Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / відп. ред. Л. М. Марчук. – Кам'янець-Подільський : Акіома, 2011. – Вип. 28. – С. 312–316. – (Філологічні науки).
2. Морараш Г. В. Функціонування порівняльних конструкцій в ідіостилі Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Актуальні проблеми сучасної філології : Мовознавчі студії : [зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету]. – Рівне – Острогоз : Вид-тво Національного ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 20 (2). – С. 35–39.
3. Морараш Г. В. Фольклорні елементи у мовотворчості Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Наукові записки / Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя ; відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2013. – Кн. 4. – С. 225–230. – (Серія «Філологічні науки»).
4. Морараш Г. В. Категорія емоційності в контексті творів Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Мова і культура : науковий журнал. – К. : Вид-чий дім Дмитра Бураго, 2014. – Вип. 17. – Т. III (171). – С. 284–291.
5. Морараш Г. В. Идиостиль и идиолект в контексте антропоцентризма [Текст] / Г. В. Морараш // Научная дискуссия : вопросы филологии, искусствоведения и культурологии. – М. : «Международный центр науки и образования», 2014. – № 6 (25). – С. 82–86.
6. Морараш Г. В. Лінгвальні та екстралінгвальні складники ідіолекту Євгенії Ярошинської як дитячої письменниці [Текст] / Г. В. Морараш // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 770 : Слов'янська філологія. – С. 58–64.
7. Морараш Г. В. Мовні доміанти публіцистики Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Spheres of culture / Ed. by Ihor Nabytovych. – Lublin, 2015. – Volume XI. – С. 323–330.
8. Морараш Г. В. Повтор як засіб вербалізації авторських інтенцій в ідіолекті Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського нац. Ун-ту імені Василя Стефаника, 2015. – Вип. 44–45 : Філологія. – С. 216–220.
9. Морараш Г. В. Діалектна лексика як домінантна ознака ідіолекту Євгенії Ярошинської [Текст] / Г. В. Морараш // Філологічний дискурс [зб. наук. праць / гол. ред. В. П. Мацько]. – Хмельницький : ХГПА, 2016. – Вип. 3. – С. 220–230.
10. Морараш Г. В. Ідіолект Євгенії Ярошинської [Текст] : [монографія] / Г. В. Морараш. – Чернівці : Друк Арт, 2018. – 304 с.

* * *

ОЛІЙНИК Лара Іванівна – кандидат філологічних наук (2016 р.), асистент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін в Чернівецькій філії «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом». Кандидатську дисертацію на тему «*Варіантність синтаксичних конструкцій у текстах українських перекладів*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2016 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Кульбабська О. В.).

Аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2013 по 2016 рр. Автор понад 20 наукових праць. Основні напрямки наукових інтересів: ідіолект, ідіостиль, мовний образ автора. Викладає фахові дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням», «Українська мова», «Українська література».

Основні науково-методичні праці:

1. Кучурян Л. І. Граматична категорія детермінації в румунській мові та її переклад українською / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. М. М. Попович. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 565 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 59–64.
2. Кучурян Л. І. Зіставний аналіз словосполучень української та румунської мов при перекладі / Л. І. Кучурян // *Studia linguistica* : зб. наук. праць / наук. ред. І. О. Голубовська. – К. : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2011. – Вип. 5. – Ч. І. – С. 515–521.
3. Кучурян Л. І. Герменевтичний аналіз українсько-румунських автоперекладів Сидора Воробкевича / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. : 585–586 : Слов'янська філологія. – С. 329–336.
4. Кучурян Л. І. Варіантність відтворення синтаксичної структури гоголівського речення (на матеріалі паралельних перекладів українською мовою) / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. : 661–662 : Слов'янська філологія. – С. 154–162.
5. Кучурян Л. І. Модифікаційні співвідношення синтаксичних конструкцій (на матеріалі перекладів Біблії українською мовою) / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. М. М. Попович. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. 678 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 19–26.
6. Кучурян Л. І. Синтаксис нарису «Віщуні» О. Кобилянської: адекватність та варіантність структур у перекладі румунською мовою / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук.

ред. М. М Попович. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 721 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 27–31.

7. Кучурян Л. І. Транспозиційні кореляції прикметникових синтаксем у предикативних (вторинних) позиціях / Л. І. Кучурян // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. : 732–733 : Слов'янська філологія. – С. 237–244.

8. Кучурян Л. І. Варіантність синтаксем в українських перекладах того самого тексту (на основі модифікаційних співвідношень) / Л. І. Кучурян // Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de știință. – 2014. Anul III, nr. 1/2014. – Pag. 88–97.

9. Кучурян Л. І. Модификационные соотношения вариантов языковых структур (на материале текстов переводов произведений Н. Гоголя на украинском языке) / Л. І. Кучурян // Матеріали Междунар. научно-метод. конф., посв. 80-летию преподавания русского языка и литературы в Бухарестском университете. – București : Editura Universității din București. – 2014. – С. 261–274.

10 Кучурян Л. І. Інтерверсивні співвідношення синтаксичних одиниць у паралельних текстах / Л. І. Кучурян // Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea. Anul IV, nr. 1/2015. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de știință, 2015. – Pag. 103–115.

* * *

ПАЦАРАНЮК Юлія Михайлівна – кандидат філологічних наук (2006 р.), доцент (2011 р.), доцент кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Аспірантка кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2004 по 2006 рр. Кандидатську дисертацію на тему «*Способи реалізації іронії у структурі речення*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2006 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працювала на кафедрі сучасної української мови ЧНУ з 2000 р. упродовж шести років. З 2006 по 2017 рр. – на посаді доцента кафедри сучасних європейських мов Чернівецького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету. Автор понад 90 науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: синтаксис, прагмалінгвістика, лінгвістика тексту. Нині обіймає посаду редактора відділу випуску редакції газети «Молодий буковинець».

Основні науково-методичні праці:

1. Кульбабська О. В. Орфоєпія сучасної української літературної мови : модульний курс [Текст] / О. В. Кульбабська, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : Рута, 2007. – 168 с.
2. Пацаранюк Ю. М. Сучасне діловодство : термінологічний словник-довідник [Текст] / Ю. М. Пацаранюк, О. В. Білоскурська. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2008. – 126 с.
3. Гуйванюк Н. В. Способи реалізації іронії у структурі речення [Текст] : [монографія] / Н. В. Гуйванюк, Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : ЧНУ, 2009. – 168 с.
4. Пацаранюк Ю. М. Українська мова для фінансистів. Практикум [Текст] : навч. посібник для студ. обліково-фінансового ф-ту ОКР «Бакалавр» / Ю. М. Пацаранюк. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2009. – 100 с.
5. Пацаранюк Ю. М. Антифразисні відношення у структурі складнопідрядного речення [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 496–497 : Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – С. 135–139.
6. Пацаранюк Ю. М. Прагмалінгвістичний аналіз іронічних висловлень [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наук. праць / відп. ред. В. І. Гончаров та ін. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 109–118. – (Серія 9 : Сучасні тенденції розвитку мов).
7. Пацаранюк Ю. М. Авторське іронічне світосприйняття та засоби його вираження у перекладах М. Лукаша [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / за ред. Б. І. Бунчука. – Вип. 661–662 : Слов'янська філологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 123–127.
8. Пацаранюк Ю. Іронія засобами пунктуації [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали Міжнар. наук. читань, присв. пам'яті проф. Н. В. Гуйванюк (Чернівці, 14 листопада 2014 року) : програма, матеріали й тези доп. / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 264–265.
9. Пацаранюк Ю. М. Лінгвокультурологічний підхід до аналізу категорії іронії (на матеріалі творів буковинських письменників) [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Граматичні студії : зб. наук. праць Донецький нац. ун-т ; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 123–127.
10. Patsaraniuk Y. Language tolerance as a required element of cross-border cooperation [Текст] / Ю. М. Пацаранюк // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток прикордонних регіонів в системі транскордонного співробітництва» (Чернівці, 27–28 квітня 2017 р.). – Чернівці : «Місто», 2017. – С. 325–327.

РАБАНИЮК Любов Степанівна – кандидат філологічних наук (1998 р.), доцент (2001 р.), доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «*Генітивні речення в сучасній українській мові*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 1998 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працювала на кафедрі української мови понад 32 роки – з 1986 р. по 2018 р. «Відмінник освіти України» (2008). Автор близько 50 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: семантичний синтаксис, морфологія, лінгвістичний аналіз тексту. Викладала фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Синтаксис» «Методика викладання української мови в школі».

Основні науково-методичні праці:

1. Рабانیук Л. С. Синтаксична природа генітивних односкладних речень [Текст] : навч. посіб. / Чернівецький держ. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Л. С. Рабانیук. – Чернівці : [б. в.], 1999. – 40 с.
2. Рабانیук Л. С. Лабораторні завдання із синтаксису сучасної української мови [Текст] : навч. посіб. / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Л. С. Рабانیук, Т. М. Романюк. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – 66 с.
4. Рабانیук Л. С. Лабораторні завдання із синтаксису сучасної української мови [Текст] : навч. посіб. / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Т. М. Романюк, Л. С. Рабانیук. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 2. – 86 с.
5. Рабانیук Л. С. Лабораторні завдання із синтаксису сучасної української мови [Текст] : навч. посіб. / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Л. С. Рабانیук, Т. М. Романюк, В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 3. – 72 с.
6. Рабانیук Л. С. З історії питання про односкладні речення [Текст] / Любов Рабانیук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2006. – Вип. 276–277 : Слов'янська філологія. – С. 403–406.
7. Рабانیук Л. С. Генітивні речення у сучасній українській мові / Любов Рабانیук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць на пошану проф. Ніни Гуйванюк / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 92–95.
8. Рабانیук Л. Односкладні дієслівні речення в поетичному тексті (на матеріалі поезії Ліни Костенко) [Текст] / Любов Рабانیук // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 732–733 : Слов'янська філологія. – С. 216–221.

9. Рабанюк Л. Особливості художнього синтаксису поезії Віри Китайгородської [Текст] / Любов Рабанюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 752 : Слов'янська філологія. – С. 140–144.

10. Рабанюк Л. С. Художні означення в поезії Віри Китайгородської [Текст] / Любов Рабанюк // Комунікативний дискурс: наукова рецепція і стратегії дослідження : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 07–08 квітня 2016 р.). – К. : Міленіум, 2016. – С. 115–117.

* * *

РОМАНЮК Тетяна Михайлівна – кандидат філологічних наук (1999 р.), доцент (2002 р.), доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «*Парадигматика простого речення в сучасній українській мові*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Тернопільському державному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працювала на кафедрі української мови впродовж 35 років – з 1982 р. до 2017 р. Автор понад 50 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: структурний і семантичний синтаксис, морфологія, фонетика. Викладала фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Фонетика», «Сучасна українська мова. Синтаксис».

Основні науково-методичні праці:

1. Романюк Т. М. Синтаксична парадигма простого речення в сучасній українській мові [Текст] : конспект лекцій для студ. 3 курсу філол. ф-ту спец. «Українська мова і література» / Т. М. Романюк. – Чернівці : Рута, 2001. – Вип. 1. – 28 с.

2. Романюк Т. М. Сучасна українська мова з практикумом [Текст] : навч.-метод. посіб. для студ. 2 курсу ф-ту педагогіки, психології та соціальної роботи (спец. «Початкове навчання») / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Т. М. Романюк. – Чернівці : Рута, 2008. – Ч. 1 : Морфологія. – 100 с.

3. Романюк Т. М. Сучасна українська мова з практикумом. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія : [Текст] : навч.-метод. посіб. для студ. 1 курсу філол. ф-ту спец. «Українська мова і література для шкіл з румунською мовою навчання» / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Т. М. Романюк. – Чернівці : Книги–XXI, 2014. – 116 с.

4. Романюк Т. М. Сучасна українська мова з практикумом [Текст] : навч.-метод. посіб. для студ. ф-ту педагогіки, психології та соціальної роботи / Чернівецький нац. ун-т імені Юрія Федьковича ; укл. : Т. М. Романюк. – Чернівці : Книги–XXI, 2014. – Ч. 1 : Морфологія. – 108 с.

5. Романюк Т. Системність семантико-граматичних відношень на синтаксичному рівні [Текст] / Тетяна Романюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2009. – Вип. 475–477 : Слов'янська філологія. – С. 87–91.

6. Романюк Т. Особливості граматичних формозмін простого речення в мові творів О. Кобилянської [Текст] / Тетяна Романюк // Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 545–546: Слов'янська філологія. – С. 292–295.

7. Романюк Т. Співвіднесеність категорійних значень простого речення [Текст] / Тетяна Романюк // Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали Всеукраїнської наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження проф. Іларіона Іларіоновича Слинька (Чернівці, 28 листопада 2012 р.) [Текст] / відп. за вип. Н. В. Гуйванюк : тези допов. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 79–80.

8. Романюк Т. Системність граматичних виявів простого речення [Текст] / Тетяна Романюк // Актуальні проблеми синтаксису : сучасний стан і перспективи дослідження : матеріали Міжнар. наук. читань, присвячених пам'яті доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри сучасної української мови ЧНУ Ніни Василівни Гуйванюк (Чернівці, 14 листопада 2014 р.) : програма, матеріали й тези допов. / відп. за вип. : О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – С. 167–168.

9. Романюк Т. Об'єктивно-модальні реалізації простого речення в мові творів О. Кобилянської [Текст] / Тетяна Романюк // Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. 732–733 : Слов'янська філологія. – С. 203–207.

10. Романюк Т. Мовна репрезентація повиннісної модальності простого речення в українській мові [Текст] / Тетяна Романюк // Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 752 : Слов'янська філологія. – С. 145–149.

* * *

РУСНАК Юлія Маноліївна – кандидат філологічних наук (2010 р.), доцент кафедри суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (2018), докторант (2019). Аспірантка кафедри сучасної української мови впродовж 2008–2010 рр. Кандидатську дисертацію на тему «*Лексика родинних обрядів у буковинському діалекті*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2010 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

З 2010 по 2012 рік працювала в Буковинському державному фінансово-економічному університеті. Нині обіймає посаду доцента кафедри суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету. З вересня 2019 року – докторант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету Юрія Федьковича. Автор понад 50 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: діалектологія, етнолінгвістика, лінгвістика тексту. Викладає фахову дисципліну «Українська мова як іноземна».

Основні науково-методичні праці:

1. Гуйванюк Н. В. Лексика родинних обрядів у буковинських говірках [Текст] : монографія / Ніна Гуйванюк, Наталія Руснак, *Юлія Руснак*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – 320 с.
2. Українська мова як іноземна : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти I–IV рівнів акредитації, рекомендований Міністерством охорони здоров'я України [Текст] / Л. Я. Вилка, Л. А. Роман, *Ю. М. Руснак* [та ін.]. – Чернівці, 2017. – 239 с.
3. Руснак Ю. М. Сакральне значення обрядової їжі у буковинському весіллі [Текст] / *Юлія Руснак* // Українознавство в системі вищої медичної освіти: колективна монографія / Кафедра суспільних наук та українознавства Буковинського державного медичного університету / за наук. ред. А. А. Мойсея. – Чернівці : БДМУ, 2015. – С. 52–63.
4. Руснак Н. Релікти світоглядних систем у буковинському весіллі [Текст] / Н. Руснак, *Ю. Руснак* // Сучасна українська нація: мова, історія, культура: матеріали наук.-практ. конф. з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 50-річчя кафедри українознавства / наук. ред. : проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А. В. – Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – С. 50–52.
5. Moyses A. Moldovan Ethnographic Science (the Second Half of the 20th Century) about the Traditions and Folk Culture of the Romanians (Moldovans) from Chernivtsi Region (Ukraine) [Text] / A. Moyses, *Yu. Rusnak*, T. Nykyforuk // Codrul Cosminului. Suceava : Stefan cel Mare University, 2018. –Vol. 24, nr. 1. – P. 65–78.
6. Руснак Ю. Образ наратора у діалектних текстах буковинських говірок [Текст] / *Ю. Руснак*, Н. Руснак // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / ред. кол. : Т. Бойчук та ін. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2016. – № 4 (12) : Філологічні науки. – С. 12–15.
7. Руснак Ю. Власне весільні обрядотерміни у буковинських говірках [Текст] / *Ю. Руснак* // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / ред. кол. : Т. Бойчук та ін. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2017. – № 1 (13) : Філологічні науки. – С. 30–32.
8. Руснак Н. Актуалізація відомостей у художньому роздумі (на матеріалі сімейної саги М. Матіос «Майже ніколи не навпаки») [Текст] / Н. Руснак, *Ю. Руснак* // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / ред. кол. : Т. Бойчук та ін. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2018. – № 1 (17). – С. 25–29.

9. Руснак Ю. Логічна структура функціонально-семантичного типу мовлення – роздуму (на матеріалі художнього тексту М. Матіос «Майже ніколи не навпаки») [Текст] / Ю. Руснак // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / ред. кол. : Т. Бойчук та ін. – Чернівці-Сучава : БДМУ, 2019. – № 1 (21). – С. 27–32.

10. Руснак Ю. Dialectal text of Bukovinian dialects in cognitive and pragmatic aspects [Текст] / Ю. Руснак // Матеріали 99-ї підсумкової наук. конф. проф.-викл. персоналу ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет» (11, 13, 18 лютого 2019 р.). – Чернівці : Медуніверситет, 2018. – С. 468.

* * *

СТРУК Іванна Михайлівна – кандидат філологічних наук (2018 р.), асистент (2017), аспірантка (з 2012 по 2016 рр.) кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «Взаємодія вербальних і невербальних засобів комунікації в драматичному тексті» зі спец. *10.02.01* – «Українська мова» захищено в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» 2017 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Руснак Н. О.).

Працює на кафедрі сучасної української мови з 2009 р. упродовж 10 років. Автор понад 20 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: лінгвістика тексту, комунікативний синтаксис. Викладає фахові дисципліни «Практикум з української мови», «Методика викладання української мови», «Діалектологія української мови», «Бакалаврський семінар», «Позакласна робота в ЗЗСО», «Науково-дослідний семінар з проблем викладання української мови», «Підготовка наукового дослідження».

Основні науково-методичні праці:

1. Струк І. Комунікативний кодекс буковинців у пареміях (на матеріалі драматичних творів буковинських письменників) [Текст] / Іванна Струк // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. : 547–548 : Слов'янська філологія. – С. 292–298.

2. Струк І. Інтродуктивні ремарки як організаційний елемент драматичного тексту (на матеріалі творів С. Воробкевича) [Текст] / Іванна Струк // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2012. – Вип. : 585–586 : Слов'янська філологія. – С. 315–321.

3. Струк І. Драматичний текст у ракурсі лінгвістичних досліджень [Текст] / Іванна Струк // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук]. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2013. – Вип. : 661–662 : Слов'янська філологія. – С. 144–149.

4. Струк І. Фатична комунікація у драматичному тексті (на матеріалі творів буковинських письменників) [Текст] / Іванна Струк // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / [гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ТОВ «Фірма «Планер», 2014. – С. 256–263. – (Серія : Філологія (мовознавство)).

5. Струк І. Лингвализация невербальной коммуникации драматического текста (на материале произведений С. Яричевского) [Текст] / Іванна Струк // Filologie Rusă. – Anul XXX, nr. 1 / 2014. – Editura Universității din București, 2015. – P. 250–260.

6. Струк І. Акціональні власне-невербальні компоненти у драматичному тексті (на матеріалі творів С. Яричевського) [Текст] / Іванна Струк // Вісник Прикарпатського національного університету / ред. рада : В. Грещук (голова ради) та ін. – Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2015. – Вип. : 44–45. – С. 241–245. – (Філологія : мовознавство).

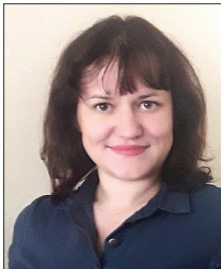
7. Струк І. Тактильні імплікатури у драматичному тексті буковинських письменників [Текст] / Іванна Струк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific journal. – Series «Philological Sciences» / редколегія : Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. – Чернівці – Сучава : БДМУ, 2016. – № 1 (9). – С. 39–44. – (Серія «Філологічні науки»).

8. Сучасна українська мова. Теоретично-практична морфологія [Текст] : навч. посібник / укл. : Н. О. Руснак, О. В. Максим'юк, І. М. Струк, Л. М. Томусяк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – Ч. 2. – 275 с.

9. Струк І. Екстралінгвальні імплікатури на позначення сміху в драматичному тексті буковинських письменників [Текст] / Іванна Струк // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / Current issues of Social studies and History of Medicine. Joint Ukraine-Romanian scientific journal. – Series «Philological Sciences» / редколегія : Т. Бойчук, Ш. Пуріч, А. Мойсей. – Чернівці – Сучава : БДМУ, 2018. – № 1 (17). – С. 30–33. – (Серія «Філологічні науки»).

10. Струк І. Імплікатури-персоналії з нульовим вербальним компонентом у драматичному тексті буковинських письменників [Текст] / Іванна Струк // Вісник Маріупольського державного університету : зб. наук. праць. – Маріуполь, 2018. – Вип. 18. – С. 307–313. – (Серія : Філологія).

* * *

ТЕСЛІЦЬКА Галина Іллівна – кандидат філологічних наук (2019 р.), старший лаборант кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (2017), асистент (2019). Працює в ЧНУ з 2006 року. Аспірантка кафедри сучасної української мови з 2016 р. по 2019 рр. Кандидатську дисертацію на тему «*Семантика і синтагматика простих речень з напівпредикативними ад'єктивними компонентами в українській мові*» зі

спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2019 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Кульбабська О. В.).

Автор понад 15 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: семантичний синтаксис, функційна морфологія. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Фонетика», «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Український правопис», «Практикум з української мови».

Основні науково-методичні праці:

1. Тесліцька Г. І. Імплицитні конструкції в поетичному тексті (на матеріалі мови творів Василя Стуса) [Текст] / Галина Тесліцька // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Гуйванюк Н. В. – Чернівці : Рута, 2008. – Вип. 382–384 : Слов'янська філологія. – С. 219–224.

2. Кульбабська О. В. Вчення про скорочені речення в граматиці С. Смаль-Стоцького і Ф. Гатнера [Текст] / Олена Кульбабська, Галина Тесліцька // Постать Степана Смаль-Стоцького в національно-культурному житті Буковини кінця XIX – початку XX ст. і сучасна рецепція його доби : тези доповідей Міжнародної наукової конференції (м. Чернівці, 19–21 лютого 2009 р.). – Чернівці : Місто, 2009. – С. 70–71.

3. Тесліцька Г. І. Ономасіологічні параметри прикметника в українській мові [Текст] / Галина Тесліцька // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 496–497 : Слов'янська філологія. – С. 146–150.

4. Тесліцька Г. І. Валентний потенціал ад'єктива як вторинного предиката простого ускладненого речення [Текст] / Галина Тесліцька // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – Вип. 547–548 : Слов'янська філологія. – С. 243–246.

5. Тесліцька Г. І. Засоби вираження відносної темпоральності в простих реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними конструкціями [Текст] / Галина Тесліцька // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова : зб. наукових праць / відп. ред. М. Я. Плющ. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 246–250. – (Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови).

6. Тесліцька Г. І. Засоби вираження адресатної синтаксеми в напівпредикативних ад'єктивних конструкціях [Текст] / Галина Тесліцька // Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження : програма, матеріали та тези допов. всеукр. наук. читань, присвяч. пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко (м. Чернівці, 22 червня 2011 р.) / відп. за вип. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : ЧНУ, 2011. – С. 178–180.

7. Тесліцька Г. І. Категорія відносної модальності в реченнях, ускладнених напівпредикативними ад'єктивними комплексами [Текст] / Галина Тесліцька // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. наук. праць / наук. ред. Марчук Л. М. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 450–452. – Вип. 28 : Філологічні науки.

8. Тесліцька Г. І. Напівпредикативні конструкції атрибутивного типу у структурі простого ускладненого речення [Текст] / Галина Тесліцька // Лінгвістичні студії молодих дослідників : зб. наук. праць учасників Міжнар. наук. конф. «Динамічні процеси в граматиці та лексичному складі сучасних слов'янських мов», присв. пам'яті проф. К. Ф. Шульжука (м. Рівне, 19–20 травня 2011 р.). – Рівне, Оломоуць : Вид. Нац. університету «Острозька академія», 2011. – Вип. 1. – С. 30–32.

9. Тесліцька Г. І. Склад і функціонування напівпредикативних конструкцій ад'єктивного типу в художньому тексті [Текст] / Галина Тесліцька // Актуальні проблеми менталінгвістики : зб. наук. праць за матеріалами VII Міжнар. наук. конф. (м. Черкаси, 28–29 квітня 2011 р.) / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України; Ін-т української мови НАН України / відп. за вип. Корновенко Л. В. – Черкаси : Ант, 2011. – С. 131–132.

10. Тесліцька Г. І. Особливості ускладнення напівпредикативних ад'єктивних конструкцій компонентами зі значенням зумовленості [Текст] / Г. І. Тесліцька // SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION : Editor-in-chief dr. Xénia Vámos. – Budapest, 2018. – VI (53), Issue 182. – P. 51–54. – (Philology).

* * *

ТОМУСЯК Людмила Миколаївна – кандидат філологічних наук (1999 р.), доцент (2002 р.), доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Прикарпатському державному університеті імені Василя Стефаника 1999 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Гуйванюк Н. В.).

Працює в Чернівецькому університеті з 1987 р., у т. ч. на кафедрі сучасної української мови з 1995 р. упродовж 24 років. Автор понад 250 наукових і науково-методичних праць. Основні напрями наукових інтересів: синтаксис, лінгвостилістика, лінгвістичний аналіз тексту. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Фонетика», «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Українська мова з практиком».

Основні науково-методичні праці:

1. Фразеологізми та паремії Чернівецьчини [Текст] : матеріали до словника / Чернівецький національний ун-т імені Юрія Федьковича ; [укл. : Г. Кузь, Н. Руснак, Л. Томусяк, М. Скаб]. – Чернівці : Рута, 2017. – 351 с. – (Серія «Мовні скарби Буковини»).

2. Українська мова. Тестові завдання. 5–11 класи [Текст] : [посібник] / [авт.-укл. : Н. В. Гуйванюк, В. О. Бузинська, О. В. Кардашук,

О. В. Кульбабська, Н. О. Руснак, *Л. М. Томусяк*]; за ред. Н. В. Гуйванюк. – 2-ге вид., переробл. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 504 с.

3. Сучасна українська мова. Теоретично-практична морфологія [Текст] : навчальний посібник / укл. : Н. О. Руснак, О. В. Максим'юк, І. М. Струк, *Л. М. Томусяк*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2018. – Ч. 2. – 275 с.

4. Тестові завдання з курсу сучасної української літературної мови. Фонетика [Текст] / укл. : В. Є. Бузинська, Н. О. Руснак, *Л. М. Томусяк*. – Чернівці : Рута, 1997. – 64 с.

5. Словотвор [Текст] : тестові завдання з курсу сучасної української мови / укл. : *Н. О. Руснак*, М. І. Личук, *Л. М. Томусяк*. – Чернівці : ЧДУ, 1999. – 30 с.

6. Пунктуаційний практикум із сучасної української мови [Текст] : контрольні завдання / укл. : В. Є. Бузинська, Н. О. Руснак, *Л. М. Томусяк*. – Чернівці : Рута, 2000. – 44 с.

7. Томусяк Л. Комунікативна модель речень з дуплексивами [Текст] / Людмила Томусяк // *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XXI-lea* : [editori : Katalin Balázs и Ioan Herbil]. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2016. – С. 77–78.

8. Томусяк Л. Дуплексив як маркер перехідності у синтаксисі [Текст] / Людмила Томусяк // *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / редкол. : Т. Бойчук [та ін.]*. – Чернівці–Сучава : БДМУ, 2016. – № 1 (9). – С. 54–58.

9. Томусяк Л. М. Каузативне ускладнення дуплексивних конструкцій [Текст] / Л. М. Томусяк // *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : зб. наук. праць / відп. ред. Л. М. Марчук*. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 41 : Філологічні науки. – С. 188–192.

10. Томусяк Л. М. Прагмасемантичні параметри авторизованих дуплексивних структур [Текст] / Людмила Томусяк // *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : спільний українсько-румунський науковий журнал / редкол. : Т. Бойчук [та ін.]*. – Чернівці–Сучава : БДМУ, 2017. – № 1 (13). – С. 33–36.

* * *

ЖУРКАН Марія Валентинівна – кандидат філологічних наук (2015 р.), доцент (2019 р.), докторант (2019 р.) кафедри суспільних наук та українознавства Вищого державного навчального закладу України «Буковинський державний медичний університет». Кандидатську дисертацію на тему «*Засоби стилізації розмовності у прозі письменників Буковини початку ХХІ століття*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Інституті української мови НАН України (м. Київ) 2015 р. (науковий керівник – д. філол. н.,

проф. Кульбабська О. В.).

Здобувач кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича з 2010 по 2014 рр. Із 2010 р. упродовж 9 років працює на кафедрі суспільних наук та українознавства ВДНЗ України «Буковинський державний медичний університет», обіймає посаду доцента. З вересня 2019 року – докторант кафедри української мови та славістики Бердянського державного педагогічного університету. Автор близько 65 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: стилістика сучасної української мови; методика викладання української мови як іноземної в закладах вищої освіти; культура мовлення медичного працівника. Викладає фахову дисципліну «Українська мова як іноземна».

Основні науково-методичні праці:

1. Цуркан М. Слова-речення як константа експресивності розмовного мовлення (на матеріалі творів Марії Матіос) [Текст] / Марія Цуркан // Наукові записки : зб. наук. праць / гол. ред. І. Д. Пасічник. – Острогор : Вид-во Національного ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип. 26. – С. 345–351. – (Серія «Філологічна»).

2. Цуркан М. Стилізація розмовності в оповідній структурі прозового твору: теоретико-методологічний аспект [Текст] / Марія Цуркан // SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION : Editor-in-chief dr. Xénia Vámos. – Budapest, 2014. – II (5), Issue: 28. – P. 107–111.

3. Цуркан М. Фразеологізми у прозі Марії Матіос [Текст] / Марія Цуркан // Українська мова. – 2014. – № 4. – С. 103–114.

4. Цуркан М. Комунікеми в оповідній структурі прози письменників Буковини [Текст] / Марія Цуркан // Романо-слов'янський дискурс : зб. наук. праць / наук. ред. М. М. Попович. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2014. – Вип. : 721. – С. 80–84.

5. Цуркан М. Граматична репрезентація діалектизмів у художній оповіді [Текст] / Марія Цуркан // Одеський лінгвістичний вісник : науково-практичний журнал. – Одеса. 2015. – Вип. 6. ; т. I. – С. 134–139.

6. Цуркан М. Власні назви як засіб етнонаціональної та соціальної стилізації розмовності у прозових творах письменників Буковини [Текст] / Марія Цуркан // Spheres of culture. – Lublin. 2016. Vol. XIII. – P. 288–296.

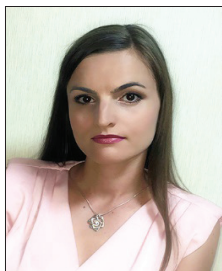
7. Tsurkan M. Commonly used and territorially marked vocabulary as a means of stylising the colloquiality in the novel «Inauguration» of Myroslav Lazaruk [Text] / M. Tsurkan // Advanced Education, – Kiev, 2017. – Issue 8. – P. 115–121. – Ел. версія : webofscience.com.

8. Цуркан М. Сфери побутування української мови як іноземної [Текст] / Марія Цуркан // Актуальні питання суспільних наук та історії медицини : редкол. : Т. Бойчук [та ін.]. – Чернівці–Сучава : БДМУ, 2017. – № 3 (15). – С. 39–47. – (Серія : Філологічні науки).

9. Кульбабська О. Еліптичні та неповні речення в індивідуальній мовній практиці Марії Матіос / [Текст] / Олена Кульбабська, Марія Цуркан // SCIENCE and EDUCATION a NEW DIMENSION : Editor-in-chief dr. Xénia Vámos. – Budapest, 2017. – Vol. 138. – P. 37–41. – (Philology).

10. Цуркан М. Особливості культурологічного підходу до навчання української мови як іноземної у вищій медичній школі [Текст] / Марія Цуркан // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: зб. наук. праць ; відп. ред. О. М. Семеног. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. – С. 347–359.

* * *

ШАТІЛОВА Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук (2011 р.), асистент (2010 р.), аспірантка (з 2009 по 2011 рр) кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Кандидатську дисертацію на тему «*Ідіостиль Сидора Воробкевича*» зі спец. 10.02.01 – «Українська мова» захищено в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича 2011 р. (науковий керівник – д. філол. н., проф. Кульбабська О. В.).

Працює на кафедрі сучасної української мови з 2004 р. упродовж 15 років. Нині обіймає посаду асистента кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Автор близько 50 наукових праць. Основні напрями наукових інтересів: ідіостилістика, лінгвістика тексту, лінгвоперсонологія. Викладає фахові дисципліни «Сучасна українська мова. Морфологія», «Сучасна українська мова. Синтаксис», «Актуальні проблеми синтаксису і пунктуації», «Практикум з української мови», «Український правопис», «Основи мовознавчих досліджень».

Основні науково-методичні праці:

1. Кульбабська О. В. «*Пишу, як серце диктує...*» (Ідіостиль Сидора Воробкевича) : [монографія] [Текст] / Олена Кульбабська, *Наталія Шатілова*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 456 с. – (Мовні скарби Буковини).

2. Кульбабська О. В. *Ім'я в науці*. Професор Іларіон Іларіонович Слинко : монографічне науково-довідкове видання / упор. : О. В. Кульбабська, *Н. О. Шатілова*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. – 614 с. – (Серія : Історіографія мовознавчої науки на Буковині).

3. Кульбабська О. В. *Основи мовознавчих досліджень : модульний курс : навч. посібник* [Текст] / О. В. Кульбабська, *Н. О. Шатілова*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 344 с.

4. Шабат-Савка С. Т. *Пунктуаційний практикум з української мови : навч. посібник* [Текст] / С. Т. Шабат-Савка, О. В. Максим'юк, *Н. О. Шатілова*. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. – 240 с.

5. Шатілова Н. *Синтаксичні домінанти як маркери ідіостилію письменника* [Текст] / Наталія Шатілова // *Dialogul slaviștilor la începutul secolului al XX-lea* / editori: Katalin Balázs, Ioan Herbil. – Cluj-Napoca : Casa Cărții de Știință, 2015. – С. 82–92.

6. Шатілова Н. О. Діалектна лексика як мовна домінанта ідіостилю С. Воробкевича [Текст] / Н. О. Шатілова // Лінгвостилістичні студії : науковий журнал / [редкол.: С. К. Богдан, (голов. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвропей. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – Вип. 3. – С. 204–213.

7. Шатілова Н. Фольклоризми як маркери розмовності в мовистилі Ольги Кобилянської (на матеріалі повісті «В неділю рано зілля копала...») [Текст] / Наталія Шатілова // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Бунчук Б. І. – Чернівці : Рута, 2014. – Вип. : 732–733 : Слов'янська філологія. – С. 284–289.

8. Шатілова Н. Назви буковинського народного строю в мові творів Сидора Воробкевича [Текст] / Наталія Шатілова // Рідне слово в етнокультурному вимірі : зб. наук. праць / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка / гол. ред. М. Федурко. – Дрогобич : Посвіт, 2015. – С. 283–293.

9. Шатілова Н. О. Граматичний лад художньої мови С. Воробкевича як ознака ідіостилю письменника-буковинця [Текст] / Наталія Шатілова // Граматичні студії : зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. А. П. Загнітко. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – С. 147–151.

10. Шатілова Н. Мова письменника в концепції Івана Огієнка та сучасних інтерпретаціях [Текст] / Наталія Шатілова // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. / [ред. кол. : Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т імені Івана Огієнка, 2017. – Вип. XIV. – С. 152–157. – (Серія філологічна).

Наукове видання

**СИНТАКСИС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ:
НА ПЕРЕТИНІ ТРАДИЦІЙ ТА ІННОВАЦІЙ.
Ніні Василівні Гуйванюк**

Авторський колектив:

Антофійчук Алла Миколаївна, Валігура Ганна Анатоліївна, Кульбабська Олена Валентинівна, Максим'юк Оксана Василівна, Маркуляк Лариса Василівна, Морараш Галина Василівна, Олійник Лара Іванівна, Пачаранюк Юлія Михайлівна, Рабанюк Любов Степанівна, Романюк Тетяна Михайлівна,

Руснак Наталія Олександрівна, Руснак Юлія Маноліївна, Струк Іванна Михайлівна, Теслицька Галина Іллівна, Томусяк Людмила Миколаївна, Цуркан Марія Валентинівна, Шабат-Савка Світлана Тарасівна, Шатілова Наталія Олександрівна.

За загальною редакцією О. В. Кульбабської

Комп'ютерна верстка *Басараба А. Т.*
Обкладинка *Кульбабський А. М.*

Підписано до друку 00.00.2019. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк ізографічний.
Ум.-друк. арк. 00. Умов. друк. арк. 00. Обл.-вид. арк. 00.
Замовлення 00. Наклад 50 прим.

Видавництво Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2,
Чернівці, 58012

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 819 від 08.04.2002 р.